
LA GESTIÓ QUOTIDIANA DE LA CURA

Una qüestió de gènere i classe

Laia Castelló Santamaria

Directores:

Teresa Torns Martín
Sònia Parella Rubio

Tesi doctoral

Departament de Sociologia
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
Universitat Autònoma de Barcelona

—febrer 2011—

Als meus pares,

«*Some* women have substantially better chances than others of overcoming constraints, and hence of living *as if* they faced no constraints. Understanding which women, and why them and not others, is a key task of sociology.»

Susan McRae (2003:328-329)

«If women's labour in the home is simply replaced by paid domestic work, then this arrangement is quite compatible with a continuing traditionalism in the domestic division of labour between men and women within the household»

Rosemary Crompton i Clare Lyonette (2007:131)

AGRAÏMENTS

Abans de començar m'agradaria agrair a totes les persones i institucions que m'han permès dur a terme aquesta tesi doctoral i que m'han acompanyat en aquest procés d'aprenentatge professional i personal.

En primer lloc, aquesta tesi doctoral no hagués estat possible sense la beca FI de l'AGAUR —Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca— i la beca FPU del MEC —Ministeri d'Educació i Ciència—, que m'han permès tenir el temps i el finançament necessari per realitzar-la. En aquest sentit, també vull agrair al MEC per haver-me concedit l'any 2008 una ajuda per fer una estada a la “City University of London” i a les persones que m'hi van acollir, especialment, a en John Solomos i la Rosemary Crompton. Tampoc no em voldria deixar de donar les gràcies al Servei de Llengües de la UAB per haver-me concedit una ajuda per corregir bona part de la tesi.

En segon lloc, aquesta tesi doctoral no hagués estat possible sense en Fausto Miguélez que l'any 2006 em va obrir les portes al Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball —QUIT— del departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Fer el doctorat al QUIT m'ha permès gaudir d'un entorn acadèmic i intel·lectual d'una elevada qualitat, amb un coneixement ampli i una llarga experiència en el camp de la sociologia del treball. Poder participar d'aquest marc de treball durant l'etapa predoctoral m'ha ajudat a madurar professionalment i m'ha permès rodejar-me d'un “laboratori sociològic” privilegiat.

En tercer lloc, mereixen un reconeixement molt especial les meves dues directores de tesi: la Teresa Torns i la Sònia Parella. Totes dues han estat i són per a mi dues referents dins la sociologia del nostre país i és per això que em sento orgullosa d'haver pogut gaudir de la seva direcció. Les reflexions d'ambdues han estat per a mi una font d'inspiració i un estímul constant durant tot el procés d'elaboració d'aquesta tesi però, si una cosa ha mantingut aquesta tesi “viva” en tot moment és la seva *imaginació sociològica* i el seu esperit curiós i apassionat per “fer visibles els invisibles”. Gràcies a totes dues per haver confiat en mi i haver-me brindat aquesta oportunitat.

D'altra banda, aquesta tesi doctoral no hagués estat possible si no fos per totes les dones que m'han permès “entrar a les seves vides” durant el procés de l'observació de la tesi, i a les quals vull donar el meu més sincer agraïment per haver-me donat la possibilitat de fer-ho.

També vull agrair a tota la gent del QUIT que m'ha fet costat al llarg de tot el procés d'elaboració de la tesi però, especialment, a les meves companyes de despatx que m'han animat en tot moment i que han compartit de ben a prop els bons i mals moments de fer un treball d'aquestes característiques. Gràcies a la Carol, la Isabel, la Mariona, la Mireia i la Irene.

Finalment, vull donar les gràcies a la meva família i als meus amics, que són els qui m'han donat diàriament la força per fer realitat aquesta tesi. Són molts els noms que escriuria però no em vull deixar de citar alguns com l'Anna, la Joana, l'Helena, la Mireia, la Núria, la Raquel, l'Aina, l'Anna, la Marta, el Gerard, l'Ona, el Lluís, el Pau, l'Andreu i la Maria. Però, molt sincerament, vull donar les gràcies a la Glòria, amb qui he tingut la sort de compartir la tesi des dels seus inicis fins al final.

Per acabar, aquesta tesi doctoral no seria una realitat sense la meva família més propera: la tieta, els meus pares i germans i el Genís, qui em fa costat dia a dia i ha demostrat tenir una paciència infinita.

Abreviatures

CTT: càrrega total de treball

CMN: classe mitjana nova

CMV: classe mitjana vella

CP: classe propietària

CT: classe treballadora

CVLF: conciliació de la vida laboral i familiar

EB: estat del benestar

FM: fills menors

MC: “mestressa de casa”

PAD: persones adultes dependents

SAD: serveis d’atenció a la vida diària

SC: “senyora de la casa”

TDA: treball domèstic assalariat

TDC: treball domèstic i de cura

TP: treball productiu

TR: treball reproductiu

INTRODUCCIÓ	1
<i>A. L'objecte d'estudi i la perspectiva d'anàlisi</i>	1
<i>B. La metodologia</i>	5
<i>C. L'estructura</i>	5
PART I. TREBALL DE CURA, CLASSE, GÈNERE I ETNIA	11
1. EL TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA: DIFICULTATS D'UN CONCEPTE POLISÈMIC	13
1.1. <i>Del treball domèstic al «care»: un trajecte confús</i>	14
1.1.1. Treball i amor entorn de la cura: una discussió oberta	16
1.1.2. La "cura" com a necessitat universal	20
1.2. <i>Les múltiples "formes" del treball domèstic i de cura</i>	21
1.3. <i>Treball de cura i règims de benestar</i>	25
1.3.1. El vincle Estat–mercat en l'anàlisi dels règims de benestar	26
1.3.2. Els règims de benestar sensibles al gènere	29
2. EL TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA CONVERTIT EN MERCADERIA	49
2.1. <i>El treball domèstic assalariat: una forma de servitud contemporània</i>	50
2.1.1. A la corda fluixa: entre el món "públic" i el "privat"	50
2.1.2. Un treball lacrat pel servilisme	55
2.1.3. Una pràctica classista de consum	71
2.2. <i>La globalització de la cura: una nova fissura "centre–perifèria"</i>	77
2.2.1. La "crisi de la cura" i la transferència global de la reproducció	77
2.2.2. Les ciutats globals i la nova classe servil	86
2.3. <i>Un sistema triple d'exclusió global: classe, gènere i ètnia</i>	89
2.3.1. La perspectiva del "feminisme negre" i la "triple discriminació"	90
PART II. LA SOLUCIO MEDITERRANIA A LA "CRISI DE LA CURA"	99
3. LA CONFIGURACIÓ SOCIAL DE LA CURA ALS PAÏSOS MEDITERRANIS	101
3.1. <i>Continuïtats i transformacions del règim de cura mediterrani</i>	102
3.1.1. Els factors sociodemogràfics	102
3.1.2. El mercat de treball mediterrani	108
3.1.3. La família i la "doble presència" femenina	123
3.1.4. L'estat del benestar mediterrani	135
4. LA CURA DE LES PERSONES: UN DRET DE CIUTADANIA PENDENT	145
4.1. <i>Les polítiques «social care»: paradoxes i noves propostes</i>	146
4.1.1. Les "polítiques de conciliació"	146

4.1.2.	Les polítiques de “conciliació” a Espanya	153
4.1.3.	La revisió del vincle temps–treball des del gènere	161
4.2.	<i>Solucions privades a la “crisi de la cura”</i>	163
4.2.1.	La “nova” demanda del sector domèstic	166
4.2.2.	La “nova” mà d’obra del sector domèstic	171
4.2.3.	L’etnoestratificació del sector domèstic a l’Estat espanyol	174
4.3.	<i>El treball domèstic assalariat a Espanya</i>	186
4.3.1.	La no-definició d’un treball anònim	186
4.3.2.	L’estatus jurídic: una forma de precarietat legal	189
4.3.3.	Antecedents històrics del treball domèstic assalariat	194

PART III. LES COORDENADES D’ANALISI **201**

5. DIVISIONS SOCIALS I CURA: LA INTERSECCIÓ DE LA CLASSE I EL GÈNERE **203**

5.1.	<i>El conflicte treball–família: l’acció versus l’estructura social</i>	204
5.1.1.	L’omissió de la classe: la perspectiva individualista–culturalista	204
5.1.2.	Més enllà del “fet cultural”: la perspectiva materialista	213
5.1.3.	Entre l’estructura i l’agència: les “estratègies de la llar”	224
5.2.	<i>La definició de la classe social: un afer controvertit</i>	226
5.2.1.	Aproximacions a l’estructura de classe	227

6. LA CONSTRUCCIÓ DEL MODEL D’ANÀLISI **239**

6.1.	<i>Tria i operativització dels conceptes</i>	240
6.1.1.	Conceptes, dimensions i indicadors	240
6.2.	<i>Hipòtesis i model d’anàlisi</i>	295
6.2.1.	El punt de partida	295
6.2.2.	Les hipòtesis generals	297
6.2.3.	El model d’anàlisi	302

7. EL DISSENY DE L’OBSERVACIÓ EMPÍRICA **305**

7.1.	<i>L’opció metodològica i la tècnica de recollida de les dades</i>	306
7.1.1.	L’aproximació qualitativa i quantitativa	306
7.1.2.	La tècnica: l’entrevista en profunditat	307
7.2.	<i>Les unitats d’observació</i>	310
7.2.1.	Els eixos de distribució mostral	311
7.2.2.	La graella tipològica “teòrica”	322
7.2.3.	El camp d’anàlisi: la regió metropolitana de Barcelona	327
7.3.	<i>Obtenció i anàlisi de les dades</i>	335

PART IV. RESULTATS DE L’ANALISI **341**

8. IDENTITAT DE GÈNERE I DE CLASSE: EL VINCLE PRODUCCIÓ-REPRODUCCIÓ **343**

8.1.	<i>Necessitat feta virtut</i>	344
8.1.1.	La identitat cuidadora	344
8.1.2.	La persistència del patró tradicional	356
8.1.3.	La maternitat en contradicció	364
8.2.	<i>Del “mite de la igualtat” a la praxis quotidiana</i>	367

8.2.1.	L'engany de la "doble presència"	368
8.2.2.	El valor de la independència	371
8.2.3.	La "col·laboració masculina"	373
8.3.	<i>L'ètica professional i l'evasió del conflicte</i>	377
8.3.1.	La identitat professional	377
8.3.2.	La maternitat: la "por a perdre el tren"	385
8.3.3.	La gestió domèstica	388
8.4.	<i>La moral burgesa</i>	394
8.4.1.	La "senyora de la casa"	394
8.4.2.	El valor de la llar-família	395
8.4.3.	La feina com a distracció	399
9.	LA GESTIÓ QUOTIDIANA DE LA CURA I L'ESTRUCTURA DE CLASSES	403
9.1.	<i>El punt de partida: la dependència dels menors</i>	404
9.1.1.	La gestió familiar	404
9.1.2.	La gestió híbrida: família, Estat i mercat	414
9.1.3.	La mercantilització: l'èxit de la gestió femenina	423
9.2.	<i>"Llei de vida": la dependència dels adults</i>	431
9.2.1.	L'autosuficiència familiar: les filles i les joves	432
9.2.2.	Estratègies mixtes: Estat, mercat i família	447
9.2.3.	La distància de la pràctica: gestió i control	450
9.3.	<i>El treball domèstic assalariat: absència, necessitat i distinció</i>	457
9.3.1.	El consum absent: l'excepció	458
9.3.2.	El consum necessari: "una ajuda contradictòria"	461
9.3.3.	El consum distintiu: "la noia de tota la vida"	466
9.4.	<i>Models de gestió: continuïtats i discontinuïtats del (neo)servilisme</i>	473
9.4.1.	La gestió informal i simètrica	474
9.4.2.	La gestió formal i asimètrica	476
CONCLUSIONS		485
A.	<i>La validació de les hipòtesis</i>	485
B.	<i>Idees síntesi</i>	499
B.1.	Responsabilitat privada <i>versus</i> responsabilitat pública de la cura	499
B.2.	La mercantilització com a remei a la "crisi de la cura"	502
B.3.	La pertinença de la classe i el gènere	505
C.	<i>Prospectiva</i>	507
BIBLIOGRAFIA		509
ÍNDIX DE TAULES		533
ÍNDIX DE GRÀFICS		535
ÍNDIX DE FIGURES		537
ÍNDIX D'ACRÒNIMS		539
ANNEXOS		541

Introducció

A. L'objecte d'estudi i la perspectiva d'anàlisi

Aquesta tesi doctoral se centra en l'estudi del *treball domèstic i de cura* a l'Estat espanyol des d'una perspectiva concreta: l'anàlisi de classe i de gènere. La tesi vol veure com es configura la cura *entre classes* i *entre gèneres*, és a dir, com es distribueix i es gestiona la cura en funció de la posició particular de cada persona en ambdós eixos de coordenades. Per tant, aquesta tesi parteix d'una mirada sociològica que posa l'accent en el conflicte, les divisions socials i les relacions de poder i que, com a conseqüència, s'allunya de les teories més funcionalistes o harmòniques de la realitat social. Així mateix, aquesta tesi tampoc no casa amb un enfocament individualista o culturalista de l'objecte d'estudi, sinó que, contràriament, reivindica la *classe social* com a eix d'escissió social i com a font distributiva dels recursos materials, culturals i simbòlics en una societat determinada.

La tesi neix d'una preocupació triple que es concreta en tres nivells d'anàlisi:

- A. *Nivell macro*: el context global de la cura.
- B. *Nivell meso*: el context de la cura dels *països mediterranis*.
- C. *Nivell micro*: les decisions i les pràctiques entorn de la cura a les llars-famílies, i més particularment, de les "dones"¹.

El primer nivell —"macro"— fa referència a la conjuntura mundial de la cura que, com veurem, dibuixa noves clivelles de desigualtat entre un nucli *central* importador de mà d'obra domèstica —"servidores globals"— (Parreñas, 2001) i un nucli *perifèric* exportador. La mundialització o globalització de la reproducció és un fenomen relativament nou, que emergeix i es consolida durant les últimes dues dècades del segle XX i que té els seus orígens embrionaris en la "crisi de la cura" (Pérez Orozco i Del Río, 2002; Bettio *et al.*, 2004, 2006) d'algunes "ciutats globals" (Sassen, 2000) dels països occidentals. Aquest context global és fruit, en gran part, de les múltiples reestructuracions que ha patit la provisió del treball domèstic i de cura —informal i no remunerat— en els diferents Estats nació dels països del *centre* (Wallerstein, 1979). La "reconfiguració de la cura" en aquests països neix d'una conjuntura de canvi en relació amb les esferes principals de provisió del benestar o també l'anomenat "triangle

¹ Al llarg de la tesi s'utilitza l'expressió "pràctica de la cura" per fer referència al conjunt de decisions, acords i estratègies que es duen a terme en la gestió quotidiana de la cura per part de les llars-famílies.

del benestar”: l’Estat, el mercat i la família. Concretament, la *qüestió de la cura* esdevé especialment problemàtica als *països mediterranis* —i a l’Estat espanyol—, els quals es basen en una inèrcia i una tradició *familista* i *assistencialista* difícil de subvertir. Són països amb una escassa organització social de la cura que es combina fràgilment amb uns rols de gènere pràcticament “incrustats” en la divisió sexual del treball i un declivi dels recursos familiars informals. Com veurem, els *règims de benestar mediterranis* travessen un escenari de la cura complex però, sobretot, en “crisi”, atesa la conjunció d’una sèrie de fenòmens socioestructurals de caràcter ambivalent.

Tot plegat, porta a pensar que, si bé el marc global/mundial (“macro”) i el marc nacional/espanyol (“meso”) se situen en un punt d’inflexió pel que fa a l’organització de la cura, les llars—famílies espanyoles es veuran afectades per aquests canvis i obligades a reorganitzar i redefinir les seves decisions i pràctiques quotidianes entorn de la provisió i gestió del treball domèstic i de cura (nivell “micro”). Així, aquesta tesi doctoral vol veure si en aquest context canviant s’està donant una redefinició o una redistribució de la cura —*entre gèneres* (homes i dones) i *entre institucions* (Estat, mercat i família)— i, en cas de donar-se, quina orientació tenen aquests canvis des del punt de vista de la igualtat, la justícia social i l’equitat de gènere. Per tant, es tracta d’una tesi que té com a escenari d’investigació la vida quotidiana i com a mirada transversal, l’anàlisi de les desigualtats.

Així doncs, aquest context de canvi és el que emmarca les primeres reflexions d’aquesta tesi. Són moltes les veus que anuncien possibles modificacions en l’organització social del benestar, tant en l’àmbit “macro” com en el “micro”, en aquesta “nova etapa de la cura”. La tesi pretén, precisament, posar en relleu els canvis eventuais en la gestió de la cura quotidiana, però fer-ho des de l’anàlisi de classe i de gènere. En aquest punt, afloren les dues primeres preguntes inicials:

- 1. *El grau de divisió sexual del treball en una llar varia segons la classe social de pertinença dels seus membres?***
- 2. *La gestió del treball domèstic i de cura —gestió institucional, mercantil o familiar— es distribueix de forma diferent en funció de la classe social de pertinença?***

Aquestes dues preguntes parteixen, alhora, de dues preguntes prèvies:

3. És la classe social de la dona de la llar un condicionant determinant de la seva identitat de gènere?

4. És la classe social de la dona de la llar un condicionant determinant del seu imaginari al voltant de la cura?

Totes aquestes preguntes guien aquesta tesi doctoral sota la finalitat d'esclarir com es distribueix la cura entre classes i entre gèneres i poder dibuixar, així, una radiografia social de com s'organitza el treball domèstic i de cura a l'interior de les llars.

Una de les pràctiques que, últimament, s'ha dilatat més als *països mediterranis* i que ha permès a moltes dones resoldre o, si més no, pal·liar, les tensions de la “doble presència”² (Balbo, 1994), és la *mercantilització* de part de la cura, mitjançant el *treball domèstic assalariat*³. Però aquesta pràctica mercantil, malgrat s'amplia a les diferents classes de l'espectre social, encara és una font de divisió social entre, d'una banda, dones de diferents classes i, de l'altra, dones de diferents ètnies o orígens nacionals, la qual cosa comporta fortes desigualtats *intragènere*s.

En aquest sentit, no només interessa detectar les diferents pràctiques de la cura de les dones en funció de la classe social —*pregunta 1 i 2*—, sinó desvelar si la mercantilització de la cura pot ser una nova forma de desigualtat entre dones en tendència creixent. Altrament, amb l'augment de les dones immigrants en el sector domèstic espanyol, la modalitat interna del treball domèstic assalariat s'ha mantingut en actiu, tenint en compte que, abans de la feminització dels corrents migratoris, era un tipus de modalitat que es trobava en retrocés a l'Estat espanyol. Ara bé, el manteniment d'aquestes pràctiques amb un rerefons “(neo)servil” (Fraisse, 2000), s'ha produït de forma paral·lela a l'emergència d'un nou discurs que busca “professionalitzar” aquest tipus de tasques; un discurs que cerca la qualificació, l'acreditació i el reconeixement tècnic i social d'aquesta ocupació. D'aquí, l'aparició de la cinquena i última pregunta d'aquesta tesi:

² El primer article que escriu Laura Balbo sobre aquest concepte es va publicar l'any 1978: “La doppia presenza”, *Inchiesta*, 32(8):3-6. La traducció d'aquest article al castellà es pot trobar a l'obra de C. Borderías, C. Carrasco i C. Alemany (1994). A la fi de la dècada dels vuitanta, diverses sociòlogues italianes (Bimbi, 1999) van sostenir que el concepte de “doble presència” era més capaç de captar el significat del «servicing work» de L. Balbo (1982), que no pas conceptes més antics com el de «dual burden» o el de «double shift» (Lewis i Giullari, 2005). El terme de “doble presència” posa l'accent en la sincronització femenina del treball productiu de l'esfera pública i el treball reproductiu de l'esfera privada.

³ Els dos conceptes més emprats en la literatura referent a la mercantilització del treball domèstic i de cura són el de “servei domèstic” i el de “treball domèstic assalariat” (Durán, 1987). A llarg d'aquesta tesi s'utilitza el segon d'aquests conceptes, que de forma abreviada a partir d'ara apareix com a “TDA”. L'elecció per aquest concepte rau en la seva coherència conceptual amb el de “treball domèstic”, consolidat des del final dels anys seixanta del segle XX. El concepte de “servei domèstic” només s'utilitza puntualment en fer referència a les formes més tradicionals del TDA, més servils i pròpies de pràctiques sumptuàries burgeses, en què aquest concepte tindria els seus orígens.

5. *Existeixen diferents formes de gestionar el treball domèstic assalariat segons la classe social de la dona ocupadora?*

La centralitat del treball domèstic assalariat es justifica pel fet que és un tipus de treball que va més enllà de les divisions de gènere i permet qüestionar l'ideal universal femení que, a vegades, s'oculta darrere certs posicionaments teòrics. Precisament, la salarització del treball domèstic i de cura és un procés que reflecteix la intersecció de múltiples divisions socials i és un fenomen que exhibeix l'estructura social en la seva complexitat, atès que concentra fortes disparitats de gènere, d'ètnia i de classe.

Per tant, aquesta tesi estudia les "estratègies" principals de les llars espanyoles —amb les dones com a protagonistes principals—, en la seva gestió quotidiana del treball domèstic i de cura. Aquestes estratègies són analitzades des dels seus condicionants *macroestructurals*, tot entenent que no són configuracions aleatòries, fruit de "preferències individuals" o principis motivacionals, sinó que són desenllaços resultants de la intersecció dels eixos de poder subjacents al model d'organització de la cura de la societat espanyola: la classe i el gènere, així com altres factors ineludibles com l'ètnia o la generació.

La sospita inicial parteix de la idea que les pràctiques de cura de la vida quotidiana no només són *diferents* sinó també *desiguals*, pel fet que es deriven d'unes *condicions materials d'existència* (Bourdieu, 1991, 2006) també desiguals, entre les diferents posicions de l'estructura social. Es parteix de la idea, doncs, que *la cura és un fenomen dividit socialment*, és a dir, un fenomen que no només és viscut, interioritzat i experimentat per les dones diferencialment sinó que és un fenomen *producte i productor* d'unes desigualtats socials *intergènere*s —entre gènere— i *intragènere*s —entre dones.

En aquest sentit, com veurem al llarg de les pàgines següents, la plataforma teòrica i analítica sobre la qual pivota i es consolida aquesta tesi arrenca de les premisses teòriques del corrent estructuralista, que pren l'estructura social i les seves divisions internes, com a focus d'anàlisi de la realitat quotidiana de la cura i el «work-life articulation» (Crompton i Brockmann, 2006). Així doncs, l'objectiu final de la tesi doctoral és construir una "tipologia de dones" en funció de la seva manera diària de gestió del treball domèstic i de cura i, en segon lloc, dilucidar les causes estructurals de les seves pràctiques materials i els imaginaris simbòlics entorn de la domesticitat i la cura.

B. La metodologia

Aquesta tesi doctoral estudia els imaginaris i les pràctiques entorn de la cura de les dones, en funció de la seva posició de classe. Més enllà de veure *com* les dones organitzen i gestionen aquest treball en la seva vida quotidiana, la tesi vol indagar en el *per què* d'aquesta gestió concreta i en les possibilitats que aquest model de gestió canviï. Més enllà de descriure relacions entre fenòmens, aquesta tesi vol explicar, comprendre i indagar en les *causes* d'aquestes relacions. No només interessa desxifrar quines són les pràctiques de cura que despleguen les dones, sinó desemmascarar les estructures de significat i de sentit que les fan realitzables o irrealitzables, “possibles o impossibles”. Així doncs, aquesta tesi pretén traspassar la capa descriptiva de la realitat social per aprofundir en les causes internes que la possibiliten i que, alhora, poden oferir eines per a la seva interpretació.

Tals pretensions analítiques només són assolibles mitjançant la metodologia qualitativa, que permet acostar-se a una anàlisi hermenèutica de la realitat social. Així, aquesta tesi doctoral basa l'observació empírica en l'anàlisi qualitativa d'una mostra (teòrica) de vint-i-cinc dones procedents de diferents estrats socioeconòmics, que han estat operativitzats detalladament i que es resumeixen en quatre “tipus”: *classe treballadora*, *classe mitjana nova*, *classe mitjana vella* i *classe propietària*. Més enllà de la posició socioeconòmica de les dones entrevistades que, com veurem, es vincula a la proposta de R. Crompton de definir-la a partir de la *classe ocupacional*, aquesta s'ha complementat d'altres factors importants d'estratificació social com la generació —cicle de vida.

Tot i la pertinença de l'aproximació qualitativa, l'anàlisi quantitativa és altament profitosa per aquesta tesi, atès que ha permès orientar i perfilar amb precisió els informants clau per a les entrevistes. L'explotació de dades primàries i secundàries és una tasca bàsica per ordenar el procés de selecció mostral, així com per poder acostar els perfils “teòrics” de la graella tipològica a la realitat empírica. En aquest sentit, les dades quantitatives han permès delimitar els eixos de distribució mostral i centrar el camp d'anàlisi: la regió metropolitana de Barcelona.

C. L'estructura

La tesi doctoral s'organitza en quatre grans parts i en nou capítols. Les dues primeres parts són de caràcter teòric; la *part I* —“treball de cura, classe, gènere i ètnia”— inclou

les reflexions teòriques al voltant del treball domèstic i de cura des de la sociologia del treball, la perspectiva de gènere i la sociologia de les migracions; i la segona, que porta per títol “la solució mediterrània a la crisi de la cura” centra la *qüestió de la cura* en la regió concreta dels *països mediterranis* i, particularment, en el cas espanyol. En tercer lloc, la *part III* centra la perspectiva d’anàlisi de la tesi, les hipòtesis i el model d’anàlisi, així com el disseny de l’observació i, en darrer lloc, la quarta part integra els resultats finals de l’anàlisi.

El *capítol 1* exposa l’accepció del treball domèstic i de cura més pertinent per aquesta tesi. S’arrenca d’una aproximació múltiple a aquest treball, el qual es considera un treball indissociable de l’evolució i la reproducció de la vida humana, que només té sentit com a “activitat” i que sosté una forta càrrega de desigualtats. Així mateix, es parteix d’una noció del “treball” àmplia, que va més enllà de l’“ocupació” mercantil i el vincle salarial, tot fent ressò de la ruptura conceptual que aportà el concepte de “treball domèstic”, durant gran part de la segona meitat del segle XX i que posà en crisi el paradigma clàssic de la sociologia del treball.

D’altra banda, en aquest capítol primer, també s’exposen algunes de les aportacions més importants dins la sociologia que connecten el treball de cura amb els *règims de benestar* i la política social. Es plantegen alguns dels debats més recents en aquest àmbit i que, en última instància, obren la discussió sobre la noció de ciutadania des d’una mirada de gènere.

El *capítol 2* fa referència al procés de *mercantilització* del treball domèstic i de cura. El procés de reemplaçar el treball domèstic i de cura —no remunerat— per substituïts mercantils ha rebut diversos apel·latius: “externalització” —«domestic outsourcing»— (Bittman *et al.*, 1999); mercantilització —«commodification o marketization»— (Ungerson, 1997, 2003; Izquierdo, 2004); i el treball domèstic assalariat (Durán, 1987), o també servei domèstic, és el producte resultant d’aquest procés. Ara bé, l’externalització del treball domèstic i de cura pot prendre nombroses formes en funció de *qui* carrega amb els costos de la mercantilització, ja sigui l’*estat del benestar*, a través de la provisió pública de serveis o la transferència de subsidis, o les llars individualment mitjançant el mercat formal o informal. Aquí es farà referència, només, a l’externalització de la neteja i la cura de persones dependents que duen a terme les llars–famílies.

El *capítol 3* mostra la realitat concreta de la cura dels països del sud d’Europa i es fa una aproximació a la “configuració del treball de cura” (Lyon i Glucksmann, 2008) als *règims de benestar mediterranis*, entre ells Espanya, des d’una mirada *dinàmica i transversal* al gènere:

- a) *Dinàmica* perquè, tal com apunta R. Crompton (*et al.*, 2007a), el context de la cura a Europa està vivint un procés ambivalent, marcat per les continuïtats i els canvis. Actualment, els *països mediterranis* viuen un “col·lapse” del model de cura tradicional, fins fa relativament poc temps basat en la provisió familiar de la dona cuidadora —«women caregiver»— i la quasi omisió de les polítiques familiars i orientades a la cura. Cal veure quins canvis es duen a terme per afrontar la “crisi de la cura” i, per contra, quins aspectes es mostren intactes al model tradicional;
- b) *Transversal* al gènere perquè, al cap i a la fi, l’objectiu últim que es persegueix és assolir un major acostament a les causes estructurals que afecten les decisions quotidianes de les dones en el desenvolupament i en la gestió del benestar quotidià. L’interès bàsic de la tesi és fer una aproximació i immersió analítica en les formes d’organitzar i gestionar el treball domèstic i de cura, el que s’ha concebut com a *pràctiques de cura*. Es tracta d’un fenomen presidit per diferents modalitats de gestió i representacions simbòliques, però amb un únic denominador comú: la sobrerepresentació del col·lectiu femení i la infrarepresentació del col·lectiu masculí. Afrontar l’estudi d’un camp clarament segregat per gènere requereix, de forma ineludible, emprar una perspectiva teòrica i analítica que integri les desigualtats de gènere. Per consegüent, l’anàlisi dels trets essencials dels *règims de benestar dels països mediterranis* es fa des d’una perspectiva de gènere; una perspectiva escollida deliberadament perquè proporciona una visió ajustada i pertinent a la problemàtica de la tesi.

L’anàlisi dels *règims de benestar mediterranis* es fa tenint en compte els canvis i les continuïtats que aquests règims han patit en relació amb el mercat de treball, la família, l’*estat del benestar* i l’estructura demogràfica en els últims trenta anys. Des d’aquesta aproximació múltiple se situa la *qüestió de la cura* en aquests règims i s’entén quin és el context institucional en el qual queden circumscrites les pràctiques de cura.

El *capítol 4* intenta analitzar algunes de les “solucions” que s’han activat des de l’àmbit europeu i espanyol per millorar la “conciliació de la vida laboral i familiar” i resoldre algunes de les problemàtiques que s’accentuen amb la “crisi de la cura”. Ara bé, les anomenades “polítiques de conciliació” són polítiques que guarden els seus orígens en qüestions econòmiques i no en qüestions relacionades amb el treball de cura o el gènere; són polítiques que tracten parcialment la *qüestió de la cura* pel fet que neixen en una tessitura europea problemàtica en termes de productivitat i competitivitat i, per tant, estan motivades per unes directrius que van més enllà de la voluntat de cobrir les necessitats entorn de la cura; o, com apunta J. Lewis (2007b), la cura *per se* no és el

motor de fons d'aquestes polítiques, sinó augmentar les taxes d'ocupació femenina. En aquest sentit, aspectes com la corresponsabilitat o l'organització social de la cura queden aparcats del nucli actiu d'aquestes polítiques.

Com veurem, el model de cura mediterrani i espanyol es troba estancat i avança poc per fer de la cura una afer propi de la *res publica*. El treball domèstic assalariat esdevé en aquest “punt mort” del model de cura, una sortida plausible per a algunes famílies i inaccessible per a unes altres. Al *capítol 4* també s'exposa, en aquest sentit, com els “remeis privats” per afrontar la gestió del benestar quotidià estan ocupant un lloc cada vegada més important en el conjunt d'estratègies quotidianes de les llar espanyoles.

Just al punt mig de la tesi, el *capítol 5* centra la perspectiva d'anàlisi que guia l'observació empírica de la tesi. Aquí s'exposen les principals teories des del binomi sociològic “acció–estructura” que enfoquen la qüestió del «work-life balance» i el debat entorn de la definició del concepte de classe social. La importància que la tesi concedeix a la classe social obliga a desxifrar-ne els seus límits conceptuals i a presentar la controvèrsia que aquest concepte ha generat dins la disciplina sociològica. Sense voler desplegar una dissertació extensa sobre aquest concepte, sí que s'ha considerat necessari exposar algunes de les fissures existents dins la sociologia al voltant de la seva definició, així com fer explícita l'elecció conceptual que s'ha estimat més pertinent per al desenvolupament de la tesi.

El *capítol 6* i *7* són de caràcter metodològic. El primer fa una presentació extensa de tots els conceptes triats per dur a terme la contrastació empírica, amb les seves dimensions, components i indicadors corresponents. També es presenta el model d'anàlisi i les hipòtesis principals. El *capítol 7* exposa tots els passos metodològics que s'han dut a terme de forma prèvia a l'execució de les entrevistes: la tria de la tècnica —entrevistes en profunditat—, el disseny de la mostra —graella tipològica— i l'obtenció de les dades.

Finalment, el *capítol 8* i *9* presenten els resultats principals de les entrevistes. El *capítol 8* mostra com “ser dona” encara comporta, per a moltes de les dones entrevistades, viure en un dilema vital de difícil solució —per a algunes més *real* que d'altres—, entre “ser mare” i “ser treballadora”. Sembla que el “dret” de les dones treballadores a tenir una família, com ja expressava la voluntat d'Alva Myrdal l'any 1939 (Macinnes, 2005)⁴, encara crea tensions en l'imaginari i la identitat de moltes dones. La combinació del treball remunerat a l'esfera pública amb el treball domèstic i de cura és una realitat per a la gran majoria de dones —“doble presència”— (Balbo,

⁴ Les paraules d'A. Myrdal eren concretament: «lo que hay que salvaguardar no es tanto el derecho a trabajar de la mujer casada sino el derecho de la mujer trabajadora a casarse y tener hijos» (Myrdal, 1939 a Macinnes, 2005:35).

1994), però la significació i el valor identitari que cada una de les dones atribueix a cada esfera —productiva i reproductiva— és diferent en funció de la classe socioeconòmica que aquestes ocupen.

Per acabar, el *capítol 9* exposa les pràctiques de cura de les dones entrevistades des d'un angle d'anàlisi triple: a) amb referència a l'execució i la gestió de la cura dels fills i les filles menors d'edat; b) amb relació a la cura de les persones grans dependents i c) amb relació a la gestió del treball domèstic assalariat, en cas que en tinguin. Aquest capítol recull les aportacions principals de la tesi quant al vincle existent entre les pràctiques quotidianes entorn de la cura i l'estructura de classes de les dones entrevistades. Com veurem a les conclusions, l'esquema de classes actual és un substrat explicatiu crucial d'aquestes pràctiques i permet trencar amb les visions més simplistes de la *qüestió de la cura*; una qüestió suposadament "femenina" però que, per sobre de tot, és una qüestió classista.

PART I.
TREBALL DE CURA, CLASSE,
GÈNERE I ÈTNIA

1.

El treball domèstic i de cura: dificultats d'un concepte polisèmic

«Unlike other forms of work, many people can avoid doing care work with relative impunity, in the sense that there are no immediate penalties or sanctions for doing so. The consequences are longer term or intangible.»

Mary Daly (2001:6)

«Si algo queda claro tras el estudio de la relación del trabajo y las mujeres, es que el problema no son las mujeres»

Teresa Torns (2008a:56)

INTRODUCCIÓ

El treball domèstic i de cura ha estat i és un dels objectes d'estudi de les ciències socials marcat per l'oblit i la invisibilitat (Chabaud *et al.*, 1985; Borderías *et al.*, 1994) o, com apunta M. Maruani (2000), el treball femení sempre s'ha situat en l'angle mort de la sociologia del treball. Gràcies a la contribució d'algunes teòriques socials, aquest treball ha anat guanyant terreny acadèmic des dels anys setanta, malgrat que no ho ha fet des d'una perspectiva consensuada d'anàlisi. Les teories feministes que han enfocat la *qüestió de la domesticitat i la cura* són diverses i no totes s'hi aproximen des dels mateixos axiomes teòrics.

Aquest capítol primer pretén perfilar quins implícits teòrics hi ha darrere l'accepció de "treball domèstic i de cura". Bàsicament, els supòsits de partida són: a) la concepció d'aquest treball com una necessitat universal i imprescindible per a la sostenibilitat de la vida humana (Carrasco, 2001, 2009; Nussbaum, 2003); b) la idea que la cura i la domesticitat desvinculades del "treball" són idees vagues i desconnectades dels seus orígens epistemològics (Torns, 2008a); c) una visió d'aquest treball com una qüestió estretament cenyida a les divisions socials i d) la consideració d'aquest treball com un fenomen social, que cal estudiar en interacció amb els dominis institucionals i polítics.

1.1.

Del treball domèstic al «care»: un trajecte confús

Una de les investigacions etnogràfiques pioneres sobre el treball domèstic i de cura fou conduïda per A. Oakley (1974) a la ciutat de Londres i ja apuntava la dificultat de dissociar les activitats relatives al treball domèstic de les relatives a la cura de les persones dependents —al llarg del seu cicle de vida⁵:

«While looking after children they are almost always involved in housework activities. Changing a babies' nappies involves washing those nappies: feeding children entails (eventually) tidying up, cleaning, and washing up.» [Oakley, 1974:92]

La inseparabilitat de les tasques domèstiques i les tasques de cura és una característica inherent a aquest treball, una qüestió que, en l'actualitat, s'ha posat en relleu des de diferents investigacions com la de M. Bittman (*et al.*, 2005). De fet, una de les primeres denominacions que va rebre el “treball de la reproducció”, a finals de la dècada dels seixanta del segle XX, quan es començava a instaurar com a objecte específic d'anàlisi, va ser la de “treball domèstic i familiar”: *domèstic*, en relació amb el treball d'execució i de gestió de la infraestructura de la llar, i *familiar*, en connexió amb les tasques de cura de les persones dependents del nucli familiar.

Amb el naixement del “treball domèstic” com a objecte específic d'anàlisi, va sorgir un debat entre el “feminisme radical” i el “feminisme socialista” d'arrels marxistes; un debat que plantejava una qüestió política de fons basada en la relació que el feminisme havia de tenir amb el moviment obrer i socialista de l'època (Astelarra, 1982). El “feminisme radical” centrava el debat sobre el treball domèstic en la “lògica del patriarcat” i la lluita entre sexes, de manera que la posició de les dones a la família, a través del contracte matrimonial, les configurava com una classe social específica i antagònica als homes: «l'ennemi principal»⁶. Des d'una altra perspectiva d'anàlisi, el “feminisme marxista”, o també “feminisme revolucionari”, criticava el “feminisme radical” per la seva omissió de les diferències de classe en les formes de dominació masculina i la seva concepció de la dona com un col·lectiu uniforme —“classe sexual”. En canvi, el “feminisme marxista” centrava el debat sobre el treball domèstic en la “lògica del capital” i feia de la subordinació de les dones en el “mode de producció domèstica” un factor funcional al capitalisme (Beechey, 1987).

⁵ A. Oakley (1974) descriu dues excepcions en les que la cura dels nens no es pot incloure en la categoria de tasques domèstiques: l'oci de la criatura i quan la criatura dorm. En ambdós casos la mare ha de cuidar la criatura però no comporta tasques afegides.

⁶ (Delphy, 1970 a Carrasco *et al.*, 1994).

En qualsevol cas, amb independència d'aquestes pugnes d'origen teòric i polític, el “treball domèstic” i el “treball familiar” —o de cura— formaven part d'una mateixa accepció teòrica, més o menys consensuada entre les científiques socials. Ara bé, l'aproximació a la temàtica experimenta un gir conceptual, sobretot a partir de la dècada dels vuitanta, amb la propagació de la noció anglosaxona de «care»⁷ dins la comunitat científica. Es tracta d'una noció que, més que afegir nous elements epistemològics al treball domèstic i familiar, introdueix certa confusió conceptual entorn de la problemàtica. Bàsicament, es poden destacar dos biaixos epistemològics associats al «care»: en primer lloc, l'omissió del “treball domèstic” relatiu a les tasques d'infraestructura de la llar i, en segon lloc, la seva desconexió i distanciament de la sociologia del treball.

Amb relació a la primera qüestió, la doble inclusió del treball relatiu a la domesticitat i a la cura es desvirtua en el mateix concepte de «care» que, per la seva simplicitat, sembla ignorar que ambdós fenòmens són indestruïbles quan es despleguen en l'activitat quotidiana. Certament, el «care» estableix un vincle directe amb la “cura” o l’“atenció” de les persones: «el care designa la ajuda a un niño o a una persona adulta o anciana dependiente en su vida cotidiana o en su bienestar» (Letablier, 2007:66)⁸, tot oblidant que la “cura” és inviable sense un treball domèstic simultani.

Pel que fa a la segona qüestió, T. Torns (2008a) assenyala com algunes de les obres italianes iniciàtiques sobre el “treball de cura”, de finals dels anys setanta del segle XX, feien referència al «lavoro di cura» —“treball de cura”—; una terminologia on la “cura” actuava com a adjectiu que acompanyava el concepte de “treball” i no com a substantiu propi⁹. Segons l'autora, l'aplicació del terme "cura" de manera aïllada corre el risc d'oblidar els punts de connexió d'aquesta activitat amb el món del treball. Es tracta d'un terme que queda desvinculat de la ruptura conceptual entre el “treball” i el “treball domèstic” iniciada els anys vuitanta; una ruptura que va permetre eixamplar el concepte de treball més enllà de les relacions salarials del mercat i va fer aflorar el treball domèstic i de cura realitzat en la invisibilitat i la informalitat de l'esfera privada¹⁰.

Així mateix, el concepte actual de “cura” guarda poca tradició dins la sociologia del treball, atès que l'estudi del treball vinculat amb la generació de benestar ha estat un punt cec acadèmic durant molts anys. Els motius que expliquen aquesta situació

⁷ Vegeu els treballs de J. Finch i D. Groves (1983); H. Graham (1993); C. Thomas (1993); P. England (2005); C. Ungerson (2005) o M-T. Letablier (2007).

⁸ L'article de M-T. Letablier (2007) va ser publicat originalment a la revista *Travail, genres et sociétés*, núm. 6, l'any 2001, sota el títol “Le travail centrés sur autrui et sa conceptualisation en Europe”.

⁹ Vegeu per exemple els treballs de L. Balbo (1987a) o L. Balbo (*et al.*, 1990).

¹⁰ És en el procés d'industrialització i urbanització del segle XIX, amb la conjunció històrica i temporal del capitalisme industrial amb l'estructura patriarcal, que es consolida la divisió sexual del treball entre un treball de producció de mercaderies realitzat a la fàbrica i un treball domèstic i familiar realitzat a la llar-família per les dones (Chabaud *et al.*, 1985; Scott, 1993; Torns, 2008a).

semblen radicar en el fet que el concepte actual de “cura” neix de les anàlisis dels límits de l'*estat del benestar* i de la necessitat de reestructurar els sistemes de protecció social, des d'una perspectiva de gènere (Letablier, 2007; Torns, 2008a). Així, el concepte neix d'una necessitat de reorganitzar socialment la cura, com una mesura política que pot ajudar a reduir la pressió que suporten les dones dins la família (Graham, 1993), però no s'origina dins la tradició sociològica del treball.

1.1.1. Treball i amor entorn de la cura: una discussió oberta

1.1.1.1. L'“ètica de la cura” i la identitat femenina

El recorregut històric sobre el «care» que elabora H. Graham (1993), de la mateixa manera que l'anàlisi de C. Ungerson (2005), situa el punt de partida de la tradició anglosaxona al voltant del «care» en l'obra de J. Finch i D. Groves (1983): *A labour of love. Women, work and caring*. Segons aquestes autores, l'obra representa un punt d'inflexió terminològic, en què la teoria feminista al voltant del “treball domèstic” es veu progressivament eclipsada per les teories al voltant del «caring». El gir epistemològic que s'oculta en aquest salt conceptual té a veure, sobretot, amb la inclusió de les “emocions” i les necessitats subjectives com a part immanent a l'estudi de la “cura”; unes “emocions” suposadament negligides en les anàlisis anteriors sobre el “treball domèstic” (Graham, 1993). S'insereix aquí un desdoblament entre la dimensió material i la dimensió emocional de la “cura”, que en anglès es materialitza en la distinció conceptual entre el «caring for» i el «caring about»¹¹:

«Caring *about* someone, in the sense of feeling affection for them, is based on spontaneous feelings of affinity, and as an emotion per se it has little implication for how people spend their time (...) On the other hand, caring *for* someone, in the sense of servicing their needs may have little or nothing to do with caring about someone» [Ungerson, 1983:31]

Des d'aquesta perspectiva, el «care» integra una doble naturalesa: «as labour and as love» (Graham, 1983:16); sent la part emocional una dimensió crucial de la identitat i la psicologia femenina, de manera que la “cura” i la feminitat es veuen com dues cares d'una mateixa moneda (Knijn i Kremer, 1997). En aquesta línia, el «care» s'associa a una accepció reduïda, que el relaciona amb les tasques domèstiques i familiars que les dones desenvolupen de forma informal per atendre als familiars¹² (Torns, 2008a).

¹¹ La traducció al català d'aquestes dues expressions angleses serien “tenir cura de” —«caring for»— i “preocupar-se de” —«caring about». Aquesta última expressió aportaria el contingut emocional reivindicat per algunes autores del «care».

¹² Segons la classificació de M. Daly i J. Lewis (1998) o de T. Torns (2008a) es poden distingir dues accepcions de la “cura”: una limitada al treball domèstic i familiar que realitzen les dones en l'àmbit de la llar i una de més àmplia que abasta les diferents formes —públic, privat o voluntari— que pot adoptar aquest treball.

Es tracta d'una noció que posa en relleu l'«ètica de la cura» (Gilligan, 1982) femenina, emfatitzant els valors de la maternitat femenina, les emocions i l'amor que el «care» suposadament porta associat¹³. L'«ètica de la cura» es pot entendre com una versió secularitzada de la «gift economy» o la «gift culture» (Bimbi, 1999)¹⁴; dues nocions que prioritzen les relacions de reciprocitat i gratuïtat. La «cura» s'articula com un «servei gratuït» regit per les relacions espontànies d'afecte. Des d'una perspectiva semblant, la «lògica del reconeixement» —*feminisme de la diferència*—, reivindica la valoració d'una «especificitat de gènere» sustentada en uns principis de reconeixement de base cultural, identitària i simbòlica¹⁵.

Gran part de la literatura al voltant del «care» s'ha centrat en concebre la «cura» com un afer essencialment femení i que cal revaluar per fer de la feminitat un «valor universal». En aquesta concepció s'amaga la idea que les dones comparteixen una identitat comuna i homogènia pel simple fet de ser dones i encarregar-se de transmetre els «valors» i la «cultura» de la «cura» (Gilligan, 1982; Finch i Groves, 1983; Graham, 1993). Així mateix, aquesta aproximació a la «cura» tendeix a reforçar la *reificació* del gènere femení i confia en nocions essencialistes entorn de la feminitat i la domesticitat, alhora que estanca les dones en les divisions de gènere existents. Aquestes teories posen l'accent en la dominació que els homes tenen vers les dones i, com a conseqüència, acaben per subestimar les diferències internes entre les dones —de classe, d'ètnia o d'edat—; unes diferències que es pensen insignificants al costat de l'abisme entre les «classes sexuals» del patriarcat i que es conceptualitzen com a diferències entre diversos «estils de dones».

Altrament, l'«ètica de la cura» femenina adopta la seva màxima expressió en el rol maternal i oblida que la cura és un fenomen que té lloc, també, entre les persones adultes dependents i que, lluny d'uniformitzar l'experiència femenina, l'esquerda i la separa. Com apunta T. Torns: «el acuerdo es máximo en la reseña del cuidado feliz de las criaturas y en el *quasi* olvido del cuidado de las personas mayores dependientes, enfermas crónicas o discapacitadas» (Torns, 2008a:66); un oblit que no té en compte l'increment de les necessitats entorn de la cura lligat a l'envelliment de la població de les societats occidentals. Certament, la imatge que ofereix de forma recurrent la visió

¹³ En aquest sentit, són diverses les especialistes que han posat en relleu la dimensió emocional del «treball productiu», tot posant en qüestió la dicotomia entre l'ètica de la cura i l'ètica de la racionalitat, que caracteritzaria a les activitats del mercat (Martín-Palomo, 2008; Torns, 2008a).

¹⁴ Dues investigadores socials espanyoles que han treballat aquestes qüestions i que elles denominen la «lògica del don» són M. Legarreta (2008) i Mª T. Martín-Palomo (2008). Aquesta lògica s'inspira en el treball de M. Mauss (1923 a Legarreta, 2008) i és descrita com una forma d'intercanvi que es desplega aliena a la lògica mercantil que comporta un vincle recíproc, reconeixement social i obligatorietat.

¹⁵ Des del «feminisme de la diferència», la injustícia de gènere està arrelada a uns patrons socials de representació, interpretació i comunicació de caràcter androcèntric i dominants. Algunes pràctiques injustes des del «feminisme de la diferència» es basen en el «no reconeixement», com ara la relegació a la invisibilitat social i cultural pròpia del «sexisme cultural», o la «manca de respecte»: ser calumniat, difamat o menyspreat en les representacions culturals estereotipades o en les interaccions quotidianes (Fraser, 1997).

del «care», basada en el seu vessant emocional i sentimental, desplaça la seva duresa en tant que “treball quotidià” i omet l’estructura social com a eix d’estratificació de les diferents experiències entorn de la cura. Així, es crea un fals miratge de la “cura”, que la mostra com una experiència vital eminentment femenina i buida de tensió social, la qual cosa enfosqueix les jerarquies de classe i d’ètnia, fins al punt que, tal com apunta H. Graham (1991):

«Caring is seen as all about gender. Because of the way in which care is defined, feminist research has constructed as one-dimensional perspective on social divisions. Other social divisions, like other kinds of care, are eclipsed.» [Graham, 1991:68]

En aquest sentit, el treball domèstic assalariat (TDA) (Durán, 1986, 1987) és una fórmula que permet qüestionar la imatge mítica i aproblemàtica de l’“ètica de la cura”, sent un exemple evident de com la “cura” s’exerceix, es distribueix i s’experimenta de forma diferent entre dones de classes socials i d’ètnies diferents; una qüestió que ja va posar en relleu H. Graham (1991) fa, ni més ni menys, que vint anys: «domestic service is taken as a case-study which highlights dimensions of, and divisions within, the organisation of care in families which are eclipsed in contemporary feminist research on caring.» (Graham, 1991:63). Així, sota el mite romàntic de la cura com a aspecte emocional immanent a la feminitat, hi ha fortes divisions socials que fan de la identitat de gènere un fenomen divers i sobretot, un fenomen social —i no natural.

1.1.1.2. El treball de cura i l’estructura social

Des d’una aproximació distinta al “feminisme de la diferència”, el “feminisme de la igualtat” es preocupa per la injustícia de gènere redistributiva —“lògica de la redistribució”—; és una injustícia material que arrela en l’estructura política i econòmica de la societat i en la qual les desigualtats perviuen en la divisió sexual del treball¹⁶: «eliminating gender-specific exploitation, marginalization, and deprivation requires abolishing the gender division of labor —both the gendered division between paid and unpaid labor and the gender division within paid labor.» (Fraser, 1997:20).

Aquesta tesi doctoral pretén allunyar-se de les visions més “naturalitzadores” del gènere, que fan de la “cura” un apèndix inqüestionable de la feminitat i, per consegüent, defineixen la norma masculina en clau antagònica als “valors femenins”; aquesta tesi tampoc no se centra en les nocions morals, ètiques o culturals de la perspectiva de la “lògica del reconeixement”, sinó que s’acull a les nocions redistributives del “feminisme de la igualtat”, que veu en la injustícia i l’*equitat de*

¹⁶ Des del “feminisme de la igualtat”, alguns exemples d’explotació serien: l’*explotació* (beneficiar-se del fruit del treball d’un altre); la *marginació econòmica* (ser confinat a un treball mal pagat o ser privat de generar ingressos) i la *privació* (ser negat d’un estàndard material de vida adequat).

gènere un problema de repartiment de recursos i béns socials o, en altres termes, un problema de base material.

Dit això, aquesta tesi enfoca la *qüestió de la cura* des d'una doble mirada: des de la sociologia del treball i des de l'estructura social. És a dir, primer, des de la comprensió de la “cura” com a “treball”, de manera que la preocupació central roman en l'activitat que comporta la “cura” i el seu reconeixement material i simbòlic; un treball que queda justificat, segons C. Carrasco (2009) pel fet que: requereix temps i energia per ser dut a terme —i per tant, té un cost d'oportunitat associat—, forma part de la divisió del treball i produeix béns i serveis. I, segon, des de les desigualtats socials —de gènere, de classe i d'ètnia—, que pot portar vinculat el desenvolupament del “treball de cura” en societat. Més enllà de la dimensió emocional i “maternal” que algunes teòriques feministes posen en relleu, aquesta tesi destaca les divisions socials que integra el “treball domèstic i de cura” i la seva funció com a peça clau per al benestar i el desenvolupament de la societat. En certa manera, aquesta tesi doctoral s'inspira més en les teories del feminisme–marxisme, que no pas en les teories de la diferència, tot fent de la subordinació femenina del patriarcat un mode d'explotació indissociable del capitalisme i d'altres formes d'explotació, com són l'explotació de classe i ètnica (Beechey, 1987).

Altrament, el concepte que més s'utilitza al llarg de la tesi és el de “treball domèstic i de cura” pel fet que conserva la noció de “treball domèstic” dels seus inicis i incorpora la noció de “cura”, tan actual en el debat acadèmic sobre aquestes qüestions. De fet, el debat terminològic al voltant d'aquestes qüestions és molt ampli (Carrasco, 2009) i es va iniciar en conceptes com: a) el de “treball domèstic”, el qual es considerava massa restringit perquè remetia a les activitats més tradicionals de la llar (rentar, cuinar, planxar, cosir, etc.); b) el “treball reproductiu”, de major extensió, i com a contrapart del “treball productiu”; c) el “treball domèstic i familiar”, que incorporava les tasques de mediació; d) el “treball no remunerat”, terme poc precís per l'exclusió del treball domèstic remunerat o e) el “treball de cura”, més actual però que sovint apareix en forma de “cura”, sense el terme “treball” i en connexió amb els aspectes més intangibles i les aproximacions teòriques d'origen més essencialista —“feminisme de la diferència”.

En definitiva, aquesta tesi doctoral s'adhereix al concepte de “treball domèstic i de cura”, el qual s'entén com un treball que té la funció bàsica de proveir benestar quotidià a les persones que conviuen en un nucli familiar, tot franquejant el llindar de l'escenari físic i simbòlic de la llar i facilitant la disponibilitat laboral dels adults masculins que hi conviuen (Torns, 2008a). Es tracta, doncs, d'un treball que perviu al llarg de tot el cicle de vida, tot i que varia en intensitat, en funció de l'etapa generacional, la classe social i el grup ètnic o l'origen nacional, així com en funció de si

es viu en règim de “doble presència” (Balbo, 1994) o de forma exclusiva (Carrasquer *et al.*, 1998).

1.1.2. La “cura” com a necessitat universal

La inevitabilitat de la “cura” per al desenvolupament de la vida humana és inqüestionable: «caring is a universal necessity in the absence of which human beings could not survive, and caring is a work» (Crompton i Brockmann, 2006:119). Al llarg de la vida, cada persona es trobarà, ineludiblement, en una situació de necessitat de rebre “cura”: «no matter how much money one earns, no matter how ‘independently’ one can live from family and friends, everyone has been a child in the past, has been ill several times, and may need help at a later age. Care is inevitable» (Kremer, 2005:19). Així, el treball de cura s’articula com un treball bàsic per al manteniment i la sostenibilitat de la vida en societat (Carrasco, 2001, 2009; Nussbaum, 2003) i, per tant, és un treball que posa en evidència el caràcter *interdependent* de les persones en tant que éssers socials; no és possible viure en societat des de la “plena independència”, des de la creença il·lusòria de la llibertat absoluta i l’autonomia individual, atès que tot ésser humà necessitarà d’algú altre en algun moment de la seva vida. Ara bé, avui en dia, conceptes com la independència, la llibertat o la individualitat estan en ple apogeu i contribueixen a forjar una falsa imatge del que comporta la convivència en societat i, sobretot, del que comporta la precarietat de la condició humana.

És així com les situacions oposades a l’autonomia humana, com la dependència o la vulnerabilitat, són estigmatitzades i tractades injustament, fins al punt d’associar-les a idees com la incompetència, l’anomalia o la desviació social (Fraser, 1997). És precisament la por a caure en alguna d’aquestes situacions d’estigmatització social que reforça la construcció d’una personalitat independent, en contraposició a una personalitat dependent i dèbil. Aquesta oposició enganyosa entre la independència i la dependència dóna lloc, segons N. Fraser (1997), a una sèrie de dicotomies i oposicions jeràrquiques en la cultura moderna capitalista: masculí–femení; públic–privat; treball–cura; èxit–amor; individual–comunitat; economia–família, etc. És en aquest punt que l’acceptació i reivindicació de la *interdependència* com a nexa social bàsic entre els individus es fa necessària des del punt vista moral, però també des del punt de vista material i simbòlic. Certament, la idea d’interdependència serveix per fer visible el treball de cura exercit per les dones i valorar-lo com a tal, així com per convertir-lo en un afer de responsabilitat social i pública. Si el treball de cura resulta indispensable per al benestar quotidià de les persones, no pot quedar relegat a la invisibilitat i l’arbitrarietat de la negociació privada; s’ha de constituir com a assumpte propi del debat sobre la ciutadania i un afer central de la *praxis* política (Harrington *et*

al., 2000; Lewis, 2007b; Carrasco, 2009). Una qüestió que ha d'impulsar una *nova concepció i organització social de la cura*, que replantegi la funció de l'*estat del benestar* com a canal de provisió de benestar quotidià.

1.2.

Les múltiples "formes" del treball domèstic i de cura

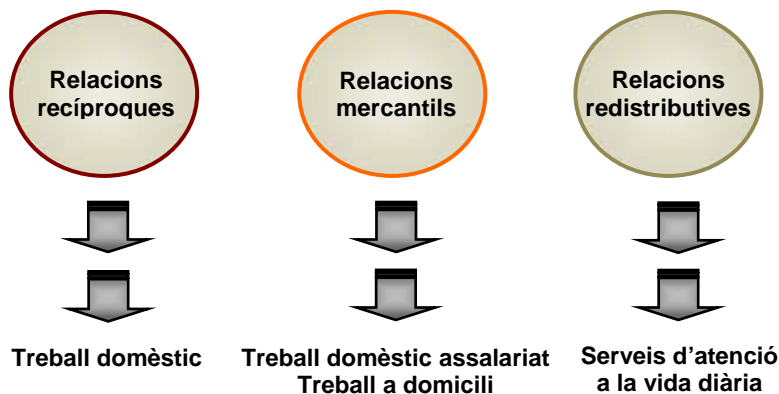
Una de les crítiques que ha rebut el concepte de «care» és la seva vinculació estreta amb una forma específica de "cura", que és el treball no remunerat dut a terme per membres de la família dins del nucli privat. El domini acadèmic d'una visió reduccionista i fragmentada de la "cura" ha fet que gran part de la investigació social feminista s'hagi limitat a indagar el fenomen de la cura no remunerada a la llar-família, tot prenent el gènere com el sistema dominant de les relacions socials i exclouent altres formes de cura i altres formes de divisió estructural¹⁷ (Graham, 1991, 1993). Però, més enllà de les versions més limitades de la "cura", que l'associen al treball informal no remunerat, una versió més àmplia descriu la "cura" com un fenomen específic que transgredeix les línies frontereres entre l'àmbit formal i l'àmbit informal, entre l'esfera pública i privada i entre el treball remunerat i el treball no remunerat (Knijn i Kremer, 1997; Lewis, 2002). Es tracta d'un treball multidimensional (Thomas, 1993) i que pot adoptar formes diverses, en funció de les seves condicions de treball: el grau de formalitat; el lloc de desenvolupament —espai públic i privat—; el tipus de relacions socials que estableix i en funció de qui paga els seus costos —costos individuals o col·lectius. L'espai específic que ocupa aquest treball en l'espai d'interseccions, per tant, dóna lloc a una forma específica d'organitzar la cura en societat que, com veurem sobretot a l'apartat 1.3., pot derivar en unes conseqüències de gènere i d'accés a la ciutadania divergents.

Segons la classificació elaborada pel Colectivo IOÉ (2001a), les diferents formes de treball que inclou el treball domèstic i de cura es poden diferenciar a partir de les formes d'intercanvi en què es fonamenten: relacions *recíproques*, relacions *mercantils* o relacions *redistributives*. Les primeres es basen en un intercanvi de béns o serveis entre agents privats, sense mediacions monetàries i en un sentiment de "cooperació". Les relacions *mercantils* engloben les formes d'intercanvi entre agents privats, mediatitzades per un vincle salarial; mentre que les relacions *redistributives* fan referència a l'intercanvi de treball —amb remuneració o sense—, entre agents públics,

¹⁷ Una de les crítiques que ha rebut la investigació feminista americana i europea és la seva tradició intel·lectual basada en l'experiència de les dones blanques de classe mitjana, que hauria marginat les experiències d'"altres dones" de classe treballadora o de minories ètniques. És a partir de l'enfocament que proposa el "feminisme negre" que, a banda de tractar les divisions de gènere, s'integren altres divisions socials com la classe o el gènere en l'anàlisi del treball domèstic i de cura. Aquestes qüestions són analitzades en detall al *capítol 2*.

amb l'objectiu d'administrar el conjunt de l'activitat socioeconòmica¹⁸. Val a dir que l'ús de conceptes com la reciprocitat, el mercat o la redistribució no té una traducció directa en termes d'igualtat/desigualtat de les relacions d'intercanvi, atès que cada una de les modalitats es pot desenvolupar de forma simètrica o asimètrica, independentment de si està basada en unes relacions recíproques, mercantilitzades o redistributives.

Figura 1. Formes d'intercanvi del treball domèstic i de cura

Font: elaboració pròpia a partir de Colectivo IOÉ (2001a).

Seguint la classificació de la figura 1, el treball domèstic i de cura pot tenir lloc tant en l'àmbit de l'esfera pública, el mercat de treball, el voluntariat o l'àmbit de l'esfera privada, tot prenent diferents modalitats en funció de les relacions d'intercanvi que integra:

- a) *Treball domèstic*: comprèn les activitats destinades a atendre la cura de la família i de la llar, sent aquests dos escenaris el seu espai físic i simbòlic, més enllà de l'àmbit domèstic en si mateix (Carrasquer *et al.*, 1998). Aquest treball engloba, en les societats industrialitzades del món occidental, tant les tasques d'execució com les tasques de gestió. Destaquen tres característiques: l'absència de remuneració, mitjançant un salari, el seu caràcter eminentment femení i la seva invisibilitat (Durán, 1991; Carrasquer *et al.*, 1998). De fet, aquest treball ha estat descrit com una de les parts submergides de l'"iceberg del benestar" pel fet que no es remunera i roman invisible als registres econòmics oficials (Bittman *et al.*, 2005). El treball domèstic i de cura, com aquí s'ha anomenat, o "treball reproductiu"¹⁹, es pot descompondre en sis

¹⁸ Cal diferenciar d'aquesta classificació la definició anglosaxona «care sector» (Folbre, 2006a) o «care economy» (Folbre, 2006b) que, a diferència de la noció catalana "cura" o la castellana «cuidado», engloba un sector molt ampli del sector serveis: activitats de cura de criatures i de persones grans, treball social, activitats sanitàries i educació. Aquí només es fa referència al treball de cura de criatures i de gent adulta dependent, sense considerar àmbits com la sanitat o l'educació.

¹⁹ També s'ha anomenat a aquest treball, "treball reproductiu" per distingir-lo del "treball de la producció" de béns i serveis, aquell que gaudeix de reconeixement social i econòmic en les societats industrialitzades (Benería, 1981; Carrasquer *et al.*, 1998; Torns i Carrasquer, 1999).

dimensions bàsiques: el treball d'automanutenció; el treball d'infraestructura de la llar; l'atenció de les càrregues reproductores passades, presents i futurs; l'organització del funcionament de la llar i el treball de mediació —de mediació entre la llar i el conjunt de servei oferts per l'Estat i les institucions públiques o de mediació vinculat a la gestió afectiva i relacional—; i el treball de representació conjugal (Carrasquer *et al.*, 1998).

- b) *Treball domèstic assalariat (TDA)* (Durán, 1986, 1987): la seva característica principal és la relació d'intercanvi monetari amb la unitat familiar. Mª Á. Durán (1986) classifica aquests treballadors en tres grans grups: a) els que presten serveis de supervivència a la població que no es pot mantenir per ella mateixa —criatures, malalts o persones grans dependents—; b) els que presten serveis de substitució en tasques necessàries a joves i adults incorporats al mercat de treball i c) els que presten serveis d'atenció sumptuària. L'interès metodològic del treball domèstic assalariat radica, com assenyala Mª Á. Durán (1987), en el fet que permet convertir la *domus* en un laboratori accessible a la investigació social i econòmica i permet una visualització immediata del contingut econòmic de la vida familiar.
- c) *Treball a domicili*: és el realitzat per membres de la llar i que cobreix tasques orientades a la seva venda o servei a l'economia monetària. El treball a domicili pot abastar des de tasques de confecció, majoritàriament realitzades per dones, a la subcontractació d'algunes tasques industrials.
- d) *Serveis d'atenció a la vida diària (SAD)*: els anomenats “SAD”, o també “serveis de proximitat”, són serveis d'iniciativa pública o privada i, de forma freqüent, semipública, entre l'administració local i empreses o organitzacions no governamentals. Amb relació al seu contingut, alguns d'aquests serveis estan fortament vinculats a la cura de les persones dependents i d'altres tenen a veure amb les tasques domèstiques i de gestió de la llar (Torns, 1997); i amb relació a la seva ubicació, es distingeixen els que tenen la seva base a la llar —el “nucli dur” d'aquestes ocupacions (Fouquet, 1995)—, i els que tenen lloc en la perifèria o els marges de la llar. En aquesta modalitat, les condicions de treball s'atenen als convenis del sector, els barems retributius dels quals són sensiblement més alts que els del treball domèstic assalariat²⁰. Dins les empreses del SAD, S. Parella (2004) fa una tipificació en funció de la seva

²⁰ Les figures professionals dels SAD actualment establertes per conveni són principalment tres: la treballadora familiar —o també tècnic especialista d'atenció socio sanitària/auxiliar a domicili—, l'auxiliar de geriatría a domicili i l'auxiliar de neteja d'ajuda a domicili. Consulteu el “III Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària i familiar de Catalunya per als anys 2005-2008. DOGC Núm. 4.784, 20/12/2006”. També es pot consultar en l'àmbit estatal el “IV conveni marc estatal de serveis d'atenció a les persones dependents i al desenvolupament de la promoció de l'autonomia personal (BOE núm. 185/29.417, 04/08/2006)”.

estructura: les “empreses intermediàries”, que no contracten directament a la seva plantilla i s’encarreguen de fer convergir l’oferta i la demanda, i les “empreses no intermediàries” que sí que contracten directament al personal. Aquestes empreses poden actuar com a intermediàries entre les persones treballadores i ocupadores del treball domèstic assalariat. Malgrat que no contracten les treballadores —perquè queda en mans de les llars ocupadores—, sí que fixen unes tarifes de preus negociables, a les que les persones ocupadores s’han d’ajustar i, fins i tot, poden cobrar directament els serveis i pagar les treballadores, tot retenint una comissió i realitzant un seguiment del servei prestat per garantir-ne la seva qualitat (Pla Julián, 2004).

La sobrerepresentació femenina en cada una de les modalitats és un tret indubtablement característic de totes elles. Malgrat s’han presentat separatament, les diferents modalitat tendeixen a solapar-se i a mantenir forts nexes d’unió. El perfil i les condicions laborals dels SAD, sovint precàries i amb un fort imaginari servil, tenen el seu antecedent històric en el treball domèstic assalariat i en el treball domèstic i de cura informal (Fraisse, 2000; Cameron i Moss, 2007; Carrasquer i Torns, 2007), que han servit d’avantsala d’una ocupació de baixa qualitat i poc valorada socialment. D’aquí, les fortes traves que impedeixen la professionalització de les treballadores dels SAD i que dificulten que puguin ser considerades “professionals que presten un servei” i no meres “servidores” (Torns, 1997; Parella, 2000).

Altrament, la proposta de classificació de les diferents formes de la “cura” elaborada per C. Thomas (1993) permet, a banda de considerar les relacions d’intercanvi que es donen entre la persona cuidadora i la persona que rep la cura, incloure altres dimensions també essencials en la definició d’aquesta activitat. L’autora distingeix set dimensions bàsiques de la “cura” en funció de la identitat de la persona que proveeix la “cura” i la persona que la rep; les relacions que s’estableixen entre ambdues; el contingut social de la cura; les relacions econòmiques de la relació i del treball i el domini social i institucional on es proveeix la “cura”. Si considerem cada una d’aquestes dimensions, la “cura” esdevé un fenomen multiforme, que pot adoptar múltiples variants; la combinació de totes les dimensions permet a C. Thomas (1993) construir un “concepte de la cura unificat”, que és descrit per l’autora com:

«Care is both the paid and unpaid provision of support involving work activities and feelings states. It is provided mainly, but not exclusively, by women to both able-bodied and dependent adults and children in either the public or domestic spheres, and in a variety of institutional settings.» [Thomas, 1993:665]

El concepte s’ajusta a una visió extensa de la “cura”, que va més enllà dels límits de l’espai privat i les relacions no salarials. La proposta de C. Thomas (1993) combina totes les formes possibles del treball de cura, ja sigui en el domini públic o el domini

privat, sent un concepte de gran utilitat per a aquesta tesi. Així mateix, és un concepte que aprecia la identitat social diversa de les persones receptores de la cura, tot dissociant entre el treball de cura destinat a persones adultes i el treball de cura orientat a l'atenció de persones menors d'edat; una distinció que, malgrat s'obvia en molts estudis sobre la cura, aquí interessa destacar pel seu contingut simbòlic latent.

1.3.

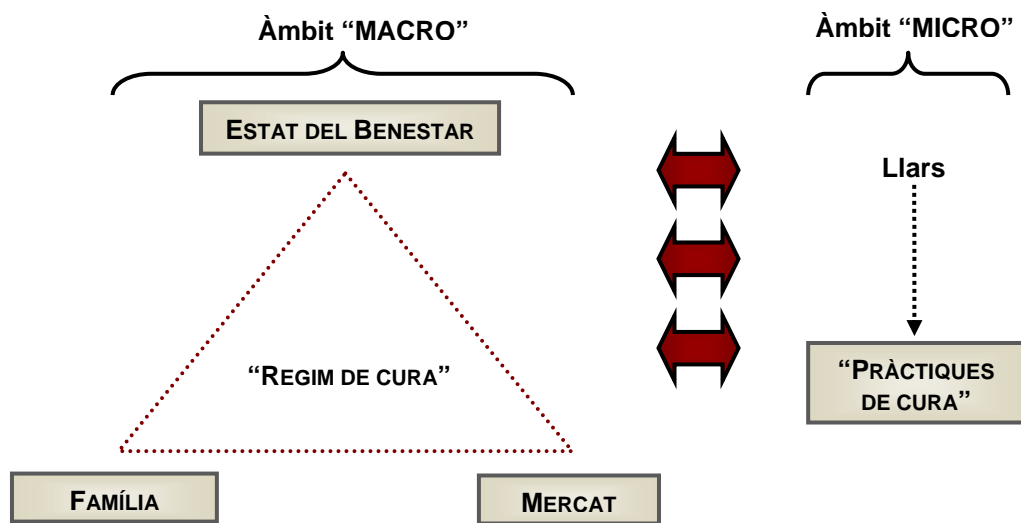
Treball de cura i règims de benestar

Des d'una perspectiva "macrosociològica", s'han fet molts esforços per relacionar el treball domèstic i de cura amb la política social i la qüestió de la ciutadania social. M. Daly i J. Lewis (1998, 2000) són, en aquest sentit, dues referents inqüestionables, que tracten la *qüestió de la cura* des d'una perspectiva que ultrapassa els límits de les decisions familiars i/o individuals, tot emmarcant la cura en un context socioestructural. L'articulació del teixit institucional entorn del benestar en un context determinat assenta els fonaments primaris a partir dels quals es configura la cura en una societat: quin ordre simbòlic se li atribueix, com es distribueix entre gèneres i quin paper juguen els individus i la col·lectivitat en la seva provisió, així com la seva ubicació dins de les fronteres permeables entre l'esfera pública i privada, el treball remunerat i no remunerat, la formalitat i la informalitat (Lyon i Glucksmann, 2008).

Així, l'estudi del *règim de benestar*²¹, el qual fa referència a la "trilogia" específica que conformen l'*Estat*, el *mercat* i la *família*, esdevé essencial per dilucidar quines són les assumpcions públiques entorn de la cura en una societat, per saber com s'atribueixen les responsabilitats entorn de la seva provisió i, finalment, dotar de significat les pràctiques de cura individuals i/o familiars (figura 2). M. León (2005) resumeix aquesta aproximació integral a la cura amb una imatge interactiva de tres estrats de la societat: l'estrat institucional, l'estrat socioeconòmic i l'estrat individual:

«The way in which social care is organized in a society is the result of a combination of many factors that range from the institutional set (the provision of welfare services), to the social and economic environment (social perceptions and attitudes towards care work) and individual characteristics (educational background, household composition and the like). These factors lead to a particular allocation of social care needs between the market, the state, the family and other informal sectors.» [León, 2005:209]

²¹ Al llarg de la tesi es parla de *règims de benestar* quan es vol englobar l'entramat institucional en el qual es combinen recursos legals, materials i organitzatius, entre les tres agències de provisió de benestar principals: *Estat*, *mercat* i *família* (Parella, 2003).

Figura 2. La configuració social de la cura

Font: elaboració pròpia a partir de M. Daly i J. Lewis (1998) i D. Lyon i M. Glucksmann (2008).

Així doncs, comprendre com s'articulen les pràctiques individuals entorn de la cura en un context determinat requereix una visió hol·lística de la cura (Lewis, 2002); l'arquitectura concreta de cada *règim de benestar* —o "règim de cura"— té un fort impacte en les formes d'organitzar quotidianament el treball de cura, de la mateixa manera que les accions quotidianes al voltant de la gestió de la cura tendeixen a consolidar i perpetuar, així com agitar i trasbalsar, l'imaginari col·lectiu on es confina.

1.3.1. El vincle Estat–mercat en l'anàlisi dels *règims de benestar*

Un dels referents en el camp de l'anàlisi comparativa dels diferents *règims de benestar* a escala europea és G. Esping-Andersen (1990, 1999). L'autor va introduir, a principis de la dècada dels noranta, la noció anglosaxona «de-commodification» que remet al grau de "desmercantilització" dels drets socials de ciutadania existent en una societat determinada o, emprant els seus propis termes: «the ability to maintain a livelihood without reliance on the market» (Esping-Andersen, 1990:22)²².

²² El concepte de «de-commodification» de G. Esping-Andersen (1990) té les seves arrels en les idees que ja expressà K. Polanyi en la seva obra de 1944, *La gran transformació. Crítica del liberalisme econòmic*. Segons aquest autor, en el segle XIX es va produir una profunda transformació social a Occident, consistent en supeditar la societat i la política a l'economia de mercat, un fet que, en la seva opinió tindria efectes nefasts sobre la humanitat: «permetre que el mecanismo del mercado dirija por su propia cuenta y decida la suerte de los seres humanos y de su medio natural, (...) conduce necesariamente a la destrucción de la sociedad.» (Polanyi, 1997:129). En aquest mateix sentit, R. Titmuss (1958 a Orloff, 1993), ja considerava a les polítiques socials com a mitjans per no dependre del salari com a única forma d'emancipació i satisfacció de necessitats vitals. Aquest autor va distingir entre els *estats del benestar* de tipus "residual" i "institucional". Els primers només reaccionen en casos de fracàs familiar o mercantil i limiten la seva assistència a grups marginals o especialment necessitats; els de caràcter "institucional", en canvi, desenvolupen una política proactiva i estan compromesos amb les necessitats universals del conjunt de la ciutadania.

Per a aquest autor danès, les prestacions socials d'un Estat poden ser de tres tipus: a) universals —accessibles per a tots els ciutadans independentment de la seva condició—; b) prestacions que depenen de la participació en el mercat de treball i la contribució econòmica i, en tercer lloc, c) prestacions adreçades a les persones que provin estar per sota d'un llindar determinat de recursos econòmics —«income-tested». La configuració específica i el pes particular que tenen les diferents prestacions en cada *règim de benestar* determinen «the degree to which the individual's typical life situation is freed from dependence on the labor market.»²³, alhora que regulen els drets de ciutadania. De fet, per a G. Esping-Andersen, la «de-commodification» és una eina potencialment emancipadora per a la classe treballadora en una societat capitalista i essencialment necessària per a la supervivència del sistema (Orloff, 1993; Sainsbury, 1994).

L'èxit de G. Esping-Andersen (1990, 1999)²⁴ rau en la seva capacitat per sistematitzar un esquema comparatiu dels *règims de benestar* europeus, tenint en compte principalment tres ítems: a) el binomi mercat–Estat; b) el nivell d'estratificació social i c) els drets socials de ciutadania i el seu grau de «de-commodification» (Orloff, 1993). La interacció variable d'aquestes tres dimensions dóna lloc a diferents “clústers” de *règims de benestar*. En concret, en un primer moment, es va construir una tipologia triple que va donar nom a la famosa obra: *The three worlds of welfare capitalism*, en què es caracteritzava una tipologia triple de règims en funció de la seva posició particular en relació amb els tres ítems concebuts: 1. El *règim liberal*; 2. El *règim conservador–corporativista* i 3. El *règim socialdemòcrata* (Esping-Andersen, 1990).

De forma breu, el *règim liberal* és un tipus de règim fortament dependent dels principis de mercat, amb una baixa “desmercantilització” dels drets socials —molt dependents dels recursos econòmics i de la contribució en el mercat de treball— i on l'Estat hi representa un rol residual. En l'extrem oposat, se situa el *règim socialdemòcrata* amb un *estat del benestar* robust en polítiques socials i centrat en una lògica universalista i de la igualtat. Per acabar, el *règim conservador–corporativista* s'ubica en una posició mixta quant a la incidència social de l'Estat, però amb una tendència a reforçar les diferències d'estatus i de classe dins del conjunt de la ciutadania²⁵.

No és fins a finals de la dècada dels noranta que G. Esping-Andersen (1999) reformula la seva categorització de *règims de benestar* amb la integració de la dimensió familiar

²³ (Esping-Andersen i Korpi, 1987 a Orloff, 1993:311).

²⁴ L'esquema comparatiu dels *règims de benestar* europeus va ser elaborat per G. Esping-Andersen juntament amb W. Korpi, dins el grup de recerca SOFI —«Swedish Institute for Social Research»— de la Universitat d'Estocolm.

²⁵ Tot i que segons G. Esping-Andersen (1990), dins d'aquesta classificació no existeixen “tipus purs”, aquest autor va caracteritzar a Estats Units, Austràlia, Canadà i el Regne Unit com a *règims liberals*; els Països Nòrdics com a *règims socialdemòcrates* i Àustria, Alemanya, França i Holanda com a *règims conservadors–corporativistes*.

com a nou ítem estructurador. Ara bé, la noció de família que incorpora l'autor prové del corrent "beckerià" (Becker, 1981), que prescriu que les decisions dins de la família es regeixen per l'optimització de guanys i on els individus tenen un comportament altruístic en favor del benefici global familiar. Per tant, es destil·la una noció de família vàcua de conflictes i on els individus actuen lliurement²⁶.

Amb la inclusió de la dimensió familiar, al costat de la idea de «de-commodification», l'autor inclou la idea paral·lela de «de-familialisation», per posar èmfasi en la relació entre l'Estat i la família oblidada en la seva primera obra; aquest segon concepte és descrit com: «policies that lessen individuals' reliance on the family, maximising individuals' command of economic resources independently of familial or conjugal reciprocities.» (Esping-Andersen, 1999:44). Des d'aquest nou concepte, els *règims de benestar* més forts en polítiques familiars, com els *socialdemòcrates*, tendeixen a generar situacions potencialment emancipadores dels llaços familiars —«de-familialisation»—, mitjançant el transvasament del treball de cura familiar a l'Estat. En el cas dels *règims conservadors–corporativistes*, el grau de «de-familialisation» és relativament baix pel fet que l'Estat només s'involucra en els afers familiars excepcionalment, quan els recursos de la família s'exhaureixen. Finalment, en el cas dels *règims liberals* la tradició de vincular Estat i família és gairebé nul·la (Lewis, 2007a) i predominen les pràctiques mercantilitzadores, de manera que la capacitat de «de-familialisation» per part de les institucions públiques és pràcticament inexistent.

Però el concepte de «de-familialisation» no ha quedat exempt de reaccions crítiques entre algunes teòriques feministes. Per a algunes autores, el concepte suscita una imatge d'acabament o "fi de la família", com si el treball de cura es pogués externalitzar a l'esfera pública en la seva plenitud i, així, s'extingís del nucli familiar. Certament, és un concepte que crea una imatge il·lusòria d'uns individus que operen sense interdependències, atès que malgrat existeixen països amb una gran intervenció estatal en els assumptes familiars, la família continua tenint un paper clau en la provisió de benestar quotidià. Val a dir, però, que la introducció de la dimensió familiar en l'anàlisi dels *règims de benestar* europeus ha permès categoritzar millor els *règims de benestar* del sud d'Europa, en els quals l'acció de la família es constitueix com un element diferenciador i característic; Espanya, Grècia, Itàlia i Portugal formen part d'aquest grup, que ha rebut l'etiqueta consensuada de *règims mediterranis*²⁷ (Sarasa i Moreno, 1995; Ferrera, 1996; Bettio i Plantenga, 2004).

²⁶ Per saber més sobre la teoria de la família de G. S. Becker, consulteu l'*apartat 5.1. del capítol 5.*

²⁷ Els *règims de benestar mediterranis* són caracteritzats detalladament al *capítol 3.*

1.3.2. Els règims de benestar sensibles al gènere

Des de la dècada dels noranta, són molts els treballs que consoliden una línia teòrica crítica amb l'anàlisi de G. Esping-Andersen des d'una perspectiva de gènere. Són treballs que creen una nova sistematització tipològica, que té com a pedra angular el creuament de l'anàlisi dels *règims de benestar* amb l'anàlisi del gènere²⁸. Aquest nou enfocament, amb una llarga trajectòria teòrica, situa la divisió sexual del treball en el punt de mira dels *règims de benestar* i com a nucli de les desigualtats. Mitjançant criteris com el grau de divisió sexual del treball, la provisió formal i informal del treball de cura o el grau d'asimetria per gènere, sorgeixen noves tipologies de *règims de benestar* amb una sensibilitat de gènere que contemplen, a part de l'esfera estatal i mercantil, l'esfera familiar/privada com a font essencial de provisió de benestar. Es tracta d'unes tipologies menys convencionals i que pretenen avaluar la canalització del treball domèstic i de cura en els diferents *règims de benestar*.

Es parteix d'una provisió del benestar multidimensional, en què el benestar no se subministra únicament des de les institucions públiques o el sector mercantil, sinó que la seva provisió és producte d'un pluralisme (Parella, 2003) o un «welfare mix»²⁹. Dins d'aquesta aproximació es poden distingir dues ramificacions: 1. La primera problematitza els conceptes elaborats per G. Esping-Andersen (1990, 1999) i els reconceptualitza i revitalitza, donant-los una nova dimensió de gènere; i 2. La segona desmunta de forma íntegra la teoria de l'autor danès i parteix de zero per idear un nou paradigma comparatiu que tingui al gènere com a eix transversal (Sainsbury, 1994).

1.3.2.1. L'aproximació revisionista

En la primera línia analítica se situen autores com A. S. Orloff (1993) o J. O'connor (1996). Des d'aquesta perspectiva, la proposta tipològica de G. Esping-Andersen conté diversos dèficits. En primer lloc, col·loca la provisió de benestar en un sistema binari —"Estat-mercat"— i subestima altres fonts de canalització del benestar com la família o el treball de voluntariat. Com apunta A. S. Orloff (1993): «provision of welfare "counts" only when it occurs through the state or the market, while women's unpaid work in the home is ignored» (Orloff, 1993:312). En segon lloc, la divisió sexual del treball no s'observa com un eix de conflicte significatiu ni dins la família ni en l'Estat, el mercat o les organitzacions corporatives. En tercer lloc, si bé en la teoria de l'autor

²⁸ Vegeu els treballs d'A. S. Orloff (1993); D. Sainsbury (1994, 1999); J. Lewis (1997, 1998); T. Knijn i M. Kremer (1997); R. Trifiletti (1999); J. Gardiner (2000); M. Daly i J. Lewis (1998, 2000); E. Addis (2002); M. Daly i K. Rake (2003); F. Bettio i J. Plantenga (2004); M. Kremer (2005) o A-M. Simonazzi (2009).

²⁹ (Evers i Svetlik, 1993 a Daly i Lewis, 1998:7).

danès hi ha una preocupació pels efectes que la provisió social de l'Estat pot tenir en termes de classe, la sensibilitat per les jerarquies de gènere no es fa palesa³⁰.

En darrer lloc, la noció de «de-commodification» és durament criticada per ser un concepte sociològicament estèril pel fet que no integra, com a part del problema de la classe treballadora, les desigualtats de gènere. La «de-commodification» parteix, implícitament, de l'«home treballador» estàndard i d'un patró de cicle de vida basat en la participació mercantil, la qual cosa omet altres patrons de comportament que queden fora del mercat, com els de moltes dones (Orloff, 1993; Daly, 1994; O'connor, 1996; Lewis, 1997). La idea de «de-commodification» es basa en el vincle entre el «treball» i el benestar però entenent el treball com a «treball remunerat», de manera que és un concepte amb un fort biaix de gènere, superflu i infructuós per a l'emancipació de les dones.

Al marge de promoure la necessitat d'incloure el gènere com a eix analític en la proposta de G. Esping-Andersen, A. S. Orloff (1993) afegeix dues noves dimensions als tres ítems elaborats per l'autor: a) l'accés al mercat de treball i b) la capacitat de formar i mantenir una llar autònoma. La primera fa referència al «right to be commodified» (Orloff, 1993:318) en el sentit que és important el procés de «commodification» per poder materialitzar un procés de «de-commodification» en una societat, especialment per a les dones, amb una entrada més restrictiva al mercat de treball formal. La segona dimensió remet a la importància de poder prescindir del vincle matrimonial per poder accedir a una autonomia econòmica.

Des d'aquest punt de partida, la trilogia de *règims de benestar* formulada per G. Esping-Andersen (1990) queda sotmesa a revisió: el *règim socialdemòcrata* és interpretat com el més «women-friendly»³¹, pel fet que guarda una idea de ciutadania individualitzada, tot i que la «doble presència» femenina persisteix com a patró d'inserció laboral i el patriarcat té una elevada presència pública (Hernes, 1987; Walby, 1997; Kremer, 2005). Tanmateix, l'universalisme de les prestacions d'aquest règim tendeix a una major igualtat de gènere (Orloff, 1993); el *règim conservador-corporativista* promou una marcada divisió sexual del treball per la seva tradició subsidiària i catòlica, mentre que el *règim liberal* és un tipus «gender-blind», i amb una forta dependència de la provisió de benestar mercantil.

³⁰ Segons A. S. Orloff (1993) hi ha dues vies a través de les quals l'*estat del benestar* pot reforçar les jerarquies de gènere: 1) Privilegiant els treballadors «full-time» per sobre dels treballadors a temps parcial o que no treballen de forma remunerada i 2) Reforçant la divisió sexual del treball i el paper de la dona com a provisor principal de benestar informal.

³¹ El concepte «women-friendly» va ser introduït per la politòloga noruega Helga Maria Hernes l'any 1987 a la seva obra *Welfare State and women power*. Aquest concepte ha tingut una gran influència en la teoria política de tendència feminista.

1.3.2.2. Les propostes alternatives

Sense afany d'exposar de forma exhaustiva les diferents propostes que s'han articulades d'un segon corrent, a continuació es presenten alguns exemples que poden servir per copsar el rerefons analític que comparteixen totes elles: crear nous models alternatius de *règims de benestar* cenyits al gènere a partir de la configuració de nous conceptes distints als d'Esping-Andersen (1990, 1999). Les autores que han consolidat aquesta tradició d'anàlisi són d'origen anglosaxó i remeten a noms com N. Fraser, D. Sainsbury, J. Lewis, M. Daly, J. Jenson, R. Crompton o J. Gardiner; una tradició que, amb els anys, també s'ha estès tant a l'Europa septentrional com al sud d'Europa amb noms com M. Kremer, T. Knijn, en el primer cas, i F. Bettio, J. Plantenga o A-M. Simonazzi, en el segon. Moltes de les propostes d'aquestes teòriques arranquen de la crisi dels anys noranta, amb l'anomenada "fi de l'era industrial" i el declivi del model tradicional (Lewis, 1992), com únic model d'organització familiar; o en paraules de N. Fraser (1994, 1997), la desaparició de l'ordre de gènere basat en el model «family wage», en què s'erigia l'era del capitalisme industrial:

«It was centered on the ideal of the family wage. In this world, people were supposed to be organized into heterosexual, male-headed nuclear families, which lived principally from the man's labor market's earnings. The male head of the household would be paid a family wage, sufficient to support children and a wife and mother, who performed domestic labor without pay.» [Fraser, 1994:591]

L'emmirallament exacte d'aquest patró en la realitat material no quadrava a la perfecció, però sí que funcionava com a imatge normativa de la "família correcta". És precisament en l'era *fordista* que es cristal·litza el model de divisió del treball «male breadwinner/female caregiver»³² (Lewis, 1992, 2001), al voltant del qual la masculinitat i la feminitat es van instaurar com a blocs de gènere amb "habilitats" *reificades*. Dins de la pròpia sociologia, les teories funcionalistes veien en la família nuclear i "estàndard", que va aflorar després de la II Guerra Mundial i va persistir fins a ben bé principis dels vuitanta, un patró socialment "adaptatiu" a la industrialització³³; una institució "natural" que complia amb els requisits universals per a la supervivència dels humans en una societat (Crompton, 2006). En qualsevol cas, l'enfonsament de l'ordre de gènere tradicional —o l'erosió progressiva del model «male breadwinner»

³² El model «male breadwinner/female caregiver» s'ha definit com el patró familiar propi de la segona meitat del segle XX. Aquest model tradicional va ser definit pels sociòlegs funcionalistes de la postguerra com el model de família més eficient per a les societats industrials modernes (Parsons i Bales, 1995 a Lewis i Giullari, 2005). Alguns economistes neoclàssics com G. Becker (1981) també han definit aquest model basat en la divisió sexual del treball com un patró econòmicament racional. Ambdues perspectives ignoren la tensió d'interessos i els conflictes de poder entre els membres de la família.

³³ En contra d'aquests arguments funcionalistes, J. Scott (1993) i M. Nash (1993) apunten com la norma «breadwinner» no va ser una adaptació funcionalista al desenvolupament industrial, sinó el fruit d'una conjunció de circumstàncies històriques de canvis econòmics i culturals com l'aflorament de la "ideologia de la domesticitat" i la separació d'esferes dins la classe burgesa.

(Lewis, 2001, 2007a)—, ha problematitzat la qüestió del «work-life balance»³⁴; una qüestió que fins les últimes dècades del segle XX quedava resolta sota dues assumpcions: a) el “treballador estàndard” era un home treballador a temps complet i b) les dones eren les proveïdores inqüestionables del treball domèstic i de cura (Crompton i Lyonette, 2006a).

El canvi en l'ordre de gènere, però, no commou les estructures de l'*estat del benestar*, que es continua sustentant en el model familiar per antonomàsia del segle XX. Es produeix un desfasament entre un *estat del benestar* que opera sota l'ideari normatiu de la família tradicional i un ordre de gènere en estat convulsiu i canviant. Així, el nou escenari de l'era postindustrial s'inicia amb el desvetllament de nous reptes, des del punt de vista del gènere, pel fet que es mou en una conjuntura de “crisi” de l'antic ordre de gènere. Per a N. Fraser (1994), tant el corrent conservador com el de caire neoliberal, no aporten cap novetat per subvertir l'ordre de gènere anterior i només des d'una praxis feminista es pot dissenyar un model familiar i d'*estat del benestar* erigit en l'equitat de gènere. L'autora concep l'equitat de gènere des de la superació de conceptes estancs i dicotòmics del “feminisme de la igualtat” i el “feminisme de la diferència”³⁵, entenent-la com un conglomerat normatiu que consta de cinc principis necessaris: el *principi antipobresa*, el *principi antiexplotació*, el *principi de la igualtat* —igualtat d'ingressos, igualtat de temps d'oci i igualtat en el respecte—, el *principi antimarginalització* i el *principi antiandrocentrisme*³⁶.

Segons l'autora, hi ha dues propostes des del feminisme liberal i socialdemòcrata que, si bé plantegen una alternativa al model “home sustentador–dona cuidadora” i s'acosten al compliment d'alguns principis de l'equitat de gènere, no els satisfan tots per complet; d'una banda, l'anomenat «universal breadwinner model» i, de l'altra, el «caregiver parity model». El primer, propi de les teòriques liberals nord-americanes, es basa en el dret «right to receive care» (Knijn i Kremer, 1997) i requereix una provisió generosa de serveis institucionals per a la cura —llars d'avis, llars d'infants, centres de dia, SAD, etc. Aquest model secunda un trasllat del treball de cura a l'esfera pública que “allibera” les dones del treball domèstic i de cura i permet que puguin treballar a jornada completa; basa l'equitat de gènere en la promoció de l'ocupació femenina en

³⁴ El «work-life conflict» s'ha descrit com el resultat directe de pressions incompatibles dels rols familiars i els rols laborals (Moen 2003 a Crompton i Lyonette, 2006a).

³⁵ Sovint, la construcció d'un nou model d'*estat del benestar* es basa en la premissa de l'equitat de gènere, però aquest concepte té connotacions diferents, tal com s'ha vist, en funció de la tradició teòrica feminista que la sustenta: el “feminisme de la igualtat” o el “feminisme de la diferència”.

³⁶ Una altra definició de la “igualtat de gènere” —enlloc d’“equitat de gènere”—, ha estat abordada i operativitzada en forma d'índex comparatiu per J. Plantenga (*et al.*, 2009). En aquesta definició, la igualtat de gènere està composta per quatre dimensions: a) el repartiment igualitari del treball remunerat formal; b) el repartiment igualitari dels ingressos; c) la igualtat d'oportunitats en la presa de decisions i d) el fet de compartir el temps no remunerat de forma igualitària. Segons aquestes autores, el concepte d’“equitat de gènere” de N. Fraser (1994, 1997) no és prou útil per a la recerca comparativa pel fet que presenta dificultats per a ser operativitzat en forma d'indicadors empírics.

el mercat de treball formal³⁷, de manera que el triomf de les dones es basa en el seu estatus de “ciutadanes–treballadores”. El segon model, més propi del corrent socialdemòcrata, es basa en un *estat del benestar* que proveeix recursos monetaris per poder tenir temps per a la cura —licències parentals, permisos, promoció del treball a temps parcial, etc. És un model que permet satisfer el dret de ciutadania «right to give care» (Knijn i Kremer, 1997), de manera que la família s'ocupa de la cura, gràcies a la recepció d'ajudes públiques. És un règim que no aposta per traslladar les dones al mercat de treball —norma masculina—, sinó que aposta per fer “menys costosa” la diferència entre les homes i les dones, millorant la situació de les dones cuidadores però mantenint fortes desigualtats de gènere (Fraser, 1997).

Cap dels dos models permet revolucionar les consciències i desconstruir els atributs associats al gènere; es tracta de dues opcions problemàtiques que mantenen el sistema de sexe/gènere androcèntric (Fraser, 1994, 1997; Kremer, 2005, 2007) i que col·loquen a les dones en un fals dilema: entre l'elecció d'una ocupació remunerada —“com els homes”— o l'elecció de la cura —“com les dones”³⁸. Efectivament, per a N. Fraser (1997), l'equitat de gènere només es pot assolir fent del patró de vida femení de l'era postindustrial una norma generalitzable a tothom, és a dir, expandint a tot ciutadà —home o dona— la conducta femenina de combinar el treball productiu i el treball reproductiu —el «breadwinnig» i el «caregiving»; un fet que requereix aproximar la conducta masculina a la conducta femenina: «to induce men to become more like most women are now, namely, people who do primary care work» (Fraser, 1997:60). Una forma d'assolir aquest canvi, com han apuntat diverses autores, és a través de la penalització de les pràctiques masculines en relació amb l'“absentisme domèstic” que, encara avui en dia, gaudeixen d'una gran tolerància social. En paraules de T. Torns (2003):

«S'ha d'aconseguir socialment que, per exemple, aquelles persones que tinguin com a únic horitzó la plena disponibilitat laboral siguin un dels principals grups amb un alt risc de penalització social. Perquè, per molt desafortat que això pugui semblar, dit així, s'ha de recordar que, hores d'ara, aquelles persones que viuen tenint plena disponibilitat laboral només poden fer-ho si algú altre els hi facilita aquesta plena disposició.» [Torns, 2003:18-19]

En aquest sentit, una mesura política exemplar és la «daddy quota» dels països escandinaus, que obliga els homes a agafar la baixa per paternitat, independentment de la seva voluntat d'agafar-la (Lewis, 2006). En qualsevol cas, el model «universal caregiver» és l'únic capaç de vehicular el concepte d'equitat de gènere de N. Fraser

³⁷ Segons N. Fraser (1994), aquest model satisfà tots els principis normatius de l'equitat de gènere, exceptuant-ne dos: el principi de la igualtat en el temps d'oci i el principi d'“antiandrocentrisme”.

³⁸ Aquest dilema reflecteix les dificultats de la dona d'assolir la igualtat en el sistema patriarcal, alhora que manté una ideologia que dualitza l'espai públic i l'espai privat; un dilema que va ser anomenat per C. Pateman (1989) el «Wollstonecraft's dilemma»: «the dilemma is that the two routes towards citizenship that women have pursued are mutually incompatible within the confines of the patriarchal welfare state, and, within that context, they are impossible to achieve» (Pateman, 1989:196).

(1994, 1997) i de descodificar culturalment la feminitat i la masculinitat, així com desconstruir l'oposició binària entre la cura institucional —pública— i la cura a la llar privada.

«A universal caregiver welfare state would promote gender equity by effectively dismantling the gendered opposition between breadwinning and caregiving (...) eliminate their gender-coding (...) By deconstructing the opposition between breadwinner and caregiving, moreover, universal caregiver would simultaneously deconstruct the associated opposition between bureaucratized public institutional settings and intimate private domestic settings» [Fraser, 1997:61]

El model «universal caregiver model» és radicalment innovador i només és possible a través d'una alteració radical de les pràctiques i els imaginaris que envolten el “treball” i el gènere. En aquest model totes les ocupacions estan dissenyades per a subjectes treballadors/es i, simultàniament, cuidadors/es; s'escurcen les jornades de treball i es faciliten serveis de cura en el lloc de treball. El model parteix d'unes premisses que impliquen una reestructuració completa de la institució del gènere, ja que la separació de rols —«breadwinnig» i «caregiving»— és la base que assegura i manté l'ordre de gènere tradicional (Fraser, 1997). Es tracta d'un model que intenta superar el “productivisme” associat al «universal breadwinner model» i la privatització familiar dels afers domèstics del «caregiver parity model». Només l'assoliment d'una ciutadania plena, tant per homes com per dones, és possible amb la transcendència d'aquestes divisions: «citizen's lives integrate wage earning, caregiving, community activism, political participation, and involvement in the association life of civil society, while also leaving time for some fun.» (Fraser, 1994:613).

Paral·lelament, dues autores cabdals que també relacionen el treball de cura amb la política social, des d'una mirada de gènere, són M. Daly i J. Lewis (1998, 2000), amb la seva noció de «social care». Aquest concepte, el qual ha estat importat amb traduccions com “organització social de la cura”, és enormement innovador pel fet que es pregunta per l'accés a la ciutadania de les persones que habitualment presten la cura (Martín-Palomo, 2008). El «social care» fa una aportació múltiple, en tant que: a) integra una aproximació al treball de cura des de la seva naturalesa social; b) conjuga un nivell “macro” i un nivell “micro” en la seva anàlisi; c) utilitza la perspectiva de gènere i d) incorpora la idea de canvi social (Daly i Lewis, 1998). Des d'aquesta òptica, l'estudi de l'*estat del benestar* només adquireix sentit epistemològic si s'enllaça amb la idea de «social care»: «we argue the case that it is impossible to understand the form and nature of contemporary welfare state without a concept like care» (2000:282). Efectivament, el concepte de «social care» concep el treball de cura com un fenomen social i econòmic i com una categoria vinculada específicament a repensar l'anàlisi de l'*estat del benestar*.

També és interessant assenyalar la proposta tipològica que elaboren L. Hantrais i M-T. Letablier (1996), les quals estableixen tres models de benestar en funció de la vertebració de l'equilibri “treball–família” que s'estableix a cada país:

- *Règims on hi ha una juxtaposició de la família i el treball.* Són aquells on l'estat del benestar persegueix objectius d'igualtat —Dinamarca i Suècia— o busca un cert benestar en les estratègies de conciliació que impulsen les famílies —Bèlgica i França.
- *Règims on hi ha un ordre seqüencial del treball i la família.* En aquest model l'Estat recolza a la família, considerada una important institució social però el treball de cura cap als fills/es es concep com un “deure familiar”, particularment de les mares —Àustria, Alemanya, Luxemburg, Països Baixos i Itàlia. Es tracta de models que tenen un enfocament redistributiu però on el llaç entre la dona i la maternitat és molt fort.
- *Règims on la relació família–treball no transcendeix l'àmbit privat.* L'Estat té un nivell molt baix d'intervenció en polítiques de cura o de “conciliació” i els acords de les famílies al voltant de la vida laboral i familiar es perceben com afers privats i individuals, ja sigui perquè es penalitza la intervenció social de l'Estat —Regne Unit i Irlanda— o bé perquè manquen recursos socials —Espanya, Grècia i Portugal.

La proposta de J. Lewis (1992, 1997) és, d'altra banda, una de les que ha tingut més visibilitat dins l'acadèmia i que, encara avui en dia, gaudeix d'una alta acceptació. L'autora estableix una categorització triple de diferents “models de gènere”, a partir de la posició de les dones respecte al treball remunerat, el treball no remunerat i l'accés al benestar: patró «male breadwinner» *fort*, *moderat* o *dèbil*³⁹. El teló de fons d'aquesta tipologia és visibilitzar el treball no remunerat i posar de manifest les variacions estatals en el suport polític a la norma «male breadwinner» i la divisió sexual del treball (Kremer, 2005).

Però les objeccions entre les autores contemporànies de l'època no deixen de fer-se presents. A tall d'exemple, D. Sainsbury (1994, 1999) reacciona críticament a la tipologia de J. Lewis pel fet que la considera excessivament unidimensional, atès que només analitza el nivell de divisió sexual entre sexes i la “ideologia familiar” (Letablier,

³⁹ El primer model es basa en una divisió sexual del treball forta, en el qual l'especialització femenina és el treball domèstic i la provisió de cura en l'àmbit privat i l'especialització masculina el treball productiu de l'esfera pública, tot fent del dret de ciutadania un tresor exclusiu dels “homes treballadors”; aquest model és propi de països com el Regne Unit o Irlanda. Els règims amb un «male breadwinner» moderat són aquells en què la dona comparteix drets de ciutadania en tant que mare i treballadora —com per exemple França— i, en darrer lloc, els règims amb un patró «male breadwinner» dèbil són els que estimulen el model «two breadwinner/caregiver family» —Suècia— (Lewis, 1992).

2007). En qualsevol cas, D. Sainsbury és una altra de les icones d'aquest moviment teòric que busca penetrar el gènere en l'estudi dels *règims de benestar* o, com ella mateixa anota: «to gender welfare state» (Sainsbury, 1994:1). Bàsicament, l'autora amplia i eleva la concepció de J. Lewis a un nivell més polític, tot establint models en funció del tipus de polítiques quant a la provisió social de la cura, el sistema fiscal i les polítiques del mercat de treball. L'anàlisi dona peu a una contrastació dual de règims: a) el *tipus-ideal familista*: el dret a les prestacions s'associa a l'estatus del “treballador cap de família”; b) el *tipus-ideal individualitzat*: el dret a les prestacions és individualitzat independentment del gènere.

En un mateix sentit, J. Jenson (1997) aprecia alguns dèficits de la tipologia de J. Lewis. L'objecció a la proposta de J. Lewis se centra en l'equivalència semàntica implícita que hi ha entre el *treball no remunerat* i el *treball de cura* dins de la seva tipologia; fer sinònims els dos termes tendeix a fer invisible el *treball de cura remunerat* —finançat privatament o per l'Estat—, que pot tenir lloc dins de la llar-família. Conseqüentment, el model descrit per a J. Lewis desatén situacions mixtes, com és el cas suec, en què, tot i gaudir d'un model «male breadwinner» dèbil, la funció social de la “dona cuidadora” —«female caregiver model»— (Jenson, 1997:183) apareix com la funció hegemònica⁴⁰. Per tant, l'existència d'altres taxes de participació femenina —sobretot, a temps parcial— en el mercat de treball no està necessàriament renyida amb l'enfonsament de l'ideal femení “dona cuidadora” que, gràcies a les ajudes econòmiques de l'Estat, es pot mantenir viu.

En últim lloc, cal fer referència a treballs més recents d'algunes autores italianes que també han deixat la seva petjada en aquesta segona tradició “alternativa” d'anàlisi. A tall d'exemple, R. Trifiletti (1999) elabora una tipologia de *règims de benestar* en funció del seu impacte per gènere i ubica els diferents règims en un rang de més a menys discriminació per gènere, a partir de dos criteris: la posició que s'atribueix culturalment a la dona en la societat, en tant que “esposa/mare” o “treballadora”, i el grau de protecció social que ofereix l'Estat. Altrament, E. Addis (2002) basa la seva tipologia en funció del grau d'asimetria per gènere que exhibeix cada règim; els règims més asimètrics són el *règim conservador-corporativista* —també anomenat *règim continental*— i el *règim llatí*⁴¹ o *règim mediterrani*, per la forta càrrega de treball de cura que recau en la família —eufemisme de treball femení—; mentre que el *règim liberal* i el *socialedemòcrata* són els règims més equitatius des del punt de vista del gènere, en tant que la família no està tan implicada en la provisió de benestar quotidià. Per acabar, F. Bettio i J. Plantenga (2004) comparen els diferents *règims de benestar* a

⁴⁰ A Suècia coexisteixen taxes de participació laboral femenina altes —una de les més altes de tot Europa—, amb transferències i permisos estatals generosos per a la cura dels fill/es i altes taxes de temps parcial femení, de forma que el treball de cura remunerat proveït per la família —sobretot dones— és perfectament compatible amb la participació laboral femenina (Jenson, 1997).

⁴¹ (Liebfried, 1991 a Kofman i Sales, 1996).

partir de la composició específica del treball de cura *informal i formal*⁴². Els països *mediterranis*, més Irlanda, són els que tenen un índex més elevat de provisió de la cura informal i un índex de provisió de la cura formal més baix, és a dir, que són els *règims més familistes*, i amb un *estat del benestar* més dèbil; mentre que Finlàndia, Dinamarca i Suècia se situen en la posició antagònica.

1.3.2.3. Cap a una “ciutadania inclusiva”

El *contracte sexual* de C. Pateman (1995) deixa ben clar quines són les premisses del model de ciutadania que té lloc durant el segle XIX i XX. La dissociació d'esferes pública–privada i el seu correlatiu masculí–femení forava les dones del model de ciutadania hegemònic i les col·loca en un dilema de difícil solució (Pateman, 1989). De fet, l'única solució que proposen diverses analistes feministes passa per la reconfiguració total del concepte de ciutadania, amb l'objectiu que sigui un concepte integrador i “inclusiu” de tots els membres de la societat (O'Connor, 1996). En aquest sentit, la idea d'*equitat de gènere* que inclou el model «universal caregiver» (Fraser, 1997) esdevé un requisit indeclinable de la “plena ciutadania” pel fet que aconseguir integrar plenament les dones com a ciutadanes socials.

Per a N. Fraser (1997), la forma d'organitzar socialment la cura en cada *estat del benestar* es distribueix seguint diferents principis distributius: la *necessitat*, la *contribució* i la *ciutadania* (Fraser, 1997)⁴³. La provisió sustentada en el *principi de la necessitat* es basa en la redistribució social, però conté el risc d'isolar i estigmatitzar els sectors més necessitats de la societat; és el principi sota el qual es regeix l'assistencialisme modern. El *principi contributiu* es basa en la premissa que l'individu és mereixedor de rebre prestacions de l'Estat per la seva aportació com a contribuent en forma d'impostos, el treball o els serveis; si bé és un sistema de distribució d'efectes excloents —qui no participa del mercat de treball en queda exclòs—, és el sistema més comú dels *estats del benestar* de l'era industrial. En darrer lloc, el *principi de ciutadania* té el seu epicentre en una lògica de provisió universal, en què la provisió de la cura es materialitza pel simple fet de ser ciutadà o ciutadana d'una societat; és un principi basat en la noció d'igualtat. L'aplicació diferencial de cada un d'aquests principis, tal com apunta N. Fraser (1997), és una qüestió rellevant per a l'equitat de gènere i té conseqüències importants pel que fa a la posició social de les dones.

⁴² Les autores defineixen la cura informal com aquella que és distribuïda per l'esfera familiar, primordialment per la dona, i la cura formal com aquella facilitada per l'*estat del benestar*, en forma de serveis, transferències monetàries i disponibilitat de temps lliure. Per mesurar la cura informal, les autores creen tres indicadors: a) l'índex d'intensitat de cura informal; b) el grau d'implicació intergeneracional en el treball de cura i c) el grau de desigualtat de gènere en la seva provisió.

⁴³ N. Fraser (1997) anomena aquests tres principis «need, desert and citizenship» (Fraser, 1997:50). La traducció aquí no és del tot exacta pel fet que no s'ha trobat el mot correlatiu a “desert” en la llengua catalana i s'ha preferit utilitzar el mot “contribució” que exemplifica bé el significat que li ha volgut donar la mateixa autora.

La reflexió sobre el model social d'organització dels drets i deures de ciutadania envers la cura forma part, també, de l'obra de T. Knijn i M. Kremer (1997). Segons aquestes dues autores, els Estats⁴⁴ amb una major presència de polítiques de cura subscriuen un model de ciutadania més inclusiu i dissociat de la condició de gènere o, utilitzant un terme anglosaxó que resumeix a la perfecció aquesta idea, un model basat en una «ungendered citizenship» (Knijn i Kremer, 1997:331). Alhora, les autores indaguen sobre les arrels històriques del concepte de ciutadania, amb la finalitat de comprendre l'origen de les assumpcions normatives entorn de “què és i què hauria de ser un ciutadà/ana”. L'obra de T. Marshall i T. Bottomore (1948): *Citizenship and social class*⁴⁵, escrita després de la segona guerra mundial, és, en aquest sentit, l'obra fundadora de la noció de “ciutadania social” i en la qual els “drets de cura” no van ser concebuts com a parts integrants (Knijn i Kremer, 1997). Així, la idea de “ciutadania social”, que neix a mitjans del segle passat, se sustenta en el dret al treball, el dret a una llar i el dret a la Seguretat Social i assumeix que les dones tenen la responsabilitat quotidiana de la cura (Kremer, 2005), de manera que es tracta d'una noció de ciutadania amb un clar biaix de gènere. L'ideal de ciutadania de T. Marshall i T. Bottomore (1948) se centra en l'“home treballador independent” i una individualització masculina dels drets de ciutadania, però en detriment d'una individualització femenina: «a citizen, however, is often assumed to be as 'he'. The exclusion of women has been firmly imprinted within the historical template of citizenship» (Kremer, 2005:19).

Des d'una mirada de gènere, T. Knijn i M. Kremer (1997) proposen la creació d'un model de “ciutadania inclusiva”⁴⁶ neutre al gènere, el qual només és factible amb l'assimilació social dels “drets de cura” al conjunt de “drets socials”. De fet, ambdues autores defineixen dos tipus de “drets de la cura” —«caring rights»—, els quals són el resultat de la política de cura que promou cada *règim de benestar*.

- a) «*Right to give care*» o també «*right to time to care*»: basat en proporcionar “temps per a la cura” a les persones, com és el cas dels permisos parentals o altres prestacions monetàries⁴⁷. Aquest dret entén que la cura és un aspecte que forma part de la noció d'*interdependència*, en el sentit que reconeix tant els drets com les necessitats que té tot ciutadà/ana. La instauració d'aquest dret

⁴⁴ La comparació que les autores fan del Regne Unit, Dinamarca i Holanda, els permet perfilar diferents models en funció del seu grau d'inclusió de la cura com a dimensió de la noció de ciutadania.

⁴⁵ L'obra de T. Marshall i T. Bottomore (2005) fan un recorregut històric sobre la construcció sociològica dels drets de ciutadania —els *drets civils* com la llibertat d'expressió el segle XVIII, els *drets polítics* com el dret a vot el segle XIX i els *drets socials* del segle XX. La seva idea de ciutadania implica una participació efectiva de les persones en societat a partir de l'aplicació d'aquestes tres drets bàsics —*civils, polítics i socials*.

⁴⁶ La “ciutadania inclusiva” és descrita com: «the possibility of men and women to participate in employment and care relations and to receive income at the same time» (Kremer, 2005:33).

⁴⁷ C. Ungerson (1997) estableix cinc formes de finançar públicament la cura: 1. Prestacions no contributives —«carer allowances»—; 2. Remuneració pels cuidadors de l'Estat —«proper wages»—; 3. Remuneració pels usuaris —«routed wages»— que sovint s'utilitza per a la contractació de cuidadors externs; 4. Pagaments simbòlics i 5. Pagament a voluntaris —un cas exclusiu del Regne Unit.

permet, per contra, «the right not to care», una qüestió que no equival a l'«abandonament familiar», sinó a la decisió de no proveir la cura un mateix. De moment, aquest últim dret és un dret exclusivament masculí.

Un dels objectius del “dret a no cuidar” és concedir la possibilitat als homes i a les dones de lliurar-se de les pressions morals entorn del treball de cura i fugir d'una cura basada en l'«altruisme obligatori». El moviment de la “diversitat funcional”⁴⁸ és un exemple en la reivindicació social d'aquest dret, el qual reclama una cura professional per sobre d'un cuidador informal que no vulgui fer-se càrrec d'algú, però se senti moralment obligat a fer-ho.

b) «*Right to receive care*»: basat en la implementació de serveis de cura universals. Aquest tipus de dret implica tenir accessibilitat a una cura de qualitat i institucionalitzada. És un dret que, per tal que es desenvolupi en la seva dimensió d'universalitat, no pot estar garantit ni per la *família*, perquè depèn de la disponibilitat d'unes relacions de parentiu, ni pel *mercat*, perquè depèn de la capacitat adquisitiva dels individus; el desplegament efectiu d'aquest dret només és pot garantir a través de l'*estat del benestar*⁴⁹.

En un mateix sentit, J. Lewis (2006, 2007b) reclama que les dones puguin desenvolupar una “elecció genuïna” entre el treball remunerat i el treball no remunerat; una qüestió que només és assolible si s'assegura, per part de *tots* els ciutadans, el compliment del «time to work» i el «time to care». La materialització efectiva d'aquests dos drets permetria un model de societat inclusiu al gènere, que l'autora denomina «two breadwinner/caregiver family» o «universal citizen worker/carer». Igual que el model proposat per N. Fraser (1994, 1997), aquest model es distingeix pel fet que reconeix el “dret a la cura” com una meta concomitant a la ciutadana i pel fet que projecta la “conciliació” com un afer indiferent al binomi masculí–femení.

La “ciutadania inclusiva” que proposen aquestes científiques socials, exigeix redefinir dos conceptes: el concepte d'“independència” i el concepte de “participació” (Kremer, 2005, 2007). R. Lister (1990) ja va remarcar la importància de reconvertir el significat de la “independència” en el seu sentit econòmic. La imatge d'un individu “independent”, sense vincles de dependència, juga en contra d'un ideal de “ciutadania

⁴⁸ Des de diversos sectors socials com el «Foro de la Vida Independiente» es defensa la introducció del terme “diversitat funcional” en substitució d'altres de semàntica pejorativa com el de “discapacitat” o “minusvàlid/a”. Consulteu la pàgina web: <http://www.forovidaindependiente.org/>.

⁴⁹ M. Kremer (2005) afegeix un tercer grup de “drets derivats” del primer grup, que fa referència a totes les mesures que permeten als ciutadans tenir “temps per a la cura” i que no tenen vinculada cap prestació econòmica. Es dona en els casos dels permisos no remunerats com l'excedència laboral, el treball a temps parcial i els drets derivats o mediatitzats per la parella, propis del patró familiar «male breadwinner/female caregiver». Segons l'autora, els “drets derivats” són “semidrets”, atès que no són drets individualitzats i no contribueixen a una ciutadania real, al marge que acostumen a perjudicar al col·lectiu femení.

inclusiu”, de manera que reconèixer la condició de d’“interdependència” de tots els éssers humans és un primer pas per acostar-se a aquest ideal absent. El treball de cura també posa en dubte la idea de “participació” en el mercat de treball com l’única forma vàlida de participació; el dret a participar en societat es considera des d’una visió àmplia, en què els individus participen en les tres esferes socials per excel·lència: l’*Estat*, el *mercat* i la *família*, sense que ningú quedi capturat en una d’elles exclusivament. La “ciutadania inclusiva” inclou així, «working, caring and earning» (Kremer, 2005:29); si una d’aquestes tres dimensions falla, la ciutadania queda inconclusa.

En aquest sentit, M. Kremer (2005, 2007) formula cinc “ideals de cura” (Hochschild, 1995), cada un dels quals té unes conseqüències en termes de ciutadania diferents (figura 3): 1) *mare* «full-time»; 2) *cura intergeneracional*; 3) *mare substituta*; 4) *corresponsabilitat entre gèneres* i 5) *cura professional*. Tan sols els dos últims ideals asseguruen un model de “ciutadania inclusiva” i una desvinculació de la cura al gènere; així, l’“ideal de cura” 4 i 5 són els únics que persegueixen el principi de l’equitat de gènere però només l’ideal basat en la cura professional —ideal 5— aconsegueix, també, superar les desigualtats de classe. L’ideal basat en la corresponsabilitat entre gèneres —ideal 4— té com a principi rector la interdependència entre gèneres a tres bandes, respecte al treball de cura, l’ocupació i els ingressos. Malgrat que és un ideal que trenca amb l’“essencialisme de gènere” (Crompton i Lyonette, 2005) i desmitifica la maternitat femenina, la no consideració de les polítiques «social care» com a eix polític no avala la igualtat social en l’accés universal a la cura entre famílies. En canvi, l’ideal 5 —*cura professional*—, sí que inclou aquesta segona dimensió que, a banda de fer de la cura un dret de ciutadania universal, la concep com una professió que cal remunerar i revaloritzar a nivell social. És, per tant, l’únic patró que aconsegueix dissoldre el conflicte entre gèneres i entre classes, a través de la professionalització i la universalització de la cura (Kremer, 2005, 2007).

A la resta d’“ideals de cura” —ideals 1, 2 i 3—, el treball de cura queda confinat a l’àmbit de la família —“dona-esposa-mare”— i l’Estat té un rol subaltern en la seva provisió. En tots aquests casos, la cura continua estancada en un “essencialisme de gènere” i la ciutadania es perpetua com una meta social sexuada. Les desigualtats de classe s’adhereixen amb més facilitat en el tercer ideal —*mare substituta*⁵⁰—, on la mercantilització de la cura és una opció accessible només per a les classes mitjanes i altes.

⁵⁰ M. Kremer (2005, 2007) estableix aquest ideal pensant en el treball de cura orientat a les criatures però, considerant el treball de cura orientat a persones adultes, també es podria fer referència a un ideal “filla substituta”.

Figura 3. “Ideals de cura” i models de ciutadania

“Ideal de cura”	Model de ciutadania i desigualtats
IDEAL 1. Mare “full-time” —«full-time mother»— → <i>dona esposa i mare</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Cura a casa i per la mare com a ideal de criança per a les criatures. • Ideal hegemònic després de la II Guerra Mundial en tots els <i>estats del benestar</i>, tot i que va desaparèixer en alguns països escandinaus després dels anys 50. • Ideal reforçat per la idea de la importància del fort vincle mare–fill com a condició necessària per al desenvolupament de la criatura. El pare és important de forma indirecta com a suport econòmic —«male breadwinner». 	<ul style="list-style-type: none"> • Reforça un tipus de ciutadania de “segona classe” per a les dones. Dones econòmicament dependents dels homes. • Reforça la cura com a fenomen femení.
IDEAL 2. Cura intergeneracional —«intergenerational care»— → <i>dona esposa i mare</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • De la mateixa manera que l’“Ideal 1”, la cura se centra en l’àmbit de la llar. La idea és que la primera generació (àvies) cuida de la tercera generació (nèts). Com a retorn, la segona generació (filles) cuida dels avis quan siguin grans. Sistema matrilineal. Hi ha la idea implícita que cal retornar tota la cura rebuda. • És un sistema calculat d’intercanvi familiar que es considera beneficiós per a les criatures. • La família es converteix en un sistema de protecció que estalvia als membres de la llar cercar la cura fora de l’esfera familiar, el mercat o l’Estat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Perpetua un ideal de ciutadania sexual. • Fortes desigualtats intergeneracionals entre dones. • Alta dependència dins de la família. • Desigualtats de classe indirectes: la provisió de cura irregular en la informalitat pels parents augmenta o decreix segons la classe social.
IDEAL 3. Mare substituïda —«surrogate mother»— → <i>dona mare i treballadora</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Idea que la “figura de la mare” —biològica o no— és qui ofereix la cura apropiada. • La cura la fa algú a canvi d’una remuneració econòmica —«surrogate mother»— (cangur, cuidadora familiar, “au-pair”, etc.). Se suposa que aquesta té les mateixes qualitats que la mare (càlida, carinyosa, pacient, atenta). • Cura dins la llar (ídem Ideal 1 i 2). 	<ul style="list-style-type: none"> • Mercantilització del model de domesticitat tradicional. • Important pel potencial de ciutadania que proporciona a algunes dones de classe mitjana-alta. Només beneficia a certes dones. • Ideal basat en dependències jeràrquiques de classe entre dones. • Ideal que legitima que el millor és que les mares estiguin a casa cuidant dels seus fills, ja que són les que millor ho fan. Posa pressió a la mare treballadora.
IDEAL 4. Corresponsabilitat entre gèneres —«parental sharing»— → <i>dona ciutadana</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Assumpció que els homes poden cuidar igual de bé que les dones. Idea que la implicació més forta dels pares és bona per a la criança de les criatures. Desmitificació de la maternitat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ciutadania basada en la interdependència entre al pare i la mare en tres nivells: treball, cura i ingressos. • Desvinculació del treball de cura del gènere. • Equitat de gènere.
IDEAL 5. Cura professional —«professional care»— → <i>dona ciutadana</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • Ideal en contra de l’ideal «full-time motherhood». • Idea que els professionals de la cura proveeixen un tipus de cura diferent que el de les mares. • Idea que les llars d’infants socialitzen i són beneficioses per al desenvolupament de la criatura; ofereixen una atenció pedagògica que no es pot oferir a casa. 	<ul style="list-style-type: none"> • Idea de cura com a dret universal • Desvinculació del treball de cura del gènere. • El treball de cura es remunera i es valora. • La cura professional redueix els conflictes i dependències entre gèneres i entre generacions. Reducció de les desigualtats socials.

Font: elaboració pròpia a partir de M. Kremer (2005, 2007) i M-T. Letablier (2007).

Una altra proposta interessant és la que subscriu J. Gardiner (2000) amb la seva reconceptualització de la noció d'“autosuficiència” de W. Beveridge⁵¹; una noció que, reformada, pot servir ser un instrument polític per assolir la plena ocupació (Gardiner, 2000). L'autora defineix la idea d'“autosuficiència” com l'habilitat dels individus per mantenir un cert nivell de qualitat de vida a partir de la gestió i la combinació mixta de diferents “quotes de benestar” provinents de l'Estat, la família o el mercat al llarg, dels seu curs de vida⁵²:

«Self-sufficiency is interpreted as the ability of individuals to sustain a customary minimum standard of living, through a combination of waged work, family care, welfare transfers and the public and private provision of goods and services, over the life course.» [Gardiner, 2000:672]

Així mateix, la distribució del benestar entre les diferents institucions i la seva mobilitat entre els límits d'allò públic i allò privat modela el grau d'“autosuficiència” d'una societat determinada i, de retruc, perfila les desigualtats entre gèneres. Per consegüent, l'ocupació formal no es dibuixa com l'única via d'accés a l'“autosuficiència”, sinó que també es requereix temps per a la cura familiar i una bona oferta pública de transferències monetàries i de serveis per a la cura. Així, la idea d'“autosuficiència” de J. Gardiner (2000), lligada a la provisió de la cura, es desvia, de bon tros, de la proposta de W. Beveridge, la qual es fonamenta en un model d'ocupació i de benestar basat en el model «male breadwinner», en què l'autonomia econòmica i l'accés a la protecció social de les dones es vehicula, únicament, a través de la seva condició matrimonial.

J. Gardiner (2000) no parla específicament de *règims de benestar*, sinó de “models de cura–ocupació”, els quals formen part del que anomena l'«era postmale breadwinner» i tenen implicacions diferents per a l'assoliment de l'“autosuficiència”:

- *Ocupació a temps complet neutre al gènere* —«*full-time employment pathway*»—: l'autosuficiència s'assoleix implícitament a través de l'ocupació i es pensa en un treballador sense restriccions externes, desconnectat de les seves responsabilitats de cura; és un model que no permet augmentar les capacitats domèstiques dels homes i que posa límits a l'entrada laboral femenina per la seva assimilació a l'àmbit domèstic. Les dones assumeixen

⁵¹ L'assumpció d'“autosuficiència” de W. Beveridge (1944 a Gardiner, 2000) queda recollida dins d'un model de funcionament social sustentat en el patró «male breadwinner» i amb tres trets bàsics: primer, una continuïtat en l'ocupació a temps complet masculina —i de les dones solteres—; segon, la cura familiar no remunerada proveïda per les dones casades; i tercer, un sistema de Seguretat Social per cobrir períodes d'atur, malaltia, viduïtat, així com pensions de maternitat i per als infants.

⁵² J. Gardiner (2000) proposa la perspectiva del “curs de vida” com a perspectiva d'anàlisi que pot superar la proposta de “cicle de vida”. El “curs de vida” concep les diferents transicions entre l'esfera laboral i domèstica que es donen al llarg de l'etapa adulta. Unes transicions que es consideren dinàmiques i no estanques, a diferència de les etapes fixes i inamovibles descrites per la perspectiva del “cicle de vida”.

ocupació a temps complet, però només s'assegura l'autosuficiència individual a les que tenen un salari digne i poden mercantilitzar la cura. La debilitat del sistema de benestar, juntament amb la polarització femenina del mercat de treball, pot reforçar les desigualtats de classe. Un exemple d'aquest model és el cas de les parelles professionals, que es pot assimilar al patró «adult-worker model» descrit per J. Lewis (2001, 2006), en què la funció «breadwinner» es propaga al conjunt de les dones sense moure les bases estatals i/o familiars en la provisió de la cura.

- *Ocupació i cura de gènere* —«*gendered employment/care pathway*»—: preveu treball a temps complet pels homes i treball a temps parcial per a les dones, considerades les responsables principals de la cura. L'autosuficiència depèn de les condicions salarials i l'estabilitat laboral de l'home; les llargues jornades laborals masculines exclouen als homes de la cura i la formació esdevé un element indispensable per a la inserció i la mobilitat laboral de les dones. És el model típic de les parelles “no professionals” i guarda similituds amb el model «one-and-a-half breadwinner» de J. Lewis (2001, 2006).

Els efectes de gènere són evidents en tots dos models, els quals no encoratgen un canvi en la participació domèstica dels homes ni proposen una oferta universal de la cura. Davant d'aquestes limitacions, J. Gardiner (2000) afegeix un tercer model imaginari que encobreix, alternativament, la igualtat de gènere:

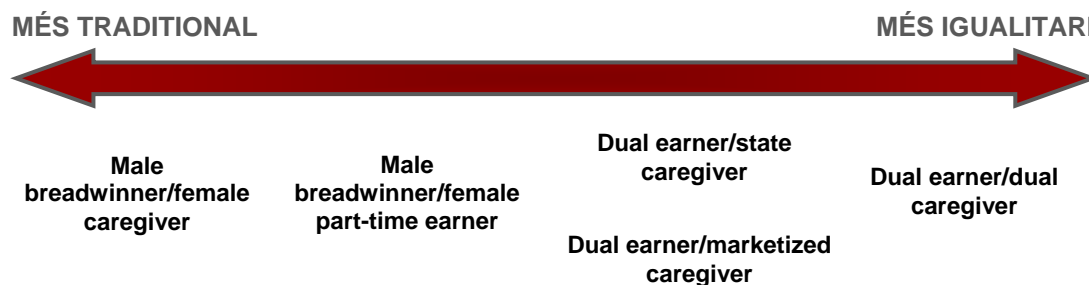
- *Compartir ocupació i cura* —«*shared employment/care pathway*»—: homes i dones comparteixen les responsabilitats d'ocupació i cura en un sistema de benestar fort pel que fa a la cura dels infants. La idea que s'amaga darrere d'aquest model és que tot “ciudadà/ana-treballador/a” té unes obligacions de cura intransferibles; la materialització d'aquest model implica un doble canvi: a) un canvi en les identitats de gènere i la concepció social de la cura i b) un canvi estructural, en l'àmbit de les institucions polítiques i econòmiques, que requereix la incorporació de millores com els permisos laborals retribuïts, la dignificació del temps parcial, el reconeixement del capital humà, els serveis de cura, etc.; així com transformar els imaginaris al voltant del treballador prototípic i convertir-lo en un individu condicionat per les seves responsabilitats domèstiques i de cura. Aquest model ja fou suggerit en la classificació de J. Lewis (1992, 1997, 2007b) —«two breadwinner/caregiver family»— o en la proposta de N. Fraser (1994, 1997) amb la denominació del «universal caregiver model».

1.3.2.4. *La integració de la classe i l'ètnia*

Malgrat que moltes de les autores tractades en les pàgines precedents declaren la necessitat de no tractar les dones com un conjunt monolític aïllat d'altres cruïlles estructurals com l'ètnia, la classe o l'edat, són poques les que han desenvolupat materials teòrics i/o empírics a partir d'aquestes qüestions. Efectivament, el conjunt de "tipologies alternatives" presentades han estat criticades per ser el producte d'una certa "ortodòxia del gènere" i no atacar, de forma suficient, les desigualtats entre dones. Precisament, la novetat d'autores com R. Crompton (1999, 2006), entre d'altres com C. Lyonette, S. Lewis o M. Brockmann, és que introdueixen la *classe social*⁵³ com a variable d'anàlisi capital per comprendre les relacions entre gèneres en el si d'un context estructural determinat. Efectivament, la *classe social* es converteix en una peça nuclear de les "estratègies familiars" —«household arrangements»— (Crompton, 2001a), sense la qual és impossible detectar els abismes existents entre les dones i les seves "pràctiques de conciliació" quotidianes.

Concretament, R. Crompton parteix de la tipologia de J. Lewis (1992, 1997) per elaborar la seva pròpia tipologia, però hi inclou una nova dimensió: la institució que proveeix la cura: *Estat*, *mercat* o *família*. El model «male breadwinner/female caregiver» s'agafa com a punt de partida del que ella anomena les diferents "estratègies familiars" i relacions entre gèneres, les quals deambulen en un *continuum* segons si són més o menys properes a aquest model tradicional (figura 4). La resta de models que desfilen cap a la dreta representen els patrons emergents de la crisi del model «male breadwinner/female caregiver». Totes elles són modalitats que avancen ordinalment cap a un patró més igualitari, malgrat que el model «dual earner/dual caregiver» de l'extrem dret és l'únic que ho és en un sentit estricte.

Figura 4. Relacions de gènere i estratègies familiars

Font: R. Crompton (2001a, 2006).

⁵³ R. Crompton (1994, 2003) objectiva empíricament la *classe social* a través de la *classe socioeconòmica* o *classe ocupacional*. La importància que aquesta autora atribueix a la classe com a palanca de distribució dels diferents "acords familiars" en el si de l'estructura social d'un context determinat és analitzada amb més profunditat en el *capítol 5*.

La modalitat «male breadwinner/female part-time earner» s'ha demostrat que té un potencial escassament transformador, atès que la dona reté el treball de cura unilateralment (Sullivan, 2000). Les dues modalitats restants: «dual earner/state caregiver» i «dual earner/marketized caregiver» estan formades per parelles de “doble ingrés”, però amb una diferència notable, que és l'entitat provisorà de benestar: la col·lectivitat a través de l'Estat o el mercat a través de la capacitat adquisitiva de cada llar, respectivament. En aquests dos models les desigualtats de classe, a banda de les desigualtats de gènere, es fan especialment explícites.

L'ètnia tampoc no ha estat una clivella significativament examinada en la discussió sobre els *règims de benestar*. El debat entorn dels *règims de benestar* i del gènere ha desplaçat, quasi per complet, les dones immigrants; un desplaçament que, per a E. Kofman (2008), es pot explicar, en part, pel fet que l'anàlisi de la globalització social de la reproducció⁵⁴ s'ha conduït de forma separada als estudis comparatius dels *règims de benestar*. Tanmateix, tan important és assolir l'equitat de gènere, com l'equitat de classe, l'ètnica o la de caràcter generacional (Williams, 1995).

Una de les propostes de classificació dels *règims de benestar* que té en compte l'ètnia és la d'E. Kofman (2008), que revisa la tipologia de G. Esping-Andersen (1990, 1999) a partir de tres dimensions: a) la provisió de serveis de cura per part de l'Estat; b) el patró d'ocupació de les dones autòctones amb fills menors de 10 anys —temps complet o temps parcial— i c) el sector d'ocupació de les dones immigrants. Dins d'aquesta tipologia, cal destacar la posició distintiva que ocupen els *règims de benestar* del sud d'Europa, on s'hi inclou Espanya, els quals es caracteritzen per tenir les pitjors dades quant a la provisió pública de la cura i les taxes de participació laboral femenina, juntament amb un volum elevat de dones immigrants treballant en el sector domèstic i de la cura. Contràriament, els *règims socialdemòcrates* disposen d'un volum quasi bé insignificant de servei domèstic, mentre que tant el *règim liberal* com el *règim conservador* fan ús de la mà d'obra immigrant en aquest sector, però a uns nivells relativament baixos, molt per sota dels casos llatins (Kofman, 2008).

Les italianes F. Bettio (*et al.*, 2006) i A-M. Simonazzi (2009) també tenen en compte la importància del rol de la dona immigrant en els diferents tipus de règims. La primera arriba a la conclusió que a mesura que els serveis públics orientats a la cura d'un país són menors, la funció social de les dones immigrants com a proveïdores centrals del benestar augmenta —com és el cas del *règims de benestar mediterranis*—, succeint el procés invers als països amb una provisió àmplia. Altrament, per a A-M. Simonazzi (2009), els «care regimes» es distingeixen entre si per la forma particular com organitzen socialment la cura i la seva capacitat per crear un “mercat de la cura”, ja

⁵⁴ Vegeu l'*apartat 2.2.* del *capítol 2.*

sigui social o privat, formal o informal. L'autora apunta noves dimensions, sovint menystingudes com són: a) el grau de formalitat del mercat de la cura, és a dir, la prevalença d'una cura formal o informal, i b) el grau de delegació de la cura a la mà d'obra immigrant. El *règim de benestar mediterrani*, en aquest sentit, està format per un mercat de treball poc intervingut per l'Estat, amb uns índexs considerables d'economia submergida, que ha estimulat la creació d'una àmplia oferta irregular, sovint indocumentada, de treballadores domèstiques i de la cura immigrants; un fenomen que no assoleix la mateixa magnitud en altres tipus de règims.

De forma resumida, a la figura 5 es poden observar alguns dels trets comuns que exhibeixen molts dels "models alternatius" exposats en aquest apartat, els quals, malgrat adoptar denominacions terminològiques distintes, sovint se solapen.

Figura 5. Tipologies alternatives de règims de benestar amb perspectiva de gènere

	MODELS-TIPOLOGIES	AUTORA	MERCAT <i>Treball productiu</i>	FAMÍLIA <i>Treball de cura</i>	ESTAT <i>«Social care»</i>	MODEL DE CIUTADANIA
<i>Era industrial</i> (IIGM-crisi EB anys 90)	<i>Male breadwinner/female caregiver</i>	J. Lewis	Home treballador a temps complet	Dona cuidadora a temps complet	Subsidiarietat	<i>Ciutadania no inclusiva.</i> Home ciutadà i dona “ciutadana de segona” —ciutadania mediada pel cap de família. Alta dependència econòmica entre gèneres i alta divisió sexual del treball
<i>Era postindustrial</i> (Crisi estat del benestar anys 90-actualitat)	<i>Caregiver parity model</i>	N. Fraser			«Social care» en forma de transferències monetàries, subsidis, permisos «right to time to care»	<i>Ciutadania no inclusiva.</i> Home ciutadà i dona “ciutadana parcial”. La dona s’insereix al mercat de treball però des d’una posició subordinada i condicionada pel treball de cura
	<i>One-and-a-half breadwinner</i>	J. Lewis	Home treballador a temps complet i dona treballadora a temps parcial	Dona cuidadora “doble presència”		
	<i>Gendered employment/care pathway</i>	J. Gardiner				
	<i>Male breadwinner/female part-time earner</i>	R. Crompton				
<i>Era postindustrial</i> (Crisi estat del benestar anys 90-actualitat)	<i>Universal breadwinner model</i>	N. Fraser			Baix «social care». Externalització de la cura al mercat	<i>Ciutadania inclusiva</i> en les classes mitjanes–altes. Alta desigualtat de classe
	<i>Adult-worker model</i>	J. Lewis	Home i dona treballadors a temps complet	Dona cuidadora “doble presència”		
	<i>Full-time employment pathway</i>	J. Gardiner				
	<i>Dual earner/marketized caregiver</i>	R. Crompton				
<i>Ideal de societat</i> (futur?)	<i>Universal caregiver model</i>	N. Fraser			Alt «social care» en forma de subsidis i serveis: combinació del «right to receive care» i el «right to time to care»	<i>Ciutadania inclusiva.</i> Tan l’home com la dona es consideren per igual treballadors/es i cuidadors/es. Es combina el dret a treballar amb el dret a la cura —«breadwinning» i «caregiving»—
	<i>Two breadwinner-caregiver model*</i>	J. Lewis	Home i dona treballadors	Home i dona cuidadors		
	<i>Shared employment/care pathway</i>	J. Gardiner				
	<i>Dual earner/state caregiver</i>	R. Crompton	Home treballador	Dona treballadora “doble presència”		

Font: elaboració pròpia a partir de N. Fraser (1994, 1997); J. Lewis (1992, 1997, 2007b); J. Gardiner (2000) i R. Crompton (1999, 2001a).

*També l’anomena «universal citizen worker/carer» (Lewis, 2007b).

2.

El treball domèstic i de cura convertit en mercaderia

«Are domestic workers a thing of the past or the wave of the future?»

Michael Bittman (*et al.*, 1999:255)

«Domestic service is generally viewed as a pre-modern employment sector. Its continued presence in twenty-first century Europe is thus both intriguing and perplexing»

Jacqueline Andall (2003b:39)

INTRODUCCIÓ

Sovint el treball domèstic i el treball domèstic assalariat han estat concebuts i tractats com dos camps d'anàlisi diferenciats, tot i ser dues realitats que estan molt a prop l'una de l'altra. El mateix passa amb la literatura anglosaxona, que ha tendit a dividir els estudis de les dones de classe mitjana —i blanques— i les dones de classe treballadora —i negres— (Andall, 2003b).

Aquest capítol és fruit, precisament, d'un intent de conciliar la literatura referent al treball domèstic i la literatura relacionada amb el treball domèstic assalariat. Una de les finalitats que aquí es persegueix és afinar conceptualment una peça clau que apareix al llarg d'aquesta tesi: el treball domèstic assalariat (TDA) i que, avui en dia, encara representa l'activitat laboral femenina majoritària, tant si es comptabilitza el treball formal com el treball informal (Torns, 2008a).

La importància del treball domèstic assalariat no radica només en el fet que és un treball eminentment femení, sinó també en el fet que s'està convertint en una de les "eines de conciliació" més emprada per a moltes llars europees en els últims anys. D'altra banda, però no menys important, és un treball que està transformant les fronteres entre l'àmbit familiar i l'àmbit del mercat, en tant que és una "ocupació pont" entre aquestes dues esferes.

2.1.

El treball domèstic assalariat: una forma de servitud contemporània

2.1.1. A la corda fluixa: entre el món “públic” i el “privat”

El desenvolupament del treball domèstic a canvi d'un salari és una de les formes més antigues de treball remunerat i té els seus orígens en l'esclavitud, el colonialisme i altres formes de servitud. De fet, durant el segle XIX, el treball domèstic assalariat era una de les formes d'ocupació femenina més comuna a totes les societats occidentals (Coser, 1973; OIT, 2009). Això no obstant, l'interès explícit per aquest tipus d'ocupació dins l'escola feminista no va començar a despertar fins a mitjan els anys vuitanta del segle XX (Milkman *et al.*, 1998).

Una de les característiques inqüestionables del servei domèstic és la seva ubicació en *l'àmbit de la llar*, en l'esfera domèstica o privada, que és l'esfera femenina per excel·lència. La versió de la història que proporciona C. Pateman (1995), mitjançant el *contracte social-sexual*⁵⁵, contribueix a comprendre algunes de les característiques del TDA que, pel seu desenvolupament en l'esfera privada, està impregnat encara, d'atributs associats tradicionalment a aquesta esfera, com la subjecció, la irracionalitat o la dependència. La imbricació inevitable que s'estableix entre l'esfera privada (femenina) i el TDA fa que les treballadores domèstiques hagin quedat excloses de la categoria de “treballadores” i el seu estudi com a tals. El TDA es veu, encara avui en dia, com una “ocupació especial”, anòmala o subdesenvolupada, que no acaba de complir els requisits d'una “ocupació vertadera” o, com diu B. Anderson (2004), que mai s'acaba de considerar «just another job» (2004:114).

Segons A. Gorz (1995), les ocupacions que tenen una acceptació social a la societat contemporània són les que produeixen *racionalitat econòmica*, tot entenent les activitats que: a) creen valor d'ús; b) amb vistes a un intercanvi mercantil; c) que es

⁵⁵ L'origen sexual de la divisió social de l'esfera pública i l'esfera privada ha estat indagat en profunditat per C. Pateman (1995). La gènesi d'aquesta divisió tindria les seves arrels en el sorgiment del contracte social durant els segles XVII i XVIII, el qual va néixer sota criteris patriarcals, que elevaven l'esfera pública a l'estatus de la civilització moderna i la racionalitat, utilitzant l'esfera privada, qualificada d'esfera natural, primitiva i salvatge, com el seu pol antagònic. El naixement del contracte social-sexual i la societat civil és interpretat per C. Pateman (1995) com el moment de la història en què l'esfera pública i l'esfera privada es dissocien en “dos regnes oposats”, fent de la primera l'única esfera que té un interès polític i convertint la segona en una mena de vestigi prepolític; és el moment en què les diferències sexuals es tradueixen en desigualtats polítiques i en què la divisió sexual del treball es converteix en el pilar bàsic de la desigualtat entre gèneres. En termes de C. Pateman: «las esferas de la sociedad civil, pública y privada están separadas, reflejando el orden natural de la diferencia sexual y es imposible entenderlas separadamente o de forma aislada. La figura clásica del “trabajador”, del artesano, con ropa limpia de trabajo, con su caja de herramientas y su vianda, se ve siempre acompañada por la figura fantasmal de su esposa» (Pateman, 1995:183).

duen a terme en l'esfera pública i c) que es fan en un temps mesurable i amb el màxim de rendiment possible. Per tant, el fet que una activitat sigui remunerada no és condició suficient perquè aquesta sigui considerada una activitat en el sentit econòmic estricte (Gorz, 1995).

El desenvolupament del servei domèstic en l'àmbit privat, un lloc on predomina un *discurs reïficat* sobre les relacions de dependència, femenines i “prepolítiques”, actua com un obstacle simbòlic per a la dignificació i l'equiparació del servei domèstic amb la resta d'ocupacions, alhora que dificulta la seva visibilitat pública i regulació laboral. El servei domèstic no deixa de ser una “ocupació hereva” del treball domèstic que, tot i incloure una remuneració, reté les condicions d'invisibilitat i les tensions típiques d'aquest tipus de treball (Da Roit, 2007; Duffy, 2007). Altrament, la informalitat és un tret característic d'aquesta ocupació, que presenta diverses facetes. En la majoria de països, com és el cas d'Espanya, el contracte “verbal” encara és una forma prototípica de mitjançar la relació laboral del servei domèstic i la negociació col·lectiva continua sent un element absent davant d'un eventual conflicte laboral⁵⁶. De forma conseqüent, en cas de conflicte entre les dues parts, resta l'opció de la resignació o l'opció de la negociació personal directa, la qual varia en funció de la posició de vulnerabilitat de cada persona (Colectivo IOÉ, 2001a).

Lluny del caràcter privat del “treball reproductiu” i el TDA, la definició hegemònica del “treball productiu” es fonamenta en el seu caràcter “extradomiciliari”⁵⁷, el seu desenvolupament *fora* del domicili —esfera pública. D'aquí que els treballs que es desenvolupen *al* domicili —espai privat—, pel simple fet de quedar arraconats de l’“esfera de la producció”, s'assimilin, socialment, a la condició de *semitreball* o d’“improductius” (Martínez Veiga, 1995). Així, el constructe ideològic que escindeix “allò privat” d’“allò públic” acaba interferint en el reconeixement social del servei domèstic com a treball real⁵⁸.

La peculiaritat del *servei domèstic* és que, tot i que comparteix el mateix espai d'activitat que el *treball domèstic* —l'esfera privada—, a diferència d'aquest últim, inclou una relació d'intercanvi salarial, que és una relació pròpia de l'esfera del mercat. Es tracta d'un treball que, en ajuntar elements de l'esfera privada i l'esfera pública, queda en una “posició intermèdia” entre ambdues esferes, subvertint la frontera divisòria públic–privat i absorbint trets socialment adscrits a una i a l'altra (Colectivo IOÉ, 1990; Fraisse, 2000) o, com apunta B. Anderson (2000) el servei domèstic s'insereix en una tensió entre l'àmbit públic, basat en el treball instrumental, i l'àmbit privat, en què predomina el treball relacionat amb l'afectivitat (figura 6). No obstant

⁵⁶ Vegeu l'apartat 4.3. del capítol 4.

⁵⁷ El treball a domicili o el teletreball són formes de “treball productiu” que es donen en l'àmbit domiciliari, però que sovint s'escapen de l'imaginari hegemònic que envolta el treball remunerat.

⁵⁸ (Collen, 1989 a Martínez Veiga, 1995).

això, aquests apel·latius funcionen en un mode abstracte, sense tenir en compte els matisos empírics que algunes ocupacions de l'àmbit públic relacionades amb l'educació, la sanitat o els serveis de proximitat inclouen en aquesta tipologia dual.

Figura 6. Atributs associat a l'àmbit públic i privat

ÀMBIT PRIVAT	ÀMBIT PÚBLIC
tradicional paternalisme/autoritat personalista relacions basades la tradició afectivitat primitiu irracional	modern burocràtic materialista relacions cíviques instrumentalisme civilitzat racional

Font: elaboració pròpia a partir de B. Anderson (2000).

B. Anderson (2000) elabora una síntesi dels “dualismes” associats a l'àmbit públic i l'àmbit privat; un sistema binari que, en última instància, només pateix la dona. L'escissió simbòlica entre l'espai públic i l'espai privat va ser legitimada durant molt temps per la “ideologia de la domesticitat” (Nash, 1993; Scott, 1993) i encara té conseqüències molt importants en la perpetuació de la divisió de rols i en el valor social concedit als treballs realitzats dins de la llar. Si l'espai privat és definit, des de l'era industrial, com un espai de relacions naturalitzades i feminitzades (Pateman, 1995), es difícil reclamar que un treball tradicionalment exercit per moltes dones de forma no remunerada i inqüestionada —com ho és el treball domèstic i de cura—, sigui professionalitzat i igualat al mateix rang que els treballs que tenen lloc en l'espai públic; un espai governat pel pensament racional, la tecnificació i la modernitat.

Així, el TDA està situat a la “corda fluixa”, entre dues esferes amb atributs dispars, marcat per una tensió entre la modernitat i la tradició. En termes de l'autora francesa G. Fraisse (2000): «el empleo familiar designa el lugar de una mutación de la organización del trabajo entre la gratuidad y el salario, la intimidad y la publicidad, la emancipación de las mujeres y la tradición de la función femenina» (Fraisse, 2000:229). Des d'arguments basats en la tradició, el treball desenvolupat a la llar per les dones forma part d'un estatus adscrit, i no adquirit, i que, per tant, no requereix de cap capacitació tècnica, ja que se sustenta en unes “qualitats immanents” a la condició femenina.

«El servicio doméstico está catalogado como uno de los empleos que no requiere una capacitación específica (aunque se da por supuesta la cualificación genérica que la socialización primaria transfiere a las mujeres)» [Colectivo IOÉ, 2001a:274]

«No se requiere una cualificación específica, cualquier mujer por el hecho de serlo está suficientemente preparada (...) el servicio doméstico es considerado un trabajo no cualificado que demanda un tipo particular de trabajador: una trabajadora. Las habilidades están asociadas a las mujeres y a su trayectoria vital» [Mestre, 2003:116-117]

R. Crompton i C. Lyonette (2005) anomenen a aquest fenomen el «gender essentialism»⁵⁹, de manera que no cal ni aprenentatge, ni cap qualificació específica per a desenvolupar les tasques domèstiques i de cura, sinó tan sols fer brollar la “tendència fisiològica femenina” i seguir els referents de socialització familiar, sent “la mare” el referent modèlic per antonomàsia. Així doncs, la *reïficació* del treball domèstic i de cura —remunerat o no—, com a treball inqüestionablement femení i buit de contingut tècnic, omet que el procés de qualificació d’un treball és un *procés de construcció social*; en definitiva, un procés que neix en les convencions col·lectives al voltant d’aquella ocupació específica⁶⁰.

La qualificació baixa del servei domèstic, i d’altres ocupacions succedànies, també es pot comprendre des de les crítiques a les teories meritocràtiques. A tall d’exemple, I. Young (2000) critica el “mite del mèrit”, o “principi del mèrit”, que pressuposa que la posició en la divisió sexual del treball es distribueix a través del mèrit, tot mesurant la competència tècnica i individual i atorgant a les persones més competitives les posicions més qualificades. Aquest mite il·lusori es basa en el principi d’imparcialitat i en la idea que la meritocràcia és un procés neutral al sexe. Però, com apunta la mateixa autora, el mite de la meritocràcia és espuri perquè, com succeeix en el cas del servei domèstic, el criteri per determinar la posició que ocupa la dona no es basa en el “mèrit”, sinó en els judicis morals i culturals.

En definitiva, el servei domèstic es regeix per una lògica doble: la “lògica familiar” del món privat i la “lògica salarial” del món públic; la primera es basa en una normativa tàcita i és essencial per comprendre les condicions de treball, sovint arbitràries, del treballador/a domèstic/a assalariat/ada; la segona és una normativa de caràcter explícit, com és la legislació laboral que afecta el sector. En aquesta línia, Mª Á. Durán (1991) ja feia referència a l’existència d’aquest sistema partit de regles: entre les *normes implícites* i les *normes explícites*; les primeres són pròpies de les relacions privades, les quals, per la seva invisibilitat i subtilesa es presenten resistents a

⁵⁹ L’“essencialisme de gènere” justifica les diferències entre els homes i les dones des de la seva “equivalència” a les diferències intrínseques a la naturalesa, associades a diferències físiques, psicològiques i espirituals i sense tenir en compte la construcció sociocultural d’aquestes diferències (Crompton i Lyonette, 2005).

⁶⁰ En aquest sentit, el procés de qualificació del treball femení és un procés sexual, marcat per un tipus de “qualificació relativista” —concepte recuperat de Pierre Naville (1956). La “qualificació relativista” es basa en l’elaboració de judicis socials sobre la qualitat dels treballs en què intervenen les representacions socials d’allò masculí i allò femení. L’existència d’una relació antitètica entre la representació social al voltant de la tècnica i la representació social de la feminitat actua com un fre per assolir una qualificació dels treballs realitzats per les dones.

l'especificació i al canvi; les segones, en canvi, fan referència al treball assalariat i estipulen els drets i deures dels treballadors. Tanmateix, malgrat que el servei domèstic és un treball regulat de forma “especial”⁶¹, el seu desenvolupament en la privacitat fa que segueixi sent una ocupació poc penetrada per la inspecció laboral i la legislació vigent i que s'acabi regulant, de forma prevalent, per la normativa implícita del món privat.

Així doncs, el caràcter especial de la relació laboral del servei domèstic obeeix a l'àmbit on es realitza el servei: les *llars familiars*. Mitjançant el principi de la “inviolabilitat de la llar”, es justifica la privació d'una inspecció de treball, tot convertint el servei domèstic en una mena d'“ocupació immune” a la normativa laboral. H. Béjar (1988) argumenta com el “principi de la privacitat”, originat el segle XIX, s'ha convertit en un valor suprem, un principi liberal intocable que defensa el “sacralisme de la llar”, que s'erigeix com el refugi de l'autenticitat personal, l'àmbit de la llibertat i la independència de l'individu, davant la hostilitat de l'esfera pública i les lleis del mercat (Béjar, 1988). L'àmbit privat té un estatus jurídic especial i és l'espai privilegiat per exercir dels drets fonamentals relacionats amb la intimitat, fet que explica la no intervenció de l'Estat en la vida domèstica i la impunitat “legal” davant de possibles comportaments discriminatoris (Colectivo IOÉ, 2001a). Per tant, el “principi de la privacitat” permet que les llars ocupadores de servei domèstic s'eximeixin d'una vigilància laboral, per part de les institucions, de manera que la relació laboral entre la persona ocupadora i la persona treballadora es regeix per l'arbitrarietat i la “mútua confiança”; gaudir d'unes bones o males condicions laborals és una qüestió que queda subjecta a la sort del treballador —la sort de topar amb un “bon ocupador” o la mala sort de topar amb un “mal ocupador”—, tal com il·lustra l'expressió d'una treballadora domèstica immigrant en parlar de les dones ocupadores: «unas te sacan hasta el último jugueto y otras te convierten en heredera» (Colectivo IOÉ, 2001b:50). L'arbitrarietat forma part del món privat, tal com assenyala R. Mestre (1999):

«En lo privado no hay ciudadanía, ni derechos, no hay razón, ni legalidad ni igualdad. Las mujeres no son individuos autónomos sino que viven a través de sus relaciones con los otros.» [Mestre, 1999:26] o també «En el ámbito de lo privado, lo doméstico, no hay derechos. La ética es distinta y se escapa de la aplicación de normas generales y abstractas» [Mestre, 1999:30]

Així, la relació “mestressa–serventa” és un dels contractes laborals més privats i menys institucionalitzats que existeixen, pel fet que té lloc entre individus aïllats, sense cap estructura “supraindividual” que revisi les condicions de l'acord (Rollins, 1985).

⁶¹ A Espanya, com veurem al *capítol 4*, aquest treball encara té unes condicions que disten molt de les del règim general per la seva inclusió des del 1985 en el “règim especial de treballadores de la llar”.

2.1.2. Un treball lacrat pel servilisme

No existeix un criteri taxonòmic unívoc per definir les tasques del treball domèstic assalariat. A diferència d'altres ocupacions, el TDA es caracteritza per una indeterminació de les tasques, que dificulta precisar les tasques que queden dins o fora d'aquest servei, la qual cosa fa dels confins d'aquesta ocupació una frontera canviant i indefinida. A la pràctica, les activitats realitzades pels treballadors/es del servei domèstic resulten inabastables, atès que poden arribar a aplegar un ampli ventall de feines domèstiques molt variades entre si, algunes de les quals són absolutament imprevisibles.

Efectivament, allò que més s'exigeix a la treballadora domèstica o de la cura, és tenir “disponibilitat absoluta”, disposar d'una flexibilitat òptima que permeti estar sempre a punt per satisfer qualsevol demanda (Chang, 2000; Lutz, 2002). L'exigència de flexibilitat es materialitza en unes jornades laborals interminables i una quasi absència d'horaris de treball, de manera que, els límits del temps de treball —«work-time»— es fonen, en alguns casos, amb el temps de descans —«time-off»— (Constable, 1997). En aquest sentit, la modalitat interna del servei domèstic és la modalitat emblemàtica quant a l'elasticitat horària, presidida per la idea que “en una casa no hi ha hores” i pel “temps de presència” (Anderson, 2000); un “temps de presència” que es basa en el requeriment permanent de la presència del treballador/a encara que no treballi.

En qualsevol cas, el treball domèstic assalariat no és definible en termes de tasques. No hi ha cap “mesura objectiva” que permeti estandarditzar les activitats (Gorz, 1995), de manera que el criteri utilitzat és contingent a la voluntat de la llar ocupadora i està subjecte a la conveniència conjuntural de la persona ocupadora⁶². A més a més, el TDA no es basa en la producció quantitativa d'actes de cura, sinó en la qualitat del vincle que, fins i tot, pot exigir la realització de pocs actes (Colectivo IOÉ, 2001a). Es tracta d'un treball mesurable en termes “qualitatius” i subjectius, més que “quantitatius”, on la “productivitat” i l’“eficiència” del servei és un valor que pràcticament no compta (Young, 2000). En aquest sentit, algunes de les propostes per resoldre la manca d'objectivació del servei domèstic, reclamen la professionalització i la regulació laboral del sector —“mercat protegit”.

⁶² I. Young (2000) anomena aquesta situació típica dels treballadors no qualificats, la “carència de poder”: «las personas carentes de poder son aquellas que tienen carencia de autoridad o poder (...) aquellas personas sobre las que se ejerce el poder sin que ellas lo ejerzan; los individuos carentes de poder se sitúan de tal modo que deben aceptar órdenes y raramente tienen derecho a darlas. La carencia de poder designa también una posición en la división de trabajo y la posición social concomitante que deja a las personas pocas oportunidades para desarrollar y usar sus capacidades» (Young, 2000:99). Les injustícies descrites per I. Young associades a la “carència de poder” són: la inhibició en el desenvolupament de les capacitats, la manca de poder en la presa de decisions en la vida laboral i l'exposició a un tracte no respectuós a causa de l'estatus.

Altrament, la lògica temporal de les tasques domèstiques es basa en la sincronia, és a dir, en la simultaneïtat d'accions, tant manuals com de gestió, que comporta un ritme de treball mentalment i físicament esgotador. Es tracta més aviat de la realització d'una *sèrie de processos* i no tant d'una *sèrie de tasques*, pel fet que les tasques estan intrínsecament vinculades entre elles i són difícils de dissociar les unes de les altres (Anderson, 2000).

Però, més que les tasques que realitzen els treballadors domèstics, allò que els defineix és el desenvolupament d'un rol determinat dins del context de la llar i el grup familiar (Anderson, 1999), principalment definits per les relacions de gènere, classe i ètnia (Anderson, 2000; Colectivo IOÉ, 2001a); un rol estrictament disciplinat, basat en l'exercici permanent de la submissió i l'obediència (Constable, 1997). Com assenyala B. Anderson (2000), el rol que desenvolupa qui treballa en el servei domèstic té, implícitament, una funció ideològica bàsica: la reproducció de les disparitats socials entre la persona ocupadora i la persona ocupada, mitjançant la perpetuació de l'estatus benestant de la primera i el rol degradant i servil de la segona⁶³.

«The employment of a paid domestic worker (...) facilitates status reproduction, not only by maintaining status objects, enabling the silver to be polished or the clothes to be ironed, but also by serving as a foil to the lady of the house. The hired reproductive worker is reproducing social beings and sets of relations antagonistic to her own interests. Her presence emphasizes and reinforces her employer's identity —as a competent household manager, as middle class, as white— and her own as its opposite» [Anderson, 2000:19-20]

Ara bé, és important recordar que els beneficiaris últims d'aquest procés són, en la majoria de casos, els homes, que extreuen un rèdit de benestar quotidià sense responsabilitzar-se'n de la gestió i l'execució. Tot i que les dones externalitzen al mercat gran part de les tasques domèstiques més segregades per gènere —rentar la roba, planxar, netejar, treure la pols—, continuen desenvolupant, en la seva majoria, les tasques més neutrals al gènere —cuinar, comprar, rentar els plats o passar l'aspiradora— (Gregson i Lowe, 1994b). En aquest petit fragment de premsa escrit per una dona ocupadora de servei domèstic queda exposat el greuge comparatiu que viu l'home respecte a la dona en relació amb la gestió del servei domèstic:

«Me: Hire and manage cleaner.
Him: Grumbles when shirts not ironed.
Me: Hire and manage nanny.
Him: Tells me to tell the nanny what not to do».

Font: "The things men do (and don't)", The Independent, 13 May 1998:16 a B. Anderson (2000)

⁶³ La perpetuació de l'estatus de la persona dominant i la persona dominada no és un fenomen exclusiu del servei domèstic. La reproducció de les relacions de poder també es donaria en les formes de "treball productiu", com és el cas de la relació que s'estableix entre el "cap" o "patró" i el seu treballador/a assalariat/ada.

D'altra banda, un tret específic del servei domèstic, és la preferència de les famílies per contractar una persona amb un caràcter específic: familiar, proper i afectiu. La preferència per a un tipus de personalitat explica, en part, l'existència de resistències a la institucionalització de la cura, pel fet que hi ha la creença que la dimensió emocional es dilueix en els serveis institucionals (Addis, 2002). El tipus de personalitat, doncs, pot ser un punt essencial de la base curricular de la treballadora domèstica o de la cura, que ve molt condicionat per l'aplicació d'estereotips socials a determinades procedències regionals o nacionalitats, i és un element que pot ser decisiu per conservar el lloc de treball⁶⁴.

La "sobrepersonalització" de les relacions entre la treballadora i l'ocupadora és un altre tret característic del TDA, en què els límits de la relació laboral i la relació personal no queden clars (Rollins, 1985; Anderson, 2000). Les relacions "cara-a-cara" són una constant del servei domèstic i expliquen, en part, la preferència per contractar una dona individual abans que un home o un servei empresarial⁶⁵. Hi ha una prenoçió cultural que construeix i assimila l'habilitat interpersonal com una qualitat típicament femenina, de tal manera que la relació personalista del servei domèstic s'interioritza com un tipus de relació que "només pot existir entre dones" i que es desenvolupa així "per naturalesa".

L'èmfasi en tractar la treballadora domèstica «just like one of the family» (Anderson, 2000:159) estova i eclipsa la relació de dominació, però, sota el "mite familiar", s'amaga un vincle asimètric inqüestionable, ja que només la persona ocupadora té el control sobre les condicions de treball i, en última instància, el poder d'acomiar (Colectivo IOÉ, 2001a). Per tant, la "sobrepersonalització" de les relacions en el servei domèstic pot actuar com un "mecanisme fals" d'ablaniment de la relació d'explotació i desigualtat, de manera que la "relació familiar" es presenta, paradoxalment, com una relació beneficiosa i d'amistat i com a reflex d'unes "bones condicions de treball". La intensitat de les relacions personals tenen lloc, en molts casos, en un marc de relacions basat en el servilisme o, com han anomenat algunes autores, el "(neo)servilisme" (Fraisse, 2000; Parella, 2003). De fet, el servei domèstic és un cas emblemàtic de servilisme per la manca de mediació institucional entre la persona servidora i la persona servida (Colectivo IOÉ, 2001a).

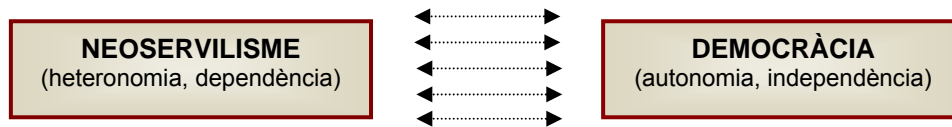
⁶⁴ L'aplicació d'aquests estereotips a les treballadores immigrants també es dona de forma freqüent entre les empreses de serveis d'atenció a la vida diària (SAD). Malgrat que la mà d'obra en aquest sector encara és majoritàriament espanyola també hi ha, igual que en el treball domèstic assalariat, una segmentació per ètnia, que es basa en un sistema de reclutament específic a partir d'un sistema d'estereotips i preferències de base androcèntrica i etnocèntrica (Parella, 2005).

⁶⁵ De la mateixa manera, J. Rollins (1985) detecta una preferència de les persones ocupadores per contractar treballadores del servei domèstic estrangeres, en part perquè el preu surt com de baix cost i en part perquè garanteixen un tipus de relació determinada que les dones autòctones no tolerarien. En el cas específic de les treballadores de la cura, aquestes serien preferides pel seu caràcter "dòcil" i "carinyós".

El poder servil és típic de les relacions premodernes de l'antic règim i és un poder que s'exerceix obertament, configura altes dependències personals i, en situacions extremes, dóna lloc a una deshumanització de la relació (Patterson, 1982). El servei domèstic combina els dos idiomes del poder que descriu O. Patterson (1982): a) un "idioma del poder personalístic" d'arrels premodernes, basat en el servilisme i les relacions personals, on el poder de la relació és explícit i b) un "idioma del poder materialístic", propi del capitalisme i la modernitat, que actua per canals més invisibles i tàcits —"explotació". Durant el segle XX, amb el naixement de l'era democràtica i l'eclosió del treball assalariat com a categoria social i ciutadana, l'"idioma del poder personalístic" descrit per O. Patterson (1982) cau en decadència en favor de les formes de poder de caràcter materialístic però, aquest procés guarda una excepció, com apunta G. Fraisse (2000): el *servei domèstic*.

La modernització va crear la necessitat de redefinir els paràmetres de l'ofici de servei, el qual es va començar a veure com una forma de sobreexplotació privada, pròpia del passat i del no-progrés. Es va produir una transició del *treball servil* a la *professió de servei*, que també va afectar el servei domèstic, que va passar «de ser un "estado de servicio", una "condición doméstica", a convertirse en un "empleo de servicio", una "profesión" definida» (Fraisse, 2000:228). La conversió del treball de servitud en un servei assalariat va fer que, des del punt de vista de les condicions de treball, la persona ocupadora es veiés obligada a assumir unes noves normes, des del còmput de les hores fins a la regulació dels comportaments, que fins al moment s'havia regulat per les normes de la servitud feudal (Coser, 1973; Bittman *et al.*, 1999; Fraisse, 2000).

Però, malgrat els avenços, la transició democràtica del servilisme a la professionalització del servei domèstic es caracteritza per la seva imperfecció i parcialitat; és una "transició inacabada" que no s'ha completat per les dificultats de bandejar aquesta feina de les connotacions servils i d'explotació que avui en dia encara remolca. A més a més, les diferències entre el "treball domèstic" i el "treball domèstic assalariat" queden sovint desdibuixades, fet que dificulta l'homologació, social i laboral, del TDA a un treball de servei professionalitzat. El resultat final d'aquest canvi insuficient és una ocupació de trets ambivalents i contradictoris, que queda atrapada entre la lògica feudal/precapitalista, basada en la servitud, i la lògica democràtica del mercat formalment lliure de les societats capitalistes, basada en l'autonomia dels individus (figura 7). Així doncs, el servei domèstic ha quedat ancorat parcialment en el servilisme o, en paraules del Colectivo IOÉ (1990): «el origen precapitalista de la "servidumbre" doméstica pervive, aunque transformado» (1990:23). D'aquí que no sigui una ocupació íntegrament formalitzada i amb plenitud de drets laborals i es conformi com una forma d'"esclavitud contemporània" (Fraisse, 2000; Schwenken, 2003, 2005; Zarembka, 2004).

Figura 7. La paradoxa de la democràcia**Confusió “treball domèstic” i “treball domèstic assalariat”**

Font: elaboració pròpia a partir de G. Fraisse (2000).

De fet, el mateix origen etimològic de la paraula “servei” estableix vincles amb l’esclavitud: “servei” prové del terme llatí *servitium* que significa esclavitud (Fraisse, 2000). R. Mestre (2003) fa una distinció entre “treball” i “servei” que també denota aquest caràcter distintiu del fet de “servir”:

«La diferencia entre trabajo y servicio radica en cómo se percibe y se construye la relación entre el trabajador y el ocupador (...) En el trabajo de servir, la explotación no radica en el trabajo que se realiza, sino en el hecho de que se realiza para alguien de quien se depende» [Mestre, 2003:117]

Dit d’una altra manera, el servei domèstic es pot considerar una mena de “sucedani democràtic” del *treball no lliure* que defineix C. Pateman (1995):

«Se dice que el *trabajo libre* o empleo, se diferencia del *trabajo no libre* porque: primero, el trabajador está en pie de igualdad con el ocupador como ciudadano jurídicamente libre e igual; segundo, porque el contrato de empleo (a menos que sea un contrato de esclavitud civil) está limitado temporalmente; tercero, porque los trabajadores no libres reciben protección y un obrero recibe un salario, la marca distintiva del intercambio libre; y, cuarto, porque un trabajador no se enajena él mismo ni su trabajo sino su fuerza de trabajo o de servicios, una parte de la propiedad de su persona» [Pateman, 1995:204]

Però la peculiaritat del treball servil radica, també, en el fet que és un tipus d’explotació gravada pel gènere i el “color” de procedència (Young, 2000; Colectivo IOÉ, 2001a; Mestre, 2003). Com apunta I. Young (2000), el treball de servir s’articula com el pilar bàsic d’explotació dels grups racials⁶⁶: «existe la presunción, más o menos aceptada, de que los miembros de los grupos raciales oprimidos son o deberían ser sirvientes de quienes —o de algunos de quienes— se ubican en el grupo privilegiado» (Young, 2000:92). Per tant, el racisme, tot i no ser l’únic criteri que estructura les relacions del servei domèstic, hi pot jugar un rol destacat⁶⁷.

⁶⁶ I. Young (2000) presenta el *treball de servir* com una explotació racialment específica, en la qual la injustícia de l’explotació radica en els processos socials que duen a terme una transferència d’energies d’un grup a un altre per produir distribucions desiguals, i en el mode en què les institucions socials permeten l’acumulació per part de poques persones, al temps que limiten la resta de la gent.

⁶⁷ Per saber més sobre el rol que poden tenir les agències de col·locació de les treballadores domèstiques estrangeres en la perpetuació d’estereotips racistes. Vegeu els treballs d’A. Bakan i D. Stasiulis (1995); B. Anderson (2000) i S. Parella (2004).

El fet de carregar tasques estigmatitzades a “altres dones”, com si aquestes fossin apropiades per fer-les, acaba per “essencialitzar” la idea que les dones pobres i de minories ètniques són esclaves o serventes per naturalesa o, psicològicament, un “tipus” més desitjable per una posició de servitud (Rollins, 1985; Glenn, 1992; Anderson, 2000, 2004) o, en altres termes, «lower kinds of people for a “lower” kind of job» (Ehrenreich, 2004:91). En aquest sentit, el procés d'*etnització* pot afectar les condicions salarials, les condicions de treball i el tracte en general pel mer fet d'associar unilateralment la variable de l'etnicitat amb un tipus de tasques i de condicions laborals, sense tenir en compte altres factors. Aquest procés no només està relacionat amb trets fenotípics, sinó, sobretot, amb la percepció de proximitat o distància amb la cultura i el tipus de religió dels i les treballadores⁶⁸ (Andall, 2003b).

Així, el prejudici cultural —etnocèntric i androcèntric (Parella, 2004)— explica l'estructuració ètnica i per sexe del servei domèstic, en què les relacions de domini i desigualtat troben la seva font de legitimació en la construcció binària d'imaginari socials (Oso, 1998). Des d'una visió evolucionista de la societat, es veu als països occidentals, moderns i urbans, com a països d'una categoria superior, que es contraposen amb els països subdesenvolupats, folklòrics i rurals, d'on provenen les treballadores. És, des d'aquest esquema modernitzador del desenvolupament, que es fa possible una estereotipació racista de les treballadores domèstiques immigrants.

D'altra banda, I. Young (2000) veu en els “servidors” una classe oprimida que està subjecta a les ordres de la classe dominant: els “servits”. Aquesta dualitat entre la classe de “servidors” i la classe de “servits” es tradueix en una estructura temporal dividida socialment: l'elit professional incrementa el seu temps d'oci encarregant a tercers que els procurin temps disponible, derivant-los, en part o totalment, les tasques de reproducció (Gorz, 1995). Així, la treballadora domèstica és «la condición que hace posible la existencia de la mujer ociosa.» (Gardey, 2000:40). Per tant, la bipolaritat entre “servidors” i “servits” es basa en una “nova estratificació d'estatus”, que té com a mercaderia d'explotació l'ús del temps: la “classe servil” ven temps a canvi d'un salari i la “classe servida” compra temps per dedicar-lo a activitats més valorades socialment. En paraules del Colectivo IOÉ (2001a):

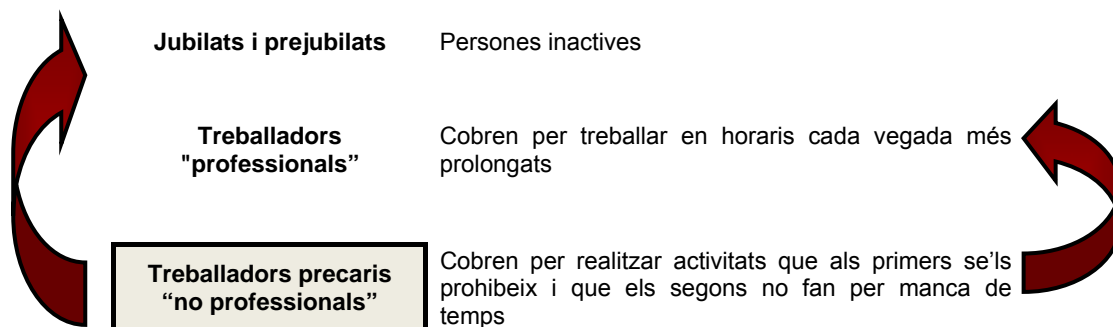
«Nos encontramos con una escisión social en la que unos pueden comprar un suplemento de tiempo libre a otros, mientras que estos últimos no tienen más remedio que ponerse al servicio de los primeros. Se trata de una estratificación social diferente a la estructura de clases, pues no refleja las estructuras

⁶⁸ Per exemple, en el cas del Regne Unit, hi ha una forta diferenciació entre la figura laboral de la «nannie», l'«au-pair» i la treballadora domèstica. En el primer cas, la «nannie» és blanca i té una certa qualificació; després vindria l'«au-pair», normalment una dona blanca i jove —normalment preuniversitària— i, finalment, hi hauria les treballadores domèstiques, normalment immigrants, negres i de comunitats pobres. Per tant, el servei domèstic encara té l'estigma de ser vist com una feina associada a les classes treballadores sense educació (Andall, 2003b).

inmanentes del sistema econòmic sino unos lazos de sumisión y de dependencia personal entre servidores y servidos» [Colectivo 2001a:166]

La divisió social en dos estaments està, ahora, segmentada en funció de la condició ètnica (Catarino i Oso, 2000); més que una fragmentació social dual, té lloc una fragmentació social triple basada en: els jubilats i prejubilats (“servits”), els treballadors professionals (“servits”) i els treballadors precaris (“servidors”). L’autora I. Young (2000) diferencia els treballadors professionals dels no professionals de la manera següent: els *professionals* —classe mitjana— són els que tenen una professió amb un caràcter expansiu i progressiu, gaudeixen d’una autonomia considerable i tenen un cert grau d’autoritat; els seus privilegis s’estenen més enllà del treball (“estil de vida”) i tenen la necessitat de provar la seva respectabilitat. Els treballadors professionals formen la “nova demanda” de servei domèstic i estan representats, sobretot per llars professionals de “doble ingrés” (Gregson i Lowe, 1994a). Per contra, els *no professionals* —classe treballadora— són els que no tenen un desenvolupament progressiu professional, no tenen autonomia, han de mostrar respectabilitat i s’exposen a un tracte no respectuós a causa del seu estatus.

Figura 8. Tres estrats bàsics entre “servidors” i “servits”

Font: elaboració pròpia a partir d'I. Young (2000) i el Colectivo IOÉ (2001a).

En aquest marc, la tendència creixent a comprar treball domèstic i de cura assalariat, desvinculant-lo dels llaços de convivència —“desfamiliarització”—, és possible per a l’existència d’unes ocupacions “precàries” —no vertaderes— que són unes ocupacions completament eludibles per una part de la població: els que tenen ocupacions que els permet comprar el treball dels cuidadors (Colectivo IOÉ, 2001a). Així, l’estructura jeràrquica entre “servits” i “servidors” posa de manifest com el treball domèstic assalariat és un microcosmos on es representen les desigualtats de classe entre dones⁶⁹ (Milkman *et al.*, 1998), ja que les relacions servils acostumen a ser presidides pel gènere femení.

⁶⁹ Fins i tot hi ha estudis que constaten com a mesura que l’asimetria de classe entre la llar ocupadora i la treballadora domèstica creix, la probabilitat que existeixin formes d’explotació laboral extremes és major (Wrigley, 1995 a Milkman *et al.*, 1998).

«La relación que se establece entre trabajadoras y ocupadoras (...) es una relación entre mujeres: unidas por la desigualdad de género y separadas por la desigualdad social. Todo ello repercute directamente en las condiciones de trabajo de las trabajadoras y ayuda también a entender algunos de los principales problemas que preocupan a las ocupadoras» [Pla Julián, 2004:259-260]

Els dos tipus de dones descrits per I. Pla Julián (2004), però, experimenten una subordinació comuna respecte a l'home. Malgrat que el servei domèstic s'ha construït històricament com una relació "entre dones" és important no perdre de vista l'estructura patriarcal que articula la relació; ambdues dones —treballadora i ocupadora— saben que la dona ocupadora no és l'última autoritat de la llar, ja que, encara que l'home juga un rol indirecte, és una figura central en l'ordre de la llar, com queda palès en aquesta cita: «the black woman is the white man's mule and the white woman is his dog»⁷⁰. Ara bé, qui acostuma a gestionar i dirigir el servei domèstic és la dona i, per tant, qui viu el luxe d'identificar-se amb el poder, encara que no sigui l'autoritat real de la llar.

J. Rollins⁷¹ (1985) i B. Anderson (2000) emfatitzen els beneficis simbòlics, més que materials, que extreu la dona ocupadora del servei domèstic. El fet que la treballadora domèstica sigui vista per la dona ocupadora com una "figura de contrast" pot refermar la seva autoestima, la seva posició social i la seva identitat de classe. B. Anderson (2000) parla en termes d'*honor* i *deshonor*, de poder i subjugació, per definir els rols dicotòmics que es representen en la relació domèstica; la dona ocupadora guanya honor i estatus a través del deshonor associat a la treballadora del servei domèstic⁷², alhora que juga el "rol moral legítim", mentre que a la treballadora domèstica té adjudicat un "rol immoral". En certa manera, el servei domèstic té una funció latent que és mantenir la superioritat d'una dona a través de la inferioritat d'una altra. Diverses autores mostren com la relació que s'estableix en el servei domèstic entre dones se sosté a través de la creació simbòlica de dues identitats morals femenines, dos móns antagònics de la feminitat: una "feminitat virtuosa" i una "feminitat bruta" (Glenn, 1992; Anderson, 2000). En aquest desdoblament, la dona ocupadora representa una feminitat genuïna i autèntica, basada en la puresa, mentre que la dona treballadora representa la "no-feminitat", pel fet d'operar en els reialmes menys prestigiosos de les activitats adjudicades a les dones, com és el treball domèstic (Anderson, 2000). Com escriu J. Genet a L. Oso (1998):

⁷⁰ (Gwaltney, 1980 a Glenn, 1992:17).

⁷¹ J. Rollins (1985) va fer un estudi comparatiu en cinc ciutats europees (Berlín, Barcelona, Atenes, Bolonya i París) sobre el servei domèstic i les dones immigrants, on constatà que l'estatus jurídic de la dona immigrant i el fet de viure o no amb els seus ocupadors, són dues variables clau en la determinació de les seves condicions de treball i de vida en la societat d'acollida. En aquest mateix sentit, Mª Á. Escrivá (1997) feia afirmacions paral·leles en el seu estudi sobre les dones peruanes a Barcelona.

⁷² O. Patterson (1982) exposa dues característiques bàsiques de totes les societats que tenien un sistema d'esclavitud: la consideració de l'esclau com un ésser humà degradat i el fet que l'honor de l'amo es construïa a través de la subjecció del seu esclau. En alguns casos, i en menor intensitat, el servei domèstic comparteix aquests trets i és per això que sorgeixen veus que parlen del servei domèstic com un tipus d'"esclavitud contemporània".

«La domèstica se confunde con la sombra de la ocupadora, como si la señora se desdoblara en dos identidades incompatibles: la trabajadora fuera del hogar y la esposa y madre. Y esta última identidad es asumida, en sus tareas poco valoradas, para la trabajadora del hogar. Esta sustituye a la primera en las tareas más denigrantes, pero en ningún momento lo hace en las tareas valoradas socialmente. La señora sigue siendo la señora y ama del hogar, dominando esta parcela de la vida cotidiana y el espacio privado del hogar. Tiene la plena responsabilidad afectiva de la familia. La criada sólo recoge los desperdicios de esta doble identidad.» [Oso, 1998:161]

Les “dues feminitats” simbòliques tenen com a resultat la superació de les experiències compartides en tant que dones. Els estereotips femenins són interdependents i es basen en la dicotomia “puresa/impuresa” (Davidoff, 1979). De fet, aquesta dicotomia de la feminitat ja formava part de l'ordre moral domèstic del segle XIX en què: «women became the purest, most ethereal, most unworldly of all creatures, but they also, as protectors of the moral order, had constantly to wrestle with the impure» (Davidoff, 1979:122). Llavors, la distribució de la puresa entre les dones seguia una estratificació de classe, en què les classes opulentes podien accedir a la puresa i la higiene, que els proporcionava respectabilitat, i les classes pobres es consideraven “brutes i impures”. Fins i tot, B. Anderson (2000) utilitza com a metàfora el conte de “Dr. Jekyll i Mr. Hyde” per representar les dues cares estereotipades de la feminitat, construïdes en la relació del servei domèstic⁷³ (figura 9).

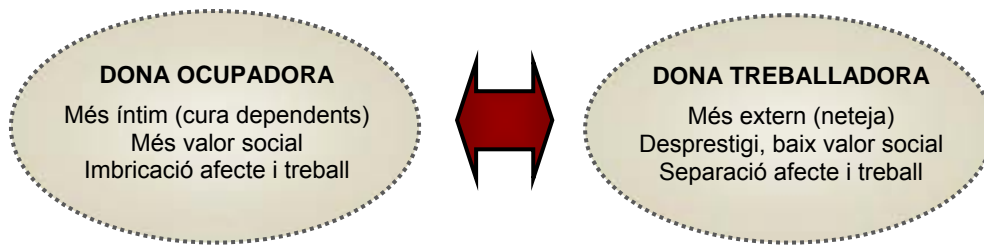
Figura 9. Els “dualismes” entre l’ocupadora i la treballadora

DONA OCUPADORA “Madonna”	DONA TREBALLADORA “whore”
esposa	treballadora domèstica
neta	bruta
espiritual	manual
moral	immoral
situada en un pedestal	realitza el treball brut
servida	servidora

Font: elaboració pròpia a partir de B. Anderson (2000).

El desdoblament de la identitat femenina es basa en el que I. Young (2000) ha anomenat el “dualisme normatiu”, en què la dissociació entre el treball de gestió (dona ocupadora) i el treball manual (dona treballadora) dota el primer d'intel·ligència i racionalitat i devalua el segon, per la seva proximitat als afers mundans de la vida; no totes les tasques domèstiques tenen una mateixa significació i es divideixen en funció de la proximitat o l'exterioritat que presenten en relació amb allò que es considera el nucli de la identitat personal de la persona ocupadora (Colectivo IOÉ, 2001a).

⁷³ B. Anderson (2000) revela forts paral·lelismes entre el treball servil dels treballadors domèstics assalariats contemporanis i el treball domèstic dels servents en l'Anglaterra dels temps victorians, en què hi havia una clara divisió de funcions: els servents responien a les demandes manuals i físiques de la llar, mentre que les esposes responien a les demandes emocionals. Per acabar, els homes demostraven la màxima superioritat a través de la no consideració de la gestió domèstica i disfrutant la llar com un refugi, una bona recompensa de les tensions del treball productiu.

Figura 10. Jerarquizació de les tasques

Font: elaboració pròpia a partir de Colectivo IOÉ (2001a).

Per tal de preservar de forma diàfana la seva feminitat “moralment superior”, la dona ocupadora utilitza —conscientment o inconscientment—, diversos rituals d’explotació, físics i psicològics, que posen de manifest els límits que la separen de la treballadora domèstica i la dimensió “(neo)servilista” de la relació. Aquests rituals són bàsicament tres: la segregació de l’espai i el menjar, el “maternalisme” i la deferència⁷⁴ (Rollins, 1985).

La pràctica de la deferència és una de les parts indistingibles del rol de la treballadora domèstica: la deferència permet perfilar amb claredat la posició de poder que ocupa la persona ocupadora, la qual existeix únicament en relació amb la posició de la treballadora; la funció d’exercir la deferència entre no-iguals confirma la desigualtat i la posició de partida de cadascú respecte a l’altre (Rollins, 1985). La deferència pot aparèixer en la interacció lingüística, gestual o espacial, en les tasques, en l’estructura de la comunicació o en els “rituals d’evasió” i de “presentació”⁷⁵. Les formes lingüístiques de la deferència es basen en les limitacions en el discurs de la treballadora domèstica, el qual és absolutament discrecional i “controlat”. J. Rollins (1985) explica com la posició de poder de la dona ocupadora li proporciona el dret de la intrusió en la vida de la treballadora domèstica, desplegant una “curiositat natural” cap a l’altra persona i l’altra cultura, amb una certa “preocupació per l’oprimit”. Segons l’autora, les intrusions confirmen els estereotips negatius en relació amb la treballadora domèstica i són una mena de “voyeurisme” per part de la dona ocupadora. En paraules de la mateixa autora, la treballadora domèstica actua com una mena de «windows to exotica» (Rollins, 1985:166) per a la dona ocupadora.

La deferència en els gestos i en les formes de treballar, no només s’expressa a través de l’actitud de la treballadora domèstica, una actitud submissa i no desafiant, sinó

⁷⁴ El “maternalisme” i la deferència són els dos patrons descrits per J. Rollins (1985), que es donen típicament entre l’ocupadora i la treballadora domèstica. Aquests dos patrons, però, no són transportables a tots els casos, ja que, en el cas de les treballadores de la cura, la proximitat entre la treballadora i l’ocupadora és més habitual i els rituals de deferència, menys freqüents.

⁷⁵ Els rituals d’evasió i presentació són una idea original d’Erving Goffman que utilitza J. Rollins (Goffman, 1956 a Rollins, 1985) per a expressar la normativització implícita de la conducta de la treballadora domèstica que ha de seguir unes pautes per a presentar-se o marxar dels llocs.

també a través de la conducta servil i la “disciplina del cos” (Constable, 1997). La deferència en l’ús de l’espai es basa a mantenir una certa distància de respecte cap al cos de l’ocupadora i a controlar l’ús de l’espai utilitzat de la casa. Es tracta d’una segregació espacial que, en el fons, no és altra cosa que una segregació classista i ètnica i que es dona, sobretot, en les treballadores de neteja i no tant en les treballadores de la cura. Altrament, les pràctiques alimentàries també reflecteixen elements de discriminació cap a la treballadora domèstica —donar-li aliments distintius o les “restes”, menjar en plats de plàstic, etc.— i simbolitzen l’abisme que existeix entre la treballadora i la família ocupadora⁷⁶ (Rollins, 1985; Anderson, 2000; Catarino i Oso, 2000).

En el cas de moltes treballadores internes, la segregació de l’espai consisteix en la relegació de la treballadora domèstica a la cuina —lloc que simbolitza la brutícia i la dependència—, sent el menjador o la resta d’espais els reservats per a la família ocupadora. L’habitació de la treballadora interna acostuma a estar al costat de la cuina i, en alguns casos, la segregació espacial també es marca per una doble entrada: la porta principal i la porta del “servei” (Rollins, 1985; Catarino i Oso, 2000). Ara bé, la relació servil i classista encara es fa més poderosa si hi intervé la pràctica del “maternalisme”: «but the exploitation may be just as powerful when it is disguised in maternalism» (Rollins, 1985:157). El “maternalisme”⁷⁷ es basa en un tractament, per part de la persona ocupadora, afectuós, d’apreciació i de protecció cap a la treballadora domèstica però, alhora, es basa en el cinisme, de manera que sota el “maternalisme” i els seus gestos de benevolència s’hi pot amagar una certa “infantilització” de la treballadora (Rollins, 1985; Anderson, 2000; Arnado, 2003). Alguns dels exemples de “maternalisme” que descriu J. Rollins (1985) són: utilitzar el nom de pila de la treballadora, donar regals, fer un préstec de diners, deixar que la treballadora faci trucades de negocis o trucades per preparar un viatge de la dona ocupadora, etc. Aquesta sensació de familiaritat és contradictòria perquè es combina amb la relació distant que comporta la deferència (Gregson i Lowe, 1994a).

Així doncs, el “maternalisme” expressa una actitud ambivalent, atès que, mentre que té la funció de protegir, nodrir i crear una certa familiaritat amb la treballadora, també la degrada i la insulta perquè no contribueix a veure-la com una persona adulta i autònoma. El “maternalisme” es presenta com una relació amistosa, basada en els llaços “femenins” però que «sirve para confirmar la bondad de la ocupadora y la inferioridad de la trabajadora» (Colectivo IOÉ, 2001a:164). Allò insidiós de la relació és que actua com a “camuflatge ideològic” (Patterson, 1982), presentant-se com una

⁷⁶ Per a B. Anderson (2000), l’abús sexual és l’exemple més clar d’aquest abisme entre la treballadora i la dona ocupadora.

⁷⁷ La idea del “maternalisme” guarda el seu paral·lelisme en les pràctiques “paternalistes” de l’àmbit públic de les relacions laborals, en què el “paternalisme” actua com una modalitat amagada d’autoritarisme.

fórmula amable d'igualtat, però acaba per reforçar l'asimetria entre ambdues dones, mitjançant la naturalització de la inferioritat de classe i ètnia de les treballadores. El producte indirecte, i inevitable, d'aquesta esquerda “entre dones”, és la revitalització del patriarcat.

Ara bé, tal com analitza J. Arnado (2003), tot i que el “maternalisme” es configura com una pràctica que reproduïx l'estructura de classe i gènere, de forma recurrent és vista tant per a la dona ocupadora com per a la dona treballadora com una pràctica plausible i funcional per a la relació laboral; les dones treballadores en poden extreure beneficis econòmics, mentre que les dones ocupadores s'asseguren la seva posició d'autoritat i control⁷⁸. En qualsevol cas, però, el “maternalisme” admet unes condicions de treball “semilaborals” i “(neo)servils” que, segons B. Anderson (2000), només la professionalització del treball domèstic assalariat pot esborrar. Tanmateix, tal com s'ha vist, el camí cap a una professionalització del servei domèstic, a part que suposa un encariment del servei, es fa difícil de vehicular en un context que associa el servei domèstic amb les aptituds adscrites, pròpies de l'era premoderna: «it is rooted in a premodern type of relationship in which particularism prevails over universalism and ascription over achievement» (Cosser, 1973:32). La idea de la professionalització del TDA és una idea que, justament, despulla el discurs essencialista i biològic pel fet que, lluny de naturalitzar les capacitats del servei domèstic, propugna la necessitat de formar i capacitar les treballadores d'aquesta ocupació; la professionalització porta implícita una defensa de les *qualitats adquirides* del servei domèstic, que s'oposa a veure-les com a *qualitats adscrites* i congènites a la feminitat, alhora que és una forma de reivindicar la necessitat de desviar aquesta ocupació dels seus vestigis servilistes.

2.1.2.1. Treballadores internes, externes i assistentes “per hores”

Totes les característiques del treball domèstic assalariat que s'han exposat al llarg d'aquest capítol no tenen un impacte homogeni en totes les treballadores domèstiques, atès que aquestes representen un col·lectiu heterogeni i que pot desenvolupar actes de resistència i/o obediència amb relació al poder de la dona ocupadora⁷⁹ (Thornton Dill, 1988); tampoc no tenen un impacte equitatiu en totes les modalitats —règims o subsectors—, del treball domèstic assalariat. La ingerència del servilisme, el “maternalisme” o l'exigència d'un comportament basat en la deferència, així com el grau de personalització de la relació laboral o la isolació del treballador/a, tot i ser trets compartits de forma genèrica, es plasmen, amb més o menys força, en

⁷⁸ D'altra banda, J. Arnado (2003) estudia les ambigüitats i les formes de contestació, per part de les treballadores, davant les actituds “maternalistes”, així com les diferents formes o “estils” eventuais que aquesta pràctica pot adoptar, que es resumien en tres: a) «maid-dependent mistress»; b) «mistress-dependent maid» i c) «mutually dependent mistress and maid».

⁷⁹ B. Thornton Dill (1988) analitza diferents trajectòries de resistència —«stories of resistance»— de diferents treballadores domèstiques que empen estratègies per a gestionar el domini de la relació de poder amb la dona ocupadora i fer la situació laboral més tolerable i digna.

funció de la modalitat del servei domèstic: *servei intern*, *servei extern* o *assistència "per hores"* (Colectivo IOÉ, 2001a). Els tres subsectors ocupacionals es diferencien, principalment, pel "temps de presència" dels treballadors/es. Treballar en un sector o en un altre respon a processos de racialització (Andall, 2003:b), així com al *poder social de negociació* (Villa, 1990) dels treballadors/es.

a) *Treball domèstic assalariat intern*: el treballador/a viu a la llar de l'ocupador/a⁸⁰. És la modalitat laboral amb més analogies amb el treball servil: el treballador té una forta "carència de poder" (Young, 2000) i d'autonomia, la "sobrepersonalització" de la relació és un element constant i, pràcticament, la vida laboral del treballador es confon amb la seva vida personal. La co-residència és una solució d'estalvi de les despeses en allotjament i manutenció, per part del treballador/a intern/a però, com a contrapart, el fet de treballar vint-i-quatre hores produeix una atomització de les relacions socials d'aquestes treballadores, que és un obstacle per a la seva socialització i progressiva integració al mercat de treball i a la societat (Anderson, 2000; Colectivo IOÉ, 2001a; Bettio *et. al.*, 2006). La manca de privacitat i intimitat és una altra característica d'aquesta modalitat laboral que té com a conseqüència directa una certa "despersonalització" de la treballadora, amb una vida privada i personal molt limitada i sota un "control" quotidià en tots els aspectes de la seva vida.

Efectivament, per a L. Coser (1973) la posició anòmala del "servent" en l'estructura ocupacional té dos orígens: la no separació del domicili del lloc de treball i la no limitació de la seva jornada de treball, dues característiques que el distingeixen de les característiques modernes del treball. Per a aquest autor, el rol de la servitud del servei domèstic ha caigut en declivi gràcies a l'expansió de les "idees igualitàries" de la modernitat però, contra aquesta tesi, són moltes les autores que, des d'una visió no tan optimista, emfatitzen el creixement del servei domèstic i l'aparició d'una nova servitud de caràcter contemporani, en forma de treballadores internes immigrants⁸¹.

Per a les dones immigrants arribades recentment, el servei domèstic intern es veu com una opció raonable a curt termini perquè ofereix una solució immediata als problemes d'allotjament i treball, alhora que permet retornar el deute a les agències que els han facilitat l'entrada al país, de forma més o menys ràpida. Amb la modalitat interna, la treballadora pot minimitzar les seves despeses i tenir una aclimatació accelerada a la nova cultura i la nova llengua, a més de tenir un lloc per viure —la llar de l'ocupador/a— que serveix també de "refugi" de la policia i les deportacions. Ara bé,

⁸⁰ El salari del servei domèstic intern es fa més difícil de mesurar per l'allotjament i la manutenció que rep la treballadora ("salari en espècie").

⁸¹ Vegeu, entre altres, els treballs de N. Gregson i M. Lowe (1994a); B. Anderson (2000); G. Fraise (2000); R. Parreñas (2001) o J. Arnado (2003).

malgrat l'eficàcia del servei intern a curt termini, no acostuma a tenir unes bones recompenses salarials a llarg termini, atès que sota el pretext del “salari en espècie” s’hi amaguen salaris baixos⁸² (Anderson, 2000, 2004). És per això que la trajectòria laboral més comuna de les dones immigrants s’inicia en el servei domèstic intern, però, un cop han establert la seva posició a la societat d’acollida, es canvien al règim domèstic extern (Colectivo IOÉ, 1991, 2001a, 2001b). D’altra banda, l’isolament que acostumen a patir les treballadores domèstiques internes dificulta la seva cohesió social i laboral, i com a resultat tenen una organització social baixa dels seus interessos col·lectius⁸³. També es redueixen les possibilitats de construir xarxes personals, una qüestió rellevant per al seu assentament i arrelament a la societat receptora (Anderson, 1999, 2000).

La intensitat horària del servei domèstic intern suposa, per a moltes dones, una manca de temps lliure i privacitat, així com l’exposició eventual a abusos o, fins i tot, el sacrifici de la maternitat o de la seva vida familiar (Colen, 1989; Andall, 2000; Chang, 2000; Colectivo IOÉ, 2001b). La invisibilitat econòmica i social de les treballadores internes sovint s’estén a la invisibilitat de les seves criatures, en cas que en tinguin, fent de la maternitat un afer complicat: «migrant’s women ability to perform their motherhood role is further damaged by the long-term nature of their employment within the live-in domestic service work sphere» (Andall, 2003b:49). Així, la contractació d’una treballadora domèstica soluciona els “problemes de la cura maternal” de la llar ocupadora, però en detriment de la vida reproductiva de la treballadora contractada, de manera que el fenomen de la maternitat es converteix en una qüestió de classe i ètnia, que divideix, de nou, el gènere.

- b) *Treball domèstic assalariat extern fix* o “*interines*”: el treballador/a treballa diàriament diverses hores a la llar ocupadora però pernocta en el seu domicili propi, la qual cosa possibilita certa flexibilitat i conciliació amb la vida familiar. En aquesta modalitat també es produeix un vincle personal fort amb l’ocupador/a pel fet que es comparteix molt temps de la vida quotidiana amb ell/a però, a diferència del servei intern, les condicions de treball permeten més autonomia i llibertat al treballador/a. La treballadora externa té el seu propi espai pel que fa a l’allotjament o a la seva vida personal i social, de manera que la vida laboral no és un camp invasor de la resta d’esferes de la seva vida.
- c) *Assistència “per hores”*: el treballador/a treballa per hores a temps parcial per a una o diverses llars. Els llaços de dependència personal amb l’ocupador/a

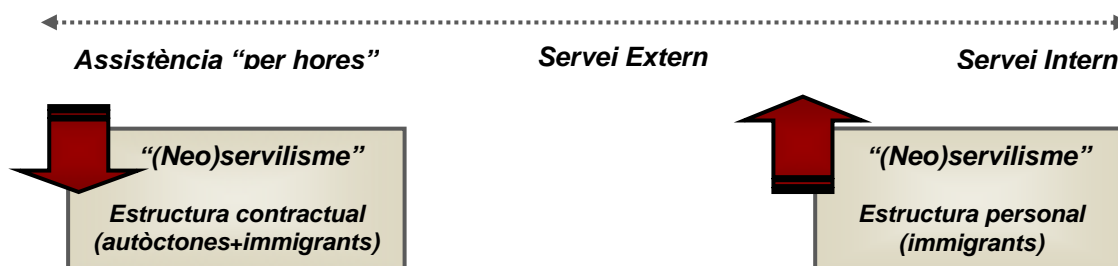
⁸² En el cas espanyol, per exemple, el salari en espècie de les treballadores de la llar internes pot arribar fins al 45 % del salari –vegeu la Taula 15 del *capítol 4*.

⁸³ Vegeu la taula XIV dels annexos, on es pot consultar com el servei domèstic és un dels sectors on els treballadors treballen més hores i s’elaboren menys convenis.

són mínims, ja que sovint aquest/a no és present al domicili, encara que és possible que mantingui un cert “control a distància” des de la feina. Tanmateix, el fet de treballar per diverses llars fa que els vincles personals siguin més costosos de consolidar i requereix tenir una gestió eficient del temps per fer compatibles els horaris de cada llar. Aquesta modalitat acostuma a estar formada per una mà d’obra tant estrangera com autòctona.

Al marge de les condicions laborals —llargada de la jornada, grau d’autonomia, salaris, possibilitats per conciliar, etc.—, una diferència entre les treballadores internes, externes i les assistents “per hores” és que a les primeres se’ls atribueixen “tot tipus de tasques”, mentre que les assistents “per hores” es preocupen, majoritàriament, del “manteniment de la casa” (Colectivo IOÉ, 2001a). A la figura 11 es distribueixen els diferents règims laborals del treball domèstic assalariat, en funció de la seva proximitat amb el “(neo)servilisme” i el perfil de treballadores que hi acostuma a ser més representat.

Figura 11. Règim domèstic, “(neo)servilisme” i nacionalitat de la treballadora

Font: elaboració pròpia a partir de Colectivo IOÉ (2001a) i de C. Catarino i L. Oso (2000).

La modalitat interna del servei domèstic és la que guarda més llegats del servilisme i que acostuma a reunir més treballadores estrangeres. A l’extrem oposat, l’assistència “per hores” té unes característiques laborals que voregen les d’altres situacions laborals extradomèstiques, mentre que el servei extern se situa entre tots dos pols. Així, es produeix una dualització del sector domèstic (Martínez Veiga, 1999; Duffy, 2007), on les treballadores immigrants ocupen el segment més servilista i invisible de les tres modalitats; les treballadores autòctones, en canvi, s’han mobilitzat cap a un subsector amb més privilegis laborals, el de les assistents “per hores”, el qual també comparteixen amb les treballadores immigrants. Independentment del subsector de treball o l’estatus social dels ocupadors, i en consonància amb els processos racials que hi tenen lloc, de forma freqüent, les treballadores domèstiques immigrants reben més marques de reforç de la relació jeràrquica; així, sembla que «més que una “marca de classe” lo que parece imponerse es una “marca étnica”» (Colectivo IOÉ, 2001a:337), sigui perquè per als ocupadors resulta més “evident” la posició diferencial i

subordinada dels immigrants, o bé perquè els treballadors autòctons no assumeixen amb la mateixa docilitat allò que, a aquells, se'ls imposa com un marc inqüestionable de treball.

2.1.2.2. L'externalització de les tasques: criatures, adults i neteja

S'ha vist com el tipus de tasques domèstiques i de cura requereixen ser diferenciades en funció del seu contingut primari —*capítol 1*—; no és el mateix, ni materialment ni simbòlicament, cuidar d'una persona dependent —nen/a o persona gran— que fer tasques de neteja, tot i que ambdues activitats són essencials per al benestar quotidià i la sostenibilitat de la vida humana (Carrasco, 2001, 2009; Brullet *et al.*, 2009). De la mateixa manera, dins de la pràctica de l'externalització del treball domèstic i de cura cal distingir *què* s'externalitza i *per a què*. En aquest sentit, l'estudi de N. Gregson i M. Lowe (1994b) presenta diferents patrons ideològics que tenen lloc dins del servei domèstic, en funció de les tasques que s'externalitzen al mercat —el treball de cura o la neteja—, mentre que Mª Á. Durán (1987) ja avisava de la necessitat de classificar els treballadors/es domèstics/iques en funció de diferents criteris, discernint entre:

- Treballadors/es que presten serveis de supervivència a la població —persones dependents—;
- Treballadors/es que realitzen serveis de substitució en tasques necessàries —però menys necessàries que les de supervivència—, a joves i adults incorporats al mercat de treball;
- Treballadors/es que presten serveis d'atenció sumptuària.

De forma diferent, B. Anderson (2000) categoritza les tasques del TDA en dos grans grups jerarquitzats: les tasques relatives a la cura de les persones i les tasques relatives a la neteja i la infraestructura de la llar. Les treballadores especialitzades en les primeres tasques gaudeixen d'una qualificació laboral més ben reconeguda i reben més bons salaris que les treballadores que fan les tasques de neteja, majoritàriament immigrants. Aquest desdoblament de tasques és útil des del punt de vista analític però, com s'ha posat de manifest en diversos estudis, la realitat mostra que són molt freqüents els casos en què treball de cura i treball domèstic formen part d'una mateixa tasca. Per tant, es fa molt difícil discernir les activitats específicament *orientades a la cura de les persones*, de les *orientades a la cura de la llar* perquè, tot i que des d'un posicionament abstracte la separació sembla viable, al terreny empíric, ambdues realitats es barregen.

Un estudi que mostra la dificultat per dissociar les tasques domèstiques de les tasques de cura és el de M. Bittman (*et al.*, 2005) que, en un intent de mesurar el temps dedicat a la cura de les persones cuidadores d'una enquesta es van topiar amb aquest

problema metodològic. Les estimacions que les persones cuidadores feien del seu temps dedicat al treball de cura oscil·laven enormement en funció de si aquest temps es vinculava a les tasques “exclusives de cura” o si també s’hi incloïen les tasques domèstiques associades a la cura —com per exemple, el fet de rentar les estovalles o els llençols tacats per un problema de continència o per un vessament de begudes i aliments a causa de la tremolor del pols— (Bittman *et al.*, 2005). A més a més, aquests autors insisteixen en la necessitat de diferenciar la “cura permanent” (persona amb una discapacitat o malaltia de llarga durada), de la cura “temporal” (criatures o adults amb una dependència acotada en el temps).

Altrament, partint d’algunes contribucions de B. Anderson (2000, 2004) es poden discernir tres dimensions bàsiques del treball domèstic assalariat, que inclou distincions segons la funció social de les tasques:

- La *reproducció biològica*, que consisteix en el manteniment dels cossos físics i mentals;
- El *manteniment de la força de treball*: manteniment quotidià dels treballadors presents i futurs i l’assignació dels agents en determinades posicions del sistema productiu;
- La *reproducció social*: el manteniment d’un estatus i un estil de vida en termes de classe, «servicing lifestyles» (Anderson, 2004:105).

Certament, seguint aquesta última dimensió, el treball domèstic assalariat és un factor de creació i reproducció de la vida però també de l’estatus social. Per aquest motiu és essencial saber «who does it, where, when and for what reasons» (Davidoff, 1979:123).

2.1.3. Una pràctica classista de consum

Fins aquí s’ha fet referència a les obres més rellevants que parlen sobre el treball domèstic assalariat, moltes de les quals tenen la seva gènesi al final del segle XX. Els anys vuitanta i noranta van ser un punt d’inflexió en la producció acadèmica d’estudis emergents amb un enfocament “microsociològic” del servei domèstic, sobretot en territori nord-americà. L’obra de J. Rollins (1985): *Between women. Domesticity and their employers*, va ser una de les precursors d’aquesta tendència, que ha estat seguida per diverses autores com M. Romero (1992), A. Bakan i D. Stasiulis (1995), P. Hondagneu-Sotelo (1997), G. Chang (2000) o R. Parreñas (2001). Des d’aquesta perspectiva “microsociològica” s’indaguen, sobretot, les relacions *entre dones*, entre les que contracten servei domèstic —ocupadores— i les que hi treballen

—treballadores domèstiques—, analitzant en particular els modes com interaccionen i el paper mediador que l'ètnia, la classe o la condició de ciutadania poden jugar en aquest vincle interactiu. Malgrat que les aportacions en clau de gènere i ètnia i el desafiament que aquests estudis han suposat per a les categories universalistes —“dona” i “home”—, han rebut algunes crítiques per la seva poca atenció a les desigualtats de classe entre dones i per la seva endogàmia en el món de la “microsociologia”.

R. Milkman (*et al.*, 1998), en aquest sentit, és un exemple de recuperació de la *classe* com a eix rector d'aquestes estudis, sense menystenir la importància de l'ètnia o l'estatus migratori, així com un dels primers estudis amb perspectiva “macrosociològica” de la qüestió. El que aquestes autores es pregunten no té a veure amb el marc interrelacional i interpersonal que es dona dins de la llar domèstica —ocupadora/treballadora—, sinó amb la voluntat de destapar les causes que expliquen les variacions geogràfiques en l'ocupació de treballadores domèstiques, és a dir, esbrinar per què la concentració de treball domèstic assalariat es produeix en algunes zones i en altres no⁸⁴. Un determinant crucial que les autores detecten és el nivell de desigualtat econòmica —calculada amb el nivell d'ingressos de les famílies—, que conté el territori, de forma que en les localitats on hi ha més desigualtat econòmica hi ha més volum d'ocupació en el sector domèstic i, a l'inrevés, en les localitats on la desigualtat econòmica entre els seus habitants és insignificant, el servei domèstic hi té una importància trivial o nul·la (Milkman *et al.*, 1998).

La idea és que la disparitat de recursos econòmics —i no tant la quantitat— entre la població d'un territori facilita que les llars més riques puguin ocupar les persones més pobres com a treballadores domèstiques, de manera que: «class might be a factor shaping the dynamics of employment for domestics» (Milkman *et al.*, 1998:497). En aquest sentit, un exemple que confirma aquesta hipòtesi és el fet que en les societats relativament igualitàries, com la sueca, el treball domèstic assalariat rarament existeix, mentre que, en molts països en vies de desenvolupament, amb desigualtats abismals entre rics i pobres, aquest tipus de servei ha esdevingut la norma entre les classes més privilegiades. De forma conseqüent, i allunyant-se de les “teories de la modernització”, les autores posen èmfasi en la disparitat econòmica d'una societat com a condició necessària per a l'existència d'un mercat ampli de TDA i no tant en el seu grau de desenvolupament econòmic.

Però l'extensió de les desigualtats en la renda no és l'únic factor explicatiu del volum de TDA en un territori, sinó que també intervenen factors com la seva condició urbana, el grau de participació en el mercat de treball de les dones amb càrregues familiars o

⁸⁴ L'estudi d'aquestes autores es va fer al sud de Califòrnia, on van detectar, durant els anys noranta, que hi havia grans diferències en l'ús del servei domèstic segons les diferents àrees geogràfiques.

la concentració de població immigrant. Ara bé, com remarca R. Milkman (*et al.*, 1998), aquests darrers factors només són rellevants si la variable de la desigualtat econòmica queda integrada en el model.

Una altra qüestió fa referència a les causes “micro” que motiven l’externalització del treball domèstic i de cura. La delegació mercantil de les tasques reproductives depèn, segons el Colectivo IOÉ (2001a), bàsicament de tres aspectes: a) la inevitabilitat de la tasca —i la incompatibilitat amb els horaris de l’ocupadora—; b) la necessitat que algú representi un paper subordinat per tal que l’estatus propi sigui realçat i c) la duresa i brutícia de la tasca. Altrament, tant L. Oso (1998) com el Colectivo IOÉ (2001a) distingeixen entre diverses funcions socials —implícites i/o explícites— que pot implicar la tinença de treball domèstic assalariat. De fet, el servei domèstic no només és un treball de producció de serveis necessaris per a la reproducció de la unitat domèstica (tasques de la casa, criança dels fills, serveis de cura); sinó que és una funció complementària que aquest servei ha complert en diferents èpoques i contextos socials és el manteniment de l’estatus social (Oso, 1998).

Ja a finals del segle XIX, amb la publicació l’any 1898 de la *Teoría de la clase ociosa*, T. Veblen (2005) destacava la importància “ociosa” del servei domèstic amb l’adveniment de l’era moderna. Aquest autor va ser el primer a desenvolupar un escrit històric sobre el rol del servei domèstic en les diverses etapes del desenvolupament i l’evolució del seu significat, o funció social, segons el moment històric. Durant l’antic règim, els serfs eren bàsicament valorats pel servei que realitzaven (*significat utilitarista/funcionalista*) però, a poc a poc, amb l’arribada de la industrialització, “ser servit” es va configurar com un símbol d’estatus rellevant i en un ritual demostratiu de riquesa de les classes més adinerades (*significat distintiu/simbòlic*).

2.1.3.1. Funció sumptuària–distintiva (“gust pel luxe”)

Aquesta funció del servei domèstic representa majoritàriament la demanda de classe alta o classe mitjana–alta, formada per dones d’un estatus elevat, amb diverses treballadores domèstiques i que utilitzen, simultàniament, altres serveis puntuals que es presten a domicili. Es tracta de la “demanda clàssica” de treball domèstic assalariat, procedent de famílies benestants amb un poder adquisitiu elevat. La *funció sumptuària–distintiva* (Colectivo IOÉ, 2001a) o, també *funció simbòlica* (Oso, 1998) es basa en una percepció del servei domèstic com a símbol de luxe i estatus social, el qual aporta uns beneficis tàcits de caràcter simbòlic i ideològic, més que de caràcter material. Per a aquest perfil de la demanda, per tant, el servei domèstic actua com un mecanisme de reproducció i manteniment de l’univers de “tangibles i intangibles” —material i simbòlic— i actua, doncs, com un signe de distinció social. La funció distintiva del servei domèstic ja la va observar T. Veblen (2005), que va veure com la

tinència de “criades” a la societat nord-americana d’aquella època formava part del que anomenava la “classe pecuniària superior”, que gaudia d’unes pràctiques ocioses, cerimonials i distintives.

«Es signo de distinción que la mujer no trabaje y sea servida. La existencia de un seguicio de sirvientes denota la demostración de la riqueza y del poder del señor (...) estos trabajadores especializados son más útiles por la exhibición que representan que por el servicio efectivamente realizado» [Veblen, 1898 a Oso, 1998:156]

No n’hi ha prou a tenir poder i riquesa si no es posen de manifest en l’exhibició ostentosa i s’assoleix l’estima social a través de la seva evidència. Certament, per les classes de l’alta burgesia o radials, el servei domèstic pot funcionar com un servei que demostra, evidencia i representa el temps ocios i el grau de riquesa d’aquestes classes i, per tant, la seva condició distintiva respecte al “deshonor” del món del treball industrial i servil: «La abstención ostensible del trabajo se convierte, por tanto, en marca convencional de éxitos pecuniarios superiores y en índice de reputación» (Veblen, 2005:46). Per tant, a banda de produir un servei tangible, el servei domèstic té com a efecte implícit o resultat derivat, la funció de conservar les posicions d’estatus distingides: «sirve para legitimar las relaciones de clase en el interior del hogar y, en definitiva, la estructura social» (Oso, 1998:161). Sota aquest principi, s’estableix una correlació entre el volum de “servents” i el volum de riquesa, de manera que com més nombrós és el volum de treballadors/es domèstics/iques, més s’eleva la posició de riquesa de la llar ocupadora. La força d’aquesta correlació simbòlica es plasma, sobretot, en els inicis de la industrialització, quan l’home més respectat era l’home amb més nombre de servents —“ser el màxim de servit”— (Veblen, 2005).

P. Bourdieu (2006) veu en la disposició estètica de les classes altes, una representació social estilitzada; una disposició que es distancia de la necessitat, que neutralitza les urgències ordinàries i que fa de la pràctica «una práctica sin función práctica» (Bourdieu, 2006:51). L’experiència burgesa del món es basa en un tipus d’experiència del món alliberada de la urgència i de la finalitat pràctica i que busca una “estilització de la vida”, una experiència distintiva, que és possible per les seves condicions materials d’existència, en ser les més alliberades de la necessitat econòmica. És el que P. Bourdieu (1991, 2006) anomena “gust pel luxe”. En certa manera, la *funció distintiva* del servei domèstic descrita aquí, respon al gust luxós i pecuniari propi de la “classe ociosa” de T. Veblen (2005) que, més enllà dels beneficis materials que pot aportar, basa el seu triomf en l’èxit simbòlic i classista que conté com a signe de representació social.

2.1.3.2. Funció utilitària (“l’elecció d’allò necessari”)

La *funció utilitària* del treball domèstic assalariat, a diferència de la funció anterior, fa referència a la demanda que externalitza el treball domèstic i de cura al mercat per una qüestió de necessitat real, de manera que la tinença del servei té una funció estrictament pràctica i cooperadora, que facilita una mobilitat ascendent i una reorganització del temps a les dones ocupadores; dones que, a diferència de les dones de les classes altes, protagonitzen una situació de “doble presència” (Colectivo IOÉ, 2001a). La funció utilitària o pragmàtica del servei domèstic s’adequa a l’experiència de la classe mitjana–baixa, que es caracteritza per una mercantilització recent del treball domèstic i de cura; fa referència a una forma de “nova demanda”, que sorgeix de la urgència pràctica de poder vehicular les exigències domèstiques i de cura que imposa la vida quotidiana. Es tracta d’una demanda de caràcter “novell” però que segueix una tendència alcista, procedent d’un entorn més humil, tot i que amb una experiència de mobilitat social no gaire llunyana (Colectivo IOÉ, 2001a).

En aquest cas, el servei domèstic es comporta com un remei parcial a la “doble presència” de les dones ocupadores; un mecanisme alliberador de la major càrrega que han de suportar aquestes dones: el domèstic i de cura i el professional (Oso, 1998). Per tant, el servei domèstic actua com un sistema de producció i reproducció de la unitat domèstica. Alhora, pot tenir un sentit doblement estratègic: d’una banda, es pot utilitzar com una estratègia per facilitar l’accés o la promoció en el mercat de treball de les dones ocupadores i, de l’altra, com una estratègia per augmentar la disposició de “temps de qualitat” per a l’oci o la realització personal.

En aquesta línia, C. Wallace (2002) posa en relleu com l’èxit que estan adquirint actualment els valors de caire “postmaterialista” impulsa moltes famílies a cercar, mitjançant el servei domèstic, la possibilitat de gaudir de “valors alternatius” com un estil de vida satisfactori i de “qualitat”. Així, des de les classes mitjanes, es busquen nous “modes significatius de viure” i d’organitzar les seves vides amb la finalitat d’adquirir més temps per estar amb la seva parella, els seus fills/es o per poder dur a terme els seus *hobbies* o interessos personals⁸⁵. Tenint en compte que l’oci ocupa un lloc preponderant en l’imaginari col·lectiu actual, així com una nova concepció de la gestió del temps en el nucli familiar (Miguélez i Torns, 1998; Gershuny, 2000), cal esperar que aquest ús del servei domèstic com a pràctica de “consum de temps personal i ociós” augmenti.

Tot i no ser extensiva a tots els estrats socials, la *funció utilitària* del servei domèstic presenta reminiscències amb el “gust de necessitat” que descriu P. Bourdieu (2006).

⁸⁵ (Hörning *et al.*, 1995 a Wallace, 2002).

La disposició a la necessitat és la que s'inclina cap a una estètica pragmàtica i funcionalista, que té com a principi rector l'"elecció d'allò necessari", abstenint-se del seu contingut simbòlic o representatiu. Es tracta d'un gust per allò "senzill" i "modest", que renuncia a uns beneficis d'estatus, igualment inaccessibles, i que representa el pol oposat del formalisme burgès.

2.1.3.3. Funció identitària ("gust mimètic")

Un cas que es distancia de les dues funcions darrerament explicades és el de la "petita burgesia". Aquesta classe organitza les seves eleccions segons una estructura semblant a la que organitza els gustos i la moral dels membres de la classe dominant però, en canvi, no disposa de les mateixes condicions materials d'existència. Aquesta classe ocupa el lloc central o intermedi de l'espai social, un lloc d'incertesa i indeterminació relativa entre els dos extrems de l'estructura social; un conjunt de llocs transitoris en moviment, en el qual romanen de forma efímera. Com apunta P. Bourdieu (2006): «unos agentes arrastrados por unas trayectorias de igual sentido o de sentido inverso, ascendentes o descendentes» (Bourdieu, 2006:347). Aquests agents intermedis de l'estructura social poden circular "cap a dalt" en l'espai social, realçant la seva posició (*enclassement*), o "cap a baix", arrossegant la seva posició en sentit invers (*desclassement*).

La "petita burgesia" es caracteritza per la seva posició d'incertesa i provisionalitat i la necessitat d'emmirallar-se en les classes benestants. En el cas de la contractació de servei domèstic, aquest sector intermedi busca un signe identitàri, un reconeixement social de la seva proximitat i afinitat a les classes acomodades que s'assoleix mitjançant el mimetisme de les seves pràctiques. En l'estudi de les classes mitjanes nord-americanes del final del segle XIX, T. Veblen (2005) ja va començar a detectar aquest segment de "nous rics", que s'havien enriquit amb el comerç i la indústria; un grup que era un fidel imitador de les pràctiques de les classe altes, a través dels seus intents de "consum ostentós". De fet, tal com ja apuntava E. Goffman (1959), les societats estratificades es caracteritzen per l'existència d'una idealització dels estrats superiors i certa aspiració a ascendir fins a ells per part dels que es troben en els esglaons inferiors⁸⁶.

Altrament, J. Rollins (1985) mostra com les treballadores domèstiques i de la cura, que treballen per a aquesta classe de "nous rics", tendeixen a reaccionar de forma hostil davant la necessitat de la petita burgesia d'imitar els valors morals de les classes

⁸⁶ El motor de la mobilitat social es troba en el desig d'obtenir un lloc prestigiós a la societat, un lloc pròxim a "allò sagrat" que són els valors corrents de la societat. La dotació de signes associats amb la classe social es regeix pels símbols d'estatus: «una vez obtenidos la dotación de signos adecuada, y familiarizados con su manejo, puede ser usada para embellecer e iluminar las actuaciones diarias de cada uno con un favorable estilo social.» (Goffman, 1959:48).

dominants. Les treballadores domèstiques, igual que les dones ocupadores, també tenen “preferències” i consideren aquest tipus de demanda de servei domèstic —amb implícits identitaris—, una demanda prepotent i artificial, preferint treballar per famílies d’una “classe alta vertadera” o per dones ocupadores més joves i humils.

Les tres funcions socials del servei domèstic descrites en aquest apartat estableixen certa comunió amb la classificació analítica que subscriu el Colectivo IOÉ (2001a), entre les “velles ocupadores”, que fan un ús simbòlic i ostentós del servei domèstic —*funció distintiva–sumptuària*— i les “noves ocupadores”, que es distribueixen entre les classes mitjanes —*funció utilitària*— i els “nous rics” —*funció identitària*.

2.2.

La globalització de la cura: una nova fissura “centre–perifèria”

El “dèficit de la cura” dels *països mediterranis* ha anat acompanyat d’una globalització de la cura. La intensificació de la demanda de cura fa que calgui buscar alternatives més enllà del territori nacional, i suplir-la a través de la mà d’obra immigrant⁸⁷. Així, la cura esdevé una qüestió que traspassa els límits geogràfics nacionals i s’inscriu en una nova lògica global, amb una marcada especificitat de gènere, classe i ètnia.

2.2.1. La “crisi de la cura” i la transferència global de la reproducció

A finals dels anys setanta s’inicia el que M. Harrington (2000) anomena un “col·lapse global” del sistema de la cura. De forma similar, M. Zimmerman (*et al.*, 2006) fa referència a l’existència de “múltiples crisis de la cura”, en què la globalització transforma les desigualtats de gènere locals en jerarquies globals i que porta implícites quatre “crisis”: 1. El dèficit de la cura, que apareix quan la cura que es necessita no és proveïda ni per la família ni pel mercat ni per l’Estat; 2. La mercantilització de la cura, que fa de la cura un producte i un servei mercantilitzable; 3. La influència creixent de les organitzacions multilaterals en la configuració de la cura i 4. La intensificació global d’un sistema estratificat basat en l’ètnia, la classe i el gènere.

La dinàmica global del mercat del treball domèstic i de cura és descrita amb termes com: *divisió internacional del treball reproductiu*, *transnacionalització del servei*

⁸⁷ Aquest apartat se centra en la globalització del treball reproductiu i la funció de les dones immigrants en aquest sector. Ara bé, no s’ha d’oblidar que la mà d’obra immigrant femenina també té un paper clau en altres sectors com el turisme, les empreses de neteja o l’hostaleria, que sovint queda eclipsat pels estudis del servei domèstic (Kofman, 2009).

domèstic femení o *sistema de transmissió global de la cura*⁸⁸; una nova terminologia que apareix com a crítica als estudis anteriors sobre la divisió internacional del treball, desenvolupats des d'una òptica restrictiva i cega al "gènere". En aquesta línia, l'escola econòmica clàssica i neoclàssica parteixen d'un marc d'anàlisi que es limita a l'estudi de l'economia de mercat i del treball entès com a treball formal i de l'esfera productiva. Es tracta d'una tradició que, altrament, se centra en la conducta econòmica —i "racional"— dels individus i que no permet resoldre qüestions com «las actividades informales, el autoabastecimiento, el papel económico de la familia y de las relaciones étnicas y la variedad de estrategias laborales de las unidades familiares» (Mingione, 1993:33). Per abordar totes aquestes qüestions, per tant, cal posar en dubte el "paradigma del mercat" i establir un enfocament més ampli i comprensiu de la vida econòmica capaç d'integrar les múltiples formes de treball existents i de transcendir la figura de *l'Homo economicus*.

De forma diferent, des dels estudis feministes, s'enfoca el fenomen de la fragmentació internacional del treball integrant els processos reproductius i incloent el gènere com un factor de control de les migracions econòmiques internacionals. Des d'aquesta perspectiva, és possible trencar amb el paradigma productiu ortodox, basat en la racionalitat econòmica, i parlar d'un "moviment global de la cura" o d'una "economia de la cura" (Benería, 2006). A diferència de la divisió internacional de la producció, que bàsicament té lloc en forma de deslocalitzacions del *centre* a la *perifèria*⁸⁹ (Wallerstein, 1979), la divisió global de la reproducció consisteix en l'absorció de mà d'obra de les nacions perifèriques des del centre, atès que la "deslocalització de la reproducció" és inviable (Sassen, 1993).

La idea d'internacionalització o mundialització del treball reproductiu permet estudiar algunes causes dels moviments migratoris femenins de les *nacions perifèriques* a les *nacions del centre*, com la necessitat de molts països del centre de cobrir les seves demandes domèstiques i de la cura que, en aquests moments, és una necessitat urgent. En aquest sentit, les dones immigrants són part de la circulació de recursos, capital i treball, dins el marc d'una segmentació del treball global, que es forma entre les nacions centrals dominants i una perifèria dependent⁹⁰. La "importació" de mà d'obra immigrant femenina des de les nacions del centre ha originat el fenomen «care

⁸⁸ Vegeu, entre altres, els treballs de P. Hondagneu-Sotelo (1997); L. Oso (1998); R. Parreñas (2001, 2008); M. Romero (2002); S. Parella (2003); J. Misra i S. Merz (2005) i L. Benería (2006, 2008).

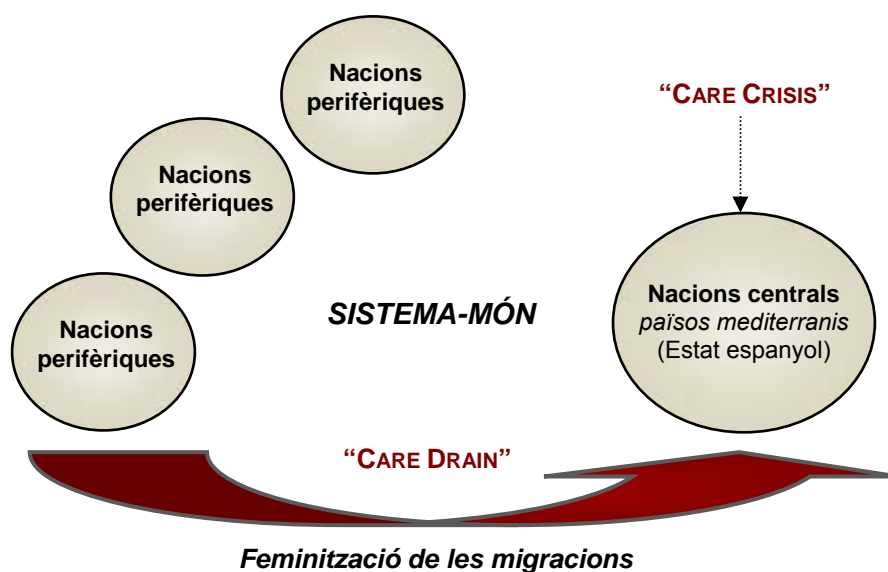
⁸⁹ H. Kerbo (2003) classifica les nacions en una taxonomia triple: centre, perifèria i semiperifèria; els criteris d'encasellament dels Estats nació en cada un d'aquests subconjunts ve marcat per la seva funció en la divisió internacional del treball, més concretament, per la seva posició mundial en la distribució de la propietat, la divisió ocupacional del treball i l'estructura d'autoritat burocràtica. La posició nacional en el sistema-món (Wallerstein, 1979) genera una distribució desigual de l'excedent i els recursos mundials entre les nacions, i en resulta una relació d'exploració centre-perifèria.

⁹⁰ (Friedman, 1996 a Parreñas, 2001).

drain»⁹¹ (Bettio *et al.*, 2004, 2006), que estableix un paral·lelisme irònic del «brain drain», una expressió que simbolitza la fugida de treballadores de la cura dels països de la perifèria obligant aquests països a redissenyar el seu sistema de provisió informal de benestar (Benería, 2006, 2008) (figura 12). Existeix un transvasament de treball reproductiu “sud/nord” que converteix la feminització⁹² en un dels trets essencials de les migracions globals contemporànies⁹³.

Però el procés de mobilització del treball reproductiu de la perifèria al centre no està absent de contradiccions. De fet, diverses fonts permeten validar l'existència d'una paradoxa amb un doble vessant. Una primera contradicció es plasma en el fet que l'objectiu perseguit, tant per les dones immigrants com per les dones ocupadores d'aquestes, és, en molts casos, l'emancipació econòmica, encara que d'aquesta voluntat en resulti una perpetuació de les estructures patriarcals i el seu contracte sexual inherent (Pateman, 1995).

Figura 12. La divisió internacional del treball reproductiu

Font: elaboració pròpia a partir d'I. Wallerstein (1979) i F. Bettio (*et al.*, 2004).

Així doncs, la internacionalització del treball reproductiu, permet la circulació i la transferència de tasques domèstiques i de cura de sud a nord, impulsant moviments migratoris protagonitzats per dones «global mothers» (Zarembka, 2004) o «global

⁹¹ A aquest procés de “fuga de la cura”, A.R. Hochschild (2004) l’ha anomenat «emotional imperialism» en contrapartida al «material imperialism» propi de l’era colonial.

⁹² R. Castles i Miller defineixen la feminització dels fluxos migratoris així: «feminization is being used in the literature, most commonly it is used to describe a situation where the actual number of migrants worldwide who are female has rapidly escalated» (Castles i Miller, 1998 a Phizacklea, 2003:25).

⁹³ (Castles i Miller, 1993 a Andall, 2003a).

servants»⁹⁴ (Parreñas, 2001). Aquestes dones, però, es desplacen d'un sistema de privilegis patriarcal a un altre, sense que es presenti la possibilitat de qüestionar el sistema patriarcal global en el seu conjunt, de forma tal que els signes de l'emancipació femenina s'acaben eclipsant per la persistència d'uns estàndards patriarcal que limiten les opcions laborals d'aquestes dones en un mercat de treball sexualment fragmentat. D'aquí la paradoxa:

«Migration takes women outside the private sphere, but ironically, their paid labor as care workers usually places them back inside the private sphere. This contradiction in migrant women's domesticity is the springboard I use to interrogate the constitution of gender in women's migration (...) the force of domesticity persistently limits the reconstitution of gender that migration spurs» [Parreñas, 2008:8]

Tanmateix, L. Benería (2008) parla de l'aflorament d'un "nou ordre de gènere" associat a la globalització en què les dones viuen una experiència contradictòria de rols. D'una banda, amb l'emigració femenina es produeix una inversió de rols amb l'home pel fet que la dona augmenta la seva autonomia individual i financera, contribuint, en certa mesura, a un procés de «undoing gender» (Benería, 2008:10). Però, de altra, la "maternitat transnacional" i el fet que les dones s'insereixen en el sector domèstic dels països receptors implica una continuïtat i un reforçament dels rols tradicionals femenins.

La relegació continuada de la dona a les activitats domèstiques, i que es filtra en l'àmbit familiar, en l'àmbit laboral, així com en el projecte migratori i les polítiques, ha estat anomenada, per a R. Parreñas (2008), la "força de la domesticitat". Certament, el procés migratori pot brindar l'oportunitat a algunes dones de negociar i reaccionar a la domesticitat per l'adquisició de major autonomia financera i apoderament a la llar, però només dins dels límits imposats per la força de la domesticitat. Per tant, a través de la transferència internacional del treball de la cura i domèstic, es pot constatar que el capitalisme global i el patriarcat són forces macroestructurals que condicionen la posició de la treballadora immigrant en la globalització (Zimmerman *et al.*, 2006).

Una segona contradicció rau en el fet que l'estratègia d'importació del treball reproductiu de les nacions *centrals* pot ser funcional per a aquestes societats, perquè permet corregir amb certa rapidesa i urgència els efectes de la "crisi de la cura" però, com a contrapunt, sacseja i desgasta les estructures informals de provisió de benestar de les nacions *perifèriques*, que es veuran obligades a reconstruir les formes de canalitzar el treball reproductiu: «the export of women's labor generates a "depletion of care resources" that affect their ability to provide care for their own families left

⁹⁴ Segons l'estudi de R. Parreñas (2001, 2008), les dones filipines formarien el grup de «global servants» per excel·lència, proveint els seus serveis en més de 160 països a tot al món.

behind.»⁹⁵. En aquests països, l'emigració femenina genera la necessitat de buscar alternatives per assegurar la cura dels seus descendents. De forma freqüent, el paper de la mare és heretat i reemplaçat per l'àvia materna o altres parents femenins, o bé, en alguns casos, s'externalitza la cura a una "dona cuidadora". La paradoxa final del procés, per a R. Parreñas (2008), és que la dona ocupadora dels països rics trasllada la càrrega de cura a una altra dona, mentre que la dona treballadora domèstica veu denegat el seu dret de tenir cura de la seva família.

Els processos migratoris femenins, per tant, estan canviant les coordenades en què es desenvolupa la (re)conciliació, i afecten enormement la manera en què les famílies s'organitzen en ambdues regions, tant en les nacions emissores com en les receptores de treball reproductiu. En aquest sentit, L. Benería (2006) insisteix en la necessitat de dissenyar polítiques de conciliació als països emissors de treball reproductiu amb la finalitat d'aplicar les pressions creades sobre les persones que substitueixen el treball de la persona que ha emigrat⁹⁶.

Altrament, hi ha estudis que constaten que les dones que entren en aquest circuit reticular de la cura experimenten uns trets vivencials comuns. En la conducció d'un estudi de caràcter transnacional, R. Parreñas (2001) constata que les treballadores del servei domèstic filipines a Roma i a Los Angeles han d'afrontar situacions molt similars dins el procés migratori. L'autora destaca l'experimentació comuna, per part de les dones treballadores domèstiques, de quatre processos en el viatge migratori, els quals ella anomena *dislocations*: «the positions into which external forces in society constitute the subject of migrant (...) domestic worker» (Parreñas, 2001:3). A partir de l'estudi comparatiu transnacional, R. Parreñas conclou que aquestes dones pateixen quatre "dislocacions" bàsiques: a) la ciutadania parcial *vis-a-vis* amb l'Estat; b) el manteniment de llars transnacionals⁹⁷; c) el dolor de la separació familiar que això pot comportar, i d) la inserció en el servei domèstic amb una educació acadèmica prèvia. D'aquí que aquestes dones comparteixin una experiència de mobilitat de classe contradictòria o una "inconsistència del seu estatus social"⁹⁸ en el mercat de treball.

⁹⁵ (Parreñas, 2005a a Benería, 2008:10).

⁹⁶ L. Benería (2006) proposa l'ús de les remeses resultants de la globalització de la reproducció per tal de crear un "fons de compensació" finançat per una part de las remeses i destinat a les persones afectades o a la creació de serveis que puguin beneficiar les llars amb emigrants, i especialment a les llars amb nens. A L. Benería (2008) es poden veure algunes de les propostes de polítiques de conciliació que elabora l'autora a partir de l'"enfocament de les capacitats" de l'economista A. Sen i la filòsofa M. Nussbaum.

⁹⁷ Aquesta situació no és exclusiva de la dona immigrant treballadora del servei domèstic, sinó que és una experiència compartida per la majoria d'immigrants que han d'emigrar sols. Un dels estudis elaborats sobre les llars transnacionals a Espanya és el del grup de recerca GEDIME de la UAB: *Prácticas transnacionales de cuidado y bienestar familiar: españolas e inmigrantes andinos*, finançat per la Fundació BBVA i dirigit per Carlota Solé.

⁹⁸ La "inconsistència d'estatus" no és viscuda únicament per les dones immigrants sinó que és una experiència que pot afectar altres col·lectius, com per exemple, els joves que sovint han de desenvolupar treballs escassament qualificats, tot i gaudir d'un alt nivell formatiu.

Finalment, també pateixen la vivència de sentiments de no pertinença i d'exclusió social a la societat d'acollida (Parreñas, 2001).

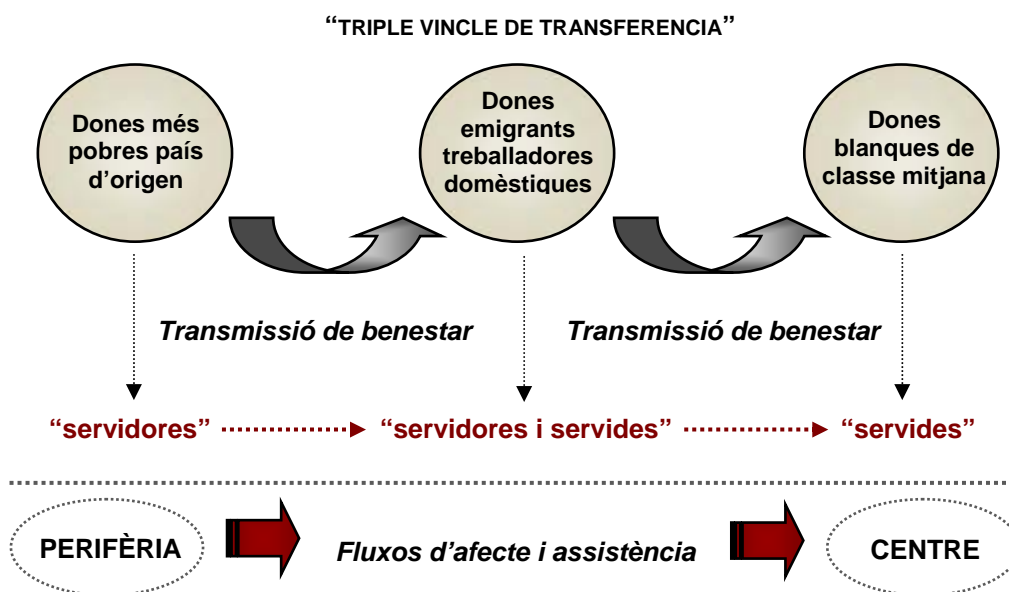
El patró de família transnacional l'analitzen, entre altres, J. Le Gall (2005) i A. R. Hochschild (2001b). Aquesta última fa un estudi sobre les famílies transnacionals filipines i desmenteix els arguments del discurs oficial del govern filipí que estableix una equivalència entre les “famílies transnacionals” i les “famílies fracturades” o “desviades”. Per a A. R. Hochschild, aquestes famílies, separades geogràficament, han estat contínuament difamades i estigmatitzades des de les instàncies filipines, fent de la dona–mare emigrant la culpable d'una “desestructuració familiar” i dels fills la diana de tots els problemes del distanciament familiar. Amb el seu estudi de camp, l'autora replica aquest discurs que, segons ella, està construït sota la ideologia del patriarcat que no admet que les dones puguin formular un projecte migratori autònom, trastocant les bases de gènere de la família tradicional —«female-headed family». Com a contrapartida, assenyala alguns dels aspectes positius que amaguen aquestes famílies i que des del discurs del patriarcat s'han invisibilitzat com el suport i els forts vincles emocionals entre els membres de la família, tot i la distància geogràfica —“unitat familiar”— o la consciència que tenen els fills de les mares emigrades de la seva contribució en la mobilitat col·lectiva de la família, que és viscuda en forma de “sacrifici familiar” i en què la mare és vista com una “heroïna”.

Recuperant les *dislocacions* que viuen les treballadores domèstiques immigrants, una d'elles, la “ciutadania parcial”, és fruit, segons R. Parreñas (2001) de la política contradictòria de la globalització. Amb els processos de la globalització, es potencia un moviment d'obertura de les fronteres, de liberalització de les transaccions econòmiques i de deslocalització de l'economia, *desnacionalització de l'economia*; però, simultàniament, es produeix una *renacionalització de la política*. A aquesta dinàmica ambivalent, entre una economia cada vegada més desnacionalitzada i una política amb trets més nacionalistes, S. Sassen la denomina «opposite turns of nationalism»⁹⁹. Es tracta d'un circuit amb conseqüències antitètiques en termes de ciutadania, atès que, d'una banda, és possible la migració laboral dels països perifèrics cap a les nacions centrals com a resposta a una demanda de cura, però, de l'altra, es priva la integració ciutadana de la migració laboral en les societats receptores pels efectes directes de la “renacionalització política” (Parreñas, 2001). La pregunta que es fa R. Parreñas és per què les dones immigrants treballadores domèstiques de ciutats en diferents contextos de recepció troben dislocacions similars i la resposta a què arriba és que el seu rol compartit com a treballadores amb salaris baixos en la nova divisió mundial del treball reproductiu, les posiciona com les noves servidores globals del capitalisme global (Parreñas, 2001).

⁹⁹ (Sassen, 1996 a Parreñas, 2001).

La dimensió global de la reproducció també l'ha tractat, entre altres, A. R. Hochschild (2001b) amb la seva aportació del concepte de cadenes mundials d'afecte i assistència, que fan referència als vincles personals entre gent de tot el món, basades en una tasca remunerada o d'assistència (figura 13). Normalment les cadenes estan formades per dones, encara que és possible que algunes comptin amb la presència d'homes i dones; són cadenes que es poden donar en l'àmbit local, el nacional o el mundial i acostumen a iniciar-se en un país pobre¹⁰⁰ i acabar en un altre de ric. Segons la mateixa autora, algunes d'aquestes cadenes també comencen en països pobres, en àrees rurals a àrees urbanes del mateix país, o poden començar en un país pobre i passar a un altre de lleugerament menys pobre (Hochschild, 2001b). Les cadenes d'afecte tenen una composició jeràrquica entre els que reben l'afecte i l'assistència ("servits") i els que la subministren ("servidors") i cada una d'elles varia en el nombre de graons: algunes tenen un, altres dos o tres, i cada estrat suposa un vincle amb una intensitat diferent. Els que comparteixen l'últim graó de la cadena d'afecte no reben "beneficis" i estan en aquesta posició involuntàriament¹⁰¹ (Hochschild, 2001b).

Figura 13. Les cadenes mundials d'afecte i assistència

Font: elaboració pròpia a partir d'A. R. Hochschild (2001b) i R. Parreñas (2001).

Les cadenes reproductives es desenvolupen, típicament, a través d'un «three-tier transfer of reproductive labor» (Parreñas, 2001:62), que fa referència al triple vincle de

¹⁰⁰ Cal remarcar que les dones que emigren provenen de països pobres, però no dels països més pobres del planeta. Per tant, no només els factors econòmics són els que empenyen la circulació d'emigrants. A més a més, els emigrants rarament pertanyen als quartils més pobres de la població en els països d'origen, ja que han de posseir d'alguns mitjans per efectuar el procés migratori: capital financer, capital humà i xarxes socials (Parreñas, 2008).

¹⁰¹ Un dels estudis recents fets a casa nostra sobre les cadenes de la cura que s'estableixen entre Catalunya i Filipines és el desenvolupat pel grup GESES de la Universitat Autònoma de Barcelona, dirigit per Mª J. Izquierdo (2006): *Servidoras sin fronteras*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

transferència que s'estableix entre les dones en els països d'emissió i recepció de la migració. Mentre que les dones blanques de les classe mitjanes i privilegiades compren els serveis a baix cost de les dones immigrants treballadores domèstiques, aquestes, de forma simultània, compren a un cost, fins i tot menor, els serveis de les dones més pobres que han deixat el seu país d'origen¹⁰². La “transnacionalització de la cura” permet transformar l'estereotip social atribuït a les dones immigrants com a “reagrupades” dins la cadena migratòria. Bàsicament es distingeixen dos patrons de la migració femenina: el reagrupament familiar, en què el projecte migratori té una lògica de dependència respecte del projecte migratori iniciàtic del marit, i la migració autònoma, on les dones són les protagonistes de la cadena migratòria (Oso, 1998; Kofman, 1999; Solé, 2000; Phizacklea, 2003; Parreñas, 2008). Aquest últim model conceptualitza el col·lectiu femení com un col·lectiu format per subjectes proactius i autònoms, i no només com a individus heterònoms i passius del projecte migratori masculí. En efecte, es tracta d'un nou model que trenca amb la dicotomia tradicional “home productor” —“dona reproductora”— (Kofman, 1999).

La feminització de les migracions, que es produeix com a conseqüència del creixement de les necessitats entorn de la cura en els països industrialitzats, es relaciona amb l'arribada de dones immigrants amb projectes migratoris autònoms. Fins al moment, la literatura hegemònica en el camp de les migracions era cega al gènere —«gender blind»— i tractava la dona com una simple acompanyant de l'home emigrant (Phizacklea, 2003). Els homes —pare o marit— es veien com els únics subjectes iniciadors de processos migratoris. La invisibilitat prèvia del projecte migratori femení s'explica per l'hegemonia d'un model familiar patriarcal, que considerava la dona com un apèndix de l'“home cap de família”¹⁰³ (Oso, 1998; Oso i Garson, 2005).

«El estereotipo de la mujer como económicamente inactiva domina el discurso académico de las diversas disciplinas —la ciencia económica, la sociología y la historia— (...) esta queda relegada al espacio privado del hogar, no considerando su participación económica en la sociedad.» [Oso, 1998:26]

L'aparició d'una “cap de la llar”¹⁰⁴ femenina posa en qüestió el model familiar tradicional i planteja noves qüestions des del punt de vista del gènere. La dona es converteix en la provisor principal de la unitat domèstica i de l'economia familiar, ja sigui amb l'enviament de remeses o com a suport fonamental de la família reagrupada

¹⁰² Segons algunes autores com A. R. Hochschild (2001b), a través d'aquests vincles reproductius de caràcter global es genera una *plusvàlua emocional* que consisteix en la diferència entre el valor que afegeix una treballadora a allò que fa i l'import monetari que rep per fer el seu treball. La *plusvàlua emocional* ve a ser una readequació d'aquest concepte marxista a l'àmbit privat de les relacions humanes.

¹⁰³ Segons C. Borderías (*et al.*, 1994), la majoria de disciplines han ignorat el paper econòmic de les dones fins a finals dels anys setanta pel fet que hi ha hagut tradicionalment una fixació per l'estudi del treball productiu i masculinitzat.

¹⁰⁴ En aquest sentit, L. Oso (1998) distingeix l'estratègia de la dona ocupadora que contracta el servei domèstic per assolir la mobilitat al mercat de treball formal, de l'estratègia de la dona immigrant en el procés migratori, que seria una estratègia que ella anomena de «jefatura del hogar».

(Oso, 1998). Així, s'obre una nova etapa en el camp de les migracions, en què es produeix una inversió del model tradicional migratori bàsicament masculí (Solé, 2000), passant de la invisibilitat de la dona immigrant a la seva visibilitat com a pionera del procés. A més a més, l'opció migratòria ja no s'explica únicament des d'arguments basats en les estratègies individuals i racionals de les persones emigrants, sinó que comencen a sorgir noves interpretacions que veuen, darrere de la decisió d'emigrar, una estratègia familiar, de les unitats o grups domèstics dins del context internacional. Es produeix un canvi des d'una perspectiva individualista a una perspectiva que veu la llar i la comunitat com a forces motrius dels moviments migratoris (Gregorio, 1997; Ribas, 2000; Oso i Garson, 2005). Una perspectiva, però, que des d'una mirada de gènere, requereix trencar amb el concepte de "llar *reificada*", com a unitat uniforme i plataforma de decisions col·lectives¹⁰⁵.

L. Oso (1998) insisteix en la necessitat de replantejar i subvertir el discurs clàssic entorn de la migració femenina, que sovint està relacionat amb l'estereotip de la dona "víctima i dependent" que busca en el projecte migratori una sortida escapatòria de la misèria. Segons l'autora, aquest discurs no té en compte els diferents costos d'oportunitat de l'opció d'emigrar —com la separació familiar o el canvi cultural—, i oblida que moltes de les dones que migren disposen de recursos i un nivell de formació relativament alt. Tot això, sumat al fet que moltes d'elles decideixen emigrar com una "estratègia familiar" de la unitat domèstica i no per motius estrictament individuals.

Així, durant els anys vuitanta, s'inicia un qüestionament dels paradigmes d'anàlisi tradicional de les migracions, que buscaven els motius de la migració en factors d'"atracció i expulsió" —«push» i «pull»— o en conceptes neoclàssics com l'*Homo economicus*. Si bé durant els anys setanta ja va començar a sorgir un cert reconeixement de les dones com a immigrants independents, sovint s'associava com a resposta d'unes forces macroestructurals superiors: "necessitats del capitalisme" —factors «pull»—, construint una «oversocialized view» dels processos migratoris (Phizacklea, 2003). Aquesta aproximació de caràcter estructuralista va sorgir com a reacció a les teories neoclàssiques que posaven èmfasi en un individualisme ontològic i les teories de l'"elecció racional". Ara bé, el punt dèbil de l'enfocament «push-pull» rau en el fet que analitza la migració com un mecanisme major, pel qual el capital mobilitza la mà d'obra barata. Com a resultat, s'instaura una tendència reduccionista que observa els actors migratoris femenins com una reacció immediata i mecànica a

¹⁰⁵ Les llars són, per damunt de tot, unitats de conflicte, amb unes pràctiques i unes ideologies segregades per gènere: «opening the household ·black box» exposes highly charged political arena where husbands and wives and parents and children may simultaneously express and pursue divergent interest and competing agendas» (Hondagneu-Sotelo, 1995 a Phizacklea, 2003:31). Per tant, lluny de pensar que les decisions sobre els projectes migratoris emergeixen d'un pacte diàfan entre els membres de la família, cal pensar que són fruit d'un procés més complex des del punt de vista del gènere (Phizacklea, 2003).

les necessitats del capitalisme, aparquant un altre tipus d'anàlisi, que també inclogui una mirada de gènere en l'estudi de la naturalesa econòmica, social i política del país d'origen dels immigrants.

Per tal de trencar la controvèrsia analítica entre el corrent estructuralista (“macro”) i les teories neoclàssiques (“micro”), A. Phizacklea (2003) proposa un nivell d'anàlisi intermediari, que integri una anàlisi “macro, meso i micro” dels processos migratoris que anomena *teoria dels sistemes migratoris*. Es tracta de connectar els diferents nivells que componen els processos migratoris: els factors “macro” —globalització, moviment del capital, la revolució de les noves tecnologies, etc.—; els factors “micro” —la família o les motivacions dels immigrants— i, finalment, els factors “meso” —institucions intermediàries com les xarxes socials informals o els agents institucionalitzats.

Amb la inclusió del gènere en l'estudi de les migracions es van començar a incloure en l'estudi de les migracions nous camps d'anàlisi com les activitats informals, el paper econòmic de la família, la varietat de les estratègies laborals i la construcció de xarxes ètniques de caràcter transnacional (Ribas, 2000). Així mateix, el gènere comença a ser considerat en l'anàlisi dels moviments poblacionals i la dona migrant deixa de ser un reducte marginal d'aquests estudis¹⁰⁶. Dues obres precursors en aquesta línia són l'article “Birds of passage are also women...” de M. Morokvášic de l'any 1984¹⁰⁷ i l'obra editada per A. Phizacklea l'any 1983: *One way ticket: migration and female labour*. A partir d'aquí, les dones immigrants apareixen com un nou subjecte amb agència pròpia i que actua, en molts casos, com a primer estadi de les xarxes migratòries (Oso, 1998; Anthias i Lazaridis, 2000; Juliano, 2000).

2.2.2. Les ciutats globals i la nova classe servil

La perspectiva teòrica de S. Sassen (1993) fa una gran aportació a la comprensió de les noves migracions femenines de caràcter global. La tesi de S. Sassen se centra en el nou rol que han anat prenent els principals centres urbans dels països altament industrialitzats que, com a resultat d'una reestructuració global —basada en una reconstitució econòmica desencadenada pel corporativisme transnacional i el capitalisme financer postnacional (Parreñas, 2001)—, han contribuït a la convergència de dues dinàmiques: la necessitat d'immigrants des de les noves “ciutats globals” amb els projectes d'emigrar des dels països de la perifèria.

¹⁰⁶ Durant els anys seixanta i setanta pràcticament hi ha una absència d'estudis sobre la migració femenina. En aquesta època preval, dins del discurs acadèmic, la imatge d'una família patriarcal molt tradicional i d'una dona econòmicament inactiva, passant per alt l'estudi de la dona immigrant i subestimant la seva contribució a l'economia informal (Morokvášic, 1984; Oso i Garson, 2005).

¹⁰⁷ El títol de l'article de M. Morokvášic (1984) sorgí amb referència a l'obra del final dels anys setanta de M. J. Prieto (1979) *Birds of passage: migrant labor and industrial societies*.

La transformació tecnològica del procés laboral, la deslocalització gradual de la indústria i el treball més rutinari a zones menys industrialitzades i el creixement del sector financer han contribuït a la consolidació d'una nova classe de centres econòmics, les anomenades «global cities» (Sassen, 1993, 2000, 2006), des d'on es gestiona i dirigeix l'economia mundial. Aquests nuclis urbans actuen com a “nusos estratègics” i es configuren com a potències econòmiques mundials i com a productors i exportadors de serveis avançats que, juntament amb la descentralització creixent de la indústria, es converteixen en ciutats amb una densitat major d'operacions de serveis d'alt nivell, control i administració (Sassen, 1993).

El fet que hagin augmentat les migracions femenines de caràcter laboral en les últimes dècades i el mercat de la reproducció hagi agafat una nova dimensió transnacional, no només s'explica pel fort desenvolupament del sector terciari (“industrialització dels serveis”) de les societats més industrialitzades, que ha generat una nova demanda laboral, sinó també pels processos de descentralització o deslocalització de les indústries intensives en mà d'obra d'aquests països cap als països menys industrialitzats (Sassen, 1993). L'alta presència femenina en la fabricació industrial per a l'exportació en països de la perifèria, amb una forta inversió estrangera directa, ha provocat canvis importants en la composició sexual dels corrents migratoris interns d'algunes zones com la conca caribenya i Àsia, on hi ha una alta migració femenina del camp a la ciutat, abans molt masculinitzada. La proletarització femenina situa les dones d'aquests països en una posició de vulnerabilitat per tres raons (Sassen, 1993): a) la facilitat en les contractacions i els acomiadaments d'aquestes indústries i b) el desbaratament de les estructures de treball tradicionals salarials i no salarials i c) el distanciament de les dones amb les seves comunitats d'origen i la seva “occidentalització”, fets que dificulten la seva reincorporació en les activitats laborals precedents i creen les condicions per a la formació de nous projectes migratoris. Així, les migracions laborals de caràcter mundial van constituir en si mateixes un *nou model de migracions*, des de la dècada dels seixanta, basades en un vincle estructural entre la feminització del treball a baix salari i la globalització (Sassen, 1993).

Les noves migracions laborals de caràcter mundial són conseqüència de la reestructuració de la demanda laboral dels grans nuclis econòmics, que coincideix amb la consolidació del sistema capitalista global i dels Estats nació, amb el corresponent reforçament de les fronteres (Sassen, 1993). L'enfortiment de la relació asimètrica entre les nacions del *sistema-món* (Wallerstein, 1979), a través de la divisió global del treball, ha fomentat l'emigració econòmica en diversos països ràpidament industrialitzats i, de forma simultània, la immigració en diferents “ciutats globals” en alça (Sassen, 1993; Gregson i Lowe, 1994a; McDowell *et al.*, 2005; Parreñas, 2008). Es tracta d'un procés retroactiu entre la perifèria i el centre, en què ambdós sistemes

s'impliquen de forma recíproca i acaben provocant una *diàspora laboral*¹⁰⁸ (Parreñas, 2001) de dimensions internacionals. En paraules de Sassen (1993):

«Mientras el desplazamiento de la industria y el trabajo administrativo a países menos industrializados ha contribuido a condiciones que fomentan la emigración de esos países, la concentración de funciones de servicios y administración en ciudades globales ha contribuido a condiciones que fomentan la demanda y la absorción de la afluencia de inmigrantes» [Sassen, 1993:43]

Com descriu R. Parreñas (2008), es produeix un procés de masculinització de la classe professional de les metròpolis gràcies a un procés de feminització de la perifèria. Així, les dones de la perifèria s'encarreguen de la cura de la classe professional i les seves famílies i, al mateix temps, permeten la importació de productes des del centre baix cost, mitjançant els baixos salaris femenins de les indústries manufactureres de la perifèria.

L'augment de serveis altament especialitzats a les "ciutats globals" ha comportat canvis en l'expansió de treballs professionals i tècnics d'alts ingressos, amb funcions directives i de planificació i, alhora, una immensa expansió de treballs de característiques oposades: de baixos salaris, flexibles i sense qualificació. Uns treballs que seran ocupats per una classe emergent marcada per la desprotecció social i que N. Gregson i M. Lowe (1994a) ja van etiquetar a mitjan els noranta amb el nom de «service class», que vindria a ser el nou proletariat de l'era postfordista o, en termes de J. Andall (2003b) «service caste». En aquest sentit, es parla d'un canvi de model econòmic —«new economy» (Perrons *et al.*, 2006)— que es caracteritza per una estructura social bipolar i que no només té conseqüències a un nivell macro, sinó que arrossega canvis individuals en l'organització a petita escala de la vida quotidiana, particularment en relació amb els patrons de treball i les divisions de classe i gènere.

Així, el procés de dualització social global té lloc tant entre països com en el seu interior, mentre apareixen nous patrons de treball, l'ampliació de la «service class» i nous estils de vida en les societats més industrialitzades¹⁰⁹. És en les "ciutats globals" on la polarització de classes i, per tant, les desigualtats en els estàndards de vida són més extremes (Sassen, 2000). En aquest context emergent de la societat de serveis i d'una forta polarització social, les relacions de classe, gènere i ètnia han estat substancialment afectades i fins i tot comencen a sorgir teories embrionàries al voltant d'un «new class order» o d'un «new class dualism» (McDowell *et al.*, 2005), marcat per

¹⁰⁸ R. Parreñas (2001) parla d'una diàspora laboral de la globalització perquè la seva formació rau en la globalització del mercat econòmic. Ara bé, les nacions pobres no només exporten béns, sinó també treballadors, mà d'obra amb una estratificació clara per gènere, en la mesura que els homes i les dones mantenen dos fluxos migratoris diferents. Aquesta diàspora laboral també presenta una estratificació per classe i una jerarquia de destinacions.

¹⁰⁹ Segons l'estudi de R. Milkman (*et al.*, 1998), les taxes més elevades de treballadors/es del sector domèstic es troben en aquelles "ciutats globals" amb unes desigualtats econòmiques més accentuades.

una elit professional en els estrats ocupacionals més alts i una classe servil en els estrats més baixos. Així mateix, la població immigrant forma part d'aquest segon segment i actua com a proveïdora de mà d'obra per a:

- *Treballs de serveis a baixos salaris* per tal de mantenir, d'una banda, el sector de serveis desenvolupats, altament especialitzats i orientats a l'exportació i de l'altra, reproduir els estils de vida i les estructures de consum de la mà d'obra professional d'alts ingressos ocupada en aquest sector;
- *Treballs en el sector industrial*, en les indústries en decadència que necessiten mà d'obra barata per sobreviure, però també sectors dinàmics de l'electrònica.
- *Treballs per a la pròpia comunitat d'immigrants*.

El *treball domèstic assalariat* es trobaria en el bloc d'activitats del sector terciari de les societats industrials avançades, el qual es constitueix com un treball necessari per mantenir l'estil de vida i les pràctiques de consum de les llars professionals de doble ingrés (Sassen, 1993; McDowell *et al.*, 2005). El treball domèstic i de cura de gran part de les dones altament qualificades que entren al mercat de treball en les grans ciutats és externalitzat a les dones més pobres de la "classe servil", intensificant les desigualtats intradones:

«Divisions between women may become more evident as growing numbers of working-class women are drawn into low-paid caring work to service their middle class sisters, opening up new divisions between women in terms of income, lifestyle, and opportunities for social mobility» [McDowell *et al.*, 2005:445]

La salarització del treball domèstic i de cura queda emmarcat dins una estructura salarial feble i una baixa professionalització, pel fet que es relaciona amb un treball absent de requisits tècnics i, per tant, mancat d'un aprenentatge previ. Un treball que, en definitiva, queda atrapat en un «low skill, low pay labour market ghetto» (Bittman *et al.*, 1999:253), desenvolupat per una "nova classe servil" (Gregson i Lowe, 1994a; Anderson, 2000) i que comporta un redimensionament de les desigualtats socials, amb fortes conseqüències en la disposició de les divisions de classe, gènere i ètnia.

2.3.

Un sistema triple d'exclusió global: classe, gènere i ètnia

Com s'ha anat veient al llarg d'aquest capítol, el resultat de la divisió internacional del treball reproductiu és un sistema de transmissió global de les activitats domèstiques i de cura, que actua de forma esglaonada i jeràrquica. Els fluxos de benestar transcorren en múltiples direccions però seguint un mateix trajecte que va de les

nacions *perifèriques* a les nacions *centrals*. Les portadores majors de les activitats reproductives són les dones però, com s'ha assenyalat, no “totes les dones”, sinó les que es troben en una situació de major vulnerabilitat social (Papí, 2003; Parella, 2005).

2.3.1. La perspectiva del “feminisme negre” i la “triple discriminació”

Estudiar la dinàmica global del treball reproductiu també comporta prendre un determinat posicionament analític, que reculli factors clau de l'estructura social global, com ho són la classe social, l'ètnia o el gènere¹¹⁰. Aquests factors d'estratificació social ajuden a comprendre més acuradament les relacions socials i de poder que tenen lloc en l'intercanvi internacional de la reproducció i, a un nivell més reduït, a les llars que externalitzen aquest tipus de treball. M. Morokvásic (1984) ja exposà, a mitjan els vuitanta, la posició de vulnerabilitat en què se situa la dona immigrant de la perifèria en incorporar-se al mercat laboral dels països industrialitzats, on experimenta una discriminació múltiple pel fet de ser dona, estrangera i de classe treballadora: «the articulation between the processes of gender discrimination, racial discrimination of migrant workers and class exploitation of working class (...) that make their position particularly vulnerable.» (Morokvásic, 1984:891).

Les autores N. Papí (2003) i S. Parella (2000, 2003) exposen en els seus treballs com la interacció d'aquests tres factors —la classe social, l'ètnia i el gènere— actuen en plans d'anàlisi convergents i es poden adoptar, íntegrament, en un nou enfocament de l'estratificació social. Considerar aquesta perspectiva d'anàlisi múltiple pretén estudiar l'estructura social en la seva complexitat i desvelar les potencials interconnexions, transvasaments i moviments que es generen entre els eixos meridians de l'estructura social. Aquest enfocament triple es basa en el supòsit de l'“heterogeneïtat del gènere” i pretén desmantellar la categoria universal de “dona” i la idea que la subordinació femenina és un fenomen global amb efectes uniformes (Papí, 2003). Es tracta d'una òptica d'anàlisi que se centra en les formes de diferenciació simultànies que es produeixen en l'estructura social, a través del solapament de l'ètnia i la classe amb el gènere, i que assumeix l'obligació heurística de fer coincidir aquests tres paràmetres d'anàlisi, de manera que l'estudi del gènere de forma aïllada perd significació analítica: «gender cannot, of course, be reduced to a discussion about women» (Andall, 2003a:1).

¹¹⁰ Sobre la perspectiva que fa convergir classe, gènere i ètnia com a causes centrals de la desigualtat social (“triple discriminació”). Vegeu: N. Papí (2003); S. Parella (2003) i M. Baca Zinn i B. Thornton Dill (1996).

La voluntat de transcendir la unilateralitat analítica de la categoria del gènere s'ha pronunciat, sobretot, entre les autores del “feminisme multiracial” o “feminisme negre” —«black feminist»—, les quals reivindiquen la necessitat de desafiar els sistemes socials de dominació, però, no únicament des del gènere, sinó també des de la posició que s'ocupa com a dona en la resta de jerarquies socials, emfatitzant les desigualtats existents entre les dones.

«This perspective is an attempt to go beyond a mere recognition of diversity and difference among women to examine structures of domination, specifically the importance of race in understanding the social construction of gender» [Baca i Thornton, 1996:321]

Una de les obres precursors d'aquest moviment és el llibre de l'activista i intel·lectual afroamericana Angela Davis (1981) *Women, race and class*, que va sorgir com a reacció crítica a un “feminisme blanc” i de les elits de la classe mitjana americana. L'obra fa un recorregut de com les diferents formes d'intersecció de la classe, el gènere i l'ètnia han modelat la història de les dones als Estats Units, passant per fases d'opressió visible com l'esclavitud i d'altres de més implícites com el racisme modern.

El “feminisme negre” interpreta que les teories feministes han convertit les vides de les dones blanques de classe mitjana en el seu focus d'atenció, desatenent les problemàtiques de les “altres dones”: les dones de classe treballadora i d'una ètnia minoritària que, per la seva condició de classe i ètnica, pateixen una major situació de vulnerabilitat social. Des d'aquesta lectura crítica, el “feminisme multiracial” reclama la incorporació de l'ètnia en l'anàlisi feminista amb la finalitat de combatre el que anomenen el “fals universalisme”, que s'amaga sota el concepte occidentalitzat de “dona”: «although the “housewife” was rooted in the social conditions of the bourgeoisie and the middle classes, nineteenth-century ideology established the housewife and the mother as universal models of womanhood.» (Davis, 1981:229).

Aquest vessant del feminisme, doncs, manifesta la necessitat de considerar com a problemàtiques les categories isocròniques i uniformitzadores d'“home” i “dona” i de reconduir les teories feministes cap a postures analítiques que integrin la diferència. En paraules de S. Harding: «there are no gender relations *per se*, but only gender relations as constructed by and between classes, races and cultures»¹¹¹. Per tant, les diferències de classe i d'ètnia no són mers apèndixs analítics del gènere, sinó dos criteris diferenciadors crucials que actuen com dos eixos organitzadors primaris de la societat en la creació i la perpetuació de les divisions de poder.

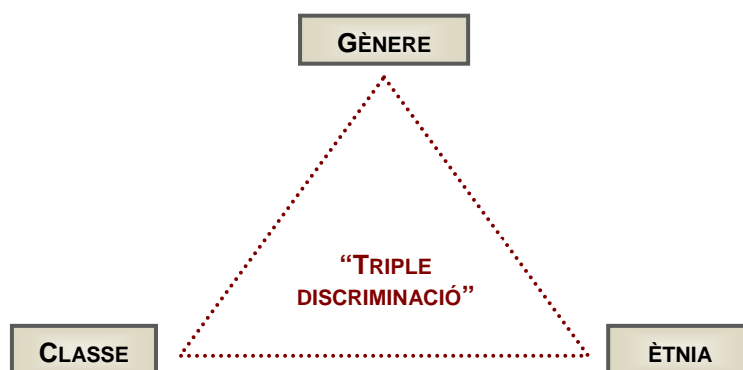
En aquest sentit, el “feminisme multiracial” té en la perspectiva del conflicte el seu motor d'anàlisi, prioritzant l'estudi de la societat des de les relacions de dominació i

¹¹¹ (Harding, 1991 a Baca i Thornton, 1996:322).

subordinació. L'estudi de la diferència va sempre acompanyada de relacions de poder i de l'estudi de les desigualtats socials i, en cap cas, és un estudi que es pot percebre com una forma de relativisme de les relacions socials de poder o com una forma d'acostar-se a una visió exòtica de la societat (Baca i Thornton, 1996). Des d'aquest corrent, els homes i les dones es troben immersos en múltiples sistemes de dominació, en una "matriu de dominació"¹¹² que defineix la seva posició i vivència simultània de les estructures de poder en una societat. Així, s'estudien les desigualtats que es desprenen d'un sistema híbrid i *interseccional*¹¹³ (Browne i Misra, 2003) de relacions de poder, posant especial èmfasi en les similituds i diferències que es deriven de la comparació de les diferents posicions socials, creant, com apunten M. Baca i B. Thornton (1996), una tensió entre la universalització i la diversitat. A partir d'aquí, l'experiència del gènere és viscuda d'una manera plural, atesa la seva fragmentació a través del sistema de classe i racial però, alhora, com una experiència compartida, que B. Anderson (2000) ha anomenat la «gender communality».

L'aportació de la perspectiva del "feminisme negre" en l'estudi de la mercantilització del treball domèstic i de cura se centra a fer veure que la comercialització d'aquest treball no només té conseqüències de gènere, per la seva forta feminització, sinó que també incorpora fortes jerarquies de classe i ètnia (Bakan i Stasiulis, 1995). En definitiva, unes relacions de poder entre la persona "servida" i la persona "servidora" que reforcen l'asimetria entre dones i que converteixen l'espai de la llar en un espai de divisions per classe i ètnia: «housework is not a "bond of sisterhood" but instead a "bond of oppression"»¹¹⁴.

Figura 14. La triangulació analítica de la classe social, el gènere i l'ètnia

Font: elaboració pròpia a partir de S. Parella (2003).

¹¹² (Hill Collins a Baca i Thornton, 1996).

¹¹³ La perspectiva del "feminisme multiracial" o "feminisme negre" sovint s'ha anomenat també "perspectiva interseccional" pel fet que estudia la intersecció del gènere, la classe i l'ètnia (Browne i Misra, 2003).

¹¹⁴ (Romero, 1992 a Parreñas, 2008:43).

Així, la posició de la dona immigrant treballadora domèstica permet parlar d'un efecte de "triple de discriminació" (Solé, 2000; Papí, 2003; Parella, 2003), en què la persona amb estatus de "servidora" pateix una subordinació múltiple que abasta tres camps de dominació i estratificació diferents, el de gènere, el de classe i el d'ètnia (figura 14); una subordinació fruit de la intersecció de múltiples desigualtats. Amb la nova divisió internacional del treball reproductiu, l'exclusió múltiple que experimenta la dona immigrant treballadora domèstica queda subjugada en les estructures globals de dominació —de classe, racials i patriarcals—, que es posen de manifest en les transaccions entre les dones immigrants i les dones nacionals. En efecte, tal com assenyala M. Harrington (2000) amb la reorganització mundial de la reproducció les desigualtats *intragènere* s'intensifiquen i donen lloc a un procés de «hardening inequalities» entre dones.

C. Solé (2000) exposa com la "triple discriminació" viscuda per la dona immigrant es manifesta en dos vessants fonamentals: en primer lloc, en la seva inserció laboral en un mercat amb una lògica segregacionista per gènere i ètnia i, en segon lloc, en la posició d'invisibilitat social que ocupa, tant dins de l'estratificació laboral com en la vida pública. C. Solé descriu la invisibilitat social de la dona immigrant com una situació de desaparició i no consideració en els òrgans institucionals de la societat receptora: «no forman parte, o parece que no formen parte, de la sociedad donde están trabajando y/o donde están residiendo.» (Solé, 2000:221). De fet, els dos aspectes de la "triple discriminació" descrits per Solé (2000) —el mercat de treball i la marginació social— tenen un comportament interdependent i actuen com un cercle viciós difícilment reversible. D'una banda, la marginació o escassa visibilitat social de la dona immigrant és fruit de la discriminació laboral, de la seva localització en activitats socialment estigmatitzades —els serveis de neteja en empreses, atenció a malalts, atenció a gent gran, la cura dels infants, el servei domèstic o la prostitució—, i que no es consideren ocupacions que arriben al rang d'una "ocupació real o verdadera"¹¹⁵ (Colectivo IOÉ, 2001a), pel fet de ser activitats reproductives. De forma inversa, la marginació social de la dona immigrant tampoc no afavoreix la seva incorporació en activitats del mercat de treball valorades socialment i pot donar peu a un procés circular d'estancament que es veu permanentment reforçat pels estereotips¹¹⁶ i els prejudicis existents al voltant de la dona immigrant (Bakan i Stasiulis, 1995; Oso, 1998; Solé, 2000; Parella, 2003).

Però les dones immigrants treballadores en el servei domèstic, no només pateixen una "triple discriminació" per gènere, classe i ètnia, sinó que, a aquests factors de

¹¹⁵ Al capítol 4 es constata com l'estatus social i jurídic del servei domèstic no permet equiparar les condicions d'aquesta ocupació a les condicions de la majoria d'ocupacions, sinó que més aviat en potencia les seves peculiars característiques: la informalitat i el servilisme.

¹¹⁶ Seguint I. Young (2000), per estereotip s'entenen les adscripcions culturals associades als cossos i difícilment negables. La força de l'estereotip rau en el fet que traspasa a la societat de tal manera que es transforma en inqüestionable, en una etiqueta *reificada* que acaba emmascarant el fet que es tracta d'una construcció social.

discriminació s'hi sumen altres com la nacionalitat o la regulació de la seva situació —immigrants documentades/regulars o indocumentades/irregulars— (Escrivá, 1997; Solé i Parella 2001; Misra i Merz, 2005;). A banda de la segregació ètnica del mercat de treball del context de recepció, que es produeix com a resultat de la ubicació de grans contingents de mà d'obra femenina immigrant en els sectors laborals més precaritzats i desregulats, també es produeixen noves divisions dins la pròpia segregació ètnica de la dona immigrant, traspassant els contorns que imposa la “triple discriminació”.

La “triple exclusió global” resulta, en part, del procés d'*etnoestratificació* o *racialització* (Anderson, 1999, 2000) del mercat de treball dels països receptors d'immigració femenina com és el cas dels processos viscuts, en les últimes dècades, pels països de l'Europa del sud. L'externalització o “desfamiliarització”¹¹⁷ del treball domèstic i de cura al mercat ha acabat engendrant una divisió racial d'aquest treball (Glenn, 1992). Un fet que ha estat interpretat des de diferents veus feministes com un procés que ha servit de palanca o de trampolí perquè les dones de classe mitjana d'aquests països poguessin saltar amb més facilitat a l'esfera productiva¹¹⁸.

En qualsevol cas, la inserció massiva de les dones de classe mitjana al món del treball productiu dels anys vuitanta, es produeix com un procés d'emancipació i alliberament de la dona autòctona en detriment d'una “altra” dona, una dona que, segons els estereotips autòctons és “idònia” per fer les tasques de reproducció de la llar. Així, una de les contradiccions fonamentals que els moviments feministes no han estat capaços de resoldre és que els “mèrits productius” de les dones autòctones han estat possibles pel sacrifici d'altres dones, creant noves divisions ètniques dins el col·lectiu femení (Andall, 2000). En paraules de H. Lutz: «se mantiene una división binaria en términos de relaciones de género racializadas: las occidentales *versus* las otras mujeres.»¹¹⁹, o també, en paraules de la mateixa autora, es pot utilitzar l'expressió «intra-gender balance of power» per fer referència a les relacions de poder entre dones.

Així, l'“alliberament de la dona” no ha remolcat amb si mateixa una reestructuració de la divisió sexual del treball (Bettio *et. al.*, 2006; Peterson, 2007) ni tampoc no ha estat un procés amb implicacions neutres. Sovint, els treballadors domèstics assalariats han estat un col·lectiu absent en el moviment feminista, el qual ha tendit a desatendre el

¹¹⁷ El concepte de “desfamiliarització” (McLaughlin i Glendinning, 1994 a Lewis, 2000) es proposa com a alternativa al concepte de “desmercantilització” i és un concepte que exigiria en quina mesura cal ajudar els homes i les dones a conciliar l'esfera laboral i l'esfera domèstica/familiar i integraria la idea que és tan important el dret a no assumir la cura familiar com reconèixer el dret invers.

¹¹⁸ És important insistir de nou que l'externalització del treball reproductiu a l'esfera del mercat és un procés possible en determinats estrats —classes mitjanes i altes—, de tal manera que aquesta anàlisi que interpreta la major inserció de les dones al mercat de treball del final del segle XX com un procés que s'ha vehiculat amb més facilitat per la funció de les treballadores domèstiques, faria referència a alguns sectors concrets de la societat i no a les dones en el seu conjunt.

¹¹⁹ (Lutz, 1997 a Parella, 2003:15).

pluralisme de vivències de les dones, centrant-se en qüestions com la major participació de la dona en el mercat de treball remunerat en igualtat de condicions però sense analitzar a “quin cost”: el cost de la “guetització” d’un grup de dones en un treball servil i mal pagat (Peterson, 2007; Parreñas, 2008).

S. Parella (2003) ha definit aquesta situació en què apareixen noves formes de dominació entre les dones autòctones i les dones immigrants, com un procés de transvasament de desigualtats (Parella, 2003; Bettio *et al.*, 2004) dins el col·lectiu femení, dins el propi col·lectiu de víctimes del patriarcat. El transvasament de la desigualtat evidencia com el procés d’externalització del treball reproductiu s’ha fet de tal manera que, lluny de posar en dubte la divisió sexual del treball endògena al patriarcat, l’alimenta i la normalitza. Ara bé, aquest fet no significa que la ideologia de la domesticitat estigui completament intacta, atès que hi ha estudis que demostren una reducció de la violència simbòlica patriarcal en l’àmbit discursiu¹²⁰ (CIS, 2004; Bittman *et al.*, 2005), sinó que posa de manifest una contradicció entre la ideologia i la pràctica, entre l’imaginari social en relació amb la presència del patriarcat, que cada vegada es mostra més intolerant, i el manteniment de pràctiques materials sexistes que demostren que se segueixen atribuint les tasques reproductives a les dones.

Així, es produeix una modificació o renovació del patró tradicional de divisió sexual del treball amb un reemplaçament del grup social que n’és protagonista (León, 2005). El relleu de desigualtats que s’està produint de les dones de classe mitjana a les dones immigrants problematitza la visió que defensa que la font de l’opressió femenina és l’home i mostra com les relacions de poder no només existeixen entre els homes i les dones, sinó també *entre dones*, fent ressò de les premisses del “feminisme negre”. Segons R. Parreñas (2008) aquest és el problema principal que s’amaga darrere la mercantilització de la cura i que dificulta un moviment feminista d’aliances transnacionals:

«Women do not subvert but instead pass on their reproductive labor responsibilities to women with less privilege. Consequently, the burden of reproductive labor poses challenges to, instead of supporting, solidarity between women» [Parreñas, 2008:17]

Tanmateix, lluny de ser un “problema de dones”, la qüestió de fons que hi ha aquí implícita és el fet que s’assumeix que la institució familiar i l’àmbit de la privacitat conformen l’espai idoni per dur a terme el treball de cura, amb les dones com a gestores i com a protagonistes principals, sense plantejar la possibilitat de cercar alternatives a aquest pacte tàcit, com ara la possibilitat d’organitzar socialment la cura. En qualsevol cas, el procés de transvasament del treball de cura “entre dones” posa al descobert la importància de l’ètnia com a eix d’estratificació social. I és un procés que

¹²⁰ Es pot consultar també el baròmetre d’opinió de març de 2010 del CIS (núm. 2.831).

es vehicula mitjançant l'ús social dels estereotips de les societats receptores, els quals s'encarreguen de construir, transmetre i fer socialment plausible, una imatge distorsionada de la dona immigrant, que estableix una correlació simbòlica entre ser dona immigrant i treballar en el servei domèstic. Els estereotips sovint atribueixen a aquestes dones unes actituds i un bagatge cultural subdesenvolupat i antagònic al de la dona occidental —“moderna i emancipada”—; uns estereotips i prejudicis reforcen encara més la discriminació de la dona immigrant en el mercat de treball i «la convierte en candidata idónea para desempeñar los trabajos vinculados a la reproducción social, por su docilidad, paciencia, disciplina y subordinación.» (Parella, 2003:180).

Efectivament, els estereotips¹²¹ tenen la funció social de crear un símil entre ser dona immigrant i ser treballadora domèstica, legitimant, en certa manera, el model de contractació de dones immigrants en el servei domèstic (Bakan i Stasiulis, 1995), sense suscitar possibles alternatives socials a l'actual model de provisió de benestar basat en la mercantilització. Així, el mode d'organitzar la cura entre gèneres i en el si de la societat no es qüestiona i es produeix una situació enganyosa en què, tot i que aparentment sembla que la màxima beneficiària del traspàs de les desigualtats sigui la dona de classe mitjana, en termes d'adquisició de temps i d'ascens d'estatus social, l'home i les institucions públiques del benestar són, en última instància, els qui poden treure més rendibilitat del procés: les institucions retenint la despesa en serveis de cura i l'home, conservant i afermant la seva posició, que el desresponsabilitza de la gestió dels afers de la llar i familiars.

Amb l'externalització del treball reproductiu, les dones no s'alliberen completament de les càrregues domèstiques i familiars, atès que la salarització d'aquestes tasques mai no pot substituir completament el treball informal de la família, de manera que es donaria, més aviat, un procés de *mercantilització parcial*¹²² (Balbo, 1987b; Lewis i Giullari, 2005; Da Roit, 2007). La majoria de les dones ocupadores de servei domèstic continuen assumint part de l'execució del treball reproductiu i l'absoluta gestió del servei i, a més a més, han de suportar la pressió social que pot comportar prendre aquesta opció:

«Tienen que hacer frente al sentimiento de culpabilidad derivado del “abandono” del hogar y, al mismo tiempo, son socialmente acusadas en solitario de explotar a “otras” mujeres ignorándose que es el conjunto de la unidad doméstica la que contrata y se beneficia de los servicios de las trabajadoras de hogar» [Parella, 2003:16]

¹²¹ Per conèixer més sobre els estereotips entorn de la dona immigrant treballadora domèstica vegeu els treballs de J. Rollins (1985); Colectivo IOÉ (1996); L. Oso (1998); B. Anderson (2000); D. Juliano (2000) i Colectivo IOÉ (1991, 2001a, 2001b).

¹²² El treball de L. Balbo (1987b) s'aproxima al treball domèstic i de cura des de la complexitat, ja que mostra la seva dimensió material i emocional que sovint farien difícil la seva plena mercantilització.

Algunes autores italianes com F. Bettio (*et al.*, 2006) també han estudiat les relacions de poder que sorgeixen entre dones en el procés de contractació de treballadores domèstiques immigrants. Aquestes autores parlen d'una *nova divisió tripartida del treball* entre treballadores de la cura i domèstiques als *països mediterranis*. Consisteix en una fragmentació triple de les dones treballadores de la reproducció que es conforma de tres estrats jeràrquics en relació mútua:

- «Family carers», que són les que proveeixen la coordinació de les tasques; el «management»;
- «Skilled native workers», de l'àmbit privat o públic, les quals s'encarreguen de fer les tasques de la reproducció més professionalitzades —«paramedical tasks»—;
- «Female immigrants», que tenen la funció d'executar les tasques més físiques i desqualificades.

Aquesta divisió tripartida posa de manifest una estratificació, per ètnia i classe, dins el col·lectiu de dones treballadores domèstiques i de la cura, que associa la qualificació de la feina a la dona autòctona i atorga a les dones immigrants les tasques més estigmatitzades socialment. La segmentació, segons les mateixes autores, té un comportament variable en funció de les característiques particulars de cada *règim de benestar* i el seu grau de desenvolupament de serveis públics especialitzats en la cura¹²³ (Bettio *et al.*, 2006).

De forma conclusiva, el treball domèstic assalariat és un treball triplement segmentat segons els eixos de gènere, classe i ètnia; les característiques "especials" del qual es deriven de la seva condició de "col·lectiu pont" entre l'economia domèstica i l'economia monetària. Les relacions que tenen lloc entre la dona ocupadora i la dona treballadora domèstica contribueixen a la continuació de la subordinació de gènere a la societat, mitjançant la contractació d'una *altra dona* perquè faci el treball que la primera no vol fer. Així, el sistema de gènere no es veu qüestionat, només canvia la dona sobre la qual recauen les feines menys agradables, mentre que la posició despreocupada de l'home en relació les qüestions quotidianes es manté intacta. En paraules d'E. N. Glenn (1992): «to challenge the inequitable gender division of labor was too difficult and threatening, so white housewives pushed the dilemma onto other women, holding them to the same high standards by which they themselves were imprisoned» (Glenn, 1992:16). És l'abdicació de l'home de les responsabilitats domèstiques i familiars que es manté immòbil, juntament —com veurem al *capítol 3*— d'una manca de polítiques

¹²³ Consulteu el projecte europeu GALCA que va ser coordinat per la «Fondazione G. Brodolini» i la Comissió Europea l'any 2004. Consulteu la ponència de F. Bettio (*et al.*, 2004) i l'article de la mateixa autora (Bettio *et al.*, 2006).

socials orientades a la cura, el que possibilita el creixement actual de la «servant economy» (Ehrenreich, 2004:103).

D'altra banda, s'ha posat de manifest com l'anàlisi clàssica del treball domèstic, que veia el treball domèstic com una càrrega comuna, transversal i compartida per totes les dones, és cega a les desigualtats "intradones", estructurades principalment, per variables com la classe, l'ètnia, l'edat o la posició en el mercat de treball i la família. Com apunta el Colectivo IOÉ (2001a):

«Las mujeres se siguen haciendo cargo de la mayor parte del trabajo doméstico, incluso cuando compaginan esa actividad con un empleo remunerado. Pero esta situación no afecta a todas las mujeres por igual pues, dependiendo de su posición familiar y socioeconómica, se producen situaciones diferenciadas, que tienen su mayor contraste en el segmento de mujeres que "se libera" total o parcialmente de las tareas del hogar a costa de otras que duplican su cuota de trabajo doméstico (en su casa y en la de otra familia).» [Colectivo IOÉ, 2001a:130]

Així doncs, les dones tenen diferents experiències en relació amb la realització i la gestió del treball domèstic i el treball domèstic assalariat. El servei domèstic és un espai on s'exemplifica de forma rigorosa i clarivident la jerarquia entre dones, d'on es desprenen unes relacions de poder cada vegada més evidents per la internacionalització de la reproducció. A través del "nou ordre domèstic" d'abast mundial, les dones immigrants es constitueixen com les "servidores globals" (Parreñas, 2001) per excel·lència i possibiliten el manteniment de les classes professionals de les grans ciutats.

PART II.
LA SOLUCIÓ MEDITERRÀNIA A
LA "CRISI DE LA CURA"

3.

La configuració social de la cura als *països mediterranis*

«A new world of economic production and social reproduction is emerging where we should ask: what new, postindustrial gender order should replace the family wage?»

Nancy Fraser (1994:593)

«If care is becoming increasingly problematic given that the demand for it is growing at a time when the supply is diminishing, welfare states play a crucial role in mediating the dilemmas just as care creates new dilemmas for welfare states»

Mary Daly i Jane Lewis (2000:296)

INTRODUCCIÓ

Com s'ha vist al *capítol 1*, l'organització i la gestió del treball domèstic i de cura en una societat està estretament lligada a la seva interacció específica amb les tres institucions de benestar més elementals: la família, l'Estat i el mercat. L'articulació d'aquestes tres esferes no és un resultat fortuït, sinó que és producte de les influències històriques i socioculturals, que donen lloc a un *règim de benestar* concret.

La tesi se centra en l'organització i la gestió del treball domèstic i de cura de les dones, segons la seva posició en l'estructura social espanyola i, més àmpliament, en els anomenats *països mediterranis* o *règims de benestar mediterranis*. La configuració social de la cura en aquests països crea unes condicions, materials i culturals, al voltant d'aquest treball que marquen, entre altres factors condicionants de la pròpia estructura social —gènere, classe, ètnia i generació—, el tipus de pràctiques de cura o de les dones. Aquí, es mostren els trets principals del *règim de benestar mediterrani*, donant compte de les continuïtats i les transformacions del “triangle institucional”: l'*Estat*, el *mercat* i la *família* (Orloff 1993). Es posa especial èmfasi en el *règim de benestar espanyol* i en la conjuntura actual que travessa, amb l'objectiu de comprendre les pràctiques de cura de les llars espanyoles.

3.1.

Continuïtats i transformacions del *règim de cura mediterrani*

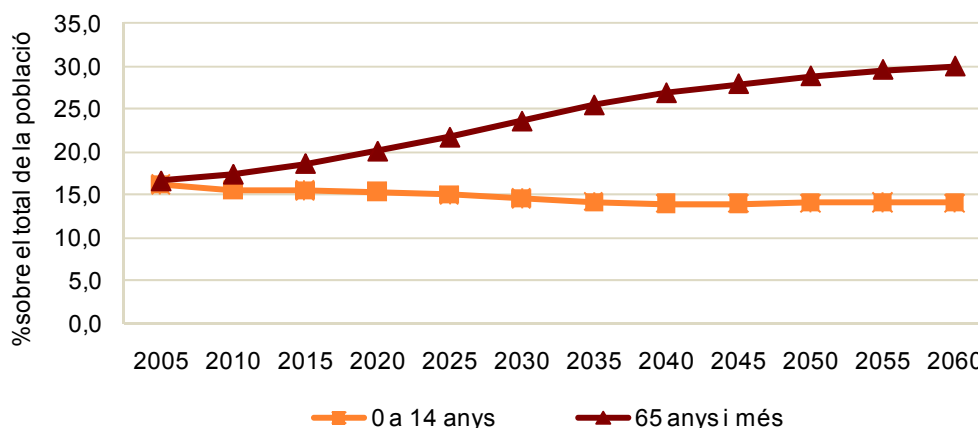
L'escenari de la cura mediterrani es mou en l'ambivalència pròpia d'una etapa transitòria, entre una política de la cura canviant, però poc ambiciosa des del punt de vista de la igualtat entre gèneres, un mercat segregat per gènere i amb una forta polarització femenina (Subirats, 1993; Torns *et al.*, 2007) i un patró familiar poderosament marcat pel segell *familista*. Tot i això, el model de la cura mediterrani, i en particular l'espanyol, mostren senyals de canvi importants, que generen la necessitat d'impulsar noves estratègies o pràctiques de cura, per part de les llars espanyoles. Dins l'etiqueta de *països mediterranis*, s'hi inclouen Grècia, Itàlia, Portugal i Espanya; països que, tot i que mostren paisatges heterogenis, parteixen d'un motlle bàsic comú.

A continuació, s'exposen aquests trets compartits, així com els canvis més recents que han afectat les formes d'organitzar i gestionar el treball domèstic i de cura en aquests països, fent especial èmfasi en el cas espanyol.

3.1.1. Els factors sociodemogràfics

La piràmide demogràfica d'Espanya ha anat adquirint des del final del segle XX fins a l'actualitat una nova aparença, de tal manera que la seva base s'ha anat estrenyent i la cúspide eixamplant. La població formada per persones menors s'ha anat reduint a un ritme constant, en comparació amb el conjunt de la població, mentre que el segment format per les persones amb més probabilitat de dependència creix a una forta velocitat (Durán, 2006). Les projeccions futures mostren com l'envelliment progressiu de les societats, lluny de brindar-se com un fenomen conjuntural dels nostres dies, s'anirà instal·lant com un tret característic tant de l'estructura poblacional mediterrània com europea.

Al gràfic 1 es fa palesa aquesta tendència doble que sembla que marcarà el futur demogràfic d'Europa, en què destaca el fort creixement de la proporció de la població major de 65 anys respecte al conjunt de la població. Aquest segment de la població representava un 16,6 % del conjunt de la població europea el 2005, mentre que les previsions apunten que el 2060 passarà a representar un significatiu 30 % (EUROSTAT, 2009).

Gràfic 1. Proporció de la població entre 0 i 14 anys i 65 anys i més (UE-27)

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2009).

L'envelliment demogràfic, però, adquireix especial rellevància als *països mediterranis*, juntament amb Alemanya, Bèlgica, Suècia i alguns països de l'est com Bulgària, Letònia i Estònia (EUROSTAT, 2009). Cal destacar que dins del conjunt de la Unió Europea, Itàlia encapçala la llista de països amb més població envellida (19,9 %), seguida d'Alemanya (19,8 %) i en tercer lloc Grècia (18,6 %), mentre que Espanya (16,6 %) no arriba a igualar la mitjana europea (16,9 %) (taula 1).

Taula 1. Població per grups d'edat

UE-27 i països mediterranis, 2007			
% sobre total població	65-79 anys	80 anys i més	Total 65 anys i més
UE-27	12,6	4,3	16,9
Grècia	14,7	3,9	18,6
Espanya	12,1	4,5	16,6
Itàlia	14,6	5,3	19,9
Portugal	13,2	4,1	17,3

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2009).

Altrament, l'“envelliment de l'envelliment” als *països mediterranis*, causat per l'increment de les persones de les cohorts d'edat més avançades, és significatiu. En el cas d'Espanya, la població octogenària l'any 2007 era del 4,5 %¹²⁴ i superava la mitjana europea. Les dades permeten fer intel·ligible l'evolució de l'índex general de

¹²⁴ Un altre segment de població que cada vegada té una major rellevància són les persones centenàries. Segons algunes de les projeccions de l'INE, s'estima que el 2015 la xifra de persones de 100 o més anys ascendirà a 10.353 i 69.759 el 2060 (IMSERSO, 2009). A més a més, les projeccions de població també auguren un increment d'aquest envelliment que, segons els pronòstics de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), en un termini de cinquanta anys duplicarà l'actual. L'INE projecta un panorama demogràfic futur basat en una societat envellida en què el 2060 gairebé un terç de la població serà gent gran, atès que es preveu que en aquesta data un 29,9 % de la població haurà superat el llindar dels 65 anys, dels quals un 13,1 % tindran 80 anys o més (IMSERSO, 2009).

*dependència*¹²⁵ (IGD), el qual ha patit fortes fluctuacions en els últims cinquanta anys (taula 2) i, en total, ha disminuït en 10 punts, la qual cosa ha fet explícita l'existència d'un «caring gap» (Anderson, 2000).

Taula 2. Índex general de dependència

Any	Espanya, evolució 1960-2008					
	1960	1970	1980	1990	2000	2008
IGD (%)	55,3	59,4	58,3	50,7	46,3	45,4

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2009).

Segons l'IMSERSO (2009), el punt d'inflexió de la nostra història demogràfica se situa a l'any 2001, moment en què el percentatge de població en edat infantil (0–14 anys) va ser superat pel de població de 65 i més anys¹²⁶, una circumstància que sembla que continuarà augmentat al llarg d'aquest segle. En el cas d'Espanya, durant els últims cinquanta anys, l'índex de dependència per a la població entre 0 i 14 anys ha minvat en un 50 %, la mateixa proporció en què, a la inversa, ha crescut l'índex pel sector de població de majors de 65 anys¹²⁷. En termes globals, l'IDG a Espanya era el 2008 del 45,4 % (taula 3), per sota de la resta de *països mediterranis*, que apunten unes xifres més properes a l'IGD europeu.

Taula 3. Índex general de dependència per grups d'edat

(%)	UE-27 i països mediterranis, Evolució 1960-2008												
	Índex de dependència (0–14 anys)						Índex de dependència (+ 65 anys)						Total IGD 2008
	1960	1970	1980	1990	2000	2008	1960	1970	1980	1990	2000	2008	
UE-27	:	:	:	29,2	25,7	23,3	:	:	:	20,6	23,2	25,2	48,6
Grècia	37,6	37,5	36,2	29,3	22,9	21,3	14,2	17,2	20,6	20,4	24,2	27,8	49,1
Espanya	42,6	44,2	41,2	30,5	21,8	21,3	12,7	15,2	17,1	20,2	24,5	24,1	45,4
Itàlia	37,4	38,1	35,1	24,5	21,2	21,3	14,0	16,7	20,3	21,5	26,8	30,4	51,7
Portugal	46,8	46,8	41,6	31,6	24,0	22,8	12,4	14,9	17,8	20,0	23,7	23,4	46,2

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2009).

Així doncs, un dels elements nous de l'escenari demogràfic és l'envelliment marcat de la població amb l'aparició de l'anomenada “quarta edat”; un fet que té com a conseqüència directa l'ampliació potencial del nombre de persones grans dependents i l'aflorament incipient d'una demanda d'un tipus de cura prolongada al llarg dels anys —«long-term care» (LTC)— (Bettio *et al.*, 2004, 2006; Pavolini i Ranci, 2008).

¹²⁵ Aquest índex calcula la proporció de persones potencialment dependents (0-14 anys i 65 i més anys) en relació del conjunt de la població entre 15 i 64 anys.

¹²⁶ En l'actualitat hi ha 2,4 punts percentuals més de grans que de nens i el 2060 es preveu que aquesta xifra ascendeixi a 17 (IMSERSO, 2009).

¹²⁷ L'augment d'aquest segment de la població és un fet constant al llarg de tot el segle XX, i ha passat de ser el 5,2 % de la població total al principis del segle XX a triplicar-se en l'actualitat (16,6 %) (IMSERSO, 2009).

L'envelliment afecta, de forma més acusada, el col·lectiu de dones i, per tant, té un component clar de gènere¹²⁸ —“feminització de l'envelliment”. Amb l'augment de l'edat disminueix la proporció de població casada i augmenta la viduïtat, un fenomen feminitzat per la major esperança de vida de les dones i per la diferència d'edat que sovint es dona en el matrimoni. D'aquí, que molts homes grans visquin la seva pròpia situació de dependència fora de la viduïtat i atesos per les seves dones, mentre que quan les dones cauen en una situació de dependència ho fan dins la viduïtat i acaben acudint als seus descendents, principalment les filles, per satisfer les seves necessitats entorn de la cura (IMSERO, 2009)¹²⁹. En aquest sentit, es produeix una disparitat de cobertura potencial per sexe (Durán, 2006), de manera que es calcula que els homes gaudeixen d'un 27 % més de disponibilitat d'ajuda potencial durant la seva dependència que les dones. Les dades proporcionades per l'IMSERO¹³⁰ posen de manifest que les dones tenen més necessitats entorn de la cura al llarg del seu cicle de vida, amb especial èmfasi quan superen els 65 anys. Amb el desenvolupament de la “Llei de dependència” (Llei 39/2006), un 65 % de les persones sol·licitants de les ajudes eren dones enfront d'un 35 % d'homes —de les dones, un 84,9 % eren majors de 65 anys.

Sumat al fenomen de la viduïtat, moltes de les persones de més de 65 anys també es veuen afectades per la solitud. El fet que moltes de les persones grans dependents visquin soles fa que precisin ajuda amb una dedicació de temps elevada (Pla Julián, 2004). En els últims quinze anys, les llars unipersonals amb persones de més de 65 anys han augmentat gairebé en un 2 %, la qual cosa l'any 2008 representava un 8,6 % del total de llars a Espanya i un 48,2 % del conjunt de llars unipersonals¹³¹. Cal assenyalar que, malgrat que les llars unipersonals segueixen una tendència gradual ascendent als *països mediterranis*, la proporció de “llars multigeneracionals” encara està molt per sobre dels països de la resta d'Europa¹³² (Moreno i Acebes, 2008). Així doncs, a Espanya, com la majoria de països europeus, s'ha produït una transformació progressiva del model de família extensa a un model de família amb un nucli de convivència reduït, però que continua establint vincles familiars forts a distància, de manera que les transaccions de benestar intrafamiliar s'efectuen des de residències separades. És el que s'anomena “família àmplia”, que implica una redefinició de les

¹²⁸ A tall d'exemple, en el cas d'Espanya, la població de més de 65 anys representava l'any 2009 un 16,6 % del total de la població, però si s'observa aquesta xifra segregada per gènere, es posa de manifest com les dones de més de 65 anys representaven un 18,9 % entre el col·lectiu femení, de les quals un 2,8 % tenien més de 85 anys, mentre que la població de més de 65 anys masculina representava un 14,2 %, sent la població de més de 85, un 1,3 %. Seguint aquesta tendència, entre el 1996 i el 2009, el grup que va augmentar més la seva població de més de 65 anys va ser el de les dones (amb un 1,1 %). Vegeu la taula I dels annexos.

¹²⁹ Mentre que quatre de cada cinc homes majors de 65 anys està casat, una de cada dues dones és vídua (IMSERO, 2009).

¹³⁰ Dades de l'IMSERO facilitades pel «Servei d'Estadístiques de la Subdirecció General Adjunta de Valoració, Qualitat i Avaluació».

¹³¹ Vegeu el gràfic I dels annexos.

¹³² Vegeu el gràfic II dels annexos.

condicions d'intercanvi de benestar intergeneracional (Parella, 2003). La “simplificació familiar” (Flaquer i Navarro, 2005)¹³³, però, és un fenomen que també s'està reproduint a les llars de població més jove amb fills menors, un sector de la població també en situació de dependència.

Així doncs, d'una banda, s'està produint una major unipersonalització de les llars on viuen persones grans i, de l'altra, un increment de les llars monoparentals, una doble conjuntura que té les dones com a protagonistes destacades i que amplia les situacions potencials de dependència i pressiona la demanda de serveis de cura, formals i informals, mercantils o de caràcter comunitari (IMSERSO, 2009). Els *països mediterranis*, i en concret Espanya, travessen un escenari que motiva i intensifica l'aflorentament de noves necessitats socials relacionades amb la cura quotidiana de les persones.

En aquesta tessitura, cal analitzar si és possible assolir un major equilibri entre la demanda i l'oferta d'aquests serveis (Bettio *et al.*, 2006) i veure si es poden redistribuir socialment (i *com*) les obligacions i els privilegis entorn d'aquest treball. Ara bé, com assenyala Mª A. Durán (2006), el fet que la majoria de persones cuidadores siguin dones, un col·lectiu encara amb una posició de debilitat política, ha fet que els estudis focalitzin més l'atenció en la demanda que en l'oferta de la cura; una demanda que si s'estima a partir de criteris demogràfics i desatenent els criteris socials que també l'articulen, adopta un volum esbiaixat i inferior a les seves possibilitats reals: «son factores sociales, más que demográficos los que rigen el código real de intercambio y donación de cuidados» (Durán, 2006:63). En aquest sentit, els recursos —institucionals (pensions), patrimonials o d'oferta rebuda de temps per part de terceres persones— que homes i dones disposen en situació de dependència difereixen per causes alienes a la demografia i s'expliquen per codis socials com el sistema de sexe/gènere.

Un altre exemple que posa de manifest la necessitat de mesurar les demandes de la cura transcendent els cànons demogràfics i integrant paràmetres socials és el fet que existeix un volum important de disponibilitat potencial entorn de la cura de les persones suposadament capaces d'autoproveir-se de cura, autònomes, però que no exerceixen l'autogestió perquè estan ocupades en altres activitats la major part del

¹³³ L. Flaquer i L. Navarro (2005) argumenten que s'està produint un procés de “simplificació familiar” arreu d'Europa. Aquests autors defineixen tres etapes bàsiques en relació amb els models familiars a Europa: a) L'etapa preindustrial, amb un model familiar tradicional basat en la família extensa, complexa i intergeneracional; b) L'etapa industrial, on predomina el model «male breadwinner» i la família nuclear i c) L'etapa postindustrial on s'instaura l'ideal «universal adult breadwinner» i domina el model de família “postnuclear” cada vegada amb més llars de caràcter monoparental. Segons aquests autors, es dona un procés progressiu d'individualització dels drets a mesura que s'avança d'etapa.

dia¹³⁴ (Durán, 2006). En qualsevol cas, el que sembla evident és que l'envelliment de la població s'instaurarà com un tret estructural de la fesomia de les nostres societats al llarg d'aquest segle. Segons els càlculs elaborats per Mª Á. Durán (2006), la demanda de cura del 2025 per a persones de més de 65 anys haurà augmentat un 44 % respecte a l'any 2001, un fet que anirà acompanyat de la reducció de l'oferta potencial de cuidadors. Afrontar aquest desafiament, des d'una major provisió pública de serveis de la cura no sembla fàcil, si es té en compte, d'una banda, la reticència de la població espanyola a assumir pujades fiscals i la poca confiança cap a l'administració pública i, de l'altra, la debilitat política del col·lectiu al qual socialment se li adscriu la provisió de la cura: dones entre 50 i 60 anys, en atur i amb dificultats econòmiques (Durán, 2006). Així doncs, el nou escenari augura l'existència d'unes necessitats que s'ampliaran amb el pas del temps, les quals plantegen als *estats del benestar* occidentals i als seus sistemes de protecció social, la necessitat d'establir nous acords institucionals i polítics coherents amb la nova realitat (Martin, 2001; Pavolini i Ranci, 2008).

Però a Europa i als *països mediterranis* no només s'estan produint canvis demogràfics importants, sinó que, de forma sincrònica, des de finals del segle XX fins a l'actualitat, la suma d'altres canvis estructurals a aquesta conversió demogràfica, ha agitat les formes tradicionals d'organitzar la cura en aquestes societats. D'una banda, el vincle femení amb el treball remunerat s'ha consolidat amb la incorporació massiva de les dones de classe mitjana al mercat de treball dels anys vuitanta del segle passat; un procés que ha afectat l'estabilitat material i simbòlica del model tradicional de proveir el treball domèstic i de cura —«male breadwinner/female caregiver»— i que va estar marcat, gran part de la segona meitat del segle XX, per uns ciments morals sòlids que semblaven incorruptibles¹³⁵.

Es dibuixa una etapa de “crisi” de les estructures de provisió de benestar quotidià; una conjuntura que s'ha definit amb diverses expressions: “crisi de la cura” —«care crisis»— (Pérez Orozco i Del Río, 2002), “dèficit de cura” (Hochschild, 2001a; Perrons *et al.*, 2006) o —«care gap»— (Lewis, 2006). Apareix, així, la possibilitat —i

¹³⁴ En el projecte dirigit per M^a. A. Durán «Encuesta CSIC sobre Mujeres y Trabajo no Remunerado (EMTNR)» l'any 2003 a la Comunitat de Madrid, sobre una mostra de 1.194 llars, es plasmen algunes dades sobre el motiu pel qual hi havia alguna persona a la llar que requeria atenció de cura a la vida quotidiana. Té un interès especial destacar que un 22,1 % de les llars exposaven com a motiu el fet que la persona estava ocupada en altres activitats, és a dir, que quasi un quart de les llars enquestades exercien activitats de cura entorn de persones que es trobaven en plenes facultats per a la seva autosuficiència, la qual cosa posa de manifest, una demanda de cura que poc té a veure amb la dependència i amb les dades demogràfiques exposades anteriorment. Però, en canvi, és una xifra significativa que es pot relacionar amb una tradició mediterrània basada en el familisme i la divisió sexual del treball.

¹³⁵ A Espanya, el franquisme va jugar un paper clau en mantenir aquest imaginari familiar que integrava un codi moral rígid i establia una forta divisió sexual del treball. Es basava en un ideal familiar que establia estàndards molt estrictes a la conducta sexual de la dona, però honorava el seu rol com a esposa i mare i prohibia el divorci, l'avortament i l'anticoncepció. No va ser fins després de la transició democràtica, als anys vuitanta, que es començà a reconèixer la igualtat d'oportunitats entre gèneres. (Carlos, 2000).

necessitat— de redistribuir i reorganitzar el treball reproductiu en l'àmbit “macro” —entre les tres esferes centrals de canalització del benestar: la família, l'Estat i el mercat—, i en l'àmbit “micro” —entre gèneres, classe, ètnies i generacions—.

3.1.2. El mercat de treball mediterrani

3.1.2.1. Activitat, ocupació i atur

Malgrat els avenços quant a la participació femenina en el treball remunerat, les desigualtats de gènere del mercat de treball espanyol segueixen superant la mitjana europea (Banyuls *et al.*, 2009). Si bé la taxa d'activitat femenina espanyola ha seguit en els últims trenta anys una tendència marcadament ascendent, ja que ha passat del 31,8 % el 1987 al 51,5 % el 2009¹³⁶, la taxa d'atur femenina continua sent superior a la masculina —18,3 % enfront d'un 17,6 %— (taula 4). Cal assenyalar que el context de crisi econòmica d'Espanya dibuixa una conjuntura excepcional quant a les diferències d'atur per sexe, atès que el diferencial s'ha vist molt minorat respecte del context previ a la crisi. En aquest sentit, les dones continuen patint més els efectes de l'atur però en els últims cinc anys l'increment percentual de l'atur masculí ha estat molt superior al femení, un fenomen que també ha deixat empremta a la resta d'Europa.

Taula 4. Taxa d'activitat i d'atur per sexe

Espanya, evolució 2005-2009

(%)	2n trimestre 2005		2n trimestre 2009		Diferencial 2005-2009
	Taxa d'activitat	Taxa d'atur	Taxa d'activitat	Taxa d'atur	
Ambdós sexes	57,3	9,3	60,0	17,9	8,5
Homes	68,7	7,2	68,8	17,6	10,3
Dones	46,4	12,2	51,5	18,3	6,0

Font: elaboració pròpia a partir de la «Encuesta de Población Activa» (EPA), INE.

Però l'alta taxa d'atur femenina no es filtra per al conjunt de dones de forma homogènia, sinó que ho fa de manera selectiva i polaritzant aquest col·lectiu (Maruani, 2000). L'edat i el tipus de formació són alguns dels grans eixos de divisió social de les dones en el mercat de treball, de manera que les dones més joves i amb menys formació són el segment laboral més malparat¹³⁷. A tall d'exemple, a Espanya la taxa d'atur femenina té un impacte més significatiu entre les dones més joves d'entre 16 i 34 anys (taula 5).

¹³⁶ Vegeu la taula II dels annexos.

¹³⁷ L'ètnia és un altre factor clau d'estratificació del mercat de treball, en el qual s'aprofundeix a l'*apartat 4.2. del capítol 4.*

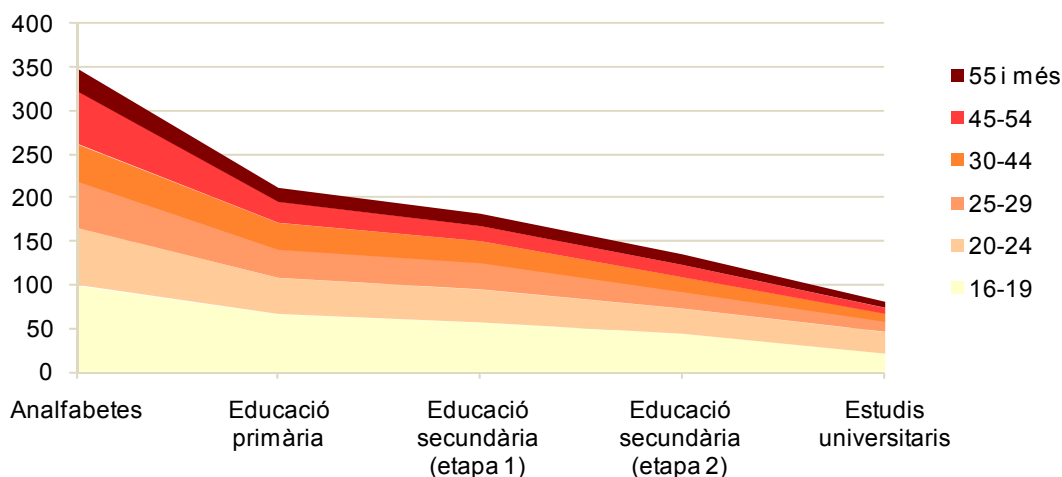
Taula 5. Taxa d'atur femenina per grups d'edat

Dones	Espanya, 2n trimestre de 2009		
	Actives (milers)	Aturades (milers)	Taxa d'atur (%)
Total	10.092,5	1.848,4	18,3
16–24 anys	1.002,2	360,3	35,9
25–34 anys	3.007,8	562,5	18,7
35–44 anys	2.897,6	475,9	16,4
45–54 anys	2.167,2	317,5	14,6
55 anys i més	1.004,9	131,6	13,1

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Les desigualtats de gènere s'acusen especialment en la primera etapa del curs de vida, moment en què les dones obtenen llocs de treball amb caràcter més inestable i amb retribucions més baixes que els homes, encara que es registren en major mesura a la universitat com a via de mobilitat social (Miguélez i Recio 2010). Moltes dones joves s'insereixen en el sector terciari de l'economia i es troben en una situació contradictòria entre el seu èxit escolar i la posició que tenen en el mercat de treball que sovint es perfila per sota del seu llindar formatiu. Ara bé, la formació, juntament amb el capital social i cultural, segueix jugant un paper crucial en la distribució "intradones" de la taxa d'atur, atès que actua com un component pal·liatiu de l'efecte de l'edat i com un factor d'estabilització futura de la trajectòria laboral (gràfic 2).

Gràfic 2. Taxa d'atur (%) femenina per nivell de formació assolit i grups d'edat

Font: Elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.
Nota: Espanya, 2n trimestre de 2009.

A mesura que les dones obtenen millors nivells formatius, la taxa d'atur disminueix o, des d'una lectura oposada, la taxa d'ocupació creix i minva el «gender gap»¹³⁸. Cal

¹³⁸ L'any 2007, el nombre de dones amb un nivell d'educació superior ja superava el nombre d'homes (un 21 % de les dones entre 15 i 64 anys havien cursat estudis universitaris enfront d'un 20,1 % dels homes). Alhora, la proporció de dones amb nivells d'educació baixos va baixar d'un 40 % el 2000 a un 33,5 % el 2007 (EUROSTAT, 2008).

destacar que Espanya presenta, al gener de 2010, la taxa d'atur femenina més elevada de la UE-27 després de Letònia, amb una taxa del 18,9 % i el 19,2 %, respectivament (EUROSTAT, 2010), mentre que la més baixa és la dels Països Baixos (4 %). Les taxes d'atur femenines d'Espanya i la resta dels *països mediterranis* superen la mitjana europea (9,3 %) en tots els casos¹³⁹, tot i que amb diferències internes destacables, sent les taxes d'Espanya i Grècia les més altes (taula 6).

Taula 6. Taxa d'atur per sexe

(%)	UE-27 i <i>països mediterranis</i> , evolució 2000-2010					
	Gener 2000		Gener 2010		Diferencial per sexe	
	Dones	Homes	Dones	Homes	Gener 2000	Gener 2010
UE-27	10	8	9,3	9,7	2,0	-0,4
Grècia	17,7	7,5	13,5	7,1	10,2	6,4
Espanya	17	8,4	18,9	18,7	8,6	0,2
Itàlia	14,1	8,3	9,8	7,7	5,8	2,1
Portugal	5	3,7	11,2	10	1,3	1,2

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2010).

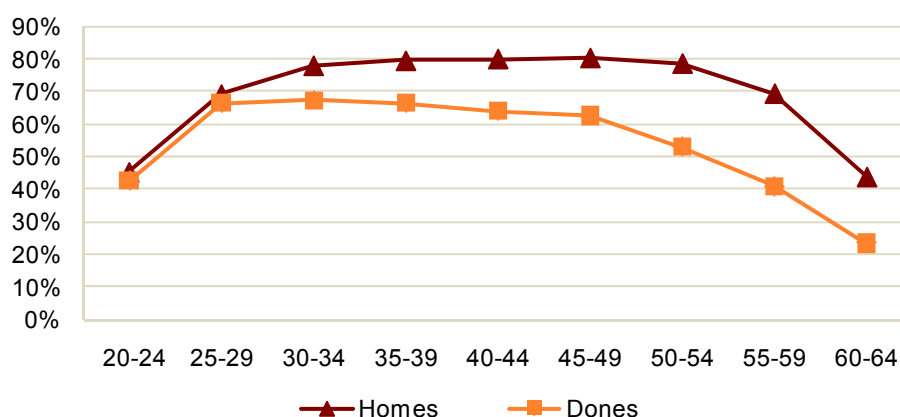
Com a conseqüència de la crisi econòmica, l'evolució del diferencial de la taxa d'atur per sexes en el conjunt dels *països mediterranis* ha minvat significativament en l'última dècada i destaca el cas espanyol, on s'ha reduït en més de 8 punts (taula 6). Aquest diferencial és en tots aquests països superior a la mitjana europea, fet que constata la presència, en aquesta regió, d'unes desigualtats per gènere majors en relació amb la participació en el mercat de treball remunerat¹⁴⁰.

Pel que fa a l'ocupació, els països del sud d'Europa presenten les taxes d'ocupació femenina més baixes del conjunt del continent. Segons dades d'EUROSTAT, al gener de 2010, Espanya tenia una taxa d'ocupació femenina del 52,8 %, mentre que Grècia (48,9 %) i Itàlia (46,4 %) presentaven dades encara menors. L'excepció dins el "clúster mediterrani" és Portugal (61,6%), amb una tradició d'ocupació femenina més sòlida¹⁴¹. Les desigualtats per gènere es tornen a fer evidents en comparar els perfils d'ocupació de cada sexe, els quals donen compte dels patrons d'entrada i sortida del mercat de treball durant tot el curs de vida (gràfic 3).

¹³⁹ Vegeu la taula III dels annexos.

¹⁴⁰ En l'última dècada, l'atur a la UE-27 ha estat sempre més gran per a les dones que per als homes, però des de maig de 2009, la taxa d'atur de les dones a la UE-27 presenta una xifra menor (9,3 %) que en els homes (9,7 %). Aquest fet reflecteix els efectes de la crisi econòmica actual, on alguns sectors del mercat laboral clarament masculinitzats com la construcció i la indústria han estat fortament colpejats, la qual cosa ha provocat pèrdues d'ocupació sobretot entre els homes (EUROSTAT, 2010).

¹⁴¹ L'ocupació formal femenina sempre ha tingut una acceptació alta entre la societat portuguesa. Dades recents de l'OCDE mostren que Portugal és un dels països de la UE amb uns ingressos per càpita més baixos, un fet que fa que moltes famílies necessitin un segon treballador a jornada completa per poder sostenir les despeses familiars; de manera que les parelles de "doble ingrés" amb fills/es han esdevingut la norma des de 1980 (Crompton i Lyonette, 2006b, 2007).

Gràfic 3. Taxa d'ocupació al llarg del curs de vida per sexe

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.
Nota: Espanya, 2n trimestre de 2009.

A Espanya, les taxes d'ocupació femenina comencen a caure en la cohort de dones entre 25 i 29 anys i segueixen disminuint de forma constant durant tot el curs de vida. A diferència d'altres països europeus, als *països mediterranis*, les dones tendeixen amb major freqüència a abandonar el mercat de treball amb el naixement dels fills/es sense tornar-s'hi a incorporar¹⁴² (Lewis *et al.*, 2008). La maternitat té a Espanya un alt impacte en la vida professional de les dones, sobretot pels baixos nivells de suport institucional per a la cura dels nens i les nenes (León, 2005). En molts països europeus, el declivi de l'ocupació femenina relacionada amb la maternitat es produeix de forma pronunciada amb el naixement del tercer fill i la presència d'un sol fill menor té un impacte poc significatiu. Però a Espanya, juntament amb Alemanya, els Països Baixos i el Regne Unit, l'aparició del primer fill marca un abans i un després en l'ocupació femenina¹⁴³.

El perfil baix de l'ocupació femenina també guarda certa correlació amb el nombre d'hores que homes i dones treballen en el treball remunerat, sent els països amb menys ocupació femenina els que mostren una cultura masculina del treball més forta. Així, segons l'anàlisi de J. Lewis (*et al.*, 2008), un 43,4 % dels homes espanyols deien que treballaven més de 46 hores a la setmana l'any 2005 i en el cas de les dones ho feien un 12,6 %; un percentatge que, en el cas dels homes, és altament informatiu de

¹⁴² Sovint el perfil d'ocupació femenina tenia una forma de "M" pel fet que les taxes d'ocupació femenina, tradicionalment es reduïen notablement durant el primer any de formació familiar, al voltant de l'edat 25-35 anys, per augmentar de nou a mesura que els fills/es creixien. La magnitud d'aquest anomenat "efecte M" difereix segons els països: en molts països, el perfil d'ocupació en el curs de vida, s'ha aplanat donat als canvis en la conducta femenina en el mercat laboral, però el tradicional descens de l'ocupació femenina al voltant de la maternitat encara és alt a la República Txeca, Hongria, Japó i Corea. (Vegeu: «OECD Family Database. Social Policy Division-Directorate of Employment, Labour and Social Affairs»).

¹⁴³ Concretament, l'any 2003, les dones espanyoles entre 20 i 49 anys sense fills presentaven una taxa d'ocupació del 61,7 %, mentre que les dones de la mateixa franja d'edat amb un fill menor de 12 anys tenien una taxa d'ocupació del 53,8 %, amb dos fills una taxa del 47,5 % i amb tres fills un 41,3 % (Aliaga, 2005; EUROSTAT, 2005).

la seva baixa inversió temporal en la provisió de benestar quotidià per als altres, que A-L. Ellingsaeter ha expressat com a «care squeeze»¹⁴⁴. Inferior al dels homes però també significatiu és el percentatge de dones que fan llargues jornades de treball, juntament amb Grècia i Portugal, atesa la cultura “presencialista” mediterrània¹⁴⁵, així com de treballar en horaris atípics (Lewis *et al.*, 2008; Torns, 2008b).

El “treballador–ideal” a l'Estat espanyol encara s'associa, per tant, a les pràctiques “presencialistes” i de compromís amb el treball. Una assumpció cultural basada en la “norma masculina” que concep el “treballador–ideal” com algú sense responsabilitats domèstiques i/o familiars i que devalua patrons alternatius de treball (Murillo, 1996; Crompton *et al.*, 2007a). Un mode de producció articulad entorn de l'objectiu del màxim rendiment precisa d'un individu “lliure de responsabilitats familiars”, amb una disponibilitat total i de compromís amb l'empresa, de manera que els efectes que la domesticitat té sobre les dones, les converteix en potencials “treballadores imperfectes” (Murillo, 1996). S. Murillo (1996) posa èmfasi en la importància del “capital temps”; un capital que es transfereix de les dones cap als homes i que possibilita la viabilitat i l'eficàcia del “treballador–ideal”, majoritàriament masculí:

«El capital tiempo debe ser rigurosamente medido, primero por las propias mujeres que lo donan y después por un mercado de trabajo que se beneficia del mismo –indirectamente– a través de unos trabajadores liberados de obligaciones; incluso aquellas que afectan a su propio mantenimiento y arreglo personal» [Murillo, 1996:16]

Així doncs, el model de “treballador–ideal” que presideix la cultura laboral espanyola té conseqüències directes sobre la distribució del treball productiu i reproductiu entre gèneres i no apunta un context massa idoni per assolir el model de N. Fraser (1994, 1997) —«universal caregiver model». Més aviat, lluny d'assolir aquest model, sembla que hi ha una intensificació i una invasió del treball remunerat que no fa altra cosa que reproduir les desigualtats de gènere (Gambles *et al.*, 2007) i que B. Pocock (2005) explica en forma de contradicció: «the unchanging normative male worker archetype dominates institutions of work and care, while the cultures of motherhood and fatherhood remain stoically resistant to renovation» (Pocock, 2005:32). En qualsevol cas, malgrat que les diferències en la taxa d'atur per sexe s'han retallat, les desigualtats per raó de gènere a l'interior del mercat de treball espanyol són una realitat ben present.

¹⁴⁴ (Ellingsaeter, 2006 a Lewis *et al.*, 2008).

¹⁴⁵ En el cas espanyol, el “presentisme” és una característica del treball masculí que pot tenir els seus orígens en l'època franquista, en la qual els homes caps de família estaven obligats a acumular llargues jornades de treball per complir la seva funció de proveïdors únics d'ingressos (Torns, 2008b).

3.1.2.2. Segregació vertical i horitzontal

La major inserció de les dones al mercat de treball —com a resultat de la incorporació massiva de les dones de classe mitjana¹⁴⁶— ha anat acompanyada d'una segregació per gènere —vertical i horitzontal—, on les dones s'ocupen en major proporció en segments del mercat de treball secundari (Piore 1983; Banyuls *et al.*, 2009); un segment presidit per formes de treball de caràcter precari i atípiques i amb la concentració major de treballs no qualificats.

Aquí, l'anàlisi de la posició de les dones al mercat de treball des de la teoria dual del mercat de treball de M. Piore (1983) té sentit amb la inclusió de les crítiques feministes des de la teoria de la interacció producció–reproducció¹⁴⁷ (Beechey, 1994; Humphries i Rubery, 1994). Des d'aquest vessant crític, els fonaments que expliquen la segmentació i la segregació per gènere en el món productiu resideixen en les relacions asimètriques de la divisió sexual del treball, en què la posició subordinada de la dona a l'esfera domèstica circumscriu unes condicions d'entrada desiguals al món de la producció. Per tant, el treball domèstic i el treball salarial no són dos fenòmens distints, sinó més aviat dos moments d'un mateix procés (Chabaud *et al.*, 1985).

La segregació horitzontal i vertical per gènere, per tant, és fruit d'una forma específica d'interacció entre la producció i la reproducció que situa les dones en posició de desavantatge en el mercat de treball. La segregació es fa explícita i tangible en el mode de distribució ocupacional de les dones per sectors i grups professionals. En aquest sentit, les dones han anat omplint, en gran mesura, les ocupacions de la nova “societat de serveis” relatives a la cura i a la reproducció; unes activitats relacionades, en molts casos, amb les funcions domèstiques i de caràcter auxiliar (Murillo, 1996) —ocupacions «pink collar»—, que també s'ha anomenat la “indústria de l'estat *del benestar*”, això és educació, sanitat i serveis socials¹⁴⁸ (O'Connor, 1996). Concretament, la segregació horitzontal a l'Estat espanyol es fa palesa tenint en

¹⁴⁶ Cal remarcar que la major incorporació de les dones al mercat de treball als anys vuitanta va ser principalment de dones de classe mitjana. Sovint el discurs social més estès interpreta aquest salt quantitatiu en la inserció femenina al mercat de treball com un fenomen global, experimentat per a “totes les dones” però, és ben sabut, que les dones de classe treballadora han compaginat el treball formal i informal, productiu i reproductiu, tota la vida, fent de la “doble presència” un fenomen d'origens molt antics (Gardey, 2000; Carrasquer i Torns, 2007; Torns *et al.*, 2007). Ara bé, la major participació de les dones en el treball formal de principis dels vuitanta sí que va provocar l'extensió i l'“eclosió” de la “doble presència” entre les dones (Carrasquer, 2009).

¹⁴⁷ L'enfocament de *l'autonomia relativa de la reproducció social* propugnat per J. Humphries i J. Rubery (1994) defensa aquesta visió dialèctica de l'esfera de la producció i l'esfera de la reproducció, en què ambdues s'articulen mútuament, de manera que una no es pot entendre sense l'altra. Aquest enfocament es proposaria com una alternativa tant a l'enfocament de *l'autonomia absoluta de la reproducció social*, en què l'esfera de la reproducció es considera independent del sistema de la producció (Hartmann, 1994), com un enfocament funcionalista, en què l'esfera de la reproducció és vista com una part integrada i adaptable al sistema de la producció.

¹⁴⁸ En l'informe publicat per l'EUROSTAT el març del 2007 s'observa com la concentració de les dones en aquests sectors segueix una tendència creixent més que decreixent. A més, el grau de concentració de les dones en sectors limitats és molt més elevat que no pas la concentració entre els homes.

compte les taxes elevades de feminització¹⁴⁹ de sectors com les activitats sanitàries i els serveis socials (76,5 %), l'educació (65,3 %), les activitats administratives (56,7 %) o les llars que ocupen personal domèstic (90,9 %); uns sectors que s'han expandit amb la progressiva desindustrialització de l'economia espanyola però que ho han fet a partir de la creació d'ocupació de baixa qualitat i una major dualització del mercat de treball (Torns *et al.*, 2007; Banyuls *et al.*, 2009). Es tracta de sectors on, com recorda R. Parreñas (2008) es gesta una *reificació de la domesticitat* (Parreñas, 2008) perquè s'espera que les dones activin les seves habilitats apreses com a “mares i esposes”. Són activitats que comparteixen un mode de fer i estar que recorda el treball de cura informal i que posiciona a qui les exerceix —dones— en una situació de subordinació pel fet que desenvolupen treballs amb un baix reconeixement, prestigi i valoració (Torns i Carrasquer, 1987) o, com recorda J. Lewis (2002): «anything to do with care tends to be poorly valued» (2002:344).

La sectorialització de les dones en el mercat de treball en ocupacions que guarden un símil en el contingut i el simbolisme social amb el treball reproductiu, és el que algunes autores han anomenat el “patriarcat públic” (Hernes, 1987; Walby, 1997; Daly i Lewis, 2000). Per a S. Walby (1997) el “patriarcat públic” és un forma que adquireix el patriarcat durant el segle XX i es distingeix del patriarcat privat pel fet que la llar deixa de ser l'únic centre de l'opressió femenina. En aquest procés d'extensió del patriarcat a les estructures institucionals, el mercat de treball i l'Estat passen a ser noves estructures de poder que s'adhereixen a la de l'àmbit privat de la llar¹⁵⁰. De forma similar, H. M. Hernes (1987) parla d'una transició de les dones d'una dependència privada a una dependència pública, que s'ha produït a través de la seva inserció segregada en els sectors terciaris i públics de l'economia.

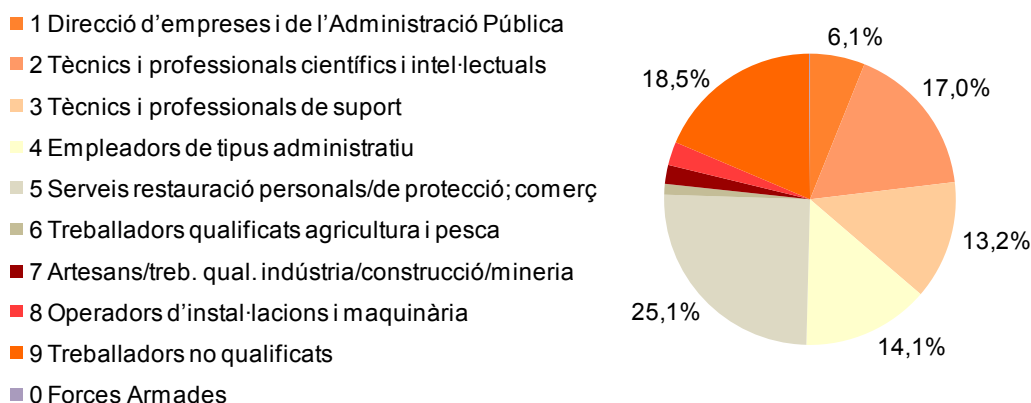
La segregació ocupacional vertical és l'altra cara de la moneda i, com apunta T. Torns (1999), el «verdadero núcleo duro de las desigualdades de género para las mujeres ocupadas» (Torns, 1999:155). Així, les dificultats de promoció laboral de les dones espanyoles persisteixen (gràfic 4): un 25,1 % de les dones ocupades es troben en el sector terciari i un 18,5 % ocupen llocs de treball no qualificats, mentre que en el cas dels homes aquestes xifres són d'un 10,8 % i un 10,5 %, respectivament¹⁵¹; uns treballs que atrapen les dones en un “terra enganxifós”, on prevalen treballs amb salaris baixos i unes condicions de treball precàries¹⁵².

¹⁴⁹ La taxa de feminització s'ha calculat segons la fórmula = dones ocupades sector/ocupació total sector, seguint la classificació de la CNAE-09. Vegeu la taula IV dels annexos.

¹⁵⁰ En paraules de S. Walby (1997): «in private patriarchy the expropriation of women's labour takes place primarily by individual patriarchs within the household, while in the public form it is a more collective appropriation. In private patriarchy the principal patriarchal strategy is exclusionary; in the public it is segregationist and subordinating» (Walby, 1997:24).

¹⁵¹ Vegeu la taula V dels annexos.

¹⁵² Vegeu l'article d'opinió: “Moderando el optimismo” publicat per T. Torns a *La Vanguardia* (diumenge, 17 d'octubre de 2004).

Gràfic 4. Distribució de dones per grups professionals

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.
Nota: Espanya, 2n trimestre de 2009.

Altrament, les dones que es troben en llocs administratius són un 14,1 % i en el cas dels homes un 5,3 %, mentre que la presència en la cúspide ocupacional en llocs d'execució i de direcció és d'un escàs 6,1 %, la qual cosa fa evident la solidesa de les barreres invisibles de l'anomenat "sostre de vidre" —«glass ceiling»¹⁵³—; un "sostre de vidre" que, cal remarcar-ho, actua de mur promocional, però només per a les dones que poden arribar plantejar-se fer carrera professional.

3.1.2.3. La temporalitat i el temps parcial

Més enllà de la segregació horitzontal i vertical per gènere, a poc a poc s'estan consolidant dues noves característiques de l'ocupació femenina a Espanya: els contractes temporals i les jornades a temps parcial. Com apunta T. Torns (2008b), ambdós fenòmens són sempre sinònim de males condicions de treball, salaris baixos, horaris atípics i economia submergida. Les diferents tradicions europees del model «male breadwinner/female caregiver» donen lloc a diferents índexs de parcialitat en la jornada laboral femenina (Torns, 2005; Carrasquer i Torns, 2007).

Tot i que les dades de treball a temps parcial a Espanya són inferiors a altres països europeus¹⁵⁴, és rellevant destacar que aquest tipus de treball està augmentant entre les dones espanyoles de forma considerable.

¹⁵³ El "sostre de vidre" defineix la situació a la que s'afronten moltes dones que ocupen llocs de treball qualificats i veuen totalment minvades les seves possibilitats de promoció laboral. Aquesta problemàtica és per a S. Parella (2003) la verdadera barrera que troben les dones per a la igualtat real: «mientras el siglo XX se ha caracterizado por la consecución legal de la igualdad entre hombres y mujeres, el reto del siglo XXI es superar el "techo de cristal" que impide alcanzar la igualdad real» (Parella, 2003:58).

¹⁵⁴ La mitjana europea de dones ocupades a temps parcial se situava el 2009 en un 31,5 %, mentre que a Espanya aquesta xifra era d'un 23 %. Els països de la UE-27 amb les taxes més altes de temps parcial són els Països Baixos (75,8 %), Suïssa (59,3 %), Alemanya (45,3 %) i Noruega (43,4 %), mentre que les taxes més baixes es registren en els països recentment incorporats a la UE, com Bulgària (2,7 %), la República Eslovaca (4,7 %), Hongria (7,5 %) i la República Txeca (9,2 %) («Labour Force Survey», EUROSTAT).

Taula 7. Ocupats per sexe i tipus de jornada

Espanya, evolució 1999-2009

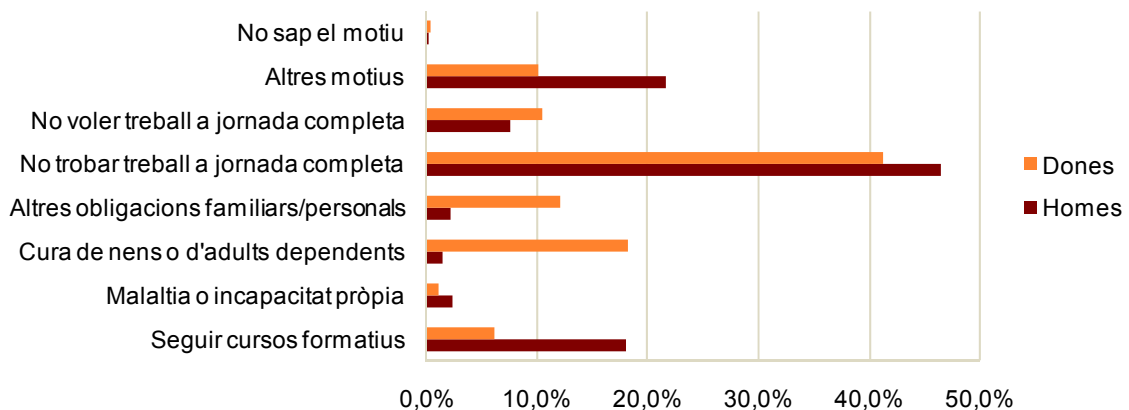
		Total		Temps complet		Temps parcial	
		valor absolut	(%)	valor absolut	(%)	valor absolut	(%)
2n trimestre 1999	Homes	9.402,7	100	9.119,4	96,9	283,3	3,0
	Dones	5.223,7	100	4.303,7	82,3	920	17,6
2n trimestre 2009	Homes	10.700,9	100	10.188,5	95,2	512,3	4,8
	Dones	8.244,1	100	6.305,9	76,5	1.938,2	23,5

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

En l'última dècada (1999–2009), les dones ocupades que treballen a temps parcial han augmentat en quasi un 6 %, han passat a representar el segon trimestre del 2009 un 23,5 % del total de dones ocupades, mentre que els homes ho feien en un 4,8 % (taula 7). Les dades evidencien com «parlar de *temps partiel*, c'est parlar de *femmes*» (Maruani, 2000:108). L'augment del temps parcial té un perfil sexualitzat alhora que se sectorialitza en determinades branques d'activitat. Segons la classificació de la CNAE-93¹⁵⁵, l'increment de les dones amb jornada a temps parcial s'ha produït, entre el 1999 i el 2008, sobretot en els sectors de la construcció (+11,7 %) i les energies (+13,2 %), el comerç (+6,8%), les activitats immobiliàries i els serveis empresarials (+5,8 %) i l'educació (+6,1 %) i les activitats sanitàries (+5 %) ¹⁵⁶.

Però a banda del major protagonisme del treball a temps parcial entre les dones espanyoles, en termes quantitius, és especialment significatiu observar els motius que condueixen homes i dones a estar ocupats en un treball a jornada a temps parcial (gràfic 5).

Gràfic 5. Ocupats a temps parcial per motiu de la jornada parcial i sexe

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

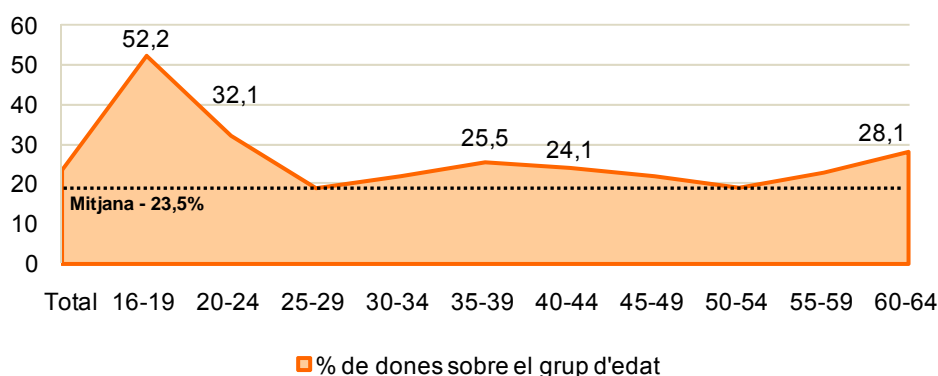
Nota: Espanya, 2n trimestre de 2009. Percentatges sobre el total de cada sexe.

¹⁵⁵ «Clasificación Nacional de Actividades Económicas-1993».¹⁵⁶ Vegeu la taula VI dels annexos.

Majoritàriament, tant homes com dones treballen a temps parcial perquè no han pogut trobar un treball a jornada completa, però, on apareixen les diferències per gènere és en el segon motiu més explicitat: en el cas de les dones és el fet d'haver de tenir cura de menors o persones adultes dependents (18,2 %), mentre que en el cas dels homes és per "altres motius" (21,6 %) i el fet de seguir cursos de formació (18 %). Si al 18,2 % de les dones que treballen a temps parcial per tenir cura d'algun familiar se li suma el 12,2 % que ho fa per "altres obligacions familiars i personals", s'obté un important 30,4 % de dones que tenen aquest tipus de jornada per condicionants de l'esfera reproductiva.

Les dades reforcen la idea que les dones són el col·lectiu "diana" d'una mala relació entre el temps i el treball (Torns, 2005). La major ubicació de les dones en treballs a temps parcial està lluny de ser voluntàriament escollida, ja que té una relació clara amb la necessitat de conciliar la vida professional amb la vida familiar, mentre que en el cas dels homes sembla que aquesta necessitat és inexistent. Per tant, l'emplaçament particular de les dones al mercat de treball no respon a una lògica de "preferències", com defensa l'aposta teòrica de C. Hakim (2000, 2003)¹⁵⁷, sinó que respon al conflicte material entre l'esfera de la producció i la reproducció (Humphries i Rubery, 1994). El treball a temps parcial està clarament feminitzat, en gran part, a causa del manteniment de la divisió sexual del treball a l'àmbit privat, que continua adjudicant a les dones la cura de les persones dependents. En aquest sentit, el treball a temps parcial té una relació evident amb el moment reproductiu conjuntural del curs de vida de les dones (gràfic 6).

Gràfic 6. Dones ocupades a temps parcial i grups d'edat

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

A les cohorts d'edat on acostumen a intensificar-se les càrregues familiars, la jornada a temps parcial creix, exceptuant-ne el grup d'edat 16–24 anys en el qual l'augment es

¹⁵⁷ C. Hakim (2003) explica la distribució de les dones en treballs a temps parcial o complet a partir de les seves "preferències" individuals derivades de l'heterogeneïtat dels "estils de vida" femenins. L'autora diferencia tres grans grups de dones: «home-centred», «adaptative» i «work-centred», en funció de les seves "preferències" respecte al mercat de treball i la llar. Aquesta teoria al *capítol 5*.

pot explicar per altres motius com la necessitat de buscar una feina compatible amb els horaris de formació. En la franja d'edat entre 30 i 45 anys, així com a partir dels 55 anys, les dones que treballen a temps parcial superen la mitjana, la qual cosa posa en evidència els efectes laborals que tenen els possibles canvis en el volum i la intensitat del treball reproductiu que acostumen a tenir lloc en aquestes edats, com la tinença de fills/es en les més joves i l'aparició, en les dones més grans, de persones grans dependents —pares o sogres—, així com l'atenció i dedicació als néts.

Vistes les dades, a grans trets es pot pensar que la tendència creixent de la parcialitat en la jornada laboral femenina a Espanya, consolida el patró familiar descrit per J. Lewis com a «one-and-a-half o one-and-three-quarters earner model» (Lewis, 2001), en el qual els homes treballen a jornada completa i les dones treballen a temps parcial i persisteix una gran quantitat de treball de cura en la informalitat. Es tracta d'un tipus de model familiar, fins ara atípic a Espanya i al sud d'Europa i que és producte d'una individualització parcial de la ciutadania i que no deixa de ser una “versió modificada” del vell model —«male breadwinner»— (Pocock, 2005; Lewis, 2007b). O, en qualsevol cas, és un model que no subverteix el contracte social entre sexes (Fagan *et al.*, 2000). Això no obstant, l'emergència d'aquest patró familiar queda lluny de ser el model hegemònic —com ho pot ser en el cas dels Països Baixos, el Regne Unit, Alemanya o Àustria. Les dades mostren com els *països mediterranis* es continuen caracteritzant per dos models familiars polaritzats de compaginar el vincle treball remunerat/tr treball no remunerat, on, d'una banda, se situa el model de doble ingrés on l'home i la dona treballen a temps complet —«dual full-time earning»¹⁵⁸—, més propi dels països nòrdics i, de l'altra, el model on només un dels dos, tradicionalment l'home, treballa remuneradament —«single-earner»¹⁵⁹— (Lewis *et al.*, 2008).

D'altra banda, el fenomen de la temporalitat també marca a Espanya una escletxa entre els homes i les dones, tot i que en menor mesura que el fenomen de la parcialitat. Segons dades de l'EPA, si bé en l'última dècada el percentatge de contractes temporals s'ha vist minorat, sobretot arran de la crisi econòmica i la caiguda del sector de la construcció, les diferències entre els homes i les dones es mantenen molt semblants. El segon trimestre de 2009, el 27 % de les dones assalariades tenien un contracte de caràcter temporal, mentre que els homes el tenien en un 23,8 %, una diferència de més de tres punts, que ja es donava el 1999; aquestes són unes xifres elevades que exemplifiquen el tipus de model productiu que ha anat prenent forma a Espanya, on la temporalitat ascendeix als valors més alts de tota la UE-27. L'alta

¹⁵⁸ J. Lewis (2001) també ha anomenat aquest model «adult-worker model», el qual tendeix a créixer a mesura que creix la injecció de mà d'obra femenina al mercat de treball ocupada a temps complet.

¹⁵⁹ Cal apuntar que dins dels *països mediterranis*, Portugal es distància d'aquesta polarització de models, ja que en aquest país hi ha una certa hegemonia del model «dual full-time earning» (Lewis *et al.*, 2008).

presència de la temporalitat¹⁶⁰ a Espanya és producte de l'increment de la desregulació laboral que, segons els arguments oficials, forma part d'una transició d'un model d'ocupació altament protegit i paternalista a un mercat de treball flexible capaç d'estimular el creixement econòmic i reduir l'atur (Banyuls *et al.*, 2009).

El perfil feminitzat de la temporalitat s'accentua en el sector públic, on les dones amb contracte temporal eren, el 2009, un 30,3 %, més de deu punts per damunt dels homes (19,9 %). En el sector privat la temporalitat femenina (26 %) continua superant la masculina (24,6 %) però la distància s'escurça considerablement¹⁶¹. Val la pena apuntar que les diferències en el tipus de contracte per sexes encara s'eixamplen més si es té en compte que dins el contracte indefinit les dones ocupen un percentatge major que els homes en els contractes fixos discontinus. I en els contractes temporals es diferencien dels homes per la seva forta presència en la categoria de contractes per substitució total o parcial —15,6 % de les dones enfront d'un 5,7 % dels homes—, i en la categoria de contractes de caràcter verbal —10,4 % enfront d'un 5 %¹⁶².

A tots els trets segregacionistes de l'ocupació femenina, cal afegir-hi les discriminacions laborals indirectes, com la discriminació salarial, que afecta els col·lectius femenins més ben situats del mercat de treball o l'assetjament sexual, més present entre els sectors de la cua de l'estructura ocupacional (Torns, 1999). A tall d'exemple, segons dades de l'EUROSTAT, l'any 2008, el «gender pay gap» (GPG)¹⁶³ a Espanya era d'un 17,1 %, és a dir, que les dones espanyoles percebien un 17,1 % menys de salari que els homes, una dada que a la UE-27 se situava en el 18 %¹⁶⁴. La causa principal de la discriminació salarial és, precisament, la segregació ocupacional que situa homes i dones en extrems professionals i sectorials amb un reconeixement social i material dispar, fet que dificulta a moltes dones reunir les condicions necessàries per accedir a la ciutadania en igualtat de condicions que els homes —“ciutadanes de segona”—, i gaudir d'una pensió contributiva digna¹⁶⁵ (Lewis, 2007b). La discriminació salarial per gènere suscita, entre diferents teòriques socials, la

¹⁶⁰ L'estructura productiva espanyola s'ha sustentat en les últimes dècades en un tipus de desenvolupament econòmic basat en activitats intensives en mà d'obra i de baixa productivitat i una gestió de la mà d'obra flexible. La “legalització” de la flexibilitat va ser possible gràcies a les reformes laborals de principis dels anys vuitanta com l'Acord Econòmic i Social de 1984 que introduïa el contracte temporal (Banyuls *et al.*, 2009).

¹⁶¹ Vegeu la taula VII dels annexos.

¹⁶² Vegeu la taula VIII dels annexos.

¹⁶³ El GPG representa la diferència entre el salari mitjà brut per hora dels homes assalariats i el de les dones assalariades, com un percentatge del salari mitjà brut per hora dels homes assalariats. Les dades presentades han estat extretes del «Structure of Earnings Survey Data» d'EUROSTAT.

¹⁶⁴ Segons les dades comparatives dels països de la UE, el GPG és menor en conjunt als països mediterranis pel fet que són països amb una baixa proporció de temps parcial entre les dones. Així, les diferències salarials són inferiors pel fet que hi ha més dones a l'economia formal treballant en feines a jornada completa (Den Dulk i Van Doorne-Huiskes, 2007).

¹⁶⁵ J. Lewis (2007b) insisteix en el fet que, si no s'afronta des de l'estat del benestar la qüestió de la cura i les divisions entre homes i dones respecte del treball productiu i reproductiu persisteixen, la tendència futura es concretarà en un augment de les desigualtats per gènere en la vellesa, i farà de la conjunció entre “ser dona i gran” un factor d'exclusió important.

necessitat de revisar unes categories professionals construïdes des d'un sistema patriarcal que *sexua* una estructura ocupacional d'aparença neutra (Torns, 1999; Maruani, 2000).

3.1.2.4. Un equilibri “agredolç”

Malgrat el creixement de la participació femenina en el mercat de treball dels últims trenta anys, les dades explorades mostren una ocupació femenina segellada per la precarietat i la polarització —de caràcter endogen (*entre dones*) i exogen (*entre gèneres*). Les dones continuen ubicant-se, de forma majoritària, en les posicions de la jerarquia ocupacional amb salaris més baixos, menys qualificades, de caràcter temporal i a temps parcial, el que explica el baix cost d'oportunitat que pot tenir per a les dones abdicar del mercat de treball (Torns, 1999; Maruani *et al.*, 2000; Carrasquer i Torns, 2007). S'ha vist com, a més a més, la parcialitat de la jornada laboral, que sovint està lligada a formes precàries d'ocupació, està deixant de ser un fenomen marginal de l'ocupació femenina espanyola i es converteix en un eix de segmentació amb el col·lectiu masculí.

Alhora, augmenta la polarització de les condicions laborals entre les dones ocupades, ja que mentre una minoria gaudeix de treballs altament qualificats en el sector públic i en grans empreses, una àmplia majoria s'ocupa en treballs poc qualificats del sector serveis i a temps parcial (Torns, 2008a; Banyuls *et al.*, 2009). És així com la precarietat es reparteix de forma desigual en el col·lectiu femení, expandint-se asimètricament en funció de variables estructurals com l'ètnia, l'edat —generació— o la classe social, penetrant en els subjectes en situació de major vulnerabilitat social¹⁶⁶. Un exemple clar de vulnerabilitat social, que es tracta amb més detall al *capítol 4*, és el que protagonitzen les dones immigrants ocupades en activitats domèstiques i de cura; unes activitats que han caigut fora del “llindar d'acceptació” (Villa, 1990) de moltes dones autòctones per les baixes condicions de treball i els baixos salaris que arrossegueuen. La precarietat laboral dels grups de dones més vulnerables tampoc no els concedeix suficient *poder social de negociació*¹⁶⁷ (Villa, 1990; Prieto, 1994) per a

¹⁶⁶ S'entén per “vulnerabilitat social” «la posibilidad potencial que tiene un colectivo de disminuir la distancia entre niveles de vida en orden descendente. De tal forma que ciertos factores estructurales que, a su vez, explican la formación de estos grupos conlleven a convertirlos en colectivos de riesgo en términos de empobrecimiento, sobre todo, en una misma sociedad» (Papí, 2003:12).

La incidència major de la precarietat es dona entre les persones sense un reconeixement ple dels drets de ciutadania —dones immigrants—, o amb uns drets de ciutadania mediats —dones en tant que mares i esposes i joves en tant que fills/es (Carrasquer i Torns, 2007).

¹⁶⁷ P. Villa (1990) condiona la posició que ocupen els treballadors al mercat de treball a dos factors: a) les seves oportunitats de treball, atès el nivell de demanda agregada i la política dels empresaris i b) la posició relativa que ocupen en l'estructura social i que els diferencia en funció del seu poder social de negociació i el seu nivell d'acceptació de les condicions de treball: «por debajo del cual tenderían a considerar sus oportunidades de empleo “socialmente inaceptables”.» (Villa, 1990:312). En termes de C. Prieto «por poder social de negociación de mercado se entiende la capacidad y disposición de un trabajador o conjunto de trabajadoras para aceptar o rechazar un empleo por determinados salarios y en determinadas condiciones de trabajo.» (Prieto, 1994:36).

tenir capacitat per canviar l'organització del treball o promoure millores en les polítiques públiques promogudes pel govern (Banyuls *et al.*, 2009), situant-les en un circuit tancat de cert estancament laboral. Així, la incidència major de la precarietat es dona entre aquelles persones sense un reconeixement ple dels drets de ciutadania —dones immigrants— o amb uns drets de ciutadania mediats, o subordinats (Saraceno, 1994), —dones en tant que mares i esposes i joves en tant que fills/es¹⁶⁸ (Carrasquer i Torns, 2007).

Davant aquest escenari laboral femení, cal recordar que la precarietat i la polarització femenina no són fenòmens incipients i embrionaris de l'era econòmica global, com sovint s'ha expressat des d'alguns sectors polítics, sinó que la precarietat ha estat històricament la “norma d'ocupació femenina” per excel·lència (Carrasquer i Torns, 2007). Tal com assenyalen aquestes autores, el concepte de precarietat és un concepte construït a partir del trencament de la norma masculina de gran part de la segona meitat del segle XX, regida per la plena ocupació i l'estabilitat pròpia del model *fordista*. La nova “cultura de la precarietat” té els seus orígens en la dissolució progressiva del paradigma industrial *taylorista–fordista* i la fi de l'etapa daurada del treball estable masculí, una precarietat que es tradueix en la consolidació d'“ocupacions dèbils”¹⁶⁹ —amb contractes temporals, temps parcial i baixos salaris—, la pèrdua de garanties, l'aparició de discontinuïtats en les trajectòries laborals i la dificultat de construir una identitat individual i col·lectiva lligada al treball¹⁷⁰ (Carrasquer i Torns, 2007).

L'erosió de l'imaginari *fordista* al voltant del treball ha contribuït a forjar l'artifici simbòlic del “mite de la precarietat”, però la precarietat laboral, descrita en aquests termes, ha estat una característica constant i estructural de la relació salarial femenina. Així doncs, la mitificació de la precarietat, com a nou paradigma de les regles del joc del mercat de treball, és una idea incompleta i traçada des de la norma industrial masculina que acaba per eclipsar una realitat precària històricament ja viscuda per moltes dones. Per tant, la “cultura de la precarietat” es fonamenta en una anàlisi parcial i “cega al gènere”, sense tenir en compte que la relació laboral femenina probablement s'ha desenvolupat sempre en precari i, el que no és menys important, ha

¹⁶⁸ L'anàlisi de la precarietat, doncs, requereix una anàlisi que passi pel tamís de l'estructura social, que permeti visualitzar amb detall l'ampli espectre de situacions precàries, els col·lectius que la pateixen i les causes que la generen, així com una anàlisi crítica que revisi el model de ciutadania que s'hi amaga al darrere: «la précarité de l'emploi féminin est, dans une certaine mesure, le biais qui permet d'interroger le concept actuel de citoyenneté sous l'angle du genre, appelant à reformuler le contrat social entre hommes et femmes.» (Torns, 2008b:62).

¹⁶⁹ (Alonso, 2000 a Carrasquer i Torns, 2007).

¹⁷⁰ En un sentit més ampli, el discurs de la “cultura de la precarietat” s'hauria vinculat a una forma de percebre la vida des de la incertesa i la inseguretat: «enfatizaría ese vivir en la incertidumbre que afectaría a todos los ámbitos de la existencia vital, a esos procesos de adaptación o de transformación constante de las persona en una sociedad que ha visto como se diluyen sus marcos de referencia clave. Es decir, “cultura de precariedad” haría referencia al hecho de asumir, de forma más o menos crítica, o de hacer frente, a la así llamada sociedad del riesgo» (Carrasquer i Torns, 2007:145).

estat acollida, col·lectivament, des de la tolerància i la invisibilitat social. Un exemple del nexa precari de les dones amb el treball es fa patent en el tipus d'ocupació derivada del sector de la cura i l'atenció a les persones dependents com els SAD¹⁷¹ (Carrasquer i Torns, 2007).

De forma resumida, es pot concloure que homes i dones es relacionen de forma diferent amb l'activitat econòmica i dins el mercat de treball es distribueixen de forma segmentada. Les dones espanyoles, a més a més, el gener de 2010 doblaven la taxa d'atur de la Unió Europea (18,9 % enfront d'un 9,3 %, taula 6) i superaven també amb escreix la temporalitat mitjana europea; essent el treball a temps parcial l'apunt final, el qual es pronostica com una opció d'ocupació femenina probable. Per consegüent, malgrat que durant les últimes tres dècades hi ha hagut un increment important de la taxa d'activitat femenina, tal com remarquen M. Maruani, C. Rogerat i T. Torns (2000), es viu una feminització del mercat de treball però de forma inacabada i incompleta, sota el segell permanent de la desigualtat. O, en termes de V. Beechey (1994): «el mercado laboral no es una entidad sexualmente neutra (...) las relaciones de género están inscritas en la organización misma de la producción» (1994:433). Lluny de caminar cap a una individualització plena en termes d'ocupació, les dades de la situació femenina a Espanya sobre el mercat de treball mostren un escenari on les dones encara són treballadores de segona fila (Torns i Carrasquer, 1987) i, de retruc, experimenten una ciutadania fragmentària i defectuosa al costat dels seus homòlegs masculins.

Així, l'estudi del vincle entre el treball productiu i el gènere, obliga a fixar l'atenció entre la ciutadania i el gènere, és a dir, en com la forma de gaudir i percebre els drets i les obligacions socials en societat es distribueix diferencialment en funció del sexe. Ara bé, si bé és cert que les dones ocupen encara un rang secundari en l'accés a la ciutadania, el gènere, com ja s'ha apuntat, no és l'únic factor de divisió social. Considerar les dones com un bloc monolític, format per categories universalitzables erra l'anàlisi de les desigualtats i ignora les divisions d'ètnia, de classe o d'edat. Per tant, creuar tots aquests elements de l'estructura social amb les desigualtats de gènere es converteix en una prioritat analítica si es vol assolir una anàlisi que reflecteixi les complexitats de la societat en què vivim. En qualsevol cas, els canvis del mercat laboral posen de manifest que s'ha produït un desplaçament de les fronteres de l'esfera privada a l'esfera pública, en què tot avenç s'ha vist neutralitzat per l'ordre sexual anterior (Baudelot, 2000), fent que la major participació femenina al mercat de treball tingui una evolució contradictòria, en què, seguint una expressió de M. Maruani,

¹⁷¹ P. Carrasquer i T. Torns (2007) mostren aquest escenari laboral femení en què la precarietat esdevé la norma (i no l'excepció), mitjançant una aproximació als nous jaciments d'ocupació que s'estan generant al voltant dels treballs de cura i l'atenció a les persones dependents com els SAD, on el tipus d'ocupació precària i els col·lectius que els desenvolupen, dones autòctones i immigrants, apareixen com dos elements indissociables i de reforçament de les cotes de segregació ocupacional.

la dona ha fet «tres pasos adelante y dos atrás» (Maruani *et al.*, 2000:15). Un avenç ambivalent que lluny de suavitzar les desigualtats de gènere, les modela i acomoda a un nou escenari laboral i que sembla, segons les dades presentades, que guarda un cert parentiu entre els països del sud d'Europa, on la segregació per gènere en el mercat de treball sembla que adquireix més força.

Tot seguit, s'analitza amb més detall aquesta evolució paradoxal del món del treball. El nou equilibri en la distribució de la càrrega total de treball entre gèneres canvia la lògica dels drets de benestar i la manera en què es pensa el món del treball (León, 2005; Benería, 2006). Caldrà veure fins a quin punt el nou escenari convida a la continuïtat i al canvi en les pràctiques de gènere entorn del treball i en quines esferes esdevé més plàstic i transigent o, contràriament, intocable i persistent en la tradició.

3.1.3. La família i la “doble presència” femenina

3.1.3.1. *Imaginaris i pràctiques entorn de la divisió sexual del treball*

La paradoxa d'aquesta conjuntura de canvi rau en el fet que, si bé es constata que el mercat de treball remunerat ha patit importants alteracions en clau femenina, l'estructura de treball no remunerat es manté força passiva als canvis, mantenint una divisió sexual del treball estable i poc flexible a la integració masculina. Tot i que la major participació de les dones al mercat de treball posa sobre la taula la qüestió de com organitzar i repartir diàriament els diferents tipus de treballs —productiu i reproductiu; remunerat i no remunerat— (Benería, 2006), la realitat de les pràctiques quotidianes persisteix resistent al canvi (Crompton *et al.*, 2005). De fet, la mateixa situació ja va ser descrita a finals dels anys vuitanta, per la nord-americana A.R. Hochschild (1989), en el seu llibre *The second shift* com una revolució femenina estancada —«stalled revolution». Segons l'autora, a finals del segle XX, les dones estaven involucrades en la més gran de les revolucions culturals i socials, però es tractava d'una revolució inacabada i truncada, pel fet que la major inserció femenina al món de la producció no es compensava amb un moviment dels homes al món de la reproducció o com apunta R. Parreñas (2008): «the division of labor in most families still does not mirror the increase in women's' labor market participation» (Parreñas, 2008:55).

Als *països mediterranis*, com s'ha vist, cada vegada més dones han anat amollant-se a les exigències del món productiu i augmentant les seves taxes d'activitat, un fet que ha sacsejat, en certa mesura, l'imaginari simbòlic al voltant del model d'organització familiar tradicional, col·locant-lo en situació de decadència (Lewis, 2001, 2002, 2007b).

L'erosió simbòlica i discursiva d'aquest model, però, no manté un equivalent pràctic en la vida quotidiana, de manera que pràctica i discurs avancen a un ritme dispar; hi ha una progressiva generalització del tipus de “família de doble ingrés” —«dual-earner family»— (Parella, 2003) però dins l'esfera privada perviuen les formes antigues de domesticitat femenina pròpies d'un model en procés d'abandonament —«male breadwinner»— (Lewis, 2002; Kremer, 2005; Pocock, 2005; Crompton *et al.*, 2007b).

«The male breadwinner model has eroded but the social reality is still far from a family comprised of self-sufficient, autonomous individuals. While women's behaviour has changed substantially in respect of paid work, they still perform the bulk of unpaid care work, which was their obligation under the old work/welfare model» [Lewis, 2002:342]

O, en altres paraules:

«The problem of work-family reconciliation arises from asymmetric gendered behaviour (...) women have entered the labour market to a much greater extent than men have increased household work» [Gershuny, 2000 a Lewis, 2006:103]

Efectivament, es detecta un cert estaticisme en les formes de la divisió sexual del treball: «the rapid social changes of the last half-century have not dislodged the ideology of domesticity»¹⁷² que es tradueix en una situació on: «it is more difficult for women to choose not to care, or for men to choose prioritise care» (Crompton *et al.*, 2007a). No obstant això, hi ha un consens que la tradició familiar basada en una “doble exclusivitat” —productiva per a l'home i reproductiva per a la dona—, està reculant. Si més no, l'ideal de la “dona–mestressa de casa” perd legitimitat social¹⁷³, mentre pren força l'acord social al voltant de la dona–treballadora, tot i que no deixi de desenvolupar el paper de dona–cuidadora. En certa manera, l'expectativa de la “dona–mestressa de casa” —«full-time mother»— s'esvaeix arreu d'Europa: «in Europe, the icon of the housewife is fading» (Kremer, 2005:7). Així, avui en dia, el problema no és que les dones se sentin obligades a proveir la cura, sinó que els homes han abandonat històricament les seves obligacions o deures ciutadans de proveir-la, ja que, massa sovint, els homes exerceixen el “dret de no cuidar” (Kremer, 2005).

Malgrat que en la majoria de països occidentals les actituds respecte dels rols de gènere s'estan “liberalitzant”, hi ha encara grans diferències entre els diferents contextos nacionals, de manera que el conflicte domèstic adopta diverses formes en funció del país (Crompton i Lyonette, 2007). Els *països mediterranis*, per exemple, es basen en un *règim de cura* altament dependent del benestar quotidià produït en la família, que actua com a unitat bàsica de la societat. Es tracta d'un *règim de benestar*

¹⁷² (Probert, 2001 a Pocock, 2005:41).

¹⁷³ Segons dades del Colectivo IOÉ (2001a), el nombre de dones que es dediquen a temps complet al treball domèstic i de cura (mestresses de casa), va disminuir entre el 1975 i el 2000 en un 32 %. El major descens es produí entre el 1985 i el 1990.

amb trets *familistes* acusats, on la dona encara juga un rol central en la reproducció domèstica i familiar i on romanen fortes desigualtats de gènere¹⁷⁴; les dades del CIS¹⁷⁵ mostren com les dones que es poden definir encara sota la noció de “dones cuidadores”, l’activitat principal diària de les quals és el treball domèstic no remunerat o la cura de persones dependents, encara representen un significatiu 47,7 %, de manera que el fenomen «male breadwinner» encara es fa vigent, tot i que no en la mateixa intensitat que dècades enrere¹⁷⁶. Ara bé, paradoxalment, tant als *països mediterranis* com a l’Estat espanyol, l’acceptació del discurs políticament correcte basat en la “igualtat de gènere” és pràcticament una realitat. Segons dades del baròmetre d’opinió de març de 2010 del CIS (núm. 2.831), el 94,9 % dels ciutadans/es espanyols estaven bastant o molt a favor de la “plena igualtat entre homes i dones”, mentre que un 51 % pensava que la família ideal és aquella en la qual homes i dones treballen formalment i comparteixen el treball domèstic i de cura¹⁷⁷.

Si bé és cert que la contribució econòmica que les dones fan a les famílies ha augmentat, la balança de contribucions en termes de treball no remunerat entre els homes i les dones a la llar ha canviat molt poc o, com apunta O. Sullivan (2000, 2004), el canvi és clarament lent. D’una banda, la plausibilitat simbòlica i social al voltant del model “home guanyador de pa–dona mestressa de casa” s’esberla, mentre que, paral·lelament, l’estructura sexuada de les pràctiques reproductives i familiars es manifesta força continuista en les seves formes i els patrons de gènere es mantenen poc mòbils i coherents als processos de canvi (Sullivan, 2000; Bittman *et al.*, 2005; Crompton i Lyonette, 2007); o “glacials”, utilitzant la terminologia de R. Crompton¹⁷⁸ (*et al.*, 2005):

«Women continue, increasingly, to profess more liberal gender role attitudes, although there appears to be a relative lack of corresponding change in the gendered allocation of household tasks (...) the rate of change in the division of domestic labour appears to be glacial.» [Crompton *et al.*, 2005:228]

¹⁷⁴ Vegeu, entre d’altres, els treballs de S. Sarasa i L. Moreno (1995); A. Pfennig i T. Bahle (2000); R. Trifiletti (1999); A. M. Guillén (1997); J. Lewis (1997, 2001); E. Addis (2002); F. Bettio i J. Plantenga (2004) o F. Miguélez i A. Recio (2010).

¹⁷⁵ Vegeu les dades del baròmetre d’opinió del CIS núm. 2.781.

¹⁷⁶ Els contrastos entre la pràctica i el discurs de la població espanyola en relació amb la igualtat de gènere es poden consultar a l’estudi *Opiniones y actitudes sobre la familia*, elaborat pel CIS l’any 2004 (CIS (2004) *Opiniones y actitudes sobre la familia* (estudi núm. 2.578) o el baròmetre d’opinió de març de 2010 (núm. 2.831).

¹⁷⁷ Un altre 21 % pensa que el millor model és aquell en el qual les dones treballen a temps parcial i s’encarreguen de la llar i la família i, la resta (22 %) opina que les dones casades no haurien de treballar (Cruz Cantero, 1995 a Fernández i Tobío, 2005). Aquestes dades tenen un fort component generacional, ja que el model igualitari de família augmenta a un 75 % entre els joves espanyols de 15 a 29 anys. Tan sols és un 6 % el que considera com a ideal de família aquella en què només l’home treballa fora de casa i és exclusivament la dona la que s’ocupa de les tasques de la llar i de la cura dels fills (Fernández i Tobío, 2005).

¹⁷⁸ L’estudi dut a terme per R. Crompton (*et al.*, 2005) ratifica aquesta contradicció entre l’evolució del discurs i la pràctica entorn de la divisió sexual del treball, a partir de l’anàlisi comparativa de Gran Bretanya, Noruega i la República Txeca.

O també:

«Despite the very real changes in women's employment, therefore, our evidence suggests that the extent of change in the domestic division of labour remains glacial» [Crompton i Lyonette, 2007:131]

A aquest fenomen cal afegir, tal com diversos estudis demostren, que en els casos on els homes han anat guanyant terreny domèstic ho fan a nivell de certes tasques però mai en termes d'adquisició de responsabilitat. Així mateix, malgrat possibles avenços, les dones continuen retenint la responsabilitat i la gestió del treball domèstic i de cura, fins i tot quan els homes el fan o "ajuden" a fer-lo (Sullivan, 2000).

Canviar les relacions de gènere en l'esfera privada, com ja recordava Mª Ángeles Durán (1991), no té solució fàcil, ja que el sistema normatiu ubicat en les fronteres de les relacions privades i reproductives es fonamenta en un acord tàcit i invisible que el fa altament resistent a la concreció i al canvi¹⁷⁹ (Durán, 1991). Aquesta situació ha desembocat, a finals del segle XX i principis del XXI, en un increment de la "càrrega total de treball" de les dones, que combinen com poden el treball domèstic i de cura i el treball remunerat o mercantil; una situació que L. Balbo (1994) ja va designar amb el nom de "doble presència" i que es correspon amb la condició quotidiana de la dona adulta actual en les societats contemporànies. Per tant, la major inserció de les dones al mercat de treball no ha implicat un alliberament de les dones de l'àmbit familiar: «salir de las redes de dependencia económica no ha supuesto liberarse de las redes de dependencia familiares. La contrapartida de la liberación reside en la doble jornada.» (Oso, 1998:191).

El terme de "doble presència" (Balbo, 1994) fou una gran troballa epistemològica pel fet que descriu molt bé l'experiència de viure de forma sincrònica, en uns mateixos espai i temps, una doble càrrega de treball: la familiar/domèstica i la professional¹⁸⁰. Segons L. Balbo (1994), l'experiència de la "doble presència" constitueix l'experiència més prolongada en la vida de la dona adulta, una vida que està marcada per una seqüència de presències i absències, bastant rígida, que presenta tres etapes bàsiques: a) l'etapa anterior al matrimoni, o anterior al naixement de la primera criatura, en què la dona té una presència plena en el mercat de treball formal amb l'exercici d'una jornada completa; b) l'etapa de naixement del primer fill, en què la dona està absent del mercat de treball i té una dedicació plena en els afers familiars i c) una

¹⁷⁹ Mª Ángeles Durán contraposa aquest tipus de "regles privades" de caràcter implícit i sovint conservadores al canvi al sistema de regles que regeixen el treball assalariat, de caràcter explícit, les quals estipulen els drets i deures dels treballadors (Durán, 1991).

¹⁸⁰ La "doble presència" (Balbo, 1994) expressa una situació diferent de la "doble jornada", que pot ser fàcilment assimilada a la diacronia amb la qual es pot experimentar el denominat "plurit treball" (Carrasquer i Torns *et. al.*, 1998).

última etapa en què la dona s'insereix de nou en el mercat de treball però en forma de “doble presència”.

El fenomen de la “doble presència” als països del sud d'Europa és especialment acusat i indicatiu de la persistència d'una institució familiar que continua sent el canal principal de provisió de benestar, sota el lideratge habitual de la dona¹⁸¹, i amb una capacitat limitada per modificar el contracte social entre gèneres (Carrasquer, 2009). De fet, segons dades del CIS, un 73,5 % de la població espanyola enquestada creu que les dones estan en desavantatge respecte dels homes a l'hora de compaginar la seva vida laboral i familiar¹⁸². Així doncs, a l'Estat espanyol es continuen imputant les càrregues de cura a la unitat familiar, justament en un moment en què, d'una banda, l'envelliment de la població està multiplicant les necessitats socials al voltant de la cura i, de l'altra, les dones en situació de “doble presència” creixen. Una conjuntura que dificulta la provisió quotidiana de la cura —“crisi de la cura”— (Bettio *et al.*, 2004, 2006). En aquest context, superar les desigualtats de gènere esdevé difícil si no s'imposen canvis, com a mínim, en dos àmbits: l'àmbit de l'organització social de la cura, amb una major socialització de la cura per part de les institucions públiques, i l'àmbit privat, amb una major implicació masculina en l'esfera reproductiva.

3.1.3.2. L'arrelament del “paradigma familista”

Als *països mediterranis*, l'evidència col·lectiva de la «solidaritat o reciprocitat familiar» encara gaudeix d'un poder simbòlic alt dins la família i eclipsa, en certa manera, que aquesta solidaritat és per damunt de tot treball femení¹⁸³: «el contrato generacional a menudo conlleva otro contrato implícito entre hombres y mujeres basado en la división del trabajo en función del género»¹⁸⁴. Sens dubte, un dels eixos fonamentals de diferenciació entre els diferents *règims de benestar* gira entorn del significat que se li dona al “contracte generacional”. Mentre que en les societats no *familistes* com els països nòrdics, és l'Estat qui assumeix bona part de la responsabilitat de dispensar la cura al conjunt de la ciutadania, «en los países del sur de Europa el término “cuidado” es sinónimo de “cuidado familiar”, atribuido, básicamente y de manera ineludible, a las mujeres de la familia.» (Parella, 2003:233). La tradició *familista* dels *països*

¹⁸¹ Un dels objectius d'aquesta tesi és estudiar com la “doble presència” es distribueix de forma desigual en l'estructura social. En aquest sentit, les dones que tenen una càrrega familiar més acusada i pocs recursos per externalitzar la cura al mercat són les dones que viuen pitjor el fenomen de la “doble presència”. Acostumen a ser dones de l'anomenada “generació sandvitx” entre 45 i 59 anys i de classe treballadora (Tobío, 2005; Lewis, 2006; Torns, 2008a).

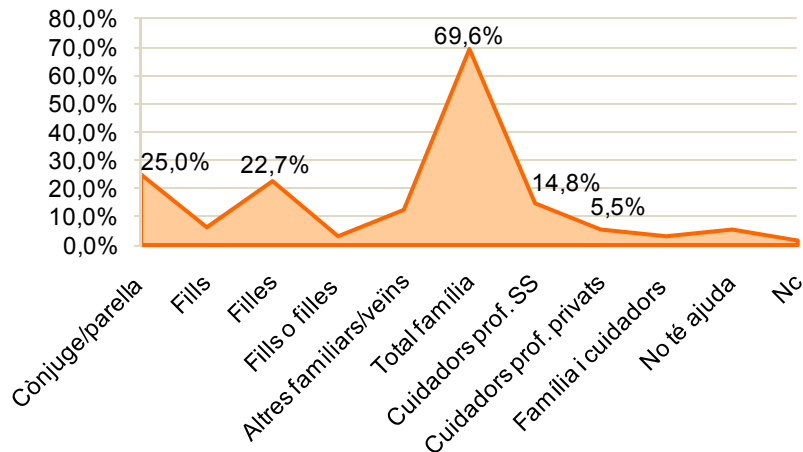
¹⁸² Vegeu el baròmetre d'opinió del CIS (núm. 2.831).

¹⁸³ A. Moreno i R. Acebes (2008) defineixen com a *familisme* «estrategias y estilos de vida vinculados con la solidaridad familiar entre generaciones a través del intercambio de recursos económicos y de recursos afectivos vinculados con el cuidado y la atención a los dependientes entre los propios familiares» (Moreno i Acebes, 2008:33); una definició que remarca els processos de solidaritat familiar però que diu poc dels mecanismes d'explotació femenina immanents al *familisme*.

¹⁸⁴ (Schultheis, 1991 a Tobío, 2008).

mediterranis és un fet que discrimina aquests estats de la resta, agrupant-los en el que algunes autores italianes han anomenat un «distinctive cluster» (Bettio *et al.*, 2006). Respecte al cas espanyol, les dades del baròmetre d'opinió del CIS del maig de 2009 corroboren aquesta tradició (gràfic 7), atès que la provisió d'ajuda per al desenvolupament d'activitats quotidianes radica en la família en un 69,6 % dels casos, tractant-se, sobretot, del cònjuge o la parella (25 %) i de les filles (22,7 %)¹⁸⁵.

Gràfic 7. Provisió d'ajuda per a activitats quotidianes

Font: elaboració pròpia a partir del baròmetre d'opinió del CIS, maig 2009 (núm. 2.801).
 Nota: Espanya, maig de 2009. Resposta a la pregunta: (només a qui necessita ajuda d'altres persones per a les activitats quotidianes): «¿Y quién le presta esa ayuda principalmente?».

Les àvies fan la funció de “mares substituïdes”, ja que cuiden els néts mentre les seves filles treballen; un fenomen que, com assenyala C. Tobío (2008), presenta fortes diferències de classe, sent les àvies de les classes socials més baixes les que incorporen de forma més “natural” la cura dels seus néts/es, mentre que això no passa entre les dones professionals. En qualsevol cas, tal com recorda S. Parella (2003) la “família” dels països del sud d'Europa és gairebé “sinònim” de divisió sexual del treball.

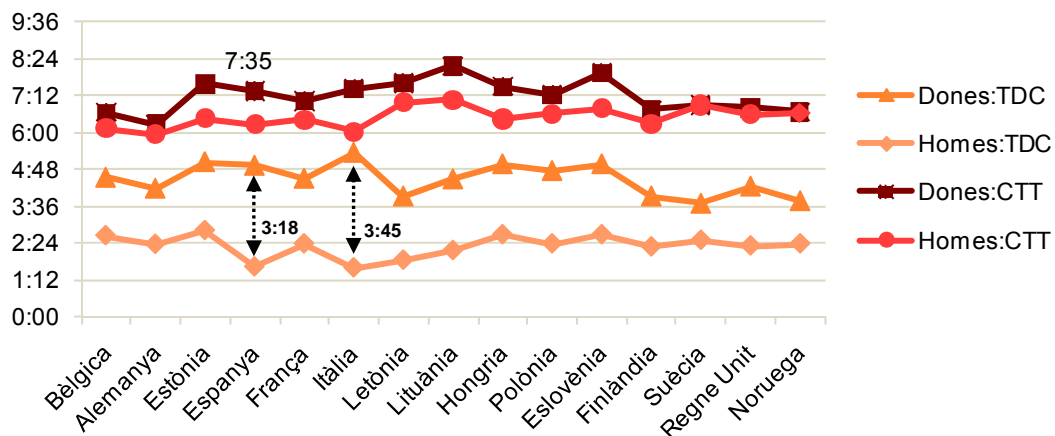
La distribució desigual de les presències per sexe a la llar s'ha constatat empíricament a partir dels estudis sobre l'ús social del temps i la vida quotidiana¹⁸⁶, que han permès visualitzar el treball domèstic i de cura i fer constància de l'existència d'un temps més enllà de la jornada laboral. Les dades empíriques han manifestat l'existència d'una vida quotidiana amb una estructura sexuada (Saraceno, 1986) que situa les dones en una posició subalterna i de subjugació; o, de forma més planera, constatar «cómo el

¹⁸⁵ Pel que fa a la cura informal dels avis i les àvies cap als néts, les dades concretes d'Espanya indiquen que l'any 2006 un 66,1 % dels avis i les àvies deien que cuidaven els seus néts o que ho havien fet amb anterioritat. D'aquests, un significatiu 43,3 % ho feien tots els dies. Vegeu el gràfic III dels annexos.

¹⁸⁶ Un estudi recent sobre la relació entre el temps, el benestar quotidià i les relacions de gènere és el de la tesi doctoral Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana (2007) de la sociòloga Sara Moreno i dirigida per Teresa Torns.

tiempo atrapa a las mujeres en su vida cotidiana en mayor medida que a los hombres» (Torns, 2008a:56). Les diferències per sexe en la dedicació al treball domèstic i de cura i, comptant el treball remunerat, en la càrrega total de treball (Durán, 1987, 1991) són evidents en tot el territori europeu tot i que s'acusen notòriament en l'àmbit del sud d'Europa, com per exemple a Espanya o Itàlia, on la diferència en la realització del treball reproductiu entre els homes i les dones presenta un decalatge d'entre tres i quatre hores¹⁸⁷ (gràfic 8).

Gràfic 8. Temps de dedicació al TDC i CTT per sexe

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (2006).

Nota: temps mesurat en hores i minuts. TDC= treball domèstic i de cura / CCT= càrrega total de treball.

Hi ha certa correlació entre les taxes d'ocupació femenina i el grau d'involucració de les dones en el treball domèstic i de cura (Den Dulk i Van Doorne-Huiskes, 2007). Als països on hi ha més ocupació femenina, com Noruega, Suècia o Finlàndia, la diferència en la implicació domèstica entre els homes i les dones s'escurça (gràfic 8). Tanmateix, segons l'estudi dut a terme per J. Plantenga (*et al.*, 2009), Espanya és el segon país de tota la UE-25, després de Grècia, amb més desigualtats per gènere en el temps dedicat al treball de cura i que té, per tant un dels «gender gap in time»¹⁸⁸ més gran; el «gender gap» en l'ús del temps dedicat a la cura d'Espanya és de 489 % o, en altres paraules, els homes espanyols haurien ben bé de quintuplicar la quantitat de temps destinada al treball de cura per assolir una igualtat de gènere. Segons dades

¹⁸⁷ És important assenyalar que aquestes mesures del temps són fructíferes pel seu caràcter oficial i per les possibilitats de comparació que proporcionen, però cal tenir present que són mesures que converteixen el temps en horari, tal com si el temps es pogués quantificar numèricament. Són mesures que es basen en una lògica del temps lineal i diacrònica que subestima les activitats domèstiques i de cura amb una lògica temporal sincrònica (Colectivo IOÉ, 1996; Bimbi, 1999; Moreno, 2007; Torns, 2009).

¹⁸⁸ J. Plantenga (*et al.*, 2009) proposen la creació d'un «índex per la igualtat de gènere» europeu, sota la conceptualització de la igualtat de gènere com l'absència de «gender gaps». La creació d'aquest índex té com a objectiu fer empíricament mesurables i contrastables les desigualtats per gènere dels països de la Unió Europea. Aquestes autores proposen quatre ítems o paràmetres que conformarien aquest índex global: 1. Compartir el treball remunerat; 2. Compartir els ingressos; 3. Compartir la presa de decisions i 4. Compartir el temps. Segons els resultats, Espanya se situa a la cua de la Unió Europea en tots els ítems, exceptuant-ne el tercer, on Espanya ocupa la segona millor posició després de Suècia.

de la «Encuesta de Empleo del Tiempo» (ETT) de l'INE, feta entre el 2002 i el 2003, les dones espanyoles dedicaven, de mitjana, 4,4 hores a la realització de treball domèstic i de cura, mentre que els homes ho feien 2, de manera que les dones dedicaven més del doble de temps. El salt més important en el diferencial de temps per cada activitat i sexe es produeix a l'hora de fer els àpats i en el manteniment de la llar, tasques realitzades bàsicament per les dones, mentre que la diferència més important en favor dels homes es dona en les activitats de construcció i reparacions de la llar, una tasca socialment masculinitzada.

No obstant això, en els últims anys hi ha hagut una certa convergència entre els homes i les dones pel que fa al nombre d'hores dedicades al treball domèstic i de cura (Crompton *et al.*, 2007b); però aquest canvi ha estat, pràcticament, una conseqüència de la reducció del temps femení destinat a aquest treball —que s'ha anat traslladant al sector privat— (Da Roit, 2007), i no com a conseqüència d'un augment de dedicació domèstica masculina. Per tant, la divisió sexual del treball en l'àmbit de la llar no s'ha incrementat, però els canvis són tan minsos que tampoc no es pot detectar una millora substancial que permeti parlar d'una corresponsabilitat entre gèneres.

D'acord amb la funció de suport quotidià que adquireix la família al sud d'Europa, la dimensió normativa que l'envolta també és molt important¹⁸⁹ (Tobío, 2005, 2008). La família espanyola resideix, certament, en un espai consagrat, de manera que no només esdevé un pilar material on es condensa una quantitat important de treball, sinó que ocupa un lloc crucial en la simbologia i la moral dels *règims de benestar mediterranis*. Comprendre la rellevància simbòlica que la família té en aquestes societats és imprescindible per dotar de sentit, contextual i cultural, d'una banda, a les polítiques socials impulsades des dels *estats del benestar* i, de l'altra, a les accions i decisions quotidianes de les famílies mediterrànies en relació amb l'organització i la provisió de benestar quotidià; unes decisions que, més enllà dels seus condicionants materials més immediats —la classe, el gènere, l'ètnia o la generació—, són decisions germinades en un marc cultural de la domesticitat.

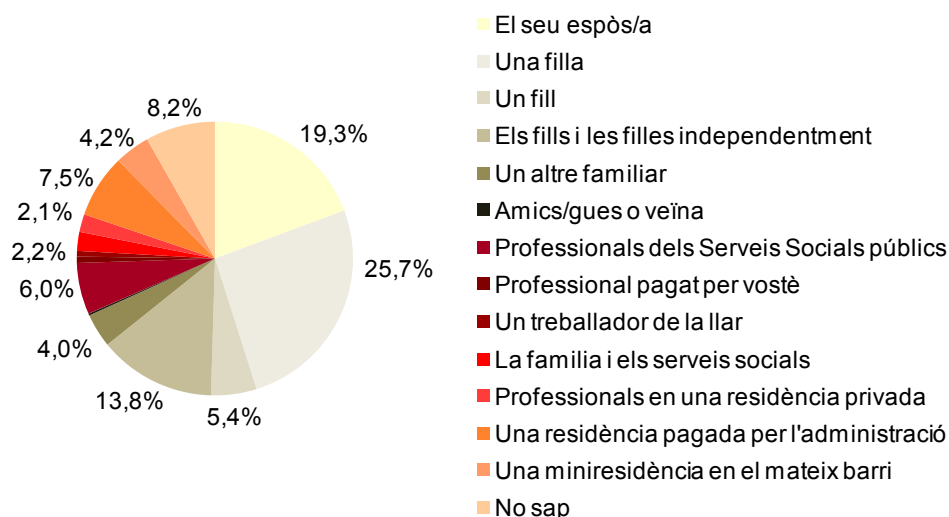
L'engranatge de convencions culturals entorn de la cura i les obligacions morals de gènere¹⁹⁰, sovint tàcites i apreses en el procés de socialització, s'ha emmarcat, des de la sociologia, sota diversos conceptes com l'"ideal de cura" —«ideal of care»— (Hochschild, 1995; Kremer, 2005, 2007), la "ideologia de la cura" —«ideology of care»— (McDowell *et al.*, 2005) o també la "cultura de la cura" —«caring culture»—

¹⁸⁹ Vegeu la taula IX dels annexos.

¹⁹⁰ J. Finch i J. Mason (1993) van ser de les primeres a introduir aquesta dimensió immaterial de la cura que fa referència a la construcció social d'unes identitats morals de gènere entorn del treball de cura. Aquestes autores utilitzen l'expressió "dimensions morals" per cobrir la faceta ideològica de les responsabilitats familiars i els processos a través dels quals es negocia la cura.

(Letablier, 2007)¹⁹¹. Originàriament, la idea de l'“ideal de cura” sorgeix d'A. R. Hochschild (1995) i simbolitza la imatge del que és considerat una “bona cura” en una societat: «a care ideal implies a definition of care, an idea about who gives it, and how much of what kind of care is good enough» (Hochschild, 1995:333). Més específicament, implica: *on* s'ha de proveir, *qui* l'ha de proveir i de *quina manera*. Es tracta d'imatges ètiques al voltant de la cura, subjectes a una modulació cultural. Així, els “ideals de cura” identifiquen quina és la “cura apropiada” i responen a les prediccions morals sobre el treball remunerat i el treball de cura. Finalment, els “ideals de cura” formen part de la cultura o ideologia de gènere d'un país, estan cenyits a la configuració sexista de la societat i, per tant, són normes de la cura negociables i històricament canviants. En aquest sentit, el gràfic 9 permet visualitzar com la família s'erigeix com el nucli rector de l'“Ideal de cura” a Espanya, és a dir, la institució familiar es considera l'espai òptim per garantir la cura i, en el seu interior, les filles són les cuidadores predilectes.

Gràfic 9. Preferència de cura

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2003», IMSERSO.

Nota: Espanya, 2003. Resposta a la pregunta: «¿si cuando Vd. sea mayor necesitase que otra persona le cuidara, ¿quién preferiría que lo hiciera?».

3.1.3.3. Resistències a la institucionalització de la cura

Seguint dades de la mateixa enquesta, només en cas que la família no estigui disponible, les institucions públiques s'inclouen en les primeres opcions del rang de preferències; l'opció pública, ja sigui a través de professionals de la cura (32,4 %) o

¹⁹¹ M-T. Letablier defineix les «caring cultures» com les «representaciones colectivas acerca de las responsabilidades hacia los niños y las personas dependientes. Las «caring cultures» se apoyan en valores presentes en cada sociedad y frecuentemente institucionalizados en el derecho, en las constituciones de los Estados y en los contratos matrimoniales o de constitución de una pareja» (Letablier, 2007:69-70).

d'una residència (25,4 %) es prefereix per sobre l'opció mercantil però només en cas que es produeixi un buit o una absència en la provisió familiar¹⁹². Pel que fa a la provisió de la cura dels fills/es menors de catorze anys, les dades de la «Encuesta de Población Activa» (EPA) mostren que la tendència *familista* es reproduïx, atès que tan sols un 20,7 % de la població utilitza serveis especialitzats per a la cura fora de l'àmbit familiar¹⁹³. Així, sembla que en el cas espanyol, l'“ideal de cura” hegemònic encara es basa en la provisió familiar (femenina) i mostra, fins i tot, certa resistència i penalització de la institucionalització del treball de cura (Solé i Parella, 2005) perquè la normativa moral l'assumeix i la interioritza com un afer “natural” del domini familiar. Cal apuntar, però, que la visió negativa dels serveis de cura institucionals no és necessàriament universalitzable a tots els estrats de la societat, tal com es vol validar en aquesta tesi.

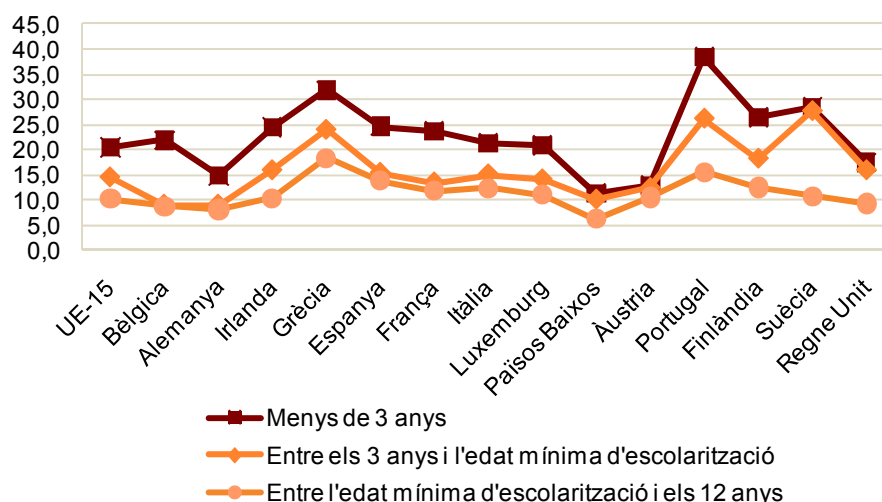
La cura informal, al costat del *familisme*, és un altre tret inseparable de la tradició mediterrània¹⁹⁴. A la fórmula familiar, que és per definició informal, se l'hi afegeixen diverses formes de provisió informal de la cura, ja sigui en clau remunerada o no remunerada. Una de les solucions comunes al sud d'Europa per proveir la cura, tant de les persones grans dependents com de les criatures, és mitjançant l'ocupació de dones immigrants; un tipus d'estratègia que sovint cau en una àrea vaga entre la formalitat i la informalitat pel fet que es remunera, però en la invisibilitat de l'economia submergida (León, 2005).

Així doncs, *familisme* i *informalitat* són dos patrons difícilment autonomitzables als *països mediterranis* que conformen un model de cura *reïficat* però, en cap cas, replicable a la resta de països europeus (Lewis *et al.*, 2008). De nou, la contrastació de les dades pot ser un element d'utilitat per copsar aquestes diferències. A tall d'exemple, el gràfic 10 mostra la mitjana de temps de cura informal que reben els menors de 12 anys en els diferents països de la UE-15, la qual cosa posa de manifest l'elevada informalitat que es dona als *països mediterranis*, sobretot en la franja d'edat entre 0 i 3 anys. En el cas d'Espanya, la mitjana en aquest grup d'edat es troba en 24,6 hores setmanals, cosa que supera la mitjana europea en 4,6 punts. A partir dels tres anys, la provisió informal de la cura a Espanya disminueix considerablement, pel fet que la cura queda àmpliament coberta pel sistema nacional d'educació (León, 2005).

¹⁹² Vegeu el gràfic IV dels annexos.

¹⁹³ Vegeu el gràfic V dels annexos.

¹⁹⁴ Vegeu els treballs de R. Trifiletti (1999); F. Bettio i J. Plantenga (2004); M. León (2005) i A-M. Simonazzi (2009).

Gràfic 10. Mitjana d'hores setmanals de cura informal per grups d'edat

Font: elaboració pròpia a partir de «EU-SILC», EUROSTAT.

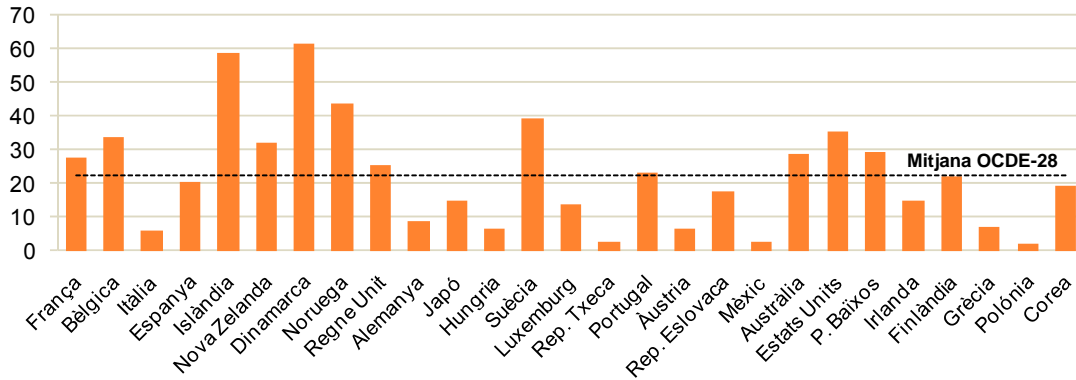
Nota: cura informal= cura per una mainadera professional a la llar del nen/a o a la llar de la mainadera, cura dels avis o àvies o altres membres de la llar (excepte els pares), altres familiars o veïns. Es tracta d'una cura que es basa en acords directes entre els pares i els cuidadors, ja sigui una cura remunerada o no, i en la que no existeix la intervenció d'una estructura formal (privada o pública). (EUROSTAT: «Childcare arrangements indicators»). S'inclouen nens/es que reben almenys una hora setmanal de cura informal. Les dades de Dinamarca no estan disponibles.

Val a dir que un dels desitjos de futur de la política de la Unió Europea, de principis del segle XXI, s'orientava a pal·liar els índexs d'informalitat. Durant la Cimera de Barcelona de l'any 2002, els Estats membres van adoptar l'objectiu d'arribar almenys a un 33 % de cobertura formal entre els nens/es menors de tres anys i un 90 % pel que fa als nens/es entre tres i l'edat obligatòria d'escolarització (Plantenga i Remery, 2005). Tot això com a mesura per incentivar l'ocupació femenina i respondre a les necessitats de serveis per a la cura de la infància.

Però la cobertura pública de la cura dels menors de tres anys encara situa Espanya per sota la mitjana del conjunt de països de l'OCDE-28, de manera que l'any 2005, tan sols un 20,7 % dels infants entre 0 i 3 anys havien estat matriculats en una llar d'infants (gràfic 11). Certament, es constata una continuïtat de la "filosofia *familista*" mediterrània i de la presència de xarxes de distribució de cura informal. Ara bé, tenint en compte els canvis demogràfics i del mercat de treball analitzats, les famílies espanyoles s'han d'adaptar a una "nova realitat de la cura" on la provisió familiar es fa més costosa i han de cercar alternatives per gestionar-la. El canvi en el model «male breadwinner» i el declivi de la provisió de cura informal que l'acompanya ha estat, segons algunes autores, un dels factors principals que ha catalitzat, de forma notable als *països mediterranis*, la recerca de solucions comercials per cobrir unes necessitats entorn de la cura creixents (Da Roit, 2007). Es produeix així, un reemplaçament d'un model basat en una provisió de la cura eminentment informal a un model on preval la

fórmula combinatòria basada en una cura informal¹⁹⁵, exercida per la institució familiar, i una cura adquirida al circuit mercantil.

Gràfic 11. Taxa de matriculació en llars d'infants de menors de 3 anys

Font: OCDE (2007).

Nota: dades de l'any 2005 o de l'últim any disponible en percentatges. No hi ha dades disponibles per Suïssa i Turquia; Irlanda i Itàlia any 2000; Alemanya i Polònia any 2001; França any 2002; Grècia, Islàndia, Luxemburg, Mèxic, Noruega i Rep. Eslovaca any 2003; Austràlia, Dinamarca, Corea i Estats Units any 2005 i altres països any 2004.

En resum, es pot dir que la forma de satisfer i afrontar la cura als *països mediterranis* i a Espanya està en plena “crisi” i transformació. La fractura i la desunió entre el principi de desig i el principi de realitat es fa cada vegada més palesa, i obre una esclatxa entre dues realitats —material i simbòlica—, que avancen per senders de difícil reconciliació. D’una banda, es manifesta un imaginari ancorat en un passat idealitzat pel patró familiar tradicional i que entronitza i *reïfica* el treball de cura dins l’àmbit familiar —femení—, donant continuïtat a les bases simbòliques del model «male breadwinner». Però, de l’altra, aquest desig de continuïtat col·lideix amb una institució familiar que va minorant i perdent capacitat de solvència en la provisió i gestió del treball reproductiu quotidià, bàsicament per l’augment de la “doble presència” femenina i l’estancament de les pràctiques masculines reproductives.

Si bé l’univers de significats al voltant de la triada “cura–família–dona” es manté força assentat i amb pocs signes de mutabilitat, les condicions materials i objectives per donar continuïtat a aquest engranatge simbòlic s’han anat esberlant i han anat perdent fermesa. L’habilitat de les xarxes familiars per proveir suport informal per al benestar quotidià s’està afeblint o, en altre termes, la llar com a espai social de la reproducció s’està debilitant (Flaquer i Navarro, 2005), donat al creixement de la ràtio de persones grans dependents i de la taxa d’activitat femenina (Pavolini i Ranci, 2008), així com la

¹⁹⁵ L’avantatge dels serveis de cura del mercat informal per a les persones ocupadores, no és només que s’eviten els costos de la Seguretat Social, sinó també la manca de regulació de les jornades de treball i dels drets socials i contractuals dels treballadors/es. Així, «when the older person requires constant care, one worker in the grey market substitutes for at least three workers potentially hired in the labour market, who would work three different shifts» (Da Roit, 2007:258-259).

deformació dels intercanvis generacionals tradicionals. Així doncs, la conjuntura no sembla que tingui una solució fàcil: materialitat i mentalitat caminen separadament i cal veure com s'encaixa amb el temps aquesta realitat canviant entorn de la cura.

3.1.4. L'estat del benestar mediterrani

Els drets i els beneficis socials estan lligats a l'estatus que l'individu té al mercat de treball formal (Saraceno, 1994). Actualment, el sistema de garantia d'ingressos es basa en la contribució al mercat de treball remunerat, on ser cotitzant és condició necessària per rebre protecció social de l'Estat¹⁹⁶. Però, com s'ha posat de manifest, no tots els individus participen «full-time» al mercat laboral (León, 2005), de manera que les desigualtats, ja siguin basades en la classe social, en l'edat o el gènere, estan íntimament cenyides al grau de participació en el mercat de treball (Guillén, 1999). En aquest apartat, allò que interessa veure és fins a quin punt l'*estat del benestar mediterrani* promou la *independència femenina de les obligacions familiars* per tal d'assegurar un accés igualitari entre gèneres al mercat de treball i, de retruc, als drets socials. L'autonomització de la cura de la institució familiar —«defamiliarization»— (Esping-Andersen, 1999), tot i que no depèn exclusivament de les polítiques impulsades per l'Estat, sí que esdevé una peça clau del trencaclosques, que pot contribuir a sensibilitzar i reforçar un “ideal de cura” determinat.

3.1.4.1. El principi de subsidiarietat i el «social care»

Com s'ha vist, són diversos els estudis que, des d'una mirada de gènere¹⁹⁷, coincideixen a agrupar els *països mediterranis* en un “clúster *familista*”, en el qual el paradigma de la cura familiar també envaeix el funcionament de les estructures públiques o, com recorda C. Saraceno: «the family is the explicit partner of social policies» (Saraceno, 1994:65), de manera que la família i l'Estat poden ser còmplices d'un model de cura mediterrani basat en la informalitat familiar i l'assistencialisme públic; els serveis públics, certament, es perceben com a recursos substitutius d'una “família inadequada”, més que no pas com a serveis derivats d'un conjunt de drets socials individuals i universals (Saraceno, 1994).

¹⁹⁶ Es parteix de la definició d'*estat del benestar* que proposen les autores M. Daly i K. Rake (2003): «we understand the welfare state to play an important role in creating or reinforcing specific sets of social values, including the values and expectations attached to social roles such as worker, spouse and carer (...) it shapes power relations and serves to constitute gender interests. The diverse activity of the welfare state in redistributive, political and social processes is central to this understanding.» (Daly i Rake, 2003:36).

¹⁹⁷ Vegeu entre altres els treballs de: C. Saraceno (1994); A. M. Guillén (1997); R. Trifiletti (1999); Mª J. González (*et al.*, 2000); F. Bettio i J. Plantenga (2004); F. Bettio (*et al.*, 2004, 2006); M. León (2005); B. Da Roit (2007); S. Moreno (2007); D. Lyon i M. Glucksmann (2008); A-M. Simonazzi (2009); F. Miguélez i A. Recio (2010).

Per tant, la provisió pública de la cura en els *règims de benestar mediterranis* pivota sobre el principi de l'assistència social (Simonazzi, 2009) i la idea de *subsidiarietat*, principi bismarckià on l'objectiu de la política social és atenuar les situacions de pobresa extrema. El principi de la subsidiarietat es basa en la premissa que la provisió de la cura és, en primer lloc, una obligació inscrita en les relacions privades que es donen en la família i que *només* pot ser rellevada pel sistema de protecció pública de l'Estat si hi ha un impediment en la dispensació de la cura motivat per causes “objectives” com l'absència de cuidadors familiars, la insuficiència de mitjans econòmics o l'existència d'una dependència severa (Pavolini i Ranci, 2008). Però si bé és cert que la subsidiarietat es fa evident en la provisió de serveis socials relatius a la cura de les persones dependents, paradoxalment, es combina amb polítiques universalistes d'educació i sanitat. Efectivament, hi ha un consens al voltant del fet que els *països mediterranis* viuen sota la contradicció de conciliar “polítiques universalistes” amb “polítiques assistencialistes”, de manera que generositat i escassetat social conviuen sota un mateix sostre.

En aquesta línia, Espanya es caracteritza per un *estat del benestar* amb una intervenció parcial (León, 2005) i una absència d'un model de provisió de la cura universal (Miguélez i Recio, 2010), encara que en els últims trenta anys hi ha hagut un fort creixement del rol de l'Estat en la provisió de serveis i prestacions, cosa que es pot interpretar com un inici de trencament o allunyament de la tradició assistencialista mediterrània (Banyuls *et al.*, 2009). Ara bé, seguint la tesi de J. Banyuls (*et al.*, 2009), el major impuls en el desenvolupament de la política social ha estat frenat per la pressió de les polítiques neoliberals orientades a restringir la despesa pública i la continuïtat de la tradició cultural pròpia del *règim mediterrani*. Així doncs, el *règim de benestar espanyol* travessa “una crisi de model”, una etapa transitòria en termes de polítiques familiars¹⁹⁸. Predomina un model de benestar híbrid (Miguélez i Recio, 2010) amb una manera de fer política ambivalent en què, d'una banda, es promouen propostes que caminen cap a un règim de caràcter socialdemòcrata, basat en una major provisió social —i de serveis de la reproducció, reduint el «gender gap»—, però de l'altra, es complementa amb polítiques de caire liberal i arrossega la inèrcia de les institucions mediterrànies, que es concreta en una forta provisió familiar, la cultura catòlica¹⁹⁹ i el frau fiscal²⁰⁰ (Banyuls *et al.*, 2009; Miguélez i Recio, 2010). No obstant

¹⁹⁸ Quan es parla de política familiar, cal pensar tant en la política familiar explícita —les mesures que s'apliquen estrictament en el camp de la “política familiar”: subsidis i provisió de serveis—, i la política familiar implícita, que seria la derivada de les característiques principals de funcionament del *règim de benestar mediterrani*, com un mercat de treball sexuat o els valors socials *familistes*. (Flaquer, 2000).

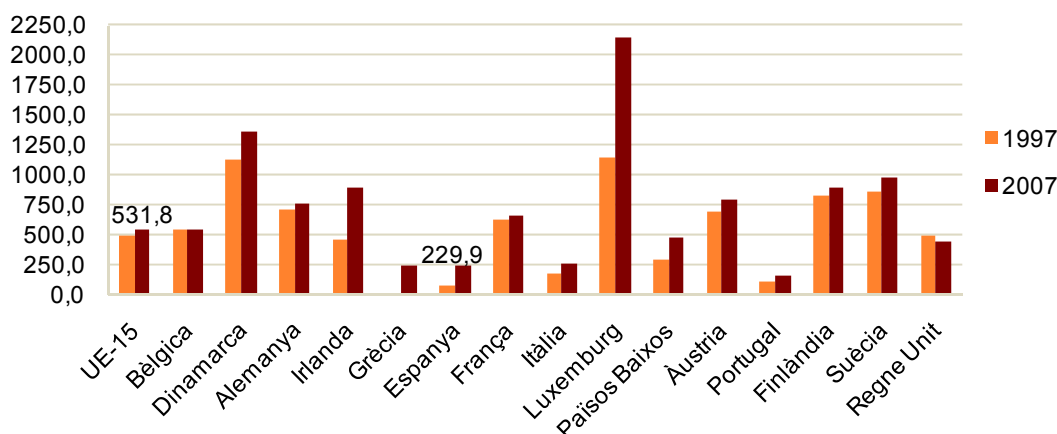
¹⁹⁹ La doctrina social catòlica ha reforçat durant molts anys el *principi de subsidiarietat*, que opera sobre la idea que ha de ser la instància més pròxima —privada o informal— l'encarregada de resoldre els problemes. Només quan totes les instàncies radials a l'individu (família, parentiu, comunitat local, organització civil, xarxa de veïns) fracassen, és quan el sector públic intervé en l'auxili (Abrahamson, 1995). Des del model catòlic de benestar s'impulsa que la *família* s'institueixi com a suplent privilegiada de l'acció social de les administracions públiques; una família que es concep com una entitat harmònica i pròpia de l'ordre moral, més que de l'autoritat de l'estat (Flaquer, 2000).

això, és interessant assenyalar com les eleccions del 2004, amb l'entrada del govern socialista, Espanya va entrar en una nova fase de reformes de l'*estat del benestar* (Banyuls *et al.*, 2009) que, altrament, caldrà veure fins a quin punt aquestes suscitaran canvis reals en la tradició mediterrània²⁰¹.

Malgrat els canvis, les dades comparades sobre la despesa en protecció social entre els quinze països de la UE-15 encara situen Espanya en el “bloc mediterrani”, caracteritzat per una implicació social dèbil de l'*estat del benestar*. L'any 2007 Espanya era a la cua de països en relació amb la despesa en protecció social —21 % del PIB—, juntament amb Irlanda (18,9 %), Grècia (24,4 %) i Portugal (24,8 %), mentre que la mitjana de la UE-15 era d'un 27 %²⁰².

Més específicament, en relació amb la despesa per habitant que preveu cada país per a la cura dels fills/es, els països mediterranis mostren unes xifres clarament endarrerides en relació amb els seus homòlegs europeus i poc variables en el temps (gràfic 12).

Gràfic 12. Prestacions socials a la família i els fills/es

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (1997-2007).

Nota: euros per habitant a partir dels preus de l'any 2000. Valors provisionals en els casos de 2007: UE-15, Alemanya, Espanya, França, Itàlia, P. Baixos, Suècia i Regne Unit.

L'any 2007 Espanya era el segon país de la UE que menys euros destinava a les ajudes familiars per a les criatures (229,9 euros) després de Portugal (155,4 euros). Luxemburg i els països nòrdics —Finlàndia, Suècia i Dinamarca— mostraven les despeses més generoses, motiu pel qual algunes científiques socials feministes han

²⁰⁰ Segons el baròmetre d'opinió del CIS de juliol de 2009 (núm. 2.809), un 84,3 % dels espanyols creia que si els espanyols no enganyaven més a Hisenda era per por a una revisió.

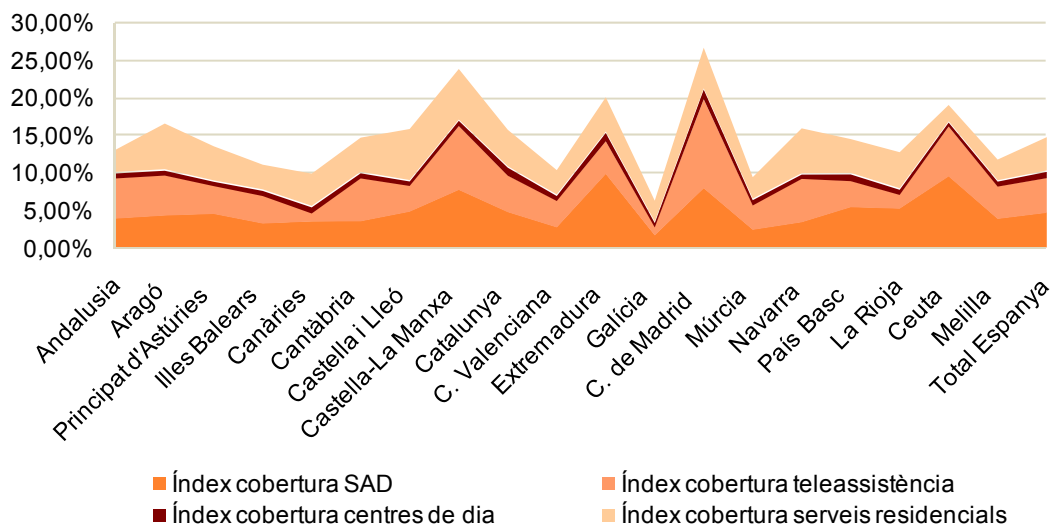
²⁰¹ Algunes de les polítiques i lleis espanyoles gestades en el govern socialista es presenten al *capítol 4*.

²⁰² Vegeu el gràfic VI dels annexos.

aixoplugat aquests països sota el paraigua d'un «state feminism»²⁰³ (Crompton i Lyonette, 2007)²⁰⁴.

Així doncs, la política social espanyola no sembla que avanci prou per adaptar-se a les necessitats de conciliació de les famílies o als “nous riscos socials” (Lewis *et al.*, 2008; Moreno i Acebes, 2008) resultants dels canvis sociodemogràfics i familiars. Els índexs de benestar formal que promou l'*estat del benestar* espanyol són molt baixos, fet del qual es pot deduir que des de les institucions públiques es continua confiant en el treball no remunerat de les dones (Bettio i Plantenga, 2004). Altrament, els efectes tangibles de la política social orientada a cobrir les necessitats de la gent gran mostren una marcada dispersió geogràfica dins el territori espanyol (gràfic 13).

Gràfic 13. Índex de cobertura d'alguns serveis socials per a persones grans

Font: elaboració pròpia a partir d'IMSERO (2009).

Nota: dades de gener de 2008. L'índex de cobertura=(núm. d'usuaris o places/població>65 anys)*100. Els serveis residencials inclouen el nombre de places en: centres residencials, habitatges tutelats, acolliment familiar i apartaments residencials.

Els serveis que presenten un índex de cobertura més gran en la majoria de comunitats autònomes són els serveis d'atenció domiciliària (SAD) i els de teleassistència, seguits dels serveis residencials i en últim lloc, amb una minsa cobertura, els centres de dia.

²⁰³ Aquests països doten les famílies amb prestacions per a la cura dels fills/es de caràcter universal i gaudeixen d'una política específica orientada a la igualtat entre gèneres i el treball de cura. Acostumen a ser països amb una taxa d'ocupació femenina elevada (Crompton i Lyonette, 2007). Ara bé, tot i que són països amb unes polítiques de la cura sensibles al gènere, la dona continua sent la «secondary-income earner» i «primary caregiver» a la família, com també la beneficiària principal dels permisos parentals (Orloff, 2006).

²⁰⁴ De forma similar, el percentatge del PIB que ocupa la despesa orientada a la cura de les persones grans dependents segueix sent molt escàs als països del sud d'Europa –l'any 2006 Espanya gastava un 0,3 % del seu PIB; Portugal un 0,2 %, Itàlia un 0,1 % i Grècia un 0,1 %– i la mitjana de la UE-15 era del 0,5 %; i la mateixa dada per a l'any 2007 –analitzada en euros/habitant– era de 1.222,8 euros per a Espanya, la dada més baixa de tota la UE-15 i un 50 % per sota de la mitjana europea (2.655,1 euros). Vegeu el gràfic VII i la taula X dels annexos.

Els índexs de cobertura en aquest conjunt de serveis per a la gent gran amb situació de dependència oscil·len entre unes xifres mínimes menors de l'1 % —en el cas dels centres de dia— i un màxim del 12 % —en el cas de la teleassistència. Les comunitats de Madrid, Castella – La Manxa i Extremadura mostren els índexs de cobertura, en el seu conjunt, més elevats, seguides de les comunitats de Catalunya, Aragó, Castella–Lleó, Cantàbria, Navarra i el País Basc. En últim lloc, amb uns índexs de cobertura més baixos, se situen comunitats com Galícia, Múrcia o Canàries.

Són diverses les científiques socials de tradició estructuralista que destaquen la correlació entre l'acció política entorn del treball de cura dels Estats, d'una banda, i les estratègies de conciliació que desenvolupen les llars, de l'altra, així com l'articulació concreta de les relacions de gènere en la societat²⁰⁵. La idea de fons és que existeix una implicació recíproca, i no ordinal, entre la “configuració de la cura” (Lyon i Glucksmann, 2008) en societat —i l'ideal simbòlic que la sustenta— i el format institucional i polític de la cura que adopta cada estat del benestar.

«Gender relations, embodied in the sexual division of labor, compulsory heterosexuality, discourses and ideologies of citizenship, motherhood, masculinity and femininity, and the like, profoundly shape the character of welfare states. Likewise, the institutions of social provision —the set of social assistance and social insurance programs, universal citizenship entitlements, and public services to which we refer as “the welfare state”— affect gender relations in a variety of ways» [Orloff, 1996:51]

Com s'ha vist a l'apartat 1.3., l'“ideal de cura” d'una societat i les polítiques de cura que potencia l'Estat es troben en interacció constant (Orloff, 1996). En certa manera, es pot formar un circuit tancat entre la promoció política d'un tipus d'“ideal de cura” i un “ideal de cura” que legitima la reproducció d'un tipus de política de la cura, complementant-se mútuament i frenant l'obertura cap a nous models d'organització. Tal com analitza M. Kremer (2005, 2007), la idea que s'estableix certa complementarietat entre un *estat del benestar* i la promoció d'un tipus d'“ideal de cura” té utilitat en diversos nivells; en primer lloc, pot ajudar a comprendre l'origen del desenvolupament de determinades polítiques al voltant de la cura i, alhora, a comprendre els diferents resultats polítics i patrons europeus en termes de «work-life balance»²⁰⁶ i, en segon lloc, aquest enfocament col·loca els *estats del benestar* al nivell d'agents morals o catalitzadors culturals i al conjunt de la ciutadania al nivell de subjectes amb capacitat de reproducció i transformació dels seus ideals.

²⁰⁵ Vegeu, entre altres, els treballs de: A. S. Orloff (1993, 1996); J. O'Connor (1996); J. Lewis (2002, 2006, 2007a); M. Daly i K. Rake (2003) i M. Kremer (2005, 2007).

²⁰⁶ El concepte de «work-life balance» és descrit com «the direct result of incompatible pressures from an individual's work and family roles» (Moen 2003 a Crompton i Lyonette, 2006a:380) o també com la significació relativa de les opcions i restriccions en la modificació dels resultats relatius a l'ocupació i el treball domèstic i de cura. També s'utilitzen, en l'àmbit anglosaxó, altres expressions similars com «work-life articulation», «work-life reconciliation» o «work-life conflict» (Perrons *et al.*, 2007).

A partir de totes aquestes qüestions, es pot constatar que els *països mediterranis*, on s'inclou Espanya, es configuren com a estats "febles", en termes de provisió de serveis públics de benestar, els quals conviuen amb l'existència d'un "ideal de cura" ancorat en el *familisme*. De la conjunció d'aquests dos fets, estat social dèbil i *familisme* robust, es pot concloure que es tracta d'un model de benestar amb un fort impacte per gènere, i la dona n'és la perjudicada principal, per la sobrecàrrega quotidiana de provisió de benestar que remolca.

3.1.4.2. Tipus de cura i gènere: subsidis versus serveis

Seguint la mateixa lògica, el disseny de l'*estat del benestar* i el tipus de política social de la cura que s'impulsa és un factor central per comprendre la composició de la mà d'obra femenina en el mercat de treball, de forma tal que la diversitat de *règims de benestar* explica la diversitat en els patrons d'ocupació de les dones²⁰⁷. A tall d'exemple, J. Lewis (1992) subscriu la idea que cada *règim de benestar* fonamenta la propagació d'un particular "model de gènere" que té unes conseqüències específiques per a les dones —veure la tipologia presentada a l'apartat 1.3.—; la lògica subjacent de la tesi de J. Lewis és que només els *règims de benestar* orientats a l'activació de polítiques de «social care» (Daly i Lewis, 1998, 2000), obtenen unes taxes altes d'ocupació femenina²⁰⁸. Per al cas espanyol, la tesi de J. Lewis (1992) s'acobla sense fissures, atès que, vistes les dades presentades, aquest es basa en un model on, precisament, les polítiques de la cura són limitades i les taxes d'ocupació femenina són de les més baixes de tota la Unió Europea.

Dins d'aquesta aproximació estructuralista, que vincula el model de *règim de benestar* amb les oportunitats femenines en relació amb el mercat de treball i la cura —«work-life balance»²⁰⁹—, són diverses les autores que han introduït elements nous al debat, considerant la diversitat d'instruments polítics per assolir la conciliació com un component clau per destriar efectes de gènere distintius de les polítiques «social care»²¹⁰. Generalment, la literatura dins d'aquest camp estima els incentius fiscals, els serveis de cura, els permisos parentals i les transferències monetàries, el treball a temps parcial i la flexibilitat horària com els instruments bàsics de conciliació²¹¹. Però no tots aquests instruments polítics deriven en les mateixes formes d'organitzar

²⁰⁷ Vegeu els treballs de J. Lewis (1992); M. Daly i K. Rake (2003); F. Bettio i J. Plantenga (2004) i M. Kremer (2005).

²⁰⁸ Val a dir que aquests models proposats per J. Lewis (1992) han estat criticats per A. S. Orloff (1993) pel fet que aquesta autora considera que són models en els quals la fixació pel gènere ha reemplaçat les diferències de classe, de forma que aquestes no hi apareixen teoritzades.

²⁰⁹ La teoria oposada a la teoria estructuralista és la de tradició culturalista/individualista, promoguda per autores com B. Pfau-Effinger (1998) o C. Hakim (2003). El debat "acció-estructura" es pot consultar al *capítol 5*.

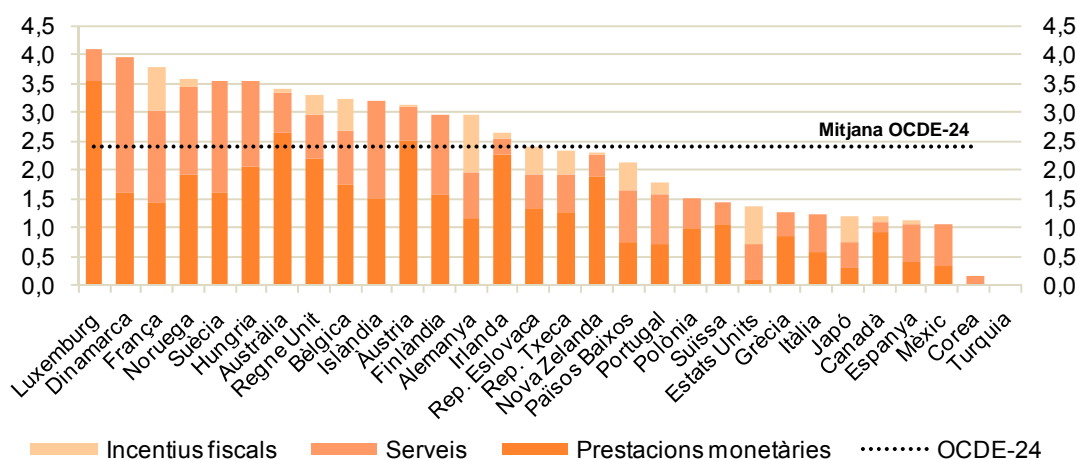
²¹⁰ Vegeu, entre altres, els treballs de J. Lewis (2006); L. Den Dulk i V. Doorne-Huiskes (2007) o A-M. Simonazzi (2009).

²¹¹ Vegeu els articles de J. Plantenga i C. Remery (2005) o L. Den Dulk i V. Doorne-Huiskes (2007).

socialment el benestar o en un impacte equivalent en termes d'ocupació femenina. Així, són moltes les dades empíriques que evidencien que els països que opten per la prestació pública de la cura en termes de serveis acostumen a gaudir d'unes taxes elevades de participació femenina, mentre que els que donen preferència a les prestacions monetàries i als subsidis —«cash for care»— incentiven la sortida de les dones del mercat de treball per dedicar-se a la cura, atès que és la dona qui usualment s'acull a aquests beneficis (Ungerson, 1997; Lewis, 2006; Simonazzi, 2009); les prestacions econòmiques també incentiven les formes mercantils de provisió de la cura que, en pagar-se en escasses quantitats, tampoc no estimulen una mercantilització de “qualitat”²¹² (Jenson, 2002).

En qualsevol cas, les polítiques centrades en la redistribució de recursos econòmics no tenen efectes sobre el patró tradicional de divisió sexual del treball perquè no commouen les atribucions tradicionals de la família. En canvi, les reformes que inclouen l'activació d'infraestructures i serveis sí que desplacen les fronteres entre l'esfera pública i l'esfera privada. Així, que allò crucial no rau en la quantia de l'import públic gastat per ajudar les famílies, sinó que consisteix en la naturalesa d'aquestes ajudes: ajudes monetàries *versus* serveis i equipaments (Letablier, 2007). En el cas dels *països mediterranis*, s'ha apostat, sobretot, pel model de transferència econòmica, subestimant la implementació de serveis de cura. En el seu conjunt, però, ni la provisió de serveis ni les prestacions monetàries assoleixen grans xifres (gràfic 14).

Gràfic 14. Despesa familiar en prestacions monetàries, serveis i incentius fiscals

Font: OCDE (2007).

Nota: any 2003. Percentatge sobre el PIB de cada país.

²¹² C. Ungerson (1997, 2003) identifica com a «routed wages» a la mediatització institucional dels salaris dels treballadors/es que són contractats gràcies a les prestacions de l'Estat, de manera que l'Estat acaba intervenint en la relació de la cura. Es tracta d'un tipus de polítiques que promouen una «(re)familiarització» de la cura com a mitjà per reduir el volum de finançament públic (Pavolini i Ranci, 2008).

D'altra banda, en relació amb els permisos de maternitat i paternitat, si bé la «Parental Leave Directive» del Consell d'Europa (96/34/EC) establia que el permís parental s'havia de configurar com un dret individual i intransferible de les persones treballadores —homes i dones—, per motiu de naixement o adopció d'un fill/a i per ocupar-se'n durant un mínim de tres mesos, les reformes legislatives que es van anar succeint posteriorment a la directiva europea, sovint representen una contradicció amb l'esperit de la normativa, ja que si bé el permís parental existeix a tots els països de la UE, no es dona de manera conjunta el seu caràcter de dret individual i intransferible (Castro i Pazos, 2007) ni tampoc no és igual a tots els països la seva qualitat, remuneració i duració. Alguns països, com Holanda, el Regne Unit o Espanya²¹³ ofereixen el mínim estipulat per la Unió Europea, mentre que els països escandinaus ofereixen un sistema de permisos parentals generós i de llarga durada (Den Dulk i Doorne-Huiskes, 2007).

Així, no només és important la “quantitat” destinada al «social care», entesa en forma de despesa econòmica, sinó la *forma* que prenen les mesures aplicades. Com s'ha apuntat, la tendència dels *països mediterranis* és orientar les polítiques de la cura en forma de transferències monetàries, promovent el «right to give care» o «right to time to care»²¹⁴ més que no pas el «right to receive care» (Knijn i Kremer, 1997). Però, com s'ha evidenciat al gràfic 14, el model de cura mediterrani presenta, precisament, uns índexs molt baixos en la cobertura dels “drets de cura”. Davant d'aquest model d'intervenció dèbil en el «social care», la cura tendeix a ubicar-se en altes proporcions en el camp de la informalitat i, com veurem, en el mercat del treball domèstic, on predominen les treballadores immigrants (Bettio *et al.*, 2006; Simonazzi 2009). En el seu article, M. Daly i J. Lewis (2000) exposen el canvi que s'està gestant entorn de la *qüestió de la cura* en les polítiques dels *estats del benestar* contemporanis. Un dels canvis que està patint l'economia del benestar actual és l'allunyament de l'Estat com a provisor central de benestar, el qual s'està traslladant, cada vegada més a altres esferes: «while care was always important historically as a consideration for welfare state policy, contemporary developments move it to the very centre of welfare activity» (2000: 282). El transvasament de benestar de l'Estat a la resta d'institucions socials (“desestatalització del benestar”), segons aquestes autores, requereix una reestructuració urgent i una redefinició de les polítiques públiques relatives a la cura de les persones —«social care».

²¹³ Vegeu la taula XI dels annexos. En el cas d'Espanya, el 2010, els permisos són de caràcter transferible. Amb la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes. BOE núm. 71 de divendres 23 de març de 2007», es dona continuïtat al permís de maternitat de 16 setmanes i en el cas del pare es presten 15 dies. Tots dos permisos amb la remuneració del 100 % del salari.

²¹⁴ Cal recordar que l'expressió «time to care» no és d'invenció recent, sinó que ja apareixia com a títol de l'obra de Laura Balbo l'any 1987: *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Per tant, la reclamació d'un “temps per a la cura” és una proposta feminista antiga, tot i que segueix vigent en els debats contemporanis.

B. Roit (2007) teoritza sobre les causes d'aquest canvi en què el mercat de la cura pren protagonisme en la provisió de benestar, sobretot al sud d'Europa. La prevalença de la transferència de recursos monetaris com a mesures de conciliació, d'una banda, sumada a la reducció de les xarxes informals de provisió de la cura i a l'existència d'una àmplia i tolerada economia submergida amb uns serveis de cura a baix cost, de l'altra, ha facilitat, segons l'autora, la propagació d'un «market-oriented care system».

Per tant, la consecució dels “drets de la cura” proposats per M. Kremer (2005) és una fita política que encara dista molt de l'imaginari de la cura mediterrània. La baixa atenció que reben els afers relacionats amb el «social care» en l'agenda política d'aquests països dóna compte del fet que la cura encara no s'acaba de percebre com una responsabilitat estatal (Peterson, 2009). Ben diferent és el cas dels països escandinaus on opera el model que J. Lewis (2006) ha anomenat «gender differentiated supported adult worker model» (Lewis, 2006:109), en el qual predomina una alta penetració de serveis de cura i de prestacions monetàries respecte dels permisos parentals. Com a conseqüència, en aquests països treballen altes proporcions de dones i hi ha unes desigualtats per gènere i classe relativament baixes²¹⁵, malgrat que no desapareixen els indicadors de segregació per gènere en el mercat de treball i en la divisió del treball a la llar (Jenson, 1997). Altres països europeus com els Països Baixos o Alemanya operen en el model *conservador-corporativista* o també “model mixt”, que es belluga entre l'assistencialisme mediterrani i l'alta cobertura social de la cura d'Escandinàvia, en un model basat en una “individualització parcial” (Lewis, 2006). Finalment, en els *règims liberals*, com és el cas del Regne Unit, l'*estat del benestar* juga un rol social mínim, mentre que el sector privat té un rol important pel consum de recursos de la cura²¹⁶.

Per concloure, si bé s'ha constatat que les pràctiques informals de la cura dins la família ocupen un lloc central en el desenvolupament del benestar quotidià dels *països mediterranis*, els *estats del benestar* d'aquests països mostren certa connivència amb un “*familisme explícit*”²¹⁷ en la mesura que resten impassibles davant l'existència d'un subdesenvolupament en la inclusió del «social care» o les formes d'organitzar socialment la cura. És a dir, que en els països del sud d'Europa el benestar queda lluny de ser proclamat com un dret més de ciutadania, al costat de l'educació o la sanitat, independentment de la situació laboral o familiar (Torns, 2008a). I no només això, sinó que la lògica de la política que promouen, centrada en la transferència de recursos monetaris per ajudar al principal cuidador —*cuidadora*— dins de la família

²¹⁵ (Korpi, 2000 a Crompton *et al.*, 2007b).

²¹⁶ Amb l'ampliació de la Unió Europea, recentment, alguns autors han incorporat el tipus de règim “postcomunista”, format pels antics països de l'est i que es caracteritza per una promoció estatal del model de família «two full-time earners» però a la llar hi ha unes fortes i tradicionals divisions per gènere. (Den Dulk i Van Doorne-Huiskes, 2007).

²¹⁷ (Leitner 2003 a Lyon i Glucksmann, 2008).

actua com un mode de reconeixement de la família com a agent central de la cura²¹⁸, convertint els governs en mecanismes de reproducció del *familisme* mediterrani i les xarxes familiars com a substitutius de l'acció de l'Estat²¹⁹ (Tobío, 2008). Això no obstant, en el pròxim apartat es detallen algunes de les mesures legislatives pretesament orientades a millorar la conciliació de la vida laboral i familiar i la igualtat entre gèneres a Espanya, unes mesures que han causat controvèrsia entre diferents científiques socials i que caldrà veure com evolucionen dins del context de crisi econòmica que viu Espanya.

²¹⁸ De fet, el lema entorn de l'“envelliment a la llar” justifica un tipus de política a Espanya basada en l'ajuda a les famílies de forma que aquestes puguin continuar cuidant les persones grans (Tobío, 2008).

²¹⁹ C. Tobío (2008) compara la funció de les xarxes familiars a França i Espanya en la cura dels fills/es i la cura de la gent gran. En el primer cas, l'autora conclou dos models ben diferents; mentre que a França la família actua com a complement d'un suport estatal fort, a Espanya, el “contracte generacional i sexual” actua com a substitut davant l'escassetat de polítiques socials per als fills/es, cosa que fa de les àvies espanyoles les cuidadores principals dels seus néts/es. En el cas de la cura a la gent gran, els models tornen a divergir; A França predomina una combinació d'alts nivells de suport familiar i de protecció social, mentre que a Espanya són les dones de mitjana edat les provisoros principals de la cura dels seus pares.

4.

La cura de les persones: un dret de ciutadania pendent

«El modelo implícito de ciudadano de las Constituciones contemporáneas es un sujeto individual, autónomo, independiente, libre; pero no hay una cultura política que interprete la posición de los dependientes o incapacitados. ¿Cuáles son sus derechos y obligaciones?»

Mª Ángeles Durán (1991:8)

«Care also urges us to rethink the normative assumptions about what citizen is or should be (...) if caring is so important, how can it be written into the concept of citizenship?»

Mónique Kremer (2005:23)

INTRODUCCIÓ

Com s'ha vist al *capítol 1*, la “dependència” encara no es percep ni socialment ni políticament com una qualitat inherent a tot individu. La noció de ciutadania encara està cenyida a un “subjecte lliure i independent”, de manera que els “drets de cura” (Kremer, 2005, 2007) queden exclosos dels drets universals de ciutadania. Ara bé, des de finals del segle XX, han emergit les anomenades “polítiques de conciliació” que, pel seu contingut paradoxal, posen sobre la taula la *qüestió de la cura*, però sense atacar el problema de fons: la divisió sexual del treball.

Diferents aportacions critiquen les “polítiques de conciliació” principalment per dos motius. El primer és que són polítiques que no s'han construït al voltant d'una voluntat de transformació del “contracte social entre gèneres” i que, per tant, no han afrontat la qüestió de la corresponsabilitat masculina; i el segon és que tampoc no qüestionen un model de ciutadania on els drets socials emergeixen exclusivament de la relació que tenen les persones amb el mercat de treball.

Al capítol següent, es para especial atenció al desenvolupament de les “polítiques de conciliació” a l'Estat espanyol i a les “solucions familiars” que s'han desenvolupat per omplir el buit públic entorn de la cura.

4.1.

Les polítiques «social care»: paradoxes i noves propostes

Una societat amb noves demandes socials requereix noves polítiques socials (Miguélez i Recio, 2010). El desenvolupament de polítiques orientades al «social care» té, com assenyala J. Lewis (2006), una doble importància social: *pragmàtica*, pels desafiaments que imposa la nova composició de l'oferta i la demanda de la cura i *ètica*, en termes de necessitats humanes i justícia de gènere. Ara bé, la “cultura de la cura” (Letablier, 2007) que resideix als imaginaris socials d'un context determinat deixa empremta en el perfil d'aquestes polítiques, fins al punt de deformar-les i desvincular-les de qüestions tan essencials, des del punt de vista de la ciutadania, com l'equitat de gènere o la redistribució social.

4.1.1. Les “polítiques de conciliació”

4.1.1.1. L'origen “productivista” de la “conciliació”

Si es repassa l'origen i la trajectòria d'aquestes polítiques, cal remetre's inevitablement a l'*estratègia europea d'ocupació* (EEO) que es va acordar a la Cimera de Lisboa feta l'any 2000. Un dels objectius de la cimera europea era acordar mesures per promoure l'ocupació, la competitivitat i la cohesió social dins dels Estats membres de la Unió Europea. Concretament, un dels objectius era retornar a l'era daurada de la “plena ocupació” i assolir, per a l'any 2010, una taxa d'ocupació femenina del 60 %. D'aquí, l'impuls europeu de les anomenades “polítiques de conciliació de la vida laboral i familiar”, que eren percebudes com unes polítiques de foment de l'ocupació femenina i la igualtat d'oportunitats. Aquestes polítiques van ser introduïdes com el “quart pilar” de les polítiques d'ocupació, després de la millora de l'empleabilitat, el desenvolupament de l'esperit emprenedor i el reforç de l'adaptabilitat de la mà d'obra²²⁰ (Letablier, 2007).

Un dels antecedents de la Cimera de Lisboa va ser el Tractat d'Amsterdam (1997), en el qual es va institucionalitzar per primer cop l'*estratègia europea d'ocupació*, amb l'objectiu d'articular i definir un marc d'actuació comú a tots els Estats membres en relació amb les polítiques d'ocupació. En el tractat es van concretar quatre línies directrius pel període 1997–2002: 1. Millorar la capacitat d'inserció professional; 2. Desenvolupar l'esperit empresarial i la creació d'ocupació; 3. Fomentar la capacitat d'adaptació dels treballadors/es i de les empreses i 4. Reforçar la política d'igualtat

²²⁰ J. Macinnes (2005) posa de relleu com les polítiques entorn de la “conciliació” no emergeixen d'una demanda social explícita de les persones treballadores, sinó que sorgeixen d'una voluntat europea de pal·liar la fecunditat baixa que afecta els països de la Unió Europea.

entre homes i dones. Més endavant, el Comitè Econòmic i Social Europeu de l'any 2006 va aprovar unes conclusions sobre el "Pla de treball per a la igualtat entre dones i homes" (2006–2010), dins del qual la conciliació de la vida laboral i familiar es configurava com un dels objectius prioritaris, a través de l'eliminació dels obstacles per accedir al treball, la flexibilització de les condicions sobre el temps de treball i la modificació de les responsabilitats sobre les tasques de cura entre gèneres²²¹.

Ara bé, en el context de la Unió Europea, el concepte de la "conciliació de la vida familiar i laboral" té la seva gènesi en els anys setanta, un concepte que en la seva etapa iniciàtica estava vinculat a la corresponsabilitat entre gèneres del treball productiu i reproductiu. La semàntica inicial associada al concepte s'ha anat deformant amb els anys, fins al punt que ha esvaït del seu imaginari les qüestions de la desigualtat de gènere. Segons l'anàlisi documental que elabora M. Stratigaki (2004), els textos de la UE han anat substituint el llenguatge de la "corresponsabilitat" pel discurs de la "reconciliació", de manera que la idea primera de la redistribució del treball domèstic i de cura entre gèneres s'ha abandonat per ser acomodada a una nova prioritat política: la creació d'ocupació i la flexibilització de les condicions de treball (Stratigaki, 2004). Avui en dia, la "conciliació" és un concepte que forma part del llenguatge dominant de la UE i que es vincula amb el treball i el lliure mercat. M. Stratigaki (2004) ha anomenat a aquest procés de transformació ideològica un procés de "cooptació" dels conceptes de gènere:

«By cooptation I mean that the meanings of key concepts initially introduced by feminists and originally grounded in feminist ideas about paid and unpaid work were conceptually transformed by their subordination to different policy priorities, resulting in the loss of their potential for changing gender relations.»
[Stratigaki, 2004:32]

L'escenari de partença del fenomen de la "conciliació", com han manifestat diverses expertes, té les seves bases fundacionals en el món del treball productiu i les seves necessitats mercantils de millorar els índexs de competitivitat; poc té a veure amb un desig de centrar la *qüestió de la cura* en el nucli del debat polític, ni amb canviar les relacions entre gèneres de la divisió del treball²²². Són, per tant, polítiques deutores d'una "lògica productivista" o "ocupacionalista" que estan adreçades a mobilitzar les dones cap al mercat de treball però sense mobilitzar els homes cap a l'esfera domèstica (Torns, 2005). Els beneficis implícits que hi ha darrere la inserció laboral de

²²¹ Altres signes en termes d'igualtat entre homes i dones en l'àmbit europeu tenen lloc al Consell Europeu d'Estocolm (2001) on un dels indicadors en els quals es basa l'avaluació de la implementació de l'Agenda Social Europea és la promoció de la igualtat entre homes i dones. Posteriorment, l'any 2003, en el si del Consell Europeu de Brussel·les es va elaborar una nova estratègia per a l'ocupació que es componia d'onze directrius, la sisena de les quals proposava la promoció de la igualtat d'oportunitats d'homes i dones en matèria d'ocupació, salaris i promoció ocupacional.

²²² La crítica de l'origen "productivista" de les "polítiques de conciliació" i la seva baixa relació amb el món de la cura és una idea que apareix a la majoria de treballs sobre la temàtica, entre altres vegeu: J. Lewis (2002, 2006, 2009); M. Kremer (2005, 2007); T. Torns (2005, 2008b) o V. Borràs (*et al.*, 2007).

les mares és una “inversió social” de futur, en termes de sostenibilitat del sistema econòmic i fiscal: com més ocupació i fecunditat, més competitivitat i consolidació del relleu intergeneracional del sistema de pensions (Kremer, 2005).

En certa manera, són polítiques socials que s’han confós amb les polítiques d’ocupació, el focus real de les quals és reaccionar davant els desafiaments de la globalització, i que han entrat la qüestió del gènere i la cura en un segon pla i de forma subalterna (Lewis, 2002, 2007b, 2009). L’anomenada “estratègia de Lisboa” es basa en la idea central segons la qual la igualtat entre homes i dones guarda una correlació directa amb una forta presència de les dones en el mercat de treball (Letablier, 2007). Si es prioritza el principi d’inserció laboral femenina, el treball de cura se subordina i s’instrumentalitza als interessos del creixement econòmic, però sense atribuir-li un valor en si mateix, de manera que es continua percebent com un impediment per a l’èxit professional femení. Paradoxalment, fins i tot, la promoció de l’ocupació femenina pot estar plenament desvinculada de la igualtat de gènere:

«Care policies that stop at making it possible for women to go out to work do nothing either to promote a more equal gendered division of care work that remains to be done, or to promote the valuing and recognition of that work at the household and societal levels.» [Lewis, 2002:347]

4.1.1.2. L’omissió de la igualtat de gènere

Malgrat que les “polítiques de conciliació” s’associen a les “polítiques de gènere”, aquestes mostren un perfil enganyós. Una segona paradoxa d’aquestes polítiques és que, tot i el seu progrés legal i discursiu en relació amb la “igualtat”, deixen entreveure molts vestigis del model «male breadwinner/female caregiver» i mostren una sensibilització baixa a l’hora de concebre la cura com un fenomen sociopolític. Com apunta M-T. Letablier: «la igualdad debe ser algo más que formal, conviene construirla» (Letablier, 2007:82). Però, tal com s’han plantejat aquestes polítiques, es busca revitalitzar el *contracte social* basat en el vincle treball–benestar típicament masculí i generalitzar-lo per a les dones amb la seva major inclusió al mercat de treball (Lewis, 2002; Torns, 2005). Cal, doncs, una revisió de les polítiques i reconduir-les cap a una visió «care-centred» (Lewis, 2006), amb la finalitat de donar al treball de cura l’atenció política que es mereix, com a activitat central del benestar que és; una atenció que, de retruc, pot contribuir a millorar el valor social i la professionalització d’aquest treball. En definitiva, com diu M. Harrington (2000), cal fer de la cura un valor polític d’abast nacional.

En qualsevol cas, mantenir la distribució de la cura entre gèneres immòbil i procurar la “conciliació” en els termes actuals té efectes perversos en termes de gènere. Les dones són definides com “el problema”, ja que són “elles” les que tenen la dificultat per

conciliar i, de forma consegüent, la conciliació esdevé “un problema de dones” (Torns, 2005; Lewis, 2006; Borràs *et al.*, 2007). De la mateixa manera, tampoc no es promou la “conciliació masculina” i es legitima l’alt “presencialisme” laboral masculí que frena els homes a acollir-se a les mesures de conciliació. Efectivament, si les polítiques orientades a la conciliació no consideren la igualtat de gènere com a prioritat és perquè aquesta representa una pèrdua de poder, de recursos i d’estatus pel gènere masculí (Macinnes, 2005). I perquè, com apunta T. Torns (2005), la figura absent d’un pare de família que no pot veure els seus fills perquè les extenses jornades de treball li ho impedeixen, compta amb un consens social ampli: «de ahí que la solución de la conciliación sea sólo apreciada como necesaria para las mujeres.» (Torns, 2005:23). D’altra banda, l’opinió pública circumscriu el “problema de la conciliació” a la cura de les criatures, tot eludint l’enorme càrrega de cura adreçada a la gent gran dependent que propiciarà l’envelliment futur de les societats europees i mediterrànies (Torns, 2005).

Actualment, els Estats fluctuen sobre una tendència política pendular entre, d’una banda, la promoció de polítiques basades en el desenvolupament de serveis, entesos com un «social wage»²²³, que promoguin la participació laboral femenina i, de l’altra, el foment de les transferències monetàries (Lewis i Giullari, 2005) que, sense moure les bases de la divisió sexual del treball, esdevenen instruments reproductors del model «male breadwinner/female caregiver», pel fet que les dones acaben sent les candidates principals de les mesures. Malgrat les singularitats específiques de cada tradició nacional, E. Pavolini i C. Ranci (2008) conclouen que les incipients polítiques orientades al «social care» a diversos països europeus apunten cap a una tendència convergent, pel fet que comparteixen quatre signes característics: a) la combinació de recursos monetaris amb la prestació de serveis; b) l’impuls d’un nou mercat competitiu entorn del «social care»; c) l’empoderament dels consumidors i els usuaris de la cura a través de l’increment de la seva capacitat adquisitiva i c) la introducció de mesures que reforcen que les transferències de cura tinguin lloc dins les xarxes familiars (Pavolini i Ranci, 2008)²²⁴.

Efectivament, la conclusió d’aquests autors remet a una qüestió que ja fa temps han anat denunciant diverses teòriques feministes i és que el recent impuls de les anomenades “polítiques de conciliació” reproduïx un *model de cura familista* i, per tant, un model que segueix sent socialment injust des del punt de vista del gènere. Com també assenyala Mª T. Martín-Palomo: «de forma un tanto paradójica, ciertas medidas políticas encaminadas a facilitar la “conciliación” han consagrado

²²³ (Castles, 1981 a Daly i Lewis, 1998).

²²⁴ Aquests autors italians elaboren un estudi comparatiu de les polítiques més recents entorn de la cura de llarga durada —«long-term care»— a sis països europeus (França, Alemanya, Itàlia, els Països Baixos, Suècia i el Regne Unit) i el seu impacte en l’àmbit “macro” (àmbit institucional), en l’àmbit “meso” (àmbit organitzacional) i en l’àmbit “micro” (àmbit familiar i dels usuaris directes).

institucionalment la fórmula de doble ingrés i un sol cuidador» (Martín-Palomo, 2008:20).

Així doncs, la qüestió de les desigualtats de gènere no ha ocupat un lloc prominent ni en la literatura acadèmica sobre la “crisi de la cura” ni en l'àmbit de les polítiques (Lewis, 2007b). Per tal que això passés, J. Lewis (2007b) creu necessària una aproximació hol·lística de la cura i de les polítiques, capaç d'integrar un angle analític polièdric de la cura, que tingui en compte la distribució de la cura no només entre les diferents esferes institucionals —mercat, Estat i família—, sinó també la seva distribució entre els individus i l'estructura social. Al cap i a la fi, les pràctiques familiars són un reflex de les pràctiques polítiques: «the choice —particularly of women— to care or to work is often structured by the nature of the policies» (Lewis, 2006:111). Segons aquesta professora britànica de política social, el problema de les “polítiques de conciliació” és que han quedat legitimades sota la falsa idea que vivim en un «adult-worker model» i una plena individualització dels drets (Lewis, 2007a, 2007b).

Certament, el discurs de la individualització és un derivat del neoliberalisme polític que es dibuixa com a parcial i amb conseqüències de gènere profundament desiguals: «indeed, individualization is far from complete. In most western European countries, an adult worker model family is more evident as an “ought” in respect of policy assumptions than it is a social reality» (Lewis, 2007b:275). És a dir, la realitat social i la realitat política i legal s'erigeixen en premisses normatives i de funcionament dispars, ja que la pràctica política es basa en un ideari fal·laç que professa una individualització i una igualtat de drets, en tant que els homes i les dones són tractats com a «citizen workers» indistintivament; un ideari que descuida que les dones assumeixen una doble càrrega, que els homes amb poca freqüència assumeixen, i professa una institució familiar harmònica i “aproblemàtica”, en la qual els seus components tenen plena “llibertat d'elecció”. Com assenyala T. Torns (2005):

«El mundo familiar no tiene reconocida ni negociación colectiva ni agentes sociales en conflicto. Por el contrario, la armonía y felicidad de los implicados suelen ser los imaginarios míticos de referencia. El conflicto de la división sexual del trabajo, que tiene como escenario el hogar-familia, es ocultado o negado» [Torns, 2005:18]

En resum, les bases ideològiques sobre les quals es proveeix socialment la cura ignoren la divisió sexual del treball i les relacions quotidianes de poder, la qual cosa crea unes polítiques “cegues al gènere” —«gender-blind» o «gender-neutral»— (Lewis, 2002, 2007b). Des d'aquest prisma polític, la responsabilitat de la cura es privatitza i s'acota a les capacitats individuals, tractant homes i dones per igual. Aquest procés, a més a més, es produeix des d'una refundació de la relació entre el treball i el benestar, en què es viu una certa individualització del risc social, passant del ciutadà

“passiu” al ciutadà “actiu”, i posant més èmfasi en les responsabilitats individuals que no pas en els drets socials²²⁵ (Lewis, 2002; Crespo i Serrano, 2004).

4.1.1.3. La resistència al canvi sociocultural

La tercera paradoxa de les “polítiques de conciliació” és que, tot i que donen una imatge d’una societat canviant i dinàmica pels “avenços” recents entorn de la conciliació, la realitat de la vida quotidiana es presenta, contràriament, diligentment enquistada en un sistema de sexe–gènere basat en el *contracte sexual* de C. Pateman (1995). La realitat roman passiva i ferma a un doble lema: «los hombres no quieren pensar y las mujeres no quieren ceder» (Torns, 2005:24); és a dir, tot i que les “polítiques de conciliació” es presenten públicament com a polítiques transformadores de la relació temps–treball entre homes i dones, tenen una capacitat nul·la per modificar el pacte social entre gèneres.

Segons l’estudi dut a terme pel QUIT i dirigit per T. Torns i P. Carrasquer (*et al.*, 2002), la superació progressiva de la divisió sexual del treball a Espanya té lloc, únicament, entre els homes joves de les classes mitjanes urbanes, mentre que els homes majors de 45 anys de les classes treballadores representen el sector més resistent al canvi. Ara bé, les conclusions generals de l’estudi mostren, més aviat, que actualment encara hi ha fortes dificultats socioculturals que traven el bon desenvolupament de les “polítiques de conciliació”. La intransigència per reformular els rols de gènere no només es produeix dins del context familiar, sinó que també apareix de forma implícita en els processos de negociació col·lectiva entre els diferents agents socials. Segons l’estudi²²⁶ presentat per V. Borràs (*et al.*, 2007), la divisió sexual del treball és un debat absent en les meses de negociació entre les organitzacions sindicals i la patronal, i les dones continuen apareixent com les úniques candidates d’aquest tipus de polítiques. A més a més, existeix, entre aquests actors, una pluralitat àmplia de significacions i atribucions al voltant de la conciliació; una indeterminació que es tradueix en grans dificultats de concreció de les mesures, en una parcel·lació excessiva de la problemàtica, en una manca d’acords estratègics conjunts i en una governança dèbil de la qüestió (Borràs *et al.*, 2007).

²²⁵ Aquest nou discurs s’ha produït en l’àmbit europeu i és fruit del trànsit de la societat industrial a l’anomenada “societat del coneixement”. Segons E. Crespo i A. Serrano (2004), aquesta nova societat té el risc i la incertesa com a trets inevitables i considera la flexibilitat com un element bàsic per adaptar-se als canvis sobtats del mercat. El model de producció es basa en una força de treball polifacètica i en un model d’organització horitzontal. El rol regulador de l’estat canvia, pel fet que l’atur esdevé una responsabilitat individual (“culpabilització”). La ciutadania es viu en termes individuals, més que no pas socials, de forma que el risc s’individualitza.

²²⁶ L’estudi porta per títol *El tiempo de trabajo en la negociación colectiva y sus efectos sociales*. Es va fer al QUIT entre el 2001 i el 2004, amb en Fausto Miguélez com a investigador responsable i va ser finançat pel Ministeri de Ciència i Tecnologia i la Secretaria d’Estat de Política Científica i Tecnològica (projecte I+D).

En aquest escenari, ni l'actuació sindical ni l'actuació empresarial milloren la situació via la negociació col·lectiva. D'una banda, les polítiques de conciliació s'erigeixen com una estratègia empresarial de gestió dels recursos humans²²⁷, la qual cosa reforça la individualització de les relacions laborals i polaritza el col·lectiu de treballadors (Torns, 2005); l'aplicació de "bones pràctiques" es limita als col·lectius amb cert valor afegit com els administratius, els tècnics o els directius i actuen més aviat com a pràctiques de fidelització. I de l'altra, des del cantó dels sindicats, la conciliació persisteix com un element secundari del diàleg social²²⁸.

4.1.1.4. L'excepcionalitat del vincle Estat-família

La darrera paradoxa de les "polítiques de conciliació" és que són un tipus de polítiques que basen el seu èxit en l'existència d'una consciència social capaç de reformular el vincle Estat-família i que concebi l'àmbit familiar com un àmbit més de l'acció governamental. Però, res més lluny d'aquesta realitat, en general, als *règims de benestar liberals*, com el Regne Unit, o als *règims de benestar mediterranis*, com Espanya, la intervenció directa de l'Estat a la família s'ha relegat, tradicionalment, a casos especials de "risc" o "fracàs" familiar, de manera que la intervenció estatal en l'àmbit familiar sempre ha tingut una presència subsidiària.

En aquests països, la família continua sent un espai alliberat de la intervenció política pel fet que connota uns valors històricament intocables com són la privacitat, la intimitat o la llibertat (Veiga, 1995; Lewis, 2006). Tal com apunta J. Lewis: «the family is difficult territory for policy makers» (Lewis, 2007a:59). A partir d'aquesta assumpció política i cultural, se'n deriven unes "polítiques de conciliació" dèbils i residuals, que deixen un ampli marge de maniobra a les "eleccions privades" de les famílies, però sense combatre les desigualtats de gènere. En aquest sentit, es dona prioritat a les polítiques «cash for care» —que permeten l'"elecció familiar" sobre les formes de conciliació—, per davant de les polítiques «services for care», que podrien assegurar una "elecció real" sobre com gestionar la vida laboral i familiar entre gèneres (León, 2005; Lewis, 2007a).

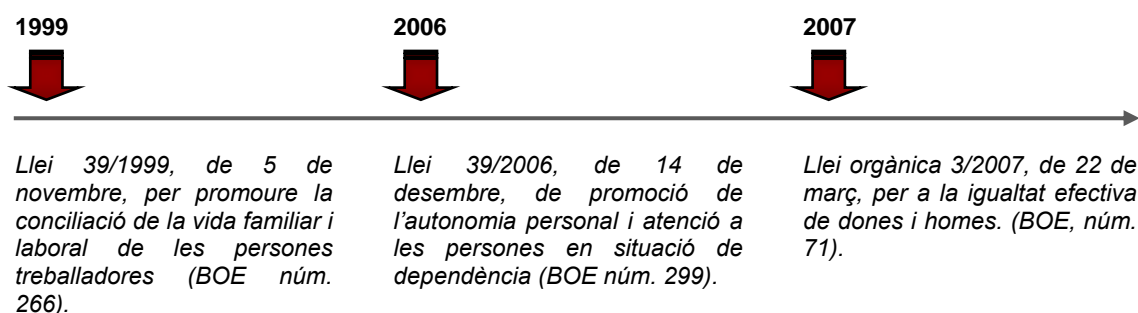
²²⁷ Per exemple, es pot consultar el *3r Informe Ranstad. Calidad del trabajo en la Europa de los quince*. Esade 2003.

²²⁸ L'extensió de les clàusules relacionades amb la conciliació és escassa segons les dades presentades per l'article de premsa d'A. Martin (*et al.*, 2006). Segons dades del 2005, el permís de dos dies per naixement s'aplicava en el 58,6 % de les empreses; els permisos de maternitat, en el 29 %; la reducció de la jornada per motius familiars, en el 25 %; l'excedència per a la cura de familiars, en el 14 %, i la baixa per paternitat, en el 4 %.

4.1.2. Les polítiques de “conciliació” a Espanya

Com apunten A. Martín, F. Miguélez i T. Torns²²⁹ (2006) a Espanya la “conciliació” *avança lentament* i es dirigeix, principalment, a les dones. Bàsicament són tres les lleis dissenyades a escala nacional, que tenen efectes en termes de “conciliació”, ja sigui directament o indirectament (taula 8). La Llei 39/1999 i la Llei orgànica 3/2007 han fet de la “conciliació de la vida familiar i laboral” una de les seves màximes ideològiques, mentre que la Llei 39/2006, malgrat que no ha estat dissenyada específicament per promoure la conciliació, pot tenir un efecte clar d’acompanyament en la promoció de la igualtat entre homes i dones en el mercat de treball²³⁰.

Taula 8. Cronologia legislativa sobre la “conciliació” a Espanya

Font: elaboració pròpia.

El nou marc legislatiu entorn de la conciliació a Espanya s’ha gestat i desenvolupat en el transcurs de l’última dècada i és fruit de dues etapes polítiques diferenciades: 1. (1997–2004), amb el Partit Popular al govern i 2. (2004–2007), amb el Partit Socialista (PSOE).

4.1.2.1. 1997–2004: la “conciliació” de la “dona treballadora”

LA “LLEI DE LA CONCILIACIÓ” (39/1999)

El govern del Partit Popular (1996–2004) va fer de la “conciliació” un dels seus lemes polítics centrals²³¹. La Llei 39/1999 —“Llei de la conciliació”— es va presentar a l’opinió pública com una llei que promovia la igualtat de gènere però, en el fons de la qüestió,

²²⁹ Vegeu l’article de premsa: “Avance lento de la conciliación”, publicat per A. Martín, F. Miguélez i T. Torns a *La Vanguardia* (dilluns 13 de març de 2005).

²³⁰ En aquest sentit, també pot tenir efectes indirectes sobre la conciliació, la “Llei 31/1995, de 8 de novembre, de prevenció de riscos laborals (BOE núm. 239, 10-11-1995)” i la seva modificació “Llei 54/2003, de 12 de desembre, de reforma del marc normatiu de la prevenció de riscos laborals (BOE núm. 298, 16 -12-2003)”.

²³¹ El concepte de la conciliació es va introduir sota el títol d’Economia i Treball en el “III Pla d’igualtat d’oportunitats entre dones i homes (1997-2000)” i es va convertir en una de les qüestions centrals del “IV Pla d’igualtat d’oportunitats entre homes i dones (2003-2006)” (Peterson, 2009).

només la “mare treballadora” s’anteposava com a subjecte legítim de les mesures proposades (Peterson, 2009). Tal com assenyalava el Partit Popular en el seu programa electoral de 2004:

«Queremos especialmente que las madres desarrollen sus carreras profesionales y tengan los hijos que deseen. Hacer compatibles la responsabilidad familiar y la ocupación laboral es una meta posible y deseable en España»
[Programa electoral del PP, 2004: àrea 10. “Igualtat real per a la dona” a Peterson, 2009]

És a dir, si no hi ha fills/es, “no hi ha res per conciliar” i si les mares no treballen formalment, tampoc. Es tracta d’unes mesures que minimitzen el seu marc d’actuació a les “mares-treballadores”, la qual cosa fa invisible les necessitats i els interessos d’altres dones amb diferents càrregues familiars —gent gran dependent o discapacitats— i n’exclou les dones en situació d’atur, les treballadores de l’economia submergida o les “mestresses de casa”; i tenen com a últim colofó la “no-responsabilització” dels homes respecte de la cura familiar. Així, el col·lectiu de dones es presentava com un agregat monolític, amb una problemàtica laboral i de cura compartida però, en canvi, les mesures afavorien un grup reduït de dones²³² (Peterson, 2009). Les mesures de “conciliació” de la llei estaven altament orientades a fer possible la maternitat de les “dones treballadores” i és per això que els drets relacionats amb les baixes maternals van ser un punt crucial. En aquest sentit, la llei guarda una forta càrrega simbòlica entorn de l’ideal familiar «male breadwinner/female caregiver», pel fet que la mare és, inqüestionablement, la cuidadora, mentre que el pare continua sense gaudir d’un dret individual a la baixa per paternitat²³³ (Peterson, 2009). Finalment, la retòrica *familista* també es deixa entreveure en el discurs polític d’aquesta etapa política; la família es constituïa com un nucli essencial per a la vida en societat i per al desenvolupament del país, de manera que impulsar la “cohesió familiar” i la “solidaritat intergeneracional” van esdevenir propostes de diferents plans i programes polítics (Peterson, 2009).

4.1.2.2. 2004–2007: nous debats entorn de la cura

Amb el govern socialista, la “igualtat de gènere” també es va plantejar com una fita política però plantejava nous reptes fins ara desatesos. Dues mesures importants en matèria de gènere amb les quals s’inicia l’era socialista són la Llei 13/2005, per la qual es modifica el Codi civil en matèria de dret a contraure matrimoni, tot possibilitant el reconeixement del matrimoni homosexual i, en segon lloc, la Llei orgànica 1/2004 —“Llei contra la violència de gènere”. En termes de conciliació, la primera mesura que

²³² La reforma fiscal de la Llei 46/2002 va atorgar a les mares treballadores el dret a sol·licitar una subvenció de 100 euros al mes per a la cura dels fills/es, per a cada fill menor de tres anys que tingués (Peterson, 2009).

²³³ L’única forma que el pare podia obtenir una baixa per paternitat era si la mare li transferia part del seu permís de maternitat, sempre i quan ella tingués un treball formal (Peterson, 2009).

es va dur a terme va ser l'aprovació l'any 2005 del "Pla Concília"²³⁴, que acollia un seguit de mesures de "conciliació" adreçades al personal funcionari de l'Estat (Torns, 2008b, 2009). Algunes d'aquestes mesures es concreten en una major flexibilització horària, una menor rigidesa en les hores presencials al lloc de treball, el dret paternal a gaudir de deu dies de permís per naixement, l'acolliment o l'adopció d'un fill o la possibilitat de substituir el permís de lactància per un permís que acumuli en jornades completes el temps corresponent.

LA "LLEI DE DEPENDÈNCIA" (39/2006)

Un any més tard del "Pla Concília", la Llei 39/2006 sobre la promoció de l'autonomia personal i l'atenció a les persones en situació de dependència —col·loquialment anomenada "Llei de dependència"— es va convertir en una de les novetats legislatives de l'etapa socialista i la pedra angular del "quart pilar" de l'*estat del benestar* espanyol. La llei pretenia ser un punt de partida per a la provisió d'una xarxa nacional de provisió de la cura per a persones dependents, mitjançant la implementació del "Sistema per a l'autonomia i l'atenció a la dependència" (SAAD) que es configura com una xarxa d'utilització pública que integra, de forma coordinada, centres i serveis —públics i privats. Altrament, la llei estableix dues categories en la provisió de la cura (Peterson, 2009): a) La *cura professional*: proporcionada per una institució o organització pública, sense ànim de lucre, o bé per un professional autònom especialitzat en la provisió de serveis de cura; b) La *cura no professional*: atenció prestada a les persones amb dependència a les seves pròpies llars, per part de persones de la seva família o el seu entorn, sense cap vinculació amb els serveis professionals.

Segons l'article 14 (Llei 39/2006), les prestacions d'atenció a la dependència poden tenir la naturalesa de *serveis* i de *prestacions econòmiques* i van destinades, d'una banda, a la promoció de l'autonomia personal, i de l'altra, a atendre les necessitats de les persones amb dificultats per a la realització de les activitats bàsiques de la vida diària. El "catàleg de serveis"²³⁵ (article 15) comprèn el llistat de serveis socials de promoció de l'autonomia personal i d'atenció a la dependència, que es desglossen en cinc modalitats (taula 9).

²³⁴ "Ordre APU/3902/2005, de 15 de desembre, per la que es disposa la publicació de l'Acord de la Mesa general de negociació pel qual s'estableixen mesures retributives i per a la millora de les condicions de treball i la professionalització dels empleats públics (BOE núm. 300)". Després d'aquesta llei estatal, la Generalitat de Catalunya va regular la conciliació a través d'un primer decret el 2002 que es va concretar, més tard, amb una llei el juliol del 2006. Aquesta llei permet obtenir permisos laborals per a la cura dels infants sense reducció de salari, al personal funcionari de les institucions públiques catalanes (Torns, 2009).

²³⁵ Els serveis del catàleg es prestaran a través de l'oferta pública de la Xarxa de Serveis Socials de les comunitats autònomes mitjançant centres i serveis, públics o privats concertats, degudament acreditats (article 16, Llei 39/2006).

Taula 9. Serveis de promoció de l'autonomia personal i atenció a la dependència

<p>a) Serveis de prevenció de la dependència i promoció de l'autonomia personal.</p> <p>b) Serveis de teleassistència.</p> <p>c) Serveis d'ajuda a domicili:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Atenció a les necessitats de la llar. • Cura personal. <p>d) Serveis de centre de dia i de nit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Centre de dia per a gent gran. • Centre de dia per menors de 65 anys. • Centre de dia d'atenció especialitzada. • Centre de nit. <p>e) Servei d'atenció residencial:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Residència de persones grans en situació de dependència. • Centre d'atenció a persones en situació de dependència, en raó de diferents tipus de discapacitat.

Font: Llei 39/2006 (article 15).

D'altra banda, les prestacions econòmiques es descomponen en tres modalitats:

- Prestacions vinculades a la contractació del servei (article 17)²³⁶
- Prestació econòmica per a la cura en l'entorn familiar i suport a cuidadors no professionals (article 18)
- Prestació econòmica d'assistència personal (article 19)²³⁷

Seguint l'article 18, la llei estableix la concessió de prestacions econòmiques com a últim recurs, donant una prevalença clara a l'accés dels usuaris als serveis. La prestació econòmica de caràcter personal pot estar vinculada a l'adquisició d'un servei o, excepcionalment, pot estar associada a la recepció de cura per part de "cuidadors no professionals" —o prestació per "cura familiar"—, sempre que es donin condicions adequades de convivència i habitabilitat de la vivenda (article 18, Llei 39/2006).

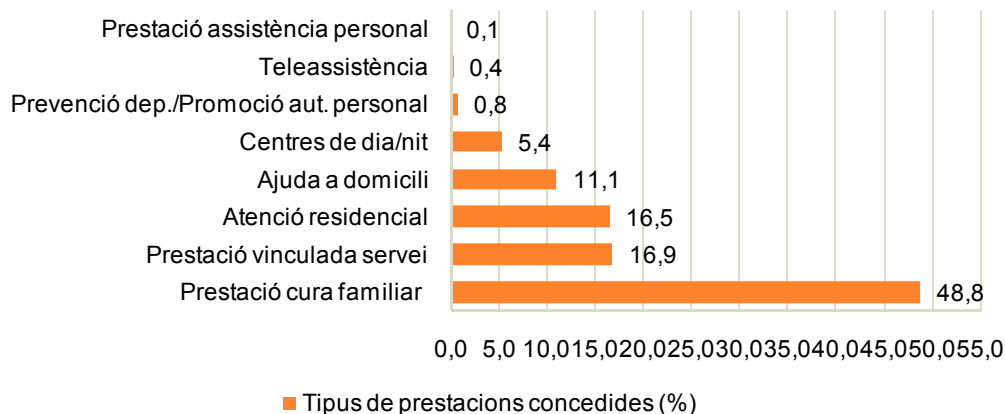
No obstant això, les dades demostren que fins al moment la "Llei de dependència" a Espanya s'ha desenvolupat, sobretot, a partir de les transferències monetàries. Segons dades proporcionades per l'IMSERSO, a 1 de juny de 2010, un 68,7 % (821.147) del total de persones que van sol·licitar les ajudes previstes per la llei (1.317.982) han estat considerades "persones beneficiàries amb dret a prestació". Tanmateix, d'aquestes han obtingut la prestació un 70,5 % (578.953) —un 43,9 % de les persones sol·licitants inicials. És interessant remarcar que del total de persones

²³⁶ Aquesta prestació econòmica anirà destinada a la cobertura de les despeses del servei previst en el "Programa individual d'atenció" (PIA), i serà prestat per una entitat o centre acreditat per l'atenció a la dependència (Llei 39/2006).

²³⁷ Aquesta prestació es pot rebre en cas de tenir una gran dependència. L'objectiu de la prestació és contribuir a la contractació d'una assistenta personal durant un nombre d'hores, que faciliti al beneficiari l'accés a l'educació i al treball, així com una vida més autònoma en l'exercici de les activitats bàsiques de la vida diària (Llei 39/2006).

que actualment gaudeixen d'una prestació ho fan, sobretot, en forma de prestació econòmica i no tant en forma de serveis (gràfic 15).

Gràfic 15. Prestacions concedides per tipus

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del "Sistema per a l'autonomia i l'atenció a la dependència" (SAAD) de l'IMSERSO.

Nota: Espanya, 1 de juny de 2010

Efectivament, aproximadament un 65 % del total d'ajudes concedides són transferències monetàries, que queden enregistrades als articles 17 i 18 de la Llei 39/2006 i que, en el redactat de la llei, es preveuen com a "ajudes secundàries", de concessió excepcional. Són prestacions econòmiques de caràcter periòdic i es reconeixen únicament «cuando no sea posible el acceso a un servicio público o concertado de atención y cuidado, en función del grado y nivel de dependencia y de la capacidad económica del beneficiario» (article 17, Llei 39/2006). En qualsevol cas, les dades mostren una realitat ben diferent, atès que aquestes prestacions, més que excepcionals, es perfilen com un element indispensable (Pérez Orozco i Baeza, 2006).

L'insuficient finançament de la llei²³⁸, criticat des dels seus inicis per diversos sectors polítics, ha tombat la balança de les prestacions cap als subsidis econòmics, limitant l'oferta potencial de serveis de cura, que des del punt de vista logístic, de personal i formació acumula una despesa pública molt superior. Però com s'ha analitzat al llarg d'aquestes pàgines, els efectes de gènere d'un tipus o altre de prestacions no tenen implicacions neutres. A tall d'exemple, les dades de l'IMSERSO evidencien, un altre cop, quin és el rumb en clau de gènere que pren la "Llei de dependència". Del total de "cuidadors no professionals" o de "cura familiar", que representa quasi el 50 % de les prestacions concedides (gràfic 15), un 94 % són dones, enfront d'un menyspreable 5,9

²³⁸ Des del feminisme no només s'ha criticat la manca de disponibilitat pressupostària de la llei, sinó també la forma com es distribueixen els costos entre la col·lectivitat i els individus. La llei apunta que l'Administració general de l'estat finançarà íntegrament el nivell mínim de cobertura, un percentatge que serà com a mínim igual per a les comunitats autònomes. Les persones beneficiàries participaran mitjançant el copagament dels serveis, que variarà segons la capacitat econòmica de les persones usuàries i el cost del servei (Pérez Orozco i Baeza, 2006).

% d'homes. Així, la “cuidadora familiar” s'imposa com una nova figura institucionalitzada de precarietat femenina i com un dels pilars bàsics de la xarxa d'atenció a la “dependència” (Pérez Orozco i Baeza, 2006).

Per tant, no és agosarat afirmar que la solució emprada pel govern per encarar la “crisi de la cura” espanyola es recolza en una fórmula *familista*, basada en la desigualtat de gènere i la cura informal de l'esfera familiar. A més a més, les prestacions a “cuidadors no professionals” obren una escletxa que queda fora del control de la intervenció estatal i és que la contractació de persones alienes a la família —com per exemple, treballadores domèstiques—, és una qüestió que queda en mans de la persona usuària o la persona “cuidadora oficial” però s'escapa del control de l'Estat. És així com la tesi que proposa B. Da Roit (2007) per al cas italià es podria complir també per al cas espanyol: les llars beneficiàries de prestacions econòmiques decideixen externalitzar la cura a un mercat de la cura informal amb costos relativament baixos, encara que sigui de forma precària i submergida. En aquest sentit, A. Pérez Orozco i P. Baeza (2006) qüestionen les conseqüències que pot tenir la “Llei de dependència” des d'una lectura de gènere i des del punt de vista de la valorització i la professionalització del treball de cura. Ambdues conclouen que la llei no resol set qüestions essencials per caminar cap a una societat on la cura aspiri a convertir-se en un dret de ciutadania universal:

1. No resol la negació del “dret a la cura” com a dret universal i individual;
2. No suposa l'assumpció d'una responsabilitat col·lectiva en la sostenibilitat de la vida pel fet que la provisió de la cura està subjecta a una lògica mercantilista —el control de la qualitat i el finançament dels serveis és públic però la provisió la fan entitats privades. Així, la llei s'integra en un procés de desmantellament de l'*estat del benestar* que passa per la privatització d'allò públic.
3. No promou una redistribució de les responsabilitats de cura entre gèneres;
4. No ataca les desigualtats socials en la recepció i provisió de la cura;
5. No visibletza ni valoritza el treball de cura en la mesura en què les remuneracions del sector de la cura són baixes o no hi ha un reconeixement de drets socials. De fet, el sector de la “cura professional” es basa en l'ocupació precària, tant en l'àmbit públic, on es combinen processos de subcontractació amb una precarització creixent, com en l'àmbit privat. Es tracta d'un nou jaciment d'ocupació marcat per unes condicions de treball dualitzades: pocs treballs en bones condicions i molts treballs en condicions precàries (OCDE, 1998 a Pérez Orozco i Baeza, 2006).
6. No emfatitza l'autonomia personal; el “subjecte fetitxe” és la persona “no-dependent” i la dependència s'entén com un fet puntual del cicle de vida;
7. No qüestiona el model *familista* de provisió de la cura mediterrània.

Així doncs, malgrat que la “Llei de dependència” s’edifica com una eina legislativa que emergeix d’una tessitura de “dèficit de la cura”, marcada per un desgast del sistema tradicional d’atenció i provisió de la cura, és una llei radicalment moderada, que perpetua les desigualtats socials associades al treball de cura. Malgrat que la llei pretenia incloure la perspectiva de gènere, els debats precedents a la redacció de la llei ja presentaven la cura com una qüestió desconnectada del gènere (Pérez Orozco i Baeza, 2006; Peterson, 2009) i, en el cas de considerar-lo, la llei es veia com un marc favorable per a la integració de les dones cuidadores al mercat de treball —seguint la ruta típicament masculina—, i ometent la qüestió de la coresponsabilitat.

LA “LLEI DE LA IGUALTAT” (3/2007)

Una tercera llei que ha marcat la trajectòria legislativa de l’era socialista és l’anomenada “Llei de la igualtat” —“Llei orgànica 3/2007”²³⁹. Aquesta llei introdueix la baixa de paternitat com una mesura innovadora i que pot progressar cap a la coresponsabilitat, però el dret de dues setmanes de baixa representa més una mesura simbòlica que no pas un canvi substancial (Peterson, 2009). Una segona mesura que cal destacar va ser la introducció d’una deducció fiscal de 2.500 euros relacionada amb el naixement d’un fill i l’adopció —el famós “xec-bebè”²⁴⁰.

Altrament, la llei obliga les empreses de més de 250 treballadors a elaborar i aplicar un “Pla d’igualtat” (capítol III, article 45-49), el qual és de lliure implementació en les empreses petites i mitjanes. Aquests plans fixen els objectius concrets d’igualtat, les estratègies i les pràctiques que cal adoptar, així com l’establiment de sistemes eficaços de seguiment i avaluació dels objectius. Són plans que preveuen matèries com l’accés al mercat laboral, la classificació professional, la promoció i la formació, les retribucions, l’ordenació del temps de treball per afavorir la conciliació entre la vida laboral i familiar o la prevenció de l’assetjament sexual i de l’assetjament per raó de sexe. També es promou la presència d’una paritat de gènere en els òrgans de direcció de l’empresa (Llei 3/2007). Algunes de les primeres valoracions sobre aquestes mesures empresarials apunten que es tracta de mesures que tendeixen a polaritzar la plantilla de treballadors de l’empresa, pel fet que s’implementen en els sectors professionals de més qualificació i no es vinculen amb processos de negociació col·lectiva reals (Torns *et al.*, 2007). No obstant això, cal tenir present que aquesta llei enllaça, de nou, la concepció de la “igualtat de gènere” amb la idea de la “igualtat d’oportunitats entre els homes i les dones”, centrada, en gran mesura, en la

²³⁹ En la formulació d’aquesta llei es va introduir, al concepte de la “conciliació de la vida familiar i laboral”, la “vida personal”, tot entenent que la vida personal anava més enllà de les relacions familiars (Peterson, 2009).

²⁴⁰ Aquesta mesura es va presentar com una mesura per facilitar la conciliació i augmentar les baixes taxes de natalitat espanyoles. La seva durada ha estat breu, atès que el govern socialista ha decidit enretirar aquesta mesura a partir de l’1 de gener de 2011.

incorporació de la dona al mercat de treball (Pérez Orozco i Baeza, 2006) i la millora de la seva “empleabilitat”:

«Las políticas de empleo tendrán como uno de sus objetivos prioritarios aumentar la participación de las mujeres en el mercado de trabajo y avanzar en la igualdad efectiva entre mujeres y hombres. Para ello, se mejorará la empleabilidad y la permanencia en el empleo de las mujeres, potenciando su nivel formativo y su adaptabilidad a los requerimientos del mercado de trabajo.» [Llei orgànica 3/2007, article 42. “Programes de millora de l’empleabilitat de les dones”]

Es tracta d’una llei que més que emfatitzar la necessitat de replantejar i redistribuir el treball de cura entre gèneres —corresponsabilitat—, consolida el marc discursiu entorn de la “conciliació” com un problema “naturalment” femení, que s’explica pel vincle de les dones amb l’experiència de la maternitat, i que cal resoldre des d’una lògica “productivista” que permeti a les dones “poder treballar en igualtat de condicions que els homes”. En efecte, el conflicte latent de la divisió sexual del treball persisteix invisible i lluny de la polèmica política pel fet que els homes continuen quedant exempts de la “conciliació”. A més a més, tal com assenyala E. Peterson (2009), el treball domèstic i de cura es representa en termes d’“obligacions familiars” i es manté en una relació tensa amb la “responsabilitat estatal” i les seves possibilitats de socialització.

Així doncs, tant la “Llei de conciliació” (1999), la “Llei de dependència” (2006), com la “Llei de la igualtat” (2007) són lleis que han estat gestades des d’un baix qüestionament de la divisió sexual del treball, sense preveure la necessitat de revisar el *contracte social* entre gèneres, ni tampoc la relació temps–treball (Borràs *et al.*, 2007). Tal com s’ha vist, són lleis que han basat el seu model de prestació pública en les transferències monetàries —permisos, subsidis, deduccions fiscals, etc.—, sense, en canvi, potenciar el desenvolupament de serveis a la vida diària (SAD) ni, per tant, garantir un procés de “desfamiliarització” de la cura (Lewis, 2007b); unes ajudes que, a la vegada, no estan dissenyades per atendre les múltiples formes de dependència que es donen al llarg del cicle de vida, sinó com a mesures de “conciliació” conjunturals i extraordinàries. Sovint, els objectius perseguits tant a Europa com a l’Estat espanyol s’orienten a la cura de les criatures i subestimen la pressió de la demanda de cura de la gent gran dependent i, com a conseqüència, obliden la necessitat de desenvolupar polítiques de cura al llarg de tota la vida (Borràs *et al.*, 2007; Lewis, 2007b).

El context legislatiu espanyol de la “conciliació” legitima el lideratge de les dones en la provisió quotidiana de benestar, ja sigui formalment o informalment, i fa del treball de cura un treball fidel a la seva realització dins de la llar. Així, les polítiques de “conciliació” reflecteixen en el si del sistema de protecció social, les convencions de gènere del context social on es generen (Letablier, 2007). En el cas espanyol, es

conformen com unes polítiques articulades per uns principis ideològics que pretenen avançar cap a un model «adult-worker model», tot potenciant l'activitat laboral femenina però sense neutralitzar, des del punt de vista del gènere, el treball de cura. El treball de cura s'organitza en la privacitat i no s'assimila al conjunt de responsabilitats socials de l'Estat. En aquest context, la mercantilització esdevé una opció de “conciliació” altament apreciada per a les famílies de classe mitjana i alta; una opció, en molt casos, estretament lligada a les prestacions econòmiques derivades de les lleis de “conciliació” i que trasllada la cura a un sector del mercat feminitzat, precari i devaluat.

4.1.3. La revisió del vincle temps–treball des del gènere

J. Lewis (2006) descriu tres dimensions crucials per assegurar una “elecció real” dels individus entorn del seu vincle amb el treball productiu i reproductiu: a) el temps; b) els recursos econòmics i c) els serveis. Cap d'aquestes dimensions aïllades no són proposades suficients. Ara bé, des d'una lectura de la justícia de gènere, es considera que una *nova cultura del temps* (Balbo, 1991) pot contribuir a combatre les tensions de la “doble presència” en què es troben exposades moltes dones, així com abonar el terreny cap a una corresponsabilitat entre gèneres.

4.1.3.1. Les polítiques de temps: un camí per recórrer

Com apunta T. Torns (2003, 2007, 2008b), les “polítiques de temps” es presenten com una via alternativa a les “polítiques de conciliació”, atès que despleguen un context d'oportunitats real per reexaminar el *contracte social* entre gèneres pel fet que introdueixen una revisió del vincle “temps–treball” en societat. Des d'aquest punt de vista, cal transformar el concepte temporal de la “jornada de treball” i la seva relació amb la “càrrega total de treball” —treball productiu i treball reproductiu²⁴¹.

L'origen d'aquestes polítiques es remunta als anys vuitanta a Itàlia, amb la creació de l'avantprojecte italià conegut com “les dones canvien el temps” o “lleis del temps” (Torns *et al.*, 2008). Aquesta proposta de llei de l'any 1990 fou fruit de la lluita de les dones del «Partito Comunista Italiano» (PCI), la qual mai no va arribar a materialitzar-se com a tal. Es tractava d'un projecte preliminar que plantejava no només canvis en els “horaris” sinó també canvis profunds que fessin de les ciutats espais “més amics” de tothom i pròxims a les necessitats quotidianes dels seus habitants. Aquesta proposta constava de tres capítols: el primer proposava trencar amb el cicle de vida “masculí”

²⁴¹ Les aportacions de teòriques com L. Balbo, F. Bimbi, C. Saraceno o C. Belloni, entre altres, han fet possible el naixement d'aquesta nova visió del temps i les polítiques de temps de la ciutat (Torns, 2003).

—associat al vincle amb el món productiu—, deixant pas a un cicle de vida que compregués la possibilitat d'alternar el treball productiu i el treball reproductiu; el segon capítol plantejava la necessitat de reduir les hores de treball remunerat i de flexibilitzar els horaris laborals tant d'homes com de dones, sota la reivindicació del dret i deure que tothom té d'atendre les necessitats reproductives al llarg de la vida. Finalment, el darrer capítol afrontava la relació entre temps i ciutat, mitjançant la regulació horària dels serveis municipals, dels transports, de les empreses o de les botigues. Les últimes propostes han estat les úniques que s'han transformat en llei a Itàlia i que s'han desenvolupat a altres països europeus (Torns *et al.*, 2008).

Durant la dècada següent, sota el lema “temps i ciutat”, es van desenvolupar a Itàlia múltiples experiències municipals sobre noves formes d'organitzar els diferents temps i treballs d'homes i dones, segons les seves necessitats. Algunes d'aquestes experiències es van concretar en els plans reguladors de la ciutat, les oficines del temps o els bancs del temps. Des de l'any 2000, gràcies a l'impuls de la diputada Lívia Turco, Itàlia compta també amb una llei de “temps i ciutat” que s'aplica obligatòriament a totes les ciutats amb més de 30.000 habitants (Torns, 2005).

Al marge de la proposta legislativa italiana, l'esclat del debat sobre el temps i el treball també s'explica pel context de crisi de l'ocupació industrial dels anys vuitanta a Europa, que va convertir la reorganització del temps de treball i la flexibilització²⁴² en una solució eventual a la crisi (Moreno, 2007; Torns, 2008b). Malgrat que el punt de partida d'aquestes polítiques és ambigu i controvertit, aquestes es presenten com un motor potencial d'apoderament de les dones i es configuren com un nou repte per a l'*estat del benestar* (Torns, 2005). Per tal de fer efectives aquestes polítiques seguint un criteri d'equitat de gènere i centrant el debat de la relació “temps–treball” en l'univers de la vida quotidiana, diversos autors consideren que els següents eixos de treball són requisits indispensables (Torns, 2005; Borràs *et al.*, 2007):

- Permetre atendre els individus al llarg del cicle de vida;
- Concebre l'heterogeneïtat dels subjectes implicats;
- Assolir una redistribució de la càrrega total de treball entre els homes i les dones (no dependents);
- Potenciar una reorganització del temps de treball en l'àmbit laboral, mitjançant la reducció de la jornada laboral quotidiana i sincrònica; en l'àmbit de la ciutat, amb una reorganització dels horaris i la creació de bancs del temps; i en el conjunt de la societat —horaris comercials, escolars, de transport, d'oci, etc.—;

²⁴² Durant els anys noranta irromp amb força el discurs de la flexibilització del mercat de treball fins al punt que eclipsa les propostes de reducció de la jornada de treball dels anys setanta i vuitanta. Tant la reducció de la jornada com la major flexibilització es presentaven com a mesures essencials per pal·liar l'atur de la crisi del model *fordista* de finals del segle XX (Moreno, 2007).

- Impulsar canvis en les pautes i els imaginaris del patró «male breadwinner/female caregiver», com per exemple forçant els permisos de paternitat o penalitzant les pràctiques masculines com ara les llargues jornades laborals, ja sigui dutes a termes per homes o per dones.

Així doncs, es tracta d'augmentar el nombre de serveis d'atenció a la dependència, de promoure i ampliar els permisos laborals, però també de transformar el nexa entre el temps i el treball. Tot això requereix remoure profundament els esquemes de sexe-gènere de la divisió del treball, tant en el pla material com en el pla cultural. És així com les "polítiques de temps" es conformen com una via radicalment diferent de les "polítiques de conciliació", sobretot perquè col·loquen la igualtat de gènere en l'ull de l'huracà a través de la promoció d'un canvi en l'organització temporal i un replantejament de la noció del benestar. La ciutat i la vida quotidiana apareixen aquí com dos microcosmos ideals per recollir i vehicular aquestes polítiques. En el cas espanyol, la creació de bancs del temps és una de les experiències en marxa en algunes ciutats, entre les quals Alacant i Barcelona són dues de les pioneres (Borràs *et al.*, 2007).

4.2.

Solucions privades a la "crisi de la cura"

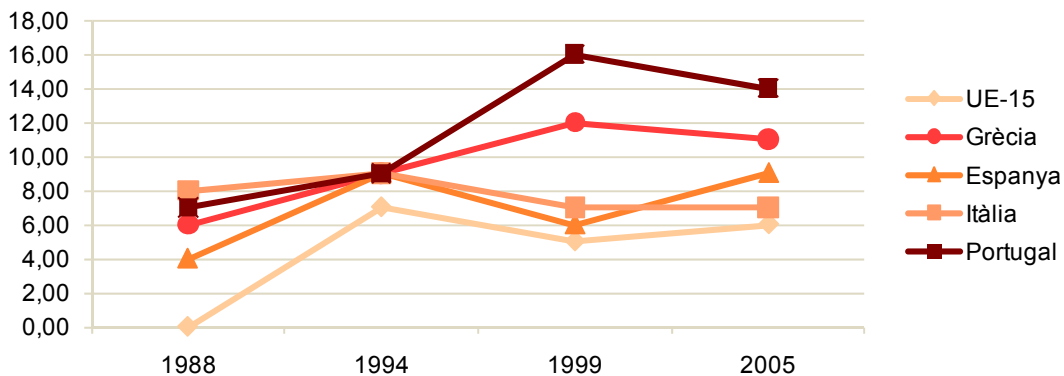
El declivi de l'*estat del benestar* a Europa, combinat amb les transformacions dels patrons d'organització familiar, motiva tant als governs com als individus a considerar el treball domèstic assalariat (TDA) com una opció útil i necessària (Andall, 2003b). Al baròmetre d'opinió de març de 2010 del CIS (núm. 2.831), un 40,4 % de la població espanyola responia estar d'acord amb l'afirmació següent: "compaginar la vida familiar i laboral és un tema privat d'organització domèstica entre els homes i les dones i de poc serveix que intervinguin les institucions". Així doncs, la institucionalització de la cura no sembla, encara, un referent proper dins la «caring culture» (Letablier, 2007) de la societat espanyola. Certament, la cura s'individualitza i es percep com un "problema privat", en el qual la intromissió de l'esfera pública té un caràcter d'excepcionalitat. De fet, l'imaginari mediterrani encara associa la intervenció pública al voltant de la cura amb el principi de subsidiarietat i fa de les solucions privades entorn de la cura, les solucions practicades per excel·lència.

Per tant, la *qüestió de la cura* continua invisible i no es conforma com una part substantiva del debat públic o, com apunta A. Pérez-Orozco: «when care leaves the boundaries of the household, it does so in the form of individual buying and selling and not as a right.» (Pérez Orozco, 2009:5). A l'imaginari que comprèn la cura com un afer

privat, se li suma un context de preus baixos dels serveis privats de la cura, de manera que les oportunitats de mercantilització de la cura —«commodification of care»— (Ungerson, 1997) s'amplien als sectors més baixos de l'estructura social. De fet, una de les raons que justifiquen l'opció de les famílies pel treball domèstic assalariat, abans que l'opció d'un servei institucionalitzat, és que la primera opció surt molt més econòmica que la segona (Bettio *et al.*, 2006; Degiuli, 2007).

Al gràfic 16 s'observa com tots els *països mediterranis* tenien l'any 2005 una despesa mitjana per llar en servei domèstic superior a la mitjana de la UE-15; Portugal és el país que mostrava una despesa més alta —14.000 euros de mitjana per llar a l'any—, un fet que no hauria de sorprendre tenint en compte que el servei domèstic és una de les categories ocupacionals més esteses entre les dones portugueses (Crompton i Lyonette, 2007). Després de Portugal, segueix Grècia (11.000 euros), Espanya (9.000 euros) i Itàlia (7.000 euros); unes xifres que, en tots els casos, creixen des de 1998²⁴³.

Gràfic 16. Despesa per llar en servei domèstic i serveis per a la llar

Font: elaboració pròpia a partir de la «Household Budget Survey», EUROSTAT.
Nota: calculat en milers d'euros.

B. Da Roit (2007) apunta algunes de les causes estructurals que han facilitat l'expansió del sector privat de la cura i el creixement de les solucions comercials als *països mediterranis*. Concretament, l'autora analitza els canvis en relació amb la provisió de la cura a persones grans dependents a Itàlia; un país mediterrani amb una cobertura de «social care» molt baixa però amb una llarga tradició en la concessió de prestacions monetàries²⁴⁴. L'oferta escassa de serveis formals per a la cura i la predominança d'una política basada en la transmissió de prestacions —més que no de serveis— és, per a l'autora, una de les raons que explica la propagació de serveis

²⁴³ R. Crompton i C. Lyonette (2007) també mostren com la tendència a l'externalització és més pronunciada en aquests països, seguits del Regne Unit o França, i situant-se en uns nivells molts baixos d'externalització en països del nord d'Europa.

²⁴⁴ A Itàlia, la mesura política més important per a les persones dependents és una prestació nacional —«indennità di accompagnamento»—, que es paga de forma universal a les persones en situació de dependència per al desenvolupament de les activitats quotidianes. La prestació arribava l'any 2007 a un 8 % de la gent major de 65 anys i es combinava amb un sistema generós de pensions.

mercantils, juntament amb altres raons, com la reducció de la cura informal/familiar i el cost baix dels serveis informals d'una economia submergida tolerada socialment. A aquests fenòmens, es pot afegir el creixement i l'expansió de les activitats de consum durant els anys vuitanta entre les classes mitjanes i la major incorporació de les dones en professions altament qualificades²⁴⁵ (Gregson i Lowe, 1994b; Bittman *et al.*, 1999).

En qualsevol cas, el predomini de les fórmules privades de la cura als *països mediterranis* és producte del fracàs de les polítiques «social care» d'aquests països o, des d'una lectura inversa: «the acceptance of domestic workers as an ideal solution to a general lack of welfare infrastructure may harm the development of different, universal and accessible solutions for a wider range of women» (Andall, 2003b:47). Així, es crea un circuit tancat, en què la mercantilització i la debilitat d'una organització social de la cura es retroalimenten i el fenomen de la cura s'"individualitza" i s'arracona del debat polític, fins al punt que el "problema" no arriba a ser mai un "problema":

«We don't "see" the problem. We don't see a collapsing care system because we don't see care as a system to begin with. We see individuals making private decisions about who takes care of the children or helps arthritis-plagued elderly parent. We see families using the private market for services they don't have time to provide themselves (day care, housecleaning, fast food). We don't add all of this up and call it a system that is working well or badly» [Harrington, 2000:25-26]

L'escassa implicació pública en el finançament d'una cura socialment organitzada ha obstaculitzat el desenvolupament d'un sector públic de la cura formalitzat i regulat, tot deixant via lliure al sector mercantil (Simonazzi, 2009):

«While the family is imagined as a "natural" formation to be protected from state interference, and any intrusion of the "nanny state" into private life contentious, the state nevertheless does have a role in constructing markets for care within private homes» [Williams, 2003 a Anderson, 2007:250]

En definitiva, la mercantilització del treball domèstic i de cura s'ha establert com una pràctica cada vegada més comú entre les famílies dels *països mediterranis*, particularment entre les dones de classe mitjana i alta, que busquen maneres de redistribuir la càrrega total de treball en un nou context de "crisi de la cura". Les deficiències de provisió de benestar masculina a la llar i del sector públic empenyen a gran part de les llars mediterrànies a cobrir les necessitats domèstiques i familiars a través del desenvolupament d'"estratègies privades", les quals varien en funció de cada situació familiar. De fet, allò més habitual és combinar el recurs de la "família àmplia", quan està disponible, amb els recursos mercantils, quan la renda ho permet.

²⁴⁵ En el cas del Regne Unit, N. Gregson i M. Lowe (1994b) conclouen que el ressorgiment del servei domèstic als anys vuitanta és fruit de la conjunció de quatre contingències: a) l'increment de dones en ocupacions professionals i directives; b) la manca de temps de cada vegada més llars per exercir les tasques domèstiques; c) la necessitat de serveis per a la cura i d) l'expansió de les activitats de consum a les classes mitjanes.

En aquest sentit, per a moltes dones de classe mitjana i classe mitjana–alta, les dones immigrants treballadores domèstiques presten l'ajuda necessària per poder afrontar el problema de la “conciliació” o, en termes de T. Knijn i M. Kremer (1997), per afrontar el «care dilemma»; un dilema de la cura que, en no ser transportat a l'àmbit públic, s'acaba projectant com un problema individual, que només poden resoldre les llars amb un poder adquisitiu suficient per a l'externalització. De fet, com assenyala L. Benería (2008), la mercantilització de la reproducció té l'efecte d'ajornar la preocupació pel «social care» i paralitzar el desenvolupament de les polítiques públiques de la cura, tot formant un espiral viciós. Per tant, la mercantilització de la cura és condescendent amb una organització social de la cura feble i una persistència de la divisió sexual del treball.

«Negotiating the burdens of domesticity through marketization indicates not a reconstitution of notions of women's domesticity but instead its retention, as this solution depends on the availability of female low-wage workers (...) It also absolves men of the need to increase their responsibility for care work, which is a problem that plagues women across various state regimes» [Parreñas, 2008:13]

O, en altres paraules, el conflicte subjacent al repartiment entre gèneres de la càrrega total de treball s'ajorna amb la mercantilització de la cura:

«La paridad en el hogar presenta más resistencias al cambio que otras esferas, como la laboral y la política, y el crecimiento del empleo de hogar constituye una salida claramente parcial a este conflicto, dado que aplaza el cuestionamiento de las diferencias intergénero en cuanto al reparto de la carga global de trabajo» [Pla Julián, 2008:12]

A continuació, s'expliquen les tendències de mercantilització del treball domèstic i de cura als *països mediterranis*, i en concret a l'Estat espanyol, les quals tenen un impacte tant en l'àmbit *microestructural* —d'organització familiar i de la llar—, com en l'àmbit *macroestructural* —del context global de la reproducció.

4.2.1. La “nova” demanda del sector domèstic

Les transformacions dels *països mediterranis* han comportat un creixement de la demanda de treball domèstic i de cura que, contràriament a dècades anteriors de mitjans del segle XX, presenta un perfil més diversificat. La “nova” demanda de finals de segle ja no té una estructura homogènia —dones de classe alta—, sinó que integra un nou perfil: la demanda de les noves classes mitjanes. Al llarg de la història, les classes socials adinerades han recorregut al treball domèstic assalariat però, actualment, a la demanda tradicional se li ha sumat la demanda generada per les dones de classe mitjana que han accedit al món professional. Així, el TDA combina un perfil d'ocupadores de classe benestant amb un nou perfil d'ocupadores professionals

de classe mitjana (Gregson i Lowe, 1994a; Oso, 1998) o, fins i tot, amb un perfil d'ocupadores d'estrats relativament baixos de la societat, que es poden permetre contractar serveis de cura a cost baix (Bettio *et al.*, 2006).

Durant gran part de la segona meitat del segle XX, la despesa de les llars en servei domèstic seguia una tendència a la baixa però, durant la dècada dels noranta, inicià una remuntada que va trencar amb la tendència dels anys vuitanta (Oso, 1998). Quantificar les llars amb servei domèstic i el volum econòmic d'aquesta activitat a Espanya és una tasca complexa pel fet que és una activitat amb un gruix molt significatiu de treball submergit, que n'és pràcticament un defecte inherent: «irregular employment is an intrinsic feature of the domestic work sector» (Andall, 2003b:47). Certament, un dels problemes implícits de l'estudi del servei domèstic és la impossibilitat d'encertar l'extensió d'aquest treball. Tot i així, es pot fer una estimació quantitativa per tres vies estadístiques:

- «*Encuesta de Población Activa*»: posa a disposició dades sobre les persones assalariades en l'activitat de "llars que ocupen a personal domèstic".
- *Afiliacions a la Seguretat Social (SS) del Ministeri de Treball i Immigració (MTIN)*: procura dades sobre el nombre d'afiliacions de "llars amb personal domèstic". Aquest criteri permet comptabilitzar l'activitat de les llars afiliades a aquesta activitat, és a dir, les llars amb treballadors domèstics fixos o amb un règim *continu*, en què la cotització es distribueix entre el cap de família (part ocupadora) i el treballador, però no recull els treballadors en règim *discontinu*, que són els qui es paguen íntegrament les seves cotitzacions a la Seguretat Social. També s'hi poden trobar dades sobre les persones afiliades al "règim especial de treballadores de la llar" (REEH)²⁴⁶.
- «*Encuesta Continua de Presupuestos Familiares*» (ECPF) (base 2006): hi ha informació sobre la despesa de les llars a l'apartat "servei domèstics i altres serveis per a la llar".

Les dades sobre afiliacions, però, no proporcionen una informació completa i exacta. Són dades que fan referència a l'activitat laboral oficialment enregistrada relativa al treball domèstic assalariat i deixen de banda el gran volum de treball informal que acompanya aquesta activitat.

²⁴⁶ A partir d'ara l'acrònim castellà REEH —«Régimen Especial de Empleadas del Hogar»— és el que s'utilitzarà al llarg de la tesi, atès que és el que s'utilitza normalment en tots els documents sobre la temàtica.

Alguns dels treballs pioners a Espanya sobre el treball domèstic assalariat van ser els elaborats per Mª Ángeles Sallé, l'any 1985, amb el títol: *Situación del servicio doméstico en España* i el de Mª Ángeles Durán, l'any 1987: *De puertas adentro*, seguits d'altres anàlisis com la de l'IMSERO i el CIS, l'any 1993²⁴⁷, o treballs més recents com el d'I. Pla Julián (2004, 2008) i el d'A. M. Gual i M. Poveda (2009). Segons Mª Á. Durán, l'any 1985²⁴⁸, al voltant d'un 93 % de les llars espanyoles no utilitzava mà d'obra assalariada per a les feines domèstiques i el 87 % mai no ho havia fet; per tant el 13 % de les llars havia tingut algun cop a la vida servei domèstic i el 7% en tenia, el qual equivalia, aproximadament, a unes 700.000 llars. D'altra banda, M. Subirats (1993) presenta unes primeres dades de la segona Enquesta Metropolitana per a Barcelona de l'any 1990, que afirmen que el nombre d'adults amb treball domèstic assalariat a Barcelona va passar del 15 % el 1985 al 26 % el 1990. Un any més tard, l'enquesta dirigida per l'IMSERO en col·laboració amb el CIS (1993) apuntava que prop de 500.000 llars amb població anciana comptava amb servei domèstic; mentre que dos anys més tard el treball de T. Torns i P. Carrasquer (1995) afirmava que un 6,4 % de les dones adultes tenia servei domèstic —unes 800.000 dones.

Tenint en compte aquestes dades, el Colectivo IOÉ (2001a) conclouia, l'any 2001, que hi havia entre 800.000 i 1.000.000 de llars que comptaven amb treballadors domèstics assalariats; una xifra que, avui en dia, deu comptar amb nombres superiors, si es considera l'evolució de la despesa de les llars en servei domèstic i les persones que diuen estar ocupades en el sector (taula 10 i gràfic 17). Malgrat que no és possible captar les dades de l'economia submergida, les quals formen un nucli voluminós de l'activitat, l'augment de la demanda de treball domèstic assalariat dels últims anys queda palès a la taula 10, on es pot observar l'evolució de la despesa total en "servei domèstic i serveis per a la llar" d'Espanya entre l'any 1998 i el 2008. Tot i que no es pot aïllar la despesa exclusiva en servei domèstic, les dades són prou rellevants com per afirmar el canvi de tendència; en qüestió de deu anys, la despesa total en relació amb aquest tipus de serveis ha augmentat en un significatiu 361 %²⁴⁹. Les tasques que s'externalitzen més al mercat són la neteja de la llar (en un 85,5 % dels casos), la planxa (57,7 %) i la neteja de la roba (51,2 %), seguit de la cura dels nens i les nenes després de la jornada escolar (Fernández i Tobío, 2005)²⁵⁰.

²⁴⁷ Vegeu l'estudi 2.072: *Apoyo Informal a las Personas Mayores (1a fase)* de l'IMSERO-CIS (1993). Disponible a: <http://www.imsersomayores.csic.es/estadisticas/encuestas/index.html>.

²⁴⁸ Les dades analitzades per Mª Á. Durán (1987) són producte de l'enquesta feta per la mateixa autora l'any 1985: *Informe sobre desigualdad familiar y doméstica*. Madrid: CIS.

²⁴⁹ Lamentablement, la modificació en la metodologia de la «Encuesta de Presupuestos Familiares» (1980-1981) impedeix comptar amb informació desagregada en les últimes dècades en relació al servei domèstic. Actualment la EPF (base 2006) es realitza anualment sobre una mostra de 24.000 llars, el que atorga validesa nacional als seus resultats globals però no permet analitzar la distribució de les despeses de cada capítol i subcapítol ("servei domèstic") per hàbitat, sectors socials, nivells d'estudi, etc.

²⁵⁰ Les dades són de l'enquesta ECFE «Encuesta de Compatibilización Familia-Empleo» de J. A. Fernández i C. Tobío (2005) i no inclouen l'externalització de les tasques de cura a persones grans dependents.

Taula 10. Evolució de la despesa en “servei domèstic”

Espanya, evolució 1998-2008

	Anys	Despesa total (milers d'euros)	distribució (%)	Despesa mitjana per llar (euros)	Despesa mitjana per persona (euros)	Despesa mitjana per unitat de consum (euros)
“Servei domèstic i altres serveis per a la llar”	1998	1.303.624,0	0,6	106,3	32,8	43
	2008	6.005.536,1	1,1	358,7	132,4	201,6

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (base 1997) i l'EPF (base 2006), INE.

Nota: dins la categoria “servei domèstic i altres serveis per a la llar” es consideren quatre tipus de despeses: 1. Servei domèstic que comprèn la remuneració en metàl·lic (inclosos pagaments a la Seguretat Social) dels servents, assistents, cuineres, donzelles, cuidadores de nens, cangurs, xofer, jardiners, governants, secretàries, preceptors, au-pairs, etc. També inclou la roba de treball del servei domèstic; 2. Altres serveis de la llar (excepte “servei domèstic”); 3. Tintoreria i bugaderia que comprèn neteja en sec, bugaderia, tintoreria i planxa i 4. Altres serveis que comprèn lloguer de mobles, serveis per a la llar com la desinfecció, fumigació, neteja de vidres, etc. (Vegeu: Classificacions de béns i serveis de l'ECPF, base 1997 de l'INE).

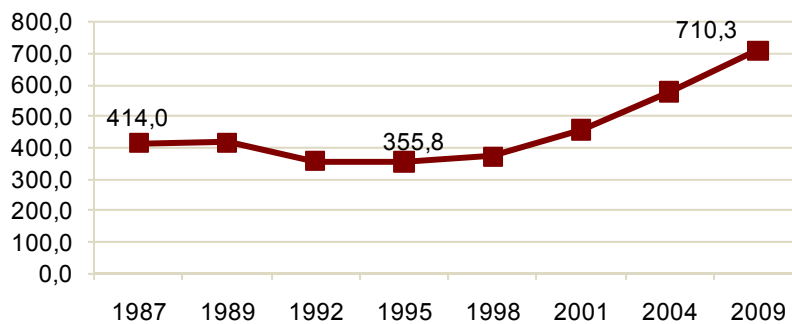
Com s'ha dit, aquesta tendència a l'alça ha estat precedida per un període de descens del servei domèstic dels anys vuitanta. Segons la lectura que fa el Colectivo IOÉ (2001a) de les fluctuacions de la despesa en servei domèstic de la «Encuesta de Presupuestos Familiares» (EPF), el decreixement de la demanda en aquest servei durant aquesta dècada es pot explicar per l'expansió del treball a temps parcial entre el col·lectiu femení. Segons dades de l'EPF (1990–1991) analitzades pel Colectivo IOÉ (2001a), les llars ocupadores dels anys vuitanta es concentraven en zones urbanes, atès que un 69 % de les llars amb TDA estaven domiciliades en ciutats de més de 100.000 habitants, un 41 % de les quals residia en ciutats de més de 500.000 habitants. Per comunitats autònomes, el 26,8 % de la despesa es concentrava a Catalunya, el 15,4 % a Madrid i el 11,4 % a Andalusia, mentre que, per províncies, Barcelona concentrava les xifres més altes, seguida de Madrid, Alacant i València. Una segona característica de les llars era tenir un nivell d'instrucció mitjà–alt i gaudir d'una posició socioeconòmica elevada —directius superiors, empresaris, quadres mitjos i grups de rendistes²⁵¹— (Durán, 1987; Colectivo IOÉ, 2001a); i, en darrer lloc, acostumen a ser llars d'entre tres i quatre membres.

Durant els anys noranta, el volum de la demanda de TDA dóna un gir important i comença a créixer considerablement. La major ubicació de les dones en treballs a jornada completa i l'arribada de dones immigrants en el sector són dos factors causals d'aquest creixement, en què hi ha un increment del 13,7 % de la despesa en servei domèstic i un procés de reestructuració de la demanda (Colectivo IOÉ, 2001a). A banda de les dades sobre la despesa en servei domèstic que proporciona l'EPF de l'INE, els canvis en el sector d'activitats “llars que ocupen a personal domèstic” de

²⁵¹ La despesa en servei domèstic es concentrava el 1980 en el 20 % de les famílies més riques, mentre que el 70 % de les més pobres quasi no hi participava (Colectivo IOÉ, 2001a). De fet, una de les correlacions que estudia amb més profunditat Mª Á. Durán (1987), és l'equació que s'establia entre un nivell socioeconòmic i d'instrucció elevat i una contractació major de servei domèstic.

l'EPA també són informatius de l'estat del sector (gràfic 17). De nou, les dades no capten l'activitat informal del sector domèstic però són l'únic recurs estadístic que permet aproximar-se a les oscil·lacions de la demanda. Des de final dels anys vuitanta fins el 1995, les llars que ocupaven a personal domèstic van patir un descens constant i van passar de 414.000 l'any 1987 a tocar fons l'any 1995, amb 355.800. A partir de llavors, la tendència tomba en sentit positiu i les llars d'aquest sector s'elevan gradualment, fins a arribar a una xifra de 710.300 persones el segon semestre del 2009. En termes globals, aquesta activitat ha passat de representar un 3,5 % del total de la població ocupada l'any 1987 a un 4,5 % l'any 2009; una xifra que, com s'ha dit, cal pensar que queda molt per sota de la realitat, si és té en compte que les situacions irregulars no es declaren.

Gràfic 17. Persones ocupades a "llars que ocupen a personal domèstic"

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA (1987-1995 i 1996-2004 i dades actuals), INE.
Nota: dades del 2n trimestre de cada any. Xifres en milers.

L'evolució de les xifres d'afiliació al REEH també són un reflex de l'increment recent de la demanda de treball domèstic assalariat²⁵². Segons dades d'afiliació del MTIN, des de l'any 2001 a l'any 2010, la xifra d'afiliats al REEH ha augmentat un 89,67 %, passant de 156.019 treballadors l'any 2001 a 295.919 l'abril del 2010. Aquesta última xifra, al costat de les 710.300 persones que afirmava l'EPA, permet fer algunes deduccions sobre el gran volum d'economia submergida que predomina en el sector, el qual té un valor aproximat d'un 58,3 % del total de l'activitat del sector.

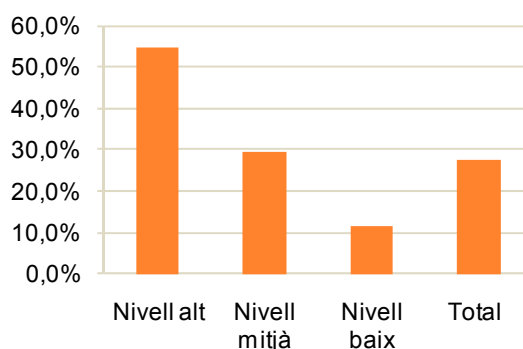
La demanda de TDA, però, continua presentant-se clarament segregada per l'estructura social, ja que les desigualtats socials juguen un rol crucial en la configuració de les "estratègies de cura"²⁵³. A tall d'exemple, en el cas d'Espanya, el

²⁵² De nou, són xifres que s'han de llegir amb molta cautela pel fet que són "xifres oficials" d'afiliació, que no copen el nombre real de persones que treballen en el sector. De fet, segons l'anàlisi de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2004»; mòdul «Empleados hogar» de l'IMERSO, un 74,5 % de les persones cuidadores assegurava no estar donada d'alta a la Seguretat Social enfront d'un 17,1 % que sí que ho estava. Un 4,9 % declarava que el procés d'afiliació es trobava en tràmit i un 4,3 % eren respostes sense contestar.

²⁵³ Vegeu els treballs de N. Gregson i M. Lowe (1994b); M. León (2005); B. Da Roit (2007) i E. Peterson (2009).

gràfic 18 mostra com el recurs del treball domèstic assalariat s'utilitza en diferents graus segons el nivell socioeconòmic de les “mares treballadores”. Més del 50 % de les dones amb un nivell d'ingressos alt disposen de treballadores domèstiques, enfront d'un 11,5 % de les dones amb un nivell d'ingressos baix. En aquests últims casos, l'ajuda domèstica acostuma a ser a temps parcial i es proposa com una solució extrema davant incompatibilitats horàries, de manera que es redueix a allò estrictament imprescindible (Fernández i Tobío, 2005).

Gràfic 18. Existència de TDA i nivell socioeconòmic de mares que treballen

Font: elaboració pròpia a partir de l'enquesta ECFE elaborada per J. A. Fernández i C. Tobío (2005).

Nota: dades per a Espanya.

Finalment, la tendència creixent de la demanda de servei domèstic s'espera que es mantingui durant els pròxims anys (Crompton i Lyonette, 2007). Malgrat que durant el segle XX el nombre de treballadors domèstics tendia a minvar i es va assumir àmpliament que aquesta categoria ocupacional desapareixeria, alguns estudis confirmen que aquesta tendència està canviant, de manera que el nombre de treballadors domèstics que avui hi ha a Europa és molt similar a les xifres del segle XIX (Lutz, 2002). En el cas espanyol, el servei domèstic de gran part del segle XX es nodria de mà d'obra procedent dels estrats socials més baixos de la societat: la mà d'obra rural, sobretot femenina, que emigrava a les grans ciutats per a “servir” a les famílies més acomodades (Sallé, 1985). Si bé les treballadores espanyoles havien pogut abastir fins el moment la demanda de servei domèstic, el nou escenari fa entreveure dues noves tendències: la fugida de les treballadores espanyoles del sector i l'ampliació de la demanda, que requereix una mà d'obra molt més voluminosa i, a poder ser, més flexible i barata.

4.2.2. La “nova” mà d'obra del sector domèstic

L'externalització del treball domèstic i de cura per part de les classes mitjanes ha comportat una expansió i una reestructuració de la mà d'obra del servei domèstic que

no només incorpora la mà d'obra autòctona, sinó que incorpora, a poc a poc, un nou contingent de mà d'obra immigrant femenina amb un perfil molt específic. Així, als països de l'Europa del sud, s'està vivint la transició «from a “family” to a “migrant in the family” model of care» (Bettio *et al.*, 2006:272), en què la immigració femenina es converteix en una peça clau per garantir una forma d'assistencialisme de base: l'assistència en la cura de persones dependents al domicili i l'assistència en la realització de les feines domèstiques de la llar.

Es produeix, per tant, una remodelació gradual del mercat del servei domèstic del sud d'Europa: la demanda s'amplia alhora que, simultàniament, l'oferta de treballadores domèstiques autòctones es redueix per la seva mobilització a altres sectors de l'economia espanyola. Així, hi ha un desajust entre l'oferta i la demanda de treballadores domèstiques i de la cura, que provoca la creació de nous forats o nínxols d'ocupació fàcilment taponats per dones immigrants (Parella, 2003; Bettio *et al.*, 2004, 2006). En aquest escenari, les dones immigrants actuen com a “exèrcit de reserva de servidores” (Catarino i Oso, 2000) del mercat de treball reproductiu dels *països mediterranis* i es configuren com un col·lectiu essencial per a mantenir l'economia domèstica i familiar d'aquests països.

Un dels beneficis fonamentals, i sovint poc contemplat, que aporta la immigració femenina al mercat de treball espanyol, és la realització de tasques que la població autòctona rebutja —ocupacions “no volgudes” —, o que no resulten atractives pels treballadors autòctons perquè cauen fora del seu “nivell d'acceptació”²⁵⁴ (Villa, 1990), com és el cas del sector domèstic. Durant els anys en què arriba la “nova” immigració a Espanya, es produeixen canvis socials profunds que fan que determinats llocs de treball comencin a aparèixer als ulls d'un nombre creixent d'autòctons, com a “no desitjables” o “menys desitjables”, és a dir, per sota del nivell d'allò que els sembla (socialment) acceptable (Cachón, 2002). Aquestes ocupacions esdevenen «ethnic job niches» (Escrivá, 1997:56), per la força de treball immigrant que ocupen, i es localitzen a les branques d'activitat amb les pitjors condicions de treball, en termes de capital humà, salaris, incidència del treball atípic, relacions laborals i condicions de treball en sentit estricte (Solé i Parella, 2001).

En resum, atesa la conjuntura de desavinença entre el mercat de l'oferta i el mercat de la demanda de determinades ocupacions, la força de treball immigrant exerceix la funció de completar els buits del mercat rebutjats pels treballadors nadius i amb

²⁵⁴ El “nivell d'acceptació” dels treballadors/es espanyols/es ha anat augmentant com a conseqüència de l'augment del nivell formatiu de la població, amb una conseqüent elevació de les expectatives laborals, i una acceleració del desenvolupament de l'*estat del benestar* unida a l'existència d'una forta solidaritat familiar. L'augment del “nivell d'acceptabilitat” s'ha produït tot i la presència, a Espanya, d'una taxa d'atur important i de llarga durabilitat i una precarització de les condicions de treball (Solé i Parella, 2001).

escassetat de mà d'obra. Així mateix, a banda de les relacions de substitució i competència que s'estableixen, cal superar la ficció ideològica que sosté que els immigrants treuen els llocs de treball a la força de treball autòctona²⁵⁵ (Solé i Parella, 2001).

Altrament, el ressorgiment de polítiques de caràcter neoliberal tampoc no contribueix a generar recursos pel «social care» (Parreñas, 2008; Banyuls *et al.*, 2009) i minora les possibilitats de construir un model d'Estat sensible a les necessitats socials de la cura; un fet que té com a contrapartida l'aflorament de la contractació individual de treballadores domèstiques, en gran part d'origen immigrant. En certa manera, l'austeritat i l'assistencialisme de l'Estat en els afers reproductius engendra i manté la pràctica de la mercantilització de la cura. El “model de cura” espanyol, basat en la mercantilització, troba el seu èxit en l'abaratiment del preu i l'elasticitat; és un model elàstic pel fet que la mà obra immigrant s'adequa bé al servei domèstic, no només perquè té salaris baixos, sinó perquè es tracta d'una mà d'obra flexible per diversos motius: es tracta de dones que viuen en un model de família transnacional, fet que redueix les responsabilitats domèstiques i familiars; són dones que estableixen poques relacions socials —sobretot les treballadores internes— i, per tant, és més fàcil que tinguin una relació de “familiaritat” amb la llar ocupadora, pel fet que tenen pocs contactes a l'exterior (Anderson, 2000, 2007).

Així doncs, a partir de la “crisi de la cura” (Bettio *et al.*, 2004, 2006) de l'Europa meridional, s'ha anat articulant un *nou patró d'immigració mediterrani* basat en la feminització dels fluxos migratoris (King *et al.*, 1997; King i Zontini, 2000) i distintiu per dos aspectes: a) la concentració alta de treballadores immigrants a les llars, tant per a realitzar serveis personals com serveis de la llar —«service to households»²⁵⁶ (Bettio *et al.*, 2006)— i b) una forta segregació del mercat de treball per gènere i país de procedència.

Per a A. Portes i R. Rumbaut (1996), el *context de recepció* traça el camí d'incorporació dels immigrants més enllà del seu control (factors d'atracció). Dins del context d'acollida hi ha una combinació de trets diferenciats que expliquen, en bona part, l'arribada de determinats fluxos migratoris: a) les polítiques governamentals, b) les condicions del mercat de treball, incloent-hi els patrons de tipificació ètnica i c) la

²⁵⁵ La *competència directa* entre els treballadors immigrants i els treballadors autòctons és una realitat fictícia que, en tot cas, només es dona en els segments laborals més marginals; una altra cosa és la *competència indirecta* que es pot crear en alguns sectors, com el sector de serveis personals, en què la contractació privada d'immigrants pot constituir un fre per al desenvolupament de la provisió pública d'aquests serveis per part de l'*estat del benestar* (Solé i Parella, 2001).

²⁵⁶ La sobrerrepresentació d'immigrants que treballen a les llars mediterrànies es fa palesa amb les dades comparatives de l'OCDE que exposa F. Bettio (*et al.*, 2006) en què, l'any 2003, els treballadors immigrants ocupats en el serveis personals o domèstics dels *països mediterranis*, variava des d'un 18,1 % a Grècia a un 10,8 % a Itàlia, percentatges molt elevats si els es comparen amb un 1,2 % pel Regne Unit i un 1,9 % per EE.UU (Bettio *et al.*, 2006).

constituïó de la comunitat immigrant. La segona variable descrita pels autors es compon dels condicionants i la lògica interna del mercat laboral del context de recepció de la migració i la seva *etnoestratificació*; una variable que ajuda a posar de manifest la importància de l'economia submergida dels països del sud d'Europa²⁵⁷ (Reyneri, 2003; Actis, 2005) que, tot i la seva existència prèvia a l'arribada massiva d'immigrants, actua com una força més d'atracció d'immigrants irregulars. En el cas mediterrani i espanyol, un factor d'atracció dels corrents migratoris, ha estat la reestructuració i la inflació de la demanda laboral de treballadores domèstiques²⁵⁸.

4.2.3. L'*etnoestratificació* del sector domèstic a l'Estat espanyol

Fins ara s'ha anat veient com les llars espanyoles, principalment de classe mitjana, han anat optant per extrapolar el treball domèstic i de cura al mercat; un mercat cada vegada més globalitzat i que ha anat absorbint un volum important de dones immigrants com a mà d'obra primària. Aquestes dones són, avui en dia, una mà d'obra essencial per a aquest sector, sense les quals, el servei domèstic tindria greus problemes per cobrir la demanda existent. A continuació, es presenta el perfil d'aquestes dones i les característiques bàsiques del nou patró migratori dels *països mediterranis* que, en les últimes dècades, ha experimentat algunes alteracions: la seva conversió en "societat receptora" de fluxos migratoris i el fort augment de la immigració femenina extracomunitària. Les societats del sud d'Europa, i Espanya en concret, han patit en les dues últimes dècades un punt d'inflexió en el seu comportament migratori, passant de ser societats emissores d'emigrants a societats receptores d'immigrants²⁵⁹ (King *et al.*, 1997; Cachón, 2002). De fet, els països de la regió mediterrània són els «lastcomers» en ser països receptors d'immigració (Cachón, 2007). Es tracta d'un fenomen que ha procedit a gran velocitat a partir de l'últim quart del segle XX i que ha tingut una acceleració, encara més forta, la primera dècada del segle XXI²⁶⁰. En el cas

²⁵⁷ El 1998 la Comissió Europea situava a Espanya en el tercer lloc darrera de Grècia i Itàlia, en el rànquing de països amb més economia oculta (entre el 10 % i el 23 % del producte interior brut). Les branques econòmiques en les que té major incidència aquest fenomen són l'agricultura, l'hostalera, la restauració i els serveis menys qualificats (neteja, servei domèstic, etc.), encara que també adquireix un pes creixent en sectors més qualificats (Actis, 2005).

²⁵⁸ L'atracció dels *països mediterranis* de dones immigrants per a treballar en el servei domèstic presenta similituds amb el procés experimentat no fa massa per Estats Units, una societat també amb un perfil *famillista* (Solé i Parella, 2005; Bettio *et al.*, 2006).

²⁵⁹ En aquest apartat es fa referència al model migratori espanyol de les últimes dècades. Cal destacar que tot i que es remet a Espanya com un conjunt, hi ha fortes divergències internes entre els comportaments migratoris de les diferents comunitats autònomes. Per exemple, tot i que es pot afirmar que Espanya ha passat en els últims anys d'un patró emigratori a un patró immigrant, Catalunya sempre ha estat una societat receptora d'immigració, un pol d'atracció de migracions internacionals, especialment Barcelona, alhora que ha presenciat la consolidació de les migracions internes dels anys anteriors (Solé, 2000).

²⁶⁰ Segons L. Cachón (2007), entre el 1996 i el 2007, els immigrants a Espanya es van multiplicar per sis, passant del mig milió d'estrangers amb targeta o permís de residència el 1995-1996 als 2.800.000 el juny del 2006, que rondaven als tres milions a finals del 2007. Això significa un 7 % del total de la població espanyola.

d'Espanya, per exemple, és només des de mitjans de la dècada dels vuitanta que es pot començar a parlar de la seva conversió en una país d'immigració.

En termes quantitatius, el nombre d'estrangers a Espanya, segons dades del padró de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) a 1 de gener de 2010, arribava a la xifra de 5.708.940, sent la primera dècada del segle XXI una de les etapes més prolífica en la recepció d'immigrants —el 1999 la xifra era de 801.332 immigrants²⁶¹. Aquest període ha estat protagonitzat pel creixement de col·lectius d'immigrants extracomunitaris, els quals s'han anat assentant en els nuclis urbans més destacats del país, les anomenades “ciutats globals” (Sassen, 1993, 2000), com podrien ser Barcelona o Madrid.

L'anomenada “Espanya immigrant” és producte dels canvis soferts al conjunt de la societat espanyola: el desenvolupament econòmic, el creixement de l'*estat del benestar* i la reestructuració del mercat de treball (Cachón, 2002, 2007), uns fets que han portat a un desencaixament entre l'oferta i la demanda del mercat de treball espanyol. Com s'ha apuntat, el desajust²⁶² entre la demanda i l'oferta de mà d'obra s'explica per l'ascens del “nivell d'acceptació” (Villa, 1990) o “nivell de desitjabilitat” (Piore, 1983; Cachón, 2002, 2003) entre els treballadors espanyols, mentre que el sistema productiu no ha mostrat millores en la qualitat del treball que ofereix de forma paral·lela. Es tracta d'un desajust entre “allò desitjable” pels treballadors i “allò ofert” pel mercat de treball, que té com a conseqüència la deserció d'aquests de les zones més desprestigiades del mercat, les quals es configuren com a nous “nínxols de mercat” i són vistos pels immigrants com una oportunitat d'ocupació en aquestes societats²⁶³.

L. Cachón (2002) argumenta cinc raons que explicarien els canvis de les expectatives professionals dels treballadors espanyols i el seu judici valoratiu d'allò que es considera una “ocupació acceptable” o “no acceptable”, allò que es considera professionalment vàlid o, contràriament, propi de la deshonra i subjecte a l'estigma social. La primera d'aquestes raons és la intensificació del nivell general de benestar i els progressos econòmics de la societat espanyola; en segon lloc, el ràpid desenvolupament de l'*estat del benestar*; en tercer lloc, els canvis de la força de treball

²⁶¹ Segons dades proporcionades per J. Arango (2007), l'any 2007 Espanya rebia el 7,5 % de tots els immigrants que venien a Europa.

²⁶² Es parla de desajust i no de dèficit perquè el gran volum d'immigrants nous era compatible amb altes taxes d'atur de la població espanyola que, a més a més, va mostrar a finals del segle XX i principis del XXI una tendència a la baixa juntament amb el creixement de mà d'obra immigrant (Cachón, 2007).

²⁶³ M. Piore (1983) explica aquest ascens del “nivell d'acceptació” dels treballadors de la societat d'acollida com un procés en què les societats industrials generen llocs de treball a jornada completa, poc segurs, amb escasses possibilitats de promoció, de baix prestigi i considerats degradants que són rebutjats pels treballadors o que tan sols s'accepten en moments especialment difícils. Segons aquest autor, trobar gent que pugui satisfer aquesta demanda laboral és un problema sistemàtic de qualsevol societat industrial.

autòctona, que es plasmen en l'augment del seu nivell educatiu i una redefinició dels paràmetres d'allò considerat "socialment acceptable" i d'allò que en queda al marge; en aquest sentit, les ocupacions del servei domèstic queden afectades per l'estigma de la servitud i fora del llinar de desitjabilitat. En quart lloc, la conservació de la idiosincràsia de les xarxes familiars i, per acabar, els canvis en l'imaginari intersubjectiu al voltant de la professió i la necessitat de promoció en l'escala laboral.

El transcurs de tots aquests canvis socioeconòmics, especialment en el mercat de treball, van actuar, a mitjans de la dècada dels vuitanta, a mode d'iman, com a "factors d'atracció" d'immigrants laborals, procedents dels països perifèrics, i van possibilitar la consolidació d'alguns corrents migratoris, així com la creació de xarxes migratòries des d'aquests països fins a Espanya (Cachón, 2007). L'augment dels i les immigrants laborals, però, s'ha efectuat de forma molt heterogènia, en funció del seu país de procedència. Altrament, la població immigrant tendeix a concentrar-se en determinades zones geogràfiques del territori espanyol com ara Madrid, la costa mediterrània —Catalunya, la Comunitat Valenciana i Múrcia—, Andalusia, Les Canàries o les Illes Balears, atès que l'immigrant es concentra en els llocs on considera que hi ha oportunitats potencials d'ocupació (Carrasco, 1999) (taula 11).

Taula 11. Estrangers residents segons Comunitat Autònoma, sexe i grup d'edat

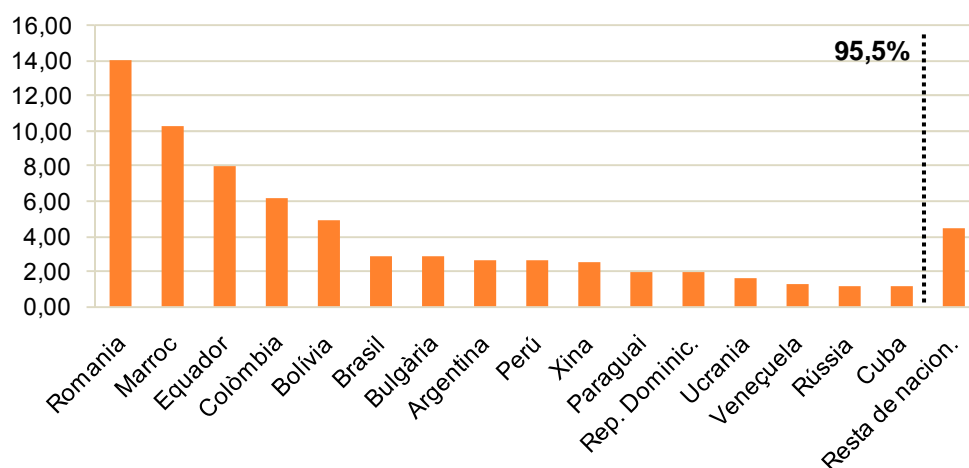
Comunitat autònoma	Total estrangers (valors abs.)	Total estrangers (%)	Grups d'edat			Dones estrangeres (%)
			0-15	16-64	64 i més	
			(%)	(%)	(%)	
	Espanya, 2009					
Andalusia	675.180	11,9	14,5	77,0	8,4	47,3
Aragó	172.138	3,0	16,9	81,8	1,2	44,2
Astúries	47.119	0,8	13,6	83,6	2,7	50,4
Illes Balears	237.562	4,2	13,9	78,4	7,7	47,9
Canàries	301.204	5,3	11,7	77,5	10,7	48,9
Cantàbria	38.096	0,6	15,5	82,2	2,2	48,4
Castella – La Manxa	167.641	2,9	16,6	81,8	1,5	46,5
Castella i Lleó	225.888	4,0	17,3	81,6	1,0	44,1
Catalunya	1.189.279	21,0	16,9	80,6	2,4	45,5
Comunitat Valenciana	889.340	15,7	14,0	74,8	11,0	46,9
Extremadura	37.223	0,6	17,1	79,7	3,0	46,6
Galícia	106.637	1,8	13,3	82,4	4,1	49,6
Comunitat de Madrid	1.063.803	18,8	14,8	83,3	1,8	49,3
Múrcia	235.991	4,1	16,9	79,0	4,0	43,3
Navarra	70.627	1,2	17,2	81,3	1,4	45,6
País Basc	132.865	2,3	14,7	83,4	1,7	48,1
La Rioja	46.931	0,8	18,7	80,1	1,1	43,9
Ceuta	3.550	0,0	12,5	80,7	6,7	49,4
Melilla	7.597	0,1	17,7	75,2	7,0	49,8
Total	5.648.671	100	15,2	79,7	5,0	47,0

Font: elaboració pròpia a partir de la Revisió del Padró Municipal del 2009, INE.

L'any 2009, la suma de població estrangera a tan sols tres comunitats autònomes —Catalunya, la Comunitat de Madrid i la Comunitat Valenciana— arribava a superar més del cinquanta per cent del total de la població immigrant a Espanya, en concret arribava a una xifra del 55,6 %. La quarta comunitat amb una xifra alta d'immigració és Andalusia (11,9 %), seguida de Les Canàries (5,3 %), les Illes Balears (4,2 %) i Múrcia (4,1 %), amb uns percentatges considerablement menors. Respecte a la proporció que representa cada grup d'edat respecte al total d'immigrants residents, s'observa com el grup comprès entre els 16 i els 64 anys, és a dir, la franja d'edat en edat legal de treballar, és el grup que presenta les proporcions més significatives en totes les comunitats, representant un 79,7 % respecte al total. D'aquí es pot extreure que els immigrants nous al país es configuren com a treballadors potencials, pel fet que majoritàriament es troben en edat laboral.

D'altra banda, les dones estrangeres representen un 47 % del total de la població estrangera resident a Espanya. Una xifra considerablement elevada fruit d'una feminització de les migracions que varia molt segons el país d'origen i que és important no només pel seu pes quantitatiu, sinó també qualitatiu. En aquest sentit, és interessant destacar la "tendència feminitzadora" d'alguns corrents migratoris d'origen no europeu. Els percentatges més significatius de població estrangera femenina es concentren en la nacionalitat romanesa (14 %), seguida de la marroquina 10,3 %, l'equatoriana (8 %), la colombiana (6,1 %) i la boliviana (4,9 %) (gràfic 19).

Gràfic 19. Dones estrangeres per nacionalitat

Font: elaboració pròpia a partir de la Revisió del Padró Municipal 2009, INE.

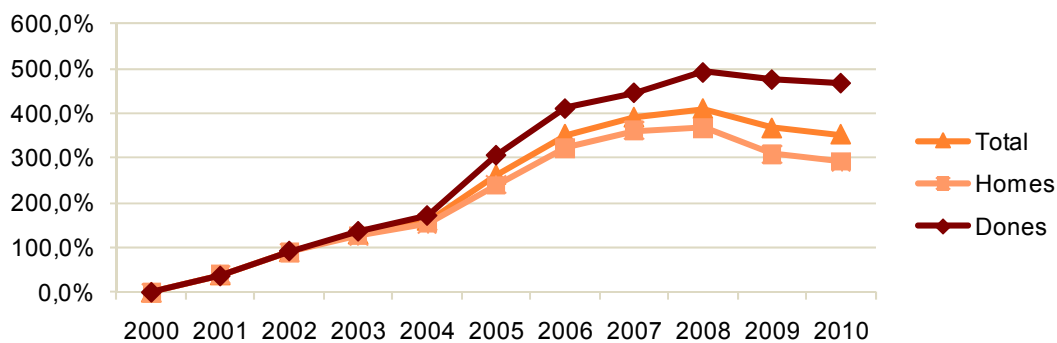
Nota: Espanya, any 2009. Percentatges respecte al total de població estrangera femenina.

Es tracta d'una dona immigrant de caràcter laboral i que sovint emigra sola. A tall d'exemple, al gràfic 20 s'observa com el nombre de dones estrangeres afiliades a la

Seguretat Social no ha parat d'augmentar en els últims anys²⁶⁴, amb un creixement entre el 2000 i el 2010 del 467 %, una xifra que supera el creixement del col·lectiu masculí que pel mateix període de temps ha crescut un 291 %, encara que segueix sent superior en nombres absoluts²⁶⁵. La corba sobre afiliacions dels estrangers a la Seguretat Social reflecteix, d'altra banda, el "boom migratori" des de l'any 2000 a l'any 2008 a Espanya, que s'explica per l'eclosió del sector immobiliari i de la construcció i el sector serveis. De forma diferent, l'evolució d'afiliacions estrangeres, tant per homes com per dones, comença a decreixer a partir del 2008 amb l'inici de la crisi econòmica i financera.

Una de les característiques de la inserció laboral de les dones immigrants és la seva distribució segregada en el mercat de treball espanyol, amb una forta concentració en el servei domèstic, mentre que els homes ho fan fet durant molt anys en el sector de la construcció, un darrer patró d'inserció masculina que amb la recessió econòmica ha quedat alterat²⁶⁶.

Gràfic 20. Evolució dels treballadors estrangers afiliats a la SS per sexe

Font: elaboració pròpia a partir del «Boletín de Estadísticas Laborales», MTIN.

Nota: Espanya. Percentatges respecte a la base 2000. Les dades treballades per a l'any 2010 corresponen a la mitjana de gener a abril.

Segons dades d'afiliació a la Seguretat Social (MTIN) de l'abril del 2010, un 20,2 % de les dones estrangeres es concentra en el sector del servei domèstic. De fet, el REEH és el segon règim d'afiliació amb més treballadores després del règim general, que

²⁶⁴ És important destacar que les dades sobre afiliació a la Seguretat Social presenten una realitat esbiaixada de la realitat laboral de la població immigrant, atès que la presència de l'economia submergida dins d'aquest col·lectiu és molt significativa i, especialment en les dades relatives al sector domèstic. Per tant, les dades sobre afiliació que es presenten al llarg d'aquest apartat, ens proporcionen una informació aproximativa de la distribució i evolució dels immigrants en el mercat de treball, però en cap cas reflecteixen les dades reals en exactitud.

²⁶⁵ Els homes estrangers afiliats a la Seguretat Social l'any 2010 (gener-abril) arribaven a la xifra de 1.028.687, mentre que les dones eren 793.426. Vegeu la taula XII dels annexos.

²⁶⁶ Segons dades de l'EPA, el primer trimestre de 2008, just abans de la davallada del sector de la construcció per la crisi econòmica, el sector que concentrava més homes immigrants era el de la construcció, on s'hi ocupaven prop d'un 40 %. Actualment, el primer trimestre de 2010, el sector capdavanter en ocupació de treballadors estrangers masculins és el de serveis (53,4 %) i la construcció a passat a ocupar el segon lloc (23,5 %).

capta a la gran majoria (61,7 %); les afiliades a aquest règim ja arriben a superar en nombres absoluts a les treballadores espanyoles (taula 12), i donen lloc a un sector laboral ja no només feminitzat, sinó també *etnoestratificat*. L'índex de feminització, tant entre els afiliats estrangers com entre els espanyols és molt elevat: en el cas espanyol, les dones afiliades al REEH representen un 97,3 % respecte al total d'afiliats espanyols, mentre que en el cas de la població estrangera, el grau de feminització dins d'aquest col·lectiu és del 90,4 %.

Taula 12. Treballadors espanyols i estrangers en alta al REEH

Espanya, 30 d'abril de 2010		
	Valors absoluts	(%)
Total	295.892	100
Total espanyols	114.036	38,5
Total estrangers	181.856	61,4
Espanyols	114.036	100
Dones	111.060	97,3
Homes	2.975	2,6
Estrangers	181.856	100
Dones	164.478	90,4
Homes	17.377	9,5

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la SS del MTIN.

Taula 13. Afiliacions en alta d'estrangers al REEH segons països

Espanya, mitjana d'abril de 2010		
	Valors absoluts	(%)
Països Unió Europea	22.833	12,5
Bulgària	3.749	2,0
Romania	15.543	8,5
Resta UE	3.541	1,9
Països no Unió Europea	159.048	87,4
Marroc	13.814	7,6
Equador	23.986	13,1
Colòmbia	17.151	9,4
Xina	1.828	1,0
Bolívia	30.783	16,9
Perú	10.328	5,6
Argentina	3.115	1,7
Ucraïna	7.954	4,3
Rep. Dominicana	6.616	3,6
Brasil	4.237	2,3
Resta de països no UE	39.235	21,5
Total països	181.881	100

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Seguretat Social, MTIN.

Nota: s'inclouen els països que tenen més d'1 % de representació d'afiliats al REEH. % està calculat respecte al total d'estrangers afiliats al REEH.

Altrament, cal destacar que el major gruix de treballadors immigrants en el sector domèstic va arribar a Espanya a partir de l'any 2000: un 85,3 %, mentre que abans del 2000 tan sols un 14,6 % (Mateos, 2009). La segregació horitzontal, però, no afecta de forma equitativa al conjunt de les dones immigrants, sinó que la nacionalitat també és un factor de segregació clau (taula 13). La concentració sectorial coincideix amb una "especialització", segons l'origen geogràfic dels immigrants: per exemple, els marroquins es concentren a l'agricultura i la construcció i en el servei domèstic destaca la presència de llatinoamericanes. Concretament, les bolivianes, les equatorianes i en tercer lloc les colombianes, són les comunitats amb més presència en el sector domèstic, sense subestimar la comunitat romanesa i marroquina (taula 13).

Malgrat que les dades per nacionalitat mostren l'existència d'una distribució asimètrica de les dones immigrants en el mercat de treball, en el seu conjunt, les dones immigrants acostumen a tenir una inserció força homogènia en el sector del servei domèstic: «de manera que el sexo aparece como la variable que determina la distribución del trabajo según ocupación, más que la nacionalidad» (Oso, 1998:145). Ara bé, la construcció social d'estereotips i prejudicis de la societat receptora que associen al gènere i a la procedència nacional dels immigrants, unes capacitats i habilitats professionals determinades té efectes catalitzadors sobre la divisió ètnica de les ocupacions. Les anàlisis conduïdes per C. Catarino i L. Oso (2000) d'una banda i A. M. Gual i M. Poveda (2009), de l'altra, fan explícita aquesta tendència d'estereotipar de la societat d'acollida, en què les filipines són les més apreciades per les classes socials adinerades, sent valorades pel seu "caràcter submís" i procedència catòlica; les llatinoamericanes es prefereixen pel treball de cura de la gent gran, pel seu caràcter "dolç i passiu"; les dominicanes o les procedents de l'Àfrica negra són discriminades pel raons fenotípiques i les marroquines sovint es rebutgen per la marginalitat associada a la comunitat marroquina.

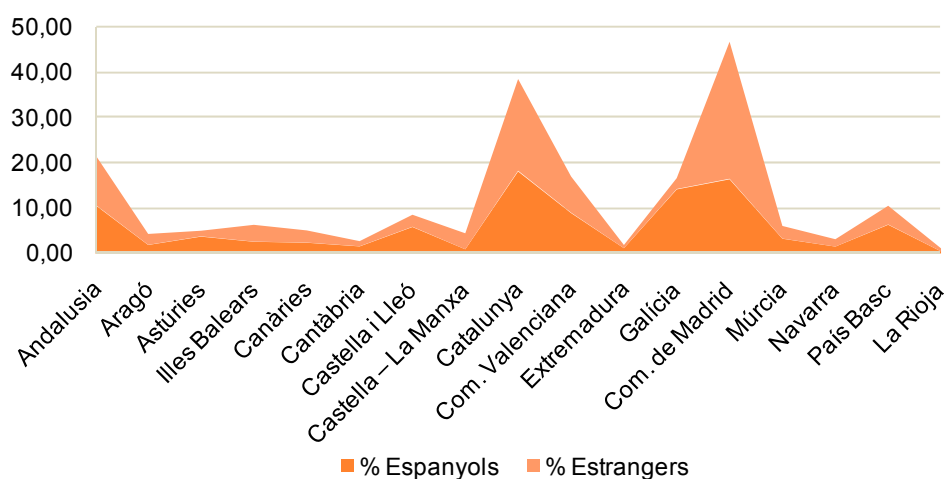
A banda del factor de la nacionalitat, el factor geogràfic també actua com un element de distribució de la mà d'obra immigrant del sector domèstic. Els treballadors i treballadores del REEH mostren una elevada dispersió geogràfica, concentrant-se en les zones amb més densificació urbana. Així, la Comunitat de Madrid concentra el màxim de treballadors en aquest règim, un 24,8 % del total; Catalunya, en segon lloc, un 19,4 % i Andalusia i la Comunitat Valenciana aglutinen, en tercer i quart lloc, un 10,8 % i un 8,3 %, respectivament²⁶⁷. Malgrat que la distribució territorial de la població afiliada en aquest règim és força semblant per a la població autòctona i estrangera, amb una concentració elevada en els centres urbans de majors dimensions, la densificació urbana es manifesta més forta entre la població estrangera (gràfic 21). En aquest sentit, un 30,1 % del total de l'afiliació estrangera al REEH es concentra a la

²⁶⁷ Vegeu la taula XIII dels annexos (pàg. X).

Comunitat de Madrid i un 20,1 % ho fa a Catalunya, mentre que els percentatges per els afiliats espanyols són d'un 16,4 % i un 18,1 % respectivament; uns percentatges també alts però per sota dels corresponents als afiliats estrangers.

L'alta inserció de les dones immigrants en el servei domèstic es pot explicar per dos motius bàsics: el servei domèstic és l'única possibilitat d'ocupació que els ofereix el mercat de treball espanyol, en tant que estrangeres, i és la via més ràpida d'accés a un permís de treball (Colectivo IOÉ, 2001a). Dos motius que s'afegeixen a un context marcat per un *efecte de complementaritat* (Pla Julián, 2004), entre una demanda creixent d'aquest tipus de servei —que no és coberta per la mà d'obra autòctona—, i la necessitat urgent de trobar feina de les persones immigrants²⁶⁸. La majoria de dones necessiten regularitzar la seva situació i el servei domèstic pot oferir una porta d'entrada ràpida per a una legalització futura, tot i que queda subjecta a la “bona voluntat” de la llar ocupadora.

Gràfic 21. Treballadors afiliats al REEH per nacionalitat i comunitat autònoma

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Seguretat Social, MTIN.

Nota: abril de 2010. Percentatges sobre el total d'afiliats de cada nacionalitat.

Hi ha, però, un fort “estancament laboral” de les persones immigrants que s'insereixen en el sector domèstic, ja que la mobilitat ocupacional d'aquestes és molt limitada. Un 52 % de la població immigrant que va entrar al mercat de treball espanyol l'any 2004 a través del servei domèstic —ocupació inicial— continuen estan ocupades en aquest sector —ocupació actual— i, en cas d'haver alterat la seva posició en l'escala laboral, han saltat al sector de l'hostaleria (15,1 %) del comerç (9,1 %)²⁶⁹.

²⁶⁸ L'objectiu principal de les persones immigrants en el moment d'arribada en el país d'acollida és estalviar el màxim possible per poder enviar diners als seus familiars, poder dur a terme el procés de reagrupament familiar o muntar algun tipus de negoci per compte pròpia (Pla Julián, 2004).

²⁶⁹ Vegeu el gràfic VIII dels annexos.

En aquest context d'inserció, també cal assenyalar el paper de les xarxes migratòries. La persona immigrant utilitza, ja des del país d'origen o una vegada arribada a la societat receptora, algun tipus d'estructura d'acollida —familiars, amistats o persones conegudes, organitzacions religioses, etc. Aquestes xarxes són una via fonamental d'inserció social i laboral, l'eficàcia de les quals és ambigua per la seva escassa diversitat i extensió. Malgrat que les xarxes permeten accedir a les dones immigrants a un treball amb relativa facilitat, també limiten els seus processos de mobilitat ascendent. Les oportunitats laborals que circulen en les xarxes es localitzen en els nínxols del mercat menys atractius i precaris, com és el cas del servei domèstic (Pla Julián, 2004), fent del servei domèstic un *gueto social i ocupacional* (Romero, 2002), un “camí sense sortida” molt difícil d'evitar per a les dones immigrants²⁷⁰. De fet, dos mercats d'inserció laboral típics de moltes de les dones immigrants recent arribades són el servei domèstic i la prostitució: «en el caso del servicio doméstico es una continuidad con el rol de esposa y madre; en el de la prostitución se adopta el papel de proveedora de otra necesidad masculina, el sexo.» (Gregorio i Ramírez, 2000:269).

Pel que fa a la seva trajectòria migratòria i el seu estatus legal, les treballadores domèstiques filipines són la comunitat més antiga que va arribar a Espanya des de l'any 1989, abans que s'activessin les polítiques d'immigració. La resta de comunitats d'immigrants van arribar, de forma significativa, als anys noranta, amb la posada en marxa de les polítiques de regularització, en què es facilitava l'entrada dels immigrants a Espanya que gaudien d'una oferta de treball en el servei domèstic²⁷¹ (Colectivo IOÉ, 2001a). Un resultat de les polítiques migratòries és la concentració dels immigrants en sectors determinats del mercat de treball, un fenomen que L. Cachón²⁷² analitza com una forma de “discriminació institucional”. El govern limita i reforça la circulació d'immigrants en funció de la situació del mercat de treball nacional i estableix “quotes d'entrada” en els sectors on hi manca mà d'obra²⁷³. Per exemple, l'any 1996, el 60 % dels permisos de treball concedits a Espanya van ser en el sector del servei domèstic (Solé i Parella, 2003). Més tard, amb la regularització extraordinària de l'any 2005, el 32 % de les sol·licituds i el 85 % dels treballadors eren dones (Peterson, 2009).

Segons les dades del Colectivo IOÉ de l'any 2001 (2001a) sobre la situació jurídica de les treballadores domèstiques, el 75 % estaven regularitzades (amb permís de treball o

²⁷⁰ Tot i les dificultats de mobilitat laboral que viuen les dones immigrants, i els immigrants en el seu conjunt, s'han fet estudis sobre la promoció laboral d'aquest col·lectiu com per exemple els estudis de L. Oso i N. Ribas (2004) sobre l'empresariat ètnic de dones dominicanes i marroquines o també l'estudi de Á. Escrivá (2003) sobre les dones peruanes treballadores en l'espai extradomèstic.

²⁷¹ En primer lloc, les dones marroquines i dominicanes, coincidint amb la implantació de visats obligatoris i el primer gran procés de regularització d'immigrants. En canvi, les peruanes, equatorianes i bolivianes es configuren com la comunitat immigrant femenina més recent de la primera dècada del segle XXI.

²⁷² (Cachón, 1995 a Solé i Parella, 2003).

²⁷³ El “sistema de quotes” ha permès que la població immigrant desenvolupés treballs menys demandats per a la població autòctona per a les seves característiques de disponibilitat absoluta, els baixos salaris i la precarietat i reflecteix un procés de “discriminació institucional” (Solé i Parella, 2003).

amb la nacionalitat), el 17 % en situació de “semiregularitat” i el 8 % en situació d’irregularitat estricta. La urgència de les treballadores domèstiques immigrants per accedir a un estatus jurídic regulat, les condueix a acceptar unes condicions de treball més precàries que les espanyoles, una situació de subordinació que es veu reforçada per les normes de la política migratòria de l’Estat espanyol (Mestre, 1999; Colectivo IOÉ, 2001a).

Així doncs, les trajectòries laborals de les dones immigrants estan marcades per l’empremta de la precarietat, tot fent possible la “proletarització del mercat reproductiu” (Catarino i Oso, 2000), que es defineix per unes males condicions laborals, una baixa estabilitat i una fluctuació continuada entre l’economia formal i l’economia informal²⁷⁴. Una situació de precarietat i vulnerabilitat que es pot convertir en permanent si és té en compte que el contracte de treball és una condició *sine qua non* per a la regularització de les treballadores immigrants i que, en el sector del servei domèstic, la persona ocupadora no està obligada a firmar un contracte de treball per escrit. D’aquí que, com apunta R. Mestre (1999), la identificació del contracte de treball amb els drets de ciutadania sigui insostenible perquè, més que integrar, exclou.

Dins del sector domèstic, les dones immigrants s’han introduït, sobretot, en les formes de treball més tradicionals i servils —modalitat interna—, redescobrint unes formes de treball que a finals del segle XX seguien un procés d’extinció. La seva adscripció diferencial al règim intern del servei domèstic fa que hagin d’assumir més tasques que les treballadores espanyoles però, paradoxalment, el treball com a internes és el que els proporciona la màxima estabilitat dins el sector domèstic (Martínez Veiga, 1999). Malgrat que la modalitat externa és la modalitat més comú d’externalització a Espanya (Anderson, 2000), el règim intern es manté, sobretot a través de les dones immigrants llatinoamericanes (Mestre, 1999; Catarino i Oso, 2000).

L’estudi de C. Catarino i L. Oso (2000) posa en relleu aquest fet en una comparació entre el reclutament de treballadores domèstiques internes a les ciutats de Lisboa i Madrid. Mentre que a Lisboa, l’any 2000, es produïa un transvasament de treballadores de la modalitat interna a la modalitat externa, a Madrid es mantenia una alta demanda de treballadores internes que era coberta quasi exclusivament per treballadores estrangeres.

A l’enquesta duta a terme pel Colectivo IOÉ (2001a), s’observa com la nacionalitat de les persones treballadores varia de forma notable en funció del subsector —intern, extern i per “hores”— on s’ubiquen (taula 14).

²⁷⁴ Vegeu els treballs de C. Solé i S. Parella (2001); L. Cachón (2002) i F. Bettio (*et al.*, 2006).

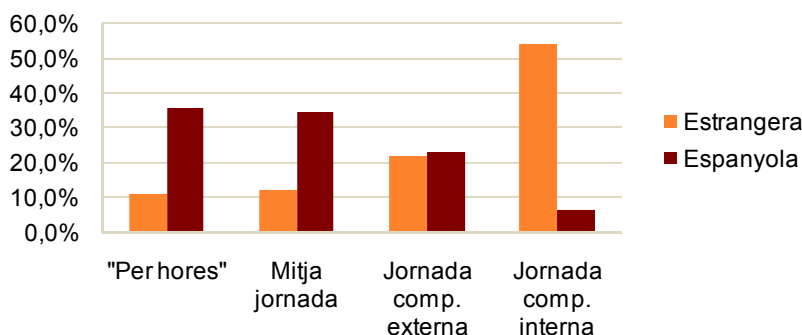
Taula 14. Llars ocupadores de TDA per, núm. de treballadors i nacionalitat

Tipus i nombre	Espanya, 2001		
	Nacionalitat del treballador (%)		
	Espanyola	Immigrant	Ambdós
Inters			
Un	7	31	59
Dos o més	0	7	15
Externs fixos			
Un	34	29	37
Dos o més	1	1	0
Treballadors "per hores"			
Un	59	38	56
Dos o més	3	0	15

Font: enquesta a llars ocupadores de servei domèstic del Colectivo IOÉ (2001a).

Nota: la distribució del tipus i el nombre de treballadors domèstics es presenta segons tres tipus de llars: les que tenen treballadors autòctons, les que compten amb treballadors immigrants i les que tenen treballadors d'ambdues procedències. La suma dels percentatges per cada tipus de llar pot resultar superior a 100 %, atesa la presència de més d'un tipus de treballador/a al domicili.

En qualsevol cas, la modalitat interna del servei domèstic està clarament *etnoestratificada*, pel fet que les treballadores domèstiques espanyoles l'han anat abandonant i substituint per la modalitat externa, la modalitat d'assistència "per hores" o les empreses de neteja (Catarino i Oso, 2000). Moltes de les dones immigrants del subsector intern són requerides per a feines relacionades amb la cura de persones grans dependents: l'any 2001, per exemple, el 21 % de les dones immigrants estaven ocupades en llars amb un malalt crònic o incapacitat, mentre que les espanyoles ho feien en un escàs 8 %. Les dades que proporciona la «Encuesta de Apoyo Informal» de l'IMSERSO (2004) també informen de la composició ètnica dels règims de treball del sector domèstic (gràfic 22).

Gràfic 22. Règim laboral de les treballadores de la llar per nacionalitat

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2004»; mòdul «Empleados Hogar», IMSERSO.

Nota: treballadores de la llar: n=206. Percentatges sobre el total de cada nacionalitat.

Un 54,1 % de les dones estrangeres que atendien la cura de persones grans en situació de dependència el 2004 ho feien com a internes i en segon lloc com a externes a jornada completa (22,2 %), mentre que les treballadores espanyoles ho feien en primer lloc com a assistentes “per hores” (35,8 %) i en segon lloc com a externes a mitja jornada (34,3 %).

Gran part de les treballadores domèstiques immigrants viuen una situació de “sobreformació” o, el que és el mateix, de “subocupació”, que resulta d’un desequilibri entre la seva formació professional, obtinguda al seu país d’origen, i la inserció laboral que viuen a la societat d’acollida. Aquest desajust entre el capital humà i l’ocupació en el mercat de treball els obliga a viure una situació d’“inconsistència d’estatus” (Parreñas, 2001), que es basa en un moviment contradictori doble de l’estatus: d’una banda, l’ascens d’estatus econòmic, per l’augment dels recursos materials, i de l’altra, el descens de l’estatus social que comporta la vivència d’una situació de subocupació.

Amb relació al perfil social²⁷⁵ de les treballadores domèstiques immigrants que viuen a Espanya, es tracta de dones que provenen, majoritàriament, de l’àmbit rural o de les grans ciutats i, en segon lloc, de les ciutats petites o mitjanes (Colectivo IOÉ, 2001a). Aquestes dones acostumen a formar famílies nombroses (sis o més fills) i es concentren a la franja d’edat d’entre 21 i 40 anys —un 59,6 % del total— (Mateos, 2009). Es tracta, per tant, d’una població adulta jove, malgrat que també existeix un volum important de dones d’entre 40 i 50 anys (23 %) amb càrregues familiars que treballen en el sector domèstic. No s’han de menystenir, però, les persones de més de 60 anys, que suposen un significatiu 13,8 %.

Pel que fa al nivell d’estudis, sovint la manca de formació ha estat un dels arguments recurrents per a explicar la relació existent entre els immigrants i els treballs desqualificats. Però, contràriament, les dades demostren que les treballadores domèstiques immigrants tenen estudis superiors a les treballadores domèstiques espanyoles: si bé el 54 % de les treballadores espanyoles no han superat l’escolarització primària, el 53 % de les immigrants ha començat o ha culminat l’educació secundària o superior (Mateos, 2009). Amb relació al seu estat civil, la major part són solteres, en segon lloc predominen les casades amb la parella a Espanya i, en tercer lloc, les casades amb la parella en el seu país d’origen —“famílies

²⁷⁵ Algunes de les dades que s’exposen a continuació sobre el perfil social de les dones treballadores al servei domèstic han estat extretes de la «Encuesta Nacional de Inmigrantes» (ENI) de l’any 2007 (INE), treballada per E. Mateos (2009). Tot i que són dades que no estan segregades per sexe, tenint en compte que dins de la població immigrant que treballa en el sector domèstic, més d’un 90 % són dones, s’han agafat aquestes dades per ambdós sexes com a vàlides per definir el perfil de dones en aquest sector.

transnacionals²⁷⁶. En general, les dones immigrants són ocupades per llars amb un nucli familiar reduït (3 o menys membres), que viuen en habitatges grans (Colectivo IOÉ, 2001a).

4.3.

El treball domèstic assalariat a Espanya

4.3.1. La no-definició d'un treball anònim

«En el caso del servicio doméstico nos encontramos ante un sector peculiar, en el que no existen empresas puesto que el trabajo se desarrolla en hogares particulares, el proceso laboral comparte las características de indeterminación de las tareas del trabajo doméstico y tampoco existe negociación colectiva (...) Éste hunde sus raíces en los trabajos de servitud, característicos de las sociedades precapitalistas, de los que conserva aún rasgos importantes» [Colectivo IOÉ, 2001a:145]

El fragment inicial sintetitza alguns dels trets bàsics del treball domèstic assalariat (TDA) o, el també anomenat, *servei domèstic*: la seva realització en l'espai privat, la baixa delimitació de les tasques a realitzar, l'absència de negociació col·lectiva i el servilisme. Aquestes són algunes de les característiques d'aquest sector, un sector “mal conegut” pels especialistes o, com diu Mª Á. Durán: «una de las categorías ocupacionales peor definidas y menos conocidas» (Durán, 1987:148). El treball domèstic assalariat reuneix, sovint, unes característiques precàries i arcaïques, pròpies d'una “semioocupació”, que encara queda molt lluny de gaudir d'unes condicions laborals equivalents a una “ocupació vertadera”. La invisibilitat del treball domèstic —no remunerat— es filtra i reproduceix en aquest tipus de treball quan se salaritzava, fins al punt de convertir-lo en un «hidden affair» (Andall, 2003b:39) que queda encobert dins la privacitat de la llar ocupadora.

Si es para atenció a les definicions institucionals que hi ha al voltant del servei domèstic, s'observen ambigüitats en la seva conceptualització. És precisament l'absència d'una definició jurídica clara d'aquest treball que el relega a una condició d'inferioritat²⁷⁷.

²⁷⁶ L'índex de solteria és més elevat, en tots els grups nacionals, entre les dones que els homes. En cas de tenir parella, les dones peruanes, equatorianes, filipines i dominicanes acostumen a tenir la seva parella en el país d'origen, mentre que el grup de marroquines té la família sencera a Espanya.

²⁷⁷ Com es recull en un estudi dirigit per I. Pla Julián (2004): «la no existencia de una definición jurídica en relación al trabajo del hogar que contemple las peculiaridades del mismo, contribuye a que las trabajadoras de hogar tengan una consideración diferente e inferior en relación al resto de los trabajadores y trabajadoras por cuenta ajena» (Pla Julián, 2004:45).

A tall d'exemple, en el cas espanyol, a l'article 1.4 (Reial Decret 1424/1985)²⁷⁸ es defineixen les tasques que engloba el sector del servei domèstic:

«El objeto de esta relación laboral especial son los servicios o actividades prestados en o para la casa en cuyo seno se realizan, pudiendo revestir cualquiera de las modalidades de las tareas domésticas, así como la dirección o cuidado del hogar en su conjunto o de algunas de sus partes, el cuidado o atención de los miembros de la familia o de quienes convivan en el domicilio, así como los trabajos de guardería, jardinería, conducción de vehículos y otros análogos, en los supuestos en que se desarrollen formando parte del conjunto de tareas domésticas.» [Article 1.4., Reial Decret 1424/1985]

La "Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques" del 1993 (CNAE-93)²⁷⁹ agrupa les unitats productives d'acord amb el tipus d'activitat econòmica que s'hi desenvolupen. En la branca d'activitat anomenada "llars que ocupen a personal domèstic" s'hi inclouen:

«Doncellas, cocineros, camareros, ayudas de cámara, mayordomos, lavanderas, jardineros, porteros, mozos de cuadra, chóferes, conserjes, gobernantas, niñeras, preceptores, secretarios, etc., contratados personalmente por hogares, es decir, no por empresas, aunque el trabajo se desarrolle en un hogar particular» [CNAE-93]

D'altra banda, l'EPF (base 1997) de l'INE defineix el servei domèstic de la manera següent:

«Se considera servicio doméstico a toda persona que presta al hogar servicios de carácter doméstico a cambio de una remuneración en dinero o en especie, previamente estipulada (tales como chóferes, doncellas, niñeras o asistentes del hogar). Se entiende que el servicio doméstico es residente, si lleva pernoctando en la vivienda más de 45 días de los tres meses últimos, o si no cumpliendo esta condición, se ha incorporado de forma permanente al hogar» [EPF, base 1997; INE]

Totes aquestes definicions tenen com a denominador comú dues qüestions:

- L'àmbit majoritari de realització de l'ocupació: les llars familiars o personals.
- La condició jurídica de les persones ocupadores: persones particulars, mai empreses privades o organismes públics.

Pel que fa a la definició del Colectivo IOÉ (2001a), també inclou aquestes dues dimensions del TDA:

²⁷⁸ "Reial Decret 1424/1985, d'1 d'agost, pel que es regula la relació laboral de caràcter especial del servei de la llar familiar (BOE núm. 193,13-08-1985)". Aquest Reial Decret encara regula, avui en dia, el treball domèstic assalariat a Espanya.

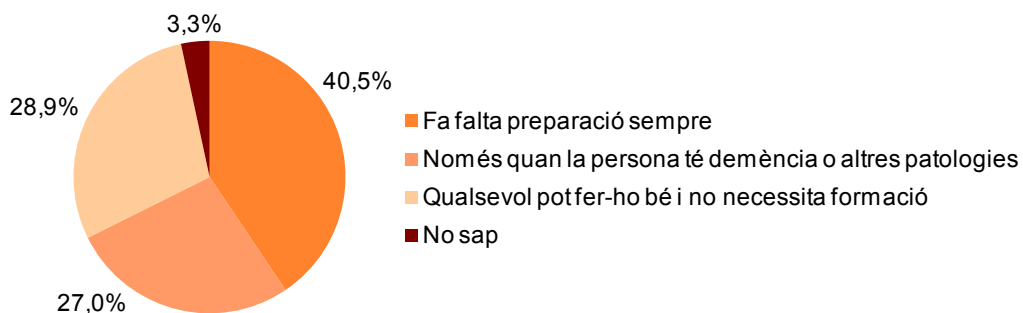
²⁷⁹ La nova CNAE-09 fa pràcticament la mateixa descripció per a aquest conjunt d'activitats però canvia el nom del conjunt d'activitats: "activitats de les llars com a ocupadores de personal domèstic".

«Entendemos el servicio doméstico como el trabajo asalariado prestado en hogares familiares para realizar tareas habituales vinculadas a la vida doméstica, siempre que el ocupador sea un particular, miembro de la familia ocupadora. De esta forma excluimos de nuestro campo a los trabajadores que realizan tareas similares pero están contratados por empresas privadas u organismos públicos» [Colectivo IOÉ, 2001a:159]

Una tercera dimensió del servei domèstic, com es desprèn de la citació és el *caràcter habitual de les tasques*, que permet justificar l'exclusió d'experts que presten serveis ocasionals a les llars, com els lampistes o els electricistes. Però aquest apunt no deixa de ser ambigu perquè obliga a excloure els treballadors que realitzen, episòdicament, tasques de neteja de la llar —neteja anual de catifes o vidres, neteja amb motiu de mudança o obres de reforma, etc.. Malgrat l'existència d'aquest doble sentit, es tendeix a excloure els primers i incloure'n els segons (Colectivo IOÉ, 2001a). Així, la conceptualització del TDA encara amaga algunes llacunes i planteja equívocs que s'acaben resolent mitjançant l'activació de l'imaginari social que s'ha creat històricament al seu voltant.

Tot i el consens institucional entorn d'algunes qüestions, les classificacions oficials presenten algunes ambigüitats i dissidències que no deixen de ser un reflex de la dificultat que existeix per definir i circumscriure conceptualment el servei domèstic. Efectivament, la “no-definició” del servei domèstic s'explica pel fet que és una ocupació que s'ha construït socialment sota el miratge de la “naturalitat” i l'espontaneïtat femenina, com si es tractés d'un conjunt de tasques que emanen d'una “intuïció fisiològica femenina” i que prescindeixen d'un marc definitori i conceptual.

Gràfic 23. Opinió de les treballadores de la llar sobre la necessitat de formació

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2003»; mòdul «Empleados hogar», IMSERSO.

Nota: España, 2003. Resposta a la pregunta: «¿Piensa Vd. que para cuidar de una persona mayor hace falta una preparación (contar con más información y/o formación), que esto sólo es necesario en casos de demencia o patologías de gran dependencia o que cualquier persona puede hacerlo suficientemente bien si se lo propone?»

Malgrat l'expansió de la idea que cal professionalitzar el sector, una part important de les treballadores de la cura (28,9 %), segons una enquesta de l'IMSERSO, opinen que “qualsevol persona” pot cuidar de persones grans dependents sense informació ni

formació de cap tipus (gràfic 23). Seguint la mateixa font estadística, al voltant d'un 70 % d'aquestes treballadores declaraven no haver rebut mai formació per a cuidar de persones grans dependents.

4.3.2. L'estatus jurídic: una forma de precarietat legal

La transposició del treball domèstic i de cura al camp mercantil ha comportat la retribució monetària d'aquest treball però no necessàriament el seu reconeixement i valoració social, atès que es tracta d'un treball que encara no acaba de veure's socialment com una "professió com les altres". Aquest fet, no només té efectes en l'imaginari simbòlic i la infravaloració social d'aquest treball, sinó que també té una traducció negativa en el seu estatus jurídic que, en comparació amb altres ocupacions, presenta moltes mancances. Actualment, el treball domèstic assalariat a Espanya és una activitat que no té el mateix rang legal que la resta d'ocupacions pel fet que s'acull a un marc regulador redactat fa vint-i-cinc anys i que ha quedat completament obsolet.

El marc normatiu d'aquesta ocupació es troba en el Reial Decret 1424/1985, promulgat l'agost de 1985 però que no va entrar en vigència fins el 1986²⁸⁰. Part del seu articulat va ser modificat posteriorment²⁸¹ amb la voluntat de fer tendir aquest règim cap a una major equiparació de drets amb el règim general de treballadors de la Seguretat Social (Colectivo IOÉ, 2001a). Malgrat els canvis, però, l'equiparació jurídica encara no s'ha dut a terme. Certament, la normalització de les cotitzacions i les prestacions d'aquest règim és un pas imprescindible per moure el treball domèstic de l'economia submergida. La taula 15 posa de manifest la infravaloració sociolaboral del sector domèstic que queda inscrita en el REEH. La injustícia jurídica i legal que pateix aquest sector és evident: no hi ha l'alta a la Seguretat Social fins la 18a hora treballada²⁸², la retribució per malaltia no es percep fins el 29è dia, no hi ha dret a la prestació d'atur, el contracte de treball és sovint de caràcter "verbal" i no escrit, la jornada màxima és de 45 hores setmanals a la que se li suma el "temps de presència", etc. Per tant, es pot dir que el REEH és una forma jurídica que permet un tipus de "precarietat institucionalitzada" dins del sector domèstic.

²⁸⁰ Aquesta regulació només s'aplica a aquelles persones que realitzen tasques domèstiques per compte aliena, ja sigui de forma exclusiva en un sol domicili o de forma parcial o discontinua en diversos domicilis. No inclou aquelles tasques que es realitzen per amistaat o a un familiar sense que es cobri un salari a canvi (Emakunde, 2005). Altrament, cal matisar que no totes les treballadores domèstiques volen cotitzar a la Seguretat Social; a vegades es prefereix quedar-ne al marge per poder rebre un major salari brut mensual i poder enviar un major volum de remeses als familiars del país d'origen.

²⁸¹ Alguns dels canvis es poden trobar al Reial Decret 1609 (1987), el Reial Decret 2319 (1993), el Reial Decret 2110 (1994) i el Reial Decret 84 (1996) (Colectivo IOÉ, 2001a).

²⁸² A més a més, la persona ocupadora no està obligada a donar d'alta a la treballadora en els casos següents: a) quan la treballadora presta serveis per més d'un ocupador, amb independència de la duració de la jornada de treball de cada llar i b) quan la treballadora, encara que només treballi per un sol ocupador, presti serveis durant menys de 20 hores setmanals (ATHB, 2009).

Des de les diferents organitzacions, associacions i sindicats que defensen la necessitat de dignificar les treballadores domèstiques i millorar-ne el seu estatus social i laboral, s'ha arribat a un “acord de mínims” amb la finalitat de superar el Reial Decret de 1985 vigent en l'actualitat. La reivindicació principal d'aquests actors socials és la inclusió del treball de la llar al règim general i la seva equiparació a l'Estatut dels Treballadors. Alguns dels reclams laborals d'aquests col·lectius per a la millora del REEH s'expressen en la tercera columna de la taula 15.

Taula 15. Condicions laborals del règim general i el “REEH”

Condicions laborals	Règim general	REEH (Reial Decret 1424/1985)	“Acords mínims” (associacions i sindicats)
Jornada laboral diària	8 hores	9 hores + temps presència	8 hores
Alta Seguretat Social	Immediata	18 hores setmana	Immediata
Contracte	Escrit	No escrit	Escrit
Descans entre jornades	12 hores	8 internes/10 externes	10 internes/12 externes
Salari en espècie (% salari base)	Màxim 30 %	Màxim 45 %	No remuneració en espècie
Dues pagues extraordinàries	30 dies cada una	Mínim 15 dies cada una	30 dies cada una
Prestació atur	Sí	No	Sí
Baixa retribuïda per malaltia	Des del 3r dia	Des del 29è dia	Des del 3r dia
Jubilació anticipada	Sí	No	Sí
Antiguitat (% salari base)	Segons conveni	3 % cada tres anys Màxim 15 anys	5 % cada tres anys Màxim 15 anys
Cotització Seguretat Social	Variable segons salari	Fixa	Variable segons salari
Indemnització acomiadament justificat	20 dies -12 mensualitats	7 dies - 6 mensualitats	20 dies - 12 mensualitats
Indemnització acomiadament improcedent*	42 mensualitats	20 dies -12 mensualitats	45 dies - 42 mensualitats

Font: elaboració pròpia a partir de la tesi doctoral de Mª Á. Escrivà (1999 a Colectivo IOÉ, 2001a), el Reial Decret (1424/1985), EMAKUNDE (2005), UN-INSTRAW (2009) i documents de CCOO (<http://www.ccoo.es>) i associacions de treballadores de la llar.

Nota: una reivindicació de la *Plataforma Estatal de Treballadores de la Llar* és l'eliminació de l'opció d'extingir el contracte per «desistimiento del ocupador» (article 9.11., Reial Decret 1424/1985).

El “temps de presència” fa referència a les hores pactades per ambdues parts —persona ocupadora i treballadora— i que queden fora de la jornada laboral. En aquest temps la treballadora ha de romandre a casa però sense realitzar les tasques domèstiques habituals o, simplement, “estar per si de cas”. És un temps plenament subordinat a les necessitats dels altres que dificulta l'aplicació del contracte laboral. Com es pot llegir en l'article 7 del Reial Decret 1424/1985:

«La jornada máxima semanal de carácter ordinario será de 40 horas de trabajo efectivo, sin perjuicio de los tiempos de presencia, a disposición del ocupador, que pudieran acordarse entre las partes. El horario será fijado libremente por el titular del hogar familiar, sin que en ningún caso las horas ordinarias de trabajo

efectivo al día puedan exceder de nueve. Entre una y otra jornada deberá mediar un mínimo de diez horas, si el empleado de hogar no pernocta en el domicilio, y de ocho horas, en caso contrario. El empleado interno dispondrá de al menos dos horas para las comidas principales, y este tiempo no se computará como trabajo. Una vez concluida la jornada de trabajo diaria, y, en su caso, el tiempo de presencia pactado, el empleado no está obligado a permanecer en el hogar familiar» [Reial Decret 1424/1985]

Efectivament, les jornades de treball de les treballadores domèstiques poden arribar a assolir, comptant el “temps de presència”, fins a més de 70 hores setmanals. Com a exemple, segons dades de la «Encuesta Nacional de Inmigrantes» (ENI) de l'INE de l'any 2007, un important 32,4 % de les treballadores domèstiques immigrants treballaven més de 40 hores setmanals, un 5,7 % de les quals tenia una jornada que superava les 70 hores²⁸³ (Mateos, 2009). A aquest seguit d'insuficiències laborals, s'afegeix el fet que la persona ocupadora no està sempre obligada a donar d'alta a la treballadora. Hi ha dos casos en què el pagament de la cotització a la Seguretat Social queda íntegrament a càrrec de la treballadora de la llar²⁸⁴ (ATHB, 2009):

- quan la treballadora presta serveis per més d'un ocupador —plurit treball, amb independència de la duració de la jornada de treball que realitza a cada llar;
- quan la treballadora, encara que només treballi per un sol ocupador, presti serveis durant menys de 20 hores setmanals.

Només quan se superen les 20 hores setmanals, la cotització a la Seguretat Social es comparteix entre la persona ocupadora i la treballadora. Concretament, la quota a la Seguretat Social del REEH de l'any 2010 era d'un 22 % de la base de cotització (738,9 euros), dels quals un 18,3 % (135,2 euros) van a càrrec de l'ocupadora i un 3,7 % (27,3 euros) a càrrec de la treballadora.

Per subsectors, les “treballadores de la llar” es distribueixen en dos blocs en funció de com es reparteix el pagament de la cotització a la Seguretat Social. Les treballadores internes i externes estan dins la modalitat de treballadors *continus* (fixos), en què la quota de cotització recau majoritàriament sobre la persona ocupadora, encara que el treballador paga una petita part; els treballadors “per hores” són *discontinus* (temps parcial) i, en aquest cas, qui paga els costos de la Seguretat Social és el propi treballador. Tenint en compte les pautes d'*etnoestratificació* del sector domèstic i de la cura, les treballadores domèstiques espanyoles són les que majoritàriament han de pagar la quota de la Seguretat Social del seu salari (36,8 %) (taula 16), atès que

²⁸³ A la taula XIV dels annexos es pot comparar la jornada mitjana per branca d'activitat. El sector del servei domèstic és el que compta amb més hores per any treballades i amb menys convenis col·lectius.

²⁸⁴ El pagament de la SS per part de la treballadora en aquelles jornades inferiors a 20 hores setmanals, fa que en molts casos s'estableixin les 20 hores com a “llindar màxim” en els contractes verbals. En cas que la treballadora volgués denunciar jornades més llargues, la baixa formalitat del contracte fa especialment costosa la seva demostració (ATHB, 2009).

s'ocupen més en la modalitat de servei “per hores” —*discontinus*. En canvi, en el cas de les treballadores domèstiques estrangeres, gran part de la contribució tributària va a càrrec de les persones que les tenen contractades (80 %) pel fet que es troben en règim intern o bé com a externes a jornada completa —*continus*. Cal destacar, també, que un 31,5 % de dones espanyoles —enfront d'un 6,6 % d'estrangeres— es troben contractades per una empresa en la prestació d'aquests serveis.

Taula 16. Quotes a la SS de les treballadores de la llar (REEH) per nacionalitat

Espanya, any 2004

Resposta a la pregunta: qui paga les quotes mensuals de la Seguretat Social?

Nacionalitat (%)	Vostè del salari que percep	La persona que el té contractat	L'empresa	Altres situacions	Nc	Total
Estrangera	13,3	80,0	6,6	0,0	0,0	100
Espanyola	36,8	15,7	31,5	10,5	5,2	100
Total	26,4	44,1	20,5	5,8	2,9	100

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2004»; mòdul «Empleados Hogar», IMSERSO.

La manca de drets socials de les treballadores posa en evidència l'anacronisme del REEH que s'aplica a l'Estat espanyol i que es constitueix, en certa manera, com una discriminació sexual indirecta “legalitzada”, si és té en compte que actualment, el 93,1 % de les persones afiliades al REEH són dones. Fins i tot, la Comissió Europea ha alertat en alguna ocasió a l'Estat espanyol per incomplir la Directiva (79/7/CEE) d'igualtat de tracte d'homes i dones en els règims legals de la Seguretat Social (ATHB, 2009).

Amb relació a les quantitats salarials percebudes per les treballadores de la llar és molt difícil obtenir-ne les xifres oficials, ja que la «Encuesta de Costes Laborales» (INE) exclou l'estudi dels salaris d'aquest sector²⁸⁵. A més a més, és difícil generalitzar sobre les retribucions perquè depèn molt de les hores contractades, de les tasques i dels nivells salarials de cada comunitat autònoma. Segons dades del 2003, facilitades per la «Asociación de Trabajadoras del Hogar de Bizkaia», els salaris anaven dels 720 euros per a les internes fins als 425 euros per a la jornada de 45 hores. Altrament, la “Plataforma per a la igualtat de drets de les treballadores la llar”, creada recentment a València, situava el salari orientatiu d'una treballadora domèstica o de la cura externa de l'any 2009, en 803 euros mensuals bruts per 40 hores setmanals, que en deduir-ne els pagaments a la Seguretat Social, es quedava en 646 euros. En el cas de les treballadores internes el salari era de 984 euros bruts i 827 euros nets²⁸⁶. En general,

²⁸⁵ Vegeu: ATHB (Asociación de Trabajadoras de Hogar de Bizkaia) (2009).

²⁸⁶ En el cas de les treballadores immigrants, un 90 % cobrava menys de 1000 euros, l'any 2007 (Mateos, 2009).

doncs, els salaris són baixos i en cas d'obtenir ingressos més alts tenen com a contrapartida unes jornades laborals que excedeixen de llarg el límit màxim legal.

L'any 2007 el govern espanyol, amb l'objectiu de fer aflorar l'economia submergida i evitar l'arribada d'immigració irregular, va voler impulsar una reforma del REEH que inclogués algunes millores com ara: una jornada de 40 hores, la comptabilització de les hores extraordinàries, l'elaboració del contracte de treball per escrit, l'accés al subsidi d'atur i a una jubilació anticipada o poder tenir una indemnització per acomiadament amb un mínim de vint dies per any treballat²⁸⁷. Ara bé, l'impuls de remodelació del REEH va quedar en un intent fallit i no va ser fins a finals del 2009 que el govern socialista va reprendre la seva intenció d'integrar aquest col·lectiu al règim general de la Seguretat Social²⁸⁸.

A banda de les reivindicacions específiques amb relació al REEH, des de les associacions de treballadores de la llar, les associacions d'immigrants i organitzacions del moviment feminista s'han elaborat tot un seguit de propostes, de caràcter complementari i global, amb l'objectiu de corregir les deficiències del context laboral de les treballadores de la llar. A tall d'exemple, algunes de les propostes són: la revisió de la "Llei d'estrangeria" des d'una perspectiva de gènere, la incidència pública en els mecanismes d'intermediació —com les agències de col·locació—, el foment de les denúncies per incompliment de les condicions laborals, la constitució de les treballadores com a interlocutores directes o la ruptura amb el caràcter individualitzat i invisible del treball, mitjançant el suport en la formació de cooperatives, la creació de mesures de sensibilització, el recolzament a l'associació de les treballadores o garantir una inspecció laboral. Respecte d'aquest últim punt, el principi d'inviolabilitat de la llar, que apareix al Reial Decret 1424/1985, complica la comprovació d'infraccions en aquest sector:

«La acción de control de cumplimiento de la legislación laboral relativa al contrato de trabajo doméstico, a cargo de la Inspección de Trabajo y Seguridad Social, sólo podrá realizarse salvaguardando los derechos a la inviolabilidad del domicilio y al debido respeto a la intimidad personal y familiar.» [Reial Decret 1424/1985]

No obstant això, una bona notícia de repercussions internacionals és el fet que a la 99a Conferència Internacional del Treball organitzada per l'OIT, celebrada a mitjans de juny del 2010 a Ginebra, es va començar a discutir una futura normativa d'abast internacional per a les treballadores de la llar, que s'aplicarà mitjançant la creació d'un conveni de caràcter vinculant l'any 2011. Ara caldrà esperar que en la construcció de la normativa s'incloguin el màxim de drets per a aquest col·lectiu de treballadores, que

²⁸⁷ Vegeu l'editorial "Empleadas de hogar" de *El País* (dimarts 22 de maig de 2007).

²⁸⁸ Vegeu l'article: "Las empleadas del hogar cotizarán desde la primera hora trabajada" publicat per Lucía Abellán a *El País* (21 de desembre de 2009).

representen entre un 4 i un 10 % de la força de treball dels anomenats països en desenvolupament i entre un 1 i un 2,5 % als països industrialitzats²⁸⁹ (OIT, 2009).

Tot i la importància numèrica del treball domèstic assalariat en l'àmbit mundial, com s'ha vist, aquest treball ha estat invisible i subestimat durant molt de temps, no només a Espanya, sinó també a escala mundial. Una circumstància que ha contribuït a que aquest treball sigui particularment vulnerable a l'abús i l'explotació. Pocs països han establert un grau de protecció alt per als treballadors domèstics i és per això que l'elaboració d'aquest conveni es presenta com una oportunitat propícia per a establir un conjunt de normes sòlid²⁹⁰, que millori la vida i les condicions de treball d'un col·lectiu de treballadors cada vegada més gran i amb tendència a créixer en un futur immediat.

4.3.3. Antecedents històrics del treball domèstic assalariat

Aquest apartat pretén ser una breu aproximació a l'evolució històrica d'aquesta ocupació en el context espanyol, amb la finalitat de comprendre, des d'una visió més ampla, les característiques que el conformen en el present. Per tal de seguir una ordenació cronològica, aquesta secció es divideix en quatre grans apartats, que es corresponen amb les quatre etapes històriques del servei domèstic, des de l'antic règim fins a l'actualitat²⁹¹.

4.3.3.1. L'antic règim: la servitud com a paradigma

Durant el segle XV i començaments del segle XVI, el servei domèstic era una via comuna de promoció laboral per a les nenes camperoles procedents de les zones més rurals del país, les quals eren considerades “pertinents per a servir” per la seva condició de pobres. La inserció d'aquestes joves en el servei domèstic de les ciutats era una forma molt típica de transitar cap a la vida urbana i assegurar-se la dot pel matrimoni. La relació laboral quedava inscrita en un contracte que era firmat davant de notari pels mateixos amos —ocupadors— i els representants de les criades, generalment els pares o tutors de les nenes menors d'edat. De forma freqüent, el

²⁸⁹ Ja l'any 1948, la OIT va declarar que consideraria un conveni específic per a les treballadores de la llar, un conveni que mai va arribar a realitzar-se, deixant el servei domèstic desprotegit de la normativa internacional fins als nostres dies. Per saber més consulteu la pàgina web de la «Plataforma Estatal de Asociaciones de Trabajadoras Domésticas»: <http://www.ath-ele.com>, la web de «¡Respeto y Derecho para las Trabajadoras de Hogar»: <http://es.domesticworkerrights.org/> i la web de l'Oficina Internacional del Treball (OIT): <http://www.ilo.org/>. També vegeu l'informe d'UN-INSTRAW (2009).

²⁹⁰ Altrament, en l'àmbit europeu, cal destacar la xarxa europea d'organitzacions de treballadors domèstics “RESPECT”, la qual aposta pel reconeixement institucional del servei domèstic i de la protecció dels drets dels seus treballadors a escala europea.

²⁹¹ Gran part del contingut històric d'aquest apartat ha estat extret de Colectivo IOÉ (2001a).

contracte establia la cessió temporal de la nena a l'amo per un període de cinc a deu anys, que finalitzava en el moment que la nena es casava. La treballadora domèstica —“serventa”— s'encarregava de fer totes les tasques «que resultaran lícitas y honestas» (Colectivo IOÉ, 2001a:145), tant de dia com de nit i li estava prohibit l'abandonament de la llar abans de la fi del contracte²⁹². A canvi del seu servei, l'amo li ofería allotjament, vestimenta i procurava «enseñarle buenas costumbres» (Colectivo IOÉ, 2001a:146), alhora que li donava una remuneració, que es pagava íntegra amb la fi del contracte. Aquesta remuneració es considerava “complementària” a la resta de beneficis en espècie que rebia la treballadora, com ara la manutenció, l'allotjament o les “llicions de pedagogia moral” —conducta, hàbits, estil de vida, etc.—, basades en la ideologia de les classes benestants. D'alguna manera, l'amo considerava que li estava fent un “favor moral” a la serventa perquè la “reeducava en una bona conducta”.

Un canvi favorable per a les treballadores domèstiques es produí el segle XVII, amb la constitució de la «Casa de Madres y Padres de Mozas», institució que tenia com a finalitat facilitar i encarrilar la col·locació de les serventes, fent d'institució medidora entre l'oferta de serventes i la demanda de les famílies (Colectivo IOÉ, 2001a). Aquesta institució també feia d'àrbitre davant de conflictes eventuais entre les dues parts i defensava els interessos de les serventes, tot evitant la individualització del conflicte. L'emergència d'entitats medidores durant el segle XVII posa de manifest la voluntat de regulació i control de les relacions arbitràries característiques del servei domèstic.

Al segle XVIII, el servei domèstic era un sector amb una gran càrrega simbòlica. La demanda de servents/es estava formada exclusivament per famílies d'un elevat estatus social —famílies de l'aristocràcia, la noblesa mitjana i els burgesos enriquits— o també per convents de clausura de l'església catòlica. Llavors, la quantitat —nombre de treballadors— i la qualitat —diversitat de funcions dels servents— de què gaudia una família actuava de símbol extern del seu rang social, la seva autoritat i el seu nivell d'ostentació²⁹³.

Durant el segle XVIII, la proporció d'homes en el sector domèstic no era una excepció. El 1752 el 70 % de la població laboral femenina treballava en el servei domèstic i representava la majoria dels treballadors del sector, encara que un 29 % eren homes.

²⁹² En cas que la treballadora abandonés la llar abans de la data límit d'acabament del contracte, aquesta estava obligada a indemnitzar a l'amo amb la quantitat equivalent corresponent al període no treballat (Colectivo IOÉ, 2001a).

²⁹³ L'organització de la plantilla de treballadors d'una casa aristocràtica consistia en dos grups dividits de forma nítida per la nòmina: els d'“escales amunt”, també coneguts com a «mayores», i els d'“escales avall”, denominats «menores». Els dos principis bàsics que separaven uns i altres eren el grau de proximitat als membres de la família senyorial i el caràcter més o menys especialitzat de la funció. En canvi, les treballadores femenines tenien una presència menor entre els treballs reservats als «mayores» i eren relegades als treballs menys qualificats (Carrasco, 1996).

Ara bé, la segregació ocupacional del sector era patent. Mentre que els homes treballaven com a “element d’ornamentació” a les cases de les classes altes on hi havia una jerarquia de llocs de treball, les dones desenvolupaven “totes les tasques” en cases de menys estatus social (Colectivo IOÉ, 2001a). A les acaballes d’aquest segle, però, es va produir una feminització important del sector, amb una davallada d’un 15 % dels homes²⁹⁴.

La majoria de les treballadores domèstiques eren joves solteres procedents de famílies camperoles. El servei domèstic servia de via indirecta cap al matrimoni, ja que permetia a la jove aconseguir un dot i fins i tot casar-se amb algun membre de la família ocupadora. Els amos es comprometien a allotjar, alimentar i vestir els i les treballadores, a més de pagar un salari, que abonaven anualment o al final del contracte. La retribució salarial es va anar fent més important cap a finals de segle, en detriment dels llegats i les gratificacions esporàdiques.

4.3.3.2. El trànsit del feudalisme al capitalisme

A finals del segle XIX es produeix l’abolició formal de la servitud i s’inicia una etapa de plena vigència del mercat de treball “formalment lliure”. Amb la constitució de l’àmbit privat i el mercat de treball formal, el “projecte de vida” dels treballadors o “servents” domèstics ja no es desenvolupava en un context social marcat per l’adscripció d’estatus, sinó per la progressiva consolidació d’un “mercat de treball lliure”. Així, el servei domèstic passava a constituir una de les opcions possibles dins d’una gamma més àmplia d’ocupacions, de manera que “ser pobre” ja no tenia com a destí inexorable la pertinença a les classes servils de l’aristocràcia. Es tracta d’un context de trànsit, en el qual la burgesia es configura com a classe ascendent. Així, comença a proliferar el model de família moderna, caracteritzat per la vida en la privacitat, l’aïllament i la co-residència amb els parents més propers. Un tipus de família amb un nucli de convivència més reduït —família nuclear— que, a poc a poc, es va anar convertint en un model social imperatiu i que promovia la reducció de les dones a l’àmbit de la llar.

Tal com explica J. W. Scott (1993), la relegació ideològica de la dona a l’àmbit de la privacitat i la domesticitat fou un resultat de la pròpia revolució industrial²⁹⁵. L’aparició de la “dona treballadora” durant el segle XIX, en tant que figura visible i “problemàtica” per la seva “relació il·lícita” amb les activitats assalariades, va fer posar en dubte la

²⁹⁴ La feminització de la mà d’obra del servei domèstic es produeix amb l’expansió de les classes mitjanes. En el servei domèstic de l’alta burgesia i l’aristocràcia, la presència de servents masculins era molt freqüent (jardiners, majordoms, metges, mossos, ajudants de cuina, criats de la cavalleria, carboners, etc.) (Carrasco, 1996).

²⁹⁵ En les societats industrials és on el treball i la llar es conceben com a esferes separades, però en altres societats, seguint els estudis antropològics, la divisió del treball presenta una gran variabilitat (Molina, 1994 a Martín-Palomo, 2008)

compatibilitat entre la feminitat i el treball assalariat i entre la maternitat i la productivitat²⁹⁶ (Scott, 1993). La transició de les dones de l'activitat domèstica a l'activitat fabril durant el procés d'industrialització era vista com un procés de desordre moral i que calia acotar a períodes molt concrets del cicle de vida de les dones: abans del matrimoni i després de tenir fills, i només en cas que el marit estigués incapacitat per treballar. El “problema” de la dona treballadora era que se la percebia com una anomalia de l'era industrial, una patologia social pel fet que es veia com una violació de la naturalesa femenina. En aquest context, es gesta la “ideologia de la domesticitat” que basa el seu discurs en la “perfecta casada” (Nash, 1993; Prieto, 2007):

«Esta construcción ideológica que configuraba un prototipo de mujer modelo - la *Perfecta Casada*- se basaba en el ideario de la domesticidad y el culto a la maternidad como máximo horizonte de realización de la mujer. Desde esta perspectiva la trayectoria social de las mujeres se circunscribía a un proyecto de vida cuyo eje era la familia, mientras que la elaboración de su identidad personal propia se desarrollaba a partir del matrimonio y de la maternidad sin posibilidad de crear un proyecto social, cultural o laboral autónomo» [Nash, 1993:614]

En definitiva, la progressiva nuclearització de les famílies, així com la creació d'un patró familiar, en què la dona es “professionalitza” com a “esposa–mare–mestressa de casa” i l'home s'instaura com a “treballador legítim” i l'autoritat patriarcal absoluta²⁹⁷, va donar lloc a un decreixement de la demanda de servents i serventes (Colectivo IOÉ, 2001a). D'altra banda, amb l'adveniment de la industrialització es va iniciar un període amb una forta conflictivitat social entre les elits urbanes i la classe treballadora, en el qual les famílies de la “pedagogia burgesa” jugaven un rol d'instrucció moral central. L'articulació de dicotomies morals fou un instrument altament eficaç per preservar el poder de les classes dominants: «una de las estrategias desplegadas para conservar su papel dominante fue la de constituir a estos sectores en “salvajes” (atrasados, viciosos, ignorantes) que necesitaban ser “civilizados” (modernizados, moralizados, instruidos)» (Colectivo IOÉ, 2001a:148). Així mateix, els treballadors domèstics van començar a ser objectes de desconfiança.

En aquest escenari de tensió social, a finals del segle XIX van començar a sorgir els primers esforços per augmentar el control i la reglamentació del servei domèstic per part de l'Estat. De fet, el procés de reconeixement del caràcter laboral del servei domèstic a Espanya té el seu primer punt d'inflexió a finals del segle XIX, amb la

²⁹⁶ L'existència de la “dona treballadora” és, evidentment, prèvia al capitalisme industrial. Abans de la industrialització, les dones ja treballaven fora de casa, venent béns en els mercats, com a treballadores eventuais, en tallers de confecció de roba, metall, teixits, etc; però, segons J. W. Scott (1993), només és a partir del capitalisme industrial que se la reconeix com a tal, se l'observa, se la descriu i se la documenta, amb una atenció sense precedents.

²⁹⁷ Un cas típic d'aquesta evolució del rol de la dona dins de la família és la gradual disminució de la figura de les dides («nodrizas»), que des de l'Edat Mitjana eren utilitzades per alletar els nadons de les famílies. El nou model de família va fomentar la relació de tendresa entre mares i fills i va donar suport, en conseqüència, a la lactància materna. No obstant això, encara en els segles XVIII i XIX l'oferta i demanda de dides era habitual a Espanya (Sarasúa, 1994; Colectivo IOÉ, 2001a).

prohibició de l'arrendament de serveis per a tota la vida, promulgada el 1889 en el Codi Civil (article 1.583) (Sallé, 1985). Però, «aunque los vínculos de dependencia personales quedaron abolidos en 1889, se mantuvo en pie un criterio —ideológico y normativo— que consideraba trabajo “verdadero” sólo a las tareas manuales que se realizaban para otros fuera del domicilio, hubiese o no salario de por medio» (Colectivo IOÉ, 2001a:170).

Altrament, apareixen nous reglaments pel servei domèstic que es proposaven “moralitzar” els treballadors i “protegir” a les famílies de possibles pràctiques abusives (Colectivo IOÉ, 2001a; Guereña, 2003). En aquest context, les serventes van passar a ser vistes com a persones sota sospita, amb una imatge pública negativa, i que eren associades amb la “corrupció moral” de la prostitució, les mares solteres i l'enveja i el recel cap a les seves ocupadores (Borderies–Guereña, 1996). L'estreta relació entre la domesticitat i la prostitució s'explicava per la vulnerabilitat social i econòmica que vivia la treballadora domèstica, que requeria buscar altres fonts d'ingressos i trobava en la prostitució un nínxol laboral que podia proporcionar un salari complementari. Segons estudis de l'època, la mobilitat de les dones entre el servei domèstic i la prostitució era molt freqüent i s'explicava per l'afinitat servil d'ambdues ocupacions: «existe cierta solidaridad que predispone desde luego entre la servidumbre privada y la servidumbre pública.» (Guereña, 2003:320). Així mateix, des de les classes dominants es va començar a percebre el servei domèstic com un nucli viver de la prostitució, com una professió que servia d'antecedent al treball sexual (Guereña, 2003), de tal forma que les servidores domèstiques es veien com a persones potencialment perilloses pels seus llaços amb la “immoralitat”. La regulació social del servei domèstic culminà amb la “Reial Ordre de 1889” que pretenia «moralizar o excluir elementos peligrosos, precaver y evitar que personas, sospechosas por lo menos, se introdujeran en el hogar» (Colectivo IOÉ, 2001a:150). Aquesta ordenació es va produir en una conjuntura en què tant el servei domèstic com la prostitució s'estaven vertebrant com dos nínxols laborals femenins.

El fort creixement urbà del segle XIX va anar acompanyat d'una forta feminització dels fluxos migratoris, a diferència d'èpoques anteriors. Segons C. Sarasúa (1994), hi ha una estreta correlació entre el pes del servei domèstic i l'estructura demogràfica de les migracions del camp a la ciutat. Per a les dones rurals, el servei domèstic era la via principal d'entrada al món urbà, era una “professió pont”, en què les noies joves i sense recursos podien establir relacions amb persones d'un estatus social elevat, augmentar la qualificació i estalviar per a pagar la dot matrimonial. En certa manera, el servei domèstic servia de refugi per a les persones empobrides i feia una funció de protecció que era evitar la marginació social. La majoria de servidores que van aconseguir un ascens social, però, no ho van fer per la via de l'ocupació, sinó per la del matrimoni (Sarasúa, 1994). No obstant això, un sector significatiu de dones sí que

va utilitzar el servei domèstic com a instrument estratègic de mobilitat social i ocupacional²⁹⁸.

4.3.3.3. El servei domèstic durant l'etapa franquista

Durant la Segona República es va reconèixer per primera vegada a la història d'Espanya el caràcter laboral del servei domèstic i la seva equiparació amb la resta d'ocupacions que es realitzaven per compta aliena —“Llei de contractes de treball 21/11/31”. Malgrat que aquesta llei va servir per avançar en el reconeixement jurídic i laboral dels treballadors domèstics, no va representar cap avenç pràctic perquè tan sols sis dies després de la promulgació de la llei, va entrar en vigor la “Llei de jurats mixtos de 27/11/31”, que exclouïa aquest ofici de la jurisdicció (Sallé, 1985).

Després de la guerra civil, amb l'ascens del franquisme a Espanya s'obre un període econòmic basat en la ruralització, l'autarquia econòmica i la ideologia del nacionalsocialisme (Colectivo IOÉ, 2001a). L'economia presenta un escenari laboral força estàtic i la divisió sexual del treball s'assenta com un dels ciments del model familiar i social de l'època. En aquest procés de cristallització del model “home guanyador de pa—dona mestressa de casa”, la “ideologia de la domesticitat” va ser clau, pel fet que actuava com una plataforma moral d'enaltiment del paper de la dona en el seu rol de mare, esposa i “àngel de la llar” (Nash, 1993).

El 1959 amb la fi de l'autarquia econòmica i l'impuls d'un model de desenvolupament de caràcter “desarrollista/productivista”, es produí un enorme procés migratori del camp a les ciutats i cap a l'estranger. Amb l'ascens de la renda disponible de les classes mitjanes, la demanda de servei domèstic va créixer, alhora que també ho feia l'oferta. Un gran volum de dones camperoles transitaven de les zones més desfavorides d'Espanya —Extremadura, Andalusia, Castella i Lleó, Múrcia, etc.— cap a les grans ciutats, com Barcelona o Madrid, per a “servir”, així com també cap a l'estranger a països com França o Bèlgica²⁹⁹.

El lema de la domesticitat femenina va ser la punta de llança de la ideologia sexual del franquisme. Algunes de les entitats d'enquadrament ideològic de les dones del servei domèstic durant el franquisme van ser la «Sección Femenina» i algunes institucions dependents de l'*Opus Dei* que inculcaven la domesticitat com una forma de servir a Déu: «si servís mejor a los señores, servís a Dios» (Colectivo IOÉ, 2001a:156). Aquestes entitats tenien un discurs paternalista, de caràcter moralitzador i servien com

²⁹⁸ (Borderías, 1991 a Colectivo IOÉ, 2001a).

²⁹⁹ Una anècdota que explica el Colectivo IOÉ (2001a) per destacar la importància d'aquestes migracions femenines cap a l'estranger, és l'ús a París de l'expressió “conchitá”, un afrancesament del nom espanyol “Conchita”, que s'utilitzava com a sinònim de treballadora de la llar.

a canals de transmissió formativa i ideològica. El discurs formatiu es basava en la necessitat de “professionalitzar” i sistematitzar l’ocupació:

«dignificar el oficio de trabajadora del hogar, convirtiéndolo en una verdadera profesión. Para ello se trataba de cualificar a las trabajadoras (para que trabajasen “con sentido científico”) de manera que desarrollasen su vocación de servicio» [Colectivo IOÉ, 2001a:156-157]

En aquest sentit, l’església es constituïa com una de les institucions més importants del mercat del servei domèstic, que defensava una doctrina basada en la protecció i consolidació de la institució familiar, en la què el servei domèstic n’era una parcel·la primordial. La institució eclesiàstica, de fet era, i encara és avui en dia, una de les fonts principals de reclutament de les treballadores domèstiques (Sallé, 1985). No va ser fins el 1969 que es creà el “règim especial de la Seguretat Social per al servei domèstic” (Decret 2346/69). Si bé aquest règim va permetre la inclusió d’aquest col·lectiu a la Seguretat Social, ho va fer diferenciant-lo de la resta de treballadors regulats pel règim general, relegant-lo a unes prestacions clarament inferiors (Sallé, 1985).

4.3.3.4. De la fi de la dictadura als nostres dies

Amb la transició democràtica, va començar a créixer la preocupació per la indefensió legal del sector del servei domèstic. Des del 1975 es van elaborar una gran quantitat de projectes per regular el sector des dels partits d’esquerres, els sindicats, les associacions del sector i el govern, però cap d’aquestes propostes no es va transformar en un reconeixement efectiu dels seus drets en matèria laboral, la qual cosa deixava aquest sector en un buit legal (Sallé, 1985).

No fou fins el 1985, després de molts intents fallits de regulació del sector, que es constituí el “règim especial de treballadores de la llar”, el qual ha durat fins els nostres dies. El document jurídic que regula el funcionament laboral del sector és el “Reial Decret 1424/1985 de l’1 d’agost, pel qual es regula la relació laboral de caràcter especial del servei a la llar” (BOE núm. 134, agost de 1985). Aquest decret va sorgir després d’un procés accidentat i conflictiu i configura l’estatus jurídic especial de totes les persones que realitzen qualsevol modalitat de tasca domèstica (Sallé, 1985). Com s’ha vist, aquest règim especial gaudeix, encara en l’actualitat, d’unes prestacions molt pobres i molt inferiors a les de la resta de règims de cotització.

PART III.
LES COORDENADES D'ANÀLISI

5.

Divisions socials i cura: la intersecció de la classe i el gènere

«The topic of work-life balance continues to receive increasing attention in its own right (...) but on the whole, however, these discussions have not been located within a “class” problematic (...) there are many advantages in “bringing class back in” to the study of gender relations and their contemporary reconfiguring. The major advantage of doing so would be to re-focus our attention on the issues related to redistribution»

Rosemary Crompton (2003:20)

INTRODUCCIÓ

Aquest capítol, a diferència dels capítols teòrics anteriors, pretén assentar les bases analítiques d'aquesta tesi doctoral, és a dir, posar de manifest quina és la perspectiva d'anàlisi des de la qual es volen analitzar les *pràctiques de cura* de la societat espanyola. Sota l'expressió *pràctiques de cura* s'han concebut els acords, les decisions i els pactes quotidians —conscients i/o inconscients, i mobilitzats sota l'habitual lideratge femení—, entorn de la manera d'executar, proveir i gestionar el benestar quotidià. Les decisions i les *pràctiques de la cura* estan, com és ben sabut, intrínsecament imbricades amb l'àmbit de la producció (Humphries i Rubery, 1994) i estan modulades per una multiplicitat de factors estructurals en interacció, incloent-hi el gènere, la classe social, l'ètnia, l'àmbit geogràfic, el context històric, així com l'*estat del benestar* o les condicions que ofereix el mercat de treball.

Com s'ha exposat, dins dels factors condicionants de les *pràctiques de cura*, s'ha donat prioritat a l'estudi de la cruïlla estructural que tracen el gènere i la classe social, sota l'advertiment que tots dos components expliquen l'organització —distinta— de la cura en el si de la llar. Per tant, el treball de cura i l'ordre de la domesticitat que el custodia deixen d'existir com a experiències monolítiques i obren pas a un agregat heterogeni de significats, valoracions, judicis i *pràctiques materials*, en funció del binomi específic gènere–classe. És així, que es parla de “dones” i no de “la dona”, de desigualtat *intragènere*, més que d'universalitat del gènere, i d'estructura de classe més que no pas d'estils de vida atomitzats o “preferències individuals”.

5.1.

El conflicte treball–família: l'acció *versus* l'estructura social

La controvèrsia dins la literatura sociològica relacionada amb el «work-life balance» o el «work-life articulation»³⁰⁰ arrenca de la necessitat de definir les causes de les diferents formes de conciliació de la vida laboral i familiar. El debat neix d'un clàssic de la sociologia que es mou entre l'extrem analític de l'acció individual i la “lliure elecció” i l'extrem de la supremacia estructural, deixant a mig camí enfocaments més híbrids com el de concebre “decisiones socialment constretes” (Crompton *et al.*, 2007c).

Així, desvelar quins són els factors que influeixen de manera més notòria en les decisions quotidianes de les dones al voltant del treball productiu i la forma de proveir i gestionar la cura, ha generat certa pugna entre diferents tendències teòriques feministes³⁰¹. Bàsicament s'han desenvolupat dos pols teòrics enfrontats que emergeixen de l'antiga polèmica acció–estructura que caracteritza la sociologia des dels seus inicis. Les teories més individualistes defensen el poder de l'acció individual i engloben enfocaments com la teoria neoclàssica de G. Becker o l'anomenada “teoria de les preferències”, que té com a precursora principal l'autora C. Hakim. En el pol oposat, se situen les teories de tradició materialista, en les quals prima l'enfocament classista i estructural. Algunes de les seves referents són R. Crompton, C. Lyonette o C. Wallace.

5.1.1. L'omissió de la classe: la perspectiva individualista–culturalista

En aquest apartat s'exposen les teories que, amb més o menys convergències, es poden registrar dins la perspectiva individualista o culturalista pel fet que tendeixen a subratllar la importància del fet cultural o personal en la configuració de les eleccions quotidianes de les dones l'equilibri “treball–família”.

³⁰⁰ En català s'han volgut emprar termes com el “nexa producció-reproducció”, l’“articulació treball-família” o l’“articulació del mode productiu/reproductiu”, més que no pas expressions com l’“equilibri treball-família” (recordant el «work-life balance» de l'anglès), pel fet que es considera que la paraula “equilibri” té unes connotacions d'harmonia que no es corresponen amb el conflicte inherent a aquestes qüestions. En termes anglosaxons s'ha volgut mantenir l'expressió «work-life balance» per la seva forta tradició teòrica.

³⁰¹ Són pocs els estudis que han investigat sobre les “estratègies de conciliació” masculines. Malgrat l'existència d'aquests estudis (Borràs *et al.*, 2009; Emslie i Hunt, 2009), no han estat tractats en aquesta tesi pel fet que l'objectiu principal que es persegueix és destacar les desigualtats *entre dones* en el desenvolupament d'aquestes estratègies.

5.1.1.1. Les teories neoclàssiques i l'“elecció racional”

La teoria de l'“elecció racional” té com a imatge latent de tota explicació de la conducta humana, l'*Homo economicus*. En el cas de les eleccions femenines, aquesta interpretació econòmica de la realitat social es manté, de manera que tota elecció es concep com a resultat automàtic d'una anàlisi racional dels costos i beneficis que arrossega l'elecció presa. Una obra fundacional en aquesta línia és el llibre de G. Becker: *A treatise on the family*, de 1981, en què l'autor desenvolupa una aproximació econòmica a la família. En aquesta obra, l'autor assumeix l'enfocament de l'“elecció racional” basat en l'optimització de la utilitat com a punt de partida d'una anàlisi sistemàtica de la institució familiar.

Concretament, en el capítol segon, l'autor tracta la qüestió de la divisió sexual del treball a l'interior de la família mitjançant l'aplicació de teoremes matemàtics que justifiquen l'especialització masculina en el “mercat” i l'especialització femenina en els “afers domèstics”; una especialització que és analitzada com una forma lògica d'aportar eficiència quotidiana (Becker, 1981). Per tant, eficiència i explotació són dos termes mútuament adaptables: «an efficient division of labor is perfectly consistent with exploitation of women by husbands and parents.» (Becker, 1981:4). Així, el model tradicional descrit per J. Lewis (1992, 1997) «male breadwinner/female caregiver» es veu com un model pertinent, idoni i funcional en termes d'eficiència econòmica, el qual respon a la lògica de la productivitat: la persona amb més productivitat en el treball de la llar s'especialitza en la casa —les dones—, mentre que la persona més productiva en l'esfera pública s'especialitza en aquesta activitat —els homes. La idea de fons és que cal capitalitzar al màxim el capital humà dels dos membres de la parella, un resultat que s'assoleix a partir d'un “sistema de pactes racional” (Duncan *et al.*, 2003; Kremer, 2005).

En aquest mateix sentit, G. Esping-Andersen (1990, 1999) utilitza implícitament la visió de la família de G. Becker en la seva construcció tipològica, atès que la no consideració de la família i l'omissió del conflicte entre gèneres amaga un cert tarannà funcionalista que dona per bo el model familiar neoclàssic. Des d'una mateixa lògica econòmica, altres estudis apliquen conceptes com el “cost d'oportunitat” o l'estructura d'“incentius i desincentius econòmics” que actuen com a mecanismes determinants de la conducta femenina (Kremer, 2005). Així, el sistema fiscal i de subsidis o facilitats per a la cura d'un país serveix com a esquema interpretatiu de les opcions laborals i de cura femenines. Aquest model d'anàlisi basat en el balanç de costos i beneficis queda reflectit en alguns estudis de l'OECD com el «Babies and bosses» (2007).

Tot i que amb matisos respecte a les teories neoclàssiques, les americanes J. Gornick i M. Meyers (2003) també utilitzen en certa manera les teories neoclàssiques per

explicar la conducta femenina, a partir de la manera en què es distribueixen els “costos de la cura” en una societat. Per a aquestes autores, la cura és interpretada com una “externalitat positiva” per a la societat, com un “bé públic” per a les futures generacions. En el moment en què les mares són les encarregades de proveir la cura, els costos socials són assumits exclusivament per elles —en forma de temps, energia i salaris—, mentre que el conjunt de la comunitat en rebrà els beneficis futurs —en forma d’infants preparats per anar a l’escola, homes adults llestos per treballar en el mercat, etc.—; en altres paraules: «other in society free ride on women’s care work» (Gornick i Meyers, 2003:7). En aquest sentit, aquestes autores consideren que el cas de la societat nord-americana és excepcionalment individualista pel fet que els costos de la cura estan especialment privatitzats i escassament socialitzats per l’Estat.

5.1.1.2. La teoria de les preferències de C. Hakim

Des de la “teoria de les preferències” (Hakim, 2000, 2003) es critica les teories comparatives dels *règims de benestar* per la seva pretesa “hiperestructuració” de les decisions femenines i s’insisteix en la importància de les “preferències”, els desitjos i els valors propis de les dones de cada país com a factors explicatius de la diversitat europea en el treball femení —productiu i reproductiu.

Efectivament, existeix la idea que els patrons d’ocupació —i no ocupació— de les dones són independents de les estructures institucionals i polítiques i que són “eleccions genuïnes” articulades “des de sota”. C. Hakim (2000, 2003, 2007) és el nom emblemàtic i més representatiu dins d’aquest corrent de caràcter individualista o culturalista. L’autora explica la posició de les dones en l’enllaç producció–reproducció d’acord amb les seves «work-life preferences» derivades d’una suposada amalgama heterogènia d’“estils de vida” i identitats femenines. Aquesta teoria s’edifica sobre la micronoció de “preferència”, un concepte dels economicistes més que no pas de les teories culturalistes. Ara bé, malgrat l’origen del terme, la “preferència” per a aquesta autora equival a una mena de “força motivacional” més que no pas a un procés de racionalització de les decisions, allunyant-se de les explicacions més economicistes. Es tracta de la causa i no de la conseqüència del comportament i un predictor inigualable del comportament humà:

«Lifestyle preferences are defined as causal factors which thus need to be monitored in modern societies. In contrast, other social attitudes (such as patriarchal values or sex-role ideology) are either unimportant as predictors of behaviour, or else have only a very small marginal impact» [Hakim, 2007:194]

L’entramat ideològic sobre el qual se subjecta aquesta teoria té el seu origen en els corrents *postestructuralistes* propis de la *postmodernitat* que es mantenen sobre principis liberals i defensen un cert decreixement de la classe social com a factor

d'estratificació, així com una imatge de la dona com a subjecte plenament lliure que busca un espai privat i d'intimitat satisfactori (Giddens, 1992; Hakim, 2000). Així, segons aquesta autora, la dona es troba en el segle XXI en un nou escenari d'opcions i oportunitats, en el qual pot escollir, per primera vegada a la història, la direcció dels seus projectes personals en "absència de constriccions". Aquest nou escenari és, segons C. Hakim (2000, 2003) fruit de la sintonia de dues revolucions i tres canvis socials, els quals tenen el seu embrió en els anys seixanta del segle XX:

- La "revolució anticonceptiva" que proveeix les dones d'un control fiable de la seva pròpia fertilitat, per primera vegada a la història.
- La "revolució de la igualtat d'oportunitats" que dóna a les dones un "accés real" a tots els càrrecs, ocupacions i professions per primera vegada a la història.
- L'expansió de les ocupacions de "coll blanc", que es presenten més atractives per a les dones que no les ocupacions de "coll blau".
- La creació de llocs de treball —treball a temps parcial, treball a domicili, teletreball, etc.—, per a "treballadors secundaris", és a dir, que supediten la vida productiva a altres interessos.
- La importància creixent de les actituds, valors i preferències personals en les eleccions d'estil de vida de les societats riques, liberals i modernes.

L'argument de C. Hakim (2000, 2003, 2007) gira al voltant de la idea que en les societats occidentals modernes les dones es troben en una posició privilegiada per poder prendre "eleccions genuïnes" entorn de la seva carrera professional i de la cura a partir dels seus valors particulars: «affluent and liberal modern societies provide opportunities for diverse lifestyle preferences to be fully realized... Women [have] genuine choices as to what to do with their lives» (Hakim, 2000:273-274). Seguint aquest enfocament radicalment individualista, als països on està establert el nou escenari, l'autora divideix les dones en tres grans grups "tipus-ideals", en funció del seu "favoritisme" per un "estil de vida" determinat. En funció del grup categòric al qual pertanyen, aquestes forjaran les seves decisions en relació amb la seva implicació amb el mercat de treball i el treball domèstic i de cura: a) «home-centred»: la identitat d'aquest tipus de dona gira al voltant de la cura familiar i la llar i l'opció laboral queda descartada; b) «adaptative»: representa les dones que concilien treball productiu i reproductiu i que construeixen com a desig la combinació d'ambdós mons i c) «work-centred»: la màxima prioritat a la vida és la professió o activitats equivalents com la política, la cultura o l'art. La segmentació triple de les "preferències personals" femenines enterboleix les concepcions homogènies del col·lectiu femení però les seves diferències internes s'expliquen, no tant per la seva posició estructural en una matriu de desigualtats, sinó per la seva "heterogeneïtat d'estils de vida", tal com es concreta en un dels axiomes de la teoria de C. Hakim (2000):

«Women are heterogeneous in their preferences and priorities on the conflict between family life and employment. In the new scenario, after they have a choice, they are therefore heterogeneous in their employment patterns and work histories» [Hakim, 2000:4]

Altrament, C. Hakim rebutja l'assignació de cada un d'aquests patrons de gènere als diferents Estats nació, atès que cada país presenta un model híbrid entre els tres models presentats. Segons la investigació empírica de la mateixa autora, els tres grups de "tipus de dones" mostren una distribució aritmètica més o menys similar dins els països de la Unió Europea (taula 17).

Taula 17. Distribució de les «work-life preferences» de C. Hakim

«Home-centred»	«Adaptative»	«Work-centred»
Identitat reproductiva	Identitat mixta	Identitat productiva
20 % de les dones, amb una variabilitat entre el 10 i el 30 %	60 % de les dones, amb una variabilitat entre el 40 i el 80 %	20 % de les dones, amb una variabilitat entre el 10 i el 30 %

Font: elaboració pròpia a partir de C. Hakim (2000).

Concretament, en el seu estudi comparatiu entre el Regne Unit i Espanya (Hakim, 2003), l'autora demostra estadísticament com els tres "estils de vida" femenins es reparteixen idènticament en ambdós països, malgrat que són països amb una tradició cultural i un mercat de treball ben diferents. Aquesta relació distributiva mostra com les dones en situació de "doble presència" (Balbo, 1994) es consoliden com el grup més nombrós del segle XXI, mentre que les dones "mestresses de casa" i les dones exclusivament orientades a la vida professional s'igualen en percentatges. En efecte, una de les crítiques que fa C. Hakim (2000) als estudis sobre el «work-life balance» és que consideren les dones «work-centred» com una majoria que, segons la seva anàlisi, representen una petita minoria:

«Employment careers are centrally important for only a minority of women, even today, even among university graduates. More than half of adult women accept the sexual division of labour and treat market work as an additional, secondary activity to be fitted in with the demands of domestic life» [Hakim, 1996 a McRae, 2003:323]

5.1.1.3. La força de la norma cultural

B. Pfau-Effinger (1998), al costat de C. Hakim, destaca com una segona icona teòrica d'aquest corrent culturalista inspirat en algunes aportacions d'A. Giddens³⁰². B. Pfau-Effinger (1998) subratlla la importància de la interacció de tres factors en l'explicació del comportament femení en relació amb la seva conducta professional: a) la «gender

³⁰² (Giddens, 1991 a Kremer, 2005).

culture», conformada per l'estructura axiològica amb relació al treball i les relacions de poder entre els homes i les dones; b) el «gender order», amb referència al vincle entre el mercat de treball i l'*estat del benestar* derivat del «gender culture» i c) el «gender arrangement», que és la forma de la divisió del treball entre gèneres, producte de la interacció del «gender culture» i el «gender order».

Des d'aquesta perspectiva, la dimensió cultural —«gender culture»— és el primer graó de la cadena en la construcció de les opcions «work-life balance» de les dones, fent d'aquestes pràctiques “opcions normatives” i de la cura, un fenomen merament cultural. Ara bé, si ens desviem d'un determinisme culturalista, B. Pfau-Effinger (1998) veu la possibilitat d'un gir cultural, fent de l'últim graó de la cadena —«gender arrangement»— un acord potencialment transformador, que pot arribar a socavar la cultura de gènere de la qual és producte, malgrat, val a dir, que el canvi cultural no és fàcilment imaginable dins les seves prescripcions teòriques. Això sí, en tot aquest procés, els condicionants materials queden confinats a un segon terme.

Aquesta autora, a diferència de C. Hakim (2000, 2003), concedeix un rol més estructurador i actiu a la cultura, que teixeix nacionalment i històricament les opcions individuals, mentre que C. Hakim utilitza un terme de cultura “dèbil” en el qual els valors i les preferències queden fàcilment subjectes al canvi. Breument, Pfau-Effinger (1998) remarca la funció social de la norma cultural i l'escala social valorativa, mentre que la teoria de C. Hakim dota les preferències individuals d'una força analítica suprema (Kremer, 2005). Així doncs, per a B. Pfau-Effinger (1998), més que una qüestió de “preferències” o una qüestió de maximització utilitària, les dones basen les seves eleccions en els valors i els imperatius culturals que presideixen la “cultura de gènere” en un context determinat.

Dins el corrent culturalista també sobresurt la figura de S. Duncan (2005, 2006), el qual llança una forta crítica tant a les teories neoclàssiques com a les teories més individualistes d'A. Giddens o C. Hakim. Segons aquesta autora, ambdós corrents comparteixen una noció individualitzada i estandarditzada de la racionalitat, desembocant en problemes comuns (Duncan i Irwin, 2004). En relació amb les aportacions de l'“elecció racional”, l'autora reconeix la importància de l'anàlisi cost-beneficis però en destaca la necessitat de vincular-lo amb la normativa moral. Respecte a la “teoria de les preferències” de C. Hakim (2000, 2003), l'autora en critica la seva inevitable “hiperindividualització” i atomització de les relacions de gènere pel fet que mostra les dones com a subjectes que trien lliurement en un mosaic de biografies diverses i estils de vida, descuidant la pressió moral dels rols de gènere dominants.

Des d'una visió completament diferent, la tesi de S. Duncan s'inclou en un paradigma de pensament culturalista i es basa en el concepte de "racionalitat moral". Segons aquesta autora, tant els homes com les dones prenen les decisions familiars dins d'un marc moralment i socialment restringit segellat per les relacions socials i les responsabilitats morals associades a la vida familiar:

«Families make decisions about labour market participation, the allocation of unpaid caring and domestic work, and their family trajectories more generally, within socially negotiated accounts of what is morally adequate. These moral decisions are often ambiguous -there can be more than one 'right answer' depending on particular circumstances. They are also socially variant and socially patterned. Cost-benefit type economic questions are not separable from these social and moral decisions. Similarly, individual goals are seen through the lens of family responsibilities and negotiated within wider social normatives.» [Duncan i Irwin, 2004:392]

Aquesta amalgama de significats normativament estructuradors donen lloc al que S. Duncan (2005) ha anomenat «gendered moral rationalities». Es tracta de decisions marcades pel *gènere* perquè tenen a veure amb els rols familiars i la maternitat/paternitat; són *morals* perquè aporten una resposta sobre allò socialment moral o immoral i són *racionals* perquè proveeixen un marc en la presa de decisions. Així, les «gendered moral rationalities», a diferència de les "preferències" de C. Hakim, mostren un marge de maniobra relativament estret de les eleccions femenines, de forma tal que «mothers negotiate, but not in conditions of their own choosing» (Duncan *et al.*, 2003:326), utilitzant una expressió que les mateixes autores adapten de K. Marx.

A partir d'aquests supòsits teòrics, S. Duncan estudia el vincle que estableixen les dones amb la maternitat i el món professional, delineant —a mode i semblança als "tipus-ideals" de C. Hakim— tres models de «gendered moral rationalities»: a) «primarily mother», «primarily worker» i «mother/worker integral». Aquest vincle, però, és considerat un nexa fonamentalment amb significat moral. Una moralitat que s'entén dins d'un context particular i que té una forma modelable socialment, revelant patrons distintius segons el lloc de residència urbana —centre/perifèria—, l'orientació sexual —parelles heterosexuales/lèsbiques—, la classe i l'ètnia (Duncan, 2005).

En efecte, l'autora ha conduït diversos estudis empírics que integren la classe i l'ètnia com a factors crucials en la conformació de patrons de gènere «work-life balance» però ho fa subratllant la seva gestació cultural, és a dir, posant en relleu la construcció cultural i identitària de les diferències de classe en la concepció i vivència de la maternitat i la vida laboral. A tall d'exemple, en un estudi desenvolupat a la ciutat de Londres, S. Duncan (*et al.*, 2003) examina la distribució de les dones blanques heterosexuales per classe social i constata que les dones de classe treballadora sostenen una posició identitària pròxima al patró «primarily mother», mentre que les dones de classe mitjana tendeixen a acostar-se al patró «primarily worker». A més a

més, els resultats li permeten descriure dos models “alternatius” de maternitat que apareixen entre les parelles blanques del centre de Londres: una primera maternitat basada en una identitat «primarily mother» però que no prové d’una reivindicació essencialista del model tradicional «male breadwinner», sinó que defensa la “cultura maternal” com a alternativa als costums propis de la societat capitalista moderna, incloent-hi un rebuig al treball remunerat com a obligació moral. El segon patró alternatiu de maternitat dóna més valor al treball remunerat i segueix el model «mother/worker integral». En aquest cas, hi ha una defensa feminista de fons que veu en la vida professional una font d’independència econòmica que cal mantenir. Finalment, una segona dimensió que analitza S. Duncan (2005) és el tipus de “racionalitat moral” que guia la forma de la divisió sexual del treball dins les parelles, ja sigui com a resultat d’una racionalitat preestablerta basada en explicacions biològiques, psicològiques o culturals del gènere o bé com a derivat d’un procés de negociació entre ambdós gèneres.

Abans de tancar aquest apartat, cal remarcar que la centralitat en les “decisiones morals” de S. Duncan també ha estat investigada per altres autores com J. Finch i J. Manson (1993) en el seu estudi sobre les relacions entre els parents adults. Aquestes autores ja posen èmfasi en el caràcter distintiu de les relacions de parentiu familiar; un caràcter definit en termes de normes morals que destil·la preceptes com el deure o l’obligació de mantenir llaços de cura: «an intrinsic part of being a husband, or a daughter, or a father, is that one recognises an obligation to give assistance when it is needed» (Finch i Manson, 1993:8). Aquest precepte familiar es manté, segons aquestes autores, per la necessitat dels individus de mantenir i revitalitzar la seva reputació dins la família; una reputació travessada per la moralitat i susceptible a processos de negociació.

5.1.1.4. L’aproximació des de les “capacitats”

No correspon a aquesta tesi doctoral aprofundir en la “teoria de les capacitats” —«capabilities approach»— però sí que s’ha cregut convenient oferir-ne una breu aproximació per la seva notòria incidència en el camp de les ciències socials i les seves possibles aportacions en el present apartat. L’economista i premi Nobel A. Sen (1995) és el màxim representant d’aquesta perspectiva que, malgrat que no cobreix aspectes importants del gènere, ha estat reconeguda per la seva contribució de la noció de “capacitat” i de “llibertat individual”. Segons aquest autor és en l’espai de les capacitats on millor es poden plantejar les preguntes al voltant de la igualtat i la desigualtat socials.

El treball d’A. Sen (1995) ha permès traslladar l’atenció de la “desigualtat de recursos” cap a la “desigualtat de capacitats” o, en altres paraules, cap a la desigualtat de gaudir

d'una "llibertat real". Per a aquest autor, una "elecció genuïna" requereix de la materialització de diverses dimensions:

- Els recursos disponibles, «means»;
- Allò que la persona és o fa, «functionings»;
- Els "factors de conversió", «conversion factors», de tipus personal, social i ambiental que afecten l'habilitat de les persones per transformar els recursos, «means», en «functionings».
- I la combinació de la capacitat de *ser* i de *fer*, «beings and doings», que la persona aconsegueix assolir, «capability set».

La "llibertat real" que preconitza A. Sen³⁰³ està influïda per allò que la persona "creu que és bo fer", independentment que tal acció sigui avantatjosa o no per a la persona. Des de l'"aproximació de les capacitats" es defensa que la persona ha de tenir un conjunt de capacitats que li permetin triar lliurement sobre les seves opcions; així, per exemple, en el cas de les dones, poder triar genuïnament la seva vinculació amb el treball de cura i el mercat de treball. En aquest sentit, les *capacitats* esdevenen, més que no pas els *recursos* o les *funcions*, el motor de l'emancipació i el desenvolupament humà.

Des del punt de vista de la igualtat de gènere, l'enfocament de les capacitats ha estat criticat per la importància atribuïda a la llibertat d'agència, fent ressò de les teories neoclàssiques, més que no pas de la igualtat de recursos. Segons J. Lewis i S. Giullari (2005), aquest enfocament fantasieja amb un concepte idealitzat de l'acció individual en un context en què la igualtat de gènere és un repte que cal assolir i on el treball de cura és un assumpte de característiques relacionals, marcat per les accions interdependents i mútuament influents que realitzen homes i dones.

«However, through a care lens we show that the CA [*capabilities*] approach remains based on a notion of a dependent and yet also separate and self-interested self. We would add that a capability approach that takes gender equality seriously requires recognition of the self as autonomous and interdependent, capable of making choices out of concern and responsibility for others, as well as for one's self.» [Lewis i Giullari, 2005:93]

En aquest sentit, un primer pas que cal assolir per garantir un context de "llibertat real" és la *igualtat de capacitats real entre gèneres*, a través de la descodificació de la cura com a treball femení i de la implementació de nous drets socials en relació amb la cura, avui en dia absents. Així, per a aquestes autores, l'"elecció genuïna" d'homes i dones quant a la seva posició entre el contínuum treball–família només és factible si s'implementa un ampli ventall de polítiques de cura que proveeixi de temps, prestacions i serveis —assequibles, accessibles i d'alta qualitat— per a la cura, així

³⁰³ (Sen, 1985 a Lewis i Giullari, 2005).

com d'una regulació de les hores de treball (Lewis i Giullari, 2005). Només des d'aquest context de partida, en què la cura és un treball regit per la corresponsabilitat, és possible equiparar les condicions en què es produeix l'elecció "treball-família".

Malgrat les afinitats compartides per A. Sen (1995) i M. Nussbaum (2002, 2003), aquesta última difereix del primer en relació amb el procés de definició i selecció de les *funcions* que conformen el *conjunt de capacitats*³⁰⁴. Aquest matís és prou important per comprendre la rellevància que M. Nussbaum (2002, 2003) atorga a la cura com a necessitat humana universal i com a requisit imprescindible per al desplegament de l'acció humana. El problema, segons J. Lewis i S. Giullari (2005) és que, malgrat la centralitat de *la justícia de gènere* en l'obra de M. Nussbaum (2002, 2003), aquesta no inclou la cura explícitament en la seva llista de capacitats bàsiques. A més a més, fa una aproximació a la cura des de *qui la rep*, més que no pas des de *qui la proveeix*.

5.1.2. Més enllà del "fet cultural": la perspectiva materialista

Les crítiques a l'obra de C. Hakim (2000, 2003) no s'han fet esperar des de diferents fronts teòrics feministes de tradició materialista/estructuralista. Des d'aquest prisma, l'individualisme metodològic ortodox que preconitza C. Hakim acaba encerclant la seva proposta en una mena de reducte teòric psicologista, que intenta desbancar les teories de la socialització o la classe social com a variable analítica. Estructures de poder fonamentals de la sociologia, com el sistema de classes o la divisió sexual del treball, són completament omeses, descartant la capacitat heurística de l'estructura social i entronitzant la "preferència" com a únic valor explicatiu de l'acció social. S'imposa així, la fàcil premissa segons la qual "si les dones no treballen és perquè no volen: és perquè prefereixen cuidar", obviant la posició singular de cada gènere en l'estructura social o l'impacte de la classe en la configuració de les seves suposades "preferències". Tot plegat queda resolt en arguments psicològics atomitzats i ahistòrics deslligats de qualsevol context socioestructural: «accidents of time and place shape people's lives, not social structure» (Hakim, 2000:275), com si no existissin ni les classes socials ni la divisió sexual del treball (Crompton, 2003). A més a més, es pot dir que es tracta d'una teoria incompleta pel fet que hi manca una explicació consistent sobre l'origen de les "preferències" o, en altres paraules, els factors causals que donarien compte de la distribució de les dones en uns determinats "tipus-ideals" i no en uns altres (Crompton 2003; Kremer, 2005).

³⁰⁴ M. Nussbaum (2002, 2003), a diferència d'A. Sen (1995), descriu una llista tancada de deu "capacitats centrals" per al funcionament humà: 1. la vida; 2. la salut corporal; 3. la integritat corporal; 4. els sentits, la imaginació i el pensament; 5. les emocions; 6. la raó pràctica; 7. l'afiliació; 8. altres espècies; 9. el joc i 10. el control del propi entorn. D'altra banda, les capacitats es divideixen segons tres grups: capacitats *bàsiques*, *internes* i *combinades*.

5.1.2.1. La implicació de la política i les institucions

J. Lewis (*et al.*, 2008) no ha tardat a posicionar-se respecte als supòsits teòrics de C. Hakim (2000, 2003). Segons aquesta autora, la triple classificació d'«estils de vida» de C. Hakim (2000) —«home-centred», «adaptative i «work-centred»— resulta extremadament simplista pel fet que invisibilitza models transitoris, ja que les orientacions —productiva o reproductiva— no necessàriament han de ser excloents (Lewis, 2009). Segons J. Lewis (2009), C. Hakim proporciona una estabilitat fictícia a les preferències que enfosqueix el seu perfil volàtil i inconstant al llarg del cicle de vida de les dones. Unes preferències que, a més a més, no cal que s'interpretin com valors coincidents amb les actituds i les accions atès que, tal com demostra la pràctica quotidiana de forma recurrent, les preferències, les actituds i les accions es ramifiquen en diferents direccions i mostren el caràcter contradictori i ambivalent de l'ésser humà. D'altra banda, des de la seva visió de la política social, J. Lewis (2009) critica el caràcter atomitzador i individualista de la noció de “preferència” que, en dotar-la de tal potència argumentativa, afebleix la capacitat d'intervenció dels poders públics en l'articulació de les opcions.

Precisament, J. Lewis (2002) s'interessa per la possible sintonia entre les actituds i les preferències individuals i els objectius de la política d'un país, donant prioritat analítica al vincle entre els diferents *estats del benestar* i els models de comportament variables que s'hi troben al seu interior. A tall d'exemple, un *estat del benestar* que tingui en les seves prioritats polítiques la persecució de la igualtat de gènere, recollirà polítiques per facilitar la corresponsabilitat de la cura entre gèneres, creant un “feedback positiu” en els imaginaris simbòlics i les pràctiques quotidianes que pot reforçar l'efectivitat de la política implementada a llarg termini (Himmelweit, 2002). I, en un sentit invers, en els estats neoliberals, que acostumen a penalitzar el treball de cura, o en els de caràcter conservador, que veuen en el sacrifici familiar un “ideal de cura”, les opcions i preferències seran difícilment fruit de la llibertat individual (Lewis, 2009).

Així doncs, la crítica principal de J. Lewis (2002, 2006, 2007b) a C. Hakim (2000, 2003) és que la “teoria de les preferències” ignora el paper que juguen les anomenades “polítiques de conciliació” en la interacció entre el treball i el benestar en una societat, fent de la política social un camp neutral, infèril i totalment innocu en la conformació de les decisions «work-life balance». No és que J. Lewis magnifiqui el poder influent de la política respecte de les actituds però sí que considera imprescindible l'estudi del seu impacte en la (des)construcció de les normes socials i els ideals de gènere hegemònics³⁰⁵. Més aviat, considera que les decisions són un producte mixt entre les

³⁰⁵ La investigació comparativa dels quinze països de la UE-15 que J. Lewis, M. Campbell i C. Huerta (2008) duen a terme és un exemple clar de l'impacte diferencial que tenen les polítiques en l'articulació de les pràctiques familiars.

preferències i les constriccions: «mothers' decisions/strategies for combining work and care depend on a compromise between the possible and the preferred»³⁰⁶.

El vincle recíproc que es forja entre la política i les actituds i el comportament al voltant de la cura és estudiat també per S. Himmelweit (2002) i la mateixa autora juntament amb M. Sigala (2004), les quals demostren empíricament com les opcions i les preferències de les dones queden limitades en un cercle d'oportunitats reduït afectat per un conjunt de constriccions *internes* —identitats, imaginaris— i *externes* —prestacions econòmiques, serveis per a la cura o horaris de treball.

En un mateix sentit, O. Kangas i T. Rostgaard (2007) també analitzen la configuració de les decisions femenines a partir de factors estructurals, ja sigui factors de caràcter institucional, com l'existència de llars d'infants o els permisos parentals, o factors sociològics com el nivell educatiu, els ingressos o la situació socioeconòmica. En una anàlisi comparativa de set països, aquests autors corroboren la influència directa de l'estructura d'oportunitats en la construcció de les diferents opcions femenines però remarquen, sobretot, la incidència de les variables institucionals. Concretament, constaten com els permisos parentals —d'accés universal, més ben remunerats i de llarga durada—, combinat amb serveis per a la cura dels infants d'alta qualitat actuen com dos incentius institucionals del treball a temps complet femení.

5.1.2.2. Una vella cruïlla: el gènere i la classe social

Una darrera veu crítica amb les propostes individualistes i culturalistes i que es desplaça lleugerament de les veus exposades fins ara és la de S. McRae (1993, 2003). L'anàlisi longitudinal que fa aquesta autora sobre les eleccions de les dones nord-americanes i britàniques entorn de la seva carrera professional després del naixement del primer fill o la primera filla demostra, de nou, la fluïdesa de la “teoria de les preferències” de C. Hakim (2000, 2003). S. McRae (2003) examina les biografies laborals de diferents dones–mares i analitza l'origen de les successives eleccions que fan entorn del món del treball. Els principals resultats que revela l'autora defineixen el perfil de les trajectòries laborals d'aquestes dones com a trajectòries concatenades amb l'estructura de constriccions on estan circumscrites.

Així doncs, l'heterogeneïtat de perfils ocupacionals que descriu C. Hakim (2000, 2003) no neix en l'arbitrarietat de les “preferències”, sinó que són perfils estructuralment delimitats. En efecte, S. McRae (2003) integra en la seva anàlisi variables estructurals com el tipus d'ocupació —de la dona i la seva parella— o el tipus de convivència —matrimoni, cohabitació o mares solteres—, que li permeten matissar diferents

³⁰⁶ (Eurofound, 2006 a Lewis *et al.*, 2008:25).

estratègies professionals. Concretament, estableix quatre tipologies de biografies laborals en funció del rang ocupacional que ostenten:

- *Dones que treballen tota la vida a temps complet*: dones –i parelles– amb càrrecs directius, de gestió o professionals.
- *Dones que treballen tota la vida a temps parcial* per poder tenir cura dels fills/es: dones amb càrrecs mitjans i parelles amb alts càrrecs.
- *Dones amb una biografia laboral intermitent* i quasi bé sempre han treballat a temps parcial: dones de classe treballadora.
- *Dones centrades en la família* que abdiquen del mercat de treball en ser mares: dones de classe treballadora.

En un estudi previ (McRae, 1993), l'autora ja mostra com el retorn al mercat laboral de les dones després de tenir el primer fill varia substancialment segons les ocupacions que tenen les dones, la qual cosa reafirma la importància de la posició de classe. De fet, l'autora augura, a partir dels resultats obtinguts en la recerca, una possible tendència creixent de polarització del col·lectiu femení tant en el mercat laboral com en el si de les famílies.

Altres factors de divisió social entre les dones observats per S. McRae (2003) són els ingressos de la llar. Comparant el primer i el quart quartil de dones segons els ingressos, l'autora constata diferències notòries en relació amb el seu posicionament davant d'afirmacions més o menys sexistes, i són les dones de l'últim quartil les que expressen visions substancialment més tradicionals que les dones del primer quartil.

Per tant, les *no totes* les dones parteixen d'una mateixa matriu estructural ni d'una mateixa plataforma d'oportunitats vitals: «the existence of a contínuum of work-family preferences means that women with similar preferences (but differing capacities for overcoming constraints) will have very different labour market careers.» (McRae, 2003:318). És per això que els perfils laborals diferenciats que descriu C. Hakim (2000, 2003) com a «work-lifestyles preferences» són, per damunt de tot, perfils condicionats estructuralment i que difereixen per les capacitats desiguals que tenen les dones per actuar sobre les seves preferències laborals. Les limitacions que enfronten les dones per triar la forma d'equilibrar el treball productiu i el treball domèstic i de cura tendeixen a instal·lar-se en dues categories: *normatives* i *estructurals*. Les primeres, segons S. McRae (2003), remetent als significats profunds que envolten la identitat, les relacions de gènere dins la llar o l'actitud de la parella. Les segones estan relacionades amb el grau d'empleabilitat i el context de disponibilitat de feina a què s'enfronten les mares, així com el cost i l'oferta de serveis de cura. L'origen social és, en aquest sentit, un mecanisme que afecta dràsticament la disposició d'aquestes limitacions (McRae, 2003).

La visió teòrica que ofereix l'obra de S. McRae (1993, 2003) permet enllaçar amb les tesis que col·loquen en el primer pla d'anàlisi l'encreuament estructural entre el *gènere* i la *classe social*. Una de les precursoras d'aquesta tendència és R. Crompton que, des d'un enfocament diametralment oposat a les teories individualistes i culturalistes presentades anteriorment, s'esforça per esborrar la falsa imatge de les dones que exhibeixen aquestes teories i per mostrar com el conflicte de classes encara és, avui en dia, una realitat ben viva dins del col·lectiu femení.

La perspectiva de R. Crompton (2003) és essencialment materialista i radicalment crítica amb les teories *postestructuralistes* o *postmodernistes* —«the cultural turn»³⁰⁷—, més preocupades, segons ella, per la *lògica de la identitat* i el *reconeixement* que per la *lògica de la redistribució*, utilitzant els mateixos termes de N. Fraser (1994). L'autora proclama la necessitat de retornar a la discussió sociològica que vincula el gènere amb la classe i superar l'«eclipsi de la classe» que es deriva dels corrents culturalistes. Cal doncs, revaloritzar la *classe social* com a concepte analític rellevant de les ciències socials i, més concretament, recol·locar-la en l'anàlisi dels estudis entorn del «work-life conflict»: «the topic of work-life balance continues to receive increasing attention in its own right (...) but on the whole, however, these discussions have not been located within a “class” problematic» (Crompton, 2003:20). Desterrar la classe del debat, suposa, segons l'autora, caure en el perill de tractar aquestes qüestions com qüestions relatives *només* al gènere; com qüestions isolades i dissociades de les constriccions materials.

Així doncs, la tesi central que guia l'obra d'aquesta autora pivota sobre un axioma motor: la *classe social*, entesa com a *classe ocupacional* o *classe socioeconòmica*, té un fort poder estructurador de les decisions de les dones respecte de la seva posició en el contínuum producció–reproducció o, el que és el mateix, el gènere és un conjunt dividit —no pas homogeni— per la força de l'estructura social. Així doncs, al llarg de la seva obra³⁰⁸, el *gènere* i la *classe social* són dos eixos d'anàlisi agermanats, de forma que la distribució en l'estructura de les desigualtats d'un no és pot comprendre sense l'anàlisi paral·lela de l'altra. L'autora fa d'aquesta doble anàlisi la base epistemològica de la seva recerca i l'aplica, sobretot, per examinar el conflicte producció–reproducció o, com ella l'anomena, el «work-life articulation» o el «work-life conflict»³⁰⁹, així com el conflicte entre gèneres que s'expressa en la divisió sexual del treball.

³⁰⁷ R. Crompton (2003) designa aquesta tendència culturalista dins del feminisme «the cultural turn»; una tendència que superposa el gènere amb la sexualitat i que omet la classe social de l'anàlisi.

³⁰⁸ Consulteu entre altres: R. Crompton i M. Mann (1986); R. Crompton i C. Lyonette (2005, 2006a); R. Crompton i M. Brockmann (2006).

³⁰⁹ R. Crompton i M. Brockmann (2006) critiquen l'expressió anglesa «work-life balance» perquè recorda una situació enganyosa d'harmonia. Però, contràriament, la «conciliació» es produeix sota una lluita de poder, pressions i forts conflictes. Aquestes autores proposen l'ús del concepte «work-life articulation» per ser una terminologia més neutral.

«Economic conditions, material and status resources also shape experiences of work-life balance articulation in diverse ways and there are many differences in experiences within, as well as between, national contexts, especially in countries with greater social class divisions and income inequality» [Crompton *et al.*, 2007a:239]

L'estructura material d'oportunitats serveix per explicar l'experiència diferencial del vincle productiu–reproductiu, tant en la seva dimensió normativa o actitudinal —imaginària, vivència subjectiva i identitària—, com en la seva dimensió pràctica o comportamental. En aquest sentit, R. Crompton (2003), tot i ser crítica amb un excés de “culturalisme” dins la sociologia, aposta pel que ella anomena una “perspectiva dual” en relació amb l'economia i la cultura, que mantingui la importància de l'anàlisi d'ambdós reialmes.

Ara bé, cal remarcar que malgrat que la *classe social* és un dels fonaments primordials explicatius del conflicte producció–reproducció, aquesta s'acompanya d'una multiplicitat de factors addicionalment influents com són els factors contextuais: el context històric i geogràfic, les polítiques de benestar i les condicions del mercat de treball. L'aliança particular de tots aquests factors, combinada amb la posició de classe, donarà lloc, en última instància, a un mode determinat de vertebrar l'univers laboral amb l'univers familiar i de la cura³¹⁰ (Crompton *et al.*, 2007c).

Diferents exemples de les formes d'experimentar l'articulació de la producció i la reproducció en funció de la classe social apareixen en el seu llibre *Employment and the family* de l'any 2006 o en l'obra editada conjuntament amb S. Lewis i C. Lyonette l'any següent: *Women, men, work and family in Europe*, en què també es fan explícites les diferents solucions classistes al conflicte que s'activen. En una comparativa entre les experiències de les dones de classe mitjana i les dones de classe treballadora, R. Crompton (2006) conclou que la situació ocupacional desigual que experimenten aquests dos grups de dones queda reflectida en una materialització desigual del conflicte quotidià entre la producció i la reproducció. En efecte, les dones de classe mitjana —i alta— mostren un tipus d'inserció al món productiu seguint patrons masculins, basant-se en l'èxit professional i articulant un model de cura familiar sostingut en la subcontractació/externalització del treball domèstic i de cura. La privatització de la cura és, en aquest cas, un recurs habitual per guanyar major disponibilitat professional. És en aquest model propi de les classes mitjanes i altes on les treballadores domèstiques immigrants fan la funció de “suplents” en l'àmbit de la llar, oferint una solució correctora a les dificultats de gestió de les responsabilitats familiars (Gregson i Lowe, 1994; Crompton, 2006). De forma diferent, les dones de

³¹⁰ R. Crompton, igual que J. Lewis, també dona importància als efectes que tenen els factors institucionals —com les polítiques dels diferents *règims de benestar*— en la configuració dels diferents modes d'articulació de la vida laboral i familiar, però la seva obra destaca per les seves aportacions en termes de classe social.

classe treballadora vehiculen la conciliació mitjançant els recursos familiars interns (Banyuls *et al.*, 2009), basant-se en un model d'inserció laboral que faciliti la possibilitat de sincronització del món productiu i reproductiu —“doble presència”—, malgrat sigui en detriment d'unes bones condicions de treball —dèbil promoció, baixa flexibilització horària, treballs poc qualificats, etc. En aquest cas, la necessitat econòmica de complementar el salari del “home-cap de família” és la que marca, sovint, la presència d'aquestes dones al mercat de treball.

L'assignació desigual de les classes en l'estructura ocupacional es tradueix, segons R. Crompton (2006), en una polarització creixent entre les parelles «cash-rich/time-poor» i les que, inversament, disposen de pocs recursos materials però gaudeixen de més recursos temporals —«cash-poor/time-rich»— (Crompton, 2006). Segons l'anàlisi de l'autora, les famílies amb una major disponibilitat temporal experimenten un «work-life conflict» menor —classes treballadores— que les famílies amb més complicacions d'organització temporal —classes mitjanes. Ara bé, malgrat que les primeres pateixen menys estrès per conciliar, ho fan a un cost econòmic elevat, en termes d'ingressos, així com en termes d'horaris laborals i en “temps de qualitat”³¹¹ (Fagan, 2001; Crompton, 2006). L'estrès major de les dones professionals de classe mitjana té l'origen, sobretot, en la seva voluntat de promoció laboral; una promoció que, en canvi, en els homes de la mateixa categoria professional té un impacte nul en la seva vida familiar. Val a dir, però, que les condicions de treball de les dones més ben situades en l'escala laboral també és més favorable a l'aplicació de mesures empresarials «family-friendly» que poden reduir, ocasionalment, el volum d'estrès viscut (Crompton i Brockmann, 2006).

Si bé el conflicte material és essencial per a R. Crompton, la dimensió cultural i normativa en relació amb la cura de les dones segons la seva posició social, també forma part del seu interès de recerca. L'anàlisi estadística de la «ISSP³¹² 2002 Survey» permet que aquesta autora afirmi que la ideologia de la domesticitat i la divisió sexual del treball es filtra amb més fluïdesa entre els imaginaris de les dones de classe treballadora —en ocupacions rutinàries i manuals— que entre els de les dones de classe mitjana —en ocupacions professionals i de gestió. Així, les primeres exhibeixen unes actituds de gènere més estereotipades i mostren una orientació més *familista*; un tipus d'actitud que s'interpreta com a conseqüència de les restriccions materials i la socialització diferencial de classe, més que no pas com a simples “preferències” (Crompton i Harris, 1999)³¹³.

³¹¹ En l'estudi que presenta C. Fagan (2001), les parelles de classe treballadora de doble ingrés són les que tenen uns horaris de treball més asocials.

³¹² «International Social Survey Programme (Family, 2002: British Social Attitudes)», EUROSTAT.

³¹³ R. Crompton i F. Harris (1999) classifiquen les dones en sis tipus segons la seva orientació en l'articulació de la vida laboral i familiar: «domesticer», «satisficer», «maximizer», «careerist by choice», «careerist by necessity» i «undecided».

Al marge de la *classe socioeconòmica*, les actituds també mostren variabilitat al llarg del cicle de vida —cohòrt generacional— i el nivell educatiu assolit (Bianchi *et al.*, 2000; Crompton, 2006; Sullivan, 2010)³¹⁴. Les generacions més grans tendeixen a defensar valors més conservadors i tradicionals respecte de la família i els rols de gènere que les generacions més joves; un salt qualitatiu que també es pot observar entre les dones de nivell educatiu més baix i les d'estudis universitaris. Certament, diversos estudis demostren com una ideologia de gènere més “liberal” està associada amb el nivell educacional individual (Crompton i Lyonette, 2007). Les dones altament qualificades tendeixen a mantenir un vincle més fort amb el món del treball i a utilitzar serveis formals per a la cura, mentre que les dones menys qualificades són més susceptibles a abandonar el mercat de treball amb l'aparició de la maternitat i a proveir un tipus de cura informal (Debacker, 2008)³¹⁵.

Altrament, com s'ha apuntat, R. Crompton (*et al.*, 2005) també integra en la seva anàlisi de classe la *divisió sexual del treball* en el nucli de la llar, a banda de mesurar el grau de conflicte producció–reproducció que pateixen les dones. En aquest sentit, R. Crompton i C. Lyonette (2007) categoritzen les diferents formes de divisió sexual del treball a partir de cinc patrons en funció de qui —home i/o dona— fa les tasques tradicionalment més adjudicades al gènere femení —neteja de la llar i neteja de la roba—, sota el raonament que la participació dels homes en aquestes tasques pot ser un bon indicador d'un allunyament significatiu de les pràctiques de gènere més tradicionals.

Els cinc patrons —*tradicional, menys tradicional, compartit, no tradicional i externalitzat*— es presenten a la taula 18 i cal destacar-ne l'últim —*externalitzat*—, pel fet que introdueix la mercantilització del treball domèstic i de cura com una de les opcions possibles de les parelles contemporànies. Aquest patró no és per si mateix informatiu del grau de divisió sexual del treball atès que tot depèn del gènere de la persona subcontractada, però l'evidència empírica demostra que l'externalització d'aquestes tasques recau majoritàriament en dones —de classe treballadora i immigrants. Altrament, el *patró compartit* és el més pròxim a un model de repartiment del treball igualitari i el *patró no tradicional* és el de tendència invertida, on l'home té un

³¹⁴ Recentment, O. Sullivan (2010) ha estudiat els possibles canvis en el comportament domèstic i de cura masculí durant els últims trenta anys entre homes de parelles de “doble ingrés” anglesos i nord-americans, on el nivell educatiu ha estat introduït com a variable comparativa dins la mostra d'homes. Les troballes de la investigació il·lustren dues tendències de canvi aparentment contrastants: d'una banda es detecta un cert apropament dels homes de diferents nivells educatius respecte a la realització del treball domèstic però, de l'altra, en el cas de la cura de nens, es posa de manifest una ampliació de l'esclatxa segons el nivell educatiu.

³¹⁵ M. Debacker (2008) estableix quatre categories d'“estratègies de cura” en funció del nivell formatiu de la dona, la jornada de treball i el tipus de cura -formal o informal-; a) l'estratègia “treball a temps complet/cura formal” (dones mitjana o altament qualificades); b) “treball a temps complet/cura informal” (dones amb estudis mitjans); c) “treball a temps parcial/cura formal” (dones poc qualificades) i d) treball a temps parcial/cura informal (grup heterogeni entre dones altament qualificades i dones poc qualificades).

rol tradicionalment assignat a la dona —«the new man»— (Debacker, 2008). En una mostra de cinc països —Finlàndia, Noruega, Regne Unit, França i Portugal—, R. Crompton i C. Lyonette (2006, 2007) constaten el repartiment desigual d'aquests patrons en funció del *règim de benestar* al qual pertanyen, tot i que en tots cinc països el patró dominant continua sent el *tradicional*. Les diferències per *classe social* es presenten, altra vegada, significatives. En els cinc països estudiats, les dones que ocupen un rang ocupacional elevat tendeixen a rebutjar el patró tradicional de divisió sexual del treball, tot i que amb algunes diferències entre països —un 31 % de les dones a Portugal rebutjaven aquest patró enfront del 17 % a França; la resta de països se situa entre totes dues xifres. Ara bé, el motiu pel qual aquestes dones no s'identifiquen amb el *patró tradicional* varia: la gran majoria de dones portugueses segueix un *patró externalitzat* —*règim mediterrani*—, mentre que en la resta de països el patró tradicional és substituït per alguna de les modalitats del *patró compartit* (taula 18). En qualsevol cas, el *patró externalitzat* en forma de serveis mercantils és propi de les dones en alts càrrecs professionals i amb un alt nivell formatiu³¹⁶. En canvi, les dones de classe treballadora fan ús del *patró tradicional* i quan fan ús del *patró externalitzat* és en forma de recursos externs familiars com la filla, la mare o la jove.

Taula 18. Patrons de divisió sexual del treball

Tasques trad. femenines	Home	Dona	Compartit	Externalització	Patró divisió sexual treball
Neteja roba Neteja llar					Tradicional (1)
Neteja roba Neteja llar					Menys tradicional (2)
Neteja roba Neteja llar					Compartit (3)
Neteja roba Neteja llar					Compartit (3)
Neteja roba Neteja llar					Compartit (3)
Neteja roba Neteja llar					No tradicional (4)
Neteja roba Neteja llar					No tradicional (4)
Neteja roba Neteja llar					No tradicional (4)
Neteja roba Neteja llar					Externalitzat (5)
Neteja roba Neteja llar					Externalitzat (5)

Font: elaboració pròpia a partir de R. Crompton i C. Lyonette (2007:118-119)

Nota: dins del patró externalitzat s'inclou tant l'externalització del treball domèstic i de cura a altres familiars com la seva externalització al mercat.

³¹⁶ Vegeu N. Gregson i M. Lowe (1994b) o M. Debacker (2008).

En definitiva, l'ocupació no només es converteix en un predictor essencial de la classe social —*classe socioeconòmica*³¹⁷—, sinó en un principi distributiu de les experiències, el malestar i les conductes associades al mode d'articulació de la vida laboral i familiar, així com del grau de divisió sexual del treball.

Val la pena fer esment d'una classificació més antiga dels diferents patrons de divisió sexual del treball elaborada per N. Gregson i M. Lowe (1994b)³¹⁸ que, tot i que comparteix alguns aspectes amb la tipologia de R. Crompton i C. Lyonette (2007), és especialment rellevant pel fet que fusiona la funció que té el treball domèstic assalariat (TDA) amb el patró de divisió sexual del treball a la llar. Aquesta tipologia es divideix en sis patrons:

1. *Patró tradicional rígid*: el TDA té la funció de reemplaçar el treball domèstic i de cura en la seva plenitud. La dona s'implica extraordinàriament i el TDA consisteix en un/a sol/a treballador/a domèstic/a.
2. *Patró tradicional flexible*: el TDA s'utilitza tant per al reemplaçament directe com per a "auxiliar" de la dona. En aquest cas, la dona fa la major part de feines domèstiques amb l'ajuda complementària d'un/a treballador/a domèstic/a.
3. *Patró convencionalment compartit*: el TDA s'utilitza per absorbir les tasques més segregades per gènere, mentre que les tasques menys segregades són desenvolupades o bé: a) per la dona; b) per l'home o c) per ambdós.
4. *Patró predominantment compartit*: els dos membres de la parella són corresponsables tant de les tasques més segregades com de les més neutres al gènere. El TDA s'utilitza per a algunes tasques segregades.
5. *Patró completament compartit*: igual que l'anterior patró però aquí les tasques compartides s'amplien i les externalitzades es limiten més.
6. *Patró externalitzat compartit*: cap dels dos membres de la parella col·labora en les tasques domèstiques i de cura. Aquestes són compartides entre dos/dues o més treballadors/es domèstics/iques.

Per a aquestes autores, els motius que porten a una parella a salaritzar el treball domèstic i de cura —sobrecàrrega emocional i física femenina, possibilitats de més

³¹⁷ Vegeu també l'*apartat 5.2.* d'aquest mateix capítol.

³¹⁸ N. Gregson i M. Lowe (1994b) estudien com l'externalització del treball domèstic i de cura al mercat influeix en el patró de divisió sexual del treball de les parelles de doble ingrés benestants i viceversa.

temps d'oci i personal, etc.—, són aspectes essencials per comprendre les possibilitats de reavaluació del contracte social entre gèneres dins la llar. De forma similar a R. Crompton, i dins del context analític materialista, la recerca duta a terme per O. Sullivan (2000) és un altre exemple de com el patró ocupacional pot arribar a marcar els patrons de divisió sexual del treball dins d'una família. Aquesta autora constata en un estudi sobre l'evolució de la divisió sexual del treball en parelles de “doble ingrés” durant els últims vint anys com, tot i que els increments de treball domèstic masculí són escassos, aquests es produeixen en les famílies amb major estatus ocupacional i classe social.

En un mateix sentit, D. Perrons (*et al.*, 2006) també ha dotat les condicions econòmiques i l'ocupació un caràcter central per comprendre com es configuren els acords o les decisions entorn de l'ocupació i el treball de cura de les dones amb càrregues familiars. Aquests autors també diferencien el sector —públic i privat— en què s'ocupen les dones, a banda del rang ocupacional —professional i no professional— o la grandària de la ciutat on viuen. Tots aquests factors els permeten construir agregats tipològics de diferents tipus de decisions femenines en relació amb el vincle família-treball.

Segons aquests autors, l'origen diferencial de les decisions quotidianes es troba en un context laboral femení cada vegada més dualitzat, el qual, al seu torn, amplia les desigualtats de gènere interclassistes en la vida quotidiana, alhora que manté les desigualtats *intergènere*s prou estables: «these arrangement are shaped strongly by social class, which is contributing to widening inequalities between women, while only affecting gender equality in more moderate ways» (Perrons *et al.*, 2007:150). Les “ciutats globals” són l'escenari per excel·lència de les divisions de classe entre dones, on el sorgiment d'una nova “classe servil global” és un dels trets embrionaris d'un “nou dualisme entre classes”, marcat per uns estàndards de vida cada vegada més extrems (Sassen, 2000; McDowell *et al.*, 2005). Les divisions *intragènere* en relació amb les pràctiques per articular el treball productiu i el treball de cura encara s'accentuen més amb el creixement del treball domèstic assalariat, on les dones de les classes treballadores “serveixen” les dones de classes mitjanes i altes, amb la qual cosa s'obren nous abismes de classe en termes d'ingressos, estils de vida i oportunitats per a la mobilitat social (McDowell *et al.*, 2005).

En definitiva, les diferents investigacions que fan convergir la classe i el gènere en l'anàlisi de la problemàtica de la “conciliació” arriben al mateix consens conclusiu i és que el treball de cura és una *qüestió de gènere* que pot congrega les experiències femenines i, simultàniament, una *qüestió de classe* que divideix els interessos de les dones.

5.1.3. Entre l'estructura i l'agència: les “estratègies de la llar”

Segurament, un dels conceptes que aconsegueix fusionar les dues perspectives tractades —la individualista/culturalista *versus* l'estructuralista/materialista— és el concepte de «household strategies»³¹⁹ emprat per C. Wallace (2002). Aquest concepte transita entre l'agència i l'estructura i procura una imatge interseccional entre les preferències—eleccions i les constriccions imposades pel context social i cultural. Tot i ser un concepte que ha estat interpretat, des de diferents veus crítiques, com un concepte que ignora l'estructura, que prioritza la llar com a unitat d'anàlisi abans que els seus membres individuals i que posa més èmfasi en les estratègies informals/domèstiques que en les estratègies formals d'inserció laboral, C. Wallace (2002) en defensa la rellevància conceptual i les possibilitats com a unitat d'anàlisi en la sociologia contemporània.

El concepte de «household strategies» arranca dels estudis sobre el comportament econòmic de les unitats domèstiques pobres de països perifèrics, on l'economia formal té tanta importància com l'economia informal³²⁰. L'aflorament d'aquest concepte, a finals de la dècada dels setanta, va estar marcat per les reaccions crítiques del corrent marxista —paradigmàtic dins l'acadèmia en aquella època—, que en desaprovava l'excés d'èmfasi en els actors socials i el seu enfocament «bottom up». Una altra crítica rebuda pel concepte ha estat la seva suposada vinculació amb la “teoria del joc” i les seves explicacions economicistes de l'elecció racional (Becker, 1981), mentre que des d'una perspectiva de gènere s'ha considerat el concepte de «household strategies» com un concepte uniformitzador de les estratègies masculines i femenines, com si ambdues s'activessin a partir d'un mateix motor motivacional: l'optimització del benestar de la llar. Des d'aquesta última perspectiva, es considera, doncs, que el conflicte de poder patriarcal queda abandonat i invisibilitzat.

Malgrat les veus crítiques, diversos investigadors troben en el concepte de «household strategies» un mecanisme útil per a comprendre la conducta econòmica de les llars pel fet que queda a mig camí entre les concepcions més “hiperestructuradores” del comportament humà i les pròpies dels models explicatius econòmics, basades en l'*Homo economicus*. Així, «the study of household strategy can be a way of understanding the interaction of structure and agency»³²¹. La proposta de C. Wallace (2002), en aquest sentit, intenta dotar de certa flexibilitat autocrítica el concepte amb

³¹⁹ Segons C. Wallace (2002) a mesura que més dones s'insereixen en el mercat de treball i tenen lloc importants canvis socials, les “estratègies de les llars” esdevenen més importants pel fet que el treball que abans duia a terme la dona de forma “natural” requereix ser racionalitzat i en molts casos externalitzat al mercat.

³²⁰ En aquest context d'anàlisi també s'utilitzaven termes com «survival strategies» o «coping strategies». Per a més informació consulteu: (Hart, 1973; Gershuny i Pahl, 1979; Castells i Portes, 1989; Roberts, 1991 a Wallace, 2002).

³²¹ (Morgan, 1989 a Wallace, 2002:278).

l'objectiu de vèncer els dèficits que li han estat reportats. En aquest sentit, el concepte de llar hauria d'integrar una varietat àmplia de formes familiars, així com tenir en compte els interessos en conflicte derivats de les estratègies individuals i, per tant, anul·lar el supòsit del consens característic de les teories més economicistes.

El (res)sorgiment analític de les «household strategies» té lloc en l'anomenada era postfordista i el desmembrament del patró “home guanyador de pa—dona mestressa de casa”. Canvis com una major incorporació de les dones al mercat de treball, una flexibilització creixent de les ocupacions o una major fragmentació de les trajectòries vitals contribueixen al fet que les «household strategies» esdevinguin, segons C. Wallace (2002), una eina rellevant per comprendre el comportament de les llars—famílies. L'espectre de possibilitats en relació amb el mode de provisió i gestió del treball de cura es dilata pel fet que el rol “natural” de la dona cuidadora es posa en entredit, alhora que apareixen noves opcions de gestió quotidianes com l'externalització de la cura al mercat o la seva progressiva institucionalització a través de serveis públics (Gregson i Lowe, 1994b).

Així doncs, l'anàlisi de les “estratègies de la llar” esdevé essencial en aquest context canviant, en el qual emergeixen nous valors alternatius *postmaterialistes* en l'articulació de les diferents “estratègies”, com la recerca d'un estil de vida satisfactori, d'un major temps d'oci o de temps personal³²². Unes estratègies que es deriven de la interacció de les preferències i eleccions individuals dels membres de la llar i del context on es gesten —normes i valors culturals— i que, en cap cas, no s'han de concebre com a estratègies que busquen maximitzar una utilitat racional (Wallace, 2002).

«In such circumstances the study of strategies as a concept is fully justified because people need to reflect upon their use of time and resources (...) without understanding the agency of households we cannot understand why certain strategies emerge and not others, as a *unit of analysis*, since restructuring affects all household members and their interactions as well as the situation of the household in the social structure as a whole» [Wallace, 2002:284-285]

Així doncs, C. Wallace (2002) no menysprea l'impacte dels factors estructurals sobre les “estratègies” i inclou en la seva anàlisi els efectes que, en aquest sentit, pot tenir la naturalesa concreta del mercat de treball, els drets socials o les normes i els valors ideològics d'una societat determinada. Ara bé, malgrat que l'autora inclou aspectes contextuals, val a dir que els aspectes materials, en termes de *classe social* i condicions materials d'existència, queden certament ocults en la seva interpretació de les “estratègies”. En aquest sentit, el concepte de «household strategies» no deixa d'amagar certa confusió teòrica, atès que és tangencial a les diferents perspectives exposades, quedant entre els marges limitants dels enfocaments més estructuralistes i

³²² Vegeu els treballs de: (Offe i Heinze, 1992; Hörning *et al.*, 1995; Littig, 2001 a Wallace, 2002).

els més individualistes. Altrament, tot i que l'autora remarca l'allunyament del concepte d'un enfocament economicista de la família, al llarg del seu discurs, s'intueix una visió de les “estratègies” a mode i semblança d'uns “acords pactats”, com si es tractés de decisions deliberadament racionalitzades i consensuades entre els diferents individus de la família. En efecte, el conflicte d'interessos entre gèneres apareix poc en la proposta de C. Wallace (2002).

5.2.

La definició de la classe social: un afer controvertit

La *classe social* és un vector d'anàlisi crucial d'aquesta tesi doctoral. És així com, si bé un dels objectius centrals de la tesi és presentar una *tipologia classista intragènere* en la provisió i gestió del treball domèstic i de cura, dedicar unes pàgines al debat entorn del concepte de classe esdevé una tasca obligatòria.

La *classe social*, però, és un dels conceptes de major complexitat sociològica i, encara avui en dia, absorbeix fermes batalles conceptuals. És un concepte que, tot i captar l'atenció de nombrosos analistes i intel·lectuals —des de K. Marx o M. Weber, el segle XIX, passant per J. H. Goldthorpe o E. O. Wright, fins a acadèmics més contemporanis com P. Bourdieu o R. Crompton, entre molts altres—, encara no gaudeix ni d'una definició conceptualment acordada ni d'uns indicadors empírics compartits que permetin operativitzar-lo des d'un cert consens sociològic.

Tanmateix, els usos del concepte de *classe social* també són diversos i es poden enumerar, segons R. Crompton (1994) en quatre: la “classe” com a descriptor de grups socials situats en un ordre jeràrquic; la “classe” com a sinònim de prestigi o nivell social que descriu escales d'*estatus*; la “classe” com a indicador genèric de les desigualtats materials, descrita des del rang ocupacional i, finalment, la “classe” entesa com a força social motriu, potencial o real, amb capacitat per transformar la societat. En aquest apartat ens referirem, sobretot, a la “classe” des del seu tercer significat, és a dir, com a concepte econòmic capaç de descriure el perfil general de la desigualtat en les societats contemporànies. Dins la noció de “classe” també cal discernir entre dos aspectes fonamentals assenyalats per K. Marx: la *classe en si* —la “classe objectiva”, materialment adscrita— i la *classe per a si* —la “classe subjectiva” i conscient que proporciona identitat als individus³²³.

Els canvis econòmics i polítics dels anys setanta i vuitanta van causar una fragmentació entre els científics socials interessats en les classes i l'estratificació

³²³ (Braverman, 1974 a Crompton, 1994).

social, i van donar lloc a una gran proliferació d'enfocaments sobre l'anàlisi d'aquestes qüestions. Aquests canvis fan referència al gir de l'industrialisme capitalista; una transició que ha rebut etiquetes com: de la modernitat a la postmodernitat, del capitalisme organitzat al capitalisme desorganitzat o del *fordisme* al *postfordisme* (Crompton, 1994); una transició que s'ha basat en la disminució de les ocupacions industrials de "classe obrera" i l'expansió de les ocupacions de servei de "coll blanc" de les classes mitjanes³²⁴. Sense afany de presentar un recorregut històric exhaustiu, bàsicament, aquest apartat pretén presentar algunes de les definicions de la *classe social* que han deixat més empremta dins la sociologia o que, per afinitat teòrica, s'ha cregut més rellevant donar a conèixer.

5.2.1. Aproximacions a l'estructura de classe

Dins de la sociologia s'han desenvolupat diferents estratègies per analitzar l'estructura de classe. Totes tenen en comú que consideren l'estructura d'ocupacions de les societats industrials com l'índex empíric òptim a partir del qual es generen les "classes":

«Lo que no necesita mayor elaboración es el hecho de que la "ocupación" se haya convertido para la mayoría de la población en el indicador probablemente más poderoso de los distintos niveles de recompensa material, posición social y "oportunidades de vida" en general que existen en las sociedades modernas» [Blau i Duncan, 1967 a Crompton, 1994:74]

Així doncs, existeix en les ciències socials el supòsit àmpliament difós que la "classe" es defineix d'acord amb l'estructura ocupacional: «de modo que la "estructura de clases" y la "estructura ocupacional" suelen ser consideradas sinónimos.» (Crompton, 1994:105-106). Ara bé, recórrer a l'ocupació com a mesura operativa de la classe planteja una sèrie de dificultats. R. Crompton (1994) en descriu principalment dues. En primer lloc, el fet que els títols ocupacionals no incorporen, per si mateixos, totes i cada una de les dimensions de la desigualtat socials com és la possessió de capital o de riquesa. A més a més, l'ocupació no incorpora les persones "econòmicament inactives" —"mestresses de casa", persones jubilades, estudiants, etc.— i finalment, tampoc no és un indicador de les desigualtats de gènere o ètnia, les quals tenen una importància cabdal en l'estructuració de la divisió del treball en una societat. En segon lloc, l'altre conjunt de dificultats fa referència a la capacitat dels esquemes ocupacionals de classe per descriure en un sentit teòric les *relacions de classe*, ja sigui en un sentit marxista, en termes de relacions de producció en la divisió social del treball, o en un sentit weberian, en termes de mobilitat social (Crompton, 1994).

³²⁴ (Mayer, 1963 a Crompton, 1994).

Altrament, al marge de l'acord genèric que considera l'ocupació com el millor indicador per transformar la *classe social* en una realitat empírica, els desacords en relació amb els índexs de classificació específics són constants i es poden dividir en tres grans categories (Crompton, 1994): a) els *índexs de "sentit comú"*, que ordenen les ocupacions en un ordre jeràrquic aproximat i no tenen pretensions teòriques; b) els *índexs de prestigi i d'estatus ocupacional*, que es basa en una classificació segons el rang o el valor social de les ocupacions i c) els *índexs de classe "relacionals"*, els quals es van construir a partir dels esquemes de classe teòrics de K. Marx i M. Weber. Aquests índexs es constitueixen com a indicadors de les realitats relacionals entre classes, més que no pas per descriure estructures de desigualtats estàtiques.

La decantació particular per cada un d'aquests índexs dona lloc a una àmplia gamma d'esquemes de classe o "mapes de classe", basats en una mateixa estructura ocupacional (Crompton, 1994). Si bé els tres índexs conceben l'"estructura de classes" com un reflex de l'estructura ocupacional de les societats industrials modernes, els dos primers ho fan des d'una aproximació exclusivament descriptiva i intuïtiva, establint subjectivament "grups ocupacionals" jeràrquics —d'ingressos o d'estatus—, mentre que els "índexs relacionals" ho fan des d'una argumentació teòrica consistent basada en les teories del "conflicte"³²⁵. Aquestes teories identifiquen les *classes socials* com els actors principals dels sistemes d'estratificació de les societats industrials, subratllant la importància de les relacions de poder i la coerció en tota explicació de la desigualtat, en contraposició als arguments funcionalistes de les teories del "consens"³²⁶ (Crompton, 1994; Kerbo, 2003). Ara bé, segueix sense haver-hi en el seu interior un acord respecte a la definició i el significat de "classe".

Els dos autors emblemàtics d'aquesta última línia d'anàlisi "relacional" i fonamentada en el conflicte i les divisions de poder són E. O. Wright, des d'una aproximació a l'esquema de classe marxista i J. H. Goldthorpe, des d'una mirada weberiana. Aquests dos autors han desenvolupat els dos grans projectes empírics de l'"anàlisi de classes", els quals es desenvolupen com a rèplica a les visions ordenades i harmòniques de l'estructura social. A continuació s'exposen, breument, alguns dels trets principals d'aquestes dues tendències i algunes de les seves crítiques corresponents des d'una perspectiva de gènere.

³²⁵ Vegeu els treballs de: (Dahrendorf, 1959; Rex, 1961; Collins, 1971 a Crompton, 1994).

³²⁶ La perspectiva del "conflicte" se situa en el pol oposat a les teories funcionalistes de l'estratificació. Aquestes teories tenen el seu origen en les teories "parsonianes" que van dominar la teoria sociològica als Estats Units després de la II Guerra Mundial i en algunes idees de E. Durkheim com la "solidaritat orgànica". Aquestes teories justifiquen moralment les desigualtats econòmiques que es pensen com a resultat d'un sistema meritocràtic en el qual el millor hi surt guanyant i que es basa en el supòsit de la igualtat d'oportunitats (Crompton, 1994).

5.2.1.1. L'esquema de classes "neoweberiana" de J. H. Goldthorpe

J. H. Goldthorpe ha estat etiquetat com a *neoweberiana*. Aquest autor divideix les classes socials en set grans agregats, en funció de dos eixos distributius: la *situació de mercat* —font i nivell d'ingressos i condicions de treball— i la *situació de treball* —posició en els sistemes d'autoritat i control dins el procés de producció³²⁷. Aquests set grups s'agrupen, alhora, en tres categories: *de serveis*, *intermèdies* i *treballadores*³²⁸. Segons aquest autor, l'esquema de classes no reflecteix una estructura jeràrquica, sinó "relacional" i permet integrar les trajectòries de mobilitat o immobilitat social dels individus en l'estructura de classes. Efectivament, la *mobilitat social*³²⁹ constitueix una pedra angular de l'anàlisi de classe d'aquest autor, que li possibilita mesurar les trajectòries ascendents i descendents en l'estructura ocupacional dels individus al llarg del seu cicle vital, així com entre generacions.

El caràcter "relacional" i no estamental de l'esquema de classe de J. H. Goldthorpe li ha suposat diverses crítiques, a banda de les reaccions a la frontera de classe que dibuixa entre els treballadors manuals i no manuals (Crompton, 1994). Al marge d'aquestes dues objeccions, des de les teories feministes més radicals se l'ha criticat de "sexisme intel·lectual" per la inadequació del seu esquema de classes a l'hora de captar la posició de classe de les dones. J. H. Goldthorpe³³⁰ veu en la família la unitat bàsica de l'anàlisi de classe, fet que implica que la situació de les dones és una situació inferida del cap de família —normalment un "sustentador masculí"—, l'únic subjecte que, com assenyala T. Torns (2009) té «assegurada com a dret cívic l'ocupació a ple temps» (Torns, 2009:80).

De fet, el *model convencional* de l'estructura de classes no deixa de ser un reflex de la divisió d'esferes —pública i privada— (Pateman, 1995) i de l'hegemonia masculina en l'estructura ocupacional de bona part del segle XX. Una visió de l'estructura de "classes" on les dones apareixen com a individus perifèrics de l'esquema ocupacional i com a figures heterònomes en tant que dones—esposes (Walby, 1986; Crompton, 1994; Romero, 1997). Com mantenia J. H. Goldthorpe (1983): «other family members, including wives, do not typically have equal opportunity for such participation, and their class position is thus indirectly determined: that is to say, is "derived" from that of the family "head"» (Goldthorpe, 1983:468). En certa manera, la convicció pel *model*

³²⁷ (Goldthorpe, 1987 a Crompton, 1994).

³²⁸ La classificació de set classes socials de J. H. Goldthorpe (1980) es pot consultar a la taula XV dels annexos.

³²⁹ J. H. Goldthorpe (1982 a Crompton, 1994) distingeix entre les mobilitat absoluta i la mobilitat relativa. La primera fa referència a la mobilitat objectiva produïda pels canvis de l'estructura ocupacional —com per exemple, la promoció laboral— i la segona fa referència al conjunt d'oportunitats de mobilitat de què gaudeix un individu de formar part de les diferents "classes".

³³⁰ (Goldthorpe, 1987 a Crompton, 1994).

convencional de J. H. Goldthorpe (1983) queda justificada pel perfil “intermitent i limitat” de l’ocupació femenina que el mateix autor estudia.

Segons R. Crompton (1994), lluny de ser un cas de “sexisme intel·lectual”, l’enfocament de l’autor reconeix *de facto* la discriminació que pateixen les dones, així com el fet que, sovint, la “classe conjugal” de les dones és més significativa que la seva pròpia “classe ocupacional” en la definició de les seves pràctiques i imaginaris. No obstant això, el *model convencional* es posa en dubte amb l’entrada massiva de les dones de classe mitjana al mercat de treball del final del segle XX. És en aquesta conjuntura que les crítiques teòriques feministes es fan més patents i no és fins a l’any 1988 que J. H. Goldthorpe, juntament amb R. Erikson, elabora el *model dominant*, en la qual la posició de classe de la família ve determinada per la de l’ocupació “dominant” en terme materials, al marge del gènere de la persona que l’ocupa (Erikson i Goldthorpe, 1988).

5.2.1.2. L’esquema de classes “neomarxista” d’ E. O. Wright

A diferència de J. H. Goldthorpe, el sociòleg E. O. Wright ha estat definit com a *neomarxista*. Bona part de l’obra d’aquest autor està destinada a desenvolupar un esquema de classes marxista, capaç de copsar els canvis que han experimentat les classes en les societats capitalistes³³¹. De forma similar a J. H. Goldthorpe, E. O. Wright (1994) enfoca el seu esquema de classes des d’un angle “relacional”, rebutjant les classificacions taxonòmiques jeràrquiques, i intentant captar la força analítica de les relacions socials de producció. Des de principis plenament marxistes, l’autor basa el seu esquema en nocions com el *control* i l’*explotació* en les *relacions socials de producció*, a diferència del corrent weberianà, que ho fa des de les *relacions de mercat*.

L’esforç d’aquest autor per aproximar-se a un “mapa de classes” pertinentment marxista ha fet que la seva proposta categòrica hagi anat patint variacions permanents. En la primera versió de l’esquema de classes, l’autor divideix les relacions socials de producció en tres dimensions: a) relacions socials de control sobre el capital monetari; b) relacions socials de control sobre el capital físic i c) les relacions socials d’autoritat, és a dir, el control de la supervisió i la disciplina en el procés de treball (Wright, 1994). De la posició ocupacional dels individus en aquestes tres dimensions —propietat econòmica, control i autonomia—, sorgeix el primer mapa de classes basat en tres posicions bàsiques: a) la burgesia —té la propietat econòmica i el control—; b) el proletariat —no té ni propietat econòmica ni control— i c) la petita burgesia—posseeix els seus mitjans de producció però no controla la força de treball. A

³³¹ (Wright, 1989 a Crompton, 1994).

aquestes tres posicions s'hi afegeixen tres “posicions contradictòries”³³²: els directius i supervisors, els treballadors semiautònoms i els petits ocupadors.

Més endavant, però, l'autor reformula el seu primer model i hi afegeix el concepte marxista d'explotació. Així, l'autor dobla les sis “classes” del primer model a dotze, les quals sorgeixen de la seva ubicació en la intersecció complexa de tres formes d'explotació: l'explotació basada en la propietat de béns de capital, en el control de béns d'organització i en la possessió de béns de qualificació o de credencials³³³ (Wright, 1994).

Tot i que el gènere no es vertebrava com un vector central de l'anàlisi d'aquest autor, al llarg de la seva obra, el gènere ha anat guanyant espai com a element en interacció causal amb la posició de classe. E. O. Wright (2001) dona per vàlid el *model mediat* de classe, segons el qual la posició de classe de les parelles de “doble ingrés” —homes i dones— té un origen doble: la *classe directa*, basada en l'ocupació individual de cada un, i la *classe mediada*, basada en les relacions de gènere intrafamiliars. Les posicions mediades tenen com a base els vincles indirectes entre els individus i els recursos productius (ex: joves, “mestresses de casa”, pensionistes i estudiants), mentre que les posicions directes es concreten en l'ocupació immediata de cadascú.

5.2.1.3. Classe i ocupació: el model de R. Crompton

Segons R. Crompton (1994, 2003), la ideologia de la postmodernitat de les últimes dècades del segle XIX ha estat marcada per la voluntat de desacreditar i desbancar la classe social com a concepte vàlid dins la disciplina sociològica. S'ha defensat la pèrdua d'utilitat d'aquest concepte des de múltiples arguments com la idea que el “treball” ha anat perdent força en la construcció identitària i de les actituds socials dels individus³³⁴ o que els anomenats “nous moviments socials” transcendeixen dels interessos de classe³³⁵.

Des d'una posició ben diferent, la “segona onada” del feminisme dels anys setanta també va fixar com un problema el concepte de classe tradicional pel fet que no incloïa el treball domèstic i de cura exercit per les dones. Altrament, com s'ha apuntat, l'augment de l'ocupació femenina dels anys vuitanta també va contribuir a subratllar importants debilitats dels esquemes ocupacionals de classe típicament masculins (Crompton, 1994).

³³² Una de les preocupacions d'E. O. Wright ha estat captar les posicions de classe paradoxals: les posicions que presenten trets que oscil·len entre diferents “classes”.

³³³ La segona versió del mapa de classes d'E. O. Wright (1994) es pot consultar a la taula XVI dels annexos.

³³⁴ (Gorz, 1982 a Crompton, 1994).

³³⁵ (Offe, 1985 a Crompton, 1994).

Efectivament, des d'aquesta anàlisi feminista crítica es poden fer diverses objeccions a l'"anàlisi de classes": la incomprensió de l'explotació femenina a través del treball reproductiu, la posició de classe derivada del «male breadwinner» en un context de creixement de les taxes d'ocupació femenines i, finalment, la no consideració d'una estructura ocupacional fragmentada pel gènere, en què les dones tendeixen a ocupar les ocupacions de menor estatus i estereotipades com a "femenines". La inclusió analítica d'una segregació ocupacional per gènere dona lloc, alternativament, a "estructures de classe" diferenciades per homes i dones, atès que una mateixa ocupació —"o situació de classe"— pot derivar, en termes d'oportunitats materials i simbòliques, en situacions clarament desiguals segons el gènere (Crompton, 1986, 1994, 2001b). Malgrat les objeccions assenyalades, R. Crompton (1994, 2003) sosté que la classe social és encara, avui en dia, un concepte clau per comprendre les desigualtats econòmiques:

«Podemos afirmar que es *probable* que el "trabajo" haya decaído como fuente importante de identidad social, pero sigue constituyendo el determinante más significativo del bienestar material de la mayoría de la población. Así, los índices descriptivos de clase demuestran que la estructura de la desigualdad continúa existiendo en las sociedades contemporáneas.» [Crompton, 1994:37]

Així, per a R. Crompton (1994, 2003), la *classe social* manté la seva plenitud analítica com a *concepte econòmic* i s'inspira en les divisions gravades en l'estructura ocupacional. Per tant, la *classe* i l'*estatus*³³⁶ vénen determinats, sobretot, per la posició dels individus en el mercat i les relacions de producció:

«Class is a structured type of economic inequality resulting from the operation of market mechanisms (that sort people into occupations) together with the distribution of inherited wealth (...) Nevertheless, class processes also have a significant cultural dimension (...). Individuals do make choices, but they do so within sets of material and normative frameworks that serve to reproduce social hierarchies and thus "classes".» [Crompton, 2006:20-21]

Com es dedueix d'aquesta definició, la "classe" absorbeix tant una dimensió material com normativa; sent la segona un producte succedani de la composició material de les estructures objectives d'existència. Així doncs, R. Crompton (1994) integra l'extensió cultural i axiològica de la classe social però com un resultat constret i fixat pels límits ontològics de la *classe ocupacional*. L'ocupació és també per a aquesta autora el millor predictor de la posició de classe però l'autora no deixa d'advertir sobre la impossibilitat de crear un esquema de classes basat en un esquema ocupacional "no contaminat" per la resta de factors d'estratificació social: el gènere, l'ètnia, l'edat o la zona de residència (Crompton 1994; Savage, 2000). És en aquest sentit que l'"anàlisi de classe" no s'ha de concebre com una anàlisi hermètica en si mateixa, sinó com una

³³⁶ Tot i que R. Crompton (1994) reconeix que els factors econòmics que componen la "classe" són analíticament separables dels factors de prestigi que conformen l'"estatus" d'una ocupació, a la pràctica és molt difícil establir una distinció clara entre la "classe" i l'"estatus" en el lloc de treball.

anàlisi fluïda en interacció constant amb aquest conjunt d'eixos, els quals tenen un efecte inevitable sobre l'escala ocupacional. D'aquí que R. Crompton (1994), malgrat que defensa l'ocupació com una mesura útil de la classe, assumeix que aquesta no proporciona una imatge completa i finita de la classe social, atès que la classe està intervinguda per altres propietats summament importants i no directament deduïbles de l'ocupació com són el gènere, la jornada de treball, el patrimoni o la possessió de capital, entre altres:

«Por lo tanto, las medidas de clase basadas en el empleo no pueden abarcar todos los aspectos de la desigualdad social estructurada. Incluso en sus versiones teóricas más refinadas, son incapaces de distinguir con eficacia entre las fuentes de la estructuración del empleo basadas en la “clase” y las que no se basan en la “clase”.» [Crompton, 1994:153]

Tot i així, la classe d'ocupació segueix sent un indicador vàlid de la classe social dins la sociologia i enormement fructífer: «la classe ocupacional (...) no dejará de ser una variable importante que se utiliza en una amplia serie de investigaciones empíricas, porque, sencillamente, es demasiado útil» (Crompton, 1994:232). El que cal, com assenyala la mateixa autora, és saber escollir i adaptar l'esquema ocupacional a l'objecte d'estudi concret de la recerca.

5.2.1.4. L'estructura, l'“habitus” i les pràctiques de P. Bourdieu

L'obra de P. Bourdieu (1991, 1999a, 2006)³³⁷ ha suscitat gran interès dins de la sociologia i, sobretot, entre els experts de l'estratificació social. L'elaboració teòrica d'aquest sociòleg francès destaca per ser un intent de transcendir la dualitat tradicional dins la disciplina sociològica entre l'estructura social i l'objectivisme —“fiscalisme”—, d'una banda, enfront de l'acció social i el subjectivisme —hermenèutica—, de l'altra. Amb l'objectiu d'apropar tots dos extrems, P. Bourdieu (1991, 2006) reelabora la noció de *classe social* a partir de nous conceptes de creació pròpia com són l'*habitus* i el *camp*, així com a partir de la reinvençió de la noció de *capital*.

Tot i l'herència teòrica de les tradicions marxistes i weberianes, P. Bourdieu (1991, 2006) intenta anar més enllà d'una concepció purament econòmica de la classe social, basada en les relacions de producció, i diferir aquest concepte a un conjunt de relacions socials més genèriques i diluïdes en el conjunt de l'*espai social*³³⁸. És així com l'autor no fa referència a les *relacions de producció*, sinó a les relacions socials, a

³³⁷ Moltes de les reflexions fetes en aquest apartat també han estat extretes de l'obra de P. Bourdieu i J. D. L. Wacquant (1994), on P. Bourdieu fa una profunda reflexió sobre la seva manera d'entendre la pràctica sociològica i on exposa gran part de les idees centrals que guien la seva obra.

³³⁸ L'espai social és definit per P. Bourdieu com: «el conjunto de posiciones distintas y coexistentes, externas unas a otras, definidas en relación unas de otras, por su exterioridad mutua, y por relaciones de proximidad, de vecindad o de alejamiento y asimismo por relaciones de orden, como por encima, por debajo y entre» (Bourdieu, 1999a:16).

les condicions d'existència, a les diferències d'*habitus* o al diferent grau de possessió de capitals.

P. Bourdieu (1991, 2006) s'aproxima al concepte de *classe social* des d'una gran complexitat heurística. Per a l'autor, la *classe social* no pot ser definida unifactorialment, mitjançant l'aplicació d'un únic criteri, sinó que és un concepte que requereix ser analitzat des d'un angle polièdric que abasti la influència sincrònica de múltiples factors socials i, és més, que reveli la interrelació que té lloc entre aquests:

«La clase social no se define por una propiedad (aunque se trate de la más determinantes como el volumen y la estructura del capital) ni por una suma de propiedades (propiedades de sexo, de edad, de origen social o étnico (...) de ingresos, de nivel de instrucción, etc.) ni mucho menos por una cadena de propiedades ordenadas a partir de una propiedad fundamental (la posición en las relaciones de producción) (...) sino por la estructura de las relaciones entre todas las propiedades pertinentes, que confiere su propio valor a cada una de ellas y a los efectos que ejerce sobre las prácticas» [Bourdieu, 2006:104]

En aquest sentit, la *classe social* és un concepte forçosament dinàmic i incommensurable com a conjunt agregat de propietats estàtiques. A diferència dels esquemes de classe exposats anteriorment, la classe no s'eleva exclusivament d'una estructura ocupacional, sinó que té una naturalesa socialment diversa i construïda en la interacció social, de forma que les fronteres de classe presenten uns marges borrosos i en moviment constant (Bourdieu, 1991, 2006). Això no treu, però, que l'autor reconegui l'aportació empírica de l'ocupació com a distribuïdor objectiu de les posicions de classe (Crompton, 1994).

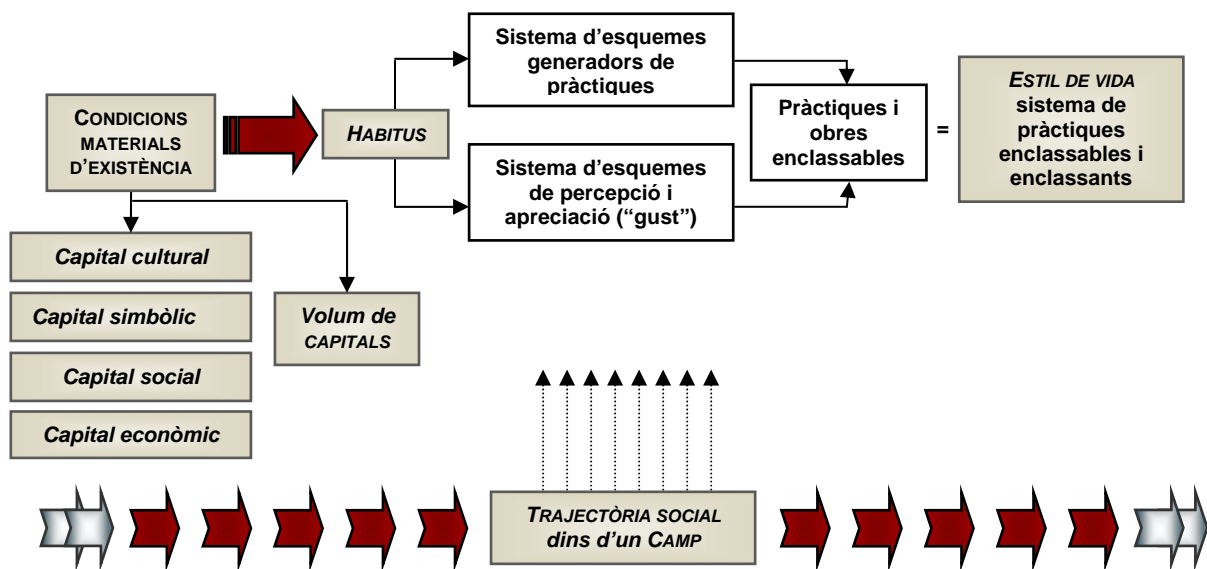
En qualsevol cas, la *classe social* de P. Bourdieu (1991, 2006) es pot definir, a grans trets, com un grup social que es distingeix per unes *condicions materials d'existència* homòlogues, socialment compartides, amb les seves respectives disposicions o esquemes similars de "percepció i apreciació del món" —*habitus*— que doten els individus d'aquest grup d'una certa harmonia en l'experiència i un horitzó comú de pràctiques probables. Aquest punt de partida objectivament materialitzat determina, a la vegada, la possessió d'un *volum* i una *estructura* de diferents "espècies" de *capitals* —capital econòmic, cultural, social i simbòlic—, que, units, poden proporcionar poder als agents en la seva lluita per les posicions en l'*espai social*. La noció de *capital* és un dels components essencials de la *classe social* descrita per P. Bourdieu (2006), el qual és entès com una "energia de la física social" que, segons l'autor s'ha d'estudiar en totes les seves formes i descobrir les lleis que regulen la conversió d'una espècie a una altra. La diferent imbricació de les espècies de capital dóna lloc a estructures diferents del capital. A la vegada, la composició material específica de les diferents "formes de capital" —o, també, *capital objectivat*—, condiciona i estructura l'esquema

de *disposicions subjectives* —la percepció global del món—, que P. Bourdieu (2006) també anomena *habitus* o *capital incorporat*. Concretament, l'*habitus* és definit com:

«El principio generador de prácticas objetivamente enclasables y el sistema e enclasmamiento (...) de esas prácticas. Es en la relación entre las dos capacidades que definen el habitus -la capacidad de producir unas prácticas y unas obras enclasables y la capacidad de diferenciar y de apreciar estas prácticas y estos productos (gusto) - donde se constituye el mundo social representado, esto es, el espacio de los estilos de vida» [Bourdieu, 2006:169-170]

L'*habitus*, doncs, “enclassa” tant les obres —pràctiques— com les percepcions i la disposició del “gust”³³⁹, una combinació que derivarà en un “estil de vida” determinat i un sistema de “pràctiques distintives” —“enclassades i enclassants”— o unes estratègies d’acció conscients i inconscients (figura 15).

Figura 15. La teoria de l’acció social de P. Bourdieu

Font: elaboració pròpia a partir de P. Bourdieu (2006).

L'*habitus* s’actualitza, més o menys favorablement, en una *trajectòria social* definida dins d’un *camp*³⁴⁰ considerat. La *trajectòria social* descriu, a diferència de conceptes excessivament “subjectivistes”, com el de biografia o les anomenades “històries de vida”, una sèrie de posicions successivament ocupades per un mateix agent (o grup) en un *camp* en moviment (Bourdieu, 1999a); unes posicions seleccionades pel filtre de la classe social i que poden contribuir a la transformació o conservació del volum i les

³³⁹ En aquest sentit, l’estructura social ha estat un dels punts de partida de l’anàlisi sociològica del consum. Un exemple en l’àmbit català és el de l’estudi de V. Borràs (1998).

³⁴⁰ El camp és la xarxa, o configuració de relacions objectives, entre posicions. Aquestes últimes són definides objectivament per la seva existència; per les determinacions que imposen als qui les ocupen siguin agents o institucions i per la seva situació actual i potencial en l’estructura de la distribució de les diferents espècies de capital (o poder), la possessió dels quals dona accés als avantatges específics que estan en joc al camp (Bourdieu i Wacquant, 1994).

diferents espècies de *capitals*. En definitiva, l'*habitus* és una peça central de l'engranatge de la *classe social* definit per P. Bourdieu (1991, 2006), en el qual actua com un sistema condicionat i condicionador, és a dir, com un element socialment constituït però que, simultàniament, és part constitutiva d'unes pràctiques finals. Així, l'autor atorga a l'*habitus* un caràcter teleològic permanent en què el món pràctic apareix com a necessari —“natural” i *reïficat*—, pel fet que es troba en l'origen dels esquemes de percepció i apreciació a través del qual és après. Es pot dir que l'*habitus* fa la funció de tamís subjectiu, de mecanisme selectiu inconscient de les accions, que actua de tal manera que acaba fent “de la necessitat virtut” o, com diu el mateix autor:

«Es el *habitus*, el que hace que se tenga lo que gusta porque gusta lo que se tiene» [Bourdieu, 2006:174]

«Las prácticas más improbables se encuentran excluidas sin examen alguno, a título de lo impensable, por esa especie de sumisión inmediata al orden que inclina a hacer de la necesidad virtud, es decir, a rehusar lo rehusado y a querer lo inevitable (...) siendo el producto de una clase determinada de regularidades objetivas, el *habitus* tiende a engendrar todas las conductas “razonables” o de “sentido común” posibles dentro de los límites de estas regularidades, y sólo de éstas y que tienen todas las posibilidades de ser sancionadas positivamente porque están objetivamente ajustadas a la lógica característica de un determinado campo del que anticipan el porvenir objetivo; tienden también, al mismo tiempo, a excluir (...) todas las “locuras” (“esto no es para nosotros”), es decir, todas las conductas destinadas a ser negativamente sancionadas porque son incompatibles con las condiciones objetivas.» [Bourdieu, 1991:94-97]

Es produeix una adhesió, una autoregulació fortuïta entre les *pràctiques* i l'*habitus*; un equilibri quasi perfecte entre els principis cognitius i actitudinals i els principis accionals: «se observa una correlación muy estrecha entre las probabilidades objetivas científicamente (por ejemplo, las oportunidades de acceso a tal o cual bien) y las esperanzas subjetivas (las motivaciones y las necesidades)» (Bourdieu, 1991:94). El casament espontani entre les opcions objectives i les estructures subjectives no és un lligam construït conscientment, des de la deliberació, sinó que és fruit de l'obediència a un sistema de regles inconscient³⁴¹ (Bourdieu, 1991). És en aquest procés de *reïficació*, en què el món pràctic apareix com a “realitat ontològica natural”, que P. Bourdieu (1991) hi troba les bases socials per a la revitalització continuada de les institucions i la seva reproducció temporal.

L'esquema presentat a la figura 15 integra dos principis de l'acció social aparentment antagònics: un *principi d'activitat*, que queda reflectit en l'acció estructuradora de

³⁴¹ En paraules del mateix autor: «es aquello a través de lo cual la institución encuentra su plena realización, que aprovecha la capacidad del cuerpo para tomar en serio la magia performativa de lo social, es lo que hace que el rey, el banquero, el cura sean la monarquía hereditaria, el capitalismo financiero o la Iglesia hechos hombre. La propiedad se apodera de su propietario, encarnándose bajo la forma de una estructura generadora de prácticas perfectamente conformes a su lógica y a sus exigencias» (Bourdieu, 1991:99-100).

l'*habitus*, i un *principi de passivitat* pel fet que l'*habitus* és un resultat de les condicions d'existència i la seva "història incorporada" naturalitzada:

«[El *habitus*] produce, pues, historia conforme a los principios [*schèmes*] engendrados por la historia; asegura la presencia activa de las experiencias pasadas que, depositadas en cada organismo bajo la forma de principios [*schèmes*] de percepción, pensamiento y acción, tienden, con mayor seguridad que todas las reglas formales y normas explícitas, a garantizar la conformidad de las prácticas y su constancia a través del tiempo. Pasado que sobrevive en la actualidad y que tiende a perpetuarse en el porvenir actualizándose en las prácticas» [Bourdieu, 1991:95]

Per tant, les pràctiques engendrades en l'*habitus* tendeixen a construir un vincle *pensament-acció* potencialment reproducible i previsible pel seu origen estructuralment condicionat. Així, l'individu es veu com un "recipiente portador" d'unes estructures però també com un subjecte actiu, de manera que alguns autors han definit la teoria de P. Bourdieu com una teoria a cavall entre els corrents més mecanicistes de l'estructuralisme i l'espontaneïtat subjectivista.

Com s'observa a la figura 15, l'*habitus* té el seu origen embrionari en les *condicions materials d'existència* que P. Bourdieu (2006) identifica, en el seu nivell material, com el *capital econòmic* —volum i font d'ingressos, propietats i patrimoni— que pot posseir un individu o un grup, i el *capital cultural* —o també denominat *capital informacional*—, que s'adquireix principalment a través de l'educació i determina el "coneixement adquirit" que els agents socials mobilitzen en la pràctica social. La possessió d'aquest capital constitueix un element en joc que atorga competència, estatus i poder i és una modalitat de capital que pot aparèixer en tres estats diferents: en forma de *capital incorporat* —capital que s'incorpora al llarg de la vida i prové de l'"exterior"; "cultura general"—; en forma de *capital objectivat* que fa referència al capital quantificable en forma de llibres, obres d'art, antiguitats, etc.; o en forma de *capital institucionalitzat* que fa referència al capital cultural oficialment reconegut com els títols acadèmics i professionals o les credencials (Bourdieu i Wacquant, 1994). El capital cultural, en el seu conjunt, és un element bàsic de la teoria de P. Bourdieu (2006) pel fet que inclouria els fonaments del "gust" i els "estils de vida" i contribueix de forma important a l'adquisició i al manteniment de la posició de classe.

Al capital econòmic i cultural, P. Bourdieu (1991, 2006) hi afegix les formes de *capital simbòlic* i de *capital social*. La primera forma remet a l'adquisició, l'acumulació i la instrumentalització de valors considerats legítims en els grups als quals pertanyen els individus i/o participen —classes, col·lectius, comunitat, etc. Segons el *camp social* on s'aplica, el *capital simbòlic* es manifesta en diferents graus i varietats de reconeixement social —prestigi, carisma, credibilitat, delegació o *estatus*. Respecte al *capital social* aquest ha estat descrit com la suma de recursos —actuals o virtuals— de

què disposa un individu o grup per la seva ubicació en una xarxa duradora de relacions, de coneixements i reconeixements mutus, més o menys institucionalitzats. Aquesta xarxa social és la que possibilita la mobilització, més o menys fluïda, de la resta de capitals.

Per acabar, cal assenyalar que darrere la teoria de l'acció social de P. Bourdieu (1991, 2006), hi ha una crítica dura a l'economia ortodoxa que, segons l'autor, ignora el fet que les pràctiques poden tenir altres principis accionals que el de l'*Homo economicus*. En aquest sentit, l'autor es desmarca d'aquesta tendència i etiqueta la seva teoria sota el nom de *teoria materialista del coneixement* (Bourdieu i Wacquant, 1994). Al cap i a la fi, aquest paradigma teòric estableix un discurs dialèctic entre l'estructura de preferències dels agents —*habitus*— i les estructures o oportunitats objectives —*camp*— on s'ubica. L'autor considera que la tasca de la sociologia és estudiar aquesta implicació recíproca amb la finalitat de fer-la emergir a un estat conscient i, per tant, amb possibilitats de ser transformada.

6.

La construcció del model d'anàlisi

«Recoger datos no es sino reducir de modo intencionado y sistemático, mediante el empleo de nuestros sentidos de un instrumento mediador, la realidad natural y compleja que pretendemos estudiar a una representación o modelo que nos resulte comprensible y fácil de tratar.»

Gregorio Rodríguez (*et al.*, 1999:142)

«La teoría cumplirá dos funciones con respecto a la actividad empírica: alumbrará la búsqueda de los datos pertinentes (...) y será su horizonte de comprensión.»

Jesús Ibáñez (1992:37)

INTRODUCCIÓ

Tal com apunta J. Ibáñez (1992), la teoria té la funció essencial d'irradiar el treball empíric, constituint-se d'una banda, com a filtre selectiu de les dades i, de l'altra, com a marc interpretatiu del material recol·lectat. Si bé l'objectiu dels capítols anteriors ha estat acotar i explicar el marc teòric que centra la problemàtica d'aquesta tesi doctoral—*capítols 1 al 4*—, així com centrar el focus d'anàlisi que il·lumina el treball empíric —*capítol 5*—, la finalitat d'aquest capítol és aconseguir una sistematització i una operativització de la informació recaptada a través de les lectures. Per fer-ho, en primer lloc es delimiten els conceptes que guiaran l'anàlisi, els quals s'han transformat en indicadors empírics potencialment tangibles a la realitat observada. En segon lloc, es plantegen les hipòtesis que estructuraran el model d'anàlisi i el treball de camp, les quals tracen les preocupacions principals que han estat font d'inspiració d'aquesta tesi.

Els conceptes nuclears d'aquesta tesi es poden sintetitzar en cinc: a) la *classe social*; b) la *identitat de gènere*; c) la *gestió del treball domèstic i de cura*; d) l'*habitus de cura* i e) el treball domèstic assalariat. Malgrat que no són els únics conceptes utilitzats en l'anàlisi, sí que es poden considerar com els eixos analítics que vertebraran el fil conductor d'aquesta tesi, així com les hipòtesis principals i el model d'anàlisi. L'estudi de la interrelació singular d'aquestes dimensions articula el nucli d'interès d'aquesta tesi que es pot sintetitzar en la pregunta següent: *existeixen diferents formes de proveir i gestionar el treball domèstic i de cura segons la classe social que s'ocupa?*

6.1.

Tria i operativització dels conceptes

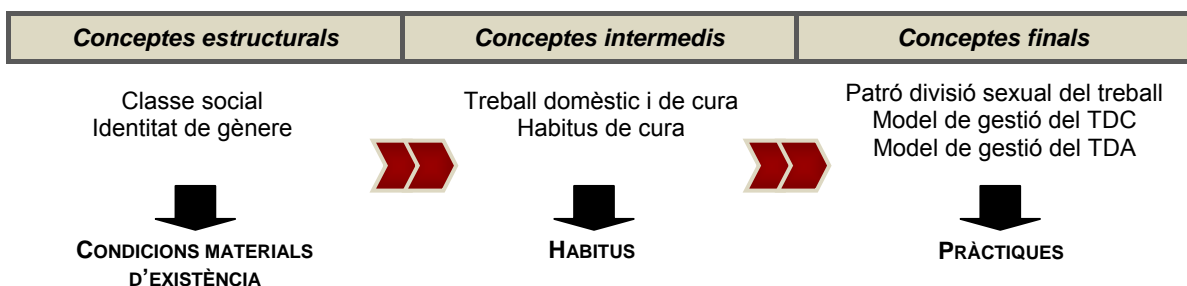
Des del punt de vista metodològic, la fase de conceptualització s'ha dut a terme des de la pràctica deductiva, és a dir, des d'una extracció filtrada dels elements teòrics més ajustats a les fites de la recerca i susceptibles de ser convertits en material empíric. Això no treu que de l'anàlisi posterior de les dades s'hagi inferit algun concepte nou que, des de la pròpia pràctica inductiva, s'hagi revelat com a concepte interessant. En qualsevol cas, i des d'un enfocament clarament obert als efectes interactius implícits entre el mètode deductiu i inductiu, els conceptes s'han elaborat a mode de "tipus-ideals" o models purs a partir del material teòric. Uns "models" que pretenen ser un dibuix caricaturitzat de la realitat, que exalta les seves faccions més característiques però que, en cap cas, són transportables amb exactitud a la realitat tangible³⁴².

6.1.1. Conceptes, dimensions i indicadors

Els conceptes emprats per articular les hipòtesis i el model d'anàlisi han estat dividits en tres categories epistemològiques, segons la seva posició explicativa en el model d'anàlisi; és a dir, segons si són conceptes *que expliquen* o són conceptes que *són explicats*. Òbviament, aquesta classificació no deixa de ser orientativa i una forma de traçar l'estructura analítica que guiarà les hipòtesis, sense ser, en cap cas, una tipologia de categories estanques i impermeables al canvi.

Així doncs, s'han establert: a) *conceptes estructurals*; b) *conceptes intermedis* i c) *conceptes finals* que queden representats a la taula 19.

Taula 19. Tipologia de conceptes

Font: elaboració pròpia.

³⁴² El manual de recerca elaborat per R. Quivy i L. V. Campenhoudt (1997) ha estat de gran utilitat per al desenvolupament d'aquest capítol.

Els *conceptes estructurals* fan referència als conceptes que es despleguen com a possibles *variables explicatives* o *variables independents*, és a dir, els conceptes que, per la seva potencialitat estructuradora, poden funcionar com a aparells conceptuals centrals en l'explicació i interpretació de la realitat estudiada; d'aquí la seva denominació com a "estructurals". En el pol oposat se situen els *conceptes finals*, és a dir, els conceptes que, a diferència dels *conceptes estructurals*, no tenen una posició iniciàtica en el model explicatiu, sinó que actuen com a *variables explicades* o *dependents*. Al centre, s'ubiquen els *conceptes intermedis*, els quals expliquen i són explicats; fan de pont i de nexa d'unió entre els conceptes estructurals i els finals. Aquest esquema fa ressò de l'esquelet explicatiu latent en la teoria de l'acció social de P. Bourdieu (figura 15), on es reflecteix l'enllaç estructural següent:

CONDICIONS MATERIALS D'EXISTÈNCIA (*classe*) → ESQUEMES DE PERCEPCIÓ (*habitus*) → PRÀCTIQUES

Seguint l'enllaç ordinal en què s'articulen els diferents conceptes, als apartats següents es descriuen cada un d'ells individualment, amb la finalitat de fer evidents quines són les arrels teòriques d'aquesta tesi doctoral i la perspectiva a partir de la qual s'analitzaran els resultats.

6.1.1.1. Els conceptes estructurals: la classe i la identitat de gènere

Com recull la taula 19, hi ha dos conceptes estructurals que s'erigeixen com els ciments teòrics d'aquesta tesi: la *classe social* i la *identitat de gènere*. A continuació es fa explícit l'enfocament que s'ha adoptat per comprendre aquests conceptes i fer-los operatius en forma de dimensions, components i indicadors. De fet, més que exposar els seus fonaments teòrics —tots derivats dels autors ja exposats—, es remet a les fonts que han permès mudar-los de la teoria a l'empíria o, si es vol, fer-los commensurables per a l'observació.

CONCEPTE 1. LA CLASSE SOCIAL

La *classe social* és un dels punts cardinals d'aquesta tesi. El *capítol 5* ha servit per assentar alguns dels ciments d'aquest concepte de certa complexitat teòrica i camp de batalla en el món de la sociologia acadèmica. Una complexitat teòrica que, com calia esperar, no s'esborra en traslladar-se al terreny empíric, ans al contrari, és precisament en el món dels tangibles on aquest concepte es desplega en la seva enorme complexitat, enterbolint i desdibuixant els acords convinguts en la teoria. Sense entrar en els debats teòrics al voltant de la classe social, ja expressats al *capítol 5*, aquí es despulla el concepte de vestiments lèxics per desmuntar-lo en categories empíriques i útils per al treball de camp. No obstant això, val la pena assenyalar que

aquest recorregut operatiu té els seus gèrmens en les idees sobre la *classe social* de R. Crompton (1994, 2003, 2006) i P. Bourdieu (1991, 1999a, 2006), tot i que l'operativització del concepte també s'ha dut a terme gràcies a les aportacions de C. Sánchez (1995) o A. Romero (1997, 2001) en aquest camp.

Així doncs, la *classe social* s'ha entès com a concepte econòmic, com a principi vertebrador de les desigualtats materials en una societat o de les "condicions materials d'existència" (Bourdieu, 1991, 2006) i que es pot deduir, en gran part, de la posició que els individus ocupen en l'esquema d'ocupacions. La classe social, doncs, ha estat objectivada des d'aquest enfocament, afegint també al rang ocupacional, el nivell d'estudis de la persona o, seguint la terminologia de P. Bourdieu, el "capital cultural objectivat". Per tant, ambdós elements, ocupació i nivell d'estudis, han estat escollits com els elements que permeten objectivar millor la classe social. Ara caldrà veure com s'ha escollit l'esquema d'ocupacions que més bé es correlaciona o s'identifica amb l'esquema de classes que caracteritza la societat espanyola i catalana; el context on s'emmarca el treball de camp d'aquesta tesi.

Les tesis doctorals desenvolupades per C. Sánchez (1995) i A. Romero (1997) són un exemple clar d'aquesta voluntat de sistematització de l'estructura social en grups de classes, potencialment operatius per a la recerca i basats en l'escala d'ocupacions. La polèmica entorn dels criteris òptims per situar els individus en una classe o en una altra és ben viva en ambdós treballs, la qual cosa posa de manifest l'absència d'un consens sociològic entorn d'una tipologia de classes inequívoca, finita i inamovible. A tall d'exemple, C. Sánchez (1995) posa en relleu com la progressiva separació de la propietat del control dels mitjans de producció ha esberlat el model dicotòmic del marxisme clàssic "burguesia–proletariat". Han emergit noves figures intermèdies o "contradictòries" entre aquests dos grups, com són els directius o els professionals, que problematitzen la categorització típica de la classe dominant o dirigent basada en la propietat, qüestionant el binomi capital–treball com únic eix distributiu de les classes. Dependent dels criteris de classificació emprats pels diferents autors, els directius i els supervisors es poden incloure en la classe alta, la "nova classe mitjana" o en un posició d'ambivalència o contradictòria³⁴³.

³⁴³ Són molts els treballs que s'han esforçat a col·locar els directius i els gerents d'empreses en l'estructura de classes, tal com ha mostrat C. Sánchez (1995). Per exemple, el neoweberian F. Parkin els ubica a la classe dominant per l'explotació que farien a través del "credencialisme" i els coneixements tècnics i professionals. N. Poulantzas, de tradició neomarxista, també hi inclou els directius i els gerents en la classe alta. Aquest autor fa la distinció entre la "possessió legal dels mitjans de producció" i la "possessió de la capacitat de posar en funcionament aquests mitjans de producció"; una capacitat que seria pròpia d'aquest col·lectiu. G. Carchedi introdueix el terme de "posicions contradictòries" de classe. Els directius representarien el "capital personificat", a través del control i la vigilància però serien subordinats des del punt de vista de la propietat. Els acaba inclouent en la "nova classe mitjana". E. O. Wright (1983), igual que G. Carchedi també els inclou en la "posició contradictòria de classe" pel fet que comparteixen trets burgesos i trets proletaris (Parkin, 1984; Poulantzas, 1977; Carchedi, 1975; Wright, 1983 a Sánchez, 1995).

Tanmateix, l'erosió de la burgesia clàssica basada en la possessió dels mitjans de producció obliga a afegir nous criteris, a banda de la propietat. No n'hi ha prou a ser propietari per ubicar un individu en la classe alta, sinó que cal afinar la seva posició estructural mitjançant criteris com el nombre de força de treball que té assalariada o el "tipus d'empresa" —central o perifèrica, grau d'organització, sector, inversions i tipus de capital que controla, etc. Per les dificultats d'aplicació empírica que comporta cenyir-se a tants criteris, sovint el criteri més utilitzat ha estat el nombre de treballadors (Sánchez, 1995).

La classificació de C. Sánchez (1995) ha estat utilitzada per definir les classes socials de l'estructura social catalana. Concretament ha estat aplicada en l'Enquesta Panel de Desigualtats Socials (PAD) de la Fundació Jaume Bofill³⁴⁴ i es basa en tres grans grups (taula 20): la "vella classe mitjana", la "nova classe mitjana" i les "classes treballadores".

Taula 20. Tipologia de classes socials de C. Sánchez (1995)

Vella classe mitjana ("propietària")	<ul style="list-style-type: none"> • Empresaris/es—autònoms amb assalariats • Empresaris/es—autònoms sense assalariats • Comerciants
Nova classe mitjana ("assalariada")	<ul style="list-style-type: none"> • Tècnics alts • Professionals liberals i directores/gerents • Tècnics/es mitjans
Classes treballadores	<ul style="list-style-type: none"> • Contramestres i capatassos • Obrers/es en actiu • Obrers/es vells

Font: C. Sánchez (1995).

Segons aquesta autora, la "vella classe mitjana" catalana —o també "classe propietària" (Sánchez i Quintana, 2005)— representa un 12,7 % de la població i està formada, sobretot, per empresaris i autònoms amb assalariats, la majoria propietaris de PIMES de la indústria o els serveis. Aquests són un grup amb tendència a comprar propietats, fer negocis diversos i inversions. En el cas dels empresaris sense assalariats i els autònoms i dels comerciants, serien grups que acostumen a requerir d'una alta presència de l'ajut familiar per tirar endavant el negoci. Duen estils de vida més modestos que els primers i tenen menys propietats i fan menys inversions (Sánchez, 1995).

El segon grup està format per la "nova classe mitjana" —"assalariada"—, amb una representació del 26,2 % i està composta pels tècnics alts, els professionals liberals, els directores i gerents i els tècnics mitjans. Es tracta de treballadors assalariats però

³⁴⁴ C. Sánchez ha estat la directora de continguts de l'Enquesta Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (PaD Catalunya) de la Fundació Jaume Bofill entre el 2001 i el 2006.

amb un alt nivell de qualificació, certa capacitat d'intervenció i decisió i un nivell d'ingressos relativament alt. Això no obstant, es detecta certa heterogeneïtat interna, d'una banda, entre els tècnics alts/professionals i els directors/gerents que acostumen a gaudir d'un nivell d'instrucció universitari i, de l'altra, entre els tècnics mitjans, amb un nivell d'estudis més modest i unes possibilitats econòmiques més limitades. La "nova classe mitjana" és una classe relativament recent, generada en una etapa de creixement de la importància dels coneixements tècnics i d'un fort desenvolupament del sector terciari de l'economia. Té una composició més jove que la "vella classe mitjana" i està representada per una ideologia de tendència més progressista. Finalment, la "classe treballadora" acumula el gruix important de la població (50,8 %) i està integrada per contramestres i capatassos, obrers en actiu i obrers vells. Altrament, els propietaris i treballadors agraris, les forces armades i els que tenen una ocupació no classificable queden exclosos de les tres categories, malgrat que representen un total de l'11,3 %.

Observant el comportament de classe de les dones, C. Sánchez (1995) posa de manifest com tant les dones de la "vella" com de la "nova classe mitjana" tendeixen a ser presents en el mercat de treball. Una tercera part d'aquestes dones tenen ocupació. En canvi, la presència de les dones de classe treballadora al mercat formal és menys voluminosa, ja que un 50 % es declaren "mestresses de casa". En un mateix sentit, A. Romero (1997) també corrobora com la majoria de dones que mai han estat vinculades al mercat de treball formal provenen de les classes treballadores però hi afegeix un altre col·lectiu: les dones de classe dominant. Aquestes últimes serien dones amb classe d'origen dominant casades amb algú de classe dominant i que han assegurat la seva posició social a través del vincle matrimonial.

Altrament, la tesi presentada per A. Romero (1997) mostra interès no només per la posició social de classe de les dones, sinó també per les trajectòries de classe i la mobilitat social segons el gènere. Aquest autor fa visible la insuficiència del *model convencional* de J. H. Goldthorpe (1983) o la *posició mediada* d'E. O. Wright (2001), un model que es presenta incongruent al gènere, absolutament "asexuat" i difícilment transportable a la realitat empírica del final del segle XX. La incapacitat analítica del *model convencional* es fa evident en les "famílies de classe heterogènia"³⁴⁵ o "pluriclassistes" (Combes i Haicault, 1994), és a dir, les famílies en les quals els seus integrants principals —home i dona— es troben en posicions de classe diferents i, fins i tot, la dona té una *posició directa* de classe superior a la de l'home (Romero, 1997). En efecte, aquest tipus de famílies destapa una nova controvèrsia entorn del pes

³⁴⁵ El debat sobre la "família heterogènia" ha girat al voltant de tres eixos principals: el problema de la definició, el problema de la importància numèrica i el problema del comportament de classe dels membres d'aquestes famílies. S'ha demostrat com les "famílies heterogènies" tenen una acció de classe diferent de les de "classe homogènia" —o "monoclassistes" (Combes i Haicault, 1994)— quant a la intenció de vot o la identitat de classe (Romero, 1997).

relatiu de la *posició directa* i la *posició mediada* a l'hora de definir la posició de classe. Ara bé, al marge de la polèmica epistemològica, A. Romero (1997) remarca com, tot i l'existència de "famílies heterogènies"³⁴⁶, l'endogàmia de classe, en què homes i dones s'adscriuen a una mateixa classe social, s'imposa com la regla per excel·lència de l'estructura social, de la mateixa manera que ho fa la "immobilitat" o l'"estabilitat de classe" (Romero, 2001).

La matriu de classes socials que dibuixa A. Romero (1997) aconsegueix crear quatre ítems per ubicar els individus en una posició de classe: a) la relació amb els mitjans de producció —propietat—, mesurat en nombre de treballadors assalariats; b) el grau de control sobre el procés de treball i c) el grau de coneixements de què es disposa i d) la simple venda de la força de treball (taula 21).

Taula 21. Tipologia de classes socials d'A. Romero (1997)

Classes dominants	<ul style="list-style-type: none"> • Empresaris amb més de 3 assalariats • Directius • Professionals per compte pròpia • Tècnics superiors
Classe mitjana	<ul style="list-style-type: none"> • Empresaris sense o amb menys de 3 assalariats • Autònoms no agraris • Supervisors manuals • Supervisors no manuals • Tècnics mitjos • Treballadors experts serveis
Classes treballadores	<ul style="list-style-type: none"> • Treballadora serveis rutina • Obrers qualificats/des • Obrers sense qualificar • Autònoms agraris/es

Font: A. Romero (1997).

Així mateix, un empresari amb més de tres assalariats (*propietat*), un directiu (*control*) i un professional o tècnic superior (*coneixement*) estarien tots tres en la "classe dominant". La "classe mitjana" reuneix les tres dimensions —propietat, control i coneixement— en un nivell mitjà, mentre que les "classes treballadores" queden desposseïdes de totes tres i tenen l'única funció de vendre la seva força de treball³⁴⁷. El criteri de classificació que utilitza A. Romero (1997) es basa en el *model combinat*, el model que, independentment del sexe, col·loca els individus en la classe social més elevada existent en la parella. Així, les combinacions possibles, dins les parelles heterosexuales, quedarien en deu grups, alhora, agrupats en tres classes (taula 22). El model basat en el principi de dominació sembla que dona resultats fructífers per explicar la lògica del comportament de classe, atès que l'element que preval a l'hora

³⁴⁶ (Graetz, 1991 a Romero, 1997).

³⁴⁷ Consulteu l'esquema de classes d'A. Romero (1997) al gràfic IX dels annexos.

d'explicar l'estil de vida, les pautes de consum o la pròpia identitat d'homes i dones «no es tanto la propia clase como el hecho de que el/la cónyuge tenga una posición de clase superior.» (Romero, 1997:208).

Taula 22. Model de classe combinat

Classe dominant	home–dominant; dona–dominant
	home–dominant; dona–mitjana
	home–mitjana; dona–dominant
	home–dominant; dona–treballadora
	home–treballadora; dona–dominant
Classe mitjana	home–mitjana; dona–mitjana
	home–mitjana; dona–treballadora
	home–treballadora; dona–mitjana
Classes treballadores	home–treballadora; dona–treballadora

Font: A. Romero (1997).

Un dels encerts d'A. Romero (1997, 2001) és el tractament que fa de les classes socials des de la complexitat i el rigor analític. La tesi que travessa l'obra d'aquest autor és que els individus tenen, al llarg de la seva vida, una àmplia “multiplicitat de classes” mesurables a partir de quatre posicions: la situació reproductiva, la classe adscrita —*directa* i *mediada*— i la classe d'origen familiar. Aquesta perspectiva veu en l'anàlisi longitudinal un mètode clau per observar la trajectòria social i les possibles oscil·lacions de classe en els diferents moments vitals. A. Romero (1997, 2001) descriu, en aquest sentit, tres components de la trajectòria social essencials que inclouen les trajectòries de gènere:

- L'*origen*: mesurat a partir de la classe social més elevada del pare o de la mare i, en alguns casos, per la situació reproductiva de la mare.
- El *destí*: mesurat segons la pròpia posició de classe, la posició de classe del cònjuge i la situació reproductiva.
- El *camí*: vies a través de les quals les persones han passat de l'origen al destí: educació, matrimoni, promoció laboral, etc.

Tots aquests elements permeten matisar la informació que proporciona isoladament la *classe adscrita*. Així, més que comprendre la classe com una realitat estàtica i atemporal, cal emmarcar-la dins un quadre relacional i dins una trajectòria social i vital específica, estilitzada per una totalitat de posicions de classes en moviment. La classe social així, és un concepte dinàmic i que cal estudiar en el temps. El grau de dinamisme que presenten les trajectòries socials per classe i gènere analitzades per aquest autor contenen un interès sociològic alt des del punt de vista de l'estructura social. Així, A. Romero (1997) detecta com les trajectòries de la classe mitjanes i

dominants presenten una alta heterogeneïtat, mentre que les trajectòries de les classes treballadores una alta homogeneïtat i endogàmia. Respecte al nombre de trajectòries descrites, és d'interès assenyalar, per a l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, les *trajectòries de les dones i classe* i les *trajectòries indiferents al gènere*³⁴⁸:

1) *Trajectòries de dones i classe:*

- 1.1. *Dones de classes dominants i mitjanes: dones amb parelles de classe dominant i orígens de classe dominant; en situació reproductiva; sense cap relació amb les classes treballadores i amb una posició mediada de classe dominant, en termes d'origen i de posició del cònjuge.*
- 1.2. *Dones de classes mitjanes: dones de classes mitjanes o en situació reproductiva amb parelles de classes mitjanes; orígens de classe mitjana; "dones estables de classes mitjanes".*
- 1.3. *Dones en situació reproductiva amb orígens de classe treballadora: dones en situació reproductiva amb marits de classe treballadora; orígens de classe treballadora; grup altament homogeni.*

2) *Trajectòries indiferents al gènere:*

- 2.1. *Homes i dones de classes dominants: homes i dones de classe dominant amb parelles de classe dominant; orígens de classe dominant; alta estabilitat de les posicions dominants —orígens, pròpia posició i cònjuge—; absència d'àmbit reproductiu; tots dos membres estan ocupats en situacions de classe dominant.*
- 2.2. *Homes i dones de classe treballadora: amb cònjuges de classe treballadora; orígens de classe treballadora; homes i dones ocupats en classe treballadora; equivalent a la trajectòria anterior però en classe treballadora.*

Una vegada exposades algunes de les classificacions de la classe social a la societat catalana, a continuació es justifica i s'explica el model de *classe social* que s'ha adoptat en aquesta tesi doctoral i que s'ha cregut més pertinent per afrontar l'objecte d'estudi entre mans. Concretament, aquí s'ha optat per aplicar el *model dominant* de classe (taula 22) pel qual aposta A. Romero (1997). Aquesta elecció respon al fet que és el model més equitatiu des del punt de vista del gènere; és un model integrador de les múltiples situacions de classe i gènere i que s'allunya del sexisme del *model convencional*. Ara bé, el *model dominant* no només servirà per desvelar la *classe adscrita* de les dones, sinó que també s'aplicarà per poder-ne detectar la seva *classe d'origen* i, de retruc, la seva trajectòria social ascendent o descendent (Romero, 2001). El *model convencional* només s'utilitza per designar la classe social de les dones que

³⁴⁸ A. Romero (1997) estableix un total de vuit trajectòries, segons el gènere i la classe social: tres d'homes i classe, tres de dones i classe i dos d'indiferents al gènere.

hagin estat la major part de la seva vida en situació d'inactivitat que, com veurem, són poques, atès que aquest grup de dones és un grup en “vies d'extinció”, tal com assenyalen D. Combes i M. Haicault (1994).

La tipologia de classes segons la posició ocupacional que s'ha utilitzat per dur a terme el treball de camp s'inspira en la tipologia d'A. Romero (taula 21) pel fet que es tracta d'una tipologia consistent i inclusiva d'aspectes que van més enllà de la propietat. Ara bé, la classificació triple que elabora aquest autor fusiona els grups amb propietat amb aquells grups amb control o coneixement —*classe dominant*—, de forma tal que la “nova classe mitjana” descrita per C. Sánchez (1995) queda diluïda amb les posicions de l'alta burgesia. En aquest sentit, en aquesta tesi doctoral s'ha cregut convenient i pertinent desplaçar els grups ocupacionals que es defineixen per la seva posició de control o coneixement —“nova classe mitjana”— dels que es defineixen per la propietat dels mitjans de producció —“classe propietària o dominant”—, considerant que aquest desdoblament pot ser d'interès en l'estudi dels estils de vida, les pràctiques i els “ideals de cura” de les dones. En aquesta diferenciació, però, s'ha considerat els directius o gerents de multinacionals com a pertinents de la “classe dominant”, atès que, si bé no gaudeixen de propietat en l'empresa, el seu càrrec de responsabilitat els situa en una elevada situació de poder que pot ajudar a conformar un estil de vida propi de les classes altes.

Així mateix, malgrat que la “classe propietària” i la “classe mitjana vella” es defineixen per la propietat dels mitjans de producció, aquestes dues s'han diferenciat a través de dimensions com el volum de força de treball de què es disposa —nombre d'assalariats—, el nivell de facturació de l'empresa —milions d'euros—, la capacitat inversora —altres negocis, accions en borsa, immobles, etc.— o la tinença de patrimoni. Com que algunes d'aquestes dimensions són de difícil accés de forma prèvia a la realització d'una entrevista, s'ha considerat el *nombre de treballadors* i el *nivell de facturació* de l'empresa com dos criteris cabdals que poden ajudar a explicar el salt de la “classe mitjana vella” a la “classe dominant” o “propietària”. Seguint la classificació de la Unió Europea³⁴⁹ (taula 23), les empreses poden ser de cinc tipus segons la seva dimensió:

A partir d'aquesta classificació, s'ha considerat que els empresaris de microempreses o empreses petites pertanyen a la “vella classe mitjana”, mentre que els que ho són d'empreses mitjanes, grans o multinacionals formarien part de la “classe propietària”. A més a més, la “classe propietària” es defineix per ser una classe amb voluntat inversora i altament centrada en la recerca de rendibilitat del seu patrimoni. La

³⁴⁹ No hi ha unanimitat entre els economistes a l'hora d'establir què és una empresa gran o petita, ja que no existeix un criteri únic per mesurar la mida de les empreses. Els indicadors principals són: el volum de vendes, el capital propi, el nombre de treballadors i el volum de beneficis. Entre aquests criteris, la Unió Europea acostuma a utilitzar el criteri basat en el nombre de treballadors.

separació d'aquestes dues classes queda justificada per la diferència de capacitat adquisitiva; una qüestió que pot ser decisiva en la definició del seu estil de vida i del tipus de pràctica de consum (i de gestió) en la mercantilització del treball domèstic i de cura (quantitat de treballadores, tipus de règim, jornada de treball, nivell de servilisme, etc.). En aquest sentit, els recursos econòmics de la "classe propietària" es preveuen molt majors i, per tant, podrien dotar aquesta classe d'una major capacitat de contractació de treballadores domèstiques. Finalment, les "classes treballadores" s'han ubicat seguint la mateixa classificació d'A. Romero (1997), i són les classes sense propietat, sense control i amb un nivell de qualificació baix.

Taula 23. Dimensió de les empreses segons la classificació de la UE

Tipus d'empresa	Núm. Treballadors	Facturació (milions euros)
Micro empresa	< 10	≤ 2
Empresa petita	< 50	≤ 10
Empresa mitjana	< 250	≤ 50
Empresa gran	> 250	> 50
Multinacional	> 250	> 50

Font: "Recomanació 2003/361/CE de la Comissió, de 6 de maig de 2003, sobre la definició de microempreses, petites i mitjanes empreses (Diari Oficial L 124 de 20/05/2003)".
Nota: la multinacional es basa en vendes internacionals.

L'ocupació, doncs, es configura aquí com un dels ciments de la taxonomia de classes emprada, la qual s'ha complementat amb el *nivell d'estudis*. Aquesta segona variable es considera que pot introduir matisos importants en les formes de proveir i gestionar la cura per part de les dones, tal com defensen autores com R. Crompton i Lyonette (2007) o O. Sullivan (2010). En aquest sentit, la mesura objectiva del nivell educacional que s'ha aplicat per classificar les classes és la proposada per la UNESCO l'any 1997 «ISCED»; una classificació d'abast internacional i que ha estat emprada en les bases estadístiques de l'EUROSTAT, com la «Labour Force Survey». L'ISCED-1997 es basa en sis nivells: 1. preprimària, 2. primària, 3. secundària, 4. postsecundària (no terciària), 5. terciària (1r cicle) i 6. terciària (2n cicle). L'equivalència correlativa entre les diferents classes amb el seu nivell de qualificació s'ha establert a partir del sistema d'equivalències que relaciona els rangs ocupacionals de l'ISCO-88 «International Standard Classifications of Occupations» amb els nivells de l'ISCED-1997 equivalents³⁵⁰.

Seguint aquest esquema correlatiu del nivell d'estudis amb l'ocupació s'ha establert la correspondència següent: classe propietària (entre el nivell 2 i el nivell 5 de l'ISCED-

³⁵⁰ Consultar la taula XVII i XVIII dels annexos on es poden veure els sis nivells educacionals descrits per l'ISCED-1997 i la seva correspondència amb els principals grups ocupacionals de l'ISCO-88. Consulteu també: «ISCED (1997), International Standard Classification of Education. UNESCO» o la pàgina web de la ILO: <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco88/publ2.htm>.

1997); classe mitjana vella (entre el nivell 2 i el nivell 4 de l'ISCED–1997); classe mitjana nova (entre el nivell 2 i el nivell 6 de l'ISCED–1997) i classe treballadora (entre el nivell 0 i el nivell 2 de l'ISCED–1997).

Al marge dels criteris numerats per establir les diferents classes socials —*classe treballadora*, *classe mitjana nova*, *classe mitjana vella* i *classe propietària*—, val a dir que aquests criteris han estat escollits per les possibilitats que ofereixen en el procés d'objectivació de la classe. Però aquests criteris no són definitius en la seva taxonomia, atès que poden aparèixer altres criteris més ocults i costosos d'observar, com ara el *capital social*, el *capital simbòlic* o el *capital cultural* (Bourdieu, 1991, 2006), que poden fer recodificar la posició de classe “objectivament” assignada.

És així com s'ha considerat oportú desdoblar els indicadors de la classe social en funció de si són indicadors “a priori”, és a dir, còpsables abans de l'entrevista —posició ocupacional directa i mediada, classe d'origen i nivell d'estudis—, o si són indicadors a posteriori, que només es revelen una vegada s'ha fet l'entrevista —capital social, capital simbòlic, trajectòria social (ascendent o descendent), *habitus* i alguns aspectes del capital cultural i el capital econòmic. En definitiva, el concepte de *classe social* queda plasmat en la seva dimensió operativa en les dues pròximes taules —*taules d'indicadors 1(A) i 1(B)*.

CONCEPTE	MODEL	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
1(A). CLASSE SOCIAL (A priori)	A. MODEL COMBINAT (Posició directa)	1.1. CLASSE PROPIETÀRIA	a) Posició ocupacional	<ul style="list-style-type: none"> - Propietaris/es d'empreses mitjanes o grans (per dimensions en el nombre d'assalariats: més de 50 treballadors, o per nivell de facturació: més de 10 milions d'euros) - Tinença de diverses propietats (altres empreses familiars, pisos de lloguer) - "Gust pels negocis" - Inversions en borsa - Gestió del patrimoni com a "ocupació" - Directius o gerents de grans empreses (més de 250 treballadors o més de 50 milions d'euros de facturació)
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 2 i el nivell 5 de l'ISCED-1997
		1.2. CLASSE MITJANA VELLA	a) Posició ocupacional	<ul style="list-style-type: none"> - Empresaris/es sense assalariats/des o empresaris de micro empreses (menys de 10 assalariats i menys de 2 milions d'euros de facturació) o petites empreses (entre 11 i 50 assalariats i entre 2 i 10 milions d'euros de facturació) - Comerciants - Autònoms/es no agraris/es
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 2 i el nivell 4 de l'ISCED-1997
		1.3. CLASSE MITJANA NOVA	a) Posició ocupacional	<ul style="list-style-type: none"> - Tècnics/es superiors i mitjans - Professionals liberals - Directius/ves i gerents de micro empreses, petites i mitjanes empreses (PIMES) - Supervisors/es - Treballadors/es experts/es serveis
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 2 i el nivell 6 de l'ISCED-1997
		1.4. CLASSE TREBALLADORA	a) Posició ocupacional	<ul style="list-style-type: none"> - Treballadors/es serveis rutina - Obrers/es qualificats/des - Obrers/es sense qualificar - Autònoms/es agraris/es
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 0 i el nivell 2 de l'ISCED-1997
	B. MODEL CONVENCIONAL (Posició mediada)	1.5. CLASSE PROPIETÀRIA "Senyora de la casa"	a) Posició ocupacional de la parella	<ul style="list-style-type: none"> - Propietaris/es d'empreses mitjanes o grans (per dimensions en el nombre d'assalariats, més de 50 treballadors, o per nivell de facturació: més de 10 milions d'euros) - Tinença de diverses propietats (altres empreses familiars, pisos de lloguer) - "Gust pels negocis" - Inversions en borsa - Gestió del patrimoni com a "ocupació" - Directius o gerents de grans empreses (més de 250 treballadors)
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 2 i el nivell 5 de l'ISCED-1997
		1.6. CLASSE TREBALLADORA "Mestressa de casa"	a) Posició ocupacional de la parella	<ul style="list-style-type: none"> - Treballadors/es serveis rutina - Obrers/es qualificats/des - Obrers/es sense qualificar - Autònoms/es agraris/es
			b) Nivell d'estudis	- Entre el nivell 0 i el nivell 2 de l'ISCED-1997

CONCEPTE	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
<p>1(B). CLASSE SOCIAL (A posteriori)</p>	<p>1.1. CAPITAL OBJECTIVAT (volum i estructura)</p>	1.1.1. Capital econòmic	<ul style="list-style-type: none"> - Volum i la quantitat d'ingressos familiars i de l'ocupadora. - Posició ocupacional. - Font a través de la qual s'obtenen els ingressos: prestacions socials, sou, accions, herència, també si té alguna propietat. - Consum: amb què es gasta els diners.
		1.1.2. Capital cultural	<ul style="list-style-type: none"> - Incorporat: la cultura general que té la persona incorporada al llarg de la vida. Estructures lingüístiques, gramaticals, "coneixement del que passa al món", informació periodística. - Objectivat: nombre de llibres, de quadres o de col·leccions que té a casa. - Institucionalitzat: titulació acadèmica/professional.
		1.1.3. Capital simbòlic	<ul style="list-style-type: none"> - Ideologia de gènere, opinió formada al voltant dels rols de gènere. Identificació/rebel·lió amb l'imaginari de gènere dels seus pares.
		1.1.4. Capital social	<ul style="list-style-type: none"> - Tipus de relacions socials (per professió, per oci, per associacionisme, per assistència a cursets, per llocs de consum, serveis, en relació els afers domèstics), espais de relació social, freqüència, oci (on, amb qui, quan). - Sentiment d'inclusió o exclusió amb els amics, familiars i coneguts compartits amb la parella.
	1.2. CAPITAL INCORPORAT	1.2.1. <i>Habitus</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Preferències, gustos, eleccions fetes al llarg de la vida en relació el binomi producció-reproducció. - Quina visió té de la divisió sexual del treball i els rols socialment assignats pel sistema sexe/gènere (essencialisme <> construccionisme).
	<p>1.3. TRAJECTORIA DE CLASSE</p>	1.3.1. Mobilitat social ascendent	<ul style="list-style-type: none"> - Procedència d'una classe social d'origen inferior a la classe social actual; resultant del model combinat –en cas que la dona estigui ocupada– o resultant del model convencional –en cas que la dona no estigui ocupada. • Ex: classe origen CT → classe actual CMN, CMV o CP • Ex: classe origen CMN → classe actual CMV o CP • Ex: classe origen CMV → classe actual CP
		1.3.2. Mobilitat social descendent	<ul style="list-style-type: none"> - Procedència d'una classe social d'origen superior a la classe social actual; resultant del model combinat –en cas que la dona estigui ocupada– o resultant del model convencional –en cas que la dona no estigui ocupada. • Ex: classe origen CP → classe actual CMV, CMN o CT • Ex: classe origen CMV → classe actual CMN o CT • Ex: classe origen CMN → classe actual CT
		1.3.3. Immobilitat social	<ul style="list-style-type: none"> - No es produeix un salt qualitatiu de classe ni via ascendent ni via descendent. Igual classe d'origen i classe social actual.

CONCEPTE 2. LA IDENTITAT DE GÈNERE

La socialització de gènere és un dels ingredients de cultiu de la *identitat de gènere* i un procés que pot tenir efectes notoris sobre la forma que adoptarà la divisió sexual del treball a la llar. Tal com recorda R. Crompton: «construction and reconstruction of gendered identities is the major factor in the determination of who does domestic work» (Crompton *et al.*, 2007c:12). La *identitat de gènere* s'entén com un fruit resultant de la socialització i, per tant, com un producte del context material d'existència —classe *social*— on s'ha generat.

La *identitat de gènere* s'ha definit com la interiorització més o menys crítica dels rols i les normes socials de gènere i la creació de la identitat individual (Brullet, 1996). La *identitat de gènere* es fabrica sobretot durant el procés de socialització primària i, concretament, durant la infància i l'adolescència, dues etapes amb una forta interiorització de les pautes de gènere, els rols i les funcions, que seran recreades i actualitzades en el procés de creació de les identitats parentals (Brullet, 1996). En aquest sentit, l'aprenentatge observacional és clau per comprendre com es produeix el traspàs d'hàbits de pares a fills.

J. Rollins (1985) adverteix com un dels factors més influents en la contractació de treball domèstic assalariat és el rol indirecte de la mare. Moltes dones inicien l'externalització del treball domèstic i de cura al mercat com una pauta imitativa, com un procés d'identificació i emulació del rol de les seves mares, les quals actuen com a models de referència i principals instigadores. El fet que la socialització domèstica s'hagi basat en una referència materna centrada en la gestió del treball domèstic assalariat influeix en un procés de normalització i convicció entorn d'aquesta pràctica.

La interiorització de les normes socials de gènere, però, es pot produir de forma més o menys submissa o més o menys contestatària, de manera que es poden trobar casos que, amb una experiència socialitzadora similar, es reconguin en les pautes de gènere de la divisió sexual del treball, mentre que altres les desafien, recreant una identitat de gènere trencadora i rebel amb la divisió sexual del treball. Sense caure en una ortodòxia taxativa, és evident que es poden trobar identitats en transició o ambivalents, amb un comportament de reproducció i desafiament simultani de les convencions de gènere. Així, s'han definit tres maneres diferents de viure el procés de socialització de gènere, que donarien lloc a tres subjectivitats de gènere diferents³⁵¹.

³⁵¹ Les reflexions que vénen a continuació s'han fet, en bona part, gràcies a les aportacions del monogràfic núm. 55 de la revista Papers de l'any 1998. Aquest monogràfic fou producte d'una investigació feta entre els anys 1991 i 1995 pel Grup d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT), compost per investigadors del Departament de Sociologia de la UAB, i va estar subvencionada per la Direcció General d'Investigació Científica i Tècnica (DGICYT) del Ministeri d'Educació i Ciència.

2.1) Subjectivitat centrada en el treball productiu

Aquest patró de subjectivitat es basa en una forma de viure la vida quotidiana en la qual el treball productiu és l'activitat de realització i de satisfacció per excel·lència, de manera que el treball domèstic i de cura i el temps lliure tenen sentit, només, com a treballs subalterns al treball productiu (Miguélez *et al.*, 1998). Aquest tipus de subjectivitat és la més pròxima a les atribucions socials tradicionalment atorgades al gènere masculí, basades en l'èxit públic. La centralitat vital que prenen els afers productius se simbolitza en el triomf, el prestigi i la satisfacció professional. Així, es veu en el desplegament professional, com també en la projecció pública a través d'activitats com l'associacionisme, l'afiliació sindical o la militància política (Miguélez *et al.*, 1998), un camí per assegurar-se el prestigi i el respecte en la unitat domèstica i les relacions socials i d'amistat, les quals, aquestes últimes, acostumen a gestar-se en les xarxes socials del "món exterior".

La subjectivitat centrada en el treball productiu recorda la modalitat d'"estil de vida" descrita per C. Hakim (2001, 2003) com a «work-centred» o el tipus «primarily worker» de S. Duncan (2005). Ara bé, la perspectiva que aquí preval defuig de l'ortodòxia individualista i culturalista d'aquestes autores, tot entenent que la "identitat productiva" es conforma *en* el conflicte i la tensió derivada de la divisió sexual del treball. Per tant, aquest tipus d'identitat de gènere no és una identitat fortuïta i fruit de les "preferències" vitals, sinó un resultat mixt d'uns condicionants socials i un procés d'elecció estructuralment limitat³⁵². Així, la classe social —adscrita i d'origen— i l'estructura de capitals descrita per P. Bourdieu (1991, 2006), poden ser elements crucials en la configuració d'aquesta identitat.

2.2) Subjectivitat centrada en el treball reproductiu

Aquest tipus de subjectivitat se situaria, en el seu estat més pur, en l'extrem oposat del model 2.1 i se suposa típicament femení. És una subjectivitat regnada per una vida quotidiana *feta per als altres* i, per tant, governada pel treball domèstic i de cura en tota la seva magnitud —treball de cura per als altres i treball d'infraestructura de la llar. La centralitat de la cura dota el treball productiu i el temps lliure d'una naturalesa instrumental o subsidiària (Miguélez *et al.*, 1998), i situa la llar-família en el més gran dels reialmes: «la simbología de esta centralidad no está hoy en la "perfecta ama de casa" —quizá lo fue así en el pasado—, sino en la importancia que para las personas tienen el hogar y la familia.» (Miguélez *et al.*, 1998:157).

³⁵² Vegeu els treballs de S. McRae (1993, 2003); R. Crompton (2003, 2006) i J. Lewis (*et al.*, 2008).

Així doncs, són dones que estableixen un doble contracte implícit que les lliga a les responsabilitats domèstiques: un “contracte matrimonial” però també un contracte per “compte propi” com a “mestresses de casa”.

«Las amas de casa son trabajadoras por cuenta propia del sector doméstico, asumen la gestión y dirección de la producción doméstica en un hogar. La mayoría trabaja casi exclusivamente en este sector, pero algunas simultanean su dedicación con el trabajo en el sector extradoméstico» [Durán, 1987:144-145]

Per a F. Miguélez (*et al.*, 1998), la subjectivitat centrada en el treball productiu té, fonamentalment, dues modalitats: la *centralitat instrumental* i la *centralitat simbòlica*. La primera interioritza la reproducció com el puntal de l'activitat quotidiana, l'eix central de la pròpia vida; és la de la persona que viu *per als altres*, per als seus familiars i el seu marit —i la seva professió. Aquesta modalitat pot tenir la funció d'aportar certa coherència a la vida quotidiana de les dones que experimenten una trajectòria focalitzada en la llar i la família, però també, en cas que la unitat familiar es dissolgui, pot provocar una forta sensació de buit pel fet de lliurar-se de l'aspecte que fins ara orientava la seva existència. Aquest últim cas podria vincular-se al d'algunes dones de classe treballadora que només han treballat de forma assalariada en la seva joventut, període previ a l'etapa matrimonial, i després s'han retirat a les seves llars, per dedicar-se intensament al cercle familiar fins al nivell de fondre-hi, no només el treball, sinó també l'oci (Miguélez *et al.*, 1998). Es tracta d'una modalitat que satisfà la màxima apuntada per D. Chabaud (*et al.*, 1985) segons la qual el temps de les dones només té sentit «au service de la famille» i on té lloc una «disponibilité permanente des femmes pour le travail domestique.» (Chabaud *et al.*, 1985:41). En segon lloc, la *centralitat simbòlica* «(...) asume las tareas reproductivas como el clímax de la propia existencia por obligación» (Miguélez *et al.*, 1998:161), perquè *només* pot ser així o perquè s'ha pres la decisió d'executar aquest rol.

No sempre es pot discernir amb facilitat la pertinença de cada cas en una de les dues modalitats exposades, atès que la frontera entre ambdues no és diàfana ni inequívoca, però sí que es pot intuir una certa tendència identitària. Contràriament a la *centralitat instrumental*, la *centralitat simbòlica* investeix d'importància el treball domèstic i de cura. Dins d'aquesta modalitat simbòlica es distingeixen dues versions en funció de la valoració normativa assignada a la llar i a la cura (Miguélez *et al.*, 1998):

- “La casa com a obligació”: es vincula inqüestionablement la feminitat amb el rol reproductiu. Es tracta d'una versió que s'ajusta a les dones que han treballat en el mercat de treball formal fins al matrimoni, moment en què alteren la vida que duïen per convertir-se en “mare—esposa—mestressa de casa”. Aquesta modalitat no suposa satisfacció necessàriament, atès que l'orientació unidireccional i intensiva a la llar implica restriccions en la resta d'expectatives

vitals. Aquest cas acostuma a materialitzar-se en l'experiència de dones de classe treballadora, amb una formació baixa i d'edat mitjana o avançada.

- “Saber portar la casa”: s'assumeixen amb fidelitat les pautes que imposa la divisió sexual del treball, assumint el treball domèstic i de cura amb un talent quasi professional. Són dones que reproduïxen i emulen les pautes de gènere rebudes durant el procés de socialització, actualitzant amb precisió i màxima coherència el rol femení associat a la llar i la cura familiar. En el temps lliure se cerca una mena de compensació però les activitats que es practiquen són heterònomes al temps disponible del marit o de la parella. Aquesta versió és protagonitzada per dones de classe mitjana o d'origen humil amb mobilitat ascendent, joves en general.

En qualsevol cas, totes dues modalitats recorden la condició femenina descrita per S. Murillo (1996) definida per l'absència de vida privada. Mentre que la dona conjuga la seva privacitat amb la “negació d'allò propi”, la privacitat masculina es fonamenta en el do i el plaer de la individualitat³⁵³. Així, l'actitud domèstica es basa en la manca d'apropiació i singularitat personal: «el ejercicio de la privación de sí para observar a los “otros”. No está permitido “mirarse”, ya que hacerlo rozaría al egoísmo, máxime cuando es la entrega la condición básica de toda actitud doméstica» (Murillo, 1996:XVII).

2.3. Subjectivitat bipolar/bicentral (“en transició”)

Finalment, s'ha definit una subjectivitat intermèdia, basada en la “bicentralitat”, que compartiria trets propis de la subjectivitat centrada en el treball productiu i en el treball reproductiu, delineant un model en transició basat en una “subjectivitat híbrida” de les dues anteriors. Aquest tipus de subjectivitat ambivalent (Borderías, 1996) col·loca el valor social associat a l'esfera productiva i reproductiva en un mateix nivell simbòlic. La primera proporciona els ingredients per al desenvolupament personal i la segona té connotacions de “solidaritat familiar” (Miguélez *et al.*, 1998). En aquest model la forma de gestionar el treball reproductiu pren especial rellevància perquè la disposició de temps per al treball productiu i personal està inversament correlacionada amb el temps dedicat a les activitats reproductives. Si a aquest fet se li suma que el repartiment simètric del treball domèstic i de cura és poc freqüent, aquest pot portar associat valors negatius en veure's com un obstacle per a la dedicació professional i el desenvolupament social de la persona.

³⁵³ Per a S. Murillo (1996), els homes gaudeixen d'un doble reconeixement: en l'ordre de l'esfera pública i l'ordre de l'esfera privada. Ambdós ordres li reconeixien la seva pertinença: de la plenitud de la vida comunitària al recolliment de la vida familiar. En canvi, la dona tindria una capacitat baixa de mobilitat entre ambdues esferes: d'una banda, té un reconeixement baix en l'esfera pública i, de l'altra, el seu rol en l'àmbit privat s'assimila a la domesticitat.

Aquest model és un model en transició que assumeix una centralitat dual; una centralitat bifurcada entre el treball domèstic i de cura i l'activitat professional que, en ser assumida únicament per les dones es tradueix fàcilment en una situació quotidiana de "doble presència" (Balbo, 1994). Un altre tipus de transició, més equilibrada entre gèneres, és la transició en què l'home i la dona tenen un protagonisme parcial en els dos àmbits —productiu i reproductiu— (Miguélez *et al.*, 1998), a mode de l'ideal descrit per N. Fraser (1994, 1997): «universal caregiver model»³⁵⁴.

Les diferents subjectivitats de gènere s'han vinculat a algunes de les propostes que presenta la fenomenòloga J. Butler (1998), que permeten integrar en la identitat de gènere, l'eventual potencial transgressor o reproductor de les pautes de gènere patriarcals. J. Butler (1998) entén la *identitat de gènere* com una identitat fràgilment constituïda en el temps, una identitat instituïda per una *repetició estilitzada d'actes*.

«El género, al ser instituido por la estilización del cuerpo, tiene que ser entendido como la manera mundana en la que los gestos corporales, los movimientos y las normas de todo tipo, constituyen la ilusión de un yo *genereizado* permanentemente. Esta formulación desplaza el concepto de género más allá del terreno de un modelo sustancial de identidad, hacia uno que requiere una conceptualización de *temporalidad social* constituida. Significativamente, el género está instituido por actos internamente discontinuos, la apariencia de sustancia es (...) una identidad construida.» [Butler, 1998:297]

El gènere, per tant, no és un fet ontològic "donat", naturalment heretat, sinó que és un fet socialment construït, que regularment oculta la seva gènesi (Butler, 1998), i que es desplega, es manté i s'expandeix a través dels actes i les pràctiques, sense les quals desapareixeria. En aquesta concepció de la identitat es fan evidents els passos de *construcció i desconstrucció* de la identitat de gènere, tot entenent la identitat com una idea que es fa, s'aprèn i es dramatitza, en funció de les circumstàncies, sent el cos una encarnació cultural de possibilitats històriques —"corporeïtzació" (Butler, 1998)—, on l'element cultural penetra i habita en el cos sexual.

Així doncs, la identitat agafa la forma d'una iteració estilitzada d'actes en el temps; uns actes que són apresos i avaluats socialment. És en aquesta atribució social —i no pas natural— dels actes performatius de gènere on J. Butler (1998) observa la força *desreïficadora* de la identitat, assignant a la ruptura i a la repetició subversiva de l'estil de gènere un guarda un potencial enormement transformador de les convencions culturals. Segons aquesta autora, és precisament en el caràcter *performatiu* de la identitat de gènere on resideix la possibilitat de qüestionar el seu estatus *cosificat*. Per a aquesta autora, hi ha actes que poden preservar la convenció social del gènere, el gènere com una "ficcio regulativa" (Butler, 1998) i actes contestataris i anticonvencionals que repton les qualitats socials adjudicades al gènere. Així, el

³⁵⁴ Vegeu la Figura 5 de l'*apartat 1.3.* del *capítol 1.*

gènere entès com a «performance» pot actuar com a amic fidel a les lleis socials implícites en el sistema sexe/gènere o, contràriament, actuar sota instruccions *performatives* que desarticulin els esquemes de gènere dominants. Al primer procés aquí se l'ha anomenant *identitat de gènere reproductiva*, i al segon, *identitat de gènere subversiva*.

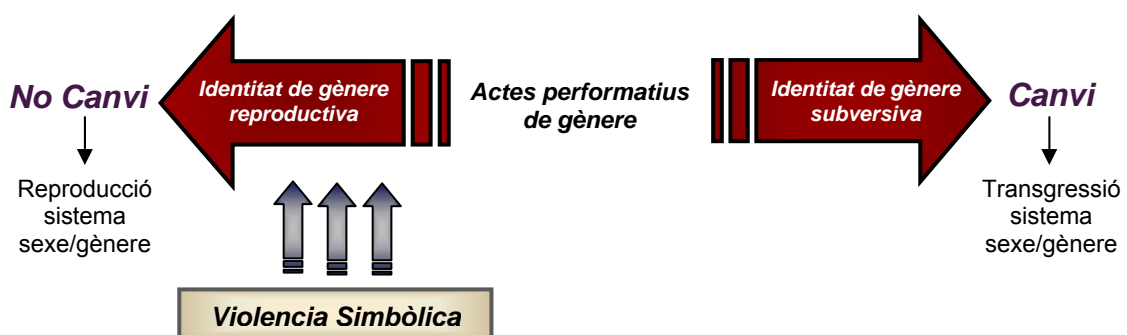
2.4. Identitat de gènere reproductiva

La identitat de gènere reproductiva es basa en els actes individuals que mantenen i reproduïen el sistema de dominació patriarcal, fent explícites i plausibles les normes socials de gènere del contracte sexual. Fa referència a una construcció identitària cooptada pel que P. Bourdieu anomena la “violència simbòlica” (Bourdieu i Wacquant, 1994), és a dir, una identitat que incorpora les relacions de poder de forma natural i inqüestionada. La “violència simbòlica” afecta el grup socialment oprimint i proporciona la naturalització i acceptació d'uns esquemes sexuals dominants, dificultant-ne la transgressió.

2.5. Identitat de gènere subversiva

La *identitat de gènere subversiva* és, contràriament, la que s'articula en actes *performatius* (Butler, 1998) difícilment assimilables dins les categories convencionals preexistents que regulen la realitat de gènere. És una identitat trencadora amb els rols de gènere socialment establerts i que deslegitima el model tradicional de patriarcat.

Figura 16. Els actes *performatius* de gènere

Font: elaboració pròpia a partir de J. Butler (1998) i P. Bourdieu i L. Wacquant (2004).

Així mateix, la *identitat de gènere subversiva* i la *reproductiva* tenen conseqüències transformatives antagòniques, atès que la primera es rebel·la contra les normes patriarcales, replantejant els rols de gènere, i la segona manté una identitat de gènere continuista i reproductora de l'*estatus quo*. Així, la *identitat de gènere reproductiva*

queda atrapada per la força de la “violència simbòlica” (Bourdieu i Wacquant, 1994), que fa del sistema patriarcal una realitat cosificada i inscrita en les normes naturals. Contràriament, la *identitat de gènere subversiva* integra la reflexivitat i la reestructuració dels rols de gènere.

2.6. Identitat de gènere ambivalent

Finalment, la *identitat ambivalent* equival a la *subjectivitat bicentral* o a la *subjectivitat en transició* però en la seva dimensió performativa. És a dir, és la identitat que es materialitza en una combinació sincrònica d'actes de gènere reproductiu i subversius i que, per tant, amaga elements conservadors i transformadors de la divisió sexual del treball. Certament, és una identitat regida per la contradicció i per la no-identificació directa amb cap de les dues identitats anteriors.

CONCEPTE	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
2. IDENTITAT DE GÈNERE	2.1. SUBJECTIVAT	2.1.1. Centralitat productiva	<ul style="list-style-type: none"> - Orientació al treball productiu, la professió i els afers de l'àmbit públic. - Realització/satisfacció personal en el desenvolupament professional. - Preocupació per qüestions relacionades amb la feina professional. - Temps "lliure" dedicat a la feina professional.
		2.1.2. Centralitat reproductiva	<ul style="list-style-type: none"> - Identificació subjectiva/psíquica amb el rol femení (esfera privada). "Ser mare i esposa per damunt de tot". - Orientació pràctica a l'organització de la llar i la cura dels seus membres (pràctica cuidadora «full-time»). Idea de manteniment quotidià del la llar i els membres de la família (menjar, feines de la casa, comprar, trucades reunions a l'escola, metges, cangurs, activitats extraescolars, etc.) –«women caregiver». - Preocupació pel benestar dels altres. - Temps "lliure" dedicat al manteniment de la llar o a feines <i>per als altres</i> –«other oriented».
		2.1.3. Bicentralitat (model en transició)	<ul style="list-style-type: none"> - Valoració similar del treball productiu i el treball reproductiu. - Idea del temps com a recurs escàs per la doble jornada.
	2.2. ACTES PERFORMATIUS DE GÈNERE	2.2.1. Identitat reproductiva (essencialista)	<ul style="list-style-type: none"> - Creences/discurs continuista amb la divisió sexual del treball "cada sexe serveix per coses diferents". - Pràctiques reproductives de la divisió sexual del treball. Separació d'esferes per sexe.
		2.2.2. Identitat subversiva (constructivista)	<ul style="list-style-type: none"> - Creences/discurs crític amb la divisió sexual del treball "els dos podem fer igual de bé tot" (qüestió d'aprenentatge). - Pràctiques trencadores amb la divisió sexual del treball. Deslegitimació del patriarcat.
		2.2.3. Identitat ambivalent	<ul style="list-style-type: none"> - Creences i pràctiques mixtes. Elements reproductius i subversius de la divisió sexual del treball del discurs o de la pràctica ("identitat contradictòria"). Entre la persistència i la superació del patriarcat.

6.1.1.2. Els conceptes intermedis: el treball domèstic i de cura i l'habitus

El *treball domèstic i de cura* i l'*habitus de cura* són dos conceptes que fan d'eix transitori entre la *classe social* i la *identitat de gènere* —“conceptes estructurals”— i les pràctiques resultants —“conceptes finals”— en relació amb la *gestió del treball domèstic i de cura* i el *patró de divisió sexual del treball* (taula 19).

CONCEPTE 3. EL TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA

El *capítol 1* sintetitza el debat teòric i les pugnes acadèmiques que arrossega aquest concepte dins de les teòriques socials del feminisme, el qual ha rebut múltiples denominacions al llarg dels últims quaranta anys, com ara “treball domèstic i de cura”, “treball reproductiu” o “treball de cura”, entre altres. Ja ha quedat palès en el primer capítol com aquesta tesi es forja des d'una perspectiva de gènere amb vincles estrets amb la sociologia del treball, de forma que la “cura” només s'entén i es materialitza a través del “treball”.

Fent ressò del *capítol 1*, s'ha escollit aquest concepte perquè: a) només té sentit com a activitat laboral —“treball”—; b) estableix un lligam ineludible amb la ruptura conceptual feta des de científiques socials feministes del final dels anys setanta del segle XX —“treball domèstic”— i c) incorpora la cura de les persones —criatures o adultes— com un aspecte indestruïble del treball domèstic i de cura. De fet, el concepte “treball domèstic i de cura” té fortes reminiscències amb el concepte “treball domèstic i familiar” però el reemplaçament lèxic de “familiar” per “cura” permet complementar aquest treball amb les aportacions recents de la literatura anglosaxona sobre el «care», així com connectar-lo amb l'hegemonia conceptual que impera actualment dins aquest camp de la sociologia.

No obstant això, prèvia aparició dels debats al voltant del «care», són moltes les autores que han fet un esforç per assentar les bases d'aquest concepte i han elaborat propostes per a la seva codificació empírica. En aquest sentit, el treball de P. Carrasquer (*et al.*, 1998) n'és un exemple que aquí s'ha considerat pertinent aplicar. El llistat de tasques que aquestes autores inclouen dins el “treball reproductiu” es vincula a sis blocs bàsics, dels quals s'han aplicat quatre: 1. la infraestructura de la llar; 2. les càrregues reproductores — presents, passades i futures—, 3. Les tasques d'organització de la llar i 4. Les tasques de mediació. Els indicadors de les tasques afloren d'aquesta taxonomia, als quals se'ls sumen altres indicadors referents al volum de treball domèstic i de cura —d'execució i/o de gestió—, al seu grau de quotidianitat —quotidianitat o esdeveniment— o al seu nivell de rigidesa–flexibilitat (Carrasquer *et al.*, 1998).

La quotidianitat i la rigidesa en l'execució de les tasques s'observen no només des de la perspectiva de les característiques de les tasques en si mateixes, sinó també des dels obstacles que aquests dos eixos poden suposar per dur a terme altres activitats. Aquest tipus de tasques —quotidianes i flexibles— conformen el «nucli dur» del treball domèstic i de cura i són les tasques que acostumen a cobrir el temps femení (Carrasquer *et al.*, 1998).

Tots aquests indicadors formen part de l'aspecte *material* —taula d'indicadors 3(A)— del treball domèstic i de cura, que ha estat completat amb el seu aspecte *simbòlic o significatiu* —taula d'indicadors 3(B). Aquest segon aspecte pretén captar l'amalgama de significats que queden encoberts darrere la realització material del treball domèstic i de cura, és a dir, l'esquema de percepcions pel qual es filtra, es manté i s'actualitza diàriament. Així, s'han concebut tres grans dimensions que poden fer emergir l'imaginari latent: a) el nivell d'acceptació d'aquest treball, és a dir, si es viu amb “gust”, es denega o forma part d'un univers neutral; b) l'ordre simbòlic que ocupa en l'escala de prioritats de la vida quotidiana —activitat primària o secundària— i c) el grau de reconeixement que se li atorga com a treball que és.

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS	
3(A). TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA <i>(Materialitat)</i>	3.1. TIPUS DE TASQUES	3.1.1 INFRAESTRUCTURA DE LA LLAR	A. Neteja	<ul style="list-style-type: none"> - Neteja de la llar. - Neteja de la roba i el calçat. 	
			B. Preparació aliments	<ul style="list-style-type: none"> - Pensar i cuinar l'esmorzar, el dinar, el berenar i el sopar. 	
			C. Compra	<ul style="list-style-type: none"> - Compra dels aliments; de la roba i el calçat. - Compra d'electrodomèstics o utensilis per a la llar. 	
		3.1.2. CÀRREGUES REPRODUCTORES <i>(passades, presents i futures)</i>	A. Atenció a fills/es	<ul style="list-style-type: none"> - Banyar-los, vestir-los, alimentar-los, jugar amb ells, portar i recollir de l'escola, llar d'infants o activitats extraescolars. 	
			B. Atenció a persones grans	<ul style="list-style-type: none"> - Atendre l'alimentació, donar de menjar, neteja personal, passejos, companyia, etc. 	
			C. Atenció de malalts	<ul style="list-style-type: none"> - Medicar i atendre al llit (canvis de postura, anar al lavabo, etc.). 	
		3.1.3. ORGANITZACIÓ DEL FUNCIONAMENT DE LA LLAR	A. Oci familiar	<ul style="list-style-type: none"> - Organització del temps i les activitats del cap de setmana i les vacances. 	
			B. Administració d'ingressos familiars	<ul style="list-style-type: none"> - Portar els comptes d'ingressos i despeses de la llar. 	
			C. Serveis familiars	<ul style="list-style-type: none"> - Portar a les persones grans, malalts o fills/es al metge (visites periòdiques i urgències). - Assistència i participació com a membre de l'AMPA de l'escola. - Tutories amb els professor/es de l'escola. - Assistència a les reunions de veïns/presidència de la comunitat de veïns. 	
				D. Treball domèstic	<ul style="list-style-type: none"> - Tasques d'organització i gestió del treball domèstic no remunerat.
				E. Treball domèstic assalariat	<ul style="list-style-type: none"> - Gestió del personal del servei domèstic (trucades, viatges amb cotxe, seguiment de les tasques, menjar, allotjament, uniformes, pagaments de sous, gestió d'horaris, legalització de les treballadores, Seguretat Social, imprevistos, etc.).
			3.1.4. TASQUES DE MEDIACIÓ	A. Entre l'esfera pública i llar	<ul style="list-style-type: none"> - Tramitació de documents administratius (ex: "Llei de dependència").
	B. Gestió afectiva i relacional	<ul style="list-style-type: none"> - Trucades a familiars, e-mails, resolució de conflictes. 			
	3.2. VOLUM	3.2.1. VOLUM D'EXECUCIÓ	A. Grandària de la llar (m ²)	<ul style="list-style-type: none"> - Metres quadrats de la llar en la qual es viu habitualment (casa, pis) i nombre de pisos. - Existència d'una segona o tercera residència. - Trajectòria de llars on s'ha viscut al llarg de la vida. 	
			B. Jardí	<ul style="list-style-type: none"> - Tinença o no de jardí comunitari o particular i grandària d'aquest. - Piscina. 	
			C. Núm. persones dependents	<ul style="list-style-type: none"> - Nombre de persones a càrrec: malaltes, persones grans dependents, nens o nenes menors de 12 anys. 	
		3.2.2. VOLUM DE GESTIÓ	A. Volum del servei domèstic	<ul style="list-style-type: none"> - Nombre de persones del servei domèstic i règim laboral d'aquestes. 	
	3.3. GRAU DE QUOTIDIANITAT		A. Activitats quotidianes	<ul style="list-style-type: none"> - Activitats que es realitzen normalment de forma diària. 	
			B. Esdeveniments	<ul style="list-style-type: none"> - Activitats que es realitzen de forma puntual, sense seguir una freqüència temporal determinada. 	
	3.4. NIVELL DE RIGIDESA		A. Rigidesa	<ul style="list-style-type: none"> - Tasques com la neteja, la preparació i compra d'aliments (<i>infraestructura de la llar</i>); acompanyar els fills/es a l'escola o les activitats extraescolars (<i>atenció càrregues reproductores</i>), juntament amb les tasques <i>d'organització del treball domèstic</i>. - Són tasques imprescindibles que només es deixen de fer en situacions puntuals d'excepcionalitat. 	
B. Flexibilitat			<ul style="list-style-type: none"> - Tasques com jugar amb els fills/es, gestions administratives/bancàries o organització de l'oci familiar. 		

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
3(B). TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA (<i>Significació</i>)	3.1. NIVELL D'ACCEPTACIÓ	3.1.1. DENEGACIÓ	A. Infraestructura	- Agrada la realització de les tasques de neteja, de preparació d'aliments o de compra (<i>veure 5.1.1.</i>).
			B. Filles menors	- No agrada la realització de tasques relacionades amb la cura dels fills/es (<i>veure 5.1.2.</i>).
			C. Persones adultes dependents/malalts	- No agrada la realització de tasques relacionades amb la cura de persones adultes dependents o persones malaltes (<i>veure 5.1.2.</i>).
			D. Organització	- No agrada la realització de tasques relacionades amb la gestió i l'organització del treball domèstic i de cura com l'organització de l'oci familiar, l'administració dels ingressos familiars, l'organització de serveis familiars, del treball domèstic i del servei domèstic (<i>veure 5.1.3.</i>).
			E. Mediació	- No agrada la realització de tasques relacionades amb la mediació entre l'esfera pública i l llar o relacionades amb la gestió afectiva i relacional (<i>veure 5.1.4.</i>).
		3.1.2. "GUST"	A. Infraestructura	- S'expressa gust i satisfacció per la realització de les tasques de neteja, de preparació d'aliments o de compra. (<i>veure 5.1.1.</i>).
			B. Filles menors	- Agrada la realització de tasques relacionades amb la cura dels fills/es (<i>veure 5.1.2.</i>).
			C. Persones adultes dependents	- Agrada la realització de tasques relacionades amb la cura de persones adultes dependents o de persones malaltes (<i>veure 5.1.2.</i>).
			D. Organització	- Agrada la realització de tasques relacionades amb la gestió i l'organització del treball domèstic i de cura com l'organització de l'oci familiar, l'administració dels ingressos familiars o l'organització de serveis familiars, del treball domèstic i del servei domèstic (<i>veure 5.1.3.</i>).
			E. Mediació	- Agrada la realització de tasques relacionades amb la mediació entre l'esfera pública i l llar o les tasques de gestió afectiva i relacional (<i>veure 5.1.4.</i>).
		3.1.3. NEUTRALITAT	A. Infraestructura	- No agrada especialment però es fa de forma resignada, sense expressar rebuig i gust per fer les tasques de neteja, preparació d'aliments o de compra. (<i>veure 5.1.1.</i>).
			B. Filles menors	- Indiferència en la realització de tasques relacionades amb la cura dels fills/es (<i>veure 5.1.2.</i>).
			C. Persones adultes dependents	- Indiferència en la realització de tasques relacionades amb la cura de persones adultes dependents o relacionades amb la cura de persones malaltes (<i>veure 5.1.2.</i>).
			D. Organització	- Indiferència en la realització de tasques relacionades amb la gestió i l'organització del treball domèstic i de cura com l'organització de l'oci familiar, l'administració dels ingressos familiars, l'organització de serveis familiars, del treball domèstic i del servei domèstic. (<i>veure 5.1.3.</i>).
			E. Mediació	- Indiferència en la realització de tasques relacionades amb la mediació entre l'esfera pública i l llar o de gestió afectiva i relacional (<i>veure 5.1.4.</i>).
	3.2. ORDRE SIMBÒLIC	3.2.1. ACTIVITAT PRIMÀRIA		- La majoria de tasques reproductives formen part de l'univers simbòlic principal de l'entrevistada. Són tasques de primer ordre i que fer-les bé proporciona benestar i tranquil·litat.
		3.2.2. ACTIVITAT SECUNDÀRIA		- Les tasques reproductives es consideren importants però no centrals en la vida quotidiana de la persona. Són tasques secundàries i que no preocupa massa fer-les millor o pitjor (excepte la cura dels fills/es).
	3.3. RECONeixEMENT	3.3.1. VISIBILITAT		- El treball domèstic i de cura es fa contínuament visible. Hi ha una consciència de quines són les tasques i com s'han de fer.
		3.3.1. INVISIBILITAT		- El treball domèstic i de cura es veu com una afer aliè poc conegut i fins i tot s'invisibilitza. Se li treu importància.

CONCEPTE 4. L'HABITUS DE LA CURA

Com s'ha vist al *capítol 5*, l'*habitus* de P. Bourdieu (1991, 2006) ve a ser l'"angle de visió" del món del qual parteix cada individu, les "ulleres" subjectives que du damunt seu i que li permeten interpretar, interioritzar i generar, des d'aquesta base significativa, les *formes de fer* que guiaran les seves obres quotidianes. L'*habitus* de P. Bourdieu té una funció clarament estructuradora de les pràctiques i és per això que s'ha considerat oportú incloure'l en el model d'anàlisi. És un concepte que pot contribuir a comprendre el perquè de determinades pràctiques de la cura quotidianes, ja sigui pel que fa a les diferents formes de la divisió sexual del treball o al tipus d'institució on s'ubica la cura —Estat, mercat o família.

Així, s'ha reduït l'*habitus* genèric de P. Bourdieu (1991, 2006) al qual s'ha anomenat l'*habitus de la cura* per descriure l'esquema de significats que embolcallen les pràctiques quotidianes al voltant del treball domèstic i de cura. Bàsicament, l'*habitus de la cura* abraça les nocions morals i subjectives que envolten la divisió sexual del treball i el model d'organitzar la cura en societat. S'ha comprès, d'una banda, la *valoració actual* que es té d'aquests dos aspectes, és a dir, quina valoració global es fa de l'estatus quo de la cura en la societat espanyola i, de l'altra, quin és l'"ideal de cura" (Hochschild, 1995; Kremer, 2005, 2007) —entre gèneres i entre institucions—, que es desitjaria en un escenari hipotètic. Finalment, també s'examina una imatge evolutiva de l'*habitus* de la cura en el temps que pugui informar de les percepcions de la cura —evolució de la cura positiva o negativa— entre generacions. Tot plegat, queda enregistrat a la taula d'indicadors 4, en la qual s'expliquen amb més detall cada una d'aquestes dimensions, juntament amb els seus components i indicadors.

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
<p>4. HABITUS DE LA CURA</p>	<p>4.1. ORGANITZACIÓ DE LA CURA</p>	<p>4.1.1. Valoració estat actual</p>	A. Família	- Valoració del rol que desenvolupa la família a la societat en la provisió i gestió del benestar quotidià.
			B. <i>Estat del benestar</i>	- Valoració de les polítiques socials existents em matèria de conciliació de la vida laboral i familiar i en igualtat. Valoració dels serveis oferts (quantitat, accessibilitat, cost, horaris, etc.), els permisos, les prestacions econòmiques (quantia, durada, accés, etc).
			C. Mercat	- Valoració del funcionament de les empreses en temes d'igualtat i conciliació (plans d'igualtat, flexibilitat horària, permisos, tractament igualitari, etc.).
		<p>4.1.2. "Ideal de cura"</p>	A. "Ideal familiar"	- Es veu a la família com la institució per excel·lència de provisió de la cura. - L' <i>estat del benestar</i> vist com a últim recurs, quan la família falla.
			B. "Ideal universal"	- Idea que l' <i>estat del benestar</i> ha de garantir el dret a ser cuidats quan la persona es posa malalta o quan la persona es troba en una etapa vital de dependència. Idea que les institucions públiques són un bon lloc per a ser cuidats, en el qual la persona cuidada estimula les seves habilitats socials i rep una atenció professionalitzada, cosa que la família no pot garantir, necessàriament. - Ideal de la universalització dels serveis i prestacions relatives a la cura. - La família com a institució de companyia a la persona dependent però en cap cas com a referent en la cura.
			C. "Ideal mercantil"	- Idea que els serveis privats i remunerats gaudeixen de més prestigi i d'una cura de qualitat. - La cura a casa però privada permet personalització i atenció constant, fet que els serveis de l'EB no garanteixen. Idea de preservar la individualitat i de no mostrar la situació de dependència que un viu a la col·lectivitat. - Pensar que s'està més ben atès si hi ha algú contractat privadament, tot i que no tingui les habilitats professionals corresponents als servei que ofereix. - No es contempla la família ni l'EB com a proveïdors, en tot cas la família com a gestora.
	<p>4.2. DIVISIÓ DEL TREBALL ENTRE GÈNERES</p>	<p>4.2.1. Valoració estat actual</p>	A. Igualtat	- Discurs basat en la igualtat. Es pensa que avui en dia homes i dones estan en igualtat de condicions i que la divisió sexual del treball és una qüestió del passat.
			B. Desigualtat	- Discurs basat en la desigualtat. Hi ha una clar consciències en relació al rol subordinat de la dona a l'àmbit de la llar.
		<p>4.2.2. "Ideal de cura"</p>	A. "Ideal «dual-carer»"	- Es veu la igualtat entre gèneres en el repartiment de l'execució i la gestió del treball domèstic i de cura com un horitzó a seguir i pel qual cal lluitar. Idea que la societat és més justa si tant l'home com la dona compartissin tasques productives i reproductives.
			B. "Ideal maternitat"	- Hi ha un discurs a favor de la igualtat en el repartiment de tasques però exceptuant la maternitat que es considera una activitat que "pertany" a la mare i que per qüestió d'instint ella pot desenvolupar amb més èxit que el pare.
	<p>4.3. EVOLUCIÓ EN EL TEMPS</p>	<p>4.3.1. Organització de la cura</p>	A. Evolució positiva	- "L'organització de la cura en societat ha millorat". Avui en dia hi ha més serveis, facilitats, prestacions, etc. Es pensa que avui en dia el conflicte "producció-reproducció" queda més ben resol entre l'Estat, el mercat i la família.
			B. Evolució negativa	- "L'organització de la cura en societat ha empitjorat". Abans la família tenia un rol més important i les persones estaven "més ben cuidades".
		<p>4.3.2. Divisió sexual del treball</p>	A. Evolució positiva	- Un major repartiment de les tasques entre gèneres és favorable.
			B. Evolució negativa	- El retrocés del model «male breadwinner» es valora negativament.

6.1.1.3. Els conceptes finals: la divisió sexual del treball, la gestió del treball domèstic i de cura i la gestió del treball domèstic assalariat

Els “conceptes finals” són els que es busca explicar en el model d'anàlisi i que se sospita que són fruit de la intersecció dels “conceptes estructurals” i els “conceptes intermedis”. Així, la classe social i l'*habitus* poden explicar les pràctiques de la cura en la seva totalitat, de les quals aquí s'han recollit principalment tres: *el patró de divisió sexual del treball*, *la gestió del treball domèstic i de cura* i *la gestió del treball domèstic assalariat*.

CONCEPTE 5. LA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL

La *divisió sexual del treball* en el context occidental és la font material i simbòlica de la qual es nodreix la desigualtat de gènere. És el contracte implícit per excel·lència entre els homes i les dones propi de les societats salarials, des d'on es dirimeixen les relacions socials entre sexes (Hirata i Kergoat, 2000). Avui en dia, les dones continuen presidint l'àmbit domèstic i són les mediadores principals de les relacions intrafamiliars, malgrat la seva major incorporació en el mercat de treball i, en un sentit invers, la tolerància social entorn de l'exempció masculina en les esferes de la domesticitat es resisteix al canvi (Crompton *et al.*, 2007c; Torns, 2008a).

Una divisió sexual del treball especialitza, distingeix i jerarquitzava la vàlua social atribuïda a cada treball —productiu i reproductiu—, i és el treball de la producció de béns i serveis el que assaboreix el major reconeixement social i econòmic. L'assignació del treball domèstic i de cura a les dones, que queda subscripta en la divisió sexual del treball, explica per què la decisió entorn de les formes de gestionar i administrar el treball domèstic i de cura es filtra quasi sempre a través de les dones, sent elles mateixes les qui avaluen, gestionen i dirigeixen el treball domèstic assalariat en cas que en tinguin.

Els diferents patrons de divisió sexual del treball que s'han escollit per operativitzar la informació han estat inspirats en la proposta de M. Kremer (2005, 2007)³⁵⁵ pel fet que cada un d'ells porta implícit un “ideal de cura” (Letablier, 2007) i un “ideal de ciutadania” determinat. Així, s'ha considerat el *patró tradicional* —mare «full-time»—, el *patró substitutiu* (entre dones) —familiar pròxim, no familiar però conegut i persona remunerada— i el *patró coparticipatiu* (entre gèneres) —equitatiu (quan hi ha corresponsabilitat total) i de col·laboració (quan l'home presta una “ajuda” puntual).

³⁵⁵ Consulteu la Figura 3 del capítol 1.

Al marge de la forma pràctica que pren la divisió sexual del treball, també s'ha concebut la seva forma simbòlica, és a dir, la forma com s'interioritza en l'imaginari i com es viu significativament. Interessa veure, doncs, quina és l'opinió i significació al voltant dels rols de gènere (Carrasquer *et al.*, 1998) activats en la vida quotidiana per descobrir si al darrere hi ha una situació de *malestar*, de *conformitat* o d'*indiferència* —taula d'indicadors 4. Finalment, s'ha considerat oportú introduir com a dimensió de la divisió sexual del treball, la trajectòria que ha tingut la persona entrevistada en relació amb aquesta qüestió, des de la seva socialització primària i secundària, passant per la seva situació actual en parells fins a arribar a les formes de transmissió d'aquesta pràctica als descendents.

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
5. DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL	5.1. DISTRIBUCIÓ I EXECUCIÓ DEL TDC (<i>pràctica <> discurs</i>)	5.1.1. PATRÓ TRADICIONAL		- Dona «full-time». Exclusivitat de la dona de la família en la provisió (total) i gestió (total) de la cura. S'externalitza de forma molt excepcional, en cas de situació d'emergència.
		5.1.2. PATRÓ SUBSTITUTIU (entre dones)	A. Familiar pròxim	- Reemplaçament assidu de la provisió de benestar entre la xarxa familiar femenina. - Distinció segons eix generacional i de parentiu: àvia, mare, filla, germana, cunyada, nora, tieta, sogra, cosina, etc.
			B. No familiar: conegut	- Es comparteix la provisió de benestar amb una persona que no forma part de la família més directa però amb la que hi ha una relació de coneixença: veïna, amiga, companya de feina, mare d'amics/gues de la criatura, persona del barri, etc.
			C. Persona remunerada	- Es trasllada total o parcialment l'execució del treball domèstic i de cura al mercat, a través de la remuneració d'una tercera persona, que acostuma a ser una dona.
		5.1.3. PATRÓ DE COPARTICIPACIÓ (entre gèneres)	A. Col·laboració	- Idea que la parella "ajuda" o "col·labora" en les tasques domèstiques, però no té un paper amb iniciativa. A remolc de les demandes de la dona provisorà i/o gestora. - La col·laboració remet a un tipus "d'ajuda puntual" per part de la parella.
			B. Equitatiu	- Existeix un repartiment equitatiu entre l'home i la dona de la càrrega total de treball. - La implicació dels dos membres de la parella és constant.
		5.1.4. PATRÓ SUBVERSIU		- Hi ha una inversió dels rols tradicionalment adscrits a l'home i la dona.
	5.2. OPINIÓ RESPECTE A LA DISTRIBUCIÓ DE ROLS	5.2.1. CONFORMITAT		- Acceptació de la distribució de rols afí a una divisió sexual del treball. S'expressa conformitat i benestar amb la situació que es viu. No hi ha voluntat de canviar les coses perquè es considera que en l'actualitat es fan de la millor manera possible.
		5.2.2. MALESTAR		- Crítica de la distribució de rols basats en la divisió sexual del treball que es dona dins la llar. S'expressa malestar i rebuig de la situació que es viu. Es mostra un desig de canvi.
		5.2.3. INDIFERÈNCIA		- El repartiment del treball domèstic i de cura és un tema que no entre en l'escala habitual de preocupacions. No hi ha una opinió formada respecte d'això. És una qüestió menystinguda.
	5.3. TRAJECTÒRIA DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL	5.3.1. Socialització primària	A. Repartiment intergeneracional	- Procés de socialització primària (repartiment de feines a casa per sexes). - Rol mare, pare, avi, àvia, germans/es, altres parents en la cura familiar i les tasques domèstiques de la llar. Hi ha un repartiment entre diferents generacions de dones, sobretot entre la mare i les filles.
			B. Unigeneracional	- La mare és l'única i exclusiva responsable de les tasques de la llar. No hi ha implicació dels fills/es.
			C. Mare-"doble presència"	- Identificació-rebel·lió amb el rol de la mare de doble presència. - Actualització/rebuig de les pautes de gènere apreses en la socialització primària.
			D. Mare-"mestressa de casa"	- Identificació-rebel·lió amb el rol de la mare de "mestressa de casa". - Actualització/rebuig de les pautes de gènere apreses en la socialització primària.
		5.3.2. Socialització secundària		- L'escola i la transmissió de la divisió sexual del treball.
		5.3.3. Relació parella	A. conflicte explícit	- Tensions explícites en la parella per la implicació de cada un en el treball domèstic i de cura (rol respecte a la llar i rol parental). Possibles moments de ruptura (divorci, separació): relació amb el repartiment del treball domèstic i de cura. - Situació de mobilitat social en ajuntar-se amb la parella (ascens/descens). Possibles conflictes, tensions i modificació o reproducció de rols apresos en la socialització primària.
			B. conflicte tàcit	- Hi ha un malestar però s'adopta una actitud de resignació. Es fa la feina domèstica i familiar amb un cert desacord però no es provoca el conflicte per por a les conseqüències que pugui tenir una situació de tensió en la relació amb la parella.
	C. Harmonia		- No es produeixen conflictes ni s'evadeixen. Hi ha un acord implícit en la parella en què la distribució de rols es considera pertinent per als dos.	

CONCEPTE 6. GESTIÓ DEL TREBALL DOMÈSTIC—CURA

R. Crompton (2001, 2003) ja va recollir a la seva tipologia de «household arrangements»³⁵⁶, l'externalització de la cura al mercat «marketized caregiver» i/o a les institucions públiques «state caregiver». La *gestió del treball domèstic i de cura* que aquí s'exposa fa referència, precisament, al model de gestió que les llars trien per dur a terme aquest treball en relació amb la seva ubicació entre les tres esferes principals de benestar o de provisió de la cura —família, Estat i mercat. Així, s'han considerat quatre tipus de gestió:

- a) *Mercantilització de la cura*: utilització de serveis plenament privats, ja sigui per a la cura de nens/es o de persones adultes dependents —serveis empresarials o serveis informals com algunes formes del treball domèstic assalariat.
- b) *Institucionalització de la cura*: externalització de la cura en forma de serveis de titularitat pública —«to receive care»— o en forma de temps per a la cura —«time to care»— (Balbo, 1987a; Knijn i Kremer, 1997) com els beneficis fiscals, el temps parcial, les prestacions econòmiques, els permisos, etc.
- c) *Autogestió familiar de la cura*: els membres de la família, principalment la dona, assumeixen l'execució i la provisió del treball domèstic i de cura, ja sigui per una absència d'alternativa o per convicció.
- d) *Model mixt*: és la combinació de qualsevol dels dos modes anteriors o la combinació de tots tres.

Aquestes quatre formes de gestió del treball domèstic i de cura venen definides per les dimensions que C. Thomas (1993) denomina “domini social” —públic, privat o domèstic—; l’“àmbit institucional” —llar, residències, llars d'infants, serveis socials, etc.—; la “relació interpersonal” que es produeix en l'acte de provisió de la cura entre la persona cuidadora i la persona cuidada —familiars, amics, professionals, etc.— i el tipus de “relació econòmica” —remunerada o no remunerada³⁵⁷.

³⁵⁶ Consulteu la Figura 4 de l'*apartat 1.3. del capítol 1*.

³⁵⁷ Vegeu les set dimensions de la “cura” definides per C. Thomas (1993) al *capítol 1*.

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
<p>6. GESTIÓ DEL TREBALL DOMÈSTIC I DE CURA</p>	<p>6.1. INSTITUCIÓ PRINCIPAL PROVEÏDORA</p>	<p>6.1.1. MERCAT (Mercantilització de la cura)</p>	A. Serveis privats	<p>- Externalització bàsicament en forma de SERVEIS totalment privats:</p> <p>A) <i>Si el grup d'usuaris són criatures:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Llar d'infants Ludoteca Activitats extraescolars (esport, música, idiomes, manualitats, etc.) <p>B) <i>Si el grup d'usuaris són persones grans dependents:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Servei d'atenció domiciliària (SAD) Llar d'avis Centre de dia Apartaments de luxe
			B. TDA	<p>- Remuneració d'una persona per a la neteja, cura de persones grans, cura de criatures, cangur, planxa, cuina, jardineria, xofer, acompanyament per activitat concretes, etc.</p>
		<p>6.1.2. ESTAT DEL BENESTAR (Institucionalització de la cura)</p>	A. «To receive care»	<p>- Externalització bàsicament en forma de SERVEIS de titularitat pública:</p> <p>A) <i>Si el grup d'usuaris són criatures:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Llar d'infants Ludoteca <p>B) <i>Si el grup d'usuaris són persones grans dependents:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Teleassistència Servei d'atenció domiciliària (SAD) Llar d'avis Centre de dia Pisos compartits
			B. «Time to care»	<p>- Beneficis fiscals.</p> <p>- Llicències o permisos de maternitat i paternitat.</p> <p>- Temps parcial.</p> <p>- Reducció de jornada.</p>
			C. Tipus de gestió	<p>- Privat (subcontractació); semipúblic (concertació); públic (gestió pública)</p>
		<p>6.1.3. FAMÍLIA (Autogestió de la cura)</p>	A. Autosuficiència	<p>- Els membres de la família porten el pes quasi total de la provisió i gestió de la cura de la persona dependent.</p> <p>- Encara que es pogués, no s'externalitzaria. Predomina la idea que "la família (dona) pot amb tot" i que no calen ajudes externes a l'esfera familiar. Inclús es viu com un "fracàs femení" haver de requerir ajuda externa (mercantil o familiar) per a les tasques domèstiques, ja que el rol de la "dona-esposa" que és té interioritzat és el de proveir i gestionar exclusivament el treball domèstic i de cura de la llar.</p>
			B. Absència d'alternativa	<p>- Els membres de la família porten el pes quasi total de la provisió i gestió de la cura de la persona dependent.</p> <p>- Queda palès que en cas que existís la possibilitat econòmica de fer-ho, s'externalitzaria el treball domèstic i de cura al mercat. Si ho gestiona únicament la família (dona) és perquè "no hi ha més remei".</p>
		<p>6.1.4. MODEL MIXT</p>	A. Mercat+EB	<p>- Preval un model combinat de provisió mercantil i estatal (baix paper família: paper gestor).</p>
			B. Mercat+Família	<p>- Preval un model combinat de provisió mercantil i familiar (baix paper EB).</p>
			C. EB+Família	<p>- Preval un model combinat de provisió estatal i familiar (excepcionalitat recurs mercantil).</p>
			D. M+F+EB	<p>- Preval un model combinat de provisió mixt de les tres esferes (no s'observen prevalences d'una esfera respecte a les altres).</p>

CONCEPTE 7. LA GESTIÓ MERCANTIL DEL TDA

Una de les dimensions de la gestió del treball domèstic i de cura —*concepte 6*— és l'externalització al mercat d'aquest treball. Un dels focus d'interès d'aquesta tesi doctoral és veure com les classes socials no només prenen decisions i acords diferents al voltant de la gestió del treball domèstic i de cura, sinó que, fins i tot, poden administrar, gestionar i dirigir de forma diferent el treball domèstic assalariat en cas de disposar-ne. La inclusió del treball domèstic assalariat en el model d'anàlisi queda justificada en els *capítols 2 i 4* on es posa de manifest que aquest tipus de pràctica mercantil segueix una tendència ascendent tant en l'àmbit mundial com en la societat espanyola.

El major protagonisme de la mercantilització de la cura i l'*etnoestratificació* consegüent d'aquest sector del mercat, així com l'expansió d'aquesta pràctica a nous estrats de l'estructura social, configura un nou escenari digne de ser estudiat des de la sociologia i que pot aportar informació rellevant a les teories de l'estratificació social, atès que la mercantilització de la cura, en les seves dimensions actuals, arrossega un fort impacte en la "resituació" de les divisions de classe, de gènere i d'ètnia. Per tant, en primer lloc, cal definir *què* s'entén per la *gestió mercantil del treball domèstic assalariat*, quines modalitats diferents pot adquirir i quines possibilitats d'anàlisi pot aportar a aquesta tesi. Per *gestió mercantil del treball domèstic assalariat* (TDA) s'entén la manera com la persona ocupadora administra, dirigeix i es relaciona amb les treballadores domèstiques assalariades, un tipus de gestió que no deixa d'estar connectat amb l'*habitus de la cura* socialitzat i construït en cada *classe social* i amb l'imaginari simbòlic on es circumscriu aquesta ocupació.

Fonamentalment, s'han definit tres formes bàsiques de gestió del TDA, a mode de "tipus purs", que dissenteixen entre si segons el grau de "(neo)servilisme" (Fraisse, 2000; Parella, 2003) que incorporen: la *modalitat (neo)servilista*, la *modalitat professional* i la *modalitat contradictòria*.

7.1) La modalitat "(neo)servilista"

La *modalitat (neo)servilista* de gestió del treball domèstic assalariat arrenca d'algunes de les nocions de G. Fraisse (2000) exposades al *capítol 2*, segons la qual les pràctiques "(neo)servils" que tenen lloc amb la mercantilització de la cura recorden algunes de les pràctiques anacròniques de les societats precapitalistes i entren en contradicció amb els principis democràtics vigents. Aquesta modalitat de gestió encaixa amb certa facilitat amb les pautes *familistes* pròpies dels *països mediterranis* pel fet que es tracta d'una modalitat fidel al mode de funcionament *familista*, basat en

la importància de les relacions intrafamiliars i personals en la difusió de benestar quotidià i l'exempció, o presència feble, de les institucions públiques en la seva provisió.

La *modalitat (neo)servilista* del treball domèstic assalariat es basa en la delegació mercantil del treball domèstic i de cura, per part de les unitats familiars, però sense qüestionar la seva forma sexuada, el seu imaginari social o les seves possibilitats de professionalització. El procés consisteix a transferir la domesticitat i la idiosincràsia *familista* al mercat ("*familisme* mercantilitzat"), de forma que "no canvia res", només la relació salarial que contrau una "nova treballadora", diferent de la "dona mare-esposa". La característica bàsica de la *gestió (neo)servil* del treball domèstic assalariat és la seva resistència a la professionalització i modernització, que fa que la relació laboral quedi falcada en un sistema de funcionament basat en la informalitat, l'arbitrarietat i la precarietat en les condicions de treball. Els components centrals de la relació laboral que pressuposa aquesta modalitat són quatre: el servilisme, l'asimetria, la informalitat i la individualització de les relacions laborals.

El servilisme, com s'ha concretat al *capítol 2*, es manifesta en una forta intensitat de les relacions personals, la segregació de l'espai i el menjar, el "maternalisme" i la deferència. En segon lloc, l'asimetria en la relació laboral es materialitza en una relació ocupadora-treballadora basada en rols altament diferenciats i moralment jerarquitzats dins de la unitat domèstica. Atesa la situació de "convivència" en un mateix espai, els rols que representen l'ocupadora i la treballadora queden estrictament delimitats i associats a dues feminitats èticament asimètriques (Oso, 1998; Anderson, 2000). Apareixen aquí importants mecanismes simbòlics de distinció entre la "senyora" i la "noia" que tenen la funció d'evitar la confusió de rols i les possibles tensions.

En aquest sentit, la procedència nacional de les treballadores domèstiques i de cura pot magnificar aquesta diferenciació de rols, sobretot si les persones ocupadores associen el context d'origen de la dona treballadora —estrangera— a un context sociocultural "inferior" i "endarrerit". Quan apareix l'estigma nacional, el vincle jeràrquic entre la treballadora i l'ocupadora quedaria "justificat", dotant aquesta última de prerrogatives per donar "llicions morals". El tercer component de la *modalitat (neo)servilista* és la informalitat de la relació laboral que, en cas que el treball domèstic assalariat es faci dins l'economia informal, encara té un impacte més acusat. El treball informal és el que eludeix la legislació fiscal, laboral o social o com diu I. Pla Julián (2004):

«Aquellas formas de trabajo remunerado, dirigidas a la producción o venta de bienes o servicios, que se ocultan o escapan al control del Estado de cara a la Seguridad Social, la legislación laboral o el pago de ciertos impuestos, pero que son legales en el resto de los aspectos que las conforman. (...) la naturaleza de la

relación de empleo, cuando se desarrolla parcial o totalmente fuera de las regulaciones legales y de los estándares habituales de empleo de una sociedad la que define la informalidad del empleo.» [Pla Julián, 2004:27-28]

La informalitat en la gestió del treball domèstic assalariat es concreta en pràctiques com la no formalització d'un contracte escrit o l'evasió fiscal a la Seguretat Social. Una informalitat que també pot derivar en situacions d'arbitrarietat respecte a les condicions de treball, en què els acords es prenen en una *relació individualitzada i directa* entre l'ocupadora i la treballadora, desprotegida d'un marc institucional i dotant d'un escàs *poder social de negociació* (Villa, 1990; Prieto, 1994) la treballadora. La negociació individual entre les parts —sense intermediaris, negociació col·lectiva, ni quasi referències legals—, es converteix en el mecanisme privilegiat de regulació de la relació entre treballadores i ocupadores i la configuració de les condicions laborals i salarials. Es tracta d'un tipus de relacions amb una dinàmica “espontània” (Pla Julián, 2004).

Es preveu que aquest tipus de modalitat aglutinarà més dones immigrants que espanyoles per la simple raó que les treballadores espanyoles ja no estan disposades a tolerar les condicions que integra aquest patró de gestió de la mà d'obra, movent-se cap a sortides laborals amb un tracte menys servilista.

7.2) La modalitat professional

La *modalitat professional* de gestió del TDA s'ha concebut com la “categoria polar” (Wright, 2001) oposada a la *modalitat neo(servilista)* i, per tant, els components d'aquesta modalitat de gestió se situen, des d'un punt de vista analític, a l'extrem contrari dels trets descrits en la gestió de tipus *neo(servil)*. Si bé l'aplicació d'aquesta última implica una precarització i informalització de les relacions laborals, la *modalitat professional* seria la que es regeix, per damunt de tot, per un criteri de “qualitat laboral” i per la voluntat de dignificar les condicions laborals d'aquesta ocupació.

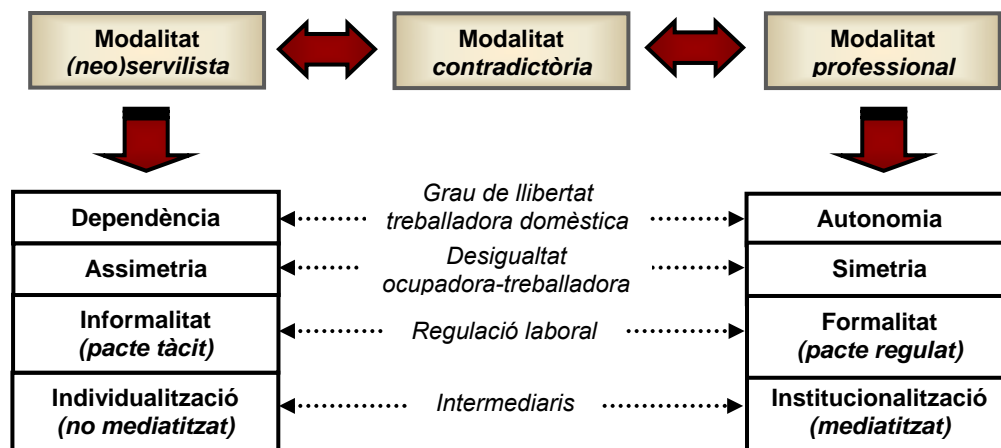
En aquesta modalitat prevalen valors com l'autonomia o la independència de la treballadora, una major simetria en les relacions ocupadora–treballadora i l'acompliment d'un marc normatiu i legal regulador —*relació institucionalitzada*. Aquests criteris garanteixen una certa “objectivació” de la relació laboral, contribueixen a la professionalització i revaloració social de l'ocupació, proporcionant a la treballadora eines per desplegar el seu *poder social de negociació* i acostant el treball domèstic assalariat a la resta d'ocupacions. Un exemple d'aquesta *modalitat professional* és el que s'inscrivia en les propostes iniciàtiques del *Llibre blanc* de la Unió Europea (1993), on, a través de la proposta dels serveis d'atenció a la vida diària (SAD) o “serveis de proximitat”, es buscava, no només cobrir un nínxol del mercat de treball, sinó crear “ocupació de qualitat” i “sostenible”. El fracàs d'aquestes propostes

l'han estat posant de manifest, des del començament, autores com T. Torns (1997) o S. Parella (2000, 2003, 2004), les quals veuen en aquest filó d'ocupació —el també anomenat “quart pilar” de l'estat del benestar— un gueto expansiu de precarietat femenina, per tractar-se de serveis que es perceben com una mera prolongació del treball domèstic i de cura realitzat a la llar de forma gratuïta. I no només es tracta d'un sector d'ocupació precari i feminitzat, sinó cada vegada més etnitzat i racialitzat (Parella, 2004).

7.3) La modalitat contradictòria

La tercera modalitat és un conglomerat de les dues modalitat anteriors i combina trets propis de la modalitat professional amb trets de la modalitat “(neo)servilista”.

Figura 17. La modalitat “(neo)servilista” versus la modalitat professional

Font: elaboració pròpia.

Al marge d'aquestes tres modalitats, s'han contemplat tres dimensions més que poden ser d'interès per fer una aproximació més acurada al tipus de gestió del TDA que té lloc en cada llar–família. Aquestes són:

- El grau d'implicació de la dona ocupadora com a gestora del TDA: *gestió total* (assumida o rebel·lada); *gestió compartida* (amb la parella) o *gestió delegada* —a la parella o a una segona treballadora domèstica. Aquesta dimensió pot ser útil per a veure com la gestió del TDA afecta la divisió sexual de la llar (Gregson i Lowe, 1994b), ja sigui mantenint-la o transformant-la.
- La funció social del TDA: tal com s'ha exposat al capítol 2, la mercantilització de la cura pot tenir una *funció utilitària* (“allò necessari”); una *funció sumptuària/distintiva* (“gust pel luxe”) o una *funció identitària* (“gust mimètic”) en funció de quins són els motius de fons que han impulsat a una llar a adquirir

aquest servei (Oso, 1998; Colectivo IOÉ, 2001a). La diversificació de la demanda de TDA no només és símptoma de tota una sèrie de canvis en la gestió del benestar quotidià, sinó que es creu que pot comportar canvis en el significat i la funció social que tradicionalment havia tingut la mercantilització del treball domèstic i de cura.

- c) El *nivell de conflictivitat*: finalment, a banda de si la modalitat de gestió del TDA és *(neo)servilista*, *contradictòria* o *professional*, s'ha considerat pertinent tenir en compte el grau de conflictivitat present, és a dir, si el TDA es viu de forma problemàtica per tensions emergides arran de robatoris, problemes de puntualitat, insults, etc., o bé, en canvi, aquest tipus de tensions no apareixen.

CONCEPTE	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
7. GESTIÓ MERCANTIL DEL TDA	7.1. RELACIÓ LABORAL OCUPADORA- TREBALLADORA	7.1.1. Gestió “(neo)servilista”	A. (neo) Servilisme	- Forta dependència personal (relació altament personalitzada). Confusió relació laboral-personal. - Pràctiques “maternalistes”. - Segregació espacial i del menjar. Ús de la deferència.
			B. Asimetria	- Rols altament diferenciats i moralment jerarquitzats (la “senyora” i la “noia”). “Dues feminitats”. Relacions de superioritat-inferioritat.
			C. Informalitat (pacte tàcit)	- Pacte establert a partir de la “mútua confiança”. Contracte informal. - Arbitrarietat en les condicions de treball (horaris, tasques a fer, improvisació, “temps de presència”).
			D. Individualització	- No hi ha marc institucional ni intermediaris en la relació laboral. Tot queda en l'àmbit privat.
		7.1.2. Gestió professional	A. Autonomia	- Independència en la gestió i la realització de les feines i baixa sobrepersonalització.
			B. Simetria	- Relacions més igualitàries entre la treballadora i l'ocupadora.
			C. Formalitat (pacte regulat)	- Contracte formal explícit seguint un model regulat. - Delimitació de les condicions de treball. - Idea de “qualitat professional”. Persona treballadora amb formació.
			D. Institucionalització	- Existència d'un intermediari institucional entre l'ocupadora i la treballadora.
		7.1.3. Gestió contradictòria		- Combinació de trets propis de la modalitat “(neo)servilista” i trets de la modalitat professional.
		7.2. GRAU DE GESTIÓ OCUPADORA	7.2.1. Gestió total	A. Rebel·lió
	B. Assumpció			- Ídem (“gestió subvertida”) però la gestió del TDA esdevé un tret definitori de la identitat de la persona ocupadora, una activitat a través de la qual aquesta es defineix com a persona i que és acceptada com a tal. Hi ha la idea implícita que només ella pot desenvolupar bé aquesta funció gestora.
	7.2.2. Gestió compartida			- Dona i parella s'encarreguen de forma conjunta de la gestió del TDA. Hi ha una corresponsabilitat en la gestió i una divisió de les tasques gestores.
	7.2.3. Gestió delegada		A. La parella	- La gestió del TDA és una tasca adjudicada a l'home dins de la família i de la qual ell se'n fa el màxim responsable. Dona col·laboració excepcional.
			B. Una treballadora domèstica	- La gestió del TDA es delega en bona part a la treballadora domèstica de més confiança i que té un cert rang de superioritat dins el conjunt del servei. Aquest cas només es donaria en aquells casos on hi ha més d'una persona treballant en el TDA.
	7.3. FUNCIO SOCIAL DEL TDA		7.3.1. Funció sumptuària	
		7.3.2. Funció utilitària		- Externalització del treball domèstic i de cura per una <i>necessitat real</i> (“No es pot fer”). L'externalització servei per atenuar els efectes de la “dobles presència”.
		7.3.3. Funció identitària		- Imitació de les pràctiques de les classes dominants. - “Noves classes riques”: procedència d'un entorn humil, mobilitat social recent però pràctiques burgeses.
	7.4. NIVELL DE CONFLICTIVITAT	7.4.1. Relació problemàtica		- S'expressen problemes amb la treballadora com robatoris, mala relació, insults, problemes de puntualitat, de ganduleria, etc.
		7.4.2. Relació Aproblemàtica		- Relació aproblemàtica.

CONCEPTE 8. LA PRÀCTICA DE CONSUM DE TDA

Al model de gestió mercantil del TDA —*concepte 7*— s’hi afegeix la *pràctica de consum del TDA* que, més que basar-se en el patró de relació laboral que es crea entre l’ocupadora i la treballadora, pretén informar de la forma com es consumeix el TDA. S’han considerat cinc dimensions d’aquest concepte:

- a) Les *tasques que són externalitzades* neteja, cura d’infants o cura de persones adultes dependents i el seu nivell de segregació per gènere —segregades o neutres— (Gregson i Lowe, 1994b; Crompton i Lyonette, 2007);
- b) *El règim laboral*: modalitat interna, externa, “per hores” o la combinació de diferents modalitats.
- c) *L’assiduitat en el consum*: consum “heretat” de la socialització primària, consum “ordinari” i consum “extraordinari”.
- d) *La via de col·locació*: si és *informal* (parents, amics, veïns, coneguts, etc.) o *formal* (institució, empresa, parròquia, etc.).
- e) *El motiu de l’externalització*, és a dir, les causes explícites i implícites que han portat la llar ocupadora a contractar TDA. Per exemple, arran d’una saturació de la càrrega que suposa la divisió sexual del treball; com a conseqüència de la maternitat o com a pràctica de consum, que pot aportar més temps de qualitat o facilitar un procés de promoció laboral.

CONCEPTE	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS	
8. PRÀCTICA DE CONSUM DE TDA	8.1. TASQUES EXTERNALITZADES	8.1.1. Neteja	A. Tasques segregades	- Tasques tradicionalment adjudicades a la dona: rentar la roba, planxar, netejar, treure la pols.
			B. Tasques neutres	- Tasques que acostumen a ser més indiferents al gènere: cuinar, comprar, rentar els plats, passar l'aspiradora.
			C. Ambdues	- Externalització tant de les tasques més segregades per gènere com de les més neutrals.
		8.1.2. Fills/es	- S'externalitza la cura dels fills a través de cangurs.	
		8.1.3. Gent gran dependent	- S'externalitza la cura de la gent gran.	
		8.1.4. Neteja i cura	- Model combinat on s'externalitza tant la cura com el treball domèstic. Una o més persones assalariades.	
	8.2. RÈGIM LABORAL	8.2.1. Interna	- Allotjament i manutenció de la treballadora al domicili de l'ocupadora.	
			- Alt "temps de presència".	
			- Disponibilitat absoluta.	
			- Realització de tot tipus de tasques.	
	8.2.2. Externa	- Treballadora està en una sola llar (té una sola ocupadora) a jornada completa o parcial.		
		- Manutenció i allotjament al domicili de la treballadora.		
	8.2.3. Per hores	- La treballadora acostuma a treballar per diferents llars (diferents ocupadores) a jornada parcial.		
		- Manutenció i allotjament al domicili de la treballadora.		
	8.2.4. Model combinat	- Combinació de diferents dels règims exposats anteriorment (extern-intern//extern-"per hores")// intern-"per hores").		
	8.3. ASSIDUÏTAT EN EL CONSUM	8.3.1. Consum heretat	- Alta normalització en el consum de treball domèstic assalariat. Considerat fins i tot un consum imprescindible per a la supervivència de la família i la lla i pràctica extrapolable a "tothom". Es tracta d'un consum que ve heretat per les tradicions de casa "de tota la vida" i que no es qüestiona i el qual es manté en certs períodes tot i no ser del tot necessari.	
		8.3.2. Consum ordinari	- La pràctica és habitual però no necessàriament prové d'una tradició familiar. És el cas del consum de TDA d'una família que ha patit un procés de mobilitat ascendent en l'escala social i que ara ha normalitzat la tinença de TDA però que en cap cas ha estat sempre una pràctica naturalitzada en el seu passat.	
		8.3.3. Consum extraordinari	- En moments d'urgència. Situació complicada a nivell familiar per proveir el treball domèstic i de cura de forma autogestionada (malaltia, excés de feina remunerada, etc.). Situació d'excepcionalitat. Pràctica de consum fins el moment considerada aliena i improbable.	
	8.5. VIA DE COL·LOCACIÓ	8.5.1. Via formal	- Recerca de la treballadora en agències de col·locació (entitats, parròquies, organitzacions empresarials).	
		8.5.2. Via informal	- Preval la indiferència en la tria de la treballadora. Es diposita la confiança en les agències de col·locació.	
8.6. MOTIU EXTERNALITZACIÓ	8.6.1. Crisi DST	- Permet més flexibilitat en els canvis de treballadores en cas que no agradi; menor responsabilitat de la persona ocupadora.		
		- Recerca de la treballadora a través de la xarxa social: veïns, amics, coneguts, familiars, gent del barri, etc.		
	8.6.2. Arran maternitat	- Es busca la proximitat, una relació de confiança, els contactes. Es busca una treballadora que pugui resultar "familiar" i en la qual es tingui la seguretat que "ha funcionat" en una altra llar.		
		8.6.3. Temps de qualitat	- El TDA s'agafa com una mesura per pal·liar el conflicte emergent de la divisió sexual del treball. O bé han sorgit problemes amb la parella en relació amb el treball domèstic i de cura o bé la dona-cuidadora ha patit una "crisi" per la sobrecàrrega de treball.	
8.6.4. Canvi laboral	- Amb el naixement dels fills/es es decideix externalitzar, parcial o totalment, el treball domèstic i de cura.			
		- El TDA es veu com un servei que permet "guanyar temps de qualitat": temps personal, temps per a l'oci, temps per consumir, temps per estar amb la família, temps per a la sociabilitat, aficions o simplement temps per descansar.		
		- El TDA apareix com una opció sobrevinguda per un canvi en el treball remunerat femení. La dona treballa més hores o accedeix a un lloc de més responsabilitat i es veu en el TDA l'única opció per poder conciliar vida laboral i vida familiar.		

6.1.1.4. Els conceptes satèl·lit

Per acabar, aquest apartat es compon dels conceptes que poden ser influents en el resultat global de les pràctiques de la cura però que no tenen cap posició analítica específica. Simplement, són aspectes contextuals que intervenen en el conjunt del procés que no tenen necessàriament una funció de *variable dependent* o *independent*. És per això que s'han etiquetat com a “conceptes satèl·lit”.

CONCEPTE 9. EL PERFIL DE LA DONA OCUPADORA

Aquest concepte ha donat lloc a una tipologia³⁵⁸ de diferents tipus de dones ocupadores, en funció de la seva posició en el contínuum producció–reproducció. Es tracta de veure com influeix la posició diferenciada de les dones en el treball remunerat —*àmbit productiu*— i el treball domèstic i de cura —*àmbit reproductiu*— o, si es vol, la posició de les dones en el «work-life conflict» (Crompton i Brockmann, 2006) en la decisió d'externalitzar el treball domèstic i de cura. Així doncs, el perfil de dona ocupadora ens informa de la posició particular que aquestes dones estableixen amb el món de la producció i la reproducció i com cada una de les combinatòries específiques d'aquests dos móns pot donar peu a formes diferenciades de gestió del TDA. Bàsicament, i seguint la proposta del Colectivo IOÉ (2001a) s'han distingit quatre perfils: a) la dona “mestressa de casa”; b) La dona “assalariada”; c) la dona “professional/directiva” i d) la dona “senyora de la casa”.

9.1. La “mestressa de casa”

Aquest tipus fa referència a aquelles dones totalment dedicades al treball domèstic i de cura i que no tenen cap connexió directa i permanent amb el mercat de treball remunerat. Sobretot són dones de classe treballadora que basen la seva posició de classe en la de l'home cap de família, seguint el *model convencional*. Són dones amb un capital econòmic i cultural baix i que no es plantegen mercantilitzar el treball domèstic i de cura llevat que sigui sota una situació d'urgència extraordinària.

La dona “mestressa de casa” desenvolupa i gestiona diàriament el treball domèstic i de cura i el viu com una activitat central i inalterable, que articula necessàriament la seva vida quotidiana. Segons C. Lozares (*et al.*, 1998), les persones orientades al treball domèstic i de cura són les que atorguen més connotacions favorables al treball productiu, produint-se una mena d'inversió de les representacions en relació amb la “pertinença material” de classe. Aquest “tipus–ideal”, però, presenta certes fissures en

³⁵⁸ La tipologia de les diferents ocupadores, s'ha elaborat a partir de l'estudi del Colectivo IOÉ (2001a), les aportacions del monogràfic núm. 55 de la revista *Papers*, elaborat pel *Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball* (QUIT) i les aportacions de Mª Á. Pérez Costa (1999).

l'observació empírica, atès que, malgrat que es tracta de dones actuen fonamentalment com a "mestresses de casa", tant en la seva dedicació material com en la concepció del seu paper social, dediquen una part del seu temps al treball productiu submergit, a vegades en forma de temps lliure i a vegades en forma d'un treball assalariat (Miguélez *et al.*, 1998). La dedicació parcial i intermitent a l'univers productiu pot estar dictada per una urgència econòmica però, sovint, també actua com un mecanisme de recuperació d'un nexa perdut amb el "món del treball", de manera que el temps lliure queda exprimit a la mínima expressió (Miguélez *et al.*, 1998).

La dona "mestressa de casa" reuneix la funció, legitimada i reconeguda implícitament, de realitzar, organitzar i gestionar les tasques de la llar, juntament amb la provisió de suport emocional, de manera que «su misión es mantener la unidad de la familia» (Pérez Costa, 1999:130). Així, la seva subjectivitat es basa en l'obligació moral i el sentiment de deute cap a la família, creant una mena de símil inqüestionable entre la mare, la família i ser "mestressa de casa" (Pérez Costa, 1999).

Tenint en compte que aquestes dones estan centrades en l'àmbit domèstic i familiar, és important considerar diferents situacions del seu cicle vital, que poden alterar la seva càrrega reproductiva. Així, cal diferenciar aquestes dones en funció de la conjuntura que viuen respecte de la seva dedicació i les seves responsabilitats reproductives: dones amb fills petits, amb fills grans, sense fills, amb persones dependents a càrrec, etc.

9.2) La "senyora de la casa"

La "senyora de la casa" té un "projecte de vida" basat en la domesticitat semblant al de la dona "mestressa de casa" però aquesta no executa tasques, sinó que, gràcies al seu poder adquisitiu elevat, les delega al mercat. La "senyora de la casa" es fa personalment en la direcció de la llar: «la gestión del hogar y la supervisión de la servidumbre suponen simbólicamente más que un trabajo o profesión mercantil: les configura como competentes guías del hogar y les presta una sólida identidad personal y familiar.» (Colectivo IOÉ, 2001a:375). En aquest cas, a més a més, la tinença de treball domèstic assalariat adquireix una funció simbòlica important i esdevé un signe d'estatus distintiu (Colectivo IOÉ, 2001a).

El perfil de dones ocupadores "senyores de la casa" és propi, fonamentalment, de dones de major edat, casades i de l'alta burgesia tradicional. Aquestes dones edifiquen un discurs crític amb la "dona moderna" actual que veuen com un referent de dona excessivament liberal i que ha abandonat les seves funcions de cohesió familiar. El minvament del rol femení de la domesticitat i l'augment de les quotes de llibertat

professional presagia un mal futur familiar pel perill d'esfondrament de l'estructura de la llar tradicional.

El Colectivo IOÉ (2001a) defineix el tipus de gestió del treball domèstic assalariat de les “senyores de la casa” com un *model prefordista*³⁵⁹, les característiques del qual són: la presència d'un fort servilisme, l'arbitrarietat de l'ocupadora i la submissió de la treballadora, l'existència de fortes connotacions “maternalistes” —sota la ficció il·lusòria de la “familiaritat”—, el rol marcat de control i direcció directa de la treballadora domèstica per part de l'ocupadora i la presència de signes de diferenciació social altament visibles.

En aquest cas, hi ha una sobrepersonalització accentuada de la relació laboral. La “senyora de la casa” no només és l'autoritat a la feina, sinó que també actua, en alguns casos, com a figura i guia espiritual. Tanmateix, la dona ocupadora es presenta com a guardiana del saber moral, com a posseïdora del “coneixement legítim” que ha de transmetre a la seva “deixeble”. Aquest tipus vincle quasi feudal està, sovint, fortament mediatitzat per l'edat, que estableix una dissociació entre les ocupadores “madures” i “senyores” i les treballadores “joves” i “ignorants” (Oso, 1998).

Segons els discursos analitzats pel Colectivo IOÉ (2001a), les “senyores de la casa” observen un cert desfasament de les treballadores domèstiques actuals en relació a les normes morals del “servei domèstic” autèntic. Es considera que el treball domèstic assalariat “ja no és el que era” i que s'està vivint un moment d'escassetat de “servidors veritaders” —competents, eficients i fidels. Es percep que les treballadores ja no guarden la mateixa deferència ni mantenen la mateixa actitud d'obediència que temps enrere. Segons aquestes dones «la época dorada del servicio doméstico ha pasado» (Colectivo IOÉ, 2001a:378); consideren que aquest servei abans era més econòmic i que la “senyora de la casa” el podia dirigir amb facilitat perquè “no treballava”; a més a més, els habitatges tenien les condicions necessàries per disposar d'aquest servei i els treballadors eren lleials; treballadors per a “tota la vida”. La situació actual, en canvi, mostra un panorama invertit: “no es poden contractar tots els treballadors domèstics que es voldrien perquè resulta car; tampoc no es pot gestionar plenament perquè es treballa fora de la llar i cal buscar fórmules de gestió indirectes i a distància” (Colectivo IOÉ, 2001a).

L. Oso (1998) i J. Rollins (1985) observen com les “senyores de la casa” mostren una preferència per a les treballadores domèstiques estrangeres, que tenen com a virtut “la interiorització de la submissió” i es veuen com a menys contestatàries; de forma

³⁵⁹ El Colectivo IOÉ (2001a) estableix una correlació entre les formes de gestionar el treball domèstic assalariat i els models de gestió empresarial de la mà d'obra —model *prefordista*, *pseudo-fordista* i *postfordista*. A aquests tres models n'afegeixen un quart que és la gestió *ambivalent*.

diferent, veuen com les treballadores espanyoles mostren més recel a un tracte servilista i es resisteixen a acceptar l'execució d'un rol basat en la inferioritat. La preferència per a les estrangeres es produeix, sobretot, en el treball de cura i atenció de persones dependents, on són més valorades que les espanyoles (Oso, 1998).

Per a J. Rollins (1985), el favoritisme cap a les treballadores estrangeres s'explica per un motiu de confirmació d'estatus. El fet de tenir una dona d'una altra ètnia amb trets fenotípics diferenciats mostra, automàticament, l'estatus de la serventa, de forma que les marques ètniques físiques actuen com un canal de transmissió immediat de l'estatus d'opulència de la persona ocupadora. Així mateix, si bé en un inici les espanyoles eren més valorades per por a l'"altre cultural", el prejudici racial es deixa de banda quan es perceben els beneficis del treball domèstic estranger: la submissió, la reducció de costos i el manteniment de les relacions i les pràctiques de dominació ètniques i de classe (Pla Julián, 2004).

9.3) La dona "professional"

La dona ocupadora de perfil "professional", a diferència dels dos models anteriors, ubica la seva font de socialització i realització personal en el desenvolupament professional. Les "dones professionals" representen un nou estatus de "persones servides", atès que no realitzen treball domèstic i de cura, malgrat que sí el gestionen (Colectivo IOÉ, 2001a). Són dones, majoritàriament, de la classe mitjana vella o nova que es veuen a si mateixes com a "dones modernes", en oposició a les generacions anteriors, no només pel seu estatus com a professionals, sinó per la nova visió que tenen del món de la reproducció. Són dones que tendeixen a ajornar l'edat de la maternitat o a restringir el nombre de fills de manera conscient, per fer possible la seva carrera professional o, simplement, per poder disposar de més temps d'oci o personal (Colectivo IOÉ, 2001a).

La varietat de posicions professionals d'aquestes dones pot derivar-se en diferents maneres de gestionar el treball domèstic assalariat. En aquest sentit, el Colectivo IOÉ (2001a) distingeix dos grans subsectors en funció del rang laboral: la "dona empresària" —"classe mitjana vella"— i la dona "directiva/professional" —"classe mitjana nova". La primera utilitza un model de *gestió pseudofordista*³⁶⁰ basat en una visió del TDA en termes de "conflicte de classes" —ocupadores *versus* treballadores. Es tracta de dones que prioritzen la lleialtat i l'autoritat per damunt de la familiaritat o les actituds maternals en la gestió del TDA. De forma diferent, el segon model —"dona professional/directiva"— utilitza un model de *gestió postfordista*, sustentat en una

³⁶⁰ S'utilitza el prefix "pseud" perquè a Espanya no hi ha patronal i sindicat en el sector del treball domèstic assalariat, de manera que la negociació col·lectiva entre els agents socioeconòmics no és viable (Colectivo IOÉ, 2001a).

estructura elàstica, movable i dinàmica. Aquest tipus d'ocupadores tenen certa experiència en la gestió de recursos humans, que és aplicada en la gestió del TDA, posant èmfasi en la dimensió motivacional i humana per assolir l'èxit en les relacions laborals (Colectivo IOÉ, 2001a).

A partir dels grups de discussió a dones ocupadores “professionals”, L. Oso (1998) observa com aquest col·lectiu percep la relació laboral amb la treballadora domèstica en termes igualitaris i té un discurs que fluctua entre allò personal i allò contractual. Aquestes dones es defineixen per una interiorització de valors com la “igualtat d'oportunitats” i són plenament conscients de les desigualtats de gènere però, de forma paradoxal, exerceixen un estancament de gènere en la pràctica mitjançant cert continuïsmen en l'exercici de la divisió sexual del treball. Així, la ideologia feminista hauria quallat entre aquestes dones “professionals” però no es traduiria a la pràctica: serien dones valorades pel seu rol econòmic i ciutadà dins la societat, pel seu “projecte autònom” i d'emancipació de la llar, però el model de gestió de la llar seguiria desenvolupant-se sota criteris sexistes (Rollins, 1985; Oso, 1998). En paraules de L. Oso (1998): «han hecho la revolución en la calle pero no en el hogar» (1998:195). Són dones que, davant la contradicció d'identitat que suposa la “doble presència” opten per la contractació de personal domèstic, que té dues funcions fonamentals: la reducció de la càrrega domèstica, traspasant-la a una altra dona, i la pal·liació de les tensions amb la parella. En aquest cas, el treball domèstic assalariat té una *funció suplent* (Colectivo IOÉ, 2001a), és a dir, que la treballadora domèstica reemplaça absolutament a la dona ocupadora en totes aquelles funcions relacionades amb la cura de la llar i de les persones.

9.4) La dona “assalariada”

Finalment, la dona “assalariada” és la que estableix un doble vincle simètric entre el món de la producció i el món de la reproducció en forma de “doble presència” (Balbo, 1994). La seva quotidianitat està governada pel desdoblament de dos rols, com a “cuidadora” i com a “treballadora”, malgrat que en ocasions puntuals pot haver-hi una “ajuda” externa per dur a terme el treball domèstic i de cura. És un perfil de dona que, tot i que desenvolupa un treball remunerat formalitzat, la seva identitat s'alça primàriament del seu rol com a mare i esposa, fins al punt que la seva dedicació laboral pot derivar, ocasionalment, en un sentiment de culpa per sentir-se “males mares”. Aquesta trava emocional les situa en una posició de més risc d'abandonament del mercat de treball remunerat i, fins i tot, les pot conduir a experimentar certa gelosia cap a la treballadora domèstica, en cas que la dona “assalariada” hagi interioritzat amb intensitat la moralitat associada a la “dona cuidadora”. La dona “assalariada”, a diferència de la dona “professional”, se situa en els segments del mercat laboral secundari (Piore, 1983) i subaltern, propis de les “classes treballadores” i, a diferència

de la dona “mestressa de casa”, la seva posició social prové, en gran part, de la seva vinculació directa amb el treball productiu.

En tant que dona ocupadora “ocasional” de treball domèstic assalariat, la dona “assalariada” segueix un model de *gestió ambivalent*, fruit de la seva vivència paradoxal de «ser esclava y tener esclavas» (Colectivo IOÉ, 2001a:392). Aquesta dona experimenta una fórmula identitària contradictòria perquè ha de conciliar ser una “assalariada” —*posició de subordinació*— en l'àmbit productiu amb ser una “ocupadora” en l'àmbit reproductiu —*posició de dominació*—; una contradicció que el Colectivo IOÉ (2001a) ha anomenant el “doble vincle” de la dona “assalariada”. En qualsevol cas, la confusió identitària queda resolta en una diferència fonamental entre l'ocupadora i la treballadora: el major poder adquisitiu de la primera, que la situa en la posició de “ser servida”, i la posició de subordinació de la segona, que la situa, exclusivament, com a “servidora” i mai com a “servida”.

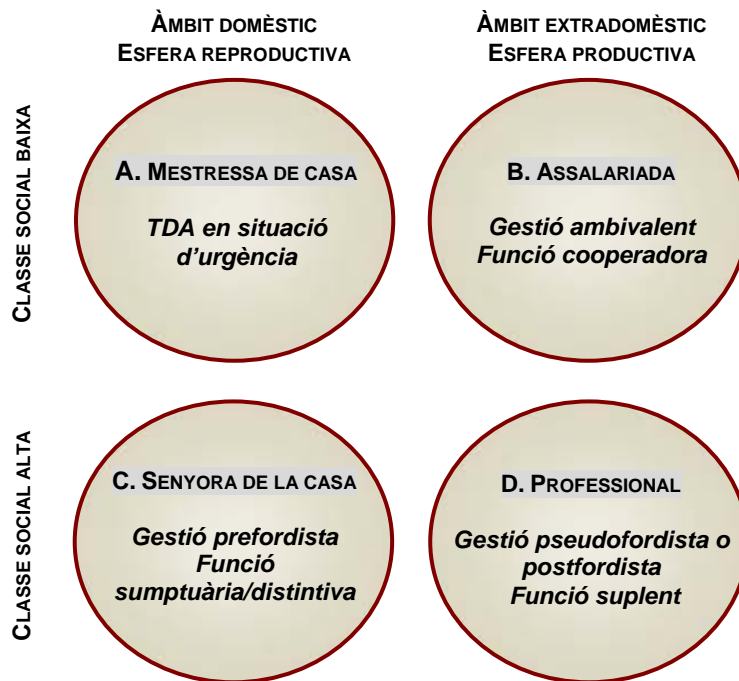
La *gestió ambivalent* del TDA es basaria, de manera similar a la “modalitat de gestió contradictòria”, en la incorporació d'elements d'igualtat i desigualtat. D'una banda, ambdues dones —ocupadora i treballadora— comparteixen la posició de classe i el gènere, fet que pot comportar una certa identificació mútua, un nexa basat en l'empatia o la solidaritat parcial. Però, de l'altra, no deixen de reflectir una jerarquia laboral com a “senyora i serventa”. Una jerarquia que, en el cas que la treballadora domèstica sigui immigrant, es consolida a través del factor ètnic, tot trencant la possible comunió entre ambdues.

La representació simbòlica que per a aquest tipus de dona ocupa el treball domèstic i de cura guarda, malgrat la paradoxa aparent, certa analogia tant amb l'imaginari de la dona “mestressa de casa” com amb l'imaginari de la dona “professional”. Aquesta representació manté un caràcter dual provinent de la dualitat de la seva pertinença: en part treballa a la llar, com la majoria de les dones, i en part treballa fora, com la majoria dels homes (Lozares *et al.*, 1998). Altrament, la dedicació quotidiana que aquesta dona destina a l'àmbit productiu i reproductiu està condicionada per factors com la tinença de fills menors o la convivència en parella, que podria obrir la possibilitat de redistribuir el treball domèstic i de cura (Miguélez *et al.*, 1998). Quan s'opta pel treball domèstic assalariat, aquest acostuma a fer una funció reductora —i no pas eliminadora— de la “doble presència”, proporcionant més temps d'oci i de realització personal —*funció cooperadora*— (Colectivo IOÉ, 2001a).

Dels quatre perfils de dones exposats —*mestressa de casa*, *senyora de la casa*, *professional* i *assalariada*— (figura 18), el mode de gestió de les “senyores de la casa” és el model més tradicional, però amb menys pes i influència ideològica en l'actualitat (Colectivo IOÉ, 2001a). Les altres formes de gestió tindrien una presència més recent i

menys coneguda. Sembla ser, doncs, que les modalitats de gestió del TDA més antigues i de caràcter burgès estarien perdent certa legitimitat social, i modificarien tant les figures tradicionals de dones ocupadores com el sector domèstic en si mateix.

Figura 18. Tipologia bàsica de dones ocupadores de TDA

Font: elaboració pròpia a partir de Colectivo IOÉ (2001a).

En tots els casos descrits, les formes que adopta el poder de la dona ocupadora presenten matisos segons la seva vinculació amb l'àmbit reproductiu i productiu. La divisió sexual del treball es dona en la majoria de casos, però l'elusió domèstica masculina és particularment problemàtica en les posicions A i B —*mestressa de casa* i *assalariada*—, on les opcions per mercantilitzar les tasques domèstiques i de cura són més limitades i arriscades econòmicament. En les posicions C i D —*senyora de la casa* i *professional*—, l'absència del gènere masculí és pràcticament insignificant, atès que és rellevada pels recursos econòmics disponibles, que compren el temps necessari a altres persones per assumir les tasques de la llar. Evidentment, en tractar-se de "tipus purs", el procés de socialització de gènere particular de cada dona serà una variable interventora en tot el procés i que pot distorsionar, en casos concrets, la taxonomia presentada.

D'altra banda, els tipus descrits també es poden diferenciar en funció del *tipus de necessitats* que deleguen al treball domèstic assalariat. Segons la funció social que desenvolupa el TDA per cada una de les dones ocupadores, les necessitats delegades al mercat es dilaten més o menys. De fet, el volum de necessitats externalitzades

depèn, bàsicament, de tres factors: els recursos econòmics i la posició de la persona encarregada de la llar en la divisió sexual del treball i en l'àmbit productiu. Seguint al Colectivo IOÉ (2001a), la delegació s'ha classificat en tres blocs, en funció del volum i el perfil qualitatiu de les necessitats transvasades al mercat:

- *Necessitats bàsiques*: neteja i atenció a les persones. S'utilitzen els mínims recursos per finançar el TDA i la dona ocupadora complementa el treball de la treballadora domèstica, normalment una assistenta "per hores". Es contracta el TDA per "necessitat" —*funció utilitària*—, com a resultat d'una "doble presència" esgotadora.
- *Necessitats ampliades*: al marge de les necessitats bàsiques, s'introdueix l'atenció a malalts per part de persones professionals i les especialitats de cuinera i encarregada de la roba. Es complementen les figures d'interna i d'externa, ja sigui de forma simultània o successiva. Les dones ocupadores, en aquest cas, destinen més recursos a satisfer el seu nivell de necessitats.
- *Necessitats sumptuàries*: a les tasques anteriors s'hi afegeixen les de xofer, jardiner i fins i tot fer passejar el gos. Es tracta de sectors de posicions benestants, amb cases grans i equipaments diversos (garatge, jardí, piscina, pèrgola, etc.). Dins d'aquestes dones hi ha dos subsectors: les "senyores de la casa" —orientades a la llar— i les "professionals" —orientades al treball productiu³⁶¹. Ambdós casos externalitzen al mercat un ampli ventall de necessitats i tenen, simultàniament, diversos treballadors en règims diferents. L'alta diversitat de treballadors/es és una conseqüència lògica de l'exigència d'especialització que es demana i, sovint, es tradueix en una dualització laboral d'aquests, en funció de la seva categoria laboral.

A la taula 24 queden resumides les necessitats delegades a l'esfera del mercat en funció dels "tipus-ideals" de dones ocupadores descrites a la figura 18. Segons l'estudi del Colectivo IOÉ (2001a), les dones ocupadores que mercantilitzen la majoria de tasques de la llar i de cura —*necessitats sumptuàries*—, acostumen a estar insatisfetes amb el TDA; troben que hi ha una "manca de qualificació vertadera" (no en saben) i falta d'implicació (no ho fan) per part de les treballadores domèstiques. Tendeixen a valorar els serveis més professionalitzats i reclamen la implementació d'"escoles de formació" de treballadores domèstiques o la reintroducció de la figura de l'"aprenent sense salari" (Colectivo IOÉ, 2001a).

³⁶¹ Les ocupadores que contracten aquesta diversitat de serveis acostumen a distingir entre els "ocupadors vertaders", els que tenen patrimoni per contractar, independentment que la dona treballi fora de casa, i els "pseudo-ocupadors", sectors socialment adinguts que "volen però no poden" (Colectivo IOÉ, 2001a).

Taula 24. Tasques delegades al mercat segons la posició de la dona ocupadora

Necessitats transferides al mercat	Recursos econòmics	Implicació de la dona gestora	Posició professional
A) BÀSIQUES	Mínims	Implicació màxima	Assalariada
B) AMPLIADES	Suficients	Implicació selectiva ("segons gustos")	Senyora/directiva
C) SUMPTUÀRIES	Il·limitats	Indiferència (delegació màxima)	Senyora/empresària

Font: elaboració pròpia a partir de Colectivo IOÉ (2001a).

A tot això, s'ha afegit una darrera dimensió del perfil de la dona ocupadora que té a veure amb el *grau d'alterabilitat* que es produeix en el seu vincle producció–reproducció. És a dir, fins a quin punt els canvis en l'àmbit reproductiu alteren les pràctiques productives i viceversa, com els canvis en l'àmbit professional afecten les pautes domèstiques i de contractació de personal domèstic.

CONCEPTE	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
<p>9. PERFIL DE LA DONA OCUPADORA</p>	<p>9.1. ÀMBIT REPRODUCTIU</p>	<p>9.1.1. "Mestressa de casa"</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Orientació exclusiva a l'esfera reproductiva. Gestió, organització i desenvolupament del treball domèstic i de cura. (omnipresència reproductiva). - Absència en el mercat de treball remunerat. - No externalització –o ocasional externalització– del treball domèstic i de cura –absència de TDA. - Classe treballadora
		<p>9.1.2. "Senyora de la casa"</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Orientació exclusiva a l'esfera reproductiva. Gestió i organització del treball domèstic i de cura (directa), però no desenvolupament (implicació selectiva). - Externalització total del treball domèstic i de cura (un o més treballadors) + serveis puntuals (vidres, catifes). - Externalització de necessitats ampliades o "sumptuàries". - Gestió <i>prefordista</i> del treball domèstic assalariat. - Classe propietària.
	<p>9.2. ÀMBIT PRODUCTIU</p>	<p>9.2.1. Assalariada</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Posició assalariada en el mercat de treball (poc qualificada) i execució parcial del treball domèstic i de cura (implicació màxima, cooperació amb la treballadora domèstica). - No externalització o externalització parcial del treball domèstic i de cura. - En cas d'externalització, només les necessitats bàsiques. - Gestió ambivalent del treball domèstic assalariat. - Classe treballadora o classe mitjana nova.
		<p>9.2.2. Professional</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Posició qualificada en el mercat de treball com a petita empresària, autònoma o comerciant. - Gestió i organització del treball domèstic i de cura (a distància) i desenvolupament de les tasques menys feixugues (delegació en funció de l'etapa del cicle de vida). - Externalització parcial/total del treball domèstic i de cura. - Externalització de necessitats bàsiques i ampliades. - Gestió <i>pseudofordista</i> o <i>postfordista</i> del treball domèstic assalariat. - Classe mitjana vella.
		<p>9.2.3. Propietària</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Posició qualificada en el mercat de treball. Mitjana o gran empresa o directiva/gerent d'una gran corporació. - Capital patrimonial. - Gestió i organització del treball domèstic i de cura (a distància) però no execució (delegació màxima). - Externalització total del treball domèstic i de cura. - Externalització de necessitats ampliades o "sumptuàries". - Gestió <i>pseudofordista</i> o <i>postfordista</i> del treball domèstic assalariat. - Classe propietària.

CONCEPTE 10. LA TREBALLADORA DOMÈSTICA

A l'altre cantó de la relació laboral del TDA, hi ha les *treballadores domèstiques* que, si bé no formen part del nucli central d'interès d'aquesta tesi, sí que cal definir els diferents “perfils–tipus” que es poden trobar en el sector domèstic espanyol. Els prejudicis racials i els estereotips amb més presència simbòlica a la societat juguen un paper clau en la selecció de personal domèstic per part de les dones ocupadores i és per això que cal dedicar un petit apartat a aquesta qüestió.

Són molts els criteris que poden servir per discernir els diferents perfils de treballadores domèstiques, però aquí s'han utilitzat quatre per la seva capacitat analítica de segregar diferents “tipus–ideals”: la *procedència nacional* de la treballadora, la seva *trajectòria professional*, el *règim laboral* on treballa —intern, extern i “per hores”— i les *tasques* que realitza durant la seva jornada de treball. Començant per la procedència nacional, bàsicament s'han delimitat dos tipus de treballadores: *autòctones* i *estrangeres* que, en el seu interior, quedarien dividides en funció del seu origen regional i nacional específic.

10.1) Treballadora domèstica autòctona –“espanyola” –

Tal com s'ha detallat al *capítol 4*, la *treballadora domèstica espanyola* “tradicional” es caracteritza pel seu origen rural i la seva participació en les migracions internes de la dècada dels seixanta i els setanta. Es tracta de dones que emigraven molt joves a les ciutats i que utilitzaven la inserció domèstica com una via d'accés a la vida urbana i de promoció personal, que era “més aparent que real” (Sallé, 1985). Habitualment, aquestes dones finalitzaven la seva funció com a treballadores domèstiques amb l'accés al matrimoni (Sallé, 1985; Colectivo IOÉ, 2001a).

La presència de treballadores domèstiques a les ciutats va possibilitar, en un període de desenvolupament industrial, el manteniment de la força de treball i la “conciliació” de moltes dones de classe mitjana–alta. Segons l'estudi de Mª Á. Sallé (1985), les treballadores domèstiques espanyoles eren vistes per les dones ocupadores com a persones “mal educades i malcarades” però, alhora, eren considerades treballadores de qualitat i lleials que “podien durar tota la vida”. En aquesta època, les treballadores domèstiques servien les classes més riques i es conformaven com el “cos de la casa” —cuinera, donzella, mainadera, planxadora, costurera, etc.—; es tractava d'una oferta de mà d'obra abundant i de baix cost.

Avui en dia, el perfil de les treballadores domèstiques autòctones ha canviat. Són dones o bé molt joves o bé amb una edat superior als cinquanta anys. Tenen una

escolarització baixa —estudis primaris— i moltes són solteres, divorciades o vídues i, en el cas d'estar casades, la situació laboral del cònjuge és molt precària (Sallé, 1985; Colectivo IOÉ, 2001a). Per a aquestes dones, el TDA és vist com un símbol d'autonomia personal associada a l'àmbit públic (Colectivo IOÉ, 2001a), una font de valoració personal i d'independència econòmica, allunyant-se de l'estereotip que l'associa a la “servitud” i a la lleialtat.

Igual que les *treballadores domèstiques immigrants* (8.2.), les treballadores espanyoles tenen en comú l'escassetat d'oportunitats de mercat (Gual i Poveda, 2009) i veuen en aquesta ocupació una de les poques oportunitats laborals que tenen a l'abast; una ocupació que es veu preferible dins el seu ventall reduït d'opcions pel fet que no exigeix una qualificació formalitzada i és compatible amb les responsabilitats familiars. Ara bé, com a aspectes negatius, aquestes treballadores destaquen la desregulació i precarietat del sector que fa que, tan bon punt poden disposar de més recursos econòmics, rebutgin les posicions de més subordinació com el règim intern (Pla Julián, 2004).

Les trajectòries laborals d'aquestes treballadores són molt diverses i tant poden haver patit un procés de “desclassament” com un ascens en l'escala social. Mentre que algunes han passat de treballadores administratives a treballadores de la llar, descendint en el rang professional, altres han passat de ser les “chachas” o les treballadores internes a externes o assistents “per hores” (Colectivo IOÉ, 2001a). Tanmateix, la mobilitat cap a llocs de treball aliens al món de la reproducció no és senzilla. Fora del TDA, un dels sectors on aquestes dones han treballat amb més freqüència són les empreses de neteja, un lloc on milloren les prestacions socials perquè estan incloses dins del règim general de la Seguretat Social i on l'ocupador és una persona jurídica, però que no deixa d'arrossegar estigmes i condicions de precarietat.

En qualsevol cas, la mobilitat ascendent de les treballadores autòctones dins del propi sector domèstic ha comportat canvis en el seu imaginari de l'ocupació: «este proceso se condensa en la imagen de un tránsito desde el estatus de servidora hasta el de profesional del servicio doméstico.» (Colectivo IOÉ, 2001a:512). Així, les treballadores autòctones es considerarien les més privilegiades del sector pel fet que exerceixen un rol més professionalitzat i menys servil. Però es tracta d'un “privilegi precari”, que es veu amenaçat pel temor a la desestabilització i la competència de dones amb més formació i de dones immigrants que podrien fer cert «dumping social». Malgrat aquest última possibilitat és més il·lusòria que real, algunes dones espanyoles viuen sota aquest perill de ser substituïdes i és per això que, sovint, reivindiquen fórmules de proteccionistes del mercat i la reducció de l'entrada incontrolada d'immigrants (Colectivo IOÉ, 2001a).

10.2) Treballadora domèstica estrangera –“immigrant”–

Al *capítol 4* ja s’ha descrit el perfil social de les *treballadores domèstiques immigrants*, que s’ubicarien, sobretot, en les formes més tradicionals i servils del treball domèstic assalariat —servei intern—, un subsector de treball que dificulta la seva compaginació amb les responsabilitats domèstiques i familiars³⁶². Com s’ha vist, les dones ocupadores “senyores de la casa” —ocupadores de “tota la vida”—, assenyalen un canvi entre les formes tradicionals del TDA i les “noves formes” contemporànies. Aquestes dones mostren una preferència per la contractació de dones estrangeres, la incorporació de les quals ha comportat un abaratiment del servei i la incorporació d’una nova mà d’obra dòcil, obedient i amb voluntat d’aprendre. Malgrat aquests avantatges, com a contrapartida, aquestes ocupadores veuen en la relació ocupadora–treballadora més complicacions perquè consideren que les treballadores immigrants no s’identifiquen professionalment amb el treball que realitzen, no ofereixen la mateixa lleialtat que les espanyoles i són un element d’“estranyesa” a les seves llars.

La imatge que les ocupadores tenen de les treballadores estrangeres són molt diverses segons el seu país de procedència. Així, veuen les treballadores de l’Europa de l’est com a persones disciplinades, cultes i educades, però les consideren “estranyes” pel fet idiomàtic. Les treballadores llatinoamericanes, en canvi, les veuen afins per a la llengua i la cultura, però “poc eficients” en el desenvolupament de les tasques, mentre que les marroquines es veuen distants per la llengua, la cultura i la religió. En últim lloc, les filipines, tenen atribuïdes diferències fenotípiques estigmatitzants, però són altament valorades pel seu nivell cultural, el coneixement de l’anglès, la bona presència i l’actitud servil (Colectivo IOÉ, 2001a).

En segon lloc, les treballadores s’han diferenciat pel règim laboral que ocupen en el sector domèstic³⁶³:

10.3) Treballadora interna

10.4) Treballadora externa

10.5) Assistentes “per hores”.

I, en últim lloc, en funció de les tasques concretes que realitzen, una classificació relacionada amb la divisió elaborada per F. Bettio (*et al.*, 2006).

³⁶² Per saber més sobre les diferents “estratègies de conciliació” de les dones immigrants, consulteu S. Parella i S. Samper (2007).

³⁶³ Aquestes tres modalitats s’han explicat a l’*apartat 1.2.* del *capítol 1.*

10.6) Treballadora “professional”

Formen part d'aquesta categoria, les treballadores de l'àmbit públic o privat, encarregades de desenvolupar les anomenades «paramedical tasks» (Bettio *et al.*, 2006). Normalment, són treballadores que desenvolupen tasques exclusivament relacionades amb la cura de les persones adultes dependents, un sector que s'ha anat professionalitzant en els últims anys pel que fa a l'obtenció de títols i credencials però que no necessàriament es vincula amb unes bones condicions laborals i salarials. Aquestes treballadores acostumen a ser treballadores autòctones qualificades amb possessió de títols com el de treballadora familiar —també tècnica especialista d'atenció socio sanitària o auxiliar a domicili—, el d'auxiliar de geriatria a domicili o el d'auxiliar de neteja d'ajuda a domicili³⁶⁴.

10.7) Treballadora “no professional”

Aquestes treballadores són les que tenen la funció d'executar les tasques més físiques i desqualificades, les que comporten una dimensió manual més explícita. Aquestes treballadores es poden identificar amb les serventes clàssiques, les “criades” que mostren una “disponibilitat absoluta” per tot. Com a tals, desenvolupen tasques domèstiques però també de cura, sobretot si són internes. L'única diferència amb les primeres és que, quan desenvolupen tasques de la cura no ho fan sota el paraigües de la “professionalització”, sinó sota la idea de la “criada” que serveix per a tot.

Així doncs, es tracta d'un sector de treballadores que fan unes tasques caracteritzades per la manca de reconeixement de les qualificacions —especialment les que es desentenen de la cura de les persones—, una qüestió que trava la seva consideració com a “professionals que desenvolupen un servei” i no com a meres “servidores” (Torns, 1997; Parella, 2000). Aquest tipus de treballadores són, en la majoria dels casos, dones immigrants que han reprès el paper de “serventes” abandonat per les dones espanyoles.

³⁶⁴ Consulteu el “III Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària i familiar de Catalunya per als anys 2005-2008 (DOGC núm. 4784 de 20.12.2006)”.

CONCEPTE	DIMENSIONS	COMPONENTS	INDICADORS
<p>10. TREBALLADORA DOMÈSTICA</p>	<p>10.1. PROCEDÈNCIA NACIONAL</p>	<p>10.1.1. Autòctona (<i>espanyola</i>)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Edat: menors de 21 o majors de 51 anys. - Baixa escolarització (estudis primaris). - Solteres, vídues, divorciades i en cas de ser casades, el cònjuge té treball precari al mercat de treball. - Treball domèstic assalariat quasi com l'única via d'inserció laboral. - Servei domèstic extern o assistents "per hores". - Compatibilitat servei domèstic amb responsabilitats domèstiques i familiars pròpies.
		<p>10.1.2. Estrangera (<i>immigrant</i>)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Edat: entre 21 i 50 anys. - Estudis secundaris o superiors (subocupació). - Solteres, i en segon lloc amb la parella a Espanya. També "famílies transnacionals". - documentades/indocumentades. - servei domèstic intern i algunes externes. - Dificultats en gestió responsabilitats domèstiques i familiars. - Nacionalitats principals: <ul style="list-style-type: none"> • Asiàtiques: filipines • Llatinoamericanes: colombianes, equatorianes, peruanes, bolivianes • Europa de l'Est: romaneses • Africanes: marroquines
	<p>10.2. TASQUES</p>	<p>10.2.1. Treballadora "professional"</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Modalitats laborals específiques (III Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària i familiar de Catalunya per als anys 2005 - 2008. DOGC Núm. 4784 - 20/12/2006): <ul style="list-style-type: none"> • Treballadora familiar/tècnic especialista d'atenció socio sanitària/Auxiliar a domicili • Auxiliar de geriatria a domicili • Auxiliar de neteja d'ajuda a domicili - Requisits de formació/capacitació tècnica en el sector. - Relació amb l'ocupadora mediatitzada per un òrgan institucional (privat, públic o mixt).
		<p>10.2.2. Treballadora "no professional"</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Treballadora domèstica (si poden incloure totes les competències de l'àmbit de la llar). - No es demanen requisits de formació/capacitació tècnica. - Relació amb l'ocupadora no mediatitzada institucionalment. Tracte directe amb la treballadora.

6.2.

Hipòtesis i model d'anàlisi

Fins ara s'han descrit i s'han operativitzat els conceptes rectors d'aquesta tesi, els quals circumscriuen les categories de fenòmens que es volen observar. A continuació es presenten tres aspectes centrals per dur a terme el treball d'observació: 1. Els *objectius* i les *preguntes* que guien aquesta tesi; 2. Les *hipòtesis de treball* i 3. El *model d'anàlisi*.

6.2.1. El punt de partida

Arribats a aquest punt, cal recordar quin és el punt de partida d'aquesta tesi doctoral. Bàsicament, es parteix de cinc preguntes inicials, que ja s'apuntaven a la introducció, les quals es poden dividir en dos blocs pel seu contingut. El primer fa referència als "ideals de cura" i el segon a les pràctiques de cura.

1. És la classe social de la dona de la llar un condicionant determinant de la seva identitat de gènere?

2. És la classe social de la dona de la llar un condicionant determinant del seu *habitus* de la cura?

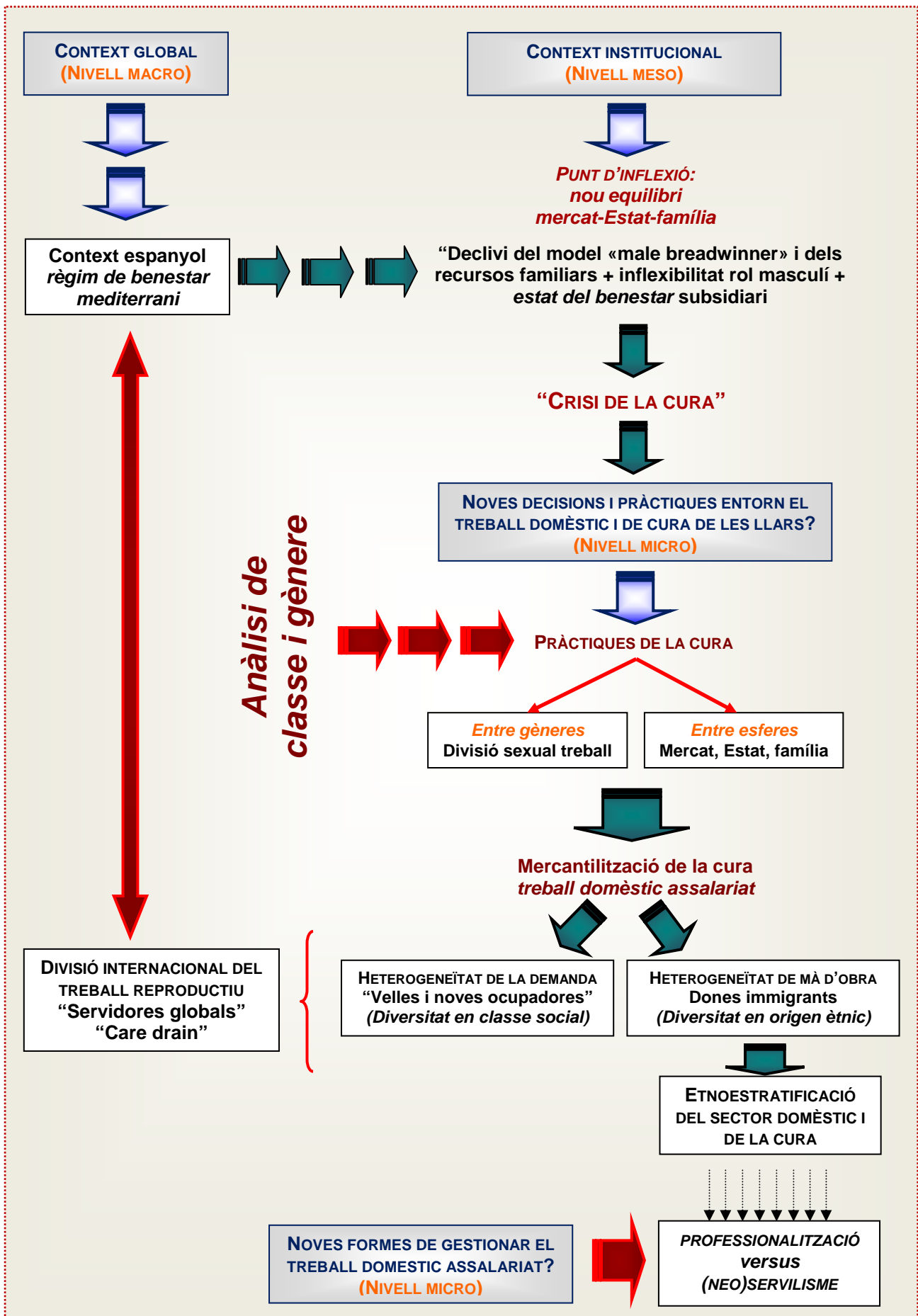
3. El grau de divisió sexual del treball en una llar varia segons la classe social de pertinença dels seus membres?

4. La gestió del treball domèstic i de cura –gestió institucional, mercantil o familiar– es distribueix de forma diferent en funció de la classe social de pertinença?

5. Existeixen diferents formes de gestionar el treball domèstic assalariat segons la classe social de la dona ocupadora?

Les cinc preguntes enfoquen la *qüestió de la cura* des d'una mirada "microsociològica", però, com s'ha exposat al llarg de la tesi, aquesta mirada es retroalimenta amb un enfocament "macro" i "meso" de la qüestió. Gran part de les reflexions fetes en el marc teòric queden articulades a la figura 19, on es presenten, sintèticament, les idees centrals que han donat peu a les preguntes i als objectius d'aquesta tesi, així com a l'articulació posterior de les hipòtesis.

Figura 19. El punt de partida de les hipòtesis

6.2.2. Les hipòtesis generals

En aquest apartat es presenten cada una de les hipòtesis generals amb el seu respectiu correlat d'hipòtesis específiques. Les hipòtesis assumeixen la funció analítica d'organitzar i articular l'entramat de conceptes treballat a l'apartat anterior (6.1.). Les hipòtesis són respostes provisòries als interrogants principals plantejats i s'han formulat seguint el *mètode retrodeductiu*, és a dir, tot tenint en compte la influència bidireccional, i inevitable, entre la teoria i l'empíria. Les hipòtesis tenen com a denominador comú la inclusió de la *classe social* com a variable independent. Es parteix de la premissa que un eix bàsic d'estratificació social de la nostra societat com és la classe social pot tenir un paper rellevant en la comprensió de les pràctiques quotidianes de la cura i en la posterior construcció d'una tipologia diferenciada de dones i pràctiques de la cura.

Malgrat que la classe social s'analitza, en la majoria d'hipòtesis, com una variable independent i explicativa de les decisions i pràctiques de la cura, és agosarat contemplar-la com a element unicausal o unifactorial de les pràctiques. La pròpia complexitat de l'estructura social obliga a incloure altres factors explicatius addicionals com l'ètnia, l'edat o la generació, els quals són integrats en l'anàlisi però sense ser el focus analític principal. La compilació de diversos elements complementaris a la classe social permet, per tant, prendre distància d'un model explicatiu univariable i dissenyar, alternativament, un model de relacions múltiples, en el qual la classe social té un rol explicatiu central però, en cap cas, no es considera una variable isolada i buida d'influències.

En aquest sentit, paral·lelament a la classe social, tant en la graella tipològica com en l'anàlisi dels resultats, es tenen en compte factors com la generació, la classe d'origen i la trajectòria social de la dona i el volum i el tipus de càrrega reproductiva (persones grans dependents, fills menors i neteja). Aquest conjunt de factors es consideren, al costat de la classe, elements que poden complementar o matisar l'*efecte de classe* en l'explicació de les pràctiques de cura.

Finalment, des d'un punt de vista operatiu, la *classe social* s'ha entès com a *classe socioeconòmica* (Crompton, 1994, 2003, 2006), entenent-la com la posició ocupacional de les dones en el mercat de treball, combinada amb la posició ocupacional de les seves respectives parelles —*model dominant*. La premissa de fons es basa a concebre un mercat de treball segmentat per gènere i per classe, segons el qual la diferent posició de les dones en el seu interior explica l'existència de *pràctiques de cura desiguals* en la provisió i gestió del treball domèstic i de cura de la llar–família. A banda de les quatre classes definides —*classe treballadora*, *classe mitjana nova*,

classe mitjana vella i *classe propietària*—, dins de la classe treballadora i la classe propietària s’han distingit les dones ocupades de les no ocupades —“mestresses de casa” i “senyores de la casa”, respectivament— pel fet que representen els pols extrems de l’estructura social. Les dones no ocupades de la classe mitjana nova i vella no s’han tingut en compte per la seva poca representativitat (Sánchez, 1995).

En qualsevol cas, les hipòtesis generals es poden sintetitzar en cinc i sorgeixen com a resposta a cada una de les preguntes plantejades (taula 25). A la vegada, les cinc hipòtesis s’integren en tres grans blocs d’objectius.

Taula 25. Hipòtesis generals

Objectiu A: classe socioeconòmica, identitat de gènere i habitus de la cura	
Pregunta 1 → Hipòtesi 1:	<i>La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiciona la seva identitat de gènere</i>
Pregunta 2 → Hipòtesi 2:	<i>La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiciona la conformació del seu habitus de cura</i>
Objectiu B: classe socioeconòmica i pràctiques de cura	
Pregunta 3 → Hipòtesi 3:	<i>La classe socioeconòmica condiciona el patró de divisió sexual del treball de la llar.</i>
Pregunta 4 → Hipòtesi 4:	<i>La classe socioeconòmica condiciona el model de gestió del treball domèstic i de cura de la llar.</i>
Objectiu C: classe socioeconòmica i gestió del treball domèstic assalariat	
Pregunta 5 → Hipòtesi 5:	<i>La classe socioeconòmica de la dona ocupadora condiciona la gestió del treball domèstic assalariat</i>

Font: elaboració pròpia.

6.2.2.1. Objectiu A: classe socioeconòmica, identitat de gènere i habitus

El primer objectiu de la tesi doctoral és mostrar l’existència d’una base material de la identitat de gènere i l’*habitus* de la cura o, en altres termes, mostrar com la subjectivitat de gènere, els imaginaris i les estructures de significat al voltant de la cura estan condicionats i limitats per l’estructura social. La *teoria de l’acció social* de P. Bourdieu (figura 15) i les propostes materialistes d’autors com R. Crompton (1994, 2003, 2006), S. McRae (1993, 2003), O. Sullivan (2000) o D. Perrons (*et al.*, 2007) han servit per donar coherència teòrica a aquest objectiu, fins al punt que s’ha adoptat el mateix terme d’*habitus* de P. Bourdieu (1991, 2006), però adaptat a l’objecte d’estudi de la tesi —*habitus de la cura*.

Si bé l’objectiu últim de la tesi és l’estudi de les formes de provisió i gestió del treball domèstic i de cura segons la classe socioeconòmica de les dones, es creu que entre

les pràctiques de cura i la classe socioeconòmica, transiten diferents elements en joc, com poden ser la identitat de gènere o l'*habitus* de la cura; uns elements de caràcter subjectiu i simbòlic que actuen com a tamís en l'estructuració de les pràctiques finals. Dins del primer objectiu, s'inclouen dues hipòtesis generals:

Hipòtesi general 1
“La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiona la seva identitat de gènere”

La classe socioeconòmica, a banda de dotar la persona d'una determinada composició i volum de capitals —econòmic, cultural, social i simbòlic— (Bourdieu, 1991, 2006) també construeix, mitjançant el procés de socialització i les experiències viscudes dins d'un *camp social* determinat, una ideologia de gènere concreta; una manera particular d'interioritzar el sistema hegemònic de sexe/gènere.

La identitat de gènere, com s'ha definit, pot basar-se en una *subjectivitat centrada en la producció, centrada en la reproducció* o *bicentral*, i amb un determinat caràcter transformador de les pautes de gènere —*identitat reproductiva, subversiva o ambivalent*— (vegeu el *concepte 2*). La identitat es cultiva, sobretot, en la socialització de la infància i l'adolescència i es creu, com mostra l'enunciat de la hipòtesi general 1, que pot tenir un clar component de classe. Evidentment, a l'efecte de classe, caldrà veure com s'hi suma l'efecte generacional i la trajectòria de classe —ascendent o descendent— de la dona de la llar.

HIPÒTESIS ESPECÍFIQUES 1

- *La generació, combinada amb la classe socioeconòmica, condiona la conformació de la identitat de gènere.*
- *La trajectòria de classe, combinada amb la classe socioeconòmica adscrita, condiona la conformació de la identitat de gènere.*

Hipòtesi general 2
“La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiona la conformació del seu *habitus* de la cura”

De la mateixa manera que la *identitat de gènere* germina en la classe socioeconòmica, les *condicions materials d'existència* que s'imposen a l'individu acaben delimitant els confins significatius dels “mons possibles i impossibles”, des del punt de vista de l'*habitus* (Bourdieu, 1991, 2006). Així, la percepció d'allò que entra dins l'etiqueta de la “bona cura” i la “mala cura” —*habitus de la cura*— s'articula en la materialitat de

l'estructura social. En aquest cas, es considera que la classe socioeconòmica condiona les dues dimensions més importants de l'*habitus de la cura* —vegeu el *concepte 4*—: a) l'“ideal de cura” entorn de l'organització de la cura en societat i b) l'“ideal de cura” entorn de l'organització de la cura entre gèneres. Les hipòtesis específiques queden de la manera següent:

HIPÒTESIS ESPECÍFIQUES

2

- *La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiona el seu “ideal de cura” dins la societat —“ideal familiar”, “ideal mercantil” i “ideal universal”—.*
- *La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiona el seu “ideal de cura” entre gèneres —“ideal «dual carer»”, “ideal maternitat” i “ideal «male breadwinner/female caregiver»”.*

6.2.2.2. Objectiu B: classe socioeconòmica i pràctiques de cura

Com s'ha apuntat en apartats anteriors, l'*habitus* i la identitat de gènere s'han concebut com dos conceptes “pont” entre la classe socioeconòmica i la pràctica de la cura. Dins la pràctica de la cura interessen dos aspectes: com es distribueix el treball domèstic i de cura entre gèneres i com es gestiona —institucionalització, mercantilització o *familisme*—, en funció de la classe social. Tot seguit s'expliquen les dues hipòtesis que s'han elaborat respecte d'això —*hipòtesis generals 3 i 4*.

Hipòtesi general 3

“La classe socioeconòmica condiona el patró de divisió sexual del treball de la llar”

Un dels aspectes essencials per comprendre el context de provisió de la cura als *països mediterranis* és el mecanisme de la divisió sexual del treball. Al *capítol 3* s'ha constatat com aquests països estan particularment marcats pel “paradigma *familista*” (Bimbi, 2000), que es vehicula a través del treball domèstic i de cura femení. Ara bé, la hipòtesi que aquí es presenta pretén posar de manifest com la força de la domesticitat (Parreñas, 2008) i de la cura recau sobre les dones de forma desigual, en funció de la seva posició en l'estructura de classes.

L'alliberament de càrrega domèstica i de cura per part de les dones es pot canalitzar per diferents vies: fent un transvasament al mercat, mitjançant el treball domèstic assalariat; gaudint de serveis públics de la cura o de subsidis i permisos —*institucionalització de la cura*—; o bé compartint el treball domèstic i de cura amb la parella —*corresponsabilitat*. La *hipòtesi general 3* enfoca aquesta última opció, sota el

supòsit que la corresponsabilitat entre gèneres o, l'altre revers de la moneda, la divisió sexual del treball és esculpida per la classe social.

Hipòtesi general 4

“La classe socioeconòmica de la dona de la llar condiona el model de gestió del treball domèstic i de cura”

El segon aspecte de la pràctica de la cura és el mode de gestió del treball domèstic i de cura en relació amb la seva ubicació institucional —Estat, mercat i família. Malgrat que la “desfamiliarització” absoluta d'aquest treball és pràcticament impossible, aquí interessa veure on s'externalitza —Estat i/o mercat— i quan, i com, es decideix fer-ho. La capacitat adquisitiva desigual de les classes socials, en aquest sentit, condiona les oportunitats per mercantilitzar la cura dels individus, així com la seva posició com a possibles receptors i demandants de prestacions i serveis públics per a la cura. Es considera que el “model mixt” que combina recursos estatals, mercantils i familiars, es pot donar en molts casos però aquí es vol posar èmfasi en el tipus de gestió predominant, és a dir, el tipus d'institució que acostuma a ser utilitzada de forma més recurrent i inqüestionada per les diferents classes socials analitzades. Altrament, es considera que el patró de gestió de la cura es modifica segons si els receptors de benestar són persones adultes dependents o criatures.

HIPÒTESIS ESPECÍFIQUES

4

→ *El tipus de càrrega reproductiva —persones adultes dependents o criatures— condiona el mode de gestió del treball domèstic i de cura —mercantilització, institucionalització o autogestió.*

6.2.2.3. Objectiu C: classe socioeconòmica i gestió de TDA

En última instància, queda el tercer objectiu de la tesi que és comprovar la relació entre la classe socioeconòmica de les dones de la llar —ocupadores— i el mode de gestió del treball domèstic assalariat, en cas que en tinguin: *neo(servil)*, *professional* o *contradictori*. El *concepte 9* mostra els diferents tipus de dones ocupadores en funció del seu vincle “reproducció/reproducció”, i dóna lloc a quatre “tipus”: *mestressa de casa*, *senyora de la casa*, *professional i assalariada*, les quals es correlacionen amb les diferents classes socials. Les dones “mestresses de casa” no han estat considerades en la construcció de les hipòtesis específiques pel fet que no tenen treball domèstic assalariat.

Hipòtesi general 5

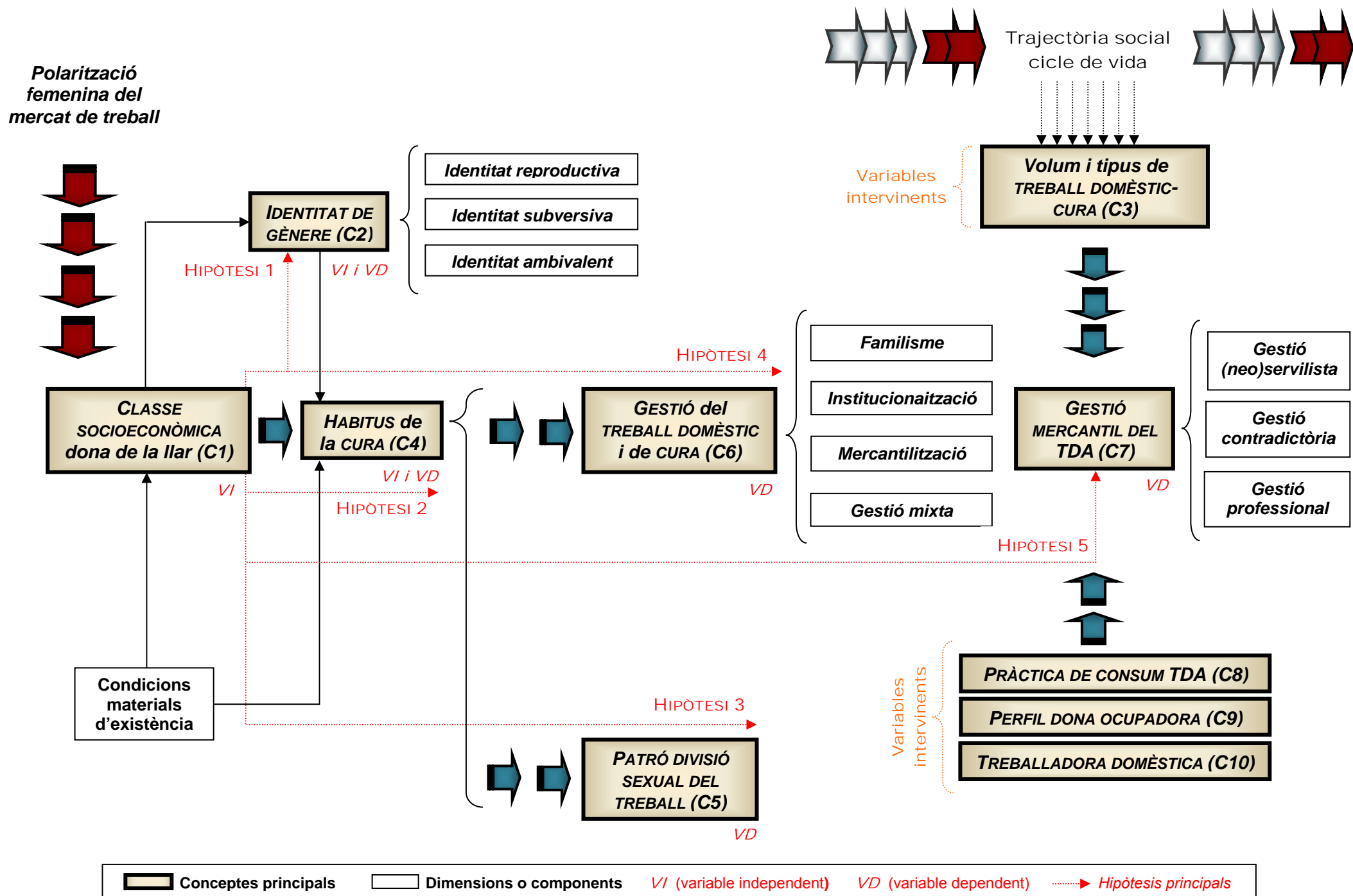
“La classe socioeconòmica de la dona ocupadora condiciona la gestió del TDA”

La hipòtesi cinc estableix un vincle entre la classe socioeconòmica de la dona ocupadora i l'estratègia que adopta en la gestió del TDA —(*neo*)*servilista*, *professional* o *contradictòria*—. De la mateixa manera que en la *hipòtesi general 4*, es considera que el tipus de càrrega reproductiva pot ser, també, un factor condicionant del mode de gestió del treball domèstic assalariat. Al marge de la classe socioeconòmica, hi ha altres factors que poden influir en el mode de gestió del TDA que, malgrat no ser l'objecte directe d'estudi d'aquesta tesi, s'han tingut en compte. Aquests factors podrien ser el perfil de dona ocupadora (*concepte 9*), el tipus de treballadora domèstica —procedència nacional, règim laboral, etc.— (*concepte 10*) o la pràctica de consum de TDA (*concepte 8*). Una altra variable que cal tenir en compte és el moment del cicle vital en què es troba la dona ocupadora i el volum i el tipus de càrrega reproductiva de què es fa responsable en cada moment.

6.2.3. El model d'anàlisi

El model d'anàlisi és la representació gràfica de les cinc hipòtesis generals que centren l'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral (taula 25). En el model hi apareixen els deu conceptes que s'han construït per formular les hipòtesis —del C1 al C10—, així com les dimensions més importants de què estan compostos. Així, el model d'anàlisi posa en interacció els supòsits teòrics que vertebraven la tesi i serveix de mapa teòric per al desenvolupament del treball de camp (figura 20).

Figura 20. Model d'anàlisi

A la banda oest del model surten representades les *hipòtesis generals 1 i 2*, que relacionen la classe socioeconòmica de la dona de la llar (C1) amb la seva identitat de gènere (C2) i *l'habitus de la cura* (C4). Les diferents classes socioeconòmiques de les dones (C1) sorgeixen d'un mercat de treball amb una creixent polarització femenina de les qualificacions i les condicions de treball, que dóna peu a una estructura social de característiques duals. El vincle específic que dibuixen aquests tres conceptes —C1, C2 i C4— condiciona un tipus de pràctica de la cura determinada, amb relació al tipus de patró de divisió sexual de la llar (C5) —patró tradicional, patró substitutiu o de coparticipació— i el mode de gestió del treball domèstic i de cura (C6) —gestió familiar, gestió institucional, gestió mercantil o gestió mixta. Les *hipòtesis generals 3 i 4* apareixen a la part central del model d'anàlisi i venen a ser les “hipòtesis fortes” de la tesi.

Altrament, la classe socioeconòmica de la dona de la llar (C1), malgrat que és un derivat empíric de la posició ocupacional i el nivell educatiu de les dones, és, a la pràctica real, un producte més complex, influït per les condicions materials d'existència i el volum i l'estructura de les diferents espècies de capitals —cultural, simbòlic, social i econòmic.

En últim lloc, la *hipòtesi general 5* vincula la classe socioeconòmica de la llar (C1) amb un tipus de gestió mercantil del treball domèstic assalariat (C7) —gestió “(neo)servilista”, contradictòria o professional. Aquest vincle està afectat per algunes variables, com ara la pràctica de consum del TDA (C8) —assiduïtat en el consum, funció social del TDA, via de col·locació, etc.—, el perfil de la dona ocupadora (C9) —*mestressa de casa, assalariada, professional o senyora de la casa*— o el perfil de la dona treballadora domèstica (C10) —la seva procedència nacional (espanyola o estrangera), el règim laboral que ocupa (interna, externa i assistenta “per hores”) i les tasques concretes que realitza (infraestructura de la llar, cura de nen/es, cura de persones grans).

Finalment, a la banda nord-est del model d'anàlisi, apareixen altres variables intermitents en tot el procés de gestió del treball domèstic i de cura i del TDA, com són la trajectòria social i de cicle de vida de la dona de la llar, que acaba marcant les diferents conjuntures reproductives biogràfiques —fills/es, gent gran dependent, volum de càrrega. El volum i tipus de treball domèstic i de cura (C3), doncs, afecta les diferents opcions de gestió, atès que els diferents tipus de càrregues porten associats uns imaginaris simbòlics i unes pràctiques normatives diferents. Aquestes càrregues incorporen, inevitablement, l'efecte de la cohort generacional on tenen lloc.

7.

El disseny de l'observació empírica

«Es necesario someter las operaciones de la práctica sociológica a la polémica de la razón epistemológica, para definir, y si es posible inculcar, una actitud de vigilancia que encuentre en el completo conocimiento del error y de los mecanismos que lo engendran uno de los medios para superarlo.»

P. Bourdieu, J-C. Chamboredon i J-C. Passeron (2005:14)

«Las técnicas de investigación social aparecen como instrumentos empíricos de unos discursos científicos —las sociologías— (...) pero las técnicas no son meros instrumentos empíricos de los discursos, instrumentos de un saber empírico, constituyen dispositivos prácticos de poder.»

Jesús Ibáñez (1992:19)

INTRODUCCIÓ

Si bé el *capítol 6* s'ha concentrat en l'establiment de relacions analítiques de caràcter deductiu entre els diferents conceptes construïts, la finalitat última de l'observació és provar en el terreny empíric el potencial i la capacitat heurística de les hipòtesis i el model d'anàlisi.

Abans de presentar els resultats obtinguts de l'anàlisi de les dades empíriques —*Part IV*— aquest capítol pretén resoldre dues preguntes bàsiques del procés d'observació: *qui* i *què* s'analitza i *com*; és a dir, quines són les unitats més pertinents d'observar per a l'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral i quines són les tècniques més òptimes per aproximar-s'hi.

El capítol s'estructura en dues grans parts que intenten donar resposta a aquestes dues preguntes de caràcter metodològic. Primerament, es justifica la tria metodològica per a l'anàlisi qualitativa que, com veurem, pot proporcionar un tipus d'informació molt fructuosa des del punt de vista de l'anàlisi hermenèutica. El segon apartat se centra en l'explicació i justificació del procés de selecció dels informants claus, que s'acaba concretant en la mostra qualitativa i "teòrica" de la graella tipològica.

7.1.

L'opció metodològica i la tècnica de recollida de les dades

7.1.1. L'aproximació qualitativa i quantitativa

Seguint les preguntes i les hipòtesis presentades al *capítol 7* (taula 25), aquesta tesi doctoral vol comprendre les pràctiques de cura que articulen les dones en la seva vida quotidiana en funció de la seva posició de classe. Però, sobretot, comprendre aquestes pràctiques objectivables en el seu vessant significatiu i simbòlic, és a dir, aprofundint en els elements intencionals, actitudinals i simbòlics, com els imaginaris, l'*ethos*, els valors o la ideologia.

L'estudi combinat dels elements més objectivables —*pràctiques*— i dels elements més subjectius, profunds i invisibles, —*actituds*— permet acostar la investigació a parcel·les ambivalents de la realitat quotidiana, que afloren amb les eventuals desavinences o incoherències entre el discurs i la pràctica.

Precisament, l'anàlisi d'aquests desajustos esdevenen essencials per a aquesta tesi, atès que posen en relleu el salt de nivell entre la realitat discursiva d'allò "políticament correcte" i la realitat efectiva de les pràctiques; un salt que es vol copsar des d'una anàlisi hermenèutica i des d'una perspectiva del conflicte, que integri les relacions de poder existents entre gèneres, entre classes i entre ètnies. Tal objecte d'estudi té una naturalesa difícilment quantificable i, per tant, incommensurable des de l'anàlisi estadística que sosté la pràctica metodològica quantitativa.

En aquest sentit, la tècnica d'anàlisi quantitativa per excel·lència —el qüestionari— és incapaç de copsar la profunditat del discurs perquè la seva estructura inherent bloqueja qualsevol alternativa narrativa aliena a un conjunt de respostes prefabricades —"imposició de la problemàtica"— (Bourdieu, 1999b). La fórmula tancada del qüestionari proveeix de correlacions grupals, susceptibles d'establir regularitats, però no proporciona la possibilitat d'articular una anàlisi sociològicament intensiva (Ruiz Olabuénaga, 2003), que traspassi el contingut de la consciència (Ibáñez, 1992).

En resum, si aquesta tesi busca descodificar els discursos i imaginaris dels individus estudiats, la metodologia qualitativa és aquella que empara i assegura millor l'accés a aquest tipus de dades, atès que ha estat creada sota aquest propòsit específic. Ara bé, tal com s'apuntava a l'inici d'aquest capítol, cal tenir en compte que l'observació, ja sigui des de la metodologia qualitativa o quantitativa, no és un simple reflex d'una realitat ontològica que li és anterior i exterior —"dades externes"—, sinó que és una

pràctica d'intervenció³⁶⁵ que modifica i esmena allò observat. En paraules de J. Ibáñez (1992):

«La observación es un proceso de producción de datos. Queda planteado el problema de la relación entre lo que había antes y lo que es producido por el proceso de observación, entre la cosa y el fenómeno. Es la aplicación a este nivel del principio de incertidumbre» [Ibáñez, 1992:38]

És en aquest sentit que el mateix P. Bourdieu (*et al.*, 2005) insisteix en la necessitat de cultivar una reflexivitat sobre la pràctica metodològica —“vigilància epistemològica”—, a través de la qual es poden arribar a fer conscients i suavitzar els possibles equívocs de la mateixa pràctica. Aquesta tasca consisteix en «descubrir en la práctica científica misma, amenazada sin cesar por el error, las condiciones en las cuales se puede discernir lo verdadero de lo falso» (Bourdieu *et al.*, 2005:20). Una tasca de control que es basa en la formalització conscient de la lògica metodològica. Dit això, el procés d'observació, lluny de ser un procés lineal de seguiment successiu de diferents etapes metodològiques, esdevé un procés reflexiu i circular que exigeix introduir canvis constants en funció dels problemes i les troballes sobrevingudes.

Finalment, la pertinença de l'aproximació qualitativa en l'anàlisi de la informació no està necessàriament renyida amb l'ús de la metodologia quantitativa com a focus orientatiu de la realitat social. És en aquest sentit que la selecció dels informants clau a entrevistar es complementa de la informació quantitativa, mitjançant la qual és possible definir els eixos mostrals més rellevants.

7.1.2. La tècnica: l'entrevista en profunditat

El treball d'aquesta tesi s'ha fet a partir de l'ús de l'entrevista en profunditat, una de les tècniques més utilitzades dins l'anàlisi qualitativa i que es pot descriure com:

«La entrevistas en sentido científico es el interrogatorio cualificado a un testigo relevante sobre hechos de su experiencia personal (...) la principal utilidad de la entrevista consiste en averiguar la visión de los hechos de la persona entrevistada» [Webb y Webb, 1965 a Valles, 2002:54]

Altra vegada, la noció de “vigilància epistemològica” de P. Bourdieu (1999b) pot ser un instrument de control de la “violència simbòlica” (Bourdieu i Wacquant, 1994) que pot tenir lloc en la situació comunicativa de l'entrevista, la qual cosa permet dominar

³⁶⁵ Aquest procés intervencionista de l'investigador sobre la realitat es contraposaria a la il·lusió positivista, sovint àmpliament estesa en ciències socials, basada en la “neutralitat metodològica” de les tècniques (Bourdieu *et al.*, 2005), segons la qual el mètode utilitzat tindria un efecte nul sobre la realitat estudiada. No obstant això, el procés d'experimentació s'ha de concebre com un procés fictici situacional que presenta certes incongruències amb l'evolució real de la vida social i que cal posar en constant interrogació.

l'efecte de distorsió que pot tenir l'estructura i la situació social³⁶⁶ (Blanchet, 1989) sobre la interacció artificial entre la persona entrevistadora i la persona entrevistada.

En qualsevol cas, l'entrevista en profunditat és la tècnica que s'ajusta amb més exactitud als objectius d'aquesta tesi doctoral, pel fet que és l'eina que conté una major capacitat d'immersió en les experiències i vivències de les persones estudiades —perspectiva subjectivista— (Blanchet, 1989). A l'entrevista interessen els fets explicats però sobretot *com es viuen* aquests i com són relatats, de manera que és un instrument que es troba en una cruïlla entre el camp de la conducta de "l'ordre del fer" i el camp lingüístic de "l'ordre del dir" (Alonso, 1994 a Valles, 2002) que acaba donant lloc al discurs sobre "el dir del fer". Com assenyala A. Orti (1986): «pero *hechos y discursos* pertenecen, no obstante, a esferas o dimensiones radicalmente diferentes de la realidad social.» (Orti, 1986:154).

Tanmateix, malgrat la riquesa heurística de les produccions discursives obtingudes a l'entrevista, A. Blanchet (1989) n'assenyala la naturalesa paradoxal pel fet que es tracta d'un instrument insubstituïble, des del punt de vista de la informació a la qual s'accedeix, però inadmissible des del punt de vista de l'ideal metodològic "científic", a causa de la "no directivitat" que amaga el dispositiu i la baixa definició de les conductes de les persones entrevistadores.

Aquí l'entrevista en profunditat s'ha dut a terme des d'un "nivell mitjà d'estructuració"³⁶⁷ (Rodríguez *et al.*, 1999), prenent com a referència l'esquema de significats que proporcionen els informants escollits però també el model d'anàlisi prèviament formulat. Així, les entrevistes han estat predominantment de caràcter *semidirigit* o *semiestructurat*, a base d'intentar deixar fluir el discurs de la persona entrevistada però dins del marc orientatiu que limiten els blocs temàtics del guió de l'entrevista.

7.1.2.1. La fase preparatòria: el guió de l'entrevista

L'entrevista s'ha dut a terme de forma *semiestructurada*, de manera que el guió de l'entrevista ha estat elaborat en forma d'una bateria de preguntes temàticament ordenades i que, més que plantejar-se com a interrogants tancats, han estat concebudes com a qüestions genèriques suggerents per a la conversa. L'ordre temàtic de l'entrevista queda plasmat en el guió i sorgeix dels conceptes i indicadors principals —*capítol 7*. En efecte, si els conceptes que estructuren les hipòtesis i el model

³⁶⁶ A. Blanchet (1989) descriu la situació social de l'entrevista com el conjunt de característiques econòmiques, socials, culturals, professionals, d'edat, de sexe, etc., dels interlocutors i que els posicionen en una acció d'investigació marcada per les relacions de poder.

³⁶⁷ G. Rodríguez (*et al.*, 1999) distingeix entre els procediments amb un "baix nivell d'estructuració", on es pren com a referència l'esquema de significats que proporcionen els informants clau, i els procediments amb un "alt nivell d'estructuració", on l'esquema de referència d'interpretació de les dades és l'investigador.

d'anàlisi de la tesi són deu –C1 a C10–, aquests han servit com a base per definir els diferents blocs temàtics o blocs d'informació de l'entrevista. Ara bé, el concepte C1 (A i B) —*classe socioeconòmica*— no s'ha inclòs perquè es considera que és una variable que s'extreu del procés de tria dels informants clau i/o de forma transversal al desenvolupament complet de l'entrevista; per tant, aquest concepte no es correlacionaria amb cap bloc temàtic. La resta de conceptes es correlacionen amb diferents blocs temàtics, amb les preguntes respectives referents als indicadors empírics que els defineixen. Alguns d'aquests conceptes han estat agrupats en un mateix bloc temàtic pel fet que es considera que tots ells poden quedar fàcilment integrats en un mateix tema de conversa. Finalment, el nombre de blocs temàtics són cinc i són el reflex de cinc preguntes sobre les quals es basa aquesta tesi doctoral (taula 26).

Taula 26. Blocs temàtics del guió de l'entrevista

CONCEPTES PRINCIPALS	BLOCS D'INFORMACIÓ	
C2: Identitat de gènere	BLOC 1	<i>Identitat de gènere i vincle TP/TR</i>
C3: Treball domèstic i de cura	BLOC 2	<i>Divisió sexual del treball i socialització</i>
C5: Patró divisió sexual del treball	BLOC 3	<i>Habitus/imaginari del treball domèstic/cura</i>
C4: <i>Habitus</i> de la cura	BLOC 4	<i>Pràctica de la cura</i>
C6: Gestió treball domèstic i cura	BLOC 5	<i>Treball domèstic assalariat</i>
C7: Gestió mercantil del TDA		
C8: Pràctica de consum de TDA		
C9: Perfil dona ocupadora TDA		
C10: Perfil treballadora domèstica		

Font: elaboració pròpia.

La trajectòria social, malgrat que no ha estat inclosa com a bloc temàtic, actua com a eix longitudinal del transcurs de l'entrevista i com a marc d'enquadrament de les diferents experiències biogràfiques amb relació al treball domèstic i de cura, que tenen lloc en funció del moment del cicle vital de la persona entrevistada. En aquest sentit, es combina una mirada analítica diacrònica amb una mirada sincrònica, atès que d'una banda s'analitza el curs cronològic i l'ordre temporal de les diferents experiències biogràfiques i, de l'altra, s'analitza el solapament i la concentració d'experiències vinculades a la cura en moments concrets de la trajectòria. Així mateix, la trajectòria de classe pren un valor especial en aquesta aproximació longitudinal.

El conjunt de preguntes orientatives de l'entrevista³⁶⁸ han servit de brúixola temàtica per a la persona entrevistadora però que, en cap cas, no s'han reproduït mimèticament a cada una de les entrevistes. Cada entrevista es configura com una situació d'investigació particular única, en la qual l'element discursiu transcorre distintivament

³⁶⁸ Vegeu la pàg. XVII dels annexos: "guió de l'entrevista".

segons l'evolució i el ritme concret de la conjuntura comunicativa. Les entrevistes s'han dut a terme en el domicili particular de les persones entrevistades i, en els casos en què no ha estat possible, en un altre espai que permetés l'aplicació d'aquesta tècnica.

7.2.

Les unitats d'observació

Des de la metodologia qualitativa, la selecció de les unitats d'observació segueix un tipus de mostreig basat en la representació tipològica, que s'allunya de la representació estadística del mètode quantitatiu. Les decisions mostrals s'han fet a partir de dos criteris centrals: la representació socioestructural corresponent als objectius de la tesi i les contingències de recursos econòmics i temporals. Així, el nombre d'entrevistes que s'ha dut a terme no és producte d'una voluntat de capturar un univers d'informants estadísticament representatiu, sinó de la voluntat d'aconseguir horitzons de significat qualitativament i sociològicament representatius.

Com s'ha dit, la investigació qualitativa es basa en una concepció de la *població* o de l'univers d'informants diferent de la que sustenta la investigació quantitativa, pel fet que la mostra d'informants no es considera com un "grup indiferenciat", on tots els membres de la població tenen el mateix valor com a fonts d'informants, sinó que la seva selecció és fruit d'un treball deliberat i intencional (Rodríguez *et al.*, 1999). A més a més, la mostra qualitativa té un caràcter flexible o emergent (Valles, 2002), que mostra una evolució continuada durant totes les etapes de la investigació, sense respondre a un pla d'acció prefixat.

Ara bé, tot i la gènesi qualitativa de la mostra, aquesta no s'hagués pogut confeccionar sense la informació quantitativa d'algunes fonts estadístiques de caràcter primari i secundari, les quals han permès delimitar i precisar els eixos principals de distribució mostral. En aquest sentit, els "informants clau", és a dir, els membres que destaquen pel seu coneixement en profunditat del context estudiat o que poden aportar la informació més rellevant per als propòsits de la investigació (Rodríguez *et al.*, 1999), s'han tipificat a partir dels criteris de contrast més significatius en la delimitació de diferents perfils o "tipus" diferenciats d'individus. En el cas d'aquesta tesi, la *població* o *mostra* objecte d'estudi són *dones* de diferents posicions socioeconòmiques, però, és mitjançant l'exploració estadística que es concreten els perfils més concrets o específics d'aquestes dones —subgrups— i que s'assegura la posterior extrapolació o transferibilitat (Ruiz Olabuénaga, 2003) del conjunt de resultats obtinguts a la resta de la població.

7.2.1. Els eixos de distribució mostral

La literatura tractada al llarg d'aquesta tesi doctoral ha permès detectar algunes primeres distincions en la provisió i gestió del treball domèstic i de cura en funció de diferents "tipus" de dones —vegeu el *capítol 5*. Per exemple, alguns dels criteris estructurals que semblen sobresortir en l'estructuració de diferents perfils són la posició socioeconòmica, el nivell d'estudis o la generació. El propòsit d'aquest apartat és, mitjançant l'anàlisi de les dades estadístiques disponibles al voltant d'aquesta qüestió, ratificar la validesa empírica d'aquests criteris per garantir-ne la idoneïtat en la selecció de la tipologia mostral.

Val a dir que la recerca de dades estadístiques al voltant de les formes de provisió i gestió del treball domèstic i de cura és, per si sola, una qüestió complicada per dos grans raons: la primera remet al fet que aquest tipus de treball es fa difícil de visibilitzar per la seva informalitat i invisibilitat social i, la segona, fa referència al fet que la quantificació estadística d'aquest tipus de treball no és, ni ha estat mai, objecte central d'interès dels grans organismes estadístics. Ara bé, de forma més recent, les dades relatives al treball domèstic i de cura tenen una presència més notable, sobretot des d'aquells estudis que busquen mesurar l'ús social del temps i la dedicació temporal que homes i dones destinen quotidianament a aquestes tasques³⁶⁹. Sense afany de comptabilitzar tots els treballs que tracten aquesta qüestió, sí que cal recordar de nou l'obra de Mª Á. Durán (1987): *De puertas adentro*, un dels estudis pioners a l'Estat espanyol que fa una primera aproximació quantitativa i qualitativa a la problemàtica.

Altrament, al *capítol 4* també s'ha posat de relleu la dificultat d'objectivar i quantificar el volum de treball domèstic assalariat actualment existent a l'Estat espanyol per la tradició que aquest tipus de treball arrossega dins l'economia submergida.

Malgrat els problemes apuntats, però, aquí s'han escollit les principals fonts de dades primàries i secundàries al voltant d'aquesta qüestió que, tot i ser escasses i en alguns casos amb un nivell de fiabilitat qüestionable, sí que contribueixen a afermar els eixos de divisió mostral teòrics. Així doncs, aquí es presenten els resultats estadístics de caràcter secundari que contenen algun tipus d'informació relacionada amb possibles perfils diferenciats de dones segons la seva forma de proveir i gestionar el treball domèstic i de cura. Les fonts que s'han utilitzat per a justificar la mostra teòrica són diverses, atès que es desconeix l'existència d'una font prou informativa per emprar-la en exclusivitat. La taula 27 conté les principals fonts secundàries consultades, a partir

³⁶⁹ En aquest sentit, vegeu els estudis, entre altres, de C. Sánchez i H. Llàcer (2005); C. Carrasco i M. Serrano (2007); S. Moreno (2005, 2007) o C. Sánchez i L. Vall-llosera (2008).

de les quals emergeixen els eixos de classificació mostral utilitzats per dissenyar la graella tipològica d'informants.

Taula 27. Fonts de dades estadístiques emprades per a la justificació mostral

Fonts estadístiques	Tipus de dades	Institució	Any
Nivell català			
<i>Panel de Desigualtats a Catalunya (PAD)</i>	Dades sobre el treball domèstic i familiar i la conciliació. Permet l'anàlisi longitudinal.	F. J. Bofill	2001–2008 (1a–7a onada)
<i>Enquesta de Condicions de Vida i hàbits de la Població de Catalunya</i>	Dades útils sobre la persona que s'encarrega de les tasques domèstiques i de cura.	IERMB	2000–2006
Nivell espanyol			
<i>Mòdul de Conciliació de la Vida Laboral y Familiar (EPA).</i>	Dades en relació amb el tipus de serveis d'assistència utilitzats per a la cura dels fills/es petits	INE	2n trim. 2005
<i>Encuesta sobre Calidad de Vida en el Trabajo (ECVT)</i>	Dades sobre la "persona encarregada" de la cura dels fills/es i les persones adultes dependents.	MTIN	2001–2009
<i>Seguretat Social: afiliats al REEH i afiliats a l'activitat de "Hogares con personal doméstico"</i>	Dades en relació amb el volum d'afiliació de treballadors/es al REEH i la seva distribució territorial (escala municipal).	MTIN	1999/2010
<i>Encuesta de Condiciones de Vida (ECV)</i>	Dades dubtoses. S'ajunta en una mateixa categoria "cuidats per persones sense remunerar" i "amb remuneració"	INE	2003
<i>Encuesta de Presupuestos Familiares (EPF)</i>	Dades sobre la despesa de les llars TDA però les dades no es presenten segregades per diferents eixos d'estratificació.	INE	1997/2003
<i>Encuesta de Empleo del Tiempo (ETT)</i>	Dades sobre l'ús social del temps per gènere, ocupació, estudis i generació per diferents activitats.	INE	2002/2003
Nivell europeu			
<i>Panel de Hogares de la Unión Europea (PHOGUE)</i>	Dades sobre les hores que les persones dediquen a la cura dels fills o a les persones adultes dependents.	EUROSTAT	1996–2001

Font: elaboració pròpia.

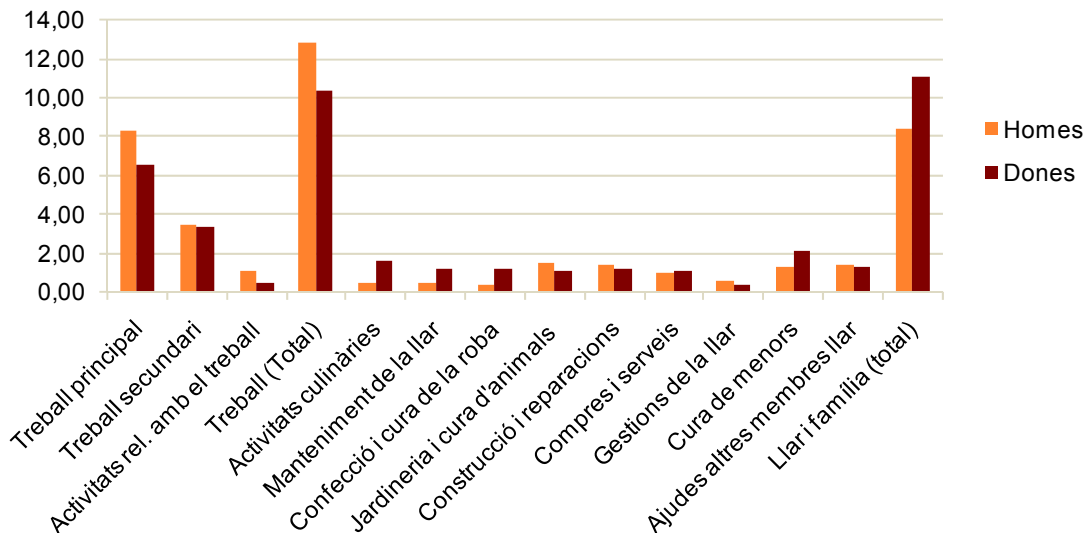
L'ús combinat de les dades que han semblat més útils des del punt de vista de l'objecte d'estudi ha donat peu, finalment, a set eixos mostrals.

7.2.1.1. Eix 1: el sexe

Un dels criteris bàsics que s'utilitza en la selecció de la mostra és el sexe. Com s'ha vist al llarg d'aquesta tesi, el sexe és un element transversal en totes les formes de provisió i gestió del treball domèstic i de cura. És a dir, són les dones, i no els homes,

les qui prenen el lideratge en tot el procés de provisió i gestió d'aquest tipus de treball i, per tant, les qui hi dediquen la major part de temps (gràfic 24).

Gràfic 24. Dedicació en hores i minuts al TP i TR per sexe

Font: elaboració pròpia a partir de l'ETT (2002-2003), INE.
Nota: hores i minuts com a mitjanes socials.

En el moment que aquest treball es traspassa al mercat, seguint la mateixa lògica sexuada, són les dones les qui adopten el rol de gestió del treball domèstic assalariat, seleccionant primerament les treballadores domèstiques i controlant-les o supervisant-les després. Malgrat que la decisió d'externalitzar al mercat les tasques domèstiques i de cura respon a unes necessitats familiars i el cost del servei és eixugat pels dos membres de la parella, o únicament pel "cap de família", el paper gestor encara s'assimila al gènere femení (Gual i Poveda, 2009).

Les dades sobre la responsabilitat i gestió femenina del treball domèstic i de cura de fills menors es fan evidents a la taula 28, on més de la meitat dels homes espanyols manifesta que la cura dels fills és una tasca assignada a la parella —"dona". Altrament, malgrat que un 27 % de les dones diu que externalitza el treball de cura dels seus fills a serveis de caràcter especialitzat (llars d'infants, cangurs, ludoteques, etc.), un gens menyspreable 23 % empra el recurs no remunerat de la família o dels veïns per poder afrontar aquest treball. Aquesta última dada, sumada al 35 % de les dones que diu que no fa servir cap tipus de servei d'assistència, evidencia i remarca la persistència d'unes pràctiques d'origen *familista*, atès que la major part del treball de cura dels fills menors es continua desenvolupant en el marc de la institució familiar, ja sigui a través dels propis progenitors o mitjançant el treball de familiars o persones d'un entorn pròxim.

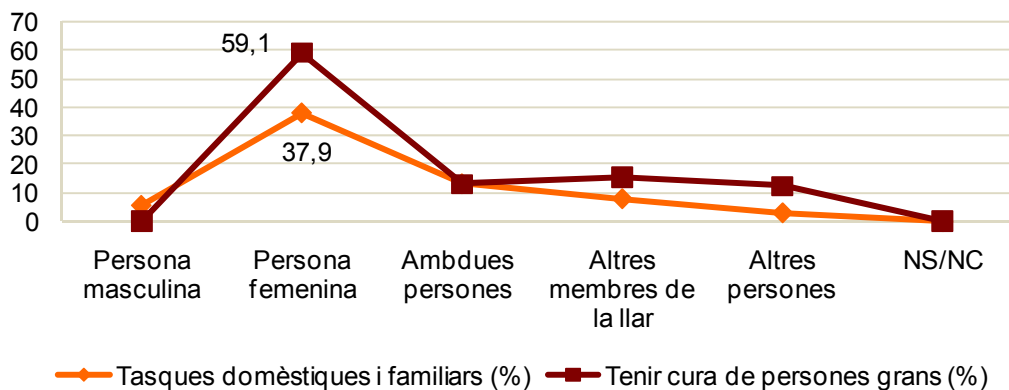
Taula 28. Persones ocupades (16–35 anys) segons el servei de cura principal

Espanya, 2n trimestre de 2005					
(%)	Serveis especialitzats	Cònjuge o parella	Familiars, veïns i amics	No utilitza serveis	No sap
Total	20,7	35,8	17,9	25,7	0,7
Total homes	13,5	50,1	12,5	20,1	0,3
Total dones	27,0	11,7	23,0	35,5	0,7

Font: elaboració pròpia a partir del mòdul de CVLF-2005 (EPA), INE.

Nota: es consideren persones ocupades amb almenys un fill menor de 15 anys (fills propis o de la parella que viuen a la llar). Resposta a la pregunta: «Durante su jornada laboral, ¿cuál es el tipo principal de servicio de cuidado a los niños que utiliza para atender a sus hijos o a los de su cónyuge o pareja?».

En l'àmbit català, aquesta tendència es manté invariable. En un 37,9 % de les llars de la regió metropolitana de Barcelona, la dona és qui es fa càrrec principalment d'organitzar aquestes tasques, un percentatge que s'accentua significativament en relació amb la cura de persones grans (59,1 %).

Gràfic 25. Persona encarregada d'organitzar el treball domèstic i de cura

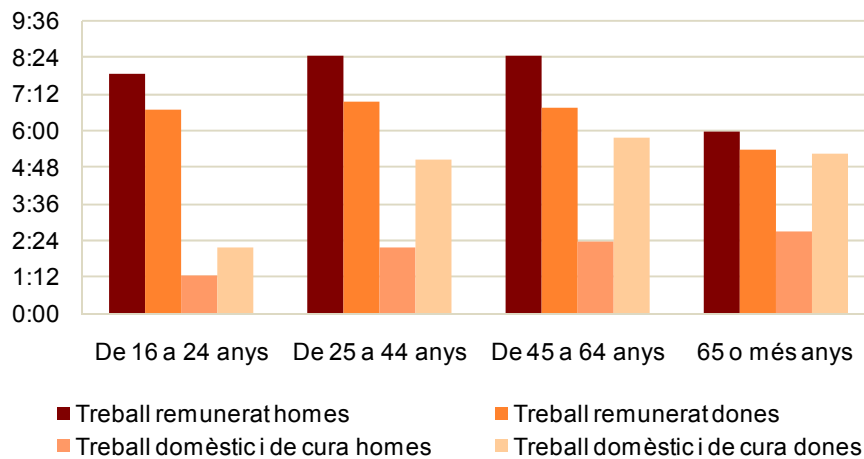
Font: elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de Condicions de Vida i Hàbits de la Població de Catalunya, IERMB.

Nota: població de 13 anys i més.

7.2.1.2. Eix 2: el cicle de vida

El moment del cicle de vida de les dones és un condicionant clau del volum de càrrega domèstica i de cura, així com de les seves necessitats d'externalització. El gràfic 26 mostra com la dedicació de les dones al treball domèstic i de cura arriba al seu punt més àlgic entre els 45 i els 65 anys, quan dediquen quasi sis hores diàries a aquest tipus de tasques, mentre que els seus homòlegs masculins en dediquen al voltant de dues. Aquesta etapa vital coincideix amb les edats de les dones de l'anomenada "generació sandvitx" (Williams, 2004); unes dones que, com apunta T. Torns (2009) es troben "atrapades" entre la "normalitat" de la cura dels fills i les filles i la cura "sobrevinguda" de les persones grans dependents de la família.

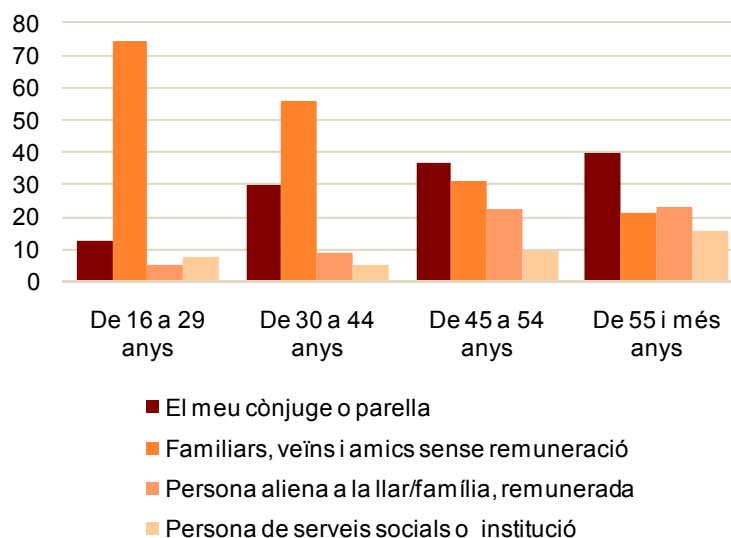
Gràfic 26. Càrrega total de treball per sexe i grup d'edat (hores i minuts diaris)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'ETT (2002-2003), INE.

Darrere les dones de la “generació sandvitx” se situen molt a prop les dones majors de 65 anys i les dones d’entre 25 i 44 anys, que dediquen al treball domèstic i de cura al voltant de cinc hores diàries. A diferència de les primeres, però, les dones majors de 65 anys disminueixen considerablement la seva participació al mercat de treball i veuen reduïda la seva càrrega total de treball. Seguint l’oscil·lació generacional del treball domèstic i de cura, el nivell d’externalització d’aquest treball a serveis de cura externs, ja siguin públics o privats, segueix, de forma conseqüent, una distribució també marcada pel curs biogràfic.

Gràfic 27. Dones ocupades amb almenys un fill segons el servei principal de cura i edat

Font: elaboració pròpia a partir del mòdul de CVLF-2005 (EPA), INE.

A tall d'exemple, la delegació externa del treball de cura de persones dependents menors és més freqüent entre les dones més joves —16 a 44 anys—, atès que

aquestes es posicionen en un tram de la seva trajectòria vital amb més possibilitats de tenir una major càrrega de fills menors (gràfic 27).

Respecte a la cura de persones adultes dependents, la seqüència lògica del cicle vital trasllada la necessitat d'externalització d'aquestes tasques a les dones més grans, sobretot a les majors de 55 anys (taula 29).

Taula 29. Ocupats/des amb persones dependents segons qui s'encarregui de la cura

Espanya, 2009				
(%)	El cònjuge o parella	Familiars, veïns i amics sense remuneració	Persona aliena a la llar/família, remunerada	Persona de serveis socials o institució
De 16 a 29 anys	12,9	74,7	5	7,4
De 30 a 44 anys	30	56	8,6	5,4
De 45 a 54 anys	37	31,2	22,2	9,6
De 55 i més anys	39,5	21,5	23	16

Font: elaboració pròpia a partir de la ECVT-2009», MTIN.

Nota: persones ocupades durant la jornada laboral. Segons la definició de l'ECVT, les persones dependents es defineixen com aquelles persones que per raons derivades de l'edat, la malaltia o la discapacitat, i lligades a la manca o pèrdua d'autonomia física, mental o intel·lectual o sensorial, precisen de l'atenció d'una altra o d'altres persones o ajudes importants per realitzar activitats bàsiques de la vida diària. Aquí es consideren les persones dependents que viuen a la llar o necessiten regularment d'atenció.

Així doncs, la conjunció simultània del sexe i l'edat fa palès com les dones es configuren com el subjecte crucial en la provisió i gestió del treball domèstic i de cura al llarg de tota la trajectòria vital, independentment de l'edat. Allò que sembla fluctuar amb el pas dels anys és el tipus de càrregues reproductives de què es fan càrrec. Alhora, les necessitats de buscar recursos substitutius de la cura al mercat —mercantilització— o a l'àmbit públic —institucionalització— es pronuncien en les etapes extremes del cicle de cura femení.

7.2.1.3. Eix 3: l'ocupació

L'eix ocupacional és un dels eixos més rellevants d'aquesta tesi doctoral perquè forma part del nucli teòric i empíric de la classe social. El comportament diferencial de les dones respecte al binomi producció–reproducció segons la seva posició en el mercat de treball ha estat constatat en diversos estudis —vegeu el *capítol 5*— i, en el cas de l'Estat espanyol es manifesta, altra vegada, com un fet ineludible. Són les dones situades en els segments subalterns i secundaris (Piore, 1983) del mercat de treball espanyol —treballadores menys qualificades—, les qui destinen més hores diàries a la provisió i la gestió del treball domèstic i de cura. A diferència d'aquest grup, la major solvència econòmica de les dones de posicions ocupacionals més elevades pot facilitar la mercantilització del treball domèstic i de cura i donar resposta a la seva

menor dedicació temporal a aquest tipus de tasques. Seguint les dades de l'ETT (2002–2003), el sector d'activitat on s'insereixen aquestes dones també és un factor influent del seu major o menor grau d'implicació en la cura i la domesticitat³⁷⁰.

Dins del tipus d'ocupació, la jornada laboral és un element clau en l'estructuració de les pràctiques domèstiques i de cura quotidianes. Si bé el temps de treball remunerat s'articula, encara avui en dia, com un dels eixos amb major capacitat d'articular material i simbòlicament la trajectòria de la vida quotidiana (Moreno, 2007), el tipus de jornada concreta —completa o parcial— de ben segur que deixarà rastre en la dedicació al treball domèstic i de cura. Així, el fet d'estar ocupat/ada és altament rellevant per predir les necessitats de salaritzar el treball domèstic i de cura (taula 30).

Taula 30. Tipus de cura proveïda als fills/es menors de 3 anys per sexe

Espanya, 2008						
Durant la jornada (%)	Total	Cònjuge o parella	Familiars, veïns o amics	Persona remunerada	Servei especialitzat	
Ambdós sexes	100	49,0	24,7	5,3	21,1	
Homes	100	64,6	16,1	4,7	14,6	
Dones	100	27,1	36,7	6,1	30,2	
Fora la jornada (%)	Total	Jo sol/a	Compartit parella	La parella	Familiars, veïns, amics	Persona remunerada
Ambdós sexes	100	15,7	41,0	28,3	13,1	1,9
Homes	100	6,1	42,7	42,2	7,8	1,1
Dones	100	28,8	38,5	9,3	20,4	3,0

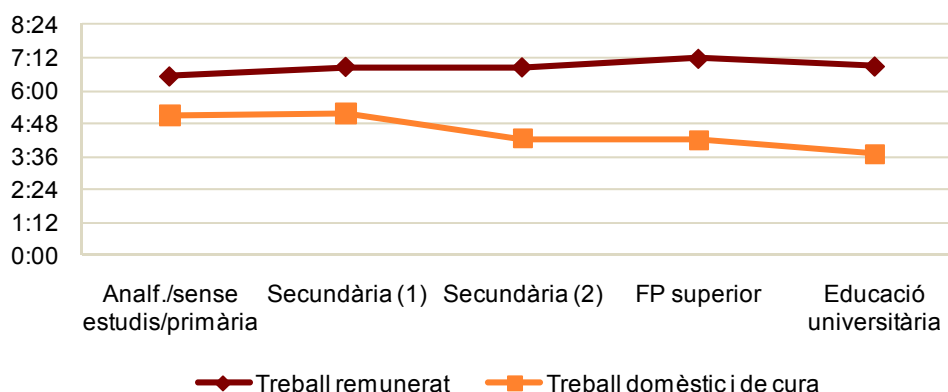
Font: elaboració pròpia a partir de la ECVT-2009», MTIN.

Fora de la jornada laboral, tan sols un 1,9 % de la població encarrega la cura dels seus fills a un treballador/a remunerat/ada, mentre que durant la jornada laboral, les persones —d'ambdós sexes— que externalitzen el treball de cura dels fills a una “persona aliena a la família amb remuneració” o bé a un “servei especialitzat en l'assistència de nens”, sumen un 26,4 %, una dada que en el cas de les dones ascendeix a un 36,3 %.

7.2.1.4. Eix 4: el nivell d'estudis

El nivell d'estudis de la població torna a ser una clivella de contrast en l'anàlisi del treball domèstic i de cura. El gràfic 28 mostra com, a mesura que el nivell d'instrucció de les dones augmenta, la seva dedicació al treball domèstic i de cura minva, mentre que amb el treball remunerat es dibuixa una tendència lleugerament contrària.

³⁷⁰ Vegeu la taula XIX dels annexos (pàg. XX).

Gràfic 28. CTT de les dones per nivell d'estudis (hores i minuts)

Font: elaboració pròpia a partir de l'ETT (2002-2003), INE.

D'altra banda, del total de persones ocupades amb estudis primaris o menors (taula 31), un percentatge molt elevat —35 % i 68,3 %, respectivament— trasllada al cònjuge o a la parella la cura de les persones dependents durant la jornada laboral, mentre que de les persones ocupades amb estudis universitaris, només ho fan un 21,9 %. El descens d'aquest percentatge a mesura que s'ascendeix en l'escala formativa podria ser un indicador del major dispositiu de recursos i estratègies de què gaudeixen les classes amb major capital cultural per gestionar la cura de les persones dependents. Tanmateix, de les persones ocupades amb estudis universitaris, un 29,6 % deriven la cura a una persona aliena remunerada, mentre que en el cas de les persones amb estudis primaris ho fan en un 11,9 % dels casos.

Finalment, la institucionalització en l'àmbit públic del treball de cura, mitjançant la implicació de serveis socials, és una pràctica que segueix una distribució força aleatòria i que, només observant les dades, és difícil extreure'n una lògica explicativa.

Taula 31. Persones ocupades segons qui s'encarregui de la cura per nivell d'estudis

Espanya, 2009					
(%)	Total	Cònjuge o parella	Familiars, veïns o amics	Persona aliena a la família amb remuneració	Altra persona de serveis socials o una institució
Total	100	32,3	42,3	16,0	9,4
Menys que primaris	100	68,3	20,7	-	11,0
Primaris	100	35,0	47,8	11,9	5,3
Secundaris	100	38,7	42,9	12,1	6,3
Batxillerat	100	31,1	46,7	10,2	12,0
Formació professional	100	33,5	49,2	11,6	5,7
Universitaris	100	21,9	33,4	29,6	15,1

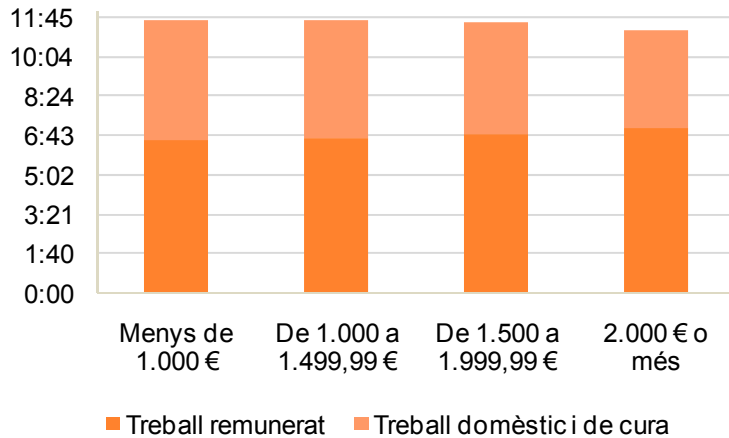
Font: elaboració pròpia a partir de la ECVT-2009», MTIN.

Nota: persones ocupades amb persones dependents a càrrec, durant la jornada laboral.

7.2.1.5. Eix 5: el nivell d'ingressos

La dedicació al treball domèstic i de cura de les dones segueix una tendència descendent a mesura que els ingressos mensuals de la llar augmenten i, de forma inversa, les hores de dedicació al treball remunerat s'incrementen.

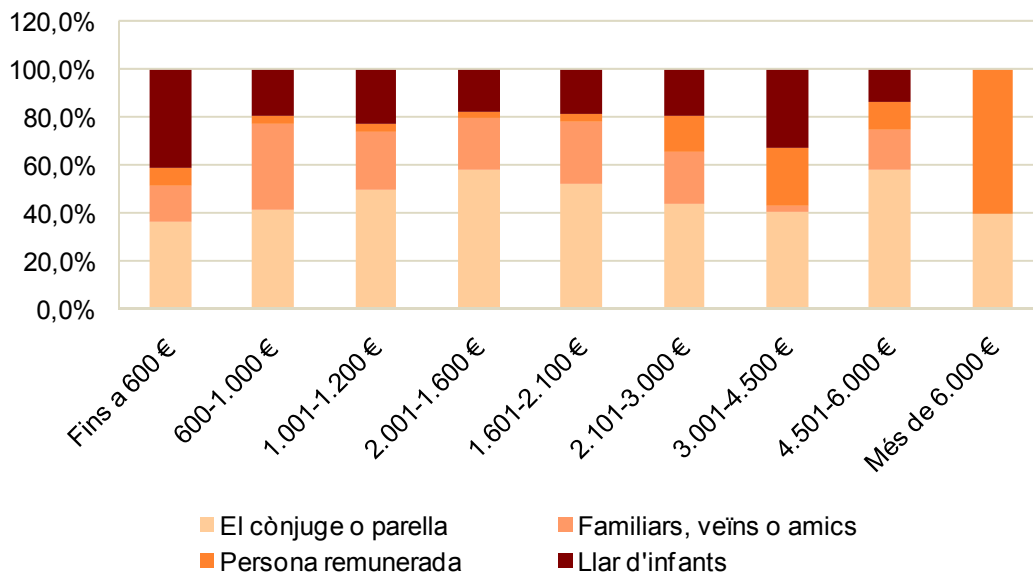
Gràfic 29. CTT de les dones segons el nivell d'ingressos (hores i minuts)

Font: elaboració pròpia a partir de l'ETT (2002-2003), INE.

Les pautes d'externalització del treball domèstic i de cura, ja sigui a un servei de cura institucionalitzat o a una persona remunerada a la llar, queden modulades pel nivell d'ingressos de la llar (gràfic 30).

Gràfic 30. Tipus de cura proveïda a les criatures per nivell d'ingressos de la llar

Font: elaboració pròpia a partir de la ECVT-2009», MTIN.
Nota: cura proveïda a menors de 3 anys durant la jornada laboral.

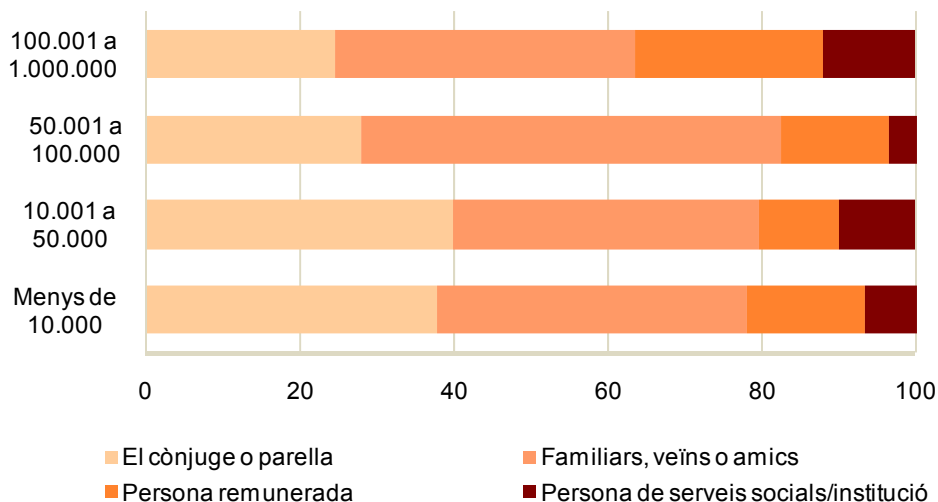
En el cas de l'externalització de la cura dels fills menors de tres anys, si bé hi ha diferències en tots els estrats econòmics, on més s'acusen és en les pràctiques d'externalització relatives al treball domèstic assalariat. Les llars on cada un dels membres adults té uns ingressos mensuals nets menors a 2.100 euros, pràcticament no transvasen el treball de cura al mercat —els percentatges oscil·len entre un 2 i un 7 %—, mentre que a partir d'aquesta xifra, l'ús del treball domèstic assalariat s'incrementa fins a un 60 % de les llars amb ingressos majors a 6.000 euros. La tendència inversa succeeix amb l'externalització de la cura a una llar d'infants o l'ús dels recursos familiars, de manera que a mesura que s'ascendeix en l'escala econòmica decreix l'ús d'aquest dos recursos; exceptuant-ne la conducta de les llars entre 3.000 i 4.501 euros que fan un ús força elevat de la llar d'infants —més d'un 30 %.

Per tant, es pot afirmar que les llars amb menys ingressos tendeixen a reproduir unes pràctiques de cura d'orientació *familista*, on predominen els acords informals i no mercantilitzats, mentre que les llars amb majors ingressos segueixen unes pautes de cura més *mercantilistes*, on la relació de cura travessa algun tipus de vincle salarial. Al cap i a la fi, el nivell d'ingressos es constata com una clivella analítica interessant per aproximar-se a les pràctiques de cura i les pràctiques de consum de treball domèstic assalariat. El nivell d'ingressos és una variable que condiciona tant la implicació o no en el treball domèstic i de cura com les pautes d'externalització d'aquest treball al mercat.

7.2.1.6. Eix 6: el territori

La distribució de les pràctiques de cura també es mostra variable per l'eix territorial.

Gràfic 31. Persona que es fa càrrec de la cura segons municipi

Font: elaboració pròpia a partir de la ECVT-2009», MTIN.

Nota: persones ocupades amb persones dependents a càrrec (qui s'encarrega de la cura durant la jornada laboral).

El gràfic 31 constata com la mercantilització del treball de cura es concentra en major mesura a les zones més urbanitzades. El recurs a una persona remunerada externa a la llar es dona en un 24,5 % de les persones ocupades en municipis entre 100.000 i un milió d'habitants, mentre que en el cas dels municipis menors de 10.000 habitants, aquesta pràctica es redueix a un 15,2 %. A més a més, en els municipis més petits, un dels membres de la parella té una implicació major en la gestió i l'execució del treball de cura, mentre l'altre està ocupat en l'esfera productiva. El recurs de serveis socials o d'una institució segueix, de la mateixa manera que el recurs del mercat, una inclinació creixent a mesura que puja el llindar demogràfic del municipi.

7.2.1.7. Eix 7: el règim de treball domèstic assalariat

Finalment, tenint en compte que el model de gestió mercantil del treball domèstic i de cura forma part del nucli d'interès d'aquesta tesi, el règim específic de TDA —“per hores”, extern o intern— s'ha integrat com a eix de divisió mostral. Mª Á. Durán (1987) ja va posar de manifest com la modalitat de TDA de les llars tenia una relació clara amb el nivell d'ingressos, l'ocupació i el nivell social de les llars. La mateixa relació afirmaven les dades presentades per un estudi de la Unió Sindical de Madrid de CCOO l'any 1993³⁷¹ (Colectivo IOÉ, 2001a). Tot i l'antiguitat i la limitació geogràfica de l'estudi, que es centra a la Comunitat de Madrid i el seu entorn metropolità, l'amplitud de la mostra entrevistada i l'especificitat del qüestionari permeten extrapolar alguns trets d'aquest segment de la demanda. L'estudi, seguint un criteri d'estratificació social, que combinava categoria ocupacional i nivell d'estudis, classificava les llars contractants en funció de la modalitat de TDA (taula 32).

Taula 32. Règim del TDA segons l'estatus de les persones ocupadores

Comunitat de Madrid, 1993			
Estatus de les persones ocupadores (%)	Règim de les persones treballadores		
	“per hores”	Extern	Intern
Total	70	24	6
Alt	56	29	15
Mitjà-alt	72	23	5
Mitjà	77	20	3
Mitjà-baix	65	33	2

Font: Colectivo IOÉ (2001a).

La contractació de treballadors/es “per hores” sobrepassava la mitjana general a les llars d'estatus mitjà i mitjà-alt —77 % i 72 %, respectivament—, mentre que la contractació d'internes destacava a les llars d'estatus alt i la d'externes en les de nivell

³⁷¹ Vegeu els resultat de CEESA/CCOO USM-R (1993) *Estudio del sector de servicio doméstico en Madrid. GPS-Madrid*, presentat a Colectivo IOÉ (2001a).

mitjà-baix. A més a més, en total, les llars d'estatus alt i mitjà-alt contractaven el 87 % de les treballadores internes, el 70 % de les externes i el 68 % de les treballadores "per hores" (Colectivo IOÉ, 2001a). Aquesta disposició, doncs, respon a criteris econòmics però també de caràcter ideològic, que explicarien les pràctiques de les classes mitjanes amb una contractació de treballadores externes menors que les classes més baixes.

7.2.2. La graella tipològica "teòrica"

La graella tipològica té com a objectiu establir l'univers potencial i teòric dels informants "ideals", a partir dels criteris de selecció de casos rellevants. Seguint a M. S Valles (2002), la graella tipològica és un:

«Dispositivo muestral, de carácter instrumental, del que se sirve el investigador para hacer operativa una selección de entrevistados orientada a controlar y garantizar (mínimamente) la heterogeneidad, en variables consideradas analíticamente relevantes.» [Valles, 1997 a Valles, 2002:69]

Aquesta tesi doctoral basa la mostra tipològica en el creuament i solapament qualitatiu dels set eixos mostrals descrits i justificats anteriorment: el sexe, l'edat, l'ocupació, el nivell d'estudis, el volum d'ingressos, el municipi i el règim de TDA³⁷². En relació amb el primer eix —sexe—, la mostra està formada únicament per dones, per una qüestió immanent a l'objectiu d'aquesta tesi, és a dir, l'anàlisi de les desigualtats entre dones en la provisió i gestió de la cura. Sense subestimar o negligir l'anàlisi de les desigualtats entre gèneres, l'anàlisi *intragènere* queda en el primer pla d'anàlisi, tot fent de les dones de diferents posicions socials les protagonistes principals de les entrevistes.

En segon lloc, tal com ha estat definida la classe social al *capítol 6*³⁷³ —classe socioeconòmica—, l'ocupació, el nivell d'ingressos i el nivell d'estudis —*eixos 3, 4 i 5*— s'han considerat els tres indicadors empírics de la classe social de les dones, seguint el model combinat proposat per A. Romero (1997), segons el qual la posició de classe més elevada de la llar —home o dona— marca la classe social de la llar.

Seguint aquests criteris i la resta d'eixos mostrals, la graella tipològica (figura 21) està composta per 25 dones diferenciades per la classe socioeconòmica: classe treballadora, classe mitjana nova, classe mitjana vella i classe propietària. D'aquestes dones, 17 s'han seleccionat en condició de persones actives i ocupades al mercat de

³⁷² Malgrat es poden trobar més eixos de diferenciació en les formes de dur a terme les pràctiques de cura, com ara l'ètnia o la nacionalitat, s'han utilitzat aquells eixos prioritaris en el disseny mostral dels informants clau.

³⁷³ Vegeu la taula d'indicadors del concepte 1 (A i B) —classe social— del *capítol 6*.

treball —quatre de cada classe, exceptuant-ne la classe mitjana vella en què n'hi ha cinc—, i 8 són dones no ocupades formalment al mercat de treball: quatre de classe treballadora i quatre de classe propietària. L'aparició d'un "tipus" de més dins la "classe mitjana vella" ha sorgit de la voluntat d'entrevistar les tres possibles posicions ocupacionals que integren aquest grup: a) empresàries de micro o petites empreses; b) comerciants i c) autònomes no agràries. Considerant la varietat de posicions d'aquesta classe, s'ha volgut obtenir una entrevista de cada modalitat ocupacional, per observar possibles diferències internes dins d'aquest grup.

La composició de la graella tipològica intenta reflectir els diferents tipus de dones en edat laboral més representatius, és a dir, majoritàriament dones actives i, en pocs casos inactives, ja sigui perquè segueixen un model de divisió sexual del treball rígid i altament tradicional del tipus "home guanyador de pa—dona mestressa de casa" —classe treballadora—, o bé perquè són dones que gaudeixen d'una posició i d'un estatus social que les eximeix de treballar al mercat de treball —"senyores de la casa" de classe propietària³⁷⁴. Les dones inactives de posicions mitjanes no s'han tingut en compte en la selecció d'informants pel fet que representen una minoria social. Tant la descripció de l'estructura social catalana descrita per C. Sánchez (1995) com per A. Romero (1997), destaquen la baixa inactivitat laboral de les dones de classe mitjana —vella i nova— i la major presència de dones inactives en les classes treballadores o dominants. En aquest sentit, el model de classificació dominant s'ha aplicat en els primers 17 casos, mentre que en els últims 8 casos de dones inactives s'ha fet servir el model convencional d'assignació de la classe, segons el qual la posició de classe de la dona queda mediada per la posició al mercat de treball de la seva parella —"sustentador principal".

Tant si s'aplica el model convencional com el model dominant en la definició de la posició de classe, s'estableix el supòsit que la dona entrevistada viu en parella o amb el seu cònjuge i que aquesta està ocupada en el mercat de treball. La selecció de les dones informants, per tant, s'ha fet partint de la seva convivència en parella o en matrimoni, pel fet que també és un criteri que respon a un dels objectius de la tesi: l'anàlisi del patró de divisió sexual del treball que es dona a la llar en funció de la classe social de la dona. Així, malgrat l'interès que, respecte a l'anàlisi del treball domèstic i de cura, poden suscitar les famílies monoparentals, unipersonals i no heterosexuales —homosexuals masculines i lèsbiques—, aquestes formes familiars de característiques més recents han quedat descartades de l'anàlisi. Per tant, dins de les llars seleccionades, majoritàriament s'han escollit famílies heterosexuales de "doble ingrés", exceptuant-ne els casos en què la dona no està ocupada en el mercat de treball —"mestresses de casa" i "senyores de la casa".

³⁷⁴ Les dones inactives de posicions mitjanes no s'han tingut en compte pel fet que són una minoria social (Sánchez, 1995).

La posició de classe empírica s'ha derivat de la "posició adscrita", però sense oblidar la classe d'origen o inicial de la persona entrevistada. Així, la classe "objectiva" s'ha definit des de la posició de classe que ocupa la dona en el present; una posició que es complementa amb l'anàlisi de la seva *trajectòria social de classe* —estàtica, ascendent o descendent—, que es considera que pot actuar com un factor altament condicionant de les experiències vitals i la conformació ideològica al voltant de la domesticitat i el treball de cura. Aquesta trajectòria social s'ha establert no només a partir de la mobilitat ocupacional, sinó també tenint en compte la mobilitat educacional. En aquest sentit, s'ha considerat la posició d'origen dels pares, la posició de la parella i la posició pròpia i s'ha aplicat, sempre que ha estat possible, el model de classificació dominant³⁷⁵.

Tal com s'ha indicat al *capítol 6*, la classe socioeconòmica "a priori" és la que ha servit com a eix orientatiu en la selecció dels informants. Ara bé, un cop feta l'entrevista, s'ha complementat amb la classe social "a posteriori" emergida durant el transcurs de l'entrevista. D'aquesta manera s'ha pogut accedir més detalladament a la posició social concreta de la persona entrevistada en relació amb alguns aspectes intangibles de la classe, com són el capital simbòlic o el capital social. La posició concreta de les dones ocupades en el mercat de treball quant a la jornada laboral —completa o parcial— no s'ha inclòs com a criteri mostral a la graella tipològica, però sí que ha emergit com a criteri posterior, de manera que aleatòriament han aparegut informants de les dues modalitats de jornada.

En tercer lloc, l'eix 2 —edat— és un altre eix crucial que divideix la mostra de dones en dos grans grups: les d'entre 30 i 45 anys i les que tenen entre 50 i 65 anys. Aquesta separació pretén segmentar les dones en funció de la seva posició en la trajectòria vital i la conjuntura que experimenten en termes del tipus de càrrega reproductiva que potencialment poden tenir a càrrec. Així, a banda de dividir les dones seguint un component generacional, interessa dividir les dones segons si tenen fills/es menors a càrrec seu —entre 0 i 12 anys— o persones adultes dependents, amb l'objectiu d'analitzar la variabilitat de discursos, imaginaris i pràctiques que embolcalla el treball de cura dependent del tipus de càrrega reproductiva. R. Parreñas (2008) ja assenyala la necessitat d'establir una frontera d'anàlisi clara entre el treball de cura destinat a les persones grans i a les criatures, atès que tant les polítiques de cura desenvolupades per l'*estat del benestar*, com la posició i percepció en societat d'aquests dos col·lectius són diferents.

Tenint en compte la diversitat de modalitats familiars existent avui en dia, el nexa entre la generació i el tipus de càrrega reproductiva no és necessàriament lineal però sí

³⁷⁵ Vegeu la pàg. XXI dels annexos on es pot consultar la taula de les trajectòries socials de classe de les persones entrevistades (E1-E25), el qual es complementa amb la graella tipològica "teòrica" (Figura 21).

marca una tendència genèrica, segons la qual les generacions més joves tenen a càrrec persones menors i les generacions més grans persones adultes dependents.

En quart lloc, s'ha inclòs com a criteri de selecció mostral el règim de TDA, i s'han obtingut dones de diferents classes socials i generacions segons la modalitat de TDA que utilitzen. Així, hi ha dones sense TDA, que corresponen normalment a la classe treballadora i algunes a la classe mitjana nova; dones amb TDA "per hores", sovint de classe treballadora i de la classe mitjana nova; dones amb TDA intern de la classe mitjana vella i la classe propietària i dones amb TDA extern, que acostuma a trobar-se tant en dones de la classe mitjana nova com en dones de la classe propietària.

En darrer terme, el territori escollit per dur a terme les 25 entrevistes és la regió metropolitana de Barcelona per ser un territori altament urbanitzat, amb una ràtio elevada de municipis amb més de 40.000 habitants. Es tracta, per tant, d'una regió pertinent per tal de copsar les noves pràctiques de mercantilització del treball domèstic i de cura.

Figura 21. La graella tipològica “teòrica”

Variable intermèdia

CLASSE SOCIAL D'ORIGEN

CASOS ENTREVISTES				CLASSE SOCIOECONÒMICA						
CLASSE SOCIOECONÒMICA				Classe treballadora <i>Mestressa de casa</i>	Classe treballadora <i>Doble presència</i>	Classe mitjana nova <i>Professional</i>	Classe mitjana vella <i>Petita empresària</i>	Classe propietària <i>Directiva-empresària</i>	Classe propietària <i>Senyora de la casa</i>	
SITUACIÓ LABORAL				Inactiva	Activa	Activa	Activa	Activa	Inactiva	
MODEL DE CLASSE				Convencional <i>Posició mediada</i>	Combinat <i>Posició directa</i>	Combinat <i>Posició directa</i>	Combinat <i>Posició directa</i>	Combinat <i>Posició directa</i>	Convencional <i>Posició mediada</i>	
NIVELL EDUCATIU				Sense o estudis primaris	Estudis primaris/secundaris	Estudis secundaris/universitaris	Estudis secundaris/universitaris	Estudis secundaris/universitaris	?	
TDA				SENSE	SENSE	SENSE/TDAH/TDAE	TDAE/TDAI	TDAE/TDAI	TDAE/TDAI	
CICLE VITAL	De 30 a 45 anys	TIPUS DE CÀRREGA REPRODUCTIVA	Fills menors de 0 a 12 anys	E1= MC:CT:FM	E5= O:CT:FM	E9= O:CMN:FM	E13= O:CMV:FM	E18= O:CP:FM	E22= SC:CP:FM	
			E2= MC:CT:FM	E6= O:CT:FM	E10= O:CMN:FM	E14= O:CMV:FM	E19= O:CP:FM	E23= SC:CP:FM		
	Persones adultes dependents		E3= MC:CT:PAD	E7= O:CT:PAD	E11= O:CMN:PAD	E15= O:CMV:PAD	E20= O:CP:PAD	E24= SC:CP:PAD		
			E4= MC:CT:PAD	E8= O:CT:PAD	E12= O:CMN:FM	E16= O:CMV:PAD	E17= O:CMV:PAD	E21= O:CP:PAD	E25= SC:CP:PAD	
CAMP D'ANÀLISI				regió metropolitana de Barcelona						

LLEGGENDA: E1, E2...: entrevista 1, entrevista 2, etc.; O: ocupada; MC: “mestressa de casa”; CT: classe treballadora; CMN: classe mitjana nova; CMV: classe mitjana vella; CP: classe propietària; SC: “senyora de la casa”; PAD: persones adultes dependents; FM: fills menors.

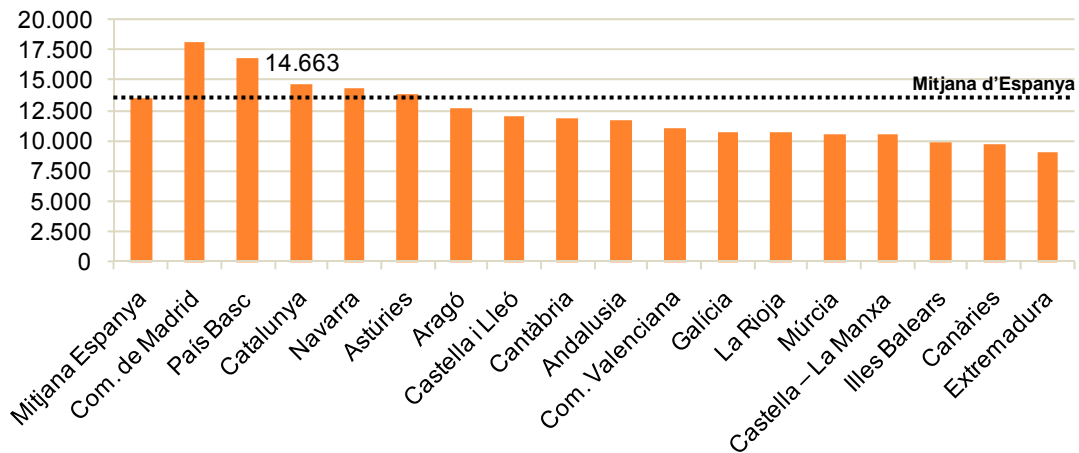
7.2.3. El camp d'anàlisi: la regió metropolitana de Barcelona

Les raons per les quals l'observació s'ha dut a terme a Catalunya i, en concret, a la regió metropolitana de Barcelona, són diverses. D'una banda, el fet que es tracti d'una zona geogràfica amb certa densificació urbana converteix aquesta regió en un àmbit susceptible de trobar-hi pràctiques de mercantilització del treball domèstic i de cura de forma freqüent. Si a aquest fet s'hi suma que Catalunya és una de les quatre primeres comunitats autònomes amb més riquesa per llar i per càpita³⁷⁶, les possibilitats de contractació d'ajuda externa domèstica al mercat s'incrementen. De fet, al *capítol 4* ja s'ha posat de manifest com Catalunya, juntament amb la Comunitat de Madrid, són les dues comunitats autònomes amb més treballadors/es afiliats/ades al "règim especial de treballadores de la llar"; una dada que, malgrat que no inclou les treballadores informals no deixa de ser un indicador informatiu del dinamisme i la importància que té en aquestes comunitats el treball domèstic assalariat.

No obstant això, més enllà de les pràctiques de mercantilització del treball domèstic i de cura per part de les llars, aquesta tesi doctoral vol indagar en les pràctiques de cura que tenen lloc en l'espectre de classes de l'estructura social espanyola i, particularment, l'estructura social catalana. És per això que un altre criteri que s'ha aplicat per a la tria del territori és la composició particular de l'estructura social i el nivell intern de desigualtats que conté, de tal forma que, com més desigualtats socials endògenes, més s'assegura l'aproximació empírica a una estructura social polaritzada i diversa, amb la qual cosa es fa del territori en qüestió un camp d'anàlisi idoni per a l'observació.

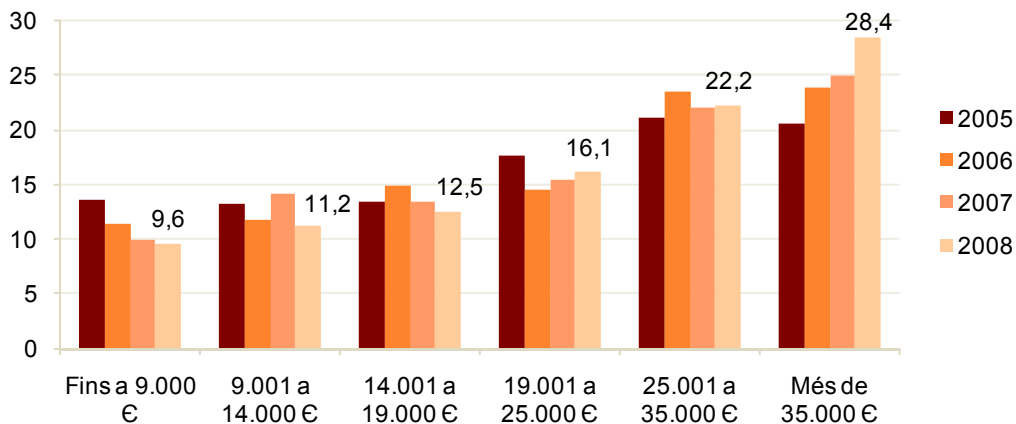
Catalunya es presenta com la tercera comunitat autònoma amb més desigualtats salarials internes, amb una diferència de quasi 15.000 euros entre el primer i el quart quartil, després de la Comunitat de Madrid (18.093 euros) i el País Basc (16.849 euros). Totes tres comunitats superen, juntament amb Navarra i Astúries, la mitjana de la diferència salarial del conjunt de l'Estat espanyol, que se situa en una xifra de 13.531 euros anuals (gràfic 32).

³⁷⁶ Vegeu el gràfic X dels annexos (pàg. XXII).

Gràfic 32. Diferència 1r - 4t quartil en la distribució salarial per comunitats autònomes

Font: elaboració pròpia a partir de la «Encuesta Anual de Estructura Social» de l'INE.
 Nota: Espanya, 2008. Dades en milers d'euros. L'indicador que s'ha utilitzat per mesurar el nivell de dualització de l'estructura social sorgeix del càlcul de la diferència entre els ingressos salarials per càpita del primer i el quart quartil de la distribució salarial.

Les desigualtats internes a Catalunya també es poden veure a través de la distribució de les llars en funció de la seva renda neta anual³⁷⁷ que ofereix l'IDESCAT. Les dades més recents disponibles són de l'any 2008 (gràfic 33) i mostren com la societat catalana és una societat força polaritzada, atès que mentre un 28,4 % de la població té uns ingressos anuals nets de més de 35.000 euros, un 20,8 % no arriba als 14.000.

Gràfic 33. Llars catalanes per trams d'ingressos nets anuals

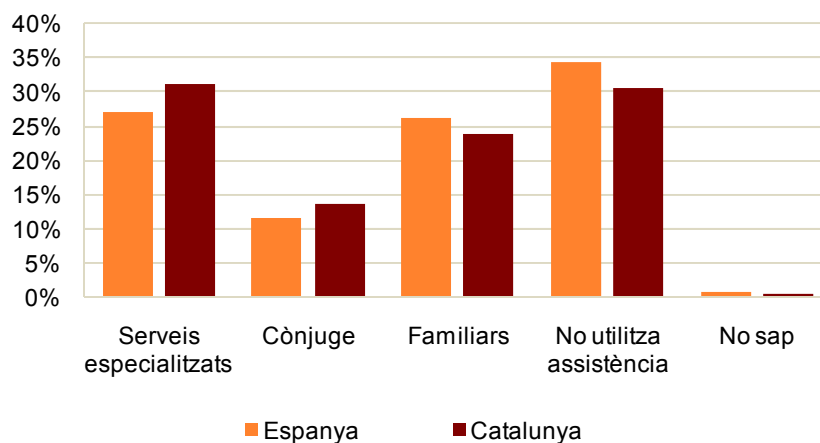
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'IDESCAT sobre la ECV de l'INE.
 Nota: els ingressos nets fan referència a la "Renda disponible familiar neta" = renda bruta menys l'impost sobre la renda, els impostos sobre el patrimoni i les cotitzacions obligatòries dels assalariats, autònoms i desocupats (si s'escau) a la SS obligatòria, les dels empresaris i les transferències entre llars.

³⁷⁷ La renda neta anual només està disponible a Catalunya. A escala municipal només es pot treballar amb la renda disponible familiar bruta (RDFB). Consulteu més dades a: <http://www.idescat.cat/>.

L'elecció d'un territori amb una renda per càpita dualitzada acaba de prendre sentit si es fa ressò de les aportacions de R. Milkman (*et al.*, 1998). Recordant aquestes autores³⁷⁸, la disparitat econòmica endògena a un territori es configura com un factor explicatiu de l'existència d'un major mercat relacionat amb el treball domèstic assalariat i, per tant, d'un major ús del recurs mercantil de la cura per part de les famílies. Factors addicionals com el fort grau de participació femenina en el mercat de treball amb càrregues familiars o la concentració de població immigrant, també fan de Catalunya un territori pertinent per a l'estudi del TDA —vegeu els *capítols* 3 i 4.

Certament, algunes dades comparatives entre Catalunya i Espanya mostren com les llars catalanes segueixen una tendència lleugerament superior a les llars espanyoles a l'hora d'utilitzar serveis de la cura especialitzats, ja siguin públics o privats. A Catalunya, un 31,2 % de les dones ocupades amb fills utilitzaven l'any 2005 serveis de la cura externs, mentre que a Espanya, la mateixa xifra era d'un 27 %, mentre que les dades s'invertien en l'ús dels recursos familiars (gràfic 34).

Gràfic 34. Dones ocupades segons el tipus de servei de cura utilitzat

Font: elaboració pròpia a partir del mòdul de CVLF-2005 (EPA), INE.
Nota: dones amb almenys un fill menor de 14 anys.

Les mateixes dades desagregades pel total de comunitats autònomes mostren com les dones ocupades amb fills catalanes estan en la tercera posició en l'ús de serveis especialitzats per a la cura, després de la Comunitat de Madrid (un 35,9 % de les dones) i el País Basc (un 32,9 %) ³⁷⁹.

³⁷⁸ Vegeu l'apartat 2.1. del capítol 2.

³⁷⁹ Vegeu la taula XX dels annexos.

7.2.3.1. La selecció dels municipis

La selecció mostral dels municipis s'ha fet a partir de quatre ítems bàsics, segons els interessos perseguits en aquesta tesi doctoral i la disposició de dades estadístiques actualitzades a escala municipal (taula 33). Els dos primers criteris fan referència a l'activitat laboral oficialment registrada en relació amb el treball domèstic assalariat. El primer criteri —“llars amb personal domèstic”— permet comptabilitzar l'activitat de les llars afiliades a aquesta activitat, és a dir, les llars amb treballadors domèstics fixos o en règim *continu*, en què la cotització es distribueix entre la part ocupadora i el treballador/a. Aquesta no recull les aportacions a la Seguretat Social dels treballadors/es en el règim *discontinu* que paguen exclusivament la totalitat de la cotització. Malgrat que aquesta dada engloba parcialment l'activitat del treball domèstic assalariat formalitzada, pot servir de guia orientativa per començar a detectar algunes tendències entre els diferents municipis.

El segon criteri, en canvi, —“afiliació dels treballadors al REEH”— aporta dades més completes del sector perquè aconsegueix agregar els treballadors afiliats en els dos règims o modalitats —*continus* i *discontinus*. Ara bé, aquest criteri continu és un criteri d'anàlisi feble pel fet que invisibilitza el volum d'economia submergida inherent al sector. De nou, la impossibilitat d'acostar-se quantitativament a l'activitat informal del treball domèstic assalariat assigna a les dades un estatus de parcialitat i representativitat baixa.

Taula 33. Criteris de selecció mostral dels municipis observats

Criteris	Font	Data
• Nombre d'afiliacions de “llars amb personal domèstic” per províncies	Afiliacions a la Seguretat Social del MTIN	2009
• Nombre d'afiliacions al REEH per províncies i municipis de més de 40.000 habitants	Afiliacions a la Seguretat Social del MTIN	Juny 2009
• Índex general de dependència de municipis majors de 40.000 habitants	Càlcul a partir de les dades de l'IDESCAT	2009
• Renda familiar disponible bruta per habitant	IDESCAT	2004

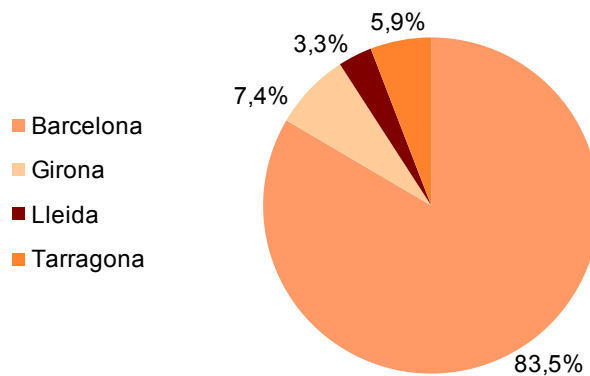
Font: elaboració pròpia.

El tercer criteri utilitzat ha permès captar els municipis majors de 40.000 habitants amb unes necessitats al voltant de la cura elevades, és a dir, amb un major índex general de dependència global, que integri la cura de menors i la cura de persones adultes dependents. Aquells municipis més afectats per un elevat IGD són altament atractius per a aquesta tesi perquè concentren una major quantitat de famílies amb

fortes càrregues de cura i amb possibles dificultats per proveir i gestionar el treball domèstic i de cura en la seva vida quotidiana. Finalment, el quart criteri ha servit per detectar els municipis amb majors desigualtats econòmiques endògenes i amb una major probabilitat de desenvolupar un mercat domèstic i de la cura.

Com s'ha apuntat, la regió metropolitana de Barcelona conforma un perímetre geogràfic amb una concentració alta de municipis grans, majors de 40.000 habitants, els quals, pel seu pes demogràfic i urbà són, a priori, interessants per a aquesta tesi³⁸⁰. Segons dades de l'IDESCAT de l'any 2009, l'àmbit metropolità concentrava un 66,7 % del total d'habitants de Catalunya. En relació amb la mercantilització de la cura, el juny de 2010, només la província de Barcelona aglutinava un 83,5 % del total de treballadors afiliats al REEH, la qual cosa constata la força centrípeta dels territoris més urbanitzats sobre aquest tipus d'activitat.

Gràfic 35. Treballadors afiliats al REEH per províncies

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del juny de 2010 de la SS, MTIN.

De manera similar, l'aproximació als treballadors afiliats al REEH en els municipis catalans amb més de 40.000 habitants reproduceix l'associació entre una major afiliació de treballadors domèstics al REEH i un major grau d'urbanització. En aquest sentit, el juny de 2010 la capital de Barcelona aglutinava més de la meitat del total de treballadors afiliats a aquest règim en ciutats grans —vegeu la columna 3 (taula 34)—, seguida de l'Hospitalet de Llobregat (5,4 %), Sant Cugat del Vallès (4,5 %), Sabadell (4,4 %) i Terrassa (3,9 %). Dins d'aquestes ciutats de la regió metropolitana de Barcelona, cal destacar la forta presència del sector domèstic a Sant Cugat del Vallès, una ciutat que, malgrat que conté un pes demogràfic força menor que ciutats com Terrassa o Sabadell, se situa en un radi molt pròxim a la capital catalana i gaudeix

³⁸⁰ Segons dades de l'IDESCAT l'any 2009, l'àmbit metropolità concentrava un 66,7 % del total d'habitants de Catalunya.

d'una de les rendes per càpita més altes de tot Catalunya, que facilita la presència d'un gran volum de treballadores domèstiques i de la cura.

Taula 34. Treballadors afiliats al REEH a ciutats amb més de 40.000 habitants

Catalunya, juny de 2010

Ciutats més de 40.000 hab.	REEH (valor absolut)	REEH municipi respecte al total REEH (%)	Total afiliats (valor absolut)	REEH respecte al total afiliats municipi (%)
Barcelona	23.434	60,4	1.008.943	2,3
Badalona	1.226	3,1	56.725	2,1
Castelldefels	457	1,1	23.859	1,9
Cerdanyola del Vallès	508	1,3	14.835	3,4
Cornellà de Llobregat	524	1,3	32.127	1,6
Esplugues de Llobregat	590	1,5	19.874	2,9
Gavà	273	0,7	14.777	1,8
Granollers	473	1,2	27.143	1,7
Hospitalet de Llobregat	2.117	5,4	87.435	2,4
Manresa	487	1,2	25.935	1,8
Mataró	878	2,2	38.982	2,2
Mollet del Vallès	209	0,5	13.301	1,5
El Prat de Llobregat	244	0,6	34.613	0,7
Rubí	387	1,0	24.262	1,6
Sabadell	1.734	4,4	66.837	2,5
Sant Boi de Llobregat	296	0,7	25.091	1,1
Sant Cugat del Vallès	1.766	4,5	49.763	3,5
Sant Feliu de Llobregat	243	0,6	11.810	2,0
Santa Coloma de Gramenet	837	2,1	17.720	4,7
Terrassa	1.510	3,9	65.114	2,3
Viladecans	228	0,5	15.152	1,5
Vilanova i la Geltrú	339	0,8	17.075	1,9
Total	38.760	100	-	-

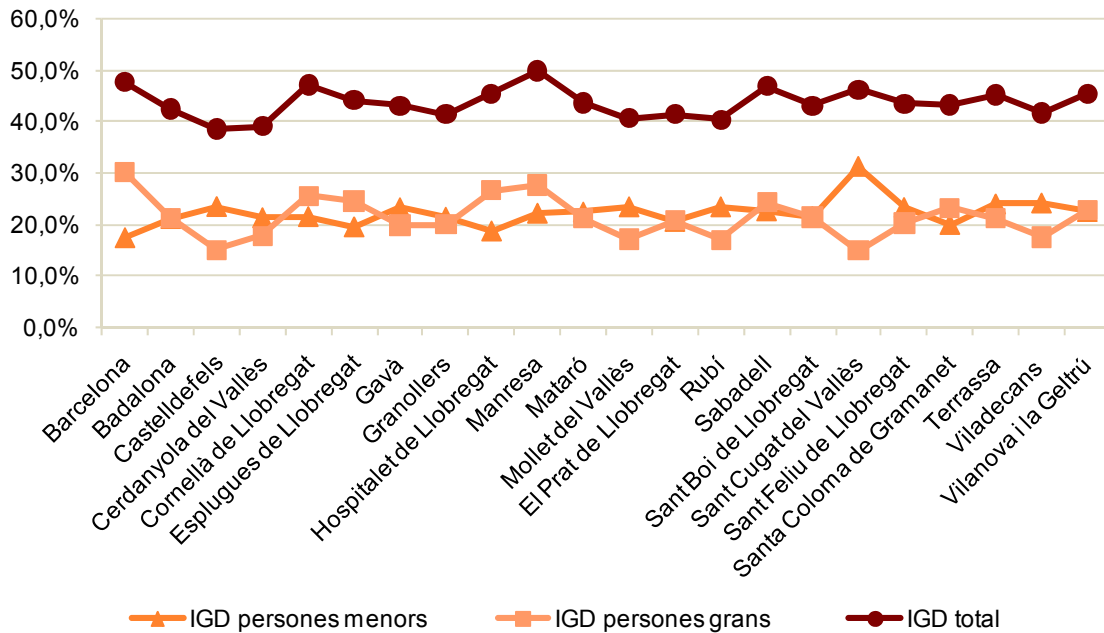
Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Seguretat Social, MTIN.

La cinquena columna aporta el percentatge de treballadores afiliades al REEH en cada municipi, en relació amb el total d'afiliats a la Seguretat Social del municipi. Aquest percentatge permet afinar millor la importància relativa del sector domèstic i de la cura mercantil en cada ciutat. Sant Coloma de Gramenet, Sant Cugat del Vallès i Cerdanyola del Vallès són, en aquest sentit, les ciutats amb més afiliació per habitant en aquest règim. No obstant això, aquest últim percentatge pot confondre l'anàlisi perquè, tot i que és una xifra orientativa, aporta informació sobre la ciutat de residència del treballador/a domèstic/a cotitzant, el qual pot correspondre (o no) a la ciutat de residència de la persona ocupadora per a la qual treballa. Aquest fet pot esbiaixar el contingut de les dades, atès que no existeix cap evidència empírica que estableixi una correspondència entre el municipi de residència del treballador domèstic i el municipi on s'ubica la llar ocupadora.

El tercer criteri per seleccionar els municipis és el seu índex general de dependència, el qual ha estat calculat seguint la fórmula d'aquest índex a cada ciutat:

$$IGD (total)municipal = \frac{(Població d'entre 0 i 14 anys major + població de 65 anys i més)}{Població d'entre 15 i 64 anys} * 100$$

Gràfic 36. IGD total i parcial dels municipis catalans de més de 50.000 habitants

Font: elaboració pròpia a partir del Padró Municipal d'habitants de l'any 2009, IDESCAT.

Destaquen els IGD (totals) de ciutats com Manresa (49,9 %), Barcelona (47,7 %), Sabadell (46,9 %) o Sant Cugat del Vallès (46,2 %) (gràfic 36). La diferència entre aquestes ciutats, però, es pot observar amb els IGD parcials –persones menors o gent gran–, de manera que Manresa o Barcelona destaquen per la seva població envellida, mentre que Sant Cugat destaca per la tendència contrària: un IGD per persones menors molt elevat i un IGD per persones grans molt reduït³⁸¹.

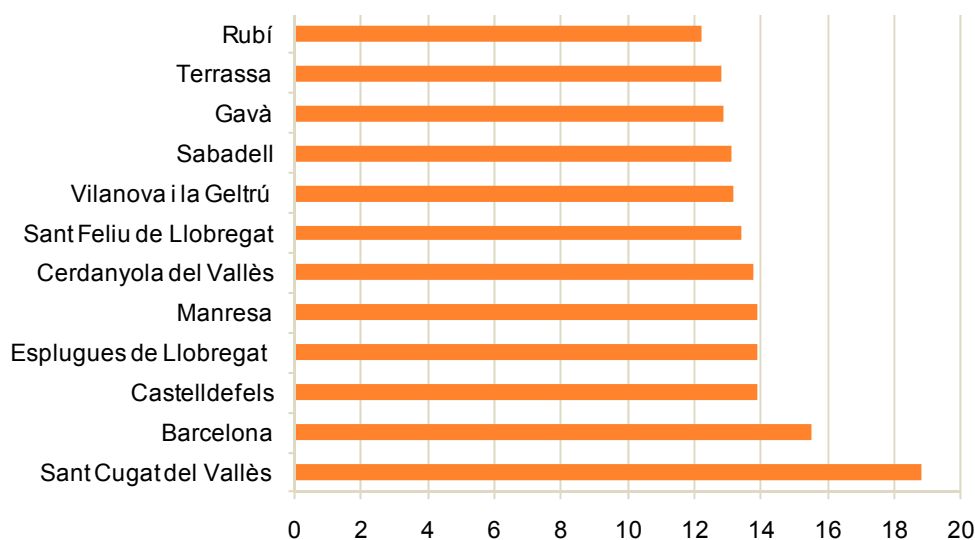
Finalment, el darrer ítem que ha servit per acabar de seleccionar els municipis de l'observació ha estat la renda familiar disponible bruta³⁸² (RFDB); l'únic índex segregat a escala municipal que, malgrat que és una macromagnitud econòmica "bruta" i, per

³⁸¹ Les dades en valors absoluts i percentatges específics per municipi es poden consultar a la taula XXI dels annexos.

³⁸² Segons la definició de l'IDESCAT, la renda familiar disponible bruta (RFDB) és una macromagnitud econòmica que mesura els ingressos de què disposen els residents d'un territori per destinar-los al consum o a l'estalvi. Aquesta renda no només depèn dels ingressos de les famílies directament vinculats a la retribució per la seva aportació a l'activitat productiva (remuneració d'assalariats i excedent brut d'explotació), sinó que també està influïda per l'activitat de l'Administració pública mitjançant els impostos i les prestacions socials. Es calcula com a saldo del compte de renda de les famílies, és a dir, és la diferència entre el conjunt de recursos i usos. El caràcter que té és el de renda bruta, atès que no dedueix cap consum del capital fix. Consulteu: <http://www.idescat.cat/>.

tant, excessivament simple, i data de l'any 2004, és l'única mesura que permet comparar la riquesa global entre els municipis catalans (gràfic 37). Les ciutats de Sant Cugat del Vallès i Barcelona apareixen com les ciutats majors de 40.000 habitants amb més RFDF l'any 2004, seguides per Castelldefels i Esplugues de Llobregat. Malgrat que aquest índex proporciona informació sobre la riquesa "mitjana" dels municipis i permet fer la comparació, no inclou la distribució de la riquesa per quartils en l'interior dels diferents municipis estudiats. En aquest sentit, no s'ha trobat cap índex o indicador que capti les desigualtats econòmiques internes a escala municipal.

Gràfic 37. Renda familiar disponible per habitant

Font: elaboració pròpia a partir de l'IDESCAT.

Nota: l'any 2004 és l'any més recent que presenta l'IDESCAT en relació a la RFDB per municipis. S'han agafat només aquells primers 12 municipis amb major RFDB de l'any 2004. Calculat en milers d'euros sobre la base 2000.

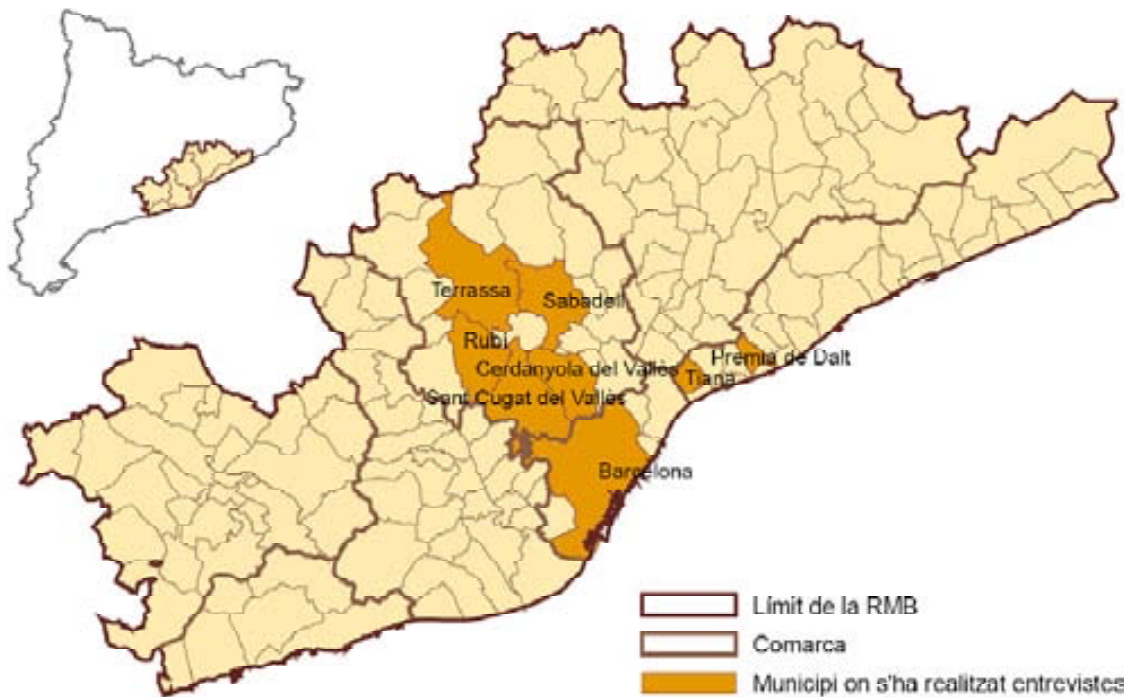
En definitiva, si es fa un creuament dels quatre ítems presentats a la taula 33 i es considera la proximitat geogràfica del territori del lloc de residència de la persona entrevistadora, així com les xarxes socials disponibles per accedir a possibles informants, les dues ciutats de la regió metropolitana de Barcelona que formen el nucli del camp d'anàlisi de la tesi són Barcelona i Sant Cugat del Vallès. Tot i la major centralitat d'aquestes dues ciutats, s'han fet entrevistes a cinc ciutats més de les comarques del Vallès Occidental (Sabadell, Terrassa, Cerdanyola i Rubí) i el Maresme (Premià de Dalt i Tiana).

Ahora, les entrevistes es distribueixen territorialment per barris, en funció de la classe socioeconòmica de la persona entrevistada³⁸³. Així, les dones de "classe propietària" acostumen a viure en barris benestants de Barcelona (Sarrià-Sant Gervasi o

³⁸³ A la taula XXII dels annexos (pàg. XXIV) es poden consultar les entrevistes segons la ciutat i el barri de procedència.

Pedralbes), Sant Cugat (zona del Golf) o algunes zones residencials de luxe del Maresme. La majoria de dones de la “classe mitjana vella” provenen de Sant Cugat i les de “classe mitjana nova” tant de Sant Cugat com de Poble Nou (Barcelona). Les dones de “classe treballadora” són majoritàriament de ciutats de les rodalies de Sant Cugat com Cerdanyola, Rubí, Terrassa o Sabadell, així com d’alguns barris de recent construcció de Sant Cugat (Volpelleres) o d’algun barri de Barcelona amb una tradició obrera alta (Nou Barris).

Gràfic 38. Localització dels municipis observats de la RMB

Font: elaboració pròpia.

7.3.

Obtenció i anàlisi de les dades

El total d’entrevistes que s’han dut a terme es correspon a les previsions marcades per la graella tipològica. S’han fet 25 entrevistes, de les quals no totes coincideixen amb exactitud amb el perfil teòric de la graella tipològica. Com veurem en l’anàlisi dels resultats, els perfils E1, E2, E3 i E4, definits com a “mestresses de casa”, no s’ajusten a un “perfil pur” de dones plenament absents del mercat de treball, sinó que totes elles han treballat en algun moment de la seva vida en l’àmbit productiu, ja sigui en l’economia oficial o en activitats submergides. Cal diferenciar els dos primers perfils —E1 i E2— dels perfils E3 i E4; les primeres són dones joves que actualment “fan” de

“mestresses de casa” per causes sobrevingudes com per exemple, el fet d’haver caigut en una situació d’atur; mentre que les segones són dones de major edat que han estat combinant gairebé sempre el rol de “mestresses de casa” amb algun tipus de treball “per hores”, sovint de l’economia submergida, com per exemple el treball a domicili o neteja en llars externes.

Respecte al perfil de dones “senyores de la casa” joves, l’E22 és l’única entrevista que aconsegueix captar aquest perfil de dona de classe propietària jove, no ocupada i amb fills menors a càrrec. Aquest fenomen s’explica pel fet que el perfil “senyora de la casa” és més propi de les dones de generacions més grans de l’alta burgesia tradicional (Colectivo IOÉ, 2001a). L’E23, l’altre cas teòric dins d’aquest perfil, ha resultat tenir un perfil adscrit de classe mitjana vella, més que no pas de “senyora de la casa”. Un altre perfil empíric que no s’adequa a la graella teòrica és l’E21 que, a l’hora de l’entrevista, s’ha descobert que tenia un perfil més propi de les “senyores de la casa”. Així doncs, el procés d’obtenció de les dades s’ha basat en una “ideació” del perfil més pertinent per a l’objecte d’estudi, eficaç i desitjable per tal de, posteriorment, trobar un cas en el món real que s’hi ajusti de forma òptima, però que no ha de ser necessàriament idèntic (Rodríguez *et al.*, 1999). Després de tot el procés, han resultat dues entrevistes per cada cas dissenyat, exceptuant les dones de classe mitjana vella i de classe propietària que tenen composicions diferents per la mobilitat de casos que han patit en el seu interior (taula 35).

Taula 35. Graella tipològica “empírica”

Casos empírics	Mestressa de casa	Classe treballadora	Classe mitjana nova	Classe mitjana vella	Classe propietària	Senyora de la casa
Fills menors	2 casos	2 casos	2 casos	3 casos	2 casos	1 cas
Adults dependents	2 casos	2 casos	2 casos	3 casos	1 cas	3 casos

Total = 25 casos

En total, s’han entrevistat entre un mínim de quatre i un màxim de nou perfils per cada una de les posicions socioeconòmiques definides. S’ha assolit així, un grau considerable d’*homogeneïtat* del discurs, que es trenca amb criteris d’*heterogeneïtat* interna com el tipus de càrrega de cura que tenen cada una de les entrevistades —gent gran o criatures— o la cohort generacional a la que pertanyen. Val a dir, que la possibilitat de realitzar quatre entrevistes per cada posició socioeconòmica ha permès satisfer el criteri de saturació teòrica del discurs (Valles, 2002), tot assolint certa representativitat de la informació.

Durant la recerca dels informants “aproximat” al disseny tipològic, s’ha intentat seleccionar dones amb una implicació actualitzada amb l’objecte d’estudi de la tesi, és

a dir, dones especialment afectades pel conflicte “treball–família”, amb una “inculturalització” del fenomen que es vol estudiar, així com dones socialment i físicament accessibles. La selecció de les entrevistes s’ha fet a partir del procés que es coneix com el *procés de bola de neu*, que consisteix en identificar subjectes que s’inclouran en la mostra a partir dels propis entrevistats. Partint d’una petita quantitat d’individus que compleixen els requisits necessaris marcats per la graella tipològica, aquests han servit com a localitzadors d’altres individus amb característiques anàlogues, entre les persones del seu cercle de coneguts (Valles, 2000, 2002). L’ús d’aquesta tècnica de mostreig s’ha intentat complementar amb l’anonimat de la persona entrevistada, un aspecte que per motius de recursos no sempre s’ha pogut satisfer.

Els 25 perfils entrevistats queden sintetitzats en 25 “fitxes”, les quals contenen les dades personals de cada perfil, les dades que han permès delimitar la classe socioeconòmica adscrita i la trajectòria social de la persona entrevistada i d’altra informació rellevant com el tipus de treball domèstic assalariat que té la persona, així com un quadre de contextualització de l’entrevista³⁸⁴. Altrament, el conjunt de les entrevistes es van dur a terme entre el juny i el juliol de 2009, tot i que prèviament (febrer de 2009) es van dur a terme quatre entrevistes exploratòries, a mode de proves pilot, per verificar la pertinença dels perfils teòrics. La transcripció de les entrevistes s’ha fet de forma literal³⁸⁵, amb la finalitat de poder dur a terme una anàlisi de la informació el màxim de contextualitzada possible. L’avantatge que aporta la literalitat de les transcripcions és que permet apropar-se a la interacció verbal de l’entrevista i recobrar el sentit original de l’expressió de la conversa (Blanchet, 1989), malgrat sempre serà una “ficció” i no una representació homòloga del llenguatge verbal.

L’anàlisi de les entrevistes s’ha fet mitjançant l’anàlisi de contingut qualitativa³⁸⁶, que ha permès codificar, ordenar i classificar la informació de les entrevistes per a la posterior interpretació. L’elecció d’aquest mètode d’anàlisi es justifica en el fet que l’objectiu analític d’aquesta tesi doctoral no s’orienta a mesurar la freqüència d’aparició de certs elements en el text, sinó que es basa en indicadors no freqüencials (Bardin, 1986), com per exemple la presència, o absència, de determinades qüestions. És evident que aquesta via d’anàlisi ofereix eines per organitzar i sistematitzar la informació, però cal deixar palès que, en última instància, la interpretació és una tasca

³⁸⁴ Vegeu les fitxes de les vint-i-cinc entrevistes als annexos (pàg.XXVII).

³⁸⁵ La literalitat de les citacions fa que sovint es barregin mots de la llengua catalana i la llengua espanyola o que apareguin catalanismes i castellanismes amb freqüència. Amb la finalitat de dotar de realisme als fragments exposats, totes aquestes expressions s’han mantingut intactes o s’han expressat entre cometes. Val a dir que les transcripcions de les entrevistes s’han dut a terme per la pròpia investigadora i amb l’ajuda externa de quatre persones més: Ester Checa, Maria Botella, Laia Toll i Mireia Burnat.

³⁸⁶ L’anàlisi de contingut qualitativa es distingeix de l’anàlisi de contingut quantitatiu (“clàssic”) pel fet que és una anàlisi crítica amb les aproximacions basades en la codificació automatitzada i incorpora l’anàlisi sintàctica i semàntica del text i del context de comunicació.

exclusiva de la persona investigadora; una tasca que cap mètode ni cap tècnica pot arribar a suplir.

L'anàlisi de contingut ha estat útil per assolir una aproximació més objectiva a les dades, a partir de la seva segregació temàtica i descomposició en "unitats de registres", un procés que ha permès establir categories i inferir possibles línies d'interpretació i comparació teòrica. El procés de codificació és descrit per A. Coffey i P. Atkinson (2005) com un procés de condensació del gruix de les dades en unitats analitzables, creant categories amb elles o a partir d'elles; un procés de codificació que en cap cas s'ha executat de forma mecànica, sinó que s'ha entès com un procés de reflexió heurística capaç d'obrir nous camins per a la indagació i la interpretació³⁸⁷.

L'anàlisi de contingut qualitativa aspira a codificar tant el contingut manifest com el contingut latent —pauses, silencis, lapsus, talls de la conversa, etc.— de l'acte de l'entrevista. Així, en primer lloc, s'ha pres com a unitat d'anàlisi bàsica el "text" de l'entrevista i, en segon terme, les condicions de producció en què ha tingut lloc —"discurs"— o, també, el conjunt de pràctiques lingüístiques que s'emmarquen en unes relacions de poder determinades. El procés de codificació s'ha basat principalment en la codificació del "contingut", però sense oblidar la importància de l'estructura lingüística utilitzada en el discurs, tot fent ressò d'algunes idees de l'anàlisi crítica del discurs (Van Dijk, 2004).

Per fer l'anàlisi s'ha utilitzat un sistema de categories explícit, que s'acostuma a denominar "marc de codificació" —«coding frame»—, el qual ha emergit de les diferents taules d'indicadors presentades al *capítol 6*. Aquest marc de codis, bàsicament deductiu, s'ha considerat en tot moment com un marc obert i susceptible a integrar nous codis de caràcter inductiu. Al marge d'aquestes qüestions, l'anàlisi de les dades s'ha fet a partir de l'aplicació del programa informàtic *Atlas.ti.6.1*.³⁸⁸, el qual forma part del paquet de programes d'anàlisi qualitativa —«Computer Assisted Qualitative Data Analysis»— més utilitzats dins la disciplina sociològica. Aquest programa ha servit únicament com a instrument d'ordenació i sistematització de les dades, així com a font d'inspiració en l'elaboració d'alguns dels mapes conceptuals. Sobretot s'ha utilitzat amb la finalitat de reduir el gran volum d'informació textual i fer més àgil el procés d'interpretació i creació posterior.

³⁸⁷ A. Coffey i P. Atkinson (2005) reforcen aquesta visió del procés de codificació com un procés dinàmic que va més enllà de la mera compilació i sistematització de la informació: «la codificación es mucho más que simplemente asignarles categorías a los datos, pues se trata también de conceptualizarlos, plantear preguntas, proporcionar respuestas provisionales sobre las relaciones entre ellos y dentro de ellos, y descubrirlos.» (Coffey i Atkinson, 2005:51).

³⁸⁸ Consulteu: <http://www.atlasti.com/>.

En darrer lloc, la presentació dels resultats —*Part IV*— s'ha fet seguint una lògica temàtica en consonància amb algunes de les preguntes i hipòtesis d'aquesta tesi. Els resultats es presenten al llarg de dos capítols, el primer dels quals —*capítol 8*— fa referència a aquells aspectes de caràcter més intersubjectiu al voltant del treball domèstic i de cura —identitat i *habitus* de la cura (hipòtesis generals 1 i 2) —; és a dir, tracta els aspectes relacionats amb les representacions simbòliques que les dones de la llar tenen al voltant de la seva identitat de gènere i del significat de la cura. El *capítol 9*, en canvi, recull les dimensions més objectives i materials de la cura —*pràctiques de la cura*—, ja sigui en relació amb les seves formes d'execució diària com en les seves fórmules de gestió. Aquest capítol vincula l'imaginari, l'*habitus* i els "ideals de la cura" presentats al *capítol 8* amb la *praxis* diària que vehiculen les dones entrevistades en la seva vida diària i para especial atenció en el rol que la família, l'Estat i el mercat tenen en aquesta gestió de la cura —hipòtesi 3 i 4.

La separació d'aquest dos capítols integra en si mateixa un dels objectius analítics de la tesi doctoral, que és la contrastació del discurs i la pràctica entorn de la domesticitat i de la cura; la contrastació entre *allò que es diu que es fa o que es diu que un és i allò que realment es fa o que un és en la pràctica quotidiana*. Aquests dos àmbits són, a vegades, difícilment autnomitzables perquè la voluntat de "ser" de la pròpia persona entrevistada o la necessitat d'ajustar-se a certs ideals socials, pot proporcionar pistes enganyoses sobre les seves pràctiques reals, falsejant el discurs. És així com una de les tasques sociològiques que esdevenen un repte d'aquesta tesi és discernir entre aquestes dues dimensions d'anàlisi.

Els dos capítols de resultats integren de forma transversal una *anàlisi comparativa de classe*, en què les quatre classes empíriques formulades queden subjectes a un contrast continu, amb la finalitat de poder confirmar o refutar les hipòtesis plantejades. Un segon eix de contrast és el tipus de càrrega reproductiva —criatures i gent gran—, que també s'ha plantejat en el conjunt d'hipòtesis.

Per acabar, i amb l'objectiu d'agilitzar la lectura dels resultats, cal apuntar que cada citació d'entrevista que s'ha escollit com a text il·lustratiu del discurs, s'ha expressat entre cometes («») i va acompanyada entre claudàtors [] del codi de cada entrevistat, seguint les abreviacions utilitzades en la graella tipològica (figura 21).

PART IV.
RESULTATS DE L'ANÀLISI

8.

Identitat de gènere i de classe: el vincle producció- reproducció

«Jo sóc diferent de les altres dones que puguis entrevistar que estiguin en el mateix cas que jo. Pel fet que no treballo, pel tema pues del comportament amb els fills, de la dedicació del temps extra, de moltes coses...»

(Fragment d'entrevista d'una dona "senyora de la casa")

INTRODUCCIÓ

Comprendre l'articulació de les pràctiques de cura en la vida quotidiana comporta estudiar la intersecció de la classe i el gènere en un sentit material, però també en un sentit simbòlic i identitari. Estudiar la identitat de gènere és també estudiar la identitat de classe, atès que, sense la segona, la primera és un fenomen sociològicament poc interessant; un fenomen deslligat de l'estructura i les relacions socials de poder capitalista.

Així doncs, el procés de construcció identitària manté un lligam amb l'estructura material, tot fusionant la *identitat de gènere* amb la *identitat de classe*, fins al punt que una sense l'altra perd capacitat explicativa. Per tant, ser "dona" en una determinada posició social és un procés dinàmic que té lloc en la història particular d'una trajectòria social de classe i en un *camp* social concret (Bourdieu, 1991, 2006).

A continuació, es posen en relleu els elements que fan de la construcció identitària de les dones entrevistades un espai d'homogeneïtat, per la seva condició de gènere, i de divisions, per la seva condició de classe. Destacar ambdós aspectes pot ajudar a comprendre les línies de continuïtat i discontinuïtat que aquestes dones també mostren en relació a les seves pràctiques de cura, les quals són analitzades més detalladament al *capítol 9*.

8.1.

Necessitat feta virtut

Les dones de classe treballadora no ocupades —“mestresses de casa”— i ocupades mantenen un vincle identitari similar amb l'àmbit productiu i reproductiu, malgrat que les primeres tenen, en principi, una relació més laxa amb el mercat de treball remunerat. Una de les troballes en la selecció d'informants té a veure, precisament, amb l'absència d'un “perfil pur” de dona “mestressa de casa” de classe treballadora, pel fet que aquestes acostumen a establir contacte amb el món productiu en diversos moments al llarg de la seva vida.

En efecte, les dues dones entrevistades que s'inclouen en el perfil de “mestresses de casa” i de generacions més joves —E1 i E2— compleixen aquest rol de forma transitòria, atès que ocupen una situació d'atur excepcional, però en cap cas són dones inactives; les dues ocupen el lloc de “mestressa de casa” per culpa de l'aplicació d'un expedient de regulació d'ocupació (ERO) de les seves respectives empreses, en un dels períodes més àlgids de la crisi econòmica. En canvi, les dones “mestresses de casa” de generacions més grans han articulat un vincle diferent amb el mercat de treball —sobretot definit per la seva presència a l'economia submergida o a través del treball a domicili—, que permet establir un lligam flexible amb el món de la producció i atendre els possibles imprevistos de la vida quotidiana.

En qualsevol cas, les dones de classe treballadora expressen una identitat definida per la centralitat reproductiva, en què la seva funció social està vinculada a la funció pròpia de la «women caregiver», on l'assoliment del benestar dels altres és un valor altament preuat. S'imposa així, el “conformisme lògic”³⁸⁹, la conservació d'un ordre social basat en la divisió sexual del treball i els estereotips de gènere dominants.

8.1.1. La identitat cuidadora

La identitat de gènere de les dones de classe treballadora conté una màxima constant: *la seva identitat personal té sentit en tant que provisoros de benestar per als altres*, és a dir, en tant que “cuidadores”. La subjectivitat d'aquestes dones emergeix com una subjectivitat forjada *en i per als* altres, en què la satisfacció de les demandes de terceres persones sempre s'interposa als projectes personals i als desitjos d'una mateixa. Certament, la preocupació per als altres estructura la identitat de la dona de classe treballadora fins a un punt que, en una situació extrema, la pròpia dedicació a

³⁸⁹ (Durkheim, 1912 a Bourdieu, 2006).

terceres persones es pot convertir, paradoxalment, en un factor de desestructuració identitària, en què la dona es pot sentir completament anul·lada.

«Exactament. Llavors ara ha arribat un moment que el fet d'estar pels altres m'he abandonat (...) Perquè clar jo tinc un antes i un después, vale? En aquest moment per lo què et dic, perquè te n'adones que tota la vida o part de la teva vida, primer em vaig entregar a aquesta persona, després em vaig entregar a la meva filla i jo em vaig abandonar i ara m'he adonat que bueno... que no és que no valgui la pena però bueno que ell és ell, la meva filla és la meva filla però vull dir jo sóc jo... i ara jo ja m'he posat un... vull dir que jo ara ja em reconec, no? Pel meu nom. Vull dir que abans era primer ell, després va ser al meva filla i ara pues sóc jo, la meva filla i ell.» [E5=O:CT:FM]

El procés de negació de l'ego propi només és identificat de forma conscient per les dones més joves i s'explica com una experiència adjunta al matrimoni i que es fa especialment significativa amb l'arribada de la maternitat.

«No, lo que sempre he volgut fer ho he anat aplaçant perquè clar jo a ell el vaig conèixer quan tenia vint-i-un anys, vale? Havia deixat d'estudiar... i bueno allò que comences a fer i bueno ja comences a treballar, te'n vas a viure amb ell, tot el rollo i t'abandones. I ja després clar, ja ve tot lligat, tens un fill, ja un cop tens un fill la dona s'anul·la completament, no hauria de ser així però és així durant una època.» [E5=O:CT:FM]

Altrament, les dones de classe treballadora entrevistades no formen un grup homogeni, atès que les separa la cohort generacional i el tipus de càrrega reproductiva que tenen en l'actualitat. Si bé ambdós grups mantenen una identitat i una orientació pràctica reproductiva inqüestionable, la forma en què aquest model identitàri és assumit i interioritzat en la vida quotidiana varia entre els dos segments generacionals. Així mateix, les dones de generacions més grans viuen la seva funció reproductiva com un fet propi de la "normalitat", que "sempre ha estat així", i que han assumit de forma més o menys submissa, sense crear mecanismes de resistència importants.

Les dones de classe treballadora de generacions més joves tampoc no han creat estratègies de resistència destacables, malgrat que l'assumpció del seu rol reproductiu es fa des d'una certa actitud de resignació. Entre les dones de generacions més joves, existeix certa consciència que "les coses estan canviant" i que per redistribuir els rols dins de la llar han de trencar amb certes conductes reproductores de la divisió sexual del treball. Ara bé, al marge d'aquest discurs conscient, el poder de la tradició i la força d'una socialització primària basada en la divisió rígida de rols, acaba carregant aquestes dones amb el pes de la resignació, tot i la voluntat latent de canvi que poden mostrar algunes en determinats moments de l'entrevista.

8.1.1.1. La “rutinització” del sacrifici familiar

Les dones de classe treballadora de generacions més grans —E3, E4, E7 i E8 (generació de 50 a 65 anys)—, mostren una identitat marcada per una forta identificació amb el rol de cuidadores «full-time», en què l'ajuda cap als membres de la família no és només important, sinó que arriba a ser considerada una pràctica gairebé “sagrada” i inherent a la seva condició femenina.

«Hombre, como persona... pues ya ves tú... como persona... pues yo me preocupo por todo el mundo, ¿eh? Y que todo lo que pueda hacer lo hago, antes de que decidan pá aquí, voy pá allá, porque... no sé cómo decirte... Hoy mismo le estoy haciendo un bizcocho a mi padre porque como él no puede comer, bueno no puede comer... si no son pastelitos, no... Pues mira, digo: “¡un bizcocho le voy a hacer!” Y me he levantado a hacer el bizcocho pá papá (...) Y claro, y te preocupas... porque, por lo que... “mira, voy a llevarle esto, voy a llevarle lo otro” (...) pero eso lo tengo muy sagrado, mientras que viva el pobre (...) ¡Y esto lo he hecho con todo el mundo! (...) Que yo todo lo que pueda ayudar... ayudo a las personas... Pues mira, ahora tengo a una señora que está viuda y siempre estoy con ella, aquello que, que, pá que no esté sola y todo eso.» [E3=MC:CT:PAD]

«Me definiría... una mujer... yo que sé, puff... más preocupada por los demás que por mi misma... ¿vale? (...) Y soy muy sensible, eso también... me afectan mucho los problemas de los demás.» [E7=O:CT:PAD]

El benestar de la família és un valor moral inqüestionable i que encapçala el seu projecte vital des d'una certa “submissió inconscient”, atès que accepten el seu paper de “dones cuidadores” des de la condescendència i des de la premissa segons la qual “les coses són i sempre han estat així”. Aquí, el discurs de la normalitat i del “món donat per descomptat” adopta cert protagonisme; un món on la dona té dues funcions bàsiques: “treballar” i “tirar la casa endavant”.

P: ¿Cómo te definirías?

«Pues... yo creo que... bastante normalita, ¿no? Bastante normalita. Normal, corriente. Una mujer de día a día. Que trabaja, que lleva la casa para adelante. No sé, normal. Diría yo normal.» [E8=O:CT:PAD]

«Siempre he sido yo la que he llevado la batuta, soy la que me preocupo de todas las cosas... cuando las niñas eran pequeñas también era yo la que me preocupaba del colegio, de ir a hablar con los profes, de llevarlas al médico, de todo... A ver, ahora ya no, Paco [*marit*] ya se está preocupando más pero bueno, que yo era la que más... sí... Y luego que más, pues ¿qué hago yo? ¡Pues trabajar, trabajar, trabajar, trabajar y trabajar!» [E7=O:CT:PAD]

P: ¿Y cómo os habéis organizado el tema de la limpieza?

«No, como yo no había vivido eso de repartir... [*riu*] yo ya me... igual la gente de mi edad también lo repartían pero yo no, yo no... yo no me asustaba, no sé... que no tenía yo... ese agobio de ahora que se enfadan porque han de hacer, yo no, no me importa.» [E4=MC:CT:PAD]

Malgrat que aquestes dones de classe treballadora de generacions més grans poden expressar, en alguns moments, cert malestar i disconformitat amb la situació que els ha tocat viure, la socialització primària que han viscut, altament marcada pel model tradicional «male breadwinner/female caregiver» Lewis (1992, 1997) i l'herència d'un patró femení forjat en la inactivitat laboral, acaba limitant la seva capacitat per subvertir certs patrons de gènere; uns patrons que formen part de la seva evidència col·lectiva quotidiana.

«Porque a mi limpiar no me gusta... pero soy incapaz de sentarme a coser, aunque sea un botón, sin tener la casa limpia y recogida... me enseñaron así... y eso es lo que llevas dentro... son las costumbres, me criaron así, a ver... en casa las tardes era para hacer labores y las mañanas era para trabajar, para recoger la casa, hacer la cama, la comida, la compra, era lo que había... Pues bueno, pues yo sigo haciendo mi rutina pero a más a más, claro, trabajas y claro trabajando no puedes llevarlo todo al día ni hacer lo que quieres.» [E7=O:CT:PAD]

De fet, moltes d'aquestes dones han crescut en llars familiars amb una divisió sexual del treball molt rígida i intransigent, que és interpretada com una qüestió rutinària i pròpia del passat, sobretot dels pobles rurals de les zones d'Espanya més pobres. Són els casos que representen les dones E3 o E8.

«Ahora es diferente. Pero parece ser que... bueno de hecho ya te lo he dicho antes, que yo, viví esa experiencia. Yo recuerdo mi padre y mi abuelo en el campo, eran los que traían el dinero a casa, ¿eh? Y mi madre y mi abuela las tareas domésticas. Entonces yo creo que, que ahora no, pero entonces era lo que te, lo que te eso. Y uno pues... nace y se, y se cría en ese ambiente, y cree que es así.» [E8=O:CT:PAD]

«Mi padre trabajaba en el campo, en una finca, de jardinero (...) Entonces mi madre, como éramos seis hermanos, ¡pues a cuidar a los seis hijos! (...) Y trabajó en las casas y eso... antiguamente es lo que se hacía, claro. Cuando ya éramos grandes, se tenía que... ¡antiguamente no es como ahora! Que hay muchas cosas y antes no.» [E3=MC:CT:PAD]

En aquest sentit, la feina del cap de família —home— era la font principal d'ingressos de la llar; un tipus de feina que, d'altra banda, requeria una dedicació productiva altament intensiva i, per tant, requeria també de l'absència masculina a la llar, el domini propi de les dones —mare i filles.

«Mira, mi padre era minero, trabajaba en las minas de carbón (...) Y entonces los horarios de mi padre, había tres turnos, por la mañana, por la tarde y por la noche, no paraban nunca, cuando trabajaba por la noche dormía por la mañana y luego por la tarde era a la cantina, a la cantina a jugar a las cartas o al dominó y allí estaba y lo teníamos que ir a buscar para cenar (...) Sí, me refiero a eso porque mi padre en casa no colaboraba nunca para nada... mis hermanos como eran chicos pues tampoco... sólo mi hermana y yo.» [E7=O:CT:PAD]

«Porque mi padre pobre era de los antiguos, ¡de aquellos no hacían nada! [riu] ¡Nomás que ir a trabajar! Pobres... que también trabajaban de sol a sol, que iban a... él trabajaba y volvía tarde. Antes no es como ahora que trabajan ocho horas... porque mi padre, igual se iba a las ocho de la mañana y volvía a las ocho de la noche... porque él estaba en un cebadero de vacas y claro... pero en los pueblos siempre eran las madres las que te organizaban todo... y los padres, no sé cómo explicar, en los pueblos no es como aquí que los padres...» [E4=MC:CT:PAD]

Altrament, aquestes dones han viscut part de l'etapa històrica franquista, on l'ideal de la domesticitat, basat en el cànon de la dona com a "àngel de la llar" creat durant el segle XIX (Nash, 1993; Scott, 1993) era l'ideal social hegemònic. La imatge d'una dona virtuosa, amorosa, amable, que complia una influència moralitzadora a la família i que tenia com a tasques principals la cura de la llar i la criança dels fills i les filles ha pogut deixar empremta en l'imaginari d'aquestes dones que, en alguns casos, queda reflectit en el rol de les seves mares. Ara bé, aquest imaginari de la dona de "portes endins" es complementava amb el treball remunerat d'aquestes dones, més o menys permanent, en ocupacions remunerades amb un perfil clarament reproductiu, com ara el "servei domèstic".

Així doncs, la posició de classe d'aquestes dones, marcada per la restricció material i una capacitat d'elecció limitada, ha tingut un gran impacte en la seva assumpció del rol productiu i el rol reproductiu al llarg del seu cicle de vida. Es tracta de dones que han estat educades en una cultura del treball i del sacrifici familiar forta, en què la seva funció principal i inqüestionable era "ajudar a la família", en forma d'una doble contribució: assumint part de les feines reproductives dins la llar i aportant gran part o tots els seus beneficis econòmics aconseguits a l'economia submergida. Així, el repartiment intergeneracional de les tasques de la llar i de cura entre la mare i les germanes grans de la llar era una pràctica de "solidaritat familiar" comuna entre mares i filles.

En segon lloc, els ingressos obtinguts en treballs al mercat informal provenien, sobretot, del treball com a "serventes" de les cases més benestants del poble o bé de les remeses que aquestes dones enviaven des del centres urbans on havien emigrat de forma voluntària o obligada pels seus progenitors. La col·laboració econòmica a casa era una pràctica habitual i es podia arribar a produir en edats molt joves, a partir dels dotze i tretze anys. En aquesta franja d'edat les noies s'iniciaven en el sector domèstic, pel fet que es constituïa com una via d'accés ràpida a uns ingressos i que, per la seva informalitat, no requeria tenir l'edat oficial per treballar.

D'altra banda, l'experiència d'aquestes dones d'origen rural en el sector domèstic de les grans ciutats com Barcelona, i la seva contribució a l'economia familiar, són un exemple clar de com les anomenades "cadena global de la cura" (Hochschild,

2001b) són, efectivament, un fenomen d'arrels antigues i que també va tenir lloc a escala local, entre les regions més riques i més pobres del territori espanyol. L'enviament de remeses de les noies treballadores domèstiques a les seves famílies era una via important de supervivència econòmica familiar, que acostumava a durar fins que la filla s'independitzava per complet a través del matrimoni.

«Y entonces cuando yo cumplí los dieciséis años... yo no pedí nunca de venir a Barcelona y mi madre hablando con mi padre, estábamos comiendo y le decía: “mira Paco [*marit*], y si dejamos a E7, que se vaya a Barcelona” dice: “porque mira, fulanita, o sea la Puri de no sé quién está en Barcelona, que está sirviendo y le están mandando a sus padres un dinero y así les puede ayudar”... ¡pues puñeta! ¡Pues que me vine para Barcelona! ¡A servir!» [E7=O:CT:PAD]

L'elevada implicació productiva i reproductiva que tenien aquestes dones amb les seves famílies tenia fortes repercussions en el seu procés formatiu, atès que moltes havien d'abandonar l'escola per poder atendre les necessitats de la llar i poder aportar ingressos a l'economia familiar. L'absència prolongada a l'escola per atendre les necessitats reproductives de la família podia arribar a crear, en algunes dones, una elevada sensació d'inseguretat respecte de les seves habilitats acadèmiques o formatives. Un complex que persisteix en el seu discurs actual, quan confessen que la seva formació és una de les assignatures pendents de la seva vida.

«Entonces yo faltaba mucho a la escuela cuando mi hermana no estaba en casa como yo era la mayor, a mi me tocaba faltar a la escuela, tenía que faltar a la escuela porque mi madre estaba enferma y yo me cuidaba de las tareas de la casa y de hacer las comidas y todo... pero esto con doce o trece años, ¿eh? (...) O sea que me tocó, ya te digo... falté a la escuela mucho por eso, porque mi madre estaba enferma y tenía que... que llevar la casa (...) Y yo como faltaba tanto a la escuela me daba vergüenza y yo dije que no, que no, que no... que yo al instituto no iba porque me daba vergüenza...» [E7=MC:CT:PAD]

Al marge del pòsit socialitzador que l'experiència de la infància hagi pogut deixar en les pràctiques i els imaginaris de la cura d'aquestes dones, aquestes són plenament conscients del canvi generacional que s'ha produït a Espanya, respecte del vincle productiu i reproductiu dels homes i les dones més joves. La majoria d'elles veuen en aquestes generacions més joves, una major responsabilitat en les tasques domèstiques i familiars, un fet que valoren positivament i que consideren apropiat pels temps actuals. Es parteix de la idea que “ara les coses són diferents” i que les parelles joves ja s'organitzen de forma paritària dins de la llar.

«Y ahora ya, yo veo que las cosas son diferentes. Claro ahora una pareja que se casa y... procuran de llevarlo los dos, ¿no? Tanto el dinero, como las tareas, como todo. Pero antes no era así (...) Ahora yo pienso que mejor, las parejas están más organizadas que antes. Antes...» [E8=O:CT:PAD]

«Si el que es mi marido ahora, que ahora ya dice: “¡yo soy de los antiguos!” Cuando le digo: “oye, tienes que hacer esto o lo otro, tienes que aprender porque si yo un día no estoy aquí, ¿qué?” porque digo... “tendrás que...”»

P: a ti te preocupa que si un día tú no estás que se sepa defender...

«Hombre, ¡que sepa hacer por lo menos algo! Y me dice: “¡ay! ¡Yo ya me espabilaré!” Y digo: “sí, tú te vas... tú tienes que aprender ahora” y él: “yo soy de los antiguos” y yo: “¡pues nada de los antiguos! ¡Te tienes que espabilar ahora! ¡Cómo los modernos!, ¡Mira tú mi yerno como sabe hacer de todo!” ¿No es verdad? ¡Hoy los chicos saben de todo! De comida, de todo... de todo, de todo...»
[E3=MC:CT:PAD]

D'altra banda, a algunes d'aquestes dones els hi ha tocat viure una situació de “triple presència” amb l'arribada de la cura dels néts. Les dones de classes treballadora que no estan ocupades —“mestresses de casa”— van deixar la feina que tenien, precisament, per a tenir cura dels seus progenitors, un moment del cicle vital que els ha coincidit, també, amb la cura dels néts. És així com aquestes dones han de gestionar una situació de sobrecàrrega reproductiva, justament en un punt de la seva trajectòria biogràfica on comencen a sorgir, de forma més explícita, els diferents signes de la vellesa com el cansament, la debilitat o diferents tipus de malalties, etc. De la mateixa manera, les dones ocupades de la mateixa posició socioeconòmica, es troben en una situació similar, però amb l'afegit que encara han de complir amb les obligacions laborals del mercat de treball.

Tot plegat, fa que l'experiència de ser àvies sigui viscuda per aquestes dones des de l'ambivalència. D'una banda, sembla que fa una certa il·lusió exercir d'àvia, alhora que es poden identificar amb la situació de les seves filles, però, de l'altra, la il·lusió espontània sembla que es va eclipsant quan es racionalitza l'experiència; moment en què es pot detectar com la cura dels néts ocupa els únics espais de temps personal que podrien tenir aquestes dones i que pot derivar, sovint, en situacions d'angoixa i estrès. La contradicció és, efectivament, un dels elements crucials del discurs d'aquestes àvies de classe treballadora. A tall d'exemple, es pot llegir un fragment d'una de les dones ocupades que treballa en un restaurant a jornada completa i en horari partit —migdies i nits— i que té cura del seu nét durant les tardes.

P: ¿Y cómo lo de cuidar al nieto?

«Bien, me encanta.»

P: ¿Lo tienes mucho tiempo?

«Hombre, claro sí. (...) No es que lo tenga mucho tiempo, pero, que es como una obligación, que a mí me quita tiempo, también, ¿eh? Porque yo, por ejemplo, salir de aquí [*restaurant on treballa*], que muchos días salgo estresada, porque casi no llego a las cinco para recogerlo al colegio, pues la verdad que... Que el día que a lo mejor mi hija me dice, “mama, hoy tienes fiesta”, que a lo mejor viene su padre a buscarlo o lo que sea, pues para mí es un alivio, las cosas como sean, ¿eh? Porque yo considero que trabajando yo como trabajo, lo tengo más al niño que su otra abuela, que no trabaja. O sea que... pero bueno. Es así y yo procuro ayudar a mi hija todo lo que puedo. Y nunca le digo que no. Nunca le digo que no, incluso si

tienen que salir por la noche, o lo que sea, a ver que yo tampoco por la noche me lo puedo quedar, el lunes solamente. Si ellos van a algún concierto o a alguna cosa, pues siempre procuran cogerlo que sea un lunes, ¿eh? Entonces yo me quedo con el niño porque si el lunes no trabajo por la noche y me quedo con él. Me lo quedo a dormir... y encantados de la vida. O si salen sus padres temprano y lo quieren recoger, pues lo recogen. Pero sí que... que lo considero como una obligación que ya... por la edad que uno tiene ya no toca. ¿Sabes que te digo? (...) Que nosotros ya hemos criado a los nuestros ¿no? Pero bueno, yo lo hago por hacerle... porque yo entiendo que mi hija tiene que trabajar y lo necesita y entonces pues no queda más remedio que...» [E8=O:CT:PAD]

De fet, aquesta mateixa persona va haver de deixar una de les dues feines que tenia per poder fer-se càrrec del nét.

«Que claro, también influye la edad. Cuando uno llega de ocho horas de trabajar, lo que quieres es descansar un poco. (...) Yo es que he trabajado mucho. Y entonces pues yo creo que ahora lo estoy acusando, de hecho hace poco dejé el otro trabajo porque, bueno desde que nació mi niño [nét] que... que digo sino ya no me voy a poder hacer cargo de él para nada. Porque ni siquiera recogerlo del colegio podía. Porque llegaba muchos días a las seis de la tarde y luego me tenía que venir para acá a las siete y media, pues, prácticamente no...» [E8=O:CT:PAD]

Un altre exemple d'una dona que encara treballava a domicili per a una empresa tèxtil en el moment en què va arribar la cura del seu nét posa de manifest la situació de tensió diària que pateixen aquestes dones amb la "triple presència". Aquesta mateixa dona confessa com el volum de càrrega reproductiva ha anat augmentant al llarg del seu curs biogràfic i ha arribat al seu punt més àlgid just a les portes de la tercera edat.

«Hombre, claro... madre mía... claro, porque cuando yo tenía mis niños no tenía... yo no trabajaba, pues estaba por la casa y por los niños y... aquello... pero cuando he tenido mi nieto, el trabajo de aquí, la casa, llevarlo al colegio, buscarlo... mi padre... ¡tú no sabes! ¡Uh! Unos nervios... me quedé...» [E3=MC:CT:PAD]

La cura dels néts es pot viure, en alguns moments, com una càrrega important que pot arribar a exprimir el temps personal d'una mateixa

«Y luego los abuelos, que eso ya... ¡los abuelos que no pueden ir a ningún sitio! Porque a veces mi marido: "podríamos ir a esto..." y digo: "¡pero si no podemos! ¡No ves que hay el niño!" Con el niño, con el niño...»

P: ¿Pero el fin de semana también tenéis el niño?

«No, el fin de semana no, pero el fin de semana ya no, pero aquello de decir... ahora en este mes, poderte ir a alguna excursión o a algo... con el IMSERSO y eso... que... pues tendrá que mi hijo buscar, que se quede al comedor o que lo lleve por la mañana pronto a desayunar, pues todo eso, porque claro, están liados... ¿no? No puedes decir... "¡ah, pues me voy a ir!" Claro...» [E3=MC:CT:PAD]

Les opcions d'aquestes dones són limitades i sovint no "els queda més remei" que acceptar la situació que els ha tocat viure. Tot i que creuen que tenen l'obligació moral

d'ajudar a les seves filles, sí que observen una diferència entre la seva generació i la d'aquestes, és a dir, l'externalització de la cura a familiars per poder adquirir temps d'oci, una cosa que elles mai s'haguessin plantejat i que les generacions més joves sí que fan.

En resum, es pot dir que les dones de generacions més grans de classe treballadora han estat educades i socialitzades en una "rutinització" del sacrifici familiar, on el treball domèstic i de cura és un dels motors estructuradors de la seva experiència vital. La domesticitat forma part de la rutina diària d'aquestes dones pel fet que ha estat assimilada com una vivència que remolca inevitablement el fet de néixer dona. Les memòries de la infància (Bimbi, 1999) s'actualitzen de forma continuada i es recorda com les biografies femenines de les seves mares encaixen amb aquest projecte simultani de ser "mare-esposa" i ser "treballadora". Així mateix, tot i que en moments puntuals aflora el malestar, aquest es fa especialment palès en la seva condició com a dones cuidadores de persones adultes dependents —pare, mare o sogres. Aquesta situació, com s'analitza al *capítol 9*, defineix un període de la seva vida marcat per sentiments com l'angoixa, la culpabilitat o l'estrès; uns sentiments que són difícils de superar si es té en compte que la gestió familiar de la cura és per a aquestes dones, una de les millors opcions que poden oferir als seus familiars.

8.1.1.2. El pes de la resignació

La resignació és una actitud que apareix de forma explícita entre les dones de classe treballadora de generacions joves —E1, E2, E5 i E6. Aquestes dones, de forma semblant a les dones de generacions més grans, són conscients que la seva experiència productiva i reproductiva és i ha estat molt influenciada per una forta divisió sexual del treball. Ara bé, a diferència de les dones més grans, la resignació és un element que es fa molt més present en el discurs latent i manifest d'aquestes dones. Malgrat que tampoc no expressen un discurs i unes pràctiques trencadores amb el patró tradicional de divisió sexual del treball, sí que es destil·la en el seu discurs, un cert desajust entre el *principi de desig* —"no ser com les seves mares"— i el *principi de realitat* —adopten el rol de "dones cuidadores". El desajust, entre les pràctiques reals i les expectatives creades al voltant d'una mateixa, s'acusa amb l'arribada de la maternitat, moment en què la dona queda absorbida per la cura de la criatura i es fa més explícita la necessitat de repartir les tasques domèstiques, que han passat a un segon pla quotidià.

P: ¿Y cómo lleváis el tema de la casa?, ¿es un tema que os crea conflictos?

«No, no. No, porque yo además con él no he hablado porque Pedro [*parella*] es más meticuroso que yo y le gusta que las cosas estén muy limpiitas, todo muy ordenado y justo hace un tiempo que decía que estaba todo hecho una mierda y ahí hubo un punto que le dije: "mira Pedro, no lo digas, lo que veas mal, lo haces y

punto y se acabó. La casa es tanto tuya como mía... si lo ves mal, lo haces y no me digas nada. Tú tienes tu trabajo y mi trabajo es cuidar de la niña. La casa ahora se tiene que repartir”.» [E1=MC:CT:FM]

Malgrat s'accepta resignadament la divisió sexual del treball, la manca d'implicació en la paternitat és una qüestió que és viscuda amb cert malestar i que pot arribar a crear tensions en la relació de parella. De fet, l'absència masculina en la cura de les criatures es viu com un problema per a l'home, pel fet que no gaudeix de la cria dels seus fills/es, i no tant com un problema per a la dona, que és qui carrega amb la quasi totalitat del treball de cura.

P: y con la niña, sobre todo te dedicas tú a ella, por lo que has dicho...

«Sí, la niña es 95% yo y 5% él, ¿eh? (...) ¿Cuántos padres cogen una baja por maternidad? ¡Poquísimos! Yo de hecho a Pedro [*parella*] le propuse que se cogiera una baja de maternidad lo que pasa es que no quiso, pero era una idea muy buena porque yo al estar en paro, podía seguir con el paro y él podía coger mi baja de maternidad y podía haber disfrutado de la niña dos o tres meses y bueno, era algo, que creo que era un caramelo para él porque él se tendría que empapar de esta niña. Pero no quiso. Se cogió sus quince días, que son los que son y no quiso. En este caso, su papel era ir a trabajar... pero quizás él tiene un compromiso moral con la empresa y dice: “¡es que claro, no les puedo fallar!” Que creo que se equivocaba, ¿eh? Porque la vida es muy dura y hoy estás bien y mañana te viene un “jamacuco” y te mueres, ¿no? Yo pienso que tendría que haberse cogido por lo menos un mes... no por mí, ¿eh? Sino por él y la niña...» [E1=MC:CT:FM]

«Ell [*marit*] sí que s'ho ha perdut, sí. I ell ho sap i ell ho diu i molts cops, avui per avui, molts cops m'ho diu... “es que yo no los conozco tanto como tú” i és veritat. I hi ha coses que jo sé com dir-les i ell a lo millor en un moment donat, un rebot o una “empenyamenta”, pues ell ho diu d'una manera i jo diria lo mateix d'una altra manera...» [E6=O:CT:FM]

Tot i que, com veurem, són molts els nexes comuns que estableixen amb les dones de generacions més grans, l'actitud que algunes d'aquestes dones més joves adopten davant la situació que els ha tocat viure té un punt d'amargor i de resignació que en els discursos de les primeres no es manifesta. De fet, la resignació amaga un conflicte tàcit que no surt a la llum i, a vegades, es tradueix en rebuig constant de la situació que es viu. A tall d'exemple, aquest malestar es desplega obertament entre una de les dones joves aturades que fa de “mestressa de casa” de forma circumstancial i “obligada”.

«No me quiero quedar aquí encerrada limpiando, no soy para nada ama de casa... Estoy haciendo de ama de casa pero no lo soy para nada.» [E1=MC:CT:FM]

O també:

«No t'ho reclama però tampoc s'aixecarà a fer cafè. I de fet és veritat que moltes vegades ma mare és allò de “¿no le pones el café a tu marido?” Y yo... “primero no tengo marido y segundo que se lo ponga él”. Vull dir...» [E5=O:CT:FM]

De fet, és en el moment que apareixen problemes i tensions en la relació de parella, que el rebuig cap al rol de submissió de la dona es radicalitza de forma més clarivalent. Així, una situació de crisi sentimental pot provocar una alteració en el rol reproductiu de la dona que, davant la proclamació del conflicte, es fa més conscient del seu paper de subordinació a la llar.

«Perquè sóc la típica, tot i que no ho semblo, sóc la típica dona submissa que bueno que a veure, no cridem no vols que cridi no crido, no vols que... vale? I ara com una miqueta més... No vols que cridi però jo tinc ganes de cridar... ho sento, "tápate los oídos". Una miqueta rebelde no?» [E5=O:CT:FM]

Altrament, la socialització d'aquestes dones no es basa en un patró de divisió sexual del treball tan tradicional com el de les generacions més grans. Tot i que el pare continuava tenint una responsabilitat nul·la en les tasques domèstiques i de cura, la majoria de les mares ja no eren exclusivament "mestresses de casa", sinó que estaven en una situació de "doble presència" —«adult-worker model»— o fent jornada parcial —«one-and-a-half breadwinner model». De nou, el repartiment intern de les tasques domèstiques i de cura entre les diferents generacions de dones que convivia a la llar —àvies, filles i mares— era una pràctica força consolidada; la germana gran acostumava a ser la persona que, després de la mare, carregava amb un major pes reproductiu.

8.1.1.3. La casa com a hobby i font de malestar

La significació de la llar, i el treball domèstic i de cura que remolca, no mostra signes rellevants de distinció generacional entre les dones de classe treballadora. Això sí, el discurs mostra un vessant doble, atès que integra elements aparentment en contradicció: el *sacrifici* i l'*amor* per la llar-família. El "deure moral" que experimenten aquestes dones d'estar "permanentment disponibles" (De Singly, 1999) per servir les necessitats dels altres, malgrat que es viu des de la complicitat del sentit comú, no deixa de ser un sacrifici i una font de malestar en moments determinats. Així, la divisió simbòlica descrita al *capítol 6*, entre concebre "la casa com a obligació" o "saber portar la casa" (Miguélez *et al.*, 1998) es fa palesa en l'anàlisi dels discursos de les dones de classe treballadora.

En qualsevol cas, les *condicions materials d'existència* on s'emmarquen aquestes dones deixen poc marge de maniobra per poder subvertir la identitat de gènere que els hi ha estat assignada socialment, de forma que la millor opció per gestionar el dia a dia és "fer de la necessitat virtut", fins i tot adherint-se a l'ordre social d'una forma sorprenentment dòcil. P. Bourdieu (2006) anomena aquesta forma de sotmetre's a les relacions de l'ordre, el poder de la *doxa*. En aquest sentit, la casa pot arribar a ser descrita com una mena de *hobby*, com un espai de plaer i de realització personal.

P: ¿Y qué es lo que más te gusta de la limpieza?

«A mi todo, a mi todo... Yo sí, yo eso de andar por ahí ¡bbbuuuu! Limpiando, cambiando, subiendo, bajando... a mi... a lo mejor era porque mi madre no me dejaba ¡como lo hacía ella! (...) Ha sido el *hobby* de mi vida... es que a mí me gusta mucho limpiar... a mi limpiar y coser.» [E4=MC:CT:PAD]

«Ell feia la compra i jo feia tot lo demás encantada de la vida. Perquè era una “marujilla feliz” (...) I el primer dia que vaig posar una rentadora va ser... “esto es maravilloso”. M’ha encantat, és allò de dir: “ooh!!” (...) I bueno posar rentadores és el meu *hobby*.» [E5=O:CT:FM]

«Planxar m’encanta... cuinar, adoro cuinar! Cuinar i planxar és el que més m’agrada, sí. Menys passar l’aspiradora m’encanta tot!» [E6=O:CT:FM]

P: ¿Y te gusta el trabajo de la casa?

«Sí, me encanta porque me gusta mucho... yo pinto, y cuando hay que pintar la casa, pinto y hago todo yo. Siempre estoy por ahí... haciendo cosas. Cambiando los muebles o lo que sea. [riu] Sí, sí, sí (...) La cocina, no tengo ningún problema porque ya lo ves, que trabajo en eso. El planchar también me gusta ¿eh? Aunque a mucha gente no le gusta, a mi sí que me gusta. Me gusta ordenar la ropita ¿eh? Y me gusta bastante planchar.» [E8=O:CT:PAD]

En el pol oposat, quan la casa es veu com una “obligació femenina”, el discurs s’allunya d’aquest to amable i les tasques domèstiques entren a formar part d’un sacrifici quotidià inexorable. En aquests casos, sovint es tracta de dones que han treballat en el sector domèstic submergit des de molt joves —E3 i E7— per tal d’ajudar econòmicament als seus pares i veuen en aquestes tasques un component servilista.

«Hombre, llevo desde los dieciséis años trabajando, ¿eh? Mira, yo cuando me casé, bueno, cuando yo estaba sirviendo, ¿vale? Tenía muchas ganas de casarme para no tener que hacer las cosas...a ver, que si no tenía ganas pues no lo hacía, para no hacerlo, pero esa necesidad de tener que trabajar y limpiar... y buff... a mi no me gusta limpiar, ya lo digo, ¡que no me gusta! ¡Y me he hecho un hartón! ¡Un hartón! ¡Un hartón! ¿Vale? Y digo bueno, pues eso, pá no gustarme Déu ni dó lo que he limpiado...» [E7=O:CT:PAD]

«¡No hay más remedio! ¡Porque no voy a levantarme y decir “hoy no voy a hacer!” ¡Yo tengo que hacer las cosas! Por muy malamente que...»

P: ¿Y hay algo con lo que disfrutes de la casa?

«Es que como tengo que hacerlo yo todo... ¡pues me da lo mismo! Mira, ayer mismo, a las siete de la mañana estaba planchando porque habían dicho que haría mucho calor y dije: “¿sabes qué? ¡Me pongo yo a planchar y me quito la plancha de encima!” Pues, en que no me guste o me guste, tengo que hacerlo porque nadie me lo va a hacer... ¿Pues qué hago? Me organizo y me digo: “a las siete estoy planchando” o tengo que hacer algo... me levanto pronto y lo hago con la fresquita...» [E3=MC:CT:PAD]

El malestar és notori quan la dona té un treball a domicili, de tal forma que la desconexió amb el treball domèstic es fa molt difícil d’aconseguir. Aquí, fent ressò de Mª Á. Durán (1986), la jornada es fa especialment interminable, perquè es produeix

una simbiosi entre el treball “de dins” i el treball “de fora”, fent impossible el trencament amb les obligacions domèstiques i de cura. Com apunta l'E3 en el fragment següent, el treball de la llar és difícil de concloure i pot arribar a impregnar tot el dia.

«Es que esto de tener la faena en la casa... si tú te vas por la mañana a trabajar, ya es diferente, porque te vas y dices: “bueno, hago las camas y cuando vuelva ya...” es diferente. Peor cuando tú estás aquí en la casa, la faena es diferente, ¡la casa es muy mala! ¡Porque estás todo el día liada! Es que no podía ni salir a la calle, porque claro, si tienes la faena, ¡como me voy a ir! Es que no podía... lo justo, corriendo, corriendo... de un lado para otro y así (...) Cuando tienes una faena así, no puedes decirte... como que te vas y haces tres horas en la calle y vienes y ya las has hecho y ya se acabó... pero la faena de la casa es así... todo el día... (...) Tú te imaginas yo aquí sentada con la faena y la casa toda por hacer... ¡Ay! ¡No! Es que me pone nerviosa... sí, sí, yo tengo que tener las cosas bien arregladas... estar aquí y tener que ver... y además que la faena que yo hacía, se pone mucho polvo y todo eso, pues claro, tenías que barrer cada día bien porque sale mucho polvo, que no, que yo no me gusta...» [E3=MC:CT:PAD]

8.1.2. La persistència del patró tradicional

Com s'ha vist, el patró tradicional de divisió sexual del treball roman força estable entre les dones de classe treballadora de les dues generacions analitzades —joves i grans. La dona continua carregant amb el pes de la llar i la cura de les persones dependents, malgrat que apareixen certes disparitats internes en termes d'actitud —submissió/resignació— entre totes dues cohorts generacionals. Al marge d'aquestes peculiaritats distintives entre possibles fraccions de classe (Bourdieu, 2006), la *praxis* quotidiana de les dues generacions no sembla reproduir uns patrons d'organització familiar massa distants, però sí que s'observen alguns matisos amb relació a la implicació reproductiva masculina de cada grup. Efectivament, la col·laboració de la parella o del cònjuge en les tasques domèstiques i de cura és pràcticament inexistent i gairebé inimaginable entre les generacions més grans.

«¡Todo! ¡Es que nada! ¡A mí no me ayudan nada! (...) De moza, como digo yo, ¡de moza estoy! Es verdad... a mí no me [marit] ayuda pá nada... ahora ayuda a hacer la compra un poco... porque le digo, “oye, ves a comprar”.»

P: y limpiar...

«¡No, no! Me dice: “¡ah! ¡Tú lo haces mejor!” (...) Y siempre lo mismo, ¿eh? ¡Es que siempre es lo mismo! Mi marido cuando se levanta y dice: “¡ya está la tía del mocho!” [riu]... digo, “hombre, ¿qué quieres que me levante y me siente aquí?” Digo, “no... es que hay que hacer la faena...” no, no, es verdad, y digo: “¡hombre, como tú te levantas y lo tienes todo hecho!”» [E3=MC:CT:PAD]

P: ¿Qué tipo de cosas hace él [marit]?

«¿Él?, ¿hacer?, ¿por él mismo? Recoger los platos... lo único... ahora, alguna vez, ahora alguna vez, veo que la cama está hecha... ahora, ¿eh?»

P: ¿Y de la limpieza?

«No, el eso lo ve todo bien. No, porque él todo lo ve bien... me ve limpiando y me dice que porque estoy limpiando otra vez.» [E7=O:CT:PAD]

«Antes el marido trabajaba y ya está. Y cualquier cosa que te hacía, que bajara la basura, o que... yo que sé. Que fuera a hacer algún tema de comprar... tampoco, que yo el mío recuerdo que de comprar tampoco, nada.» [E8=O:CT:PAD]

L'assumpció de tasques de cura per part de les seves parelles o dels seus cònjuges esdevé un repte costós per l'allunyament que aquests mostren respecte a la realització d'aquestes tasques. La socialització masculina en l'àmbit reproductiu és quasi bé nul·la i la realització de tasques domèstiques i de cura per part d'homes d'aquesta classe social, pot estar, en alguns casos, fins i tot penalitzada per l'entorn d'amics o coneguts més propers, com deixa palès el discurs d'E8.

«De hecho eso fue uno de los temas que tuve yo con mi marido, que se lo dejé muy claro. Porque... parece ser que sentía como un poco de vergüenza de encontrarse a las amistades del barrio con la niña por la mañana. O sea, cuando vivíamos aquí que la niña era pequeñita pues nada, la tenía que llevar como de aquí a casa de mi madre. Y la tenía que llevar, y parece ser que una vez me comenta que... que: ¡uy, que llevar la niña tan temprano, que no sé qué! Y entonces yo, pues le dije, digo: “mira, te voy a decir una cosa, si tú crees, si te da vergüenza de llevar a la niña y que la gente te vea, a mí no me da ninguna”, digo: “porque toda esa gente que ahora te critican que la llevas que tal y que cual, cuando tú necesites algo de dinero o algo, esta gente no te lo va a dar”.» [E8=O:CT:PAD]

En canvi, el patró d'organització del treball domèstic i de cura entre les generacions més joves, malgrat que reproduïx un model tradicional, no arriba a estar tan dualitzat entre gèneres com en el cas de les generacions més grans. Sembla que en aquest segment de dones, la “col·laboració” de la parella o del cònjuge ja no forma part dels “impossibles”, sinó que pot emergir de forma puntual. La col·laboració es produeix en relació a aquelles tasques que no es realitzen de forma diària i que segueixen una freqüència temporal indeterminada, com ara alguns àpats del cap de setmana i canviar els llençols, o algunes tasques de cura relacionades amb els fills/es.

«Pero su implicación para mí no es la suficiente. Porque luego ya llega el fin de semana y ya hacemos igual, juega mucho con la niña y esto pero a la hora de dar... sí que la cambia, alguna vez la baña, pero ya te digo, el 95% yo.» [E1=MC:CT:FM]

«Y a ver, algún domingo o algún sábado que veo que... le digo: “¿oye Rubén [parella], porque no haces tú la comida? Hacemos un arroz con pollo o así...” y sí, eso lo sabe hacer él bien... o sea hay cosas que las sabe hacer... o a veces te dice: “va, que hago yo algo... hago yo la cena”... sí, alguna veces tiene iniciativas pero pocas...» [E6=O:CT:FM]

«Lo que sí que hace es cuando... el fin de semana hay que cambiar las sábanas lo hace el solo, tanto la nuestra como la de los niños, lo cambia él... (...) Y si yo estoy bañando a la niña o está conmigo, o poniendo una lavadora o lo que sea, o

haciendo otras cosas, y él pues ya lo hace y... de vez en cuando, pues también friega los platos...» [E2=MC:CT:FM]

«A veces él también me echa un cable... aunque sólo sea fregar platos y vitrocerámica y cositas de estas (...) Sin negociar nada, cada uno ha asumido un rol, yo por ejemplo pongo las lavadoras, recojo la ropa, la coloco, él eso no lo hace. El baño también lo hago yo... ahora, la cocina es de él... yo los días de cada día puedo limpiar un poquito la vitro pero el fin de semana coge su espumita, la rasqueta, la cocina la tiene muy asumida, los suelos también, bueno, cada uno va haciendo lo que... supongo que lo que más le apetece... a veces... él es más el rey de la plancha... se viene aquí fuera con la plancha y te hace las carnes...» [E1=MC:CT:FM]

També acostumen a ser tasques reproductives més “flexibles” i menys segregades pel gènere —“neutres”— (Gregson i Lowe, 1994b; Crompton i Lyonette, 2007). Són tasques menys sensibles al gènere com cuinar o rentar els plats. La resta de tasques —quotidianes i rígides— conformen el “nucli dur” del treball domèstic i de cura i les que acostuma a cobrir el temps femení (Carrasquer *et al.*, 1998).

La submissió de les dones més grans i la resignació de les dones més joves fa que el conflicte explícit en relació a aquestes qüestions mai sigui prou agut com per fixar com a problema la situació domèstica i familiar. De fet, el conflicte és gairebé sempre absent i, quan aflora, s’evadeix o se suavitza traient-li importància a l’assumpte, malgrat hagi pogut generar una situació de malestar.

P: i aquestes qüestions us han causat o us causen malestar amb la parella?

«No. Hi havia moments de... puntuals, no? De per exemple, va haver-hi un cop que l’Adrià [fill 2] sent bebè, molt bebè, tenia sis mesos... li va agafar un atac de convulsions febrils i se’m va quedar inconscient i em vaig trobar sola a casa amb ell. I aquell moment, vaig pensar: “¡Hostia!, ¡me lo he comido yo sola!” ¿vale? (...) O sigui, el mal tràngol el vaig passar jo, per dir-ho d’alguna manera, no? Quan el van operar igual, perquè fa uns quatre anys, el van operar, una operació una miqueta complicada... clar, ell [marit] se n’anava a treballar i jo em quedava a casa amb ell... i la que passava el aixecar-lo, el cuidar-lo, el mimar-lo, el curar-lo... tot era jo! I són aquestes situacions puntuals, però a part d’això, no. Ho tenia molt assumit també.» [E6=O:CT:FM]

P: ¿Cómo lo llevas hacer tú todas las tareas de la casa?

«No, no... lo llevo bien, muy bien.»

P: ¿Os crea discusiones a veces este tema?

«Digamos que es algo ya asumido...»

P: no es motivo de discusión.

«No, nunca, está asumido así.» [E2=MC:CT:FM]

«Él es de los antiguos y no... y no ayuda en casa.»

P: ¿Y cómo lo has llevado tú esto?

«Bien. Porque yo ya sabía que no lo hacía pues yo ya me ocupo de la plancha y de todo.» [E8=O:CT:PAD]

Ara bé, tot i que no són conflictes importants, el malestar respecte d'aquestes qüestions augmenta a mesura que la dona es va fent gran i li suposa un sacrifici físic més gran dur a terme aquestes tasques.

«Ahora hay a veces que tenemos algunas, pero antes no (...) Porque antes a mi no me sobraba nada y ahora me sobra todo... bueno y que la vida te va dando también... ¡es que a mí me gusta limpiar! ¡Lo que pasa es que ahora ya no puedo! Me cuesta más y me he engordado bastante y... todo influye también, sí... y que mira, que me estoy deformando de la artrosis... y esto a la hora de limpiar hace mucho. No me duele... pero hasta que esto ha llegado como está sí que me ha dolido...» [E4=MC:CT:PAD]

8.1.2.1. La solvència domèstica

Una de les raons per les quals el conflicte no emergeix a la superfície i per les quals existeix un estancament relatiu de les pràctiques domèstiques i de cura entre les famílies de classe treballadora, és la resistència femenina a cedir el poder reproductiu, tal i com ja han apuntat estudis com el de T. Torns, V. Borràs i P. Carrasquer (2004). Per tant, hi ha una necessitat de mostrar per part de les “mares–dones–esposes” la seva autosuficiència domèstica; mostrar que, igual que les seves mares, “elles poden amb tot”, que són autosuficients respecte la gestió i l'organització domèstica i que res s'escapa del seu control. De fet, la paraula “control” apareix de forma recurrent a les entrevistes, sobretot de les dones més grans.

«A lo mejor dos veces por semana o tres, depende, ¿no? Pero claro, si yo tenía mi nieto, que lo llevaba al colegio, mi faena... ¡pues no podía acudir a lo otro! Y yo, me dejaba mi faena y me iba a ducharlos [*als pares*] por la tarde, cuando tenía que salir, aquello que yo me lo montaba... controlando todo, ¿no?» [E3=MC:CT:PAD]

«Y me gusta pues tenerlo todo controlado, eso sí, tenerlo todo controlado, que las cosas estén... las cosas en su sitio, lo otro también, de ordenar recibos, todo bien ordenado, a ver.»

P: ¿Y cedes el control?

«Me cuesta, me cuesta de cederlo...»

P: ¿Por qué?

«Porque luego no dejan las cosa como tienen que estar...» [E7=O:CT:PAD]

El control reproductiu de la dona és un tret típicament propi del patró «male breadwinner/female caregiver» (Lewis, 1992, 1997) i es concep com una garantia per assolir l'efectivitat del bon funcionament de la llar. La percepció del nucli llar–família com a espai de poder i domini femení permet comprendre pràctiques habituals d'aquestes dones com la desviació del conflicte en relació amb la divisió sexual del treball o la crítica que aquestes llancen a les conductes d'implicació domèstica masculina. La “patrimonialització” d'allò domèstic es posa de manifest en el discurs d'E8.

P: ¿Habéis tenido conflictos en relación a las tareas del hogar?

«No, no, no. No porque, aparte, yo soy una persona que me gusta hacer las cosas yo. Como parece que si las hace otra persona, no las hace lo mismo, sabes. O sea que, por eso nunca me busqué a nadie que me las hiciera. Que no quiero decir con esto que yo sea perfecta ni lo haga mejor que nadie, pero... siempre, cuando las niñas eran pequeñas y todo, siempre me lo he hecho yo todo. Combinándomelo con los trabajos como... si iba a comprar... cuando trabajaba en la fábrica, por ejemplo, yo madrugaba mucho, pero luego ya por la tarde, tenía toda la tarde libre. Entonces... o hacía faena, el fin de semana hacía la compra, del fin de semana, la hacía el viernes por la tarde. Entonces ya el sábado me levantaba a limpiar la casa y a hacer todo. Luego salía con las niñas, en fin, muy bien. Yo siempre me lo he combinado, a mi manera.» [E8=O:CT:PAD]

La dona es concep com algú amb capacitat d'abastar múltiples tasques de forma sincrònica i amb una disponibilitat per "donar-se als altres" incansable. Aquest discurs posa èmfasi en la capacitat de solvència domèstica femenina, tot menystenint possibles alternatives d'organització familiar més igualitàries o basades en la interdependència dels seus membres. És així com el *principi de no consciència* (Bourdieu *et al.*, 2005) acaba impregnant el discurs d'aquestes dones, de tal forma que l'experiència viscuda entorn de la divisió sexual del treball s'instaura com una "experiència natural" i com a únic referent dins del marc objectiu d'existència. Així, la reflexivitat entorn de la situació que "els ha tocat viure" a aquestes dones, així com la recerca de les causes més profundes que mouen l'organització quotidiana de la cura, són formes discursives que s'escapen de la seva manera de veure el món. En aquest sentit, predominen uns imaginaris del món social basats en l'experiència immediata i en un acte de desconeixement que implica, en paraules de P. Bourdieu (2006), «la forma más absoluta de reconocimiento del orden social.» (Bourdieu, 2006:482).

En aquest context, la delegació de tasques a la parella és un horitzó poc realista que, quan té lloc en moments puntuals, és durament criticat per part de les dones. Les dones de generacions més grans són les que protagonitzen, amb més duresa, aquesta visió crítica i contestatària amb les practiques domèstiques masculines.

P: pero la limpieza de la casa siempre la has hecho tú sola...

«Sí, yo siempre... Lo que también soy un poco... [riu]... yo para que me lo marraneen lo dejo sin hacer... por lo menos, se ve que no está hecho... Yo siempre pienso que lo hago mejor... aunque lo haga peor, claro... sí, yo soy muy maniática y también pienso que yo lo hago mejor.» [E4=MC:CT:PAD]

P: tú le dices de vez en cuando que haga algo...

«Sí claro... pero a veces "es que tú luego me dices que yo no sé" y digo: "pues, ¡aprende!" Porque a veces me ha fregado un plato y le digo: "oye... este plato no está bien fregado..." y me dice: "pues ya no lo friego más" y yo le digo: "que tú no ves que yo lo hago bien... porque lo tienes que hacer malamente porque haber... tú lo que quieres es ir corriendo, ¡va qué va! ¡Anda ya está!" Es verdad... y oye, pues nada... yo todo, todo.» [E3=MC:CT:PAD]

8.1.2.2. El “salari complementari”

L'actitud femenina basada en l'“autosuficiència domèstica”, malgrat que sembla que perd intensitat entre les generacions més joves, encara té una presència simbòlica significativa que, altrament, es complementa amb un discurs que enalteix i sobrevalora la dedicació productiva de la parella masculina. Sota aquest esquema, el repartiment de tasques domèstiques i de cura entre gèneres no hi té cabuda, atès que l'organització horària productiva masculina no deixa espai ni temps per a activitats “extres”, fora del temps de treball remunerat. En definitiva, es tracta d'una organització familiar tradicional, on el repartiment equitatiu de tasques és una meta objectiva absent pel fet que comportaria una “revolució” en la forma en que l'home i la dona es vinculen amb l'àmbit productiu i reproductiu.

En aquest sentit, no hi ha esquerdes internes en el to discursiu de les diferents generacions de dones de classe treballadora, de tal forma que es reforça una idea no necessàriament certa, segons la qual “l'home treballa més que la dona”; motiu que eximeix a l'home de les seves responsabilitats domèstiques i de cura. El famós «family wage» de J. Pahl (1989) i de N. Fraser (1994), en què s'erigia l'era del capitalisme industrial, encara s'arrossega en l'imaginari d'aquestes dones. La idea segons la qual la família se sosté exclusivament gràcies als ingressos masculins ha anat retrocedint, atès que la majoria de dones entrevistades tenen o han tingut contacte amb el mercat de treball remunerat i han participat econòmicament de l'economia familiar. Ara bé, el discurs denota, de forma reiterada, certa admiració i respecte cap el treball masculí, el qual encara gaudeix d'un gran privilegi social. Encara es posa de manifest una relació jeràrquica entre el salari masculí i femení, en què el primer es considera el “principal” —“familiar”— i el segon el “complementari” o “secundari”.

«Ja ens ho vam muntar així des d'un començament. La seva feina era més segura que la meua, per tant, pues bueno...»

P: veu prioritzar per sou, estabilitat...

«Exacte, exacte. És que per desgràcia, aviam, és així. El sou de la dona normalment acostuma a ser “el de más”, no? El que manté el pis, diguéssim, el que manté la casa normalment és ell, de moment això encara no ha canviat... “salvo excepciones”, no? Però de normal és així, el sou de la dona és el complementari, el que ajuda... llavors, clar, sempre és el que se puede prescindir...» [E6=O:CT:FM]

«Jo abans de tenir la meua filla jo era el cent per cent per a ell. Vull dir de fet jo treballava, buscava feina a raó de les seves possibilitats, no de les meues. Vull dir com que ell treballava els caps de setmana, jo treballava els caps de setmana, per poder tenir de dilluns a divendres festa, vale? Per poder estar amb ell. No sé què més dir-te, no sé com dir-te... si una feina no m'anava bé pues perquè ell havia canviat i en comptes de patrulla feia de no sé què, pues bueno és igual...» [E5=O:CT:FM]

La concepció del salari femení com un ingrés familiar de caràcter subaltern i el salari masculí com un salari imprescindible pel funcionament de la llar omple de sentit la pràctica reproductiva de la dona, encara que sigui abstenint-se, de forma permanent o intermitent, del mercat de treball.

«Era patir contínuament perquè l'any passat l'Adrià [fill 2] va tenir... bueno, li van fer "booling" a l'escola i... s'ho va passar fatal i llavors clar, era "com està l'Adrià? I vigila que bereni i que tal i bueno estigues a sobre i vigila i tal" i bueno, sobretot els dijous a les tardes, quan em tocava treballar.. i m'ho carregava tot jo perquè el Rubén [parella] treballava tot el dia... l'any passat jo recordo haver tingut de demanar com cinc o sis cops festa a la feina per anar a parlar amb la mestra...» [E6=O:CT:FM]

Paral·lelament, la centralitat productiva masculina es qüestiona poc i acostuma a servir de pretext per donar sentit a l'absolució domèstica dels homes.

P: i com ho recordes quan els nens eren més petits?

«Pues que m'ho carregava tot jo. O sigui, reunions d'escola, vaig jo... metge, vaig jo... compres, vaig jo... o sigui, sóc jo. Bronques sóc jo, premis sóc jo... deures sóc jo o sigui sempre... però a veure, és... tampoc li retrec, no? És que clar, ell se'n va a les set del matí i arriba a les nou del vespre! Què? Què? O sigui no hi ha més... a més tot el dia amb la furgoneta, tot el dia amb el cotxe, és un estrès molt gran... és molt cansat. És molt cansat (...) O sigui entre setmana ja et dic que no perquè ell sempre ha tingut un treball de moltes hores i quan no estava de missatger com ara, estava d'estampador, con lo cual també era un chorro de horas i... bueno, entre setmana jo quan no tenia els nanos també tenia molt més temps lliure, llavors jo anava fent i el cap de setmana, pues era tots dos...» [E6=O:CT:FM]

Aquest fet s'accentua en el discurs de les "mestresses de casa", on es destil·la certa compassió cap a la duresa del treball productiu de la parella.

«Él [marit] se acuesta a las nueve y media y yo hasta que no acabo con los niños... diez y media... once (...) Hay que preparar la cartera, o preparar la ropa, terminar de fregar o fregar los platos, siempre hay algo por hacer (...) Él empieza a las siete y llega a casa a las nueve y media... no tiene tiempo para hacer nada, se ducha, cena... a veces ni cena. Se come un yogurt y se va a la cama.» [E2=MC:CT:FM]

«Aquello que si tenía que planchar, tenía que planchar, si tenía que fregar el suelo de la cocina, tenía que fregarla y... claro, si mi marido está trabajando todo el día no le voy a decir: "ayúdame a fregar las racholas" claro... no es lo mismo un paleta que trabaja todo el día con pico y pala que una persona que está en una oficina.» [E4=MC:CT:PAD]

P: y el cuidado de tus hijas, tus suegros y tus padres, ¿Nunca te lo has combinado con tu marido?

«Pues con las niñas era yo porque su padre es que no podía aunque quisiera porque en invierno a la hora que volvía de trabajar, no... ellas ya estaban metidas en la cama algunas veces (...) Y con los abuelos él no podía tampoco aunque quisiera porque, a ver, cuando mi padre me ayudaba bastante pero claro, a ver, él

se tenía que levantar a las cuatro y media de la mañana para irse a Hospitalet que empezaba a trabajar y claro...» [E4=MC:CT:PAD]

S'evidencia l'existència d'un desequilibri valoratiu del treball remunerat masculí i el treball remunerat femení, atès que l'absència masculina al treball productiu no es contempla, en cap cas, com una opció viable per afrontar les responsabilitats reproductives de la llar, mentre que l'absència femenina al mercat de treball és una constant altament tolerada en l'imaginari d'aquestes dones. Així doncs, “presència femenina” i “absència masculina” acostuma a ser el tàndem utilitzat per la majoria d'aquestes llars de classe treballadora, tot fent de la divisió sexual del treball un mecanisme quotidià de divisió social intrafamiliar. L'execució i la gestió del treball domèstic i de cura, per tant, s'enquadra en una matriu de subordinació indiscutible, on la presència i disponibilitat femenina es viu com un fet *reificat* i immanent al gènere i, de forma antitètica, l'absència masculina compta amb un ampli consens i prestigi social (Torns, 2008a).

D'altra banda, la majoria de dones entrevistades de classe treballadora ocupades mantenen una ocupació al mercat de treball fortament influenciada pels estereotips de gènere —segregació horitzontal—, considerades típicament femenines i amb una baixa qualificació i condicions de treball —segregació vertical. Predominen treballs com el de treballadora domèstica, treballadora familiar, cuinera, teleoperadora, treballs a domicili relacionats amb feines poc qualificades del tèxtil o peó d'una línia de producció industrial. El perfil laboral d'aquestes dones passa per una elevada rotació ocupacional i, a vegades, per la combinació simultània de dues o més ocupacions; tot això alternat amb períodes d'atur i períodes d'abstenció laboral per a la cura dels fills/es. A més a més, la “rutinització” de les tasques és una de les característiques que pot acabar soscant les possibilitats de realització personal a la feina.

Altrament, el *poder social de negociació* (Villa, 1990; Prieto, 1994) que tenen aquestes dones és escàs, un fet que minva les seves possibilitats de fer demandes o desenvolupar estratègies familiars entorn de la “conciliació”.

«Pero si yo ahora busco un trabajo no puedo negociar... puedo intentarlo pero... tal y como están las cosas mejor no hablar mucho de bebés ni hablar mucho de nada... porque dicen que todavía condiciona mucho una madre con un bebé pequeño porque se supone que se tiene que poner malo (...) Pero quiero volver a trabajar, ¿eh? Y si pudiera escoger un trabajo de cinco o seis horitas de mañana, ya puestas... Y me es igual, ¿eh? Igual plancho un huevo que frío una corbata, me es igual trabajar de peón en una fábrica, que de administrativa, de lo que sea... (...) Ahora mi obligación va a ser coger el trabajo que sea y el horario que te ofrezcan. Yo no voy a poder escoger. Entonces, claro, si tengo que entrar a la seis de la mañana, si tengo que... ya será un problema para la niña, ya tendré más problemas.» [E1=MC:CT:FM]

L'adaptació a uns horaris laborals rígids i innegociables pot generar un malestar constant per la incapacitat de conciliar amb els horaris de cura dels fills/es. El cas d'E7 n'és un exemple, atès que, amb tres filles menors tenia un horari alternat en torns de matí i en torn de tarda en funció de cada mes.

«Cuando trabajaba por la tarde hacía esto, recogía la casa por la mañana, dejaba la cena hecha, dejaba los bocadillos de las meriendas para cuando volvieran del cole, cada uno con su nombre y tal...y bueno, la canguro, ya las recogía y se encargaba la canguro hasta que venía mi marido, pero entonces, ¡claro! ¡Yo una semana así la aguantaba! ¡Pero más no! Porque claro, ¡yo no veía a mis hijas! ¡Nomás las veía un rato y siempre era a la misma monserga...! Entonces claro, ¡me sentía fatal!»

P: ¿A qué hora llegabas de trabajar?

«¡A las diez y media! ¡Y ya estaban durmiendo las niñas! ¡Y me costaba un montón! ¡Un montón! ¡Me sentía fatal! ¡Buff! ¡Horrible!» [E7=O:CT:PAD]

En el cas d'aquelles dones que no han abandonat del tot el mercat de treball, el treball productiu té una significació i un valor doble: en primer lloc, és un espai de sociabilitat i de creació de xarxes personals i, en segon lloc, és una font d'autonomia econòmica. Com a contrapunt a la seva identitat reproductiva, el vincle productiu que aquestes dones articulen té una funció altament utilitària, tot fent del treball un espai generador d'ingressos i que permet gaudir d'una parcel·la d'independència econòmica.

«Ha llegado un punto que ya me es igual trabajar de peón, que trabajar de administrativa, que trabajar en teléfono, me es igual... es simplemente una fuente de ingresos y para mí, lo que es importantísimo, más que el trabajo, es la gente con la que estoy trabajando. Es mejor trabajar, por decir algo, en una obra y pasártelo bien, que no estar, que me ha pasado, en una oficina y estar al lado de alguien con quien ni siquiera hablas. (...) Si te sabes rodear de un entorno bonito, es igual de qué trabajos, te lo vas a pasar bien igual...» [E1=MC:CT:FM]

«Aquesta feina m'agrada perquè cada dia aprens coses noves... és molt instructiva i tracto amb la gent, que abans no... és més de relació, vale? Tinc molts més amics que no pas abans. Abans era molt solitari, no? Era jo. I ara pues tinc companys, tinc amics, conec gent, em relaciono molt més que no pas abans (...) L'ambient de treball allà, la veritat és que és boníssim, les coses com són... o sigui és un ambient molt guapo (...) Normalment anem tots junts a dinar al mateix lloc...» [E6=O:CT:FM]

8.1.3. La maternitat en contradicció

Les dones de classe treballadora amb fills menors d'edat presenten un discurs entorn de la maternitat que destaca pel seu contingut paradoxal i el seu rerefons conservador. D'una banda, existeix un imaginari basat en la "fantasia de ser mare", on la dona desplegaria les seves habilitats biològicament innates orientades a la cura de les criatures; però, de l'altra, l'hegemonia d'un discurs "políticament correcte", on els

homes i les dones comparteixen per igual la cura dels fills, es filtra com una fita desitjable a llarg termini. Així, s'imposa un principi explicatiu de la divisió sexual del treball de cura de causes biològiques, en què la maternitat té un component instintiu que no té la paternitat i que, paradoxalment, s'acompanya d'un discurs que percep el poder de l'educació i la socialització com a eines imprescindibles per a la corresponsabilitat de la cura. L'imaginari que embolcalla la maternitat, doncs, es compon d'elements en contradicció o que, si més no, es presenten com a poc congruents en molt moments.

8.1.3.1. La fantasia de ser mare i l'ideal «dual-carer»

Totes les mares amb fills/es menors entrevistades de la classe treballadora tenen clar que el treball remunerat és cosa “tant d'homes com de dones” però que, en canvi, l'arribada de la maternitat és una etapa vital que “només” transforma la part femenina de la parella.

«Actualmente sí que me trae él [*marit*] el dinero, pero tampoco porque hemos estado los dos trabajando... siempre hemos trabajado los dos pero el cuidado de los niños sí que es a cargo de las madres. Habrá excepciones en las que el padre también colabore.» [E2=MC:CT:FM]

A diferència de generacions anteriors, elles no han abandonat el mercat de treball amb la maternitat, malgrat que, exhaurit el permís de maternitat, algunes d'elles han fet modificacions per rebaixar la seva jornada laboral —reducció de jornada o temps parcial— o adaptar-la a les seves necessitats entorn de la cura; cosa que no succeeix en el cas dels homes. En qualsevol cas, el que sí que es posa de manifest amb el naixement del primer fill o la primera filla és la concentració del treball de cura en mans de la mare, que és assumit com un fenomen inqüestionable.

P: y a nivel personal, ¿cómo has vivido el hecho de encargarte siempre tú de los niños y de la casa?

«Lo he vivido bien... a ver... un esfuerzo no. Lo he hecho encantada. Digamos que como estaba mentalizada de que yo lo quería y que tenía muy claro de que quería... porque él se hubiera quedado con uno y me dijo: “bueno, tú eres la que te vas a encargar, ¿eh? Y si ya da faena uno... pues, dos... ¡tú misma!” Y yo: “sí, sí...”, yo lo tenía muy claro... y sí, sí, ¡pálante!» [E2=MC:CT:FM]

La major dedicació en la cura dels fills/es per part de les mares s'explica com un tret eminentment femení, on afloren actituds possessives i de control, que no s'expressen en els homes.

«Jo penso que un pare ho pot fer exactament igual que una dona, el que passa que potser també és culpa nostra, que ho assumim massa, no? O sigui som una mica egoistes, no? Amb el tema dels fills... a vegades. I “bueno, déjame a mí que yo lo

hago mejor” ¿por qué? No, ¡déjalo que lo haga, que aprenda! Si lo hace peor ya aprenderá a hacerlo mejor... però ja és el... “que mi niño es mío... y solo mío” (...) I és així, perquè som més possessives les dones.» [E6=O:CT:FM]

L'E23 és de classe mitjana vella, però té una procedència d'origen de classe treballadora, i expressa l'experiència maternal d'una forma semblant.

«Recuerdo que... yo que sé... pues que lo que más quieres en el mundo, en ese momento, es a tu niña, no quieres otra cosa más en el mundo que a esa niña. Tu vida sólo se rodea alrededor de esa niña... es que... no piensas en nada más... por lo menos en mi caso, ¿no?» [E23=O:CMV:FM]

Així doncs, hi ha una certa *reïficació* de la maternitat, de manera que la mare, de forma inconscient, s'identifica com algú més capaç de dur a terme la cura dels fills/es que no pas el pare, identificant-se amb una figura insubstituïble. La naturalització i la idealització de la maternitat està molt arrelada a les pràctiques quotidianes, fins al punt que, diverses de les dones entrevistades admeten que el seu afany de control és el problema principal per a l'assoliment d'una major implicació reproductiva per part dels homes. Aquí és on el “principi biologicista” o “essencialista” apareix com a possible argument explicatiu.

«Creo que seguimos con una postura un poco machista o quizás es el instinto materno... quizás es el instinto materno, que “no hace falta que tú lo veas, porque yo ya lo cojo”, puede ser, ¿eh? Porque yo, si la niña está en el suelo jugando y se pone a llorar, estamos varias personas sentadas ¡y yo soy la primera que me levanto! Y está el padre y está la tía y está el tío... supongo que debe ser también el instinto... que algo te llama... sí, sí... a lo mejor el rol de madre es el que a lo mejor hace que el padre, coja una postura más cómoda, de decir: “bueno, pues si ya lo lleva ella, aquí estoy yo”»

P: en este sentido, ¿crees que hay algo de instintivo en las mujeres que no hay en los hombres?

«Puede ser... la verdad es que el sentimiento de madre es algo que no conocía, ni quería conocer y verdaderamente es increíble, ¿eh? ¡Es increíble!» [E1=MC:CT:FM]

Si bé la maternitat amaga un rerefons discursiu que recorda algunes de les nocions del “feminisme de la diferència” i l’“ètica de la cura” —vegeu el *capítol 1*—, l'ideal d'organització familiar «dual-carer» s'exposa com a patró desitjable de distribució del treball de cura. El model familiar basat en una mare cuidadora/treballadora i un pare cuidador/treballador —«two breadwinner/caregiver model» (Lewis, 1997, 2007b)— és descrit com un patró desitjat, des d'un punt de vista normatiu, produint-se així, una dinàmica antitètica entre el discurs i la pràctica: entre un imaginari simbòlic «male-breadwinner» que tendeix a diluir-se i una pràctica de cura que roman força immòbil.

«Jo crec que s'ha de compartir... que els diners a casa els porta tant l'home com la dona i que els fills els ha de criar tant l'home com la dona perquè són fills d'ell també... i els fills necessiten un pare, no només una mama. I no pot ser la que

sempre sigui la mama la que, el que dèiem abans, la que renya, la que premia, la que ensenya, la que castiga, no. El papa també, perquè sinó sempre és la mama la dolenta i el papa el bo i no pot ser això.» [E6=O:CT:FM]

«Hombre, pues yo veo que han de ayudar y que han de hacer las cosas a medias, pienso yo también (...) Claro... porque yo también he sido una burra y pienso que hay que compartir todo... yo me reconozco que por mi carácter o porque yo no tengo paciencia de esperar que los demás...» [E4=MC:CT:PAD]

«Claro. Yo sí, porque tiene que ser que la mujer llegue a casa y tenga que hacer todas las tareas y el hombre se siente en el sofá. Eso no es lógico. Si los dos están trabajando. Y los dos hacen, vamos a poner, el mismo horario, pues tiene que hacerlo todo entre los dos...» [E8=O:CT:PAD]

Així doncs, s'imposa un discurs que subratlla la necessitat d'una "elecció genuïna" entre els homes i les dones entorn de la cura, que permeti fer de la cura una qüestió sense distincions de gènere. En concordança amb aquest discurs, l'element educatiu pren rellevància com a motor de canvi dels rols de gènere, tant en relació amb el treball domèstic com en relació amb la cura dels fills/es.

«¡Lo que se ha criado de esa manera! Y se ha hecho así... porque si todo nomás es que trabajar y trabajar y no ha hecho nada (...) Porque hay hombres que lo hacen muy bien, ¿eh? ¡Hombre! El otro día me decían: "uy, mira, el marido de esta señora" dice: "mira, le friega los cristales, le friega todo esto..." y digo: "¡uy! ¡Qué suerte! ¡Un hombre hecho y derecho!" Hay hombres que son muy apañados.» [E3=MC:CT:PAD]

«Si... yo creo que sí. Que con educación sí. Enseñándolos... de hecho ya hay muchos... muchas parejas que están asumiendo eso. Que hacen las tareas, todas, entre los dos.» [E8=O:CT:PAD].

8.2.

Del "mite de la igualtat" a la praxis quotidiana

Assolir una societat igualitària en termes de gènere és un dels lemes que caracteritza el discurs de les dones de classe mitjana nova —d'E9 a E12. Aquestes dones, ja sigui de generacions més joves o d'edats més grans, comparteixen un desig: la voluntat de transformar les relacions de gènere i de subvertir certs patrons de comportament de la divisió sexual del treball. La diferència entre ambdues cohorts generacionals, però, es troba en el grau en què aquest "desig no assolit" es materialitza en forma d'un conflicte explícit amb la parella. Es pot dir que les generacions més joves d'aquesta posició econòmica comencen a "plantar cara" davant les seves parelles per expressar el seu malestar; una altra cosa és quin és el desenllaç final d'aquest conflicte obert.

Altrament, a diferència dels discursos de les dones de classe treballadora, la reflexivitat discursiva és un tret distintiu en l'oratoría de les dones de classe mitjana nova, les quals revisen, valoren i jutgen, de forma circular i reflexiva, les seves experiències biogràfiques en tant que mares i treballadores.

8.2.1. L'engany de la "doble presència"

De la mateixa manera que les dones de classe treballadora, aquestes dones viuen una situació objectiva de "doble presència", en què la combinació simultània del treball domèstic i de cura amb el treball remunerat fa del temps un recurs escàs. Això no obstant, a diferència de les dones de classe treballadora, aquestes dones expressen un rebuig més ferm als límits temporals que imposa la "doble presència", els quals es perceben com una amenaça a les seves parcel·les d'independència i personals. El temps lliure apareix aquí com un requisit pel seu desenvolupament identitari i com una necessitat vital per a poder vehicular el seu "projecte de vida". En aquest sentit, un tret distintiu d'aquestes dones és la seva "identitat ambivalent", en què es reproduïxen pràctiques i creences contradictòries, des del punt de vista de la divisió sexual del treball, i una "identitat bicentral", en què el focus de desenvolupament vital es divideix de forma diàfana entre la provisió directa de benestar als membres de la llar —"identitat reproductiva"— i el seu projecte professional —"identitat productiva".

La doble afiliació quotidiana a l'àmbit productiu i l'àmbit reproductiu pot arribar a crear un sentiment de desdoblament identitari, en què la dona viu en una cruïlla bidireccional: entre el camí de l'èxit professional i el triomf de la "bona mare". La imatge de la dona «superwoman» que "pot amb tot", "família i professió", es fa present en l'imaginari d'aquestes dones, malgrat existeix la consciència que aquest ideal és massa pretensions i difícilment assumible des de la seva condició.

«Ens ho hem cregut totes les mames, eh? Que ens hem cregut que hem d'anar a la feina i que hem de ser productives, i ser «superwomans»! Vale? Ens hem cregut, mal-cregut, perquè no... vale? "Superwoman" mmm... diuen que va en detriment d'altres coses, qui és molt bona executiva, no pot ser bona mare a la vegada... o difícilment, vale? I qui és molt bona mare, pues ja no pot ser "ejecutiva". Llavors, algo t'has de perdre.» [E10=O:CMN:FM]

8.2.1.1. La "revolució frustrada"

Com s'ha vist, les dones de classe treballadora viuen en una situació de "doble presència" permanent però mostren una resposta força adaptativa i conformista a aquest marc contextual. Les dones de classe mitjana nova, en canvi, viuen aquesta situació amb certa reticència, que ve donada, en gran part, per una "crisi

d'expectatives” en el seu projecte de vida i personal. Les dones d'aquesta posició socioeconòmica, i sobretot aquelles de generacions més grans, expressen un discurs que pot recordar certs eslògans d'alguns corrents feministes dels anys setanta i vuitanta del segle passat, en què es reivindicava la necessitat d'alliberar la dona de la seva exclusivitat domèstica i familiar.

«Allò que en una època va sortir que les dones ens hàviem d'alliberar, pues jo diria que érem més aviat burres perquè ho fèiem tot o sigui... alliberar-se de què?... [riu], no? O sigui jo he treballat i he estat per la casa i els nens, bueno, en el meu cas una però ho dic per a mi i per les altres amigues, no? Sempre pendents de tot i al final dius, bueno, alliberar-se de què? El que es necessita és canya, no?»
[E12=O:CMN:PAD]

D'aquí que la “doble presència” que regeix la vida quotidiana d'aquestes dones sigui viscuda com una mena de “fracàs revolucionari”, atès que, en els seus ideals de joventut, el patró d'organització familiar que es projectava havia de ser un altre: un patró basat en la corresponsabilitat entre gèneres i en el qual la dona havia de guanyar prerrogatives en l'àmbit domèstic i familiar. Lluny d'aquesta realitat imaginària, l'experiència quotidiana d'aquestes dones posa en evidència una incongruència explícita entre “allò esperat” i “allò viscut”.

P: com t'imaginaves la vida en parella?

«Home! Sí! La imatge, suposo que tothom vol, no? De que les coses siguin compartides, i més quan això... quan... perquè això és un engany, no? O sigui, les dones hem passat al món laboral... i... bueno, jo no em queixo... en el sentit que jo no faig «full-time», no? Però hi ha noies que surten a les nou del de matí de casa seva i no deuen tornar fins les nou del vespre... vale? Bueno, llavors ja no sé si tenen dona de fer feina, “xaxa”, o el que tinguin... però bueno, els altres... normals que... fem horari normal... però bueno, compatible amb el que fa el marit, diguem-ne, llavors és una enganyifa, perquè tu estàs aquelles hores fora de casa, i quan arribes, has de fer el que no has fet durant les hores que has estat fora de casa, o sigui, al món laboral... nosaltres tenim doble món laboral, vale? El de casa i el remunerat, el de la feina.» [E10=O:CMN:FM]

«Perquè també penso que tota aquesta feina tampoc no es paga i clar, vull dir que. És una doble feina que mai es... no te la poden pagar aquesta feina... però en canvi tu fas una doble feina, eh? Vull dir... i ara doncs ho porto més bé, però em costa.»
[E11=O:CMN:PAD]

L'experiència de la “doble presència” no només comporta una càrrega de treball objectivament feixuga, sinó que remolca la insatisfacció i l'angoixa de no poder arribar a un ideal desitjat i preconitzat durant l'etapa de la joventut. En aquest sentit, l'erosió de les expectatives personals genera un estat de contrarietat interna que pot desembocar en situacions de desgast físic i psíquic importants. Un dels arguments que pot ajudar a explicar, també, aquest desajust entre les expectatives i la realitat quotidiana és la socialització igualitària que han rebut a casa, on tan elles com els

seus germans participaven igual en la realització de tasques. En qualsevol cas, el que sí que tenen clar aquestes dones és que les coses han canviat i que, malgrat els canvis positius que ha suposat la major incorporació femenina al mercat de treball i el retrocés del rol de “mestressa de casa” en el seu estat més pur, en última instància, la “doble presència” que elles pateixen complica la gestió quotidiana de la llar i la cura.

«Aleshores elles assumien molt aquest rol de mestressa de casa, en que l’home és el que treballa i el que... no? I en canvi jo, doncs és clar, quan una treballa perquè t’agrada la professió que fas doncs... te n’adones que estàs treballant dues vegades, a fora hi ha dins, la setmana, els dissabtes i els diumenges i el que faci falta, no? I aquí és quan ve el problema.» [E11=O:CMN:PAD]

El canvi també és tangible en el retrocés de les fórmules familiars basades en la família extensa i la dissolució de les xarxes informals de cura; es pot intuir certa nostàlgia d’un passat on els nexes familiars de provisió quotidiana de la cura tenien un arrelament social més ferm, tot posant de manifest la major feblesa d’aquests nexes entre les classes mitjanes noves.

«L’altre dia em diu la meva sogra: “tu igual que yo, ¿eh? Tres niños también”. I jo li dic: “perdona, igual que jo no” perquè ella no treballava i tenia la abuelita a casa. Ho tenia molt més fàcil. I val, jo tinc l’Enric [marit] però no és el mateix, dos ulls de l’Enric no són dos ulls d’una abuelita!» [E10=O:CMN:FM]

Una estratègia que pot servir per afrontar el desgast quotidià de la “doble presència” entre aquestes dones, i que dista de les actituds reproductives de les dones de classe treballadora, és l’intent de desplaçar el treball domèstic a un segon pla. És a dir, s’intenta rebaixar el “llindar de desitjabilitat” en relació amb la neteja de la casa com a mecanisme per reduir l’angoixa que suposa “no dur la casa al dia” o, —si funciona—, delegar algunes tasques a la resta de familiars.

«Sempre he dit que si ve algú i no li agrada perquè tinc pols, jo li dono un drap i que la tregui! O sigui a veure només faltaria, la cuina i el quarto de bany bé, i la roba... i el resto... sempre ho dic: “jo si ve algú i veu que tinc els vidres bruts i no li agrada que m’ho digui, eh?” Jo li dono el drap i que comenci... ho tinc clar.» [E12=O:CMN:PAD]

«Jo poso rentadores i ell les estén i recollir-les normalment poden passar setmanes sense que les recollim... no ens hi matem, tampoc.» [E9=O:CMN:FM]

«I ja et dic, jo no sóc una obsessa de la neteja, vale? Però sí que intento fer uns mínims, la roba per aquí, una mica els llits, aquests llençols s’han de canviar cada dia, rentadores en faig una al dia.» [E10=O:CMN:FM]

«Ara he après a viure sense angoixar-me i si un dia falta un a cosa falta i adaptar-me a lo què hi ha, i... ja no em posa nerviosa aquest tema... i sobretot he responsabilitzat en els meus, o sigui, ja els hi dic: “si la roba, per exemple, no està al seu lloc, jo no penso anar a les habitacions a recollir ni...”» [E11=O:CMN:PAD]

8.2.2. El valor de la independència

8.2.2.1. Projecte personal i “projecte de vida”

La presència d'aquestes dones en el mercat de treball va més enllà de la utilitat econòmica o l'obligació moral de ser “mares treballadores”, sinó que conté una dimensió identitària important. La professió s'experimenta com una font de satisfacció i s'articula com una part integrant del seu projecte personal com a dona.

«Sí, sí, pfff... jo em sentia... a més això que la feina t'identifica moltíssim, no? És que... que al final pues això, tal persona de tal empresa, pues tal persona que fa tal feina saps? Que t'identifica molt com a persona i és molt important per al desenvolupament d'un mateix.» [E9=O:CMN:FM]

«No, a casa aquesta educació no, no perquè ja et dic, ells el que volien és que nosaltres fóssim... que tinguéssim una professió... que està molt bé lo de ser mares però que tinguéssim una professió sobretot perquè triessis allò que t'agradava i t'hi poguessis dedicar... és que és súper important, no? Per al desenvolupament teu.» [E11=O:CMN:PAD]

El treball remunerat és per a aquestes dones un pilar de la seva identitat social que pot arribar a adquirir, fins i tot, una dimensió vocacional. Es tracta de dones que majoritàriament disposen d'uns estudis universitaris i que han fet una forta inversió formativa al llarg de la seva vida, sobretot en el cas de les dones més joves (Alberdi *et al.*, 2000). En aquest sentit, la professió s'imagina com una parcel·la d'independència que ocupa un espai essencial de la vida quotidiana.

«Això també ho tinc molt clar, el que tinc molt clar és que jo no serveixo per no treballar (...) I m'omple doncs donant el que jo sé i... o sigui anant a treballar aquestes estonetes m'omple i a més a més em dona l'oportunitat de conèixer altra gent i connectar amb coses i temes que a mi em van, no? (...) I és una feina molt agraïda. Clar, perquè si t'agraden els nanos i connectes amb famílies i... continues bueno... molt agraïda.» [E11=O:CMN:PAD]

Juntament amb l'ocupació al mercat de treball, el temps lliure o de caràcter personal és un segon aspecte de la vida quotidiana altament apreciat per aquestes dones. A tall d'exemple, l'articulació d'una identitat “fora de la llar”, independent de l'espai domèstic, i vinculada a l'esfera pública pren certa significació, a diferència de les dones de classe treballadora. La projecció pública a través d'activitats com l'associacionisme o la militància política pot convertir-se en un camí per assegurar-se el prestigi i el respecte en la unitat domèstica i en les xarxes socials extradomèstiques.

«I no sé... jo és que això, també faig moltes altres coses, no? Estic a l'associació de veïns, estic a l'associació de famílies, estic a l'associació pel transport públic... i més això amb la professió aquesta, que acabes aplicant el teu coneixement o el

teu dia a dia a la feina i al teu dia a dia del barri (...) Perquè amb això em sento útil, no?» [E9=O:CMN:FM]

Una de les queixes més recurrents que gira al voltant del treball domèstic i de cura és la seva capacitat per restar a altres “temps”, com és el temps per a una mateixa. Per consegüent, no compartir aquest treball amb la parella és viscut, per damunt de tot, com una pèrdua de temps personal; una pèrdua que, en canvi, no té lloc en el projecte de vida masculí. L’adquisició de temps lliure i de temps per a les aficions personals és, de fet, una de les disputes més freqüents entre les parelles més joves.

«Jo em queixo de que jo no tinc temps per a mi, o sigui, jo araestic a casa, vale? No treballo, però una casa, tres fills, un alletant-lo (...) Que no pots dormir una nit sencera, mai!! Et lledes una o dos vegades, vale? Aquesta una o dos vegades és estar mitja hora donant el pit, i això si no es fa caca! Vale? I bueno i el dia, pues és... és la cuina, és el... i ja et dic, jo no sóc una obsessa de la neteja, vale? Uns mínims, la roba per aquí, una mica els llits, aquests llençols s’han de canviar cada dia, rentadores en faig una al dia. Clar! vol dir, posar-la, estendre-la, i plegar-la, vale? Més lo que s’ha de planxar que ho apartes, més lo que s’ha de cosir perquè aquesta vora, aquí hi ha un forat en aquests texans, mmm... aquest botó s’ha caigut... val? Llavors, bueno, això, que són moltes coses a fer. Llavors, el dia que representa que lliuro de nen, perquè el va a passejar el meu company, jo sí que veig la feina i la faig. Llavors, a la nit, jo no em quedo més enllà de les onze de la nit, jo no em quedo mai, perquè me’n vaig a dormir. Llavors, em queixo de que jo no tinc hores per a mi. Ell [marit] té les hores lliures de quan jo vaig a passejar l’Aniol [fill 3] i llavors a la nit es queda fins les dues o tres de la matinada a l’ordinador, que llegeix, i a més, és encarregat de moltes coses de l’APA, de “no sé què”, de la cooperativa de consum ecològic, i sempre té coses a fer. (...) Però jo em queixo, tot això és el teu temps lliure, vale? És per a tu, que estàs fent el que vols, jo no el tinc aquest temps lliure, llavors jo em queixo d’això.» [E10=O:CMN:FM]

En el cas de les dones de classe mitjana nova de generacions més grans, el temps personal i de lliure disposició ha quedat eclipsat durant el període de criaçna dels fills/es, però aflora a la consciència quan aquests s’independitzen. És en aquest punt del cicle de vida que es fan conscients de l’abandonament dels seus projectes personals i de la necessitat de recuperar-los per a refer la seva identitat.

«Quan dic el meu projecte de vida, jo ja n’hi ha un que està complert, ara em falta l’altre, el meu personal, jo com a persona... que al principi també el meu projecte de vida era aquest, vull dir que... la meva feina i tot, però formar una família, no? Però vull dir, s’ha de saber portar, trobar l’equilibri...» [E11=O:CMN:PAD]

«I ara ja et dic, tinc molta càrrega, però... quan en tingui menys de càrrega, encara m’agradarà més, perquè potser podré fer coses... que siguin més per a mi, diguem-ne, personals.» [E10=O:CMN:FM]

El que sembla clar és que tant per a les dones més joves com per a les dones més grans, hi ha una necessitat latent o manifesta de satisfer un “projecte de vida” propi, que vagi més enllà de la seva funció reproductiva.

«Jo sempre faig coses... o sigui que per a associacions i així... ja vaig fent feina... no és feina remunerada però... (...) És que no m'ho plantejo, tinc la necessitat vital de fer-ho, no? I jo crec que si no pogués fer totes aquestes coses és quan em sentiria malament i llavors, diguéssim, si m'he de sentir malament jo i estar agobiada... perquè estar tot el dia amb un nen, és que al final no...» [E9=O:CMN:FM]

La no materialització d'aquest projecte autònom pot causar una sensació de manca de plenitud personal i de certa “parcialitat identitària”, on només un dels dos projectes identitaris —productiu i reproductiu— s'acaba fent efectiu. En aquesta conjuntura, les dones més joves mostren més resistència a possibles restriccions al seu projecte personal, ja sigui perquè li donen més valor que les més grans o perquè tenen més capacitat de negociació. En aquest sentit, es fa palesa una actitud rebel contra un imaginari caduc d'una dona “mestressa de casa”, plenament dependent dels altres, i amb poques projeccions personals.

«Potser sóc dura, eh? Però ma mare amb el meu pare no és així, no? Ho comparo i dic: “ma mare és una santa, no?” o sigui... de lo poc que demana, però bueno també és una altra generació suposo... la capacitat que tens d'assumir càrregues (...) I ho veig i no ho entenc... perquè jo no... jo si ho faig estic enfadada.» [E9=O:CMN:FM]

Altrament, la socialització primària apareix de nou com un factor que configura de forma rellevant la identitat de les dones. En aquest cas, l'experiència apresada traspassa els límits d'una “identitat cuidadora” orientada exclusivament al benestar aliè.

«Cadascú bé de la família que ve i amb el temps també te n'adones... aleshores hi ha una herència que també et marca, no? Clar, jo venia també d'una família que el meu pare havia estat molt per aquestes coses, no? Ell, una de les seves inquietuds més grans era que les filles no depenguessin d'un marit, volia que les filles fossin lo que elles volguessin primer de tot i que elles es poguessin valdre per elles mateixes o sigui que això ja era... Que fóssim independents en molts sentits, no? (...) Perquè a nosaltres a casa meva ens havien educat com a persones i no com a “marettes de casa”, sinó que el que havíem de tenir és un futur per poder viure i tot això...» [E11=O:CMN:PAD]

8.2.3. La “col·laboració masculina”

La *praxis* quotidiana d'aquestes dones se centra en un model familiar basat en la “col·laboració” intermitent de la seva parella o del seu cònjuge. A diferència de les dones de classe treballadora, la participació ocasional de la parella en les tasques domèstiques i de cura és més freqüent i menys inflexible i, sobretot, força constant en relació a la criança dels fills/es. Ara bé, malgrat aquesta “col·laboració” masculina en les tasques de cura a menors, el model de “col·laboració” en les tasques de neteja recorda el model «male breadwinner/female caregiver» (Lewis, 1992, 1997).

«L'ordre és encara el tema recurrent de discussió... el tema de neteja és complicat.»

P: més que no pas cuidar-se dels nens?

«Sí, sí. El tema nens no és cap problema. El tema nens súper bé perquè ell [*parella*] des del primer any ja s'encarregava dels matins, era el seu temps. Clar, també els matins no és comparable una hora que no potser unes quatre que tens a la tarda, no? I el cap de setmana igual, ell es desperta i és qui ha preparat l'esmorzar (...) Però el tema de neteja pues això típic que llavors ell està amb els nens jugant i jo pues aquí fent de "xaxa"... i que dius: "bueno iguales, no?"» [E9=O:CMN:FM]

«Pues això, escolta que la merda ens està colgant, pues jo me n'encarrego, llavors ell [*marit*] se'n va a passejar amb l'Aniol [*fill 3*] i jo em quedo per si s'ha de fregar, si s'ha de fer els lavabos, si avui toca més aviat roba i cosir, planxar el que sigui (...) I és lo que diem... ell tampoc ho veu... o sigui, jo veig la porqueria, jo veig que està brut, jo veig que s'ha de planxar, jo veig que s'ha de fer una rentadora... però ell no ho veu. Llavors, la meva visió és diferent de la seva. I a mi això em crea malestar, bàsicament em crea malestar (...) Així que lo de la casa segueix sent una batalla, com sempre.» [E10=O:CMN:FM]

Les esquerdes generacionals en la divisió sexual del treball apareixen de nou. Si bé entre les generacions més joves s'observen avenços en la corresponsabilitat de la cura dels fills menors, de manera que algunes tasques d'atenció als fills/es —sobretot jugar amb ells o portar-los i recollir-los de l'escola— comencen a repartir-se equitativament; entre les generacions més grans el patró de coparticipació masculina és més feble i tendeix a erosionar-se amb l'adveniment de la maternitat.

«I la neteja doncs, ens dedicàvem, doncs ell anava al mercat i jo doncs netejava i sinó doncs ho fèiem entre els dos... passar l'aspiradora, fregar... aleshores quan neix el Marc [*fill 1*], en aquí ja comença a haver-hi el rol aquell de que "com que tu ja en saps més", sense dir-ho però allò de "què vols que et faci?" "Què vols que no sé què?"... És l'ajuda aquella, no? (...) Ja va caient més la responsabilitat de lo que és portar la casa i els fills en mi.» [E11=O:CMN:PAD]

8.2.3.1. Una lluita diària

Tot i que el patró d'organització familiar de les dones de classe mitjana nova presenta alguns indicis de repartiment igualitari, aquestes presenten una actitud poc condescendent i força exigent respecte als rols de gènere dins de la llar. Ja no hi ha resignació o conformitat, sinó que el malestar es fa explícit en forma de conflicte o tensions. La distribució tradicional de rols ja no s'accepta de manera "natural" i inexorable, com apareixia en alguns discursos de les dones de classe treballadora, sinó que es viu amargament i amb efectes sobre la relació de parella. La distribució de rols —públic i privat— està a l'ull de l'huracà de gran part de les discussions quotidianes amb la parella i és un dels temes de lluita diària familiar. De fet, una manera de suavitzar el conflicte dins la parella —com veurem al *capítol 9*—, és externalitzar el treball domèstic i familiar al mercat.

Una de les estratègies per acabar amb la distribució desigual de tasques domèstiques és l'establiment de "pactes", de manera que les diferents feines queden repartides sota un acord informal; els resultats d'aquest pacte, però, semblen poc fructuosos i poden alimentar la sensació de frustració. Com queda il·lustrat en els fragments d'E9 i E11, la iniciativa masculina segueix sent un tema no resolt.

«Clar, és que... hem intentat moltes coses, no? Per arribar a compartir la feina, hem fet aquí una llista, dia tu, dia jo, hem fet uns horaris... ho hem intentat amb moltes coses, però cap ha funcionat. (...) Com diu ell, ell no té iniciativa; el Roger [parella] diu: "és que jo no tinc iniciativa", "pues noi!!"» [E9=O:CMN:FM]

«Sempre que ha pogut el Toni [marit] ha estat allà, vull dir que amb això sí... però sempre sense sortir-li d'ell que això és el que cansa penso, a la dona... per exemple si ell anava a comprar al mercat el dissabte era allò de "m'has fet la llista?, m'has fet la llista?" (...) Clar, tot això són hàbits que ells van perdent, perquè ells no ho viuen. I que ells és ajudar: "vols que et faci? Vols que et fregui els plats? O vols que no sé què?" Ajudar sí, però prendre la responsabilitat encara no.» [E11=O:CMN:PAD]

En qualsevol cas, la dona s'acaba convertint en l'organitzadora principal de l'espai domèstic i familiar i la parella un executor ocasional de les ordres femenines. Aquesta situació acaba provocant, en els casos més extrems, que la dona sigui l'únic "cervell actiu" de l'espai domèstic i familiar i que l'home caigui en una forta dependència per resoldre les qüestions reproductives.

«A vegades les coses pesen, no tant per fer-les, sinó perquè has d'estar pendent d'elles, vale?» [E10=O:CMN:FM]

«El Roger [parella] em diu: "digues el que haig de fer!"... Dic: "ja, però és que jo a vegades hi ha coses que... és difícil dir-les", perquè jo les veig, o sigui... i a vegades sí que li dic, eh? "Aquesta nit bull això", "aquesta nit, penja la rentadora que està posada", saps? "Ara quan tornis ves a comprar", però clar! Jo penso que tampoc... tampoc m'agrada, no m'agrada que sigui així, vale? I a part que jo sempre dic que jo no tinc tres nens, jo en tinc quatre. Perquè jo haig d'estar pendent dels nens, més estar pendent de lo que li haig de dir al Roger.» [E9=O:CMN:FM]

«Llavors tinc com una mena de calendari amb els àpats: dilluns, per exemple, arròs i ous, a la nit, verdura i no sé què; dimarts, avui toca verdura i pollastre... ja tinc com una mena de... i segueixo aquesta pauta, que un dia la verdura serà carbassa, com avui, i un altre dia serà col, vale? Però més o menys, tinc aquesta pauta. Pues ja li dic [al marit]: "està aquí, eh? Oi que jo sé llegir i tu també? Pues està aquí. Si demà diu verdura, imagina't una verdura i fes-la!!"» [E10=O:CMN:FM]

Així doncs, es posa de manifest l'existència d'una sobrecàrrega d'aquestes dones en relació amb les tasques d'organització i gestió de l'àmbit domèstic i familiar — «management familiar» (Torns, 2002). Unes tasques que, com assenyala la mateixa autora, estan altament valorades i prestigiades fora de l'àmbit domèstic i familiar, mentre que en l'entorn domèstic, malgrat que són imprescindibles, són tasques que

tendeixen a quedar invisibilitzades. Tal com apunten les dones entrevistades, gran part del seu malestar quotidià ve creat per la responsabilitat que tenen adjudicada en les tasques de «management familiar» i que les obliga a haver “de pensar en tot” i “estar pendent de tot”. El cansament mental es fa evident en els fragments següents.

«Des de la roba que s’han de posar el dia següent, vull dir, és que són tonteries, però, si les sumes (...) Avui porta patins! Sí, el que fa iniciació avui té patins, pues recorda d’agafar el patins, vull dir, són tonteries però clar, i saps que depenen de tu les tonteries! (...) És com a la nit, no? Jo a la nit... clar, jo no sé què és abans o després, però ja a la nit me n’entero de tot: si un té tos, si un vol aigua, si... l’altre plora... me n’entero de tot. El Roger [parella] no. Es queda fregit. I no se n’entera. Llavors, com que sé que ell dorm, ja haig d’estar al “quite” i haig d’estar disponible.» [E9=O:CMN:FM]

«És aquest sentit de la responsabilitat, no? De que les dones sempre tenim molt més marcat que els homes. Nosaltres tenim un sentit de la responsabilitat molt més gran, molt més marcat pel que sigui, per la manera d’educar-nos, perquè ja sabem que el nostre destí és una mica aquest, vale? El de dur el pal del galliner, perquè aquest el duus tu, perquè clar: “en què t’ajudo?”, aquesta frase és molt típica “en què t’ajudo?” (...) Llavors, aquesta frase “en què t’ajudo?” no hauria d’existir, és... “avui volem dinar tots, oi? Pues vinga, què es fa? Avui volem sopar tots, pues vinga, què fem per sopar?” No, clar! “Que vols que t’ajudi?” És molt diferent, eh? Veure la vida només del que t’ajuda de tant en tant, o a pensar cada dia, tot el dia a dia, no?» [E10=O:CMN:FM]

«I clar, jo estava tota l’estona... “i ja has fet els deures? Ja t’has dutxat?” Que jo vaig a preparar el dinar de demà, “i què necessiteu per a l’escola?” Això, doncs jo havia de tenir-ho tot sempre correcte... i ja patia si havien de portar una cartolina i no la tenia, ja patia... “pues ara hi anirem...” doncs això, aquestes coses... aleshores el sopar, aleshores no sé què, pensar que demà a veure si tinc per a l’esmorzar...» [E11=O:CMN:PAD]

«Perquè clar, cada dia, set dies a la setmana, fes dos àpats cada dia, és bastant cansat i... com diu molta gent: “no, és fer-ho, és pensar les coses”, a vegades, no? I anticipar-te a que si saps que has de fer caldo, pues bueno, “tens ja les verdures del caldo? Tens ja la costella? Tens no sé què?” A vegades és també, organitzar-t’ho.» [E12=O:CMN:PAD]

L’expressió d’aquest malestar apareix de forma reiterada en el discurs de les dones de classe mitjana nova, el qual acaba, en la majoria de casos, derivant-se en un conflicte explícit de parella. De forma particular, les tensions augmenten en intensitat quan la socialització primària de la parella o del cònjuge ha tingut lloc en un entorn social diferent. Així, una procedència de classe dispar dins la parella es constitueix com una de les causes principals de la conflictivitat diària intrafamiliar. Els casos de parelles en què l’home prové d’un entorn familiar amb una divisió sexual del treball forta, sovint de classe treballadora, i en què la dona prové, contràriament, d’una socialització més igualitària en termes de gènere, són aquells en els que el conflicte s’expressa d’una forma més oberta i flagrant.

El decalatge de classe dins la parella, per tant, es presenta com un obstacle per a l'assoliment d'una harmonia a la llar i un repartiment igualitari de les tasques, atès que l'imperatiu socialitzador deixa un rastre difícil de subvertir en la conducta domèstica. Per tant, en aquests casos s'observa com la posició de *classe adscrita* poc explica sobre el comportament en la divisió sexual del treball, sent la *classe d'origen* la que estructura i defineix amb més exactitud l'*habitus* i la pràctica entorn de la domesticitat i de la cura. Els casos E10 i E11³⁹⁰ són un exemple clar de com la socialització diferencial dels dos membres de la parella accentua la incomprensió entre ambdós i la divergència d'opinions entorn del treball domèstic i de cura.

«Jo era mare, només era mare, dia i nit. Bueno, mare més “xaxa”, que sempre dic, no? que sóc “xaxa” més mare. (...) És una cosa que sempre jo m'he queixat, no? O sigui, jo abans d'anar a viure amb parella, jo venia d'un pis d'estudiants, llavors... jo ja m'havia espavilat a la vida sola, vale? No tenia a darrere ningú que em digués què havia de fer, com, ni quan. Llavors, a la meua parella no li ha passat el mateix. Ell venia d'una casa amb la seva mare i amb la seva “abuelita”!! No només una mare, sinó una “abuelita”! Que quan ell arribava: “¡mama, quiero un bocadillo!”, i la mare deia: “no”, i la “abuelita” ja anava pel darrere dient: “¿de qué lo quieres?” Llavors, no només és una mare, sinó que és una mare i una “abuelita”. El meu marit són tres germans, amb lo qual, ningú no ha fotut ni brot perquè hi havia una mare sense treballar i una “abuelita” sense treballar. Llavors, jo vinc d'un altre cas. Per exemple, ma mare treballava... i els caps de setmana també treballava, els dissabtes, llavors, jo des de ben petita, potser jo tenia set anys, que ens quedàvem sols a casa i teníem unes feines assignades: toca treure la pols, toca això, toca lo altre...» [E10=O:CMN:FM]

«No li surt d'ell perquè ell és un noi que ve de que li fessin tot, que “¿qué te quieres poner mañana?” Li preparaven els pantalons, la camisa i “¿qué quieres para comer?, ¿qué quieres esto o te hago otra cosa?” (...) I jo recordo que ja vaig ser molt plasta perquè quan el vaig conèixer, ja li vaig dir que les feines de casa serien compartides, quan ell venia d'una casa que se li feia absolutament tot (...) I li deia: “doncs a mi, no et pensis que et rentaré la roba ni els calçotets perquè jo a casa meva...!”» [E11=O:CMN:PAD]

8.3.

L'ètica professional i l'evasió del conflicte

8.3.1. La identitat professional

Dins de l'“ètica professional” es poden incloure tant les dones de classe mitjana vella com les dones de classe propietària —ocupades. Es tracta de dones que, o bé per la seva posició adscrita o per la de la seva parella, mantenen vincles amb el món

³⁹⁰ L'E10 i E11 provenen de la classe mitjana vella i la classe mitjana nova respectivament, però les seves parelles provenen de la classe treballadora. Vegeu la taula de les diferents trajectòries de classe de les persones entrevistades i les seves respectives parelles (pàg. XXI).

empresarial en més o menys mesura. En el cas de les primeres, són dones que o bé elles o bé les seves respectives parelles provenen de (o formen part) de famílies de petits empresaris —petites empreses, autònoms o comerciants—; mentre que les segones —classe propietària— ocupen i provenen d'una posició de classe similar pel que fa al control de la propietat, però més elevada quant a la possessió de capital i volum patrimonial. Malgrat l'heterogeneïtat que pugui derivar-se de la barreja d'aquestes dues posicions de classe, els elements discursius homogenis s'han considerat prou rellevants com per fusionar tots dos grups en l'anàlisi dels resultats.

En aquest apartat es torna a posar de manifest el pes de la posició d'origen en la configuració de la identitat de gènere de les dones, atès que, les dones de classe mitjana vella però amb un passat de classe treballadora —E16 i E23— expressen un *habitus de la cura* propi de la classe treballadora, malgrat que, com veurem reforçat al *capítol 9*, no succeeix el mateix amb la materialització de les seves pràctiques, que es deriven de la seva posició de classe adscrita.

El culte pel treball i l'èxit professional apareix al discurs de les dones de classe mitjana vella o propietària per adscripció pròpia. Totes elles coincideixen en destacar la importància del seu rol professional com a resposta a la pregunta de com es definirien a si mateixes, per damunt del seu rol com a mares o esposes.

P: ¿Cómo te definirías?

«No lo sé, no lo sé, o sea, si la definición pudiera ser... soy una buena madre, ¿no? No me considero... buena esposa, por decir la palabra así gorda, de esposa, tampoco... tengo muchas carencias como tal... A lo mejor sería buena trabajadora, como ahí no hay mucho que de esto, pues me podría decir una buena trabajadora...» [E16=O:CMV:PAD]

«A ver, soy una persona liberal, no tengo ninguna... intento no tener ideas preconcebidas, me gusta lo que hago, me gusta mi profesión, y no me gusta que me manipulen ni me presionen, ¿vale? Me gusta ir a mi aire...» [E20=O:CP:PAD]

«Em puc definir com una dona professional, independent, en una tasca, pues, com a mare, com a gestora d'una empresa amb molts treballadors (...) Inquieta, m'agradaria fer moltes més coses i col·laborar, estic participant amb coses de la Generalitat en lo que es assessoraria des de la societat civil, a donar la meua opinió sobre, per exemple, com Catalunya es pot projectar al món, no?» [E19=O:CP:FM]

«Com em defineixo? L'estrès en persona. Això sóc jo. Súper nerviosa, polifacètica, amb una capacitat d'activitat altíssima, amb un nivell de feina altíssima, però que estresso la gent perquè la gent no aconsegueix seguir el meu ritme. Jo m'aconsegueixo relaxar a la meua manera. Però jo no em puc relaxar com la gent normal, estant en un sofà.» [E18=O:CP:FM]

De forma diferent, el discurs de les dones de classe mitjana vella o propietària que ocupen aquesta posició com a “posició derivada” de la seva parella, com pot ser el cas

de l'E23 o l'E16³⁹¹, varia. En aquests dos casos particulars, es posa de manifest el pes de la classe d'origen, atès que la procedència de classe treballadora d'ambdues marca el seu perfil cuidador, de forma més o menys explícita, en concordança amb l'experiència identitària de les dones de classe treballadora.

P: ¿Cómo te defines a ti misma?

«Pues como una chica normal, que ejerce de mamá, de ama de casa, que hay momentos que lo llevo mejor y otros momentos que lo llevo peor... una persona normal y corriente y que ahora lo único que pienso es en mis hijas... en que crezcan bien y que sean lo más... no sé... que tengan sus valores y sus cosas... es que yo ahora como persona es que he pasado al segundo plano, la verdad... es que yo ahora tampoco pienso mucho en mí, no pido mucho. Sólo pienso en ellas.»
[E23=O:CMV:FM]

En el cas d'E23, la posició de classe d'origen i la posició de classe adscrita entren en contradicció, de manera que la identitat reproductiva interioritzada pot no encaixar amb l'ideal professional de la resta de dones de la mateixa posició de classe —adscrita. L'incompliment d'expectatives respecte a les seves homòlogues de classe pot generar sentiments de frustració i de certa desorientació.

«La profesión es la base... por lo menos en mi caso, es la base de una ama de casa, de una mujer, en este caso. La mujer tiene que tener una profesión y tiene que tener, que yo no la he tenido, pues una carrera para poder... mira, yo, lo que sí que me arrepiento es de no haber hecho una carrera universitaria, yo qué sé... Porque si yo hubiera tenido unos estudios, yo no hubiese estado como he estado, ¿sabes? El ir para allá haciendo tonterías. Yo tendría un horario, yo creo que hubiese estado como mucho mejor valorada, yo qué sé... compensada económicamente (...) Y a veces me he sentido menos valorada por el hecho de que a lo mejor estás en un grupo de amigos y resulta que la mujer de tal es abogada y la otra es peditra y la otra es psicóloga, ¿vale? “¿y tú qué haces?” y yo: “pues yo no hago nada”... y ellas: “¿no haces nada?”, “¿nunca has trabajado?” Y yo: “sí, cuido a las niñas y tal...” sí que es verdad que ellas vienen de otra historia y trabajan de lo que quieren, de su profesión y a lo mejor, les cuida una chica a las niñas... pero a lo mejor en ese círculo pues no sé... a lo mejor sí que me he sentido un poco como...»
[E23=O:CMV:FM]

El cas d'E16 és molt diferent, però també és un exemple de com la interiorització de l'imaginari de la “dona cuidadora” pot entrar en conflicte amb la seva pràctica quotidiana, regida per llargues jornades laborals i una centralitat productiva, més freqüent entre la classe mitjana i la classe propietària.

«La tienda nos ha ido muy bien sí, muy bien... hemos trabajado mucho, mucho... por eso he dicho lo de que me arrepiento de haber trabajado y haber dejado a mis hijos de pequeños... mucho me arrepiento, pero bueno, ya está hecho. (...) Me hubiera gustado que se levantasen por la mañana y me encontraran allí. (...) El tiempo que mis hijos se quedaron solos, pues a mí me hubiera gustado, pues no

³⁹¹ Vegeu la taula de les trajectòries socials de classe dels annexos (pàg.XXI).

sé, levantarme, llevarlos a la escuela... y eso, prácticamente lo he hecho muy poquito... en cortos periodos.» [E16=O:CMV:PAD]

Al marge de l'existència d'aquests casos de trajectòria de classe ascendent, on es posa en evidència la força socialitzadora del nucli de classe embrionari, la resta de dones de classe mitjana vella i propietària mostren una trajectòria més estable en l'estructura social, on la mobilitat de classe és escassa. En aquests casos, les dones ocupen una posició o bé idèntica a la seva posició d'origen —classe propietària o classe mitjana vella—, o bé molt propera, establint un salt de classe poc significatiu quant a mobilitat però rellevant des del punt de vista qualitatiu, ja que aquest canvi es produeix, sovint, de forma descendent —i no ascendent. Aquests indicis de mobilitat avalen la tesi d'A. Romero (2001) que mostra com, en general, la reproducció de classe o la immobilitat social són la regla, sobretot en el cas de les dones³⁹².

En aquests casos d'immobilitat o lleugera mobilitat descendent —d'una posició propietària d'origen a una posició adscrita de classe mitjana vella—, la “identitat professional” envaeix el discurs i l'experiència vital. Es tracta de dones que conformen la seva identitat al voltant d'una noció del treball altament exigent, sobretot entre les dones de classe propietària que ocupen càrrecs professionals alts i que, a més a més, s'han educat en un entorn familiar empresarial. L'entrega i la dedicació als afers professionals conté una aproximació gairebé estoica i que apel·la a un sentit de la responsabilitat i al deure professional fortament afermat en la vida quotidiana; un deure que ja s'assumeix com a tal en l'etapa de la socialització primària.

«Sóc molt dura amb mi i amb els demés. I sóc bastant perfeccionista. I també sóc bastant ordenada. I sempre tinc temps per fer-ho tot. Pot ser no ho faig perfecte però, si em fiquen una cosa més, també la faig. I tinc una obsessió malaltissa per la feina, per... un sentit de la responsabilitat molt acusat... perquè m'ho van ensenyar així. (...) M'han educat en la responsabilitat... jo veia al meu pare com viatjava i com treballava i a mi em feien partícep.» [E18=O:CP:FM]

Així mateix, el reconeixement social que pot aportar la professió constitueix una part important de la identitat d'aquestes dones.

«Estic reconeguda per tot el meu equip, la gent que ara depèn de mi m'ho transmet contínuament... a mi m'han fet moltes vegades el que es diu 360 graus, que és una valoració que fan de tu les persones que estan per sobre, els teus “jefes”, els que estan al mateix nivell, i els que estan per sota, i jo sempre, bueno sempre he tret uns «scores» súper boníssims, no? I a mi això ha fet sentir-me molt bé.» [E19=O:CP:FM]

³⁹² Segons l'estudi d'A. Romero (2001), el 41,3 % de les filles de pares de classe dominant són de classe mitjana i només el 31,9 % roman en la mateixa posició. Altrament, la mobilitat ascendent cap a posicions dominants és un fenomen travessat pel gènere, ja que té lloc més entre els homes que entre les dones.

8.3.1.1. El cost de la promoció laboral

Per a moltes d'aquestes dones, el treball remunerat pot arribar a desplaçar o eclipsar altres parcel·les de la seva vida com és la cura dels fills/es quan són petits. De fet, entre algunes dones, sobretot les que estan situades en un rang ocupacional elevat, s'intueix cert neguit per no poder estar prou temps, en el dia a dia, amb els seus fills/es. Ara bé, aquesta situació s'accepta amb força normalitat i com un preu que s'ha de pagar per ocupar el lloc professional que ocupen; com una mena de "peatge forçós" que exigeix la promoció laboral. És el cas d'E15, una dona de classe mitjana vella i gerent d'una empresa mitjana que, atesa l'extensió de la seva jornada laboral, no té temps per atendre a les seves filles.

«I a lo millor si tu et quedes fins una miqueta més tard [*a la feina*] i et quedes la majoria de vegades sola, el telèfon deixa de sonar, la gent deixa d'entrar al despatx i pots fer la teva feina... i clar acabo fent molt més de vuit hores. I llavors amb això sí que m'hi trobo, però bueno... això també és durament criticat per les meves filles, sobretot la petita és la més crítica, que em cronometra, em cronometra... em diu: "avui has sortit a tal hora i has arribat a tal altra".» [E15=O:CMV:PAD]

No és fins al final de l'etapa laboral, quan la persona ja s'apropa a la jubilació, que sorgeix una mena de necessitat de "gaudir de tot allò perdut"; de tot allò que ha quedat arraconat i menystingut durant la construcció de la trajectòria professional.

«A més crec que el treball t'ajuda a desenvolupar-te i t'ajuda molt, ara, jo a vegades m'estic plantejant de dir: "ostres, i si deixessis de treballar?" M'ho plantejo en el sentit una mica de saborejar més els meus fills, de saborejar més la vida, de que potser ja puc deixar pas a les noves generacions, de que tinc moltes coses pendents de fer que no he tingut temps, vull dir... m'agradaria estudiar història, m'agradaria també alimentar com jo dic entre cometes la meva ànima (...) Llavors, no he tingut mai temps i penso que ara tinc força, energia i ganes de fer moltes coses i que a lo millor seria el moment de fer una prejubilació» [E19=O:CP:FM]

En alguns casos, aquesta sensació de malestar es pot acusar fins arribar a traduir-se en un sentiment de culpabilitat per no haver sigut una "bona mare" en els termes socialment establerts. Una dona de classe propietària, vicepresidenta d'una gran multinacional, expressa com el seu èxit professional ha tingut fortes repercussions en l'execució del seu rol matern. El preu que ha hagut de pagar per escalar en la jerarquia professional de l'empresa ha passat, inevitablement, per restar temps de cura als fills menors.

«Sempre he tingut una mica de mala consciència, de dir: "ostres! Li tindria que dedicar més temps als meus fills" (...) Ara penso que realment em vaig perdre la infantesa del Bernat [*fill 1*], és un tema que m'ha fet molt mal (...) Era un

sentiment potser més de frustració meva, que tenia allà tot el dia “ostres, potser no sóc massa bona mare, no sé què, no?”» [E19=O:CP:FM]

«Jo hagués tingut que prioritzar més. Independentment de que podien estar súper ben cuidats, independentment d'això, jo tindria que haver prioritzat més els meus fills, cosa que ara faig vull dir... “caiga lo que caiga...” ara, si la meva filla està malalta jo puc tindre la reunió del alto presidente que m'importa un pepino, llavors ara la meva priorització és la meva filla (...) Perquè abans si trucaven del col·legi, “la Joana s'ha posat malalta o el Bernat s'ha posat malalt”, clar... jo podia estar a l'oficina o podia estar a la “conxinxina”.» [E19=O:CP:FM]

O també per restar temps de disposició personal.

P: i què fas els caps de setmana?

«He treballat sempre, sempre he treballat els caps de setmana sempre, poc o molt però sempre (...) També es veritat que tinc una eina que és odiosa, però que a vegades porta molts avantatges, que és la «Blackberry», que és aquest telèfon que té tots els e-mails, llavors d'alguna manera pots anar mirant si tens alguna cosa urgent, però sempre estàs enxufat... perquè tampoc tinc que obviar que tinc una responsabilitat.» [E19=O:CP:FM]

8.3.1.2. El negoci propi

La vinculació amb el treball remunerat de les dones que han engegat un negoci propi, ja sigui de forma autònoma —E13— o bé de forma conjunta amb la seva parella —E16 i E18—, també s'experimenta des d'aquesta doble experiència que comporta mobilitat social en detriment del projecte familiar. D'una banda, la satisfacció personal i l'ascens social que la dedicació a l'empresa pròpia pot aportar són aspectes que es posen en relleu; és el cas d'E16 que, gràcies al sacrifici laboral que ha suposat tirar endavant la botiga, ha viscut un ascens social en l'estructura de classes.

«Sí, siempre ha ido muy bien [la botiga]... pero son muchas horas... en fin... porque nosotros hemos estando veinte años sin cerrar... solamente los domingo (...) A nivel profesional no nos quejamos ni Roberto ni yo porque bueno, hemos hecho un pequeño patrimonio y estamos contentos de cómo nos ha ido a nivel laboral, muy bien... hemos trabajado muchísimo pero ha merecido la pena a nivel económico...» [E16=O:CMV:PAD]

Però, de l'altra banda, la consagració pel negoci familiar ha deixat enrere altres espais vitals com és la dedicació familiar. L'absència femenina en aquest àmbit, es viu, altra vegada, com una “falta maternal” greu, però que ha estat necessària per assolir cert poder adquisitiu i acumular un petit patrimoni familiar.

«Mis hijos cuando tenían siete u ocho años iban solos a la escuela porque yo vivo cerca del cole y entonces iba caminando solos, se levantaban se tomaban la leche e iban solos... que estoy muy arrepentida.»

P: ¿Por qué?

«Bueno, porque pienso que los niños necesitan de la madre o del padre en edades pequeñas. Y nosotros no estábamos ninguno de los dos...» [E16=O:CMV:PAD]

L'experiència d'aquesta dona comerciant —E16— té elements en comú amb altres dones empresàries, en tant que totes apunten el volum de feina i de dedicació que suposa desplegar un negoci propi. Ara bé, portar una botiga implica adaptar-se a uns horaris comercials altament rígids i extensos, amb una estructura diacrònica (Carrasquer i Torns *et. al.*, 1998), que divergeixen de la temporalitat sincrònica inherent al treball domèstic i de cura. Les dones que disposen d'un negoci més independent de l'estructura horària comercial, en canvi, veuen en l'empresa pròpia, l'avantatge de tenir certa flexibilitat horària que els permet adaptar-se a les necessitats d'altres membres de la llar.

«Una empresa propia resulta muy duro, es muy duro, porque es una tensión de conseguir dinero, para cubrir aquí, para luego yo empezar a ganar para mirar para mi casa, es durísimo, más como lo sería una nómina, pero también uno de los beneficios que saco es que me permite... el que su madre les acompañe al cole, les lleve al cole, les vaya a buscar, que haya un festival, yo me lo puedo saltar, pues irme de aquí y... ahí está su madre siempre, cualquier reunión, cualquier...» [E13=O:CMV:FM]

Aquesta flexibilitat també pot tenir la seva part negativa, i és que la vida laboral i la vida familiar s'acaben diluint fins a tal punt que la “doble presència” s'eternitza al llarg de tot el dia. Així, la sincronia permanent de tasques de cura i professionals formen part de la vida diària d'aquestes dones.

«Teòricament les tardes les haig de dedicar als fills. Lo que passa, és que la meva feina no s'acaba a les dues (...) Ara al muntar una empresa nova, torna endarrere. Ara hem obert un altre club i ara tota la gent se n'ha anat. Llavors, estic sola i llavors, clar, quan estic aquí [*a casa*], pues faig les trucades que no puc fer des del despatx. Total, ara estic, normalment, quan faig de xofer dels meus fills, me'n porto llistes per fer trucades, jo. Llavors, mentre vaig conduint, vaig trucant als clients (...) Jo sempre estic treballant... sempre, sempre estic amb clients... o sigui, portar-los així, tranquil·lament, no... què va! Tota l'estona sóc amb llistes i trucant a gent.» [E18=O:CP:FM]

Tant les dones que tenen una empresa pròpia com aquelles que treballen per tercers però en càrrecs professionals d'alt nivell —gerents, directives, professionals, etc.—, així com les que tenen una parella amb un alt càrrec professional, coincideixen en considerar el cap de setmana com un temps sagrat per a poder estar amb els fills/es. Els dies laborables estan estrictament destinats al desenvolupament professional a l'esfera pública, mentre que els caps de setmana es perceben com un temps de “recuperació del temps perdut” entre setmana, la qual cosa fa que s'estableixi una línia divisòria clara entre el món professional i el món familiar. El temps de dedicació familiar es concep com un temps d'oci i de diversió.

8.3.1.3. L'elecció horària

Un dels avantatges que es detecta entre les dones de classe mitjana vella i les dones de classe propietària, i que recorda alguns discursos de les dones de classe mitjana nova, és la capacitat per flexibilitzar la seva jornada laboral i poder atendre a les necessitats entorn de la cura. A diferència de les dones de classe treballadora, aquestes dones tenen cert marge de maniobra per adaptar el seu horari de treball productiu, ja sigui cercant noves fórmules laborals que faciliten la “conciliació” —teletreball—, escurçant la seva jornada laboral —reducció de jornada o temps parcial— o, simplement, adaptant lliurement el seu horari laboral al seu horari familiar. L'adaptació horària a les exigències reproductives, mitjançant la reducció de jornada, és una opció poc apreciada entre les dones de classe treballadora, ja sigui per la reducció salarial que suposa considerar aquesta opció o simplement perquè el seu *poder social de negociació* a l'hora de gestionar el seu vincle amb el mercat de treball és escàs. Així doncs, tant el treball parcial com la reducció de jornada es donen, sobretot, entre la classe mitjana —vella o nova. Al marge de les diferències de comportament de classe entre les dones, el que sí que sembla evident és que aquestes dues opcions s'observen entre les dones de la família i molt poques vegades entre els seus homòlegs masculins.

«He procurado siempre tener horarios de mañana, para tener un poco organizado el tema de casa... (...) Entonces yo recuerdo que una época de estas de caos de ayuda de casa me vine un día un achuchón en el trabajo que yo me puse agobiada a llorar... angustiada por qué lo típico, algo me había pasado, el niño se había tenido que quedar porque no había venido alguien, ¿sabes? Y bueno pues quédate, pues bueno... y entonces una compañera mía que me vio realmente mal me dijo: “pero Mónica, ¿por qué no te coges reducción de jornada?” (...) Y entonces la verdad es que me lo planteé y fue una liberación porque claro en vez de hacer toda la jornada que tenías que quedarte obligatoriamente pues dejé de ir por las tardes. Claro para mí fue un desahogo... porque estás en casa cuando llegan, son muchos niños, son muchos niños que requieren muchas atenciones.» [E14=O:CMV:FM]

«Entonces me busqué un trabajo en una inmobiliaria que podía estar sólo media jornada. Entonces trabajaba sólo hasta las dos o si tenía una visitita pequeña, por la tarde alguna vez, pero muy puntual. Entonces eso es lo que hacía... la dejaba [*a la filla*], me iba a trabajar y luego la iba a buscar. Y ya está... me estaba toda la tarde con ella o nos íbamos a algún sitio, al parque y esa era mi vida (...) Siempre intento encontrar un trabajo para que a las cinco yo esté libre.» [E23=O:CMV:FM]

Però les conseqüències que aquestes opcions poden tenir per a la carrera professional d'aquestes dones no són neutres. Sol·licitar un canvi en la jornada laboral pot ser un fre per a la promoció i, fins i tot, pot significar un retrocés en l'escala ocupacional. Aquestes pràctiques, però, es descarten entre les dones de classe propietària, les quals prefereixen adaptar els horaris però sense reduir hores de treball remunerat. La

situació laboral i les majors possibilitats de negociació d'aquestes dones, sovint els permet tenir més flexibilitat en l'autogestió horària, malgrat que el cúmul d'hores de treball remunerat final, sigui elevat.

«Jo per exemple, quan vaig entrar en aquesta empresa, primer venia sempre a les nou en punt, però llavors, clar, com que visc lluny, això m'obligava a no veure-les [a les filles], ni esmorzar amb elles... i arribava tard al vespre. Amb lo qual deies: “ostres! És que no les veig ni al matí ni al vespre!”. I al final ho vaig parlar obertament, vaig dir: “mira, jo suposo que és igual que entri a dos quarts de deu i almenys podré esmorzar amb les nenes i les deixo a cole a dos quarts de nou” i ho vaig fer així i em va molt bé (...) I llavors a la tarda ja fas el que has de fer, fins a l'hora que has de fer i ja ho tens compensat perquè ja tens la cangur a la tarda o el marit que plega més d'hora, eh? Però és un tema una mica d'això, d'ajustar més els horaris de la gent i això de parlar les coses i de veure les solucions, que sempre n'hi ha.» [E15=O:CMV:PAD]

El teletreball, en aquest sentit, es valora molt positivament per les possibilitats que ofereix a l'hora de poder compatibilitzar l'horari laboral amb l'horari familiar.

«Però sí que he provat i això m'omple de joia, és la possibilitat de poder treballar des de casa, jo faig la meva feina igual. Vull dir, si la Joana [filla 2] està malalta, jo em puc quedar a casa meva... no sé vull dir ara mateix jo avui a les quatre tenia una «conference call» a Estats Units per un tema de beneficis i de compensacions i de nivell de rangs salarials i això, doncs ho faig des de casa. A casa hi tinc una oficina muntada igual que la d'allà i connectada a l'ordinador central (...) I llavors procuro estar aquí sempre quan ve la Joana i estar amb ella... que moltes vegades ella ha de fer deures i jo haig de continuar treballant, però bueno, almenys hi ha la presència física, que ja és molt, llavors així és com m'ho combino.» [E19=O:CP:FM]

8.3.2. La maternitat: la “por a perdre el tren”

La maternitat és viscuda per aquestes dones d'una forma força diferent de les classes analitzades anteriorment. Les dones de classe treballadora, sobretot les més joves, anuncien la maternitat com una dimensió transcendental i insubstituïble per a l'experiència femenina, mentre que les dones de classe mitjana nova intenten col·locar la maternitat en un equilibri vital, entre el seu projecte personal i el seu projecte familiar. Sense subestimar l'experiència de la maternitat, les dones de classe mitjana vella, i de forma més acusada les dones de classe propietària, integren aquesta experiència en la seva trajectòria professional com una etapa que cal protegir però, per damunt de tot, que cal vigilar que no apagui, aturi ni perjudiqui el seu progrés professional.

«Yo he tenido muy claro que la casa y mi familia era lo primero, sobre todo después de divorciarme la primera vez, y después era el trabajo. Lo que también

tenía muy claro es que no iba a dejar de hacer nada porque si te desenganchas no te vuelves a enganchar, ¿vale?» [E20=O:CP:PAD]

Si una cosa tenen clara aquestes dones és que cal vetllar per la seva posició laboral, o fins i tot pel bon funcionament de l'empresa i que, en aquesta línia, abstenir-se del mercat de treball per qüestions familiars, com pugui ser el naixement d'un fill o una filla o demanar una reducció de jornada, pot ser un "destorb" pel seu projecte professional i una manera de blindar les seves possibilitat d'ascens o de millora.

«Llavors, a mi la baixa [de maternitat] em perjudica perquè em torna imbècil perquè estic tot el dia amb els nens i perjudica a la meva empresa perquè ha de buscar algú que em substitueix.» [E18=O:CP:FM]

«Desgraciadamente, pierdes el rol, o sea pierdes el tren, porque además se nos junta en la edad de tener hijos, promoción laboral, claro si tú desapareces no cuentan contigo ya en el trabajo. Yo por ejemplo, he perdido oportunidades de preparación ¿no?» [E14=O:CMV:FM]

Dins d'aquesta filosofia empresarial d'aproximar-se a la maternitat, aquestes dones articulen un discurs que, a diferència de les dones de classe treballadora, per exemple, no tendeix a *reïficar* l'experiència maternal.

«Hoy en día se tiene muy idealizado... "la madre con su bebé". Yo por ejemplo me parece que soy más simple, o sea, hoy me parece que es una exageración... no sé. Yo he combinado las dos cosas y yo creo que lo he hecho con mucha naturalidad me parece, y hoy en día se tiene muy idealizado, les ponen muchos impedimentos... te complican mucho la vida, el ginecólogo, lo que no puedes hacer, lo que tal, las lactancias, esto de la dependencia... la lactancia a demanda. ¡Qué tontería! ¿Cómo se va a organizar una madre que trabaja con lactancia a demanda? (...) Y estas cosas hoy en día yo creo que no te benefician, no benefician nada para poder conciliar luego el trabajo y la casa.» [E14=O:CMV:FM]

«Però jo crec que la mare ha de sortir de casa. Perquè veu les coses amb una altra perspectiva. I jo hi he estat molt, eh?, amb els nens. Tot lo que he pogut. Però crec que has de sortir de casa. Perquè sinó acabes com hipocondríac. O sigui el nen plora perquè li fa mal la panxa. T'acabes obsessionant...» [E18=O:CP:FM]

Des d'aquesta perspectiva, totes les dones entrevistades de classe propietària es van acollir al permís de maternitat però durant un temps menor al legalment establert —16 setmanes. Totes elles van procurar incorporar-se a la feina amb la major brevetat amb l'objectiu d'abstenir-se el menor temps possible de les seves responsabilitats laborals. Aquest enfocament de la problemàtica es vincula, de nou, des del sentit de la responsabilitat i la disciplina que comporta l'"ètica professional".

«Per exemple, el Bernat [fill 1] va néixer un dissabte, i jo el divendres sortia de la feina a les set i mitja de la nit, i el dia següent el tenia. De fet, jo vaig entrar a treballar un quatre de gener i el Bernat naixia el tretze de febrer, jo estava ja de vuit mesos. El que passa és que clar, sempre he tingut aquest sentit de

responsabilitat i d'autoexigència molt fort i jo em vaig incorporar a treballar als quinze dies d'haver-lo tingut, i al cap d'un mes me'n vaig anar quinze dies als Estats Units perquè m'ho exigia la feina (...) I jo estava fotuda perquè vaig haver d'anar-me posant injeccions per parar la llet, perquè jo tenia molta llet (...) I amb la Joana [filla 2] vaig trencar aigües treballant... i amb la Joana vaig marxar de viatge al cap d'un mes i vaig tornar a treballar al cap d'un mes.» [E19=O:CP:FM]

P: sempre has tingut una persona per estar pels nens?

«Sí, fins que ells van tindre... nou mesos o deu, sí. Sí, sí, perquè clar, jo vaig començar a treballar a la setmana de tindre'ls. Llavors clar, algú tenia que quedar-se amb ells.» [E18=O:CP:FM]

Les dones amb càrrecs professionals importants o amb parelles o cònjuges que se situen al capdamunt de l'estructura ocupacional poden arribar a valorar la maternitat des d'una òptica estrictament empresarial. És a dir, es percep la maternitat o la paternitat des d'una anàlisi dels "costos–beneficis" que aquesta experiència pot aportar per a la rendibilitat del negoci.

«Evidentment la mare ha d'estar, però tu has de pensar a l'empresa. L'empresa no es pot permetre tenir un treballador de baixa tant de temps... sigui l'empresa que sigui... a menys que sigui una macro empresa, com un Corte Inglés, que tant et fa que vengui aquella o la del costat. Si tu tens una empresa mitjana, que són el 90 % de les empreses o una cosa a casa. És que tu la necessites, en el moment que et falta, o sigui... vull dir, a veure, si ara tinguéssim una persona al despatx i aquesta persona es posés de part i tingués que estar, intueixo jo, eh? Quatre mesos de baixa, doncs ja no cal que torni! Perquè si jo tinc que formar a una altra, per a què la vull? És un problema això. O sigui, jo reconec que és un problema, perquè la mare no pot estar pel seu fill, o... el pare o qui sigui, però la culpa tampoc la té l'empresari. [E18=O:CP:FM]

A més a més, per a algunes d'aquestes dones, no allargar més del compte el permís de maternitat, els permet justificar la delegació de tasques al mercat o a altres membres de la llar, ja que sinó, no tenen més remei que dur-les a terme elles mateixes.

«A mi estar siempre con los niños me empobrecería porque la época por la que yo he pasado por las bajas maternas... he tenido varias, ¿sabes?, o sea o yo que sé alguna intervención y tal, veo que me organizo peor, incluso. O sea te quiero decir... o sea va muy bien para ocuparse del bebé, para no sé qué, pero en cuanto a tiempo, te rinde menos el tiempo, porque además es un poco agobiante y a veces hay gente que les cuesta entenderlo, sobre todo a las que no trabajan, pero es cierto porque [treballant] primero madrugas más, es decir que si tú tienes que estar a las ocho, y tienes que organizarte muchas más cosas en el tiempo que tienes (...) Y también puedes delegar otras cosas porque si yo no trabajo pues a mí me caen todos los recados de la casa... los médicos, los no sé cuantos, no sé qué... Si yo trabajo... si yo trabajo pues mi marido, mis hijos, todos entienden que hay cosas que tienen que hacer ellos porque yo no estoy en casa. ¿Sabes?» [E14=O:CMV:FM]

8.3.3. La gestió domèstica

S'ha vist com el procés de construcció de la identitat professional està fortament afectat per la posició socioeconòmica d'origen de la dona entrevistada i, per tant, per la seva evolució biogràfica en l'estructura de classes. De la mateixa manera, la gestió de les tasques domèstiques i de cura segueix un patró regular entre les dones de classe mitjana vella i propietària, però es desvia quan la procedència de classe d'aquestes dones prové d'un substrat socioeconòmic inferior —classe treballadora. Això no obstant, les dones amb una posició adscrita i originària de classe mitjana vella i propietària, a diferència de les dones de classe treballadora i de classe mitjana nova, mostren una menor implicació amb l'execució directa de les tasques d'infraestructura de la llar. Aquestes tasques —com veurem al *capítol 9*— s'acostumen a mercantilitzar en major volum que en el cas de les classe mitjanes noves i, normalment, no són motiu de discussió amb la parella.

8.3.3.1. Tradició, equitat i subversió

Els patrons de divisió sexual del treball que tenen lloc dins les parelles de classe mitjana vella i propietària es distribueixen en una amalgama híbrida i variada de models. La posició d'origen dels dos membres de la parella, així com el grau d'heterogeneïtat de classe que suporten, exerceixen una gran influència en la formació i articulació dels diferents patrons de distribució del treball domèstic i de cura a la llar-família. En els casos en què hi ha una “immobilitat de classe” en la trajectòria femenina, o en què la mobilitat és lleugerament descendent, les tasques d'organització del funcionament de la llar i les tasques de mediació són les úniques tasques que les dones de classe mitjana vella i de classe propietària encara duen a terme, en més o menys mesura. De fet, s'ha vist com la càrrega de treball que acompanya les tasques de «management» familiar (Torns, 2002) caracteritza l'imaginari i l'experiència quotidiana de les dones de classe mitjana nova.

A diferència d'aquestes, les dones de posicions socioeconòmiques superiors acostumen a cenyir-se a aquelles tasques d'organització i mediació que mantenen un nexa amb l'àmbit públic —la gestió dels serveis familiars o la mediació entre l'esfera pública i privada. Les tasques de «management» de caràcter més privat, en canvi, ja no es vinculen amb la gestió directa del treball domèstic i de cura, sinó amb la gestió indirecta que suposa dirigir el treball domèstic assalariat —vegeu el *capítol 9*. Així doncs, les tasques principals que realitzen aquestes dones tenen a veure amb tasques que tenen lloc, majoritàriament, en el “món exterior”, com portar i recollir els fills/es de l'escola, acompanyar-los al metge, assistir a les reunions amb professors, portar-los a les activitats extraescolars, etc.

«Ara a sobre tinc el problema que a sobre de mi, haig de gestionar l'agenda als meus fills... perquè els meus fills semblen dos ministres, clar. Els senyors, surten a les cinc, a les cinc i mitja han d'estar en un punt, han d'anar a no sé què fins a les sis. A les sis s'han de recollir, s'han de deixar a no sé on a les set. A les set han d'anar a no sé on, a les vuit i fins que a les nou no arriben. Llavors clar, haig de veure... encaixar la seva agenda amb la meva. Deixo a un, recullo l'altre, en deixo l'altre... i cada any, la cosa es complica, perquè, sinó coincideixen amb els horaris, ja se'm desmunta...» [E18=O:CP:FM]

De la mateixa manera que la resta de discursos analitzats, la delegació d'aquestes tasques a la parella es fa costosa, ja sigui perquè no es vol cedir la gestió o perquè la parella està absent i completament allunyada de l'univers domèstic.

«Anar al metge ho faig jo... si li toqués fer a ell ho faria, però m'estimo més fer-ho jo... jo crec que podria comptar amb ell... o sigui, a vegades també les dones, com que pensem que ens espavilem més bé soles que amb ells, vull dir que també és un problema nostre, eh? Ens costa delegar... no fos cas que se li escapi allò, que no preguntis allò altre... i dius: "bueno, pues el tío tampoco és tonto i és el pare, no?" I també té dret, però bueno, ja ho tinc tant per la mà...» [E15=O:CMV:FM]

«El meu marit no fa res. És que no sabia, no sap ni on estan els botons. I si es moren les plantes, jo m'haig de preocupar, perquè ell no en té ni idea... si estan vives o mortes, o funciona el reg o no funciona. No en té absolutament ni idea.» [E18=O:CP:FM]

Curiosament, la major "col·laboració masculina" entre aquestes parelles apareix de forma clarament manifesta quan la posició ocupacional de la dona en el mercat de treball és igual o superior a la de la posició que ostenta l'home. És més, en aquest perfil de "famílies de classe heterogènia" (Combes i Haicault, 1994), en què la dona relleva la figura tradicionalment masculina com a "sustentadora principal" de la llar, es pot arribar a produir una inversió dels rols tradicionalment assignats a cada gènere —"patró subversiu". En el primer cas —"patró coparticipatiu"—, la dona continua desenvolupant les tasques principals de gestió familiar, però el discurs entorn de l'execució de les tasques que no s'externalitzen al mercat —comprar, cuinar, jugar amb els fills/es, ajudar amb els deures, etc.—, gira al voltant de l'equitat o la "col·laboració".

«Bàsicament, jo era la directora de l'orquestra i ell deia que hi havia coses que no se li acudien i les que sí que se li acudien les feia i les que no, no. El meu marit és molt atípic i sempre ha sigut un home molt col·laborador... el que passa és que potser no ha tingut prou entrenament com certes dones d'abans que estàvem entrenades a saber veure si s'havia de fer això o s'havia de fer lo altre.» [E15=O:CMV:PAD]

Anar a comprar i cuinar són les tasques que es destaquen de forma més recurrent quan s'assenyala la participació equitativa de la parella.

«Ell s'encarrega sempre de la compra... això sí... ha d'estar tot apuntat, eh? Perquè com t'hagis deixat d'apuntar alguna cosa no ho porta i llavors a sobre s'empenya perquè diu: "clar, és que jo us ho dic que apunteu i no...". Bueno, els homes són més aviat quadradets.» [E15=O:CMV:PAD]

«La meua parella és un gran cuiner. Li agrada molt el rotllo cuina i de fet, durant la setmana s'encarrega bastant ell de la cuina... o sigui, seria, a veure, cuina i lo que és comprar, comprar fresc al mercat i tal, li entusiasma i se'n va i compra, compra i compra... compra molt bo... i cuinar, pues sí, també, cuina bastant, la veritat és que bastant, quasi un 90 % ell.» [E17=O:CMV:PAD]

«Bueno, a ell li agradava cuinar... moltes vegades el sopar estava fet i ell si li venia de gust alguna altra cosa pues ho feia ell, i ell si que li agradava als dissabtes perquè anava al mercat, i comprar peix fresc... doncs tot això li agradava fer-ho a ell, que a mi també, i hi anàvem junts, i compràvem peix... o així, no?» [E19=O:CP:FM]

El repartiment igualitari en l'execució d'algunes tasques té lloc, sobretot, en moments àlgids de la trajectòria professional de la dona, com per exemple una etapa de forta inversió formativa o d'alta càrrega productiva, com exemplifica el cas d'E15.

«I com que jo tenia moltes ganes de fer aquest màster i el Sebas [*marit*] també creia que era el que havíem de fer, pues ell sí que en aquell moment... els caps de setmana agafava la nena i desapareixia i jo estava absolutament sola, em deixava sola estudiant... o ell anava a fer la compra... vull dir, s'ho va carregar tot en aquell moment, tot. I de fet, aquells dos anys la va criar força ell... perquè jo tenia molt poc temps, molt poquet (...) Jo entrava a l'IESE a les vuit del de matí, llavors a les quatre arribava a casa o a quarts de cinc, em quedava amb la Clàudia [*filla 1*] una estoneta i quan arribava el Sebas de treballar s'ocupava ell de la nena, jo me n'havia ocupat aquelles dues horetetes i llavors ja em tancava a estudiar fins a les dues del matí cada dia o... perquè era una passada!» [E15=O:CMV:PAD]

Dins les famílies "pluriclassistes" (Combes i Haicault, 1994) de classe mitjana vella o propietària, on la dona lidera la posició socioeconòmica dins la parella, la promoció d'aquesta dins l'empresa també té un impacte significatiu en la divisió sexual del treball. De tota manera, són famílies en les que predomina el treball domèstic assalariat i on, en cas d'haver-hi una transposició de rols entre gèneres, la implicació masculina es dona en les tasques indirectes de gestió i mediació, atès que les tasques d'execució directa del treball domèstic i de cura queden relegades a terceres persones.

«Com que ell estava a l'atur, doncs ell es va responsabilitzar del que era més la casa, no? A més, jo en aquells moments tenia una oferta dins la companyia, tenia moltes possibilitats de promocionar (...) Ell no feia res perquè representa que teníem una dona que estava tot el dia fixa i en aquells moments la teníem inclús a dormir... lo que és gestió i control de la casa i tot sempre ens ho han fet un servei que hem pagat i ja està. Més que res, era que ell portava més que la dona, la casa, doncs cuidar-se més dels nens, pues a lo millor anar a tutories, o anar-los a buscar, o potser portar-los al metge, perquè jo viatjava en aquells moments i jo d'això,

pensa que jo tenia davant meu, jo havia entrat com a mànager i vaig estar com quatre o cinc anys de mànager... després se'm va obrir un món... em van promocionar al món del màrqueting, després em van passar a directora de vendes, em van posar a directora comercial de vendes i màrqueting, després ja de vendes de màrqueting d'Espanya i Portugal, després de directora general d'Espanya, després de directora general d'Espanya i Portugal, i llavors bueno, jo tenia a l'empresa, un futur que ell no tenia.» [E19=O:CP:FM]

Per tant, sembla que la probabilitat de trobar indicadors d'equitat en la distribució de les tasques domèstiques i de cura creix a mesura que la dona es distancia “per dalt” en l'escala professional respecte a la seva parella. De forma diferent, quan la dona ocupa un rang ocupacional igual o inferior a la seva parella o prové d'una experiència de la cura pròpia de la classe treballadora, la posició adscrita de classe perd rellevància com a factor explicatiu de la divisió de tasques dins la llar. Així, les “arrels de classe”, on ha tingut lloc la socialització primària entorn de la domesticitat i la cura, es mostren particularment robustes i actualitzades en la pràctica quotidiana. Els casos d'E16 i E23, en què les dones provenen d'una història de mobilitat social ascendent, avalen aquesta tesi, segons la qual la posició d'origen de la dona deixa una empremta inesborrable al llarg de tot el cicle vital. La implicació domèstica s'exhibeix entre aquestes dones d'una forma molt més explícita, tot recordant algunes actituds pròpies de la “identitat cuidadora” i del patró tradicional «male breadwinner/female caregiver». La capacitat de delegació de tasques al mercat d'aquestes dones, a més a més, és menor que els casos analitzats anteriorment, i més en temps de crisi econòmica que es tendeix a reduir aquest tipus de servei.

«Yo creo que al final se pringa así y ya te acostumbras al ritmo este y ya de ahí ya no sales... no sé... a lo mejor dentro de cinco meses, digo: “ahora ya, por lo menos no limpio la casa, tengo a una persona que viene y limpia y me hace las lavadoras y todo”. Pero que va, ya no, hace mucho tiempo que lo hago porque él no lo va a hacer... porque antes de hacerlo prefiere que esté sucio... me dice: “¡déjalo, no pasa nada! ¡Déjalo! ¡Para que tienes que estar haciendo eso!” y digo: ¡para que esté más o menos decente!, ¿no?” Pero bueno, es igual... lo he asumido así porque también él tiene su horario de trabajo, entonces bueno, yo más o menos puedo meter más mano en casa, ¿no?» [E23=O:CMV:FM]

La càrrega total de treball d'aquestes dones és major però, a diferència de les dones de classe treballadora de posicions adscrites, no viuen aquesta situació amb tanta angoixa. D'una banda, el seu poder adquisitiu els permet mercantilitzar algunes tasques i, de l'altra, adopten una actitud més neutral i despresa davant del treball domèstic i de cura. És una qüestió que no arriba als mateixos nivells de preocupació, entre altres coses perquè ocupa un lloc més subaltern o secundari en la seva vida quotidiana.

«Pero sigue por ejemplo, o sea, la responsabilidad de la casa, por muy buen hombre que sea y muy colaborador que sea, la responsabilidad de la casa sigue

recayendo en la mujer, a pesar de que yo soy bastante desprendida de las labores de la casa, desprendida en el sentido de que no soy una ama de casa de aquellas... maniática.» [E16=O:CMV:PAD]

«No me mato la verdad... tampoco me preocupa demasiado, no soy tampoco muy eufórica de la limpieza... en que esté recogido, más o menos, y limpio, pero tampoco me obsesiono... además, lo de la casa no me gusta nada, no me gusta ni limpiar, ni me gusta planchar, ni me gusta ir a comprar al súper. O sea, es algo que si pudiera permitírmelo cogería más tiempo a una persona que me lo hiciese... pero bueno, lo tengo que hacer, pues lo hago...» [E23=O:CMV:FM]

8.3.3.2. L'harmonia domèstica

Independentment del patró de divisió sexual del treball dominant —tradicional, equitatiu o subversiu—, l'actitud que expressen la majoria de dones de classe mitjana vella i de classe propietària acostuma a restar importància a les qüestions domèstiques i de cura; i, en cas de donar-li importància, no s'enfoca com una font de tensions familiars. Aquestes dones tendeixen a establir un vincle reproductiu fràgil, a diferència de les dones de classe treballadora o de classe mitjana nova, un fet que pot respondre o bé a l'articulació forta d'una "identitat professional", que les dota d'una perspectiva allunyada de la domesticitat i d'un imaginari de la cura *reïficat* —"identitat cuidadora"—, o bé a la seva solvència econòmica, que els permet salaritzar aquest treball, totalment o parcialment.

Es pot dir que aquestes dones mostren una major desafecció respecte a les "qüestions domèstiques", de tal forma que el que succeeix a l'interior de la llar es qüestiona poc o s'intenta viure amb la major acceptació i conformitat possible. La dedicació professional i l'ajuda domèstica externa assalariada permet, en aquest sentit, arrecerar les preocupacions reproductives i apreciar-les, fins i tot, des d'una dimensió còmica, i irònica, més que no pas des de la resignació —classe treballadora— o la frustració —classe mitjana nova. D'aquí que es destil·li un discurs d'"harmonia domèstica", on les discussions amb la parella al voltant d'aquestes qüestions formen més aviat part d'un "joc" que no pas d'un conflicte quotidià. Com queda il·lustrat en les citacions següents, la qüestió és "no amargar-se per aquestes qüestions" i viure la gestió de la llar de la forma més amable possible.

«Pero creas que no, asumes unos roles que ya yo creo que esto... yo tengo un cuñado que es psicólogo y me dice: "mira, la verdad es que hay una serie de roles, que cuanto antes asumas que son tuyos, vives más tranquila". (...) Hay cosas como que las tienes que asumir, y entonces cuanto antes las asumas más tranquila estás. No supeditar, o sea, no estar... no sé cómo decirte... hay cosas que hago yo y cosas que hace él, entonces bueno pues... ya está.» [E14=O:CMV:FM]

«Jo penso que, com deia una amiga meva: "escolta, ara m'haig d'amargar perquè faci una truita?" Pues, mira... "oi que ve i m'explica coses divertides i no sé què?"

Pues la truita la faig jo!” Em deia ella, no? Pues, jo penso que potser sí, tu! A aquest si li explico lo què és una rentadora, no la sap posar, eh? (...) Però no m’hi faig guerra jo amb això, eh? Vull dir que no m’amargo molt jo amb això, no.» [E17=O:CMV:PAD]

P: dices que tú te encargabas de la casa pero tú trabajabas también...

«Sí, pero es cuestión de organizarte y de delegar... a ver, yo cuando empezamos a vivir juntos, ya llevaba la casa, entonces es que... no sé, ya lo he hecho siempre... no me cuesta nada (...) No te digo que no haya habido roces, porque los ha habido, lógicamente, pero no, es una cuestión de sabértelo combinar y ya está.» [E20=O:CP:PAD]

S’assumeix que el canvi de rols de gènere en la distribució de les tasques domèstiques i de cura és una “batalla perduda” o una meta difícilment materialitzable.

P: i teniu discussions en relació a l’organització de la casa?

«Bueno, no. És que jo ja ni hi penso... no s’hi pot fer res.» [E18=O:CP:FM]

Així, es normalitza la “identitat professional” de la dona però, en canvi, la “identitat reproductiva” masculina no es fa suficientment plausible o, si més no, no es percep com una fita realista. En alguns casos, i amb especial èmfasi en aquelles parelles on la dona ocupa un rang laboral clarament inferior al de l’home, apareixen els discursos més essencialistes i conservadors entorn de la divisió sexual del treball.

«Pero es cierto que el papel de ama de casa... a ver... yo creo que hay una serie de cosas que las lleva mejor una mujer, entonces las hace mejor ella y a veces empecinarse en que lo hago otro, ya te lo digo, yo tengo una cuñada que está empecinada en que su marido haga una serie de cosas y se llevan unos piques impresionantes... y yo le digo: “chica pues yo lo acepté”.» [E14=O:CP:FM]

De fet, tot i que es transmet una imatge de complicitat i d’harmonia envers la gestió del treball domèstic, sovint les tensions que aquest pot portar associat s’extrapolen a la treballadora domèstica assalariada.

«¿Discusiones en cuanto a la distribución de la carga de trabajo entre los miembros de la familia? No. Aquí estaba clarísimo que yo llevaba la casa, entonces... sí que podían haber roces, en el sentido de que “he dejado esto y no está planchado” un día dejarlo por la mañana y por la noche... entonces bueno, tú transmitías a la señora en cuestión que planchara y la señora “¡ya no puedo más! ¡Necesito una ayuda!”» [E20=O:CP:PAD]

Les contradiccions que el sistema de gènere imposa als membres de la llar són resoltes mitjançant el seu traspàs a la figura de la treballadora domèstica. D’aquesta manera, un eventual conflicte conjugal o intergeneracional queda desplaçat a un conflicte *entre dones*, sense desafiar les idees patriarcals que apropien el treball domèstic i de cura a les dones; la dona ocupadora guanya espais per al desenvolupament de la seva individualitat i els conflictes familiars s’estoven.

8.4.

La moral burgesa

8.4.1. La “senyora de la casa”

Les anomenades “senyores de la casa” —E22, E24 i E25— representen el prototip de la “dona burgesa” que respecta, tolera i assumeix els ideals de la domesticitat des d’una certa ortodòxia de classe. La construcció de la identitat d’aquestes dones s’acomoda amb facilitat als principis morals de la “ideologia de la domesticitat” (Nash, 1993; Scott, 1993), que ja s’erigia com la filosofia de vida de les dones de les classes benestants del principi de l’era industrial. S’observen així, reminiscències d’aquesta “moralitat domèstica” que es basava en la idea que calia reconduir les dones cap el camp de la feminitat, la pulcritud i les funcions maternals, alhora que propagava la idea que la divisió sexual del treball era una divisió “natural”. La concepció *reïficada* de la dona com a gestora principal de l’espai privat té el seu embrió legitimador en aquest ideari que l’allunya dels afers extradomèstics.

Tot això ens transporta als trets ideològics que caracteritzen la “identitat cuidadora” de les dones de classe treballadora “mestresses de casa”. El projecte de vida d’ambdós grups de dones es desenvolupa principalment en l’àmbit domèstic i la identitat de gènere es construeix al voltant de la domesticitat i el domini privat, a l’hora que són dones que tenen una relació inestable, intermitent i a vegades nul·la amb el món productiu. Per tant, ambdós perfils de dones edifiquen la seva identitat sobre uns fonaments morals al voltant de la funció social femenina pràcticament idèntics.

Això no obstant, l’estructura de classes s’imposa com un factor potent de segregació i divisió social entre una moralitat femenina suposadament homogènia. És evident que ser una “esposa i mare” plenament dedicada a la llar i al benestar dels membres de la família no és una tasca equitativament accessible per ambdós segments de dones. Efectivament, es tracta de dos “tipus” de dones que se situen en els dos extrems de l’estructura social i que, per tant, parteixen d’un volum i d’una estructura de capitals (Bourdieu, 2006) materialment i socialment polaritzats. Les bases materials d’existència són radicalment oposades, tant pel que fa a la classe d’origen com a la classe adscrita, amb la qual cosa fer efectiu l’èxit femení és una tasca fàcil d’assolir per a unes i altament costosa per a les altres. A diferència de la “mestressa de casa”, la “senyora de la casa” té una alta capacitat adquisitiva que li permet delegar gran part de les tasques domèstiques i de cura a “servidors” externs del mercat i així, concentrar-se plenament en el seu rol exclusiu com a gestora principal de la llar.

Al marge d'aquesta analogia particular, les “senyores de la casa”, malgrat que tenen un centre d'interès vital diferent de les dones ocupades de classe propietària — empresàries i altes directives—, comparteixen unes condicions materials de vida que, com s'apunta al *capítol 9*, els permet desplegar pràctiques de gestió de la cura similars. La identitat que les dones de classe propietària —ocupades i no ocupades— desenvolupen al voltant de la direcció del treball domèstic assalariat és, en aquest sentit, un tret de la moral burgesa que ambdós grups de dones comparteixen, independentment del nexse que articulen amb el món productiu i reproductiu.

El perfil de dones “senyores de la casa” és propi de dones de l'alta burgesia tradicional i de generacions més grans (Colectivo IOÉ, 2001a) però, quan el poder econòmic i patrimonial de la família d'origen —d'ella o de la parella— és considerablement voluminós, poden aparèixer “casos atípics” de dones joves “senyores de la casa”. L'excepcionalitat d'aquests casos es posa de manifest en el mateix procés empíric de selecció dels informants, durant el qual l'accés a un informant duplicat d'aquest perfil va ser impossible. L'única dona entrevistada d'aquest perfil —E22— posa en evidència la seva condició d'excepcionalitat des del punt de vista de la identitat de gènere i la identitat de classe.

«Jo tinc una mica un perfil atípic, per a gent de l'estatus o diguem que em tocava a mi com a dona, no? Sóc diferent de les altres dones que puguis entrevistar que estiguin en el mateix cas que jo. Pel fet que no treballo a la meua edat, pel tema pues del comportament amb els fills, de la dedicació del temps extra...»
[E22=SC:CP:FM]

8.4.2. El valor de la llar–família

La “moral burgesa” erigeix a la família com un pilar fonamental de la societat i que cal cuidar per damunt de tot. En aquest marc, la dona assumeix el control, la gestió i la supervisió de tots els afers domèstics i familiars, així com el rol de representació matrimonial i familiar en l'àmbit públic. La identitat de la dona “senyora de la casa” es filtra, indubtablement, a través de la figura del marit i dels fills/es.

«Jo sóc fruit de la meua circumstància social, eh? O sigui, burgesa total. O sigui... i que sóc el que sóc, i de Barcelona. I que visc a través dels meus fills i del meu marit. Això està claríssim. Que jo puc fer el que he fet personalment, que m'han educat d'una manera i que els clixés aquells que no es poden anul·lar, vull dir, que al final ets el resultat de com t'han educat i el que tu has assimilat, eh? Del teu entorn. I que al final... quan abans ho acceptis és quan més feliç seràs... perquè a vegades, allò que sents: “es que tú eres muy como burgesa”.» [E24=SC:CP:PAD]

«Jo em definiria com una persona preocupada pels demés... que l'ordre de prioritats a la vida és primer la família i després les altres coses, i que dono molta

importància a la relació amb les persones que m'estimo i que m'estimen, el meu marit i les meves filles.» [E22=SC:CP:FM]

P: com et definiries?

«Pues... cuidadora. Crec que és un tret que m'ha vingut al cap perquè ara, últimament, m'ho estic pensant que he sigut una persona cuidadora... m'agrada cuidar. M'agrada cuidar la relació, m'agrada cuidar les coses... també he sigut germana gran i les germanes grans són més cuidadores que les petites (...) Sempre l'actitud ha sigut de donar preferència a coses de tipus de la família i personals.» [E21=SC:CP:FM]

8.4.2.1. La “perfecta mare casada”

El discurs de les “senyores de la casa” al voltant de la seva funció com a “mares i esposes” està marcat per l'excel·lència domèstica que els ha estat inculcada en el procés de socialització burgès. El prototipus de dona que guia l'imaginari d'aquestes dones se sosté en la figura de la “perfecta casada” (Nash, 1993; Prieto, 2007), on el culte maternal i el sacrifici matrimonial il·lumina el projecte vital, tot fent dels altres projectes de la vida —social, cultural i laboral—, projectes subsidiaris a l’“idil·li familiar”.

«De fet, aquest any poc ho puc fer [*viatjar*]. També tinc que estar al costat del meu marit, tinc aquest clíxé... perquè el meu marit hi ha una cosa que no suporta. Que és que quan ell arribi a casa, jo no hi sigui. No li agrada gens. És una cosa que... ell ja m'ho ha dit. Jo puc fer tot el que vulgui, però que ell necessita que hi sigui (...) Llavors clar. Pues jo no me'n vaig si ell està a casa. I si no està pues sí que me'n vaig. O me'n vaig al teatre que m'agrada molt, si tinc temps d'anar-hi...» [E24=SC:CP:PAD]

Dins d'aquest projecte domèstic, la maternitat agafa una especial significació. La possibilitat d'exercir la tasca maternal amb l'ajuda, permanent i intensiva, de terceres persones assalariades —cangurs, “tates”, institutius, minyones, etc.—, permet experimentar aquest moment de la vida com una etapa agradable i de gran satisfacció personal, i no com una càrrega. En efecte, la llibertat de gestió de la cura que demostren tenir aquestes dones, gràcies a la seva solvència econòmica, els permet viure la maternitat seguint el seu ideal de classe i de gènere al voltant de la funció maternal; la maternitat així es converteix en una experiència idolatrada i que només comporta la vivència de bons moments.

«L'etapa de les meves filles l'he disfrutat moltíssim... les he disfrutat les vint-i-quatre hores del dia. (...) Des de donar-los el menjar, dur-les al parque, posar-me de sorra fins aquí, me les penjava aquí com si fossin un nino, me les enduia a comprar al Caprabo, me les enduia a tot arreu, me les enduia de viatge, vull dir les meves filles eren una prolongació meva, m'entens? No em volia perdre ni un sol minut de la seva vida, quan van dir “mamà”, quan van parlar, quan van treure la dent, tot, tot... he viscut totes les etapes i he gaudit de totes les etapes (...) Perquè al fi i al cap et dic una cosa, l'amor de fills, per a mi, és lo més net i lo més important que hi ha, eh? És el sùmmum de l'amor desinteressat.» [E22=SC:CP:FM]

La mare es descriu a si mateixa com algú que es volca “en cos i ànima” a la criança dels seus fills, tot i que moltes de les tasques domèstiques i de cura lligades a la maternitat s’externalitzen. Té lloc un patró combinat de gestió de la cura entre el recurs de la mare i els recursos mercantils que, en alguns moments, s’invisibilitza o se li resta importància, tot reforçant l’ideal a la “bona mare” que tenen aquestes dones. El naixement del primer descendent marca el punt d’inflexió que encamina a aquestes dones a abandonar el mercat de treball, de forma semblant a les dones de classe treballadora “mestresses de casa”; la diferència és que les primeres ho fan amb un suport domèstic i de cura important que les segones no tenen. El sentiment de culpabilitat abans de sortir del mercat laboral apareix aquí també com un sentiment de traïció cap als seus ideals maternals.

«Amb la primera filla vaig estar trenta-cinc setmanes [*de baixa*] i vaig continuar treballant. I va ser dur, eh? Perquè clar, d’una banda està molt bé perquè desconnectes i tot això, però de l’altra, la gent que ha estat educada que la seva finalitat a la seva vida és educar els fills i mantenir-los i tot... i jo pensava: “ostres! No sé si ho estic fent bé, no?” Em va donar recança, no? Em va qüestionar. Vaig tenir qüestionaments personals de dir: “ostres, sóc bona mare?”... Però amb el segon [*fill*], cap problema perquè ja vaig deixar de treballar automàticament. I vaig estar encantada de la vida.» [E24=SC:CP:PAD]

8.4.2.2. El bon funcionament de la llar i l’eficiència domèstica

L’èxit identitari de les “senyores de la casa” passa per tenir la llar i la família organitzades i és un requisit de la moralitat domèstica burgesa. Aconseguir un “bon funcionament de la llar” és una de les obligacions adjuntes i implícites d’ocupar el lloc de ser una “perfecta mare casada”. De la mateixa manera que el marit té l’obligació de portar els ingressos a casa, elles s’encarreguen de garantir el funcionament de l’àmbit domèstic i familiar. L’ordre de prioritats queda palès en les citacions següents.

«Perquè, diguéssim, que lo bàsic de la meva casa, ha estat que tota la casa, allò... “el hogar”... funcionés. O sigui, jo no podia... és que jo no puc llegir, escriure, fer coses... anar a l’Ateneu, si la meva casa no funciona. No rutlla. Les camises no estan planxades, el dinar no està fet i els meus fills no estan cuidats, vale? D’això m’haig d’encarregar jo. No se’n pot encarregar ni el meu pare, ni la meva mare, ni l’esperit sant. Llavors jo haig de posar uns mitjans. Els poso jo directament, o faig les coses perquè hi siguin.» [E24=SC:CP:PAD]

«Però, et dic una cosa, una casa és molt important que funcioni, no es fàcil fer-la funcionar. Jo per exemple quan jo falto dos dies o me’n vaig a un viatge o algo, tot és una disbauxa, eh? No et creguis que funciona... “no sabem que no sé què, que s’ha perdut, això no funciona.» [E22=SC:CP:FM]

Fer que la llar i la família funcioni, com apunten aquestes dones, requereix d’una racionalització i sistematització del treball domèstic i de cura, a mode d’una gran

empresa. Optimitzar el “capital temps” (Murillo, 1996) de l’home i de la dona, ell a l’àmbit públic i ella a l’àmbit domèstic i familiar, és per a les “senyores de la casa” l’opció idònia per poder assolir una bona organització familiar. En aquest sentit, la separació de funcions entre gèneres —“home cap de família/dona gestora de la llar—família”— es percep no només com una opció fàcil i vàlida d’organització del nucli familiar, sinó com una solució òptima per a assolir el màxim d’eficiència i productivitat domèstica.

«Jo crec que com va millor, la casa, les criatures... o sigui, jo penso que la gent ha d’estar molt organitzada, això sí que és una qüestió potser dels alemanys. Si les coses rutllen quan tu, mentalment, estàs molt estructurat i organitzat, vale? Llavors pues crec, que tot va igual. Els nens, les cases, la família, tot. Quant més organitzat, més saps. Quan tot ho tens ben quadriculat. (...) Llavors jo crec que és més fàcil aquest rol de separació de tasques, és molt més fàcil, vale? Llavors, el que crec que una persona, és millor per, que l’home faci el que està... pues que li és més fàcil anar a treballar fora, i tot, i per a la dona és més fàcil que estigui a casa perquè la família funcioni. Perquè s’ha de dividir la casa i la feina. (...) T’organitzes millor... i que socialment és més còmode perquè és més fàcil... Llavors, i crec que s’ha de fer i que ha d’haver-hi una divisió de la feina. I que tots no poden fer tot.» [E24=SC:CP:PAD]

«El meu marit no sap absolutament res de casa... a veure, jo penso que a les parelles, lo bo és la compenetració, no? A veure, no serveix de res que els dos ens encarreguem d’una cosa... jo crec que és millor que ell s’encarregui de lo seu i jo de lo meu i si jo faig bé lo meu i el fa bé lo seu perfecte... complementaris, no? Jo he agafat el rol de dur la casa, d’estar a sobre dels fills i ell ha agafat l’altre rol.» [E22=SC:CP:FM]

Certament, aquest discurs recorda el model familiar neoclàssic defensat per G. Becker (1981), segons el qual l’“elecció racional” i utilitària de les dues persones principals de la llar —home i dona— justifica la divisió sexual del treball; la persona amb majors ingressos professionals queda “fora” de les qüestions domèstiques i familiars, mentre que qui té uns ingressos menors queda relegada “dins” l’esfera privada. Aquesta “elecció” es presenta com una elecció neutral al gènere, tot descuidant l’existència d’un mercat laboral clarament segregat per gènere.

P: i com veu establir aquests rols? Va sorgir espontàniament o...?

«No, de converses no, això també ve donat de qui té la feina i qui guanya el poder adquisitiu... si és un home i una dona, la dona és directora de Banesto per exemple, i guanya molts diners al mes i ell, és per exemple un home que guanya mil euros al mes, és evident, que per lògica, si algú s’encarrega dels fills hauria de ser ell, perquè a veure has de mirar qui dels dos pot aportar més diners a la família, no? En aquest cas ell, per la seva família, pel seu entorn, per tot, ho tenia molt més fàcil... jo hagués sortit a treballar i hagués guanyat un sou normal... jo era molt més útil a casa amb les meves filles disfrutant.» [E22=SC:CP:FM]

«Jo penso que les tasques de la casa s’han de dividir, però s’ha de dividir i no necessàriament de forma unitària, és a dir, 50 % tu o... depèn, si jo tinc una bona feina i... l’altre en té no tan bona, i s’avé de fer això...» [E24=SC:CP:PAD]

La ideologia burgesa es presenta fidel al model familiar funcionalista i aparentment “aconfliktiu” i permet la institucionalització i la legitimació de la divisió sexual del treball com a base de l’organització social. L’especialització de rols que preconitza aquest patró familiar concep la dona com el referent per excel·lència del domini privat, el qual s’experimenta, s’assimila i es gestiona com si es tractés d’una empresa. La concepció empresarial i corporativa de la llar permet fer rendible la gestió de les tasques i evitar possibles tensions amb la parella o el cònjuge —“harmonia domèstica”.

«Una casa és una petita empresa, si et fixes... tu a la casa tens els fills, tens les dones de servei, i això és una petita empresa, has de gestionar que tot funcioni, que els nens facin els deures, que les dones netegin, que hi hagi menjar a la nevera... que tal, és una mica un petit negoci, que les dones ho gestionem, unes ho gestionen millor i les altres pitjor, així de clar... si tu gestiones bé i el marit veu pues que els crios es treuen el curs, que el menjar està a l’hora, està bo, la casa està neta... compres... vull dir, que la cosa funciona, no hi ha problema.» [E22=SC:CP:FM]

La divisió de rols també es legitima des d’una aproximació que reforça el “gust” de cadascú per fer unes tasques determinades. En aquest cas, es tracta d’una qüestió de “preferències” que omet les bases educacionals entorn de la divisió sexual del treball i el marc d’una societat patriarcal i recorda les tesis predicades per C. Hakim (2001, 2003).

«Llavors, per exemple, jo estic molt bé... sóc molt dòcil i ja m’avinc a estar aquí a casa, i a fer les coses de casa, i no em molesta gens ni mica. En canvi, el meu marit a lo millor si estigués aquí, tot el dia tancat i fent les coses... li agafaria algo. Per exemple, a la nostra edat, hi ha gent, hi ha homes que patirien molt si haguessin de quedar-se a casa. Llavors pues bueno, la dona ha de fer una mica... s’ha de fer sempre un esforç. No es pot tenir sempre lo ideal.» [E24=SC:CP:PAD]

Fins i tot, pot ser que l’especialització de rols a vegades s’expliqui com un producte de la “naturalesa humana”, seguint una justificació biològica.

«I després crec que biològicament som diferents, eh? I això influeix molt. Deixa’t d’històries. No és lo mateix una dona, o sigui, un home que estigui a casa, que una dona que estigui a casa. Crec que si ho assimila, pues perfecte, perquè no tots som iguals. (...) Però en general jo et diria que la dona pot estar més còmode a casa que un home, avui per avui. Llavors clar, no veig perquè...» [E24=SC:CP:PAD]

8.4.3. La feina com a distracció

Si bé la parcel·la domèstica i reproductiva es constitueix com un espai d’identificació personal de les dones “senyores de la casa”, el seu vincle amb el mercat de treball té poc valor identitari.

«A veure, saps què passa? Que jo no he necessitat mai treballar, mai, perquè he viscut en una família d'empresaris i després em vaig casar amb una persona que era empresària... tenia molt de patrimoni, molt poder adquisitiu i a mi em feia il·lusió tindre fills i a ell també i dedicar-me per complet als meus fills, no? Llavors jo penso que pots fer moltíssimes coses... hi ha molta gent que treballa obligatòriament perquè necessita els mil euros al mes per passar... no era el meu cas... llavors pues m'he dedicat a altres coses.»

P: i has trobat mai a faltar el fet de treballar?

«No, gens, gens... mira jo penso que a la vida, hi ha gent que necessita molt el reconeixement professional... necessita que li diguin que val, necessita que li diguin que és un gran empresari... i jo sé lo que jo valc, no necessito ni tindre una carrera universitària... no necessito que ningú em digui: "tu vals..."» [E22=SC:CP:FM]

«O sigui que jo sóc més intel·ligent que les feministes. El que passa és que també sóc una manta perquè no defenso els interessos d'altres persones, entens? O sigui, jo com a burgesa-alta, ho tinc molt més fàcil que una que té un nivell inferior perquè no em cal treballar.» [E24=SC:CP:PAD]

Es tracta de dones que o no han treballat pràcticament mai o que, en cas d'haver-ho fet, ha estat de forma intermitent i discontinua. De fet, aquestes dones poden arribar a reproduir un patró d'inserció laboral similar al de les dones "mestresses de casa", segons el qual el matrimoni i la maternitat trencarien de ple la seva trajectòria professional. Malgrat aquestes connexions, en el cas que les dones "mestresses de casa" recuperin els seus vincles laborals, ho fan des de fórmules precàries com l'economia submergida i/o el treball a domicili i des de la pressió familiar de "complementar" el salari masculí; ben lluny d'això, les dones "senyores de la casa" en cas de recobrar l'experiència productiva, aquesta es converteix en una experiència distreta i ociosa, com una espècie de *hobby*, que els permet escapar de l'avorriments domèstic o satisfer algun projecte personal. En qualsevol cas, les que actualment mantenen algun vincle amb la feina —E21 i E22— no treballen per necessitat econòmica, sinó que la feina és una activitat "més" del seu horari quotidià flexible.

P: què fas en un dia de la teva vida quotidiana?

«Això em recorda una anècdota d'una filla meva de quan era petita, que els dilluns volia ser perruquera, els dimarts jardinera, el dimecres veterinària... acabava la setmana i havíem de seguir tres dies més per fer coses diferents... a mi em passa el mateix... podríem triar avui, si vols. Avui és molt monòton, vull dir, avui serà llevar-me, retocar-me, esmorzar, vindre aquí [*consulta*] i em quedaré fins les nou de la nit. No és un dia prototip base. En canvi, demà em llevaré, m'arreglaré, carregaré el cotxe i aniré a la platja amb una amiga dos o tres dies... és molt poc estructurat. Més que monòton o rutinari és molt poc estructurat perquè em dedico a diferents coses, em dedico també a viure bé i és un compendi de tot... hi ha dies que tinc feina, hi ha dies que no... també ha sigut una actitud d'alliberar-me de compromisos per poder atendre altres temes de tipus familiar...» [E21=SC:CP:PAD]

La feina també es viu com un mecanisme per satisfer un desig altruista d'ajudar als altres però no per satisfer una "identitat professional".

«A veure el tipus de negoci que he muntat, té un futur que és un tema d'ajuda als demés, o sigui no és un negoci, o sigui ara estic començant, ara sí que necessito rendibilitzar-lo... i necessito vaja fer números i tal... però jo ho faig amb una intencionalitat de que en un futur... tot lo que guanyi aquest negoci o una part vagi a un tema benèfic... no és tant de dir: “em vull enriquir”, perquè primera no ho necessito, jo per altres cantons tinc ingressos i tinc un nivell de vida que ni molt menys necessito això. El que passa que això és una cosa que penso que si funciona en un futur, puc tindre uns diners per poder donar a algun lloc que em faci il·lusió o a algú que ho necessiti... o sigui, el futur d'aquet negoci és una cosa més... com et diria, solidària, no? Més benèfica... no és la meva intenció els diners.»
[E22=SC:CP:FM]

De la mateixa manera, la formació no es veu com una inversió pel futur professional, sinó com una activitat ociosa o una afició personal. Això no obstant, els estudis es duen a terme sempre i quan el “bon funcionament de la llar” no perilli.

«Sempre he considerat que la carrera és una mena de *hobby*. Llavors jo no podia fer patir la meva casa pel meu *hobby*. Jo tenia clar que la meva obligació màxima era que les coses a casa meva amb els meus fills i el meu marit, era una qüestió burgesa, funcionessin... ara, si això no funcionava, lo altre no podia ser.»
[E24=SC:CP:PAD]

Una altra de les activitats que també acostumen a gestionar aquestes dones és el patrimoni immobiliari, a través de la compra, la venda i el lloguer de pisos. En resum, aquest capítol mostra com s'articula la identitat de gènere i de classe i com ambdós fenòmens evolucionen al llarg del cicle de vida i de les diferents situacions de mobilitat social ascendent i descendent. Com veurem al capítol següent, la identitat de gènere i de classe que experimenta cada dona té repercussions clares sobre les pràctiques de cura.

9.

La gestió quotidiana de la cura i l'estructura de classes

«En les famílies normals, realment l'emancipació de les dones és l'esclavitud, perquè treballen doble. Així de clar t'ho dic, en realitat elles fan doble jornada, s'emancipen sí perquè treballen fora de casa, però després arriben a casa i treballen elles i ells no fan res, per lo tant elles fan doble jornada, elles fan la jornada laboral a fora i la jornada laboral a casa, és una emancipació una mica rara... el meu cas és diferent perquè jo tinc dues dones internes de servei i a més no treballa...»

(Fragment d'entrevista d'una dona "senyora de la casa")

INTRODUCCIÓ

En aquest capítol s'exposen les pràctiques principals de gestió de la cura que desenvolupen les dones en funció de la seva posició adscrita de classe. Si bé el *capítol 8* permet situar l'angle de visió que tenen les dones del nexa "treball-família", així com apuntar alguns dels trets identitaris que les defineixen, aquí es posen en relleu les pràctiques i les estratègies concretes que les dones despleguen, amb o sense l'ajuda de tercers, per tal de garantir el benestar quotidià de la llar-família.

Així, aquest capítol permet transitar de la percepció i els imaginaris que embolcallen la cura a les seves possibilitats materials de gestió. L'enllaç entre la dimensió subjectiva de la cura i la dimensió objectiva es concreta en l'*habitus* (de la cura) que fa possible l'harmonia entre "el que es té" i "el que es vol". Dos grans blocs donen forma a aquest capítol; el primer exposa les pràctiques de cura que fan referència a l'execució i la gestió de la cura dels fills i les filles menors d'edat; i el segon bloc enfoca les pràctiques de cura en relació amb la cura de les persones grans dependents. Tots dos blocs centren l'anàlisi des d'una mirada doble: a) tenint en compte l'estructura de classes com a substrat explicatiu de les pràctiques de cura i b) observant les pràctiques en relació amb el vincle que estableixen amb les tres institucions de benestar principals: l'Estat, el mercat i la família.

9.1.

El punt de partida: la dependència dels menors

9.1.1. La gestió familiar

Al *capítol 8* s'ha posat de manifest com la maternitat vertebrava l'experiència subjectiva de les dones de classe treballadora i també de les dones de classe mitjana vella amb aquesta procedència d'origen. La cura dels fills i les filles menors, sobretot en els primers anys de vida, es *reïfica* i essencialitza com a fenomen femení i adquireix un pes simbòlic considerable, alhora que es percep com una pràctica que ha de tenir lloc, sempre que sigui possible, dins la institució familiar. L'imaginari de la "bona mare" passa per allargar el màxim de temps possible el permís de maternitat i procurar externalitzar la cura a una llar d'infants quan el fill o la filla tenen com a mínim un o dos anys de vida. L'ús de recursos familiars per a la cura dels infants, sobretot de la mare, la sogra i la o les germanes, així com també de l'entorn social (femení) més proper —veïnes o amigues—, es valora com la segona estratègia més adient per a la cura dels menors, després de la cura directa de la mare. Així doncs, l'"ideal familiar" articula la visió que aquestes dones tenen de la cura i, per tant, acaba guiant, en la mesura que les possibilitats materials ho permeten, les seves pràctiques de cura.

9.1.1.1. La "bona mare"

L'entitat familiar, i en primer lloc la mare, és qui pot proveir d'una "millor cura" per als infants. És una "obligació femenina" tenir cura de les persones dependents menors i de fet, es considera que ningú pot desenvolupar aquesta tasca millor que la mare. Partint d'aquest raonament, la majoria de dones de classe treballadora reivindiquen la necessitat d'allargar el temps del permís de maternitat, atès que consideren que les setze setmanes que l'Estat ofereix actualment no garanteixen la viabilitat ni del seu "ideal de cura" ni del seu projecte maternal.

«Da mucha penita cuando llevan [*a la llar d'infants*] los niños tan pequeños... yo creo que la maternidad tendría que ser pues hasta los dos añitos o así... Si ahora me dijeras, te han tocado cincuenta mil euros... "¿quieres cogerte una excedencia de más de un año?" Pues sí que la cogería. Me parece muy interesante que los niños pequeños maduren con la madre. Pero no se puede.» [E1=MC:CT:FM]

«Yo sí pudiera, a ver, hasta los tres años, pues al igual sí que me los quedaría cuidándolos yo [*als fills*] y luego ya pues que fueran al colegio.» [E2=MC:CT:FM]

En aquest sentit, l'opció de portar les criatures a la llar d'infants es veu com una pràctica de cura que s'activa "per necessitat", atès que, per qüestions econòmiques, la

mare no pot decidir deixar de treballar remuneradament al mercat de treball. Aquesta opinió és compartida també per les dones de generacions més grans.

«A ver... no te puedes quedar en casa con los niños si no tienes medios, pero si tú tienes dinero y te puedes quedar con tus hijos, pues lo veo bien.» [E2=MC:CT:FM]

«A mí me da pena. Yo que los lleven con tres meses y así, pobres, para ir a trabajar pues yo lo veo... pero bueno, también pienso que se han de pagar las hipotecas y todo y no hay otra que llevarlos (...) Pero si se pudiera escoger, yo creo que tendrían que estar más con sus madres. Por lo menos hasta un añito o... pero yo veo que las guarderías son también duras para los pequeños, pobres.» [E4=MC:CT:PAD]

La llar d'infants es pot veure com una fórmula que pot alliberar a la mare en moments d'alta càrrega o estrès familiar. Ara bé, en aquests casos torna a aparèixer la idea segons la qual els infants no hi haurien d'anar fins, més o menys, haver complert el primer any de vida.

«Con la niña es como el que está enganchado a una droga, ¡que quiere dejarla pero no puede!» ¡Pues me está pasando lo mismo con ella! No, no... te prometo que es verdad, ¿eh? Que la tengo que dejar a la guardería por su bien y por el mío... yo creo que ya tendrá once meses... hay muchas madres que los llevan a los cuatro meses... y ay, da mucha penita.» [E1=MC:CT:FM]

P: ¿Y a qué edad llevaste a los niños a las guardería?

«Al niño lo llevé un año, de dos a tres años... antes no quería... (...) Sí, porque a esa edad hacían ejercicios y hacían actividades, entonces era, digamos un entretenimiento para él... y yo aprovechaba que estaba en casa con mi madre pues para arreglarle fotos, haciéndole cosas... digamos que, en parte también un poco para descansar yo.» [E2=MC:CT:FM]

Aquesta mena de "mística maternal" també apareix en el cas de les dones de classe mitjana vella que provenen d'una família d'origen de classe treballadora. Tant si han portat els fills o les filles a la llar d'infants, com si no ho han fet, els exemples d'E16 i E23 evidencien la força simbòlica de l'"ideal familiar" i de la "bona mare" en tant que cuidadora principal.

«Los niños tiene que estar con la madre y pienso que no es una cosa anticuada ni nada. Pienso que los niños lo necesitan, o sea, los niños... el bebé necesita una referencia y esa referencia se la da su madre... o sea, por muy buena persona profesional, no es lo mismo... yo no digo que los niños vayan un tiempcito corto a un sitio donde estén cuidados, para que la madre o el padre pueda hacer una serie de cosas, pero la base principal, o sea, yo lo veo un error, vamos... y yo lo he hecho, ¿eh?» [E16=O:CMV:PAD]

«Hay madres que llevan a los niños a la guardería con seis meses... y en este sentido yo me siento muy afortunada y gracias a Dios he tenido la suerte de poderlas cuidar... hay un montón de gente que les encantaría estar y no han podido... entonces por eso no me quejo porque es que tengo muchísima suerte en

ese sentido... claro, las podría haber metido, a las niñas, ya desde un principio a la guardería pero mira, escogí esto y no me arrepiento, estoy contenta. Me lo podría haber permitido y ponerme a trabajar... pero prefería pues no tener mi sueldo y cuidarlas a ellas.» [E23=O:CMV:FM]

Aquestes dones veuen les llars d'infants com un últim recurs per a la cura. Hi ha certa resistència a la institucionalització de la cura que —com veurem a l'*apartat 9.2.*—, s'intensifica molt més en relació amb la cura de les persones adultes dependents. La llar d'infants s'associa a un espai de sociabilitat i de contacte amb el món extradomèstic que pot oferir noves eines d'aprenentatge per a les criatures però, en cap cas, un tipus de "cura millor" a la que pot oferir la mare. De fet, una de les crítiques que les dones de classe treballadora —adscrita i d'origen— fan a aquest tipus de centres és la manca d'afectivitat i d'atenció emocional cap als menors.

«Pero los niños tienen que estar con las madres... con los padres sobre todo, con el padre o la madre... por lo menos hasta los dos años... que vayan un tiempcito sólo...»

P: ¿Pero qué problema le ves al llevar a los niños temprano a la guardería?

«Pues las carencias afectivas, o sea, se notan mucho.» [E16=O:CMV:PAD]

«Volia disfrutar-ho i que ells disfrutessin d'una mare, o sigui que ells sàpiguen lo que és una mama, que ells sàpiguen que tenen una mama que els estima. Llavors no sé, evidentment, ara fan la seva, surten, entren i van... però bueno, saben que tenen a la mama i que han tingut la mama quan ha calgut... que a veure, que no vull dir que la mama que deixa el nen a la guarderia sigui menys... no és això, eh? Però jo crec que estan millor amb l'amor de la mare...» [E6=O:CT:FM]

En qualsevol cas, moltes de les dones més joves es troben en un dilema: escollir entre treballar al mercat de treball, i destinar quasi la totalitat del sou a pagar la llar d'infants, o abdicar del seu projecte professional per poder cuidar dels fills o les filles menors, sota la inseguretats que genera viure només del salari masculí. La precarietat i el dèbil *poder social de negociació* (Villa, 1990; Prieto, 1994) de les ocupacions on s'insereixen les dones més joves fa que el cost d'oportunitat que tenen aquestes dones a l'hora d'inclinar-se cap al projecte maternal sigui molt baix. En efecte, la convergència d'una ocupació vulnerable i mal remunerada amb la fantasia d'un projecte familiar ferm, fa que la inclinació cap a la primera opció es contempli com una opció coherent.

P: i els vas portar a la guarderia?

«No. Fins els tres anys amb mi i als tres anys al cole. A veure, bàsicament era per un tema econòmic perquè era una passada, caríssim, i lo que guanyava jo per un cantó ho tenia que deixar per l'altre, per tant, vaig decidir que no... em quedo jo i ja està. Per a mi no ha sigut un sacrifici. Els crio jo, els educo jo i ja m'espavilaré. Perquè també, és lo que dèiem, com que tampoc tenies ajuda de fora... o sigui, jo no tenia la iaia que vingués i se l'endugués perquè jo pogués anar fent... no. Jo era jo a casa amb ells i bueno...» [E6=O:CT:FM]

«Yo aquí veo un problema muy grande. Yo por ejemplo ahora pues, como estoy parada, si a mí me ofrecen un trabajo con un horario marcado, yo no puedo negociar, porque es un trabajo nuevo. Entonces, el problema es que si yo tengo que entrar a trabajar a las ocho de la mañana, Pedro [*parella*] va a tener que ir a trabajar más tarde porque la guardería me parece que abre a las nueve. Y se la dejas de ocho a nueve tienes que pagar tres euros y si la dejas de cinco a seis, tres euros más o sea que son seis euros más diarios. Si por desgracia, tal y como está yendo todo, me ofrecen un trabajo de auxiliar administrativa de 900 euros, pues imagínate, pagando seis euros más cada día y pagando la guardería, creo que aquí puede haber un pequeño problema, ¿no? Ahí sí que veo que posiblemente tenga que coger un trabajo mal pagado y que el tema guardería vamos a tener que pagar más de lo que es una rutina normal. (...) Y luego bueno, si les pones comida, el comedor me parece que son cinco euros cada día, claro... lo que pasa es que, bueno, dices, si trabajara por aquí, podría venir a comer los mediodías y me la puedo llevar a casa, pero claro... si trabajo allá, ya no puedo venir cada día a comer aquí, porque son kilómetros. (...) Y otra cosa, ahora por ejemplo, lo que te he comentado antes, yo no puedo entrar en una empresa y decir: “¡oh! ¡Es que yo, hasta las nueve y veinte no puedo entrar, porque claro, la niña empieza la guardería a las nueve!”» [E1=MC:CT:FM]

L'E2, de la mateixa manera que l'E1, també es troba a l'atur. L'absència de la seva mare en un moment donat va decantar la balança cap a l'abandonament del mercat de treball, atès que l'empresa on estava no li assegurava una continuïtat.

«Yo me fui de la empresa porque la situación en la que estaba la empresa no... iba a empezar un ERE temporal y se querían quedar con 50 personas de 400 y poco que éramos... y el personal de la plantilla... pues, imposible de que me quedara... Había mucha gente más antigua, mucho más antigua que yo. (...) Entonces yo en ese momento pedí la cuenta porque digamos que hasta verano estaba mi madre cuidándomela [*a la filla*], pero en verano ya se trasladó a casa de mi abuela y yo no tenía a nadie... y entonces tenía que hacer algo con mi hija, no la podía dejar sola. (...) La empresa daba una oferta de 40 días por año... te hacían un arreglo... o sea... “tú has estado tanto tiempo trabajando, pues tanto dinero”. Entonces yo hice cálculos y dije, “pues mira”, pensé que era el momento de hacerlo porque así podía cuidarme de mi hija y así ya me quitaba de estrés, de la incertidumbre, de saber cuándo iba a trabajar, cuando sí, cuando no... que no sé qué... del estrés de si dejo mi hija aquí o... ¿o qué hago?... y entonces mira, dije: “salgo yo, me desahogo y ya está”.» [E2=MC:CT:FM]

Tant el cas d'E1 com el d'E2 són un exemple de com hi ha una forta influència entre l'esfera productiva i l'esfera reproductiva entre les dones de classe treballadora. És a dir, un canvi en l'àmbit de la producció, com és la rigidesa horària en què es veu cenyida l'E2, trasbalsa la pràctica de cura i obliga a replantejar l'organització de la vida quotidiana. En el cas d'E1, el declivi de l'ajuda materna —àvia— per a la cura de la filla obliga a reconsiderar les opcions laborals i reordenar la gestió de la cura quotidiana.

Al marge del poc *poder social de negociació*, aquestes dones expressen un grau de realització personal a la feina escàs o fins i tot nul que actua, també, com a palanca per decantar-se per l'opció de proveir una cura exclusivament familiar —“femenina”.

Aquesta possibilitat es posa per davant d'altres estratègies de cura — institucionalització o mercantilització— que permeten conciliar l'espai laboral amb l'espai familiar.

«Si hay una persona que ha estado estudiando toda su vida... es lo que te comentaba antes, y necesita trabajar y sentirse bien, no va a querer menos por eso a su hijo... y necesita ir, trabajar... distraerse... y luego cuando vuelve pues se encuentra a su hijo... Hay otra persona, o sea, otro tipo de madre, pues que le gusta quedarse con su hija todo el día... y no lo sé. Yo como no he tenido esa opción, la otra, poder yo decir, “bueno, como yo he estudiado esto, quiero ejercer de esto porque me encanta y voy a dejar a mi niño con una chica de confianza”. Pues si a lo mejor hubiese tenido esa opción, a lo mejor lo hubiera hecho, pero como no la he tenido... (...) En el trabajo te distraes pero no es una cosa que... al final... ni “fu ni fa”... ¡pues para eso me quedo con mi niña!» [E23=O:CMV:FM]

Una altra manera d'assolir l'“ideal familiar” vinculat a la maternitat és mitjançant el desenvolupament d'activitats a l'economia submergida, que permeten flexibilitzar l'estructura horària laboral i cenyir-la a les necessitats entorn de la cura. A tall d'exemple, el treball a domicili és una opció que assegura la proximitat maternal en relació amb els fills i les filles, sense deixar de participar en una activitat remunerada.

«Jo els primers anys, al principi de tot, tant quan va néixer el Carles [*fill 1*] com quan va néixer l'Adrià [*fill 2*], jo vaig decidir treballar a casa precisament per poder estar per ells... jo abans treballava de modista però en una tenda... els hi feia els “arreglos” dins de les tendes... però quan vaig tenir el Carles vaig decidir que no, que em quedava a casa amb ell, que continuava cosint, que continuava treballant però a casa amb ell. (...) Jo vaig prioritzar, a veure, evidentment no puc estar a casa sense fer res perquè necessites portar diners a casa, necessites treballar, amb un sol sou no es pot viure... bueno, prioridades... no puedo permitirme trabajar fuera de casa y pagar canguros... ni quiero... puedo trabajar en casa a mi ritmo, igual gano algo menos, pero gasto menos... i ja està... y los niños están conmigo (...) Llavors, m'ho muntava a casa. Jo tenia el meu horari... em muntava jo el meu horari dins de casa, me l'adaptava a ells... que ells dormien? Doncs aprofitava aquella estona per treballar, de tal hora a tal hora... ells es despertaven? Doncs a partir d'aquella hora era quan em tocava a mi fer coses de la casa o estar per ells o el que fos... que tornaven a dormir... llavors, tornava a treballar o a vegades treballava a la nit. Havia arribat a fer-ho... d'estar per ells durant el dia i jo treballar si era urgent a la nit.» [E6=O:CT:FM]

Si bé l'economia submergia permet adaptar l'horari laboral a les necessitats de cura de les criatures, també es produeix l'opció inversa, en què l'horari de cura dels menors s'adequa a l'horari laboral de la mare. Portar els fills i les filles a la feina, quan aquesta ho permet, també és una pràctica comú entre aquestes dones i que, en alguns casos també han viscut durant la seva infància.

«Jo la nena me la porto aquí [*feina*]. Això és com casa meva ja. Quan em toca a mi, me la porto aquí i ella va donant voltes i jo vaig repassant [*és treballadora de la*»

neteja]. Perquè ella és molt responsable, és petita però... i els cap de setmana també me la porto.» [E5=O:CT:FM]

«Los niños cuando salían del cole venían a la tienda (...) Yo a las cuatro o a las cinco los iba a buscar a la escuela y... abríamos dos tardes, los martes y los viernes y entonces los martes pues se venían para la tienda y estaban por aquí.» [E16=O:CMV:PAD]

«De hecho, mi madre, cuando yo era pequeñita, me llevaba su trabajo porque trabajaba en la cocina de un convento de monjas, en la Seu, y yo sé que me llevaba allí. Pocos recuerdos tengo, pero yo sé que ella estaba trabajando y yo estaba por allí con las monjas. Supongo que no le quedaba más remedio que acarrear conmigo.» [E1=MC:CT:FM]

Tot i que l'“ideal familiar” és el que domina l'imaginari de la cura d'aquestes dones, les generacions més joves difícilment es plantegen abandonar definitivament el mercat de treball; una pràctica que, tot i no ser homogènia entre les generacions més grans sí que es donava de forma més recurrent. Les dones més grans de classe treballadora recorden com la renúncia al treball remunerat era habitual quan arribava la maternitat; l'escassetat de llars d'infants i l'absència de la figura de les àvies i els avis com a cuidadors suplents de la mare no deixava massa marge de maniobra.

«Antes no había tantas guarderías y cuando hubiera una, tenías que hacer una solicitud para que entrara... claro, mi marido todo el día trabajando, yo tenía que llevar la niña a casa de mi madre que me la cuidara también, pues claro, ya a los tres años ya me dijo mi marido: “pliega y estate aquí con la niña porque sino...” ¡claro! Y cuando habías plegado, tenías que ir a buscarla y todo el jaleo, aquello... era muy... no como ahora que hay muchas comodidades... y entonces claro, mi hija no fue a la guardería y mi hijo tampoco... como yo estaba aquí en mi casa, que yo plegué, pues yo (...) Porque antes no es como ahora... ahora cuando los hijos tienen críos, de seguida los abuelos ¿eh? Y antes no era así... te tenías que apañar y cuando llegaba ahí, de ahí no puedes pasar y a plegar. Antiguamente era así, todo.» [E3=NO:CT:PAD]

9.1.1.2. El suport familiar i la xarxa social

L'“ideal de la cura” considera la família com la institució primària i idònia per a proveir la cura dels fills i les filles menors. En primer lloc, la “bona mare” és la que pot estar el màxim de temps possible amb els seus fills i/o filles però, en cas que aquesta no estigui disponible, l'externalització de la cura a la mare, i sinó a la sogra, s'instaura com el segon denominador comú de les pràctiques de cura de les dones de classe treballadora. En cas que les dones no abdiquin del mercat de treball per a cuidar dels seus fills i/o filles, l'àvia materna és la qui agafa gran part del pes de la cura fins que s'externalitza a la llar d'infants. En alguns casos, la contribució que fa la mare per alliberar càrrega reproductiva a la seva filla és considerablement significativa.

«Desde que yo empiezo a trabajar después de los cuatro meses de baja hasta que lo meto en la guardería, lo ha cuidado mi madre... se lo llevaba a las seis y cuarto de la mañana y yo hasta y media no entraba... entonces me iba al trabajo y salía a las doce y veinte, que entonces hacía la jornada reducida, me iba a comer a casa de mi madre, me quedaba allí todo el día o toda la tarde, depende... o me iba a casa. (...) Entonces cuando Juan [*fill 1*] tiene dos años, lo meto en la guardería.»

P: ¿Tu madre trabajaba entonces?

«Mi madre no trabajaba. Ella se jubiló justo cuando nació el niño... y entonces me lo llevaba. Yo luego, después de comer, lo llevaba a la tarde y lo recogía a la guardería otra vez. (...) Mi madre decía que se encargaba ella, que así era una distracción y un ahorro, me lo cuidaba ella.»

P: ¿Y con la niña?

«Y cuando nació Paula [*filla 2*] mi madre vivía con nosotros... me cambié el horario, lo llevaba yo al cole y yo me iba a trabajar. Cuando salía, me iba para casa y mi madre ya lo tenía todo hecho. O sea, me recogía las cosas, la bañera, limpieza, plancha... bueno, a veces me enfadaba y le decía que no hiciera tanto, o sea, que estuviera más por la niña y que dejara de limpiar, ¿no?» [E2=MC:CT:FM]

Els sogres també intervenen en el procés de transvasament de la cura entre generacions.

«Pues la dejaba con mis suegros, me iba a trabajar, lo que sí que les pedía era que me dejaran salir para darle la comida a la niña, salía, le daba de comer a la niña y volvía a entrar a trabajar... y cuando terminaba, me cogía mi niña, me iba a mi casa con el autobús y ya está, entonces empezaba a hacer las tareas de mi casa... Después ya la puse en una guardería... y entonces mis suegros la iban a recoger al mediodía... se la traían a casa y entonces yo la recogía de casa de mis suegros.» [E7=O:CT:PAD]

L'adscripció actual a la classe treballadora o bé l'adscripció per origen són dos aspectes imprescindibles per explicar la contribució intrafamiliar que es produeix entre mares i filles en relació amb la cura quotidiana dels fills i les filles menors. En canvi, la pertinença generacional no traça distincions importants envers aquesta qüestió. En quasi tots els casos de les biografies de les dones de classe treballadora —adscrita o d'origen—, la mare ha estat un pilar fonamental per a la cura dels fills i les filles, de la qual hagués costat molt prescindir-ne. Només es donen dues situacions en què hi ha una absència d'aquest transvasament de la cura de mares —àvies— a filles: quan hi ha una distància geogràfica notòria entre el lloc de residència de la mare i de la filla i quan la maternitat es produeix a una edat tardana, moment en què les probabilitats que els pares es trobin en una situació de dependència són més elevades. És el cas d'E1 i d'E6 —posició adscrita— i d'E10 —de classe mitjana nova però de posició d'origen de classe treballadora.

P: ¿Y te ayuda tu madre o tu suegra con la niña?

«No. Nadie me puede echar un cable. Estoy las veinticuatro horas con la niña. Cuando empiece a buscar trabajo ya veremos qué hacemos, pero las madres están muy mayores para cuidar de la niña... tienen artrosis, tienen desgastes, están muy torpes... dejarles la niña sería un castigo muy grande para ellas.» [E1=MC:CT:FM]

P: i reps ajuda de familiars? D'algú que et pugui donar un cop de mà?

«A vegades dels meus sogres, però els meus sogres són gent molt gran i no tenen ànims per estar pels nens... ni ànims ni ganes.» [E6=O:CT:FM]

P: has tingut algun tipus d'ajuda amb les criatures?

«No... ni cangurs, ni iaies... res! No perquè els meus sogres viuen a Malgrat de Mar. A més a més, els meus sogres "tienen sus historias"... tenen un hort! Ella va al gimnàs... va a pintar, vull dir que tenen els seus rotllos... potser algun dia els hi pots dir: "podeu baixar? Però no. (...) O allò de dir: "cada dimarts et vindrem a buscar als nens que ens anirem a berenar junts", no? Hi ha iaies que ho fan!» [E10=O:CMN:FM]

De fet, les dones que no poden gaudir d'aquesta "solidaritat" entre dones de diferents generacions tendeixen a valorar aquest suport que, d'altra banda, observen amb certa nostàlgia. Consideren que l'augment de les famílies nuclears a les grans ciutats en detriment de les famílies extenses suposa un retrocés per a la gestió quotidiana de la cura.

«Abans penso que amb les famílies aquelles que eren extenses era molt fàcil ser mare. Molt més fàcil! Tu no estaves sola, diguem-ne, tenies a la tia que t'aconsellava tal cosa, a la iaia que et deia no sé què: "ah sí! Ves, ves, que ja me'l quedo jo!" O sigui, tu sempre estaves com molt recolzada i molt acompanyada. Però avui en dia, ser mare en la solitud és molt dur, eh? Però molt dur! Més del que la gent s'imagina, i llavors, moltes vegades, t'ho diuen, no? O sigui, mames allò de dir: "és que és tan dur ser mare!". I dic: "és que és duríssim ser mare" (...) Jo recordo un dia que va venir la "abuelita" que llavors tenia vuitanta anys, que me la van deixar els meus sogres... pues aquell dia el recordo, perquè tenia uns ulls al menjador que miraven al nen, vale? Llavors jo podia estar a la cuina, cuinant, o anant al lavabo, o dutxant-me, perquè tenia uns ulls que miraven al nen... jo aquell dia el recordo, saps?» [E10=O:CMN:FM]

Al marge de les "àvies cuidadores" com a recurs predilecte per a la cura dels filles i les filles, l'ajuda de les germanes és un altre recurs que, si bé ocupa un lloc complementari en la xarxa familiar, s'empra en els casos que l'àvia no està disponible.

«Esta hermana es la que más me descarga con la niña. Es la que le digo: "oye" porque ella trabaja sólo tres horitas al día, plega a las doce, y cuando me apetece le digo: "oye, ¿por qué no te vengo a buscar a las doce y te vienes a pasar el día a casa?". Y bueno, ella sí que me ayuda mucho pero con la niña, ¿eh? No le pido que me haga faena de casa... pero con la niña ¡es una pasada!» [E1=MC:CT:FM]

A vegades, l'ajuda de la germana pot arribar a ser remunerada.

«Entonces busco colegios para la grande, en Cerdanyola, y me traigo conmigo a mi hermana, la pequeña. Me la traigo yo para acá... y se queda en casa a dormir y todo... para cuidar a las niñas. Y le pagaba, a ella sí le pagaba (...) Era como un canguro pero que era mi hermana y se quedaba en mi casa y yo estaba tranquila porque me llevaba las niñas, ¿eh? Y así, unos cuatro años, hasta que mi hermana ya encuentra trabajo y ya dice que se tiene que ir.» [E8=O:CT:PAD]

Per tant, els vincles socials que s'estableixen entre els membres de les famílies de classe treballadora continuen sent estratègics per a la promoció i el manteniment del benestar quotidià. Tot i això, la canalització de la cura a la mare o a la germana es complementa, en molt casos, amb l'externalització de la cura a amigues i/o veïnes. La xarxa social d'amics i coneguts és, en aquest sentit, un recurs essencial que complementa l'ajuda de la xarxa familiar i que s'utilitza de forma assídua.

«La vecina ya ha dicho que si algún día tiene que ir a la guardería a buscar a la niña, que ningún problema, como le gustan los niños... piensa que aquí arriba tampoco tenemos un entorno así de mucha gente porque tengo muchos sobrinos que están encantados con la niña pero viven lejos... entonces no puedes tirar de ellos... yo sólo puedo tirar de la vecina y no quiero hacerlo por no abusar... pero bueno, si es necesario tiraremos.» [E1=MC:CT:FM]

«La abuela, la abuela Isabel, mi suegra, ella la llevaba al cole. Y luego sino pues la chica de al lado, que iban al mismo colegio pues. (...) Luego ya la abuela se puso mala también y ya no podía, pobre... y entonces me lo combinaba con una chica. Ella llevaba a una hora y llevaba la mía también y luego yo iba por la tarde y recogía a las suya... porque ella trabajaba por la tarde y yo por la mañana... y sí, siempre me lo he combinado.» [E4=NO:CT:PAD]

«Jo estic estudiant i tinc una amiga que me la recull i me la porta a casa dels meus pares, i quan jo surto a les nou i quart de l'escola d'adults me'n vaig a recollir la nena i a les deu menys algo entrem totes dues a casa. La poso al llit perquè ja ve sopada i banyada, això ho fa la meva mare (...) I amb la veïna és puntual. És una senyora que està sola i tal vull dir que no...» [E5=O:CT:FM]

«Luego los horarios nos fueron cambiando, ¿vale? Hacíamos otros turnos. Si yo trabajaba por la mañana pues las llevaba Paco [*marit*] a la guardería y a veces se las dejaba a la vecina y la vecina me las llevaba a la guardería o sea que las dejaba arregladitas antes de irme, se las dejaba allí y después me las llevaba y luego las recogía yo.» [E7=O:CT:PAD]

El vincle social que es crea “entre dones”, normalment d'una mateixa posició de classe, entorn de la gestió quotidiana de la cura s'emmarca en un context on destaquen les relacions recíproques. En certa manera, són relacions que són presidides per un “consens de classe tàcit” que veu en les relacions de base veïnal i d'amistat una possible via resolutiva als problemes de gestió de la cura. L'equilibri “producció–reproducció” de les dones de classe treballadora i que, a més a més, són mares, s'experimenta des de la constricció material i la baixa capacitat d'elecció i, en aquest sentit, la “solidaritat familiar” i la “solidaritat de classe” són dos valors bàsics per a l'experiència quotidiana.

No obstant això, els rols de gènere s'actualitzen i reforcen en totes dues fórmules de reciprocitat, de manera que l'intercanvi entre dones de la mateixa classe no troba el seu equivalent material en l'àmbit de les relacions entre gèneres, les quals romanen estables. Les dones són les proveïdores directes i indirectes de benestar, ja sigui com

a “mares” o com a “dones suplents” de la mare. La negociació diària de la cura, per tant, continua sent un afer que no escapa de la divisió sexual del treball.

9.1.1.3. La cangur com a recurs excepcional

En moments determinats, la xarxa familiar i la xarxa social més propera no està disponible per a substituir l'absència de la mare o el pare. És en aquesta tessitura de “buit de la cura” que es planteja la possibilitat de remunerar a una persona externa que es pugui ocupar, en moments puntuals, de la cura dels fills i de les filles. L'ajuda d'un o una cangur és segurament l'única, o quasi l'única, fórmula mercantil que les dones de classe treballadora empren o han emprat al llarg de la seva vida. Es tracta d'un recurs que s'activa en situacions d'urgència, en què la impossibilitat d'atendre la cura dels menors per part de la mare i del pare, així com de la resta de persones possibles — familiars, amigues i veïnes—, obliga les dones a cercar mesures excepcionals al mercat.

La salarització d'una persona externa per a la cura dels infants, en tractar-se d'un recurs extraordinari i ocasional, sovint és un recurs criticat i altament jutjat per a les dones de classe treballadora. Es valora com una “elecció obligada” que han hagut de prendre en moments puntuals atesa l'absència d'alternatives viables i que, a més a més, es vincula amb una mala experiència.

«Jo tenia el problema de qui el portava al cole i jo només necessitava a una persona que vingués al matí, l'ajudés a vestir-se o lo que fos, li posés l'esmorzar i el portés al cole. Res més, una horeta... i no vaig trobar a ningú com Déu mana, vale? Perquè venia una i a les dues setmanes em deixava plantada. Una no va arribar ni a venir, em va dir que sí i no va arribar ni a venir. (...) I ha sigut l'única vegada que he tingut cangurs aquí casa o sigui que “no llegó ni a dos semanas” (...) Jo havia posat anuncis, jo havia trucat per telèfon, havia posat anuncis allà al casal de joves, m'havien arribat a trucar, em demanaven un ull de la cara per una hora... per una hora? O sigui per una hora i mitja! O sigui era allò de dir... em demanaven una burrada! Una em va arribar a demanar casi 300 euros al mes per una hora al dia! I jo pensava “porfavor, o sea... “es que para eso dejo de trabajar”» [E6=O:CT:FM]

Altrament, el valor que, com s'ha vist al *capítol 8*, les dones de classe treballadora atribueixen a la seva capacitat de “solvència domèstica i maternal” es pot posar en dubte amb l'externalització de la cura a una cangur. La resistència a aquesta pràctica es justifica, per tant, sota el principi de la idoneïtat de la “bona mare”. La negociació a mercantilitzar la cura dels fills i les filles no només pot respondre a una manca de recursos econòmics, sinó que, a nivell simbòlic, es viu com una opció que reflecteix el “fracàs maternal” que exigeix la identitat femenina d'aquestes dones. L'autogestió familiar de la cura s'experimenta com una opció que demostra, en certa mesura, la

capacitat d'autosuficiència de la mare i, en aquest sentit, la pràctica de la mercantilització queda exclosa de l'*habitus de la cura*.

«No, ni té res a veure amb els calers, sí que és veritat que ara anem tots una miqueta ofegats, no? Suposo que això és general, no? Però si tingués calers la nena per suposat que no me la cuida ningú que no sigui de la meva família, això claríssim. (...) I ja et dic que no es tracta de diners, eh? A més a més, sempre em munto la meva vida... ara tot i que la meva situació és una mica així complicada, sempre em munto la meva vida... pensant en la meva filla primer.» [E5=O:CT:FM]

P: i creus que si econòmicament t'haguessis pogut permetre un cangur, l'haguessis agafat?

«No... jo penso que ja ho tenia més que assumit, per tant, em semblava bé quedar-me jo amb ells [fills]. Perquè a més, era això. Podent estar amb ells... pobres... no sé... és que sinó tampoc els disfrutes perquè, jo què sé... és tot, quan els hi surt la dent, quan comencen a caminar, quan els hi treus el bolquer, o sigui, tot això ho passes tu... sinó ho passa un altre per tu.» [E6=O:CT:FM]

9.1.2. La gestió híbrida: família, Estat i mercat

L'ordre de prioritats en la gestió de la cura entre les dones de classe treballadora es podria enumerar de la següent manera: 1. Família, a poder ser la mare; 2. Xarxa social; 3. Llar d'infants, quan la renda ho permet i després d'una maternitat llarga i 4. Mercat, mitjançant la remuneració de tercers persones en moments puntuals. Aquesta ordenació no queda tan clara en el cas de les dones de classe mitjana nova per dues raons bàsiques: d'una banda, són dones que, atesa la seva "identitat ambivalent", busquen un "equilibri ideal" entre el treball productiu i el treball domèstic i de cura i no estan disposades a sacrificar cap d'aquests dos àmbits; i de l'altra, es tracta de dones que, en molts casos, han experimentat una trajectòria de classe ascendent i que combinen alguns trets propis de la classe treballadora amb d'altres propis de la classe mitjana nova.

Les dones de classe mitjana nova amb un origen de classe treballadora, però, conserven un imaginari de la cura basat en la seva infantesa, en què el suport familiar és la base principal del benestar quotidià. Ara bé, la seva posició adscrita de classe els permet disposar d'una capacitat d'elecció més àmplia en la gestió de la cura que les dones de classe treballadora, ja sigui perquè disposen de més poder adquisitiu o bé perquè tenen certa autonomia i una major elegibilitat horària a la feina; un avantatge que, en alguns casos, també té la seva parella o cònjuge.

«Tampoc m'he perdut res massa important de la seva vida, fan coses a l'escola, fan un festival de no sé què, pues jo me'n vaig de la feina, o sigui... tinc aquesta flexibilitat... i després potser estic aquí treballant fins l'una de la matinada, saps?»

P: i el seu pare també ho pot fer això?

«Bueno... fins l'any passat com que havia de portar els nens a escoles diferents perquè la petita encara no feia primària, llavors portava primer a un, després a l'altre i arribava a la feina a les onze, en principi. Llavors feia d'onze a vuit. I aquest any va dir que entraria a les deu i sortiria a les set. (...) La propietària de l'empresa és d'una ONG, vull dir, que hi ha alguna persona amb qui pot parlar d'aquestes coses, no? De com s'organitzen els horaris i així.» [E9=O:CMN:FM]

«Jo vaig tenir molta sort a l'empresa on treballava... clar quan vaig tenir la nena, ja feia onze anys que treballava allà... i llavors, pues bueno, quan vaig dir que estava embarassada i tal, me'n recordo, per exemple, que la nena va néixer el gener i jo havia de reincorporar-me després de Setmana Santa... i a l'empresa em van dir: "ah, vostè no cal que torni fins el setembre!".» [E12=O:CMN:PAD]

En el cas d'E9, tot i que la logística familiar té un paper clau en la gestió de la cura quotidiana, ella és conscient que si no hagués pogut comptar amb aquest suport, tant ella com la seva parella haguessin pogut optar per un canvi d'horaris laborals.

«Sé que sinó estic amb els nens, els nens estan ben atesos, vull dir que no... que no els deixo ni amb algú desconegut, ni amb algú que no estiguin a gust, ni... no. Clar que és això que faig moltes coses també perquè tinc aquest suport, aquesta logística familiar sinó... sinó hagués tingut la meva mare... suposo que o jo hagués treballat menys o haguéssim fet més combinació d'horaris... mitja jornada els dos, saps allò que t'ho pugués combinar. Però jo trobava important que el primer any o fins que no ens poguéssim comunicar mínimament, de no portar-los a l'escola bressol perquè trobo que s'han de poder defensar i que han de poder demanar les coses... a part que a banda de la meva mare també hi havia la meva tieta.» [E9=O:CMN:FM]

Al marge del major *poder social de negociació* que poden tenir moltes d'aquestes dones en l'àmbit productiu, en comparació amb les seves homòlogues de classe treballadora, també disposen de més recursos simbòlics per poder qüestionar els atributs socials associats a cada gènere. La figura de la "bona mare", en tant que dona entregada completament i exclusivament a la cura dels fills i les filles, deixa de ser l'únic referent femení estàndard. Aquestes dones tenen clar que no volen supeditar el seu "projecte de vida" i/o personal a la seva condició de mares però, tanmateix, tampoc no estan disposades a deixar que succeeixi el procés invers. La satisfacció d'un "projecte de vida" amb múltiples fronts oberts de realització personal —l'oci, la professió, el temps personal, el temps per a estar amb la parella, la maternitat, etc.—, forma part de l'ambició femenina d'aquestes dones, sobretot de les més joves. Ara bé, donar cobertura a la globalitat del "projecte individual de vida" requereix disposar d'una logística de la cura estable i ben articulada, una cosa que no totes poden aconseguir. És aquí quan allò que al principi podia ser un "somni" es pot traduir en un "malson"; un "malson" que, a més a més, si s'abandona pot ser durament criticat per les pròpies "homòlogues de classe".

És evident que, malgrat que aquestes dones no són, ni de bon tros, les que tenen una pitjor situació laboral i econòmica, sí que són, en canvi, les que expressen un major malestar respecte de la gestió del benestar quotidià. Són dones que, paradoxalment, desenvolupen una identitat que reproduïx però que alhora qüestiona la “identitat cuidadora” i, per consegüent, les pràctiques de cura que duen a terme inclouen fórmules híbrides i/o contradictòries de gestió.

9.1.2.1. La maternitat mística i “sobreinformada”

La “identitat ambivalent” i el “projecte de vida” incideixen profundament en els imaginaris de les dones de generacions més joves. Això no obstant, dins d’aquest “projecte de vida”, les dones més joves —E9 i E10— viuen la identitat maternal d’una manera particularment diferent de les dones de generacions més grans. Així, les primeres han estat el target de consum per excel·lència d’un boom informatiu al voltant de la “misticitat maternal” que, lluny de percebre el treball de cura que envolta la maternitat com un “treball”, el redueix a aspectes emocionals i recupera els orígens de l’ideari de la domesticitat. Es tracta d’una idea de la maternitat que, en certa manera, recupera els valors més tradicionals de la *reificació* de la cura maternal però que, en quedar disfressada sota un discurs progressista, universitari i intel·lectual, es presenta com un discurs allunyat de les seves bases més conservadores.

Malgrat que moltes d’aquestes dones mantenen un esperit crític amb alguns d’aquests arguments, la seva pràctica quotidiana s’acaba amarrant d’aquest discurs. Si més no, el que sí que es posa de manifest és una racionalització i una preocupació al voltant d’aquestes qüestions, atès que la maternitat ocupa per al seu grup generacional i de classe un racó privilegiat i que, sovint, és objecte de debat. A tot això se suma que moltes d’aquestes dones tenen professions vinculades amb els anomenats “serveis de la reproducció”, com ara l’educació; un espai on aquest tipus de discussions apareixen amb freqüència.

«Clar! Però tenim un excés d’informació. Avui en dia qui no s’ha llegit l’Estivill? Qui no s’ha llegit el González? Qui no s’ha llegit a la Béjar? A la no sé què? Clar, tothom ha llegit. “Jo he llegit que s’ha de fer així”; “no, jo he llegit que s’ha de fer aixà”; “jo no sé què”... llavors, això ens dóna, penso jo, ens dóna inseguretat. Inseguretat perquè ens arriben tantes informacions diferents, que no saps a quina agafar-te. Primera aquesta, inseguretat... inseguretat perquè les famílies no són extenses, estàs tu sola. Inseguretat perquè... clar! Ostres! Unes paperas, els bolquers, no sé què, uns granets... llavors, estem tan insegures, que això ens genera malestar.»
[E10=O:CMN:FM]

«Precisament també aquest cap de setmana hem estat parlant d’una psicoterapeuta molt famosa que es diu Laura Gutman, que diu que el bebè de zero a dos anys és part de la mare i que són una unitat indivisible i que el pare gairebé amb treballar ja fa prou, no? I joestic totalment en contra del que diu aquesta

dona... o sigui la baixa molt bé, potser això, l'allargues una mica fins els sis mesos o així i molt bé, però jo abans de tornar a la feina ja feia coses... o sigui que per associacions i així...» [E9=O:CMN:FM]

La sobreinformació al voltant de la maternitat pot arribar a produir, com assegura l'E9, un excés d'inseguretat que més que reforçar, debilita les habilitats de cura de les mares. La llar d'infants apareix com un espai institucional que permet delegar la pressió de la "hiperresponsabilitat materna" i que, en cas d'absència dels pares, assegura una "professionalitat de la cura". Per contra, es tracta d'una estratègia que qüestiona la "maternitat *reïficada*" i que, en aquest sentit, és profundament criticada.

«Llavors, què fan moltes mares davant d'aquesta inseguretat? "L'escola bressol, que allà són professionals i me'l cuidaran molt bé". Bueno, potser guanyarà coses aquest fill perquè estarà a l'escola bressol, però potser te'n perdrà d'altres perquè tu ets la mare, saps? I llavors, bueno, pues penso que això (...) I jo penso: "aquest nen, és que està patint un abandó; està abandonat!" Perquè llavors, què? Arribes a casa, just, no? Deus passar per la plaça un moment, el gronxes un moment, arribes a casa, i ja toca sopars, banyeres i anar a dormir. Això és viure el teu fill? Això és viure la creixença del teu fill? No. Clar, llavors, no sé, val la pena que tinguis un fill? A vegades jo m'ho plantejo, amb el que dèiem d'anar a "pinyó", hi ha gent que té fills perquè toca.» [E10=O:CMN:FM]

Així, tenir un fill o una filla "per no estar amb ell/a" és durament criticat, independentment del motiu que hi ha darrera d'aquesta absència. En definitiva, la prioritat per a les dones més joves que han forjat un "projecte de vida" sòlid, és "disfrutar dels fills i les filles", de la mateixa manera que cal disfrutar de la resta d'aspectes de la vida. La qüestió és trobar l'"equilibri ideal" i no fracassar en l'intent de ser una «superwoman».

«O sigui, vaig tenir tant il·lusió quan va néixer el Marc [*fill 1*], que jo crec que el vam sobreestimar, saps? Perquè jo ho volia fer tot, volia anar a tot arreu, saps? "I anem aquí", i també va coincidir que una altra amiga meva havia tingut una nena, i llavors doncs quedàvem i anàvem a grups de lactància, i anàvem a grups de massatges, i anàvem a grups de no sé què... penso que "me pasé", saps? "Me pasé". No calia tanta cosa, de fet, no cal, però clar! Ja teníem un nen, pues ja, "brrrr!!!" Penso que la vam cagar, clarament, no? Però ens va fer molta il·lusió tenir el Marc. Llavors jo vivia la vida, sent mama vint-i-quatre hores al dia i això és molt absorbent.» [E10=O:CMN:FM]

9.1.2.2. L'externalització: "possibles i impossibles"

L'externalització de la cura entre les dones de classe mitjana nova té un component generacional clar. La "mística maternal" que envaeix l'imaginari de la cura de les més joves no deixa de ser un obstacle per a les pràctiques d'externalització —a l'àmbit públic o a l'àmbit privat—, atès que tot allunyament dels vincles afectius i emocionals que tenen lloc a la llar—família, qüestiona la "bona cura". A la pràctica, tot i que la llar

d'infants és una opció de gestió de la cura entre les dones més joves, s'intenta allargar el màxim possible un tipus de cura més "personalitzada", abans de portar les criatures a l'escola bressol. De forma latent, la idea de l'"abandonament matern" dels fills i les filles associat a la institucionalització de la cura torna a emergir de forma inconscient.

«La meva idea era no portar-los [a la llar d'infants] com a mínim fins al primer curs, fins que no tinguessin un any o al voltant d'un any perquè... vulguis que no, pues no sé, jo vull que el nen que si té set pues que es faci entendre, que pugui demanar aigua... perquè no m'agrada això de tenir un nen súper petit a una escola bressol que si el nen no plora pues es queden allà... vull dir que potser està bé però que jo crec que no rebrà tanta estimulació com la que pot rebre si té alguna persona cuidant-lo, no?» [E9=O:CMN:FM]

O, en un altre cas, s'observa un penediment de la mare d'haver optat per l'escola bressol.

«És que a vegades, vas tant a pinyó... que dius: "si no calia". Clar, hagués anat millor, tots haguéssim anat millor, els nens no els hagués hagut de despertar, no haguessin hagut de córrer, jo no m'hagués posat nerviosa... clar! I són coses que a vegades, penses i dius: "però si vaig ser ben tonta, eh?" És que no la necessiten l'escola bressol; no fa falta". De fet ara, amb l'Aniol [fill 3], em sap tant de greu portar-lo, vull dir, he fet la preinscripció, però si puc, no el portaré.» [E10=O:CMN:FM]

De fet, es creu que només pot ser una "bona solució" si es fa una externalització parcial de la cura que permeti a la mare satisfer el seu projecte maternal i el seu "projecte de vida".

«Bueno, llavors l'escola bressol, jo penso que està bé, no? Però que estaria més bé si no fos a «full-time» els nens allà dintre, sinó que fos més compartit... tres horettes, el nen que estigui allà, la mare també té l'estona per anar a la plaça, anar a fer feina, anar a fer encàrrecs i llavors que reculli la seva criatura. Seria lo ideal, perquè el nen s'ha "empapat" d'una estona social amb altres infants com ell, però llavors té la seva mare que és amb qui ha de tenir més lligam els seus tres primers anys de vida. Qui no té més remei, que els deixi tot el dia, però bueno... em sap greu a mi, eh? Perquè penso que aquest nen estaria molt millor amb la seva mare, vale? que no jo [E9 és mestre d'una escola bressol] amb divuit... que jo, li puc oferir què? Cinc minuts de temps exclusius en aquest nen al cap del dia? Llavors, penso que es perden aquests moments d'exclusivitat amb un adult, per tant, penso que "ni tanto, ni tan poco", no? O sigui poder deixar el nen tres hores a l'escola, tu tens una estona lliure per a les teves coses, llavors, pues que gaudeixi de tu. Perquè a aquella edat, aquell any i mig no es tornarà a repetir mai més. Llavors penso que moltes mares es perden la creixença dels seus fills, val? És que socialment penso que tampoc no ha estat casi ni ben vist ser mare només. Socialment, sembla que tu hagin de "produir".» [E10=O:CMN:FM]

L'externalització de la cura a l'àmbit privat, mitjançant la contractació d'una cangur, tampoc no és una opció que entri en l'imaginari d'aquestes dones més joves, a no ser que es tracti d'una persona d'extrema confiança.

«No, cangur jo crec que no ho faria perquè pfff... o realment coneixes molt a algú o jo no m'hagués arriscat, o sigui ja m'ha costat pensar ara de bueno... de deixar algú que netegés casa meva, com puc deixar que algú estigui amb el nen o amb la nena?» [E9=O:CMN:FM]

El cas d'E10 és un exemple de com la idea d'agafar a una persona externa durant la maternitat dels seus dos primers fills formava part del seu conjunt d'"impossibles".

«És que hi ha vegades que vas "a pinyó" a la vida, i això és un fallo. Perquè després, a més a més, el pròxim any, és que ho vam fer fatal! Em dic: "és que vaig ser "gilipolla" o què?" (...) Cada dia, a les vuit del matí, havíem d'estar a la Trinitat, a l'escola bressol. Vol dir, lleva't a les set... m'arreglava, "ta-ta-ta", esmorzava, preparava tot, i ara els nens, els vestia, cap a la Trinitat, que a les vuit havia d'estar a la Trinitat, vale? Per fer tres hores i mitja d'escola, perquè a les dotze els recollia... quarts de dotze, abans de dinar. (...) Només feien tres hores i mitja d'escola, i per això, clar, llavors penses: "és que vaig ser tonta". Jo corrent dels nervis pel matí, a vegades amb la ronda embussada, els dos plorant perquè no havien esmorzat, bueno... jo dels nervis... i tot això, jo estava pagant de l'escola bressol 90.000 pessetes. Per 90.000 pessetes no hagués tingut aquí una dona que em venia i estaria aquí quatre hores al matí? A que sí que ho hagués tingut? Pues vaig ser tan tonta que això ni ho vaig pensar! Bueno, ni jo ni l'Enric [parella]. Ni se'm va passar pel cap aquesta opció.» [E10=O:CMN:FM]

De forma diferent, les generacions més grans —E11 i E12— van gestionar la cura de les criatures des d'una perspectiva eminentment "pràctica". Aquestes van optar per una gestió de la cura que compatibilitzés els seus horaris laborals amb els seus projectes personals, però sense transcendir als aspectes més idealistes i deliberats que expressen les dones més joves al voltant de la maternitat. Normalment aquestes dones van combinar la llar d'infants amb cangurs, amb el suport excepcional dels pares.

P: vas portar la nena a la llar d'infants?

«Sí... i no em va costar gens... no, potser no he sigut una mare molt profunda però vaja, jo sabia que ella estava ben atesa... em va costar? Em va costar que la nena va fer vaga de fam, als vuit mesos no menjava! Però a part d'això...» [E12=O:CMN:FM]

«Llavors conforme ell [marit] va agafant més responsabilitat amb la seva feina doncs a casa vas veient que no pots amb tot, perquè llavors jo també tenia les meves reunions, era una cooperativa de mestres que havien de lluitar molt per portar la gestió de l'escola, després el fet de poder créixer tu de fer cursets. (...) Aleshores va ser quan ja ens vam plantejar perquè llavors econòmicament ja anàvem un pelet, una miqueta més bé, el tema cangurs.» [E11=O:CMN:FM]

9.1.2.3. La logística familiar i el “projecte de vida”

A diferència de la classe treballadora, el suport familiar no és necessàriament un recurs substitutiu de la “mare-treballadora”, sinó un recurs que permet guanyar temps per a altres activitats de tipus personal, associatiu i/o professional. Sobretot per a les dones de classe mitjana joves, l’ajuda de l’àvia no és només un recurs que s’activa per estricta necessitat, sinó un recurs que els permet equilibrar el seu “projecte de vida i/o personal” amb el seu projecte com a mares.

«Si tinc alguna reunió o tinc alguna història o em quedo per acabar alguna cosa, sempre hi ha el comodí de ma mare que pot estar per recollir-los. De fet amb ma mare ens parlem cada dia, ens truquem cada dia abans d’anar-los a recollir per veure com... i moltes vegades també ve ella, o sigui, estem les dues. (...) I a més si està ma mare... bueno no sé, per qualsevol cosa, per fer el sopar doncs una pot està fent el sopar i l’altra amb els nens jugant, o per banyar-los... i si un dia vols... jo què sé, llegir un diari... o sigui que et dóna temps amb dos persones doncs pots fer altres coses que no només està enfocat amb els nens.» [E9=O:CMN:FM]

El suport de la mare té una utilitat pragmàtica però també adquireix un sentit místic que en el cas de les dones de classe treballadora no emergeix. La contribució de l’àvia en la cura dels menors es racionalitza de dues maneres: d’una banda, l’intercanvi que es produeix entre els avis i les àvies i els néts/es es veu positiu, tant pel creixement dels menors com pels avis i les àvies, de manera que la seva implicació en la cura es veu com una pràctica recomanable pel conjunt de la família; i de l’altra, es considera que les àvies tenen una experiència entorn de la cura que les mateixes mares no tenen i que no es pot desaprofitar.

«Jo crec que amb ma mare els nens estan més ben atesos que amb mi, vull dir... clar en el sentit de que ma mare estarà insistint molt més, no sé si no s’acaben el plat, no? Pues que va insistint més, o si no volen postres els hi fa menjar els postres encara que no vulguin i els nens pues segurament s’ho menjaran, vull dir... i jo sóc molt més... bueno i el Roger [parella] és igual, o sigui ell és pitjor que jo encara, no? Vull dir, allò de: “sinó vols menjar pues fora” (...) Jo trobo que la influència de l’avi és súper bona i jo crec que per a ells també... o sigui... tant pels nens com per a ells, no? Que de fet els nens pues això, aporten moltíssim dinamisme a la família i això jo crec que això és súper positiu.» [E9=O:CMN:FM]

Aquest raonament, també es pot interpretar com un pretext per justificar el sentiment latent d’abús que en alguns moments poden sentir aquestes dones envers la contribució de les seves mares.

«Però bueno no tinc la sensació que abuso... o sigui tot i que objectivament potser es podria dir que abuso de ma mare, jo no tinc aquesta sensació... o sigui jo no em sento culpable per això. Em sento bé fent aquestes coses, a l’associació, a l’AMPA...» [E9=O:CMN:FM]

En qualsevol cas, la gestió pràctica de la cura d'aquestes dones acostuma a abastar un ample espectre de possibilitats, en funció dels recursos familiars i econòmics disponibles. Dins d'aquest marc de possibilitats, sempre s'intenta trobar un remei per no desviar-se de l'"equilibri ideal" entre el "treball i la família" que imposa la situació de "doble presència". Així, l'ús de recursos familiars es combina amb l'ús de recursos institucionals —llar d'infants— i de recursos mercantils —cangurs—, de tal manera que l'entramat de relacions que implica la gestió quotidiana de la cura agafa múltiples formes. D'altra banda, a diferència de les generacions més joves, les dones més grans de classe mitjana nova només van utilitzar el recurs de la seva mare o el pare en casos d'urgència, però mai com una pràctica assídua de gestió de la cura.

«Els meus pares m'ajudaven quan els nanos estaven malalts, sort en vaig tenir en aquelles situacions perquè en aquella època no podia tenir un cangur... venien els pares a casa o el meu marit els portava, depèn de la febrada, si estaven a quaranta o estaven a trenta-vuit.» [E11=O:CMN:PAD]

«Els pares i els sogres mai els hem utilitzat com a cangurs. Per emergències sí. Totes les gripes, constipats, xarampió... tot això ha tocat als avis, però per costum no. A les vacances, un dia era amb un, un dia era amb l'altre, però no, això vam tenir molt clar que no.» [E12=O:CMN:PAD]

9.1.2.4. La necessitat d'un canvi de model

Per acabar, en el discurs reflexiu que fan les dones de classe mitjana nova, es destaca com un dels problemes centrals de la gestió de la cura, l'organització horària que preval a les societats mediterrànies, basada en jornades laborals extenses. Aquest tipus d'organització horària és l'enemic principal del seu "projecte de vida" i una qüestió que cal resoldre amb certa urgència. Només mitjançant un "canvi de consciència" general sobre aquestes qüestions és possible plantejar un canvi de model entorn de l'organització social del benestar.

«Aquí la qüestió laboral, amb els horaris, amb les qüestions educacionals... és que no casa res... aquí es fan uns horaris laborals llarguíssims, vull dir que sembla que si la gent no treballa ja no és... la qüestió aquesta de la feina ha sigut sempre també una excusa per no agafar aquestes responsabilitats familiars, no? I aleshores a sota del treball et pots tirar setmanes fora, o mesos o el que sigui, no? O no estar en tot el sant dia perquè tens molta feina, doncs... jo penso que sí que conciliaria uns horaris laborals... però també seria canviar una mica la mentalitat aquesta, no? De que s'ha de compaginar la feina, ja no amb la família, sinó amb un mateix o sigui, feina i oci d'un mateix, per créixer també com a persona, perquè després també et trobes amb aquest perill, que quan t'has de jubilar no saps què fer perquè t'has dedicat sempre a la feina, la feina, la feina, no? I hauria d'haver-hi doncs això, una miqueta de conciliació penso...» [E11=O:CMN:PAD]

«O sigui, per què aquí s'ha d'acabar a les vuit? Vale? Perquè la gent es pensa que com més hores a la feina, també produeix més, vale? Llavors, aquí està mal plantejat. Et passes moltes hores a la feina per fer poca cosa, a vegades, o per fer

el que toca, però per què no compactem aquest horari? I sortim abans de la feina? I estem més amb les famílies? I tenim més temps per a nosaltres? Potser perquè la gent, també a vegades... ni s'ho planteja, eh? N'hi ha que sí, eh? Que reivindica estar a casa, tenir temps lliure... però n'hi ha que no. Suposem, els que ens ho replantegem, els que reivindiquem temps per nosaltres, pues, que les empreses redistribueixin l'horari, els comerços, perquè ha d'estar un Carrefour obert fins les deu de la nit? Fins les deu de la nit? Però si hauries d'estar a casa teva dormint, com aquell qui diu! I encara estàs a la feina? Això és de bojos! Llavors, l'horari s'hauria de minimitzar i compactar molt més.» [E10=O:CMN:FM]

En aquesta mateixa línia, les dones de classe mitjana vella i de classe propietària comparteixen la necessitat de racionalitzar i flexibilitzar els horaris i de construir fórmules de “conciliació” dins del camp empresarial, com podria ser el teletreball o la possibilitat de tenir llars d'infants en les pròpies empreses.

«Lo ideal és que si tu ets mare de família i tens nanos petits doncs que tinguis certa flexibilitat laboral, no?» [E15=O:CMV:PAD]

«Jo crec que hi ha un problema gravíssim des de l'Estat. Primer, els horaris que hi ha a Espanya, no hi són a la resta del món. O sigui, no pot ser. que tu tinguis que treballar, cada dia, com a mínim fins a les vuit i mitja, els que tenen sort... (...) A Espanya és així. És un problema tremendo, i això només es pot arreglar si per llei... els horaris europeus, de qualsevol país, qualsevol, són cent vegades millors que els d'aquí. Perquè no és la quantitat sinó la qualitat. No pensis que... jo rendeix més en quatre hores, que en nou (...) I després jo penso que s'hauria d'ajudar a les empreses a tenir guarderia a dintre, a totes les empreses que hi ha un mínim d'empleats que puguin tindre allà una cangur que serveixi per a tres o quatre.» [E18=O:CP:FM]

«Les empreses no tenen la concepció, aquesta de que la gent pot fer igual la seva feina tenint un equilibri millor, i encara hi ha moltes empreses, moltes, moltes, eh? Tota una sèrie d'empreses que encara es valora “el que más tarde entra y el que más tarde sale” i això són errors que jo veig contínuament (...) A l'empresari espanyol crec que encara li falta moltíssim madurar tot això... hi ha una miqueta la concepció dels mànagers de les empreses i de la pròpia gent, que si fas la feina des de casa seva no faràs res.» [E19=O:CP:FM]

Al marge d'aquestes propostes, les dones de classe mitjana nova, a diferència de la resta, elaboren algunes propostes que es basen en l'articulació de vincles comunitaris i l'enfortiment de formes d'altruisme veïnal.

«Per a mi lo ideal seria viure en comunes. O famílies extenses, vale? Temps per temps: tu surts, tu entres; jo ara te l'agafo, jo te'l cuido, “ta-ta-ta”... això seria lo ideal, com les famílies extenses d'abans, vale? Seria molt més factible, molt més fàcil, el nen sempre estaria acompanyat (...) Ideal, això, vale? Que entre tots ho fem tot, ens ajudem. No pot ser! Aquí “cada uno va a su rollo”, i cadascú defensa el seu xiringuito i favors, pocs. (...) Doncs jo faria tipus xarxa, que les amistats o les coneixences no són només per parlar-hi, sinó que són per fer favors, no? Doncs ara aquesta mama, jo li vaig a buscar la nena avui, un altre dia jo sé que ella es quedarà amb els meus fills i aprofitem i anem a dinar a un restaurant, i “jo et passo

aquesta roba”, i “jo et guardo això”, i “mira, tinc uns quadernets que t’anirien bé”, i això... aquesta xarxa social jo crec que és molt interessant.» [E11=O:CMN:PAD]

La possibilitat de compartir entre els amics i/o veïns una “persona cuidadora” podria entrar com una opció de mercantilització dins d’aquest projecte comunitari i de base social.

«A vegades, hi ha... pobles petits, o no tant petits, per exemple a Sabadell em sembla que ho fan, que busquen com una mena de cuidadora, d’una “manzana” de pisos... però tutoritzat per l’ajuntament, eh? Llavors és allò de: “a veure, tu com tens aquest espai? A veure, tu què els ofereixes? Tu quin horari fas?”. O sigui, està tutoritzat. Llavors hi ha una dona que té quatre canalles a casa seva, per exemple. També es podria fer això. O sigui, buscar altres solucions que no tot sigui crear escoles bressol, sinó per exemple, doncs això, una mena de mainadera que en aquesta “manzana” en cuida quatre. També seria una solució... que això, si fóssim un altre tipus de societat, també ho podríem buscar entre quatre mares, vale?» [E10=O:CMN:FM]

9.1.3. La mercantilització: l’èxit de la gestió femenina

La gestió quotidiana de la cura dels fills i les filles agafa una dimensió completament diferent en el cas de les dones de classe mitjana vella i de classe propietària —ocupades i “senyores de la casa”—, malgrat que les diferències entre aquestes en funció de la seva posició d’origen es continuen fent paleses. Totes les dones d’aquesta posició amb un origen de classe equivalent o major comparteixen uns trets en comú amb referència a la gestió de la cura: a) l’absència dels pares com a procuradors habituals i quotidians de la cura; b) la contractació automàtica i intensiva d’una persona cuidadora (o més d’una) amb l’arribada dels fills i les filles —“tates”, cangurs, mainaderes, etc.—; c) la valoració de la “qualitat de la cura” maternal per sobre de la “quantitat” i, finalment, d) la necessitat de garantir una atenció personalitzada i individualitzada als seus fills i filles.

Dins d’aquest segment de dones, l’heterogeneïtat interna es fa present mitjançant la classe d’origen i la posició que les dones estableixen respecte el mercat de treball. En aquest sentit, els casos d’E16 i E23 comparteixen els trets descrits anteriorment però, per la seva posició d’origen de classe treballadora, mostren alguns aspectes que es desvien d’aquestes premisses. De la mateixa manera, les dones de classe propietària “senyores de la casa”, en no desenvolupar l’“ètica professional” de la resta de dones ocupades, despleguen unes pràctiques de gestió de la cura amb alguns matisos propis de la “perfecta casada” i la “moral burgesa”. En qualsevol cas, la mercantilització de la cura és una estratègia freqüent entre aquestes dones, amb la diferència que les dones

d'origen de classe treballadora l'activen de forma més intermitent i emprant serveis menys intensius en mà d'obra.

9.1.3.1. L'absència dels avis

Moltes de les dones de classe mitjana vella i de classe propietària, i que provenen d'un origen de classe similar, s'han educat en famílies en les quals l'ajuda dels pares per a la cura dels fills i les filles és un fenomen excepcional; és a dir, la implicació dels avis i les àvies en la cura dels néts no forma part de la gestió quotidiana de la cura i queda relegada a moments excepcionals vinculats a un temps ociosos com ara les vacances o alguns caps de setmana. De fet, la mateixa tradició familiar d'on provenen aquestes dones percep la col·laboració dels pares (de la mare o dels sogres) en la cura dels fills i les filles com un fenomen absent, atès que la moral de classe basada en l'"ètica professional" també regeix la vida dels avis i les àvies. Amb l'arribada dels néts/es, els avis encara estan implicats amb el món empresarial o la gestió patrimonial —sobretot els homes.

«Siempre me he organizado con gente fuera de casa porque mis padres nunca se han cuidado de los niños... además mi padre era muy mayor...»

P: ¿Y los padres de tu marido?

«De mi marido tampoco, la verdad. Porque mi suegro era un hombre que estaba muy ocupado en el mundo de la empresa y la verdad es que viajaba mucho. Y entonces la verdad es que tampoco han existido.»

P: ¿Y tu suegra?

«Tampoco, porque además ayudaba mucho a su marido. Como la empresa era familiar...» [E14=O:CMV:FM]

A més a més, la tradició familiar de tenir "servei" a casa per a la cura dels fills i les filles desplaça la figura dels avis i les àvies com a potencials cuidadors i en cas de ser-ho, ho són des de l'excepcionalitat.

«Yo la figura esa de contar con los padres, no la he tenido más que en casos excepcionales. (...) Además es que en nuestro caso ninguno de los hermanos ha tirado de padres. Depende igual de si te has criado en una familia que siempre has tenido servicio en casa... En esa época en todas las familias que había mucha gente había alguien ayudando. (...) El apoyo de los padres lo tenía en casos concretos... pero no era lo habitual.» [E14=O:CMV:FM]

«Jo almenys he tingut la possibilitat de pagar a aquesta gent [*cangurs fixos*]. Encara que després em sortissin rana. Bueno, això és un altre problema. Però si a sobre, no ho podies ni pagar... jo no sé com s'ho fan. Bueno, llavors, tirant d'àvies, de ties, de cunyades... clar jo, si no tens, els meus pares, eh? Fer de xofer algun dia puntual, vale, però aguantar els nens no. Allò de dir: "jo estic de nou a quatre i tu de quatre a sis". No. Això sí que no.» [E18=O:CP:FM]

De tota manera, els avis i/o les àvies són un recurs que, en molts casos, es complementa amb la contractació d'una persona assalariada externa, de manera que la responsabilitat de la cura queda distribuïda entre dues o vàries persones. El vincle dels néts/es amb els avis/es s'experimenta com un vincle d'entreteniment i d'oci i no pas com una convivència diària que comporta un temps de cura rígid —classe treballadora—; de fet, les tasques més rígides les fa la treballadora assalariada. El cas d'E24 reflecteix aquesta concepció de la cura, en què els avis exerceixen una funció d'“acompanyants” o “supervisors” de la minyona, però no agafen el control de la cura. Les vacances d'estiu són el moment en què aquesta forma de gestionar la cura dels fills i les filles es fa més present.

«Llavors a l'estiu els papàs estaven allà, es quedaven amb els meus fills, vale? Bueno va haver-hi un impàs de dos anys, però de seguida, els papàs estaven amb els nens, jo treballava, llavors tenia una minyona fixa, dormint i tota la història, i llavors es quedaven ells, diguéssim, controlant a la minyona i tot... sempre hem tingut un rotllo important amb els papàs, no? (...) I bueno, es quedaven allà amb els nens, la minyona, llavors abans d'enviar els fills a Anglaterra, vam agafar una cangur anglesa durant dos o tres anys, que els donava anglès... llavors la meua mare controlava, però a veure.. però aquesta dinàmica, d'alguna manera, la filosofia conservadora (...) No era la seva obligació cuidar als meus fills. Em feien un favor supervisant que tot funcionés bé, és a dir, si jo treballava, pues llavors els meus pares m'ajudaven amb els meus fills però jo els hi havia de posar els mitjans, perquè tenia els cèntims, vale? Per això els hi posava la minyona, i tot perquè funcionés, vale? I així he continuat tota la meua vida.» [E24=SC:CP:PAD]

En efecte, endur-se la mainadera a la casa de segona residència és una pràctica comuna entre aquestes dones, sobretot entre les “senyores de la casa” o entre les que tenen una família molt nombrosa, com és el cas d'E14.

«Esta chica que ahora está con nosotros me la llevé en verano y vi que funcionaba muy bien y estaba contenta con nosotros. Mis suegros tienen una casa en la Cerdanya y entonces nos fuimos quince días a la Cerdanya y me la llevé. Que eso suelo hacerlo, llevarme a alguien en verano porque así tenemos la posibilidad de hacer salidas, excursiones, tal y se va quedando pues con los niños que no salen...» [E14=O:CMV:FM]

9.1.3.2. L'adquisició de temps professional

En el moment que neix la primera criatura, o fins i tot durant el permís de maternitat, es contracta una persona assalariada, que normalment es té en règim intern i, en alguns casos, en règim extern.

«Durante el periodo de baja cogí a una señora que me venía pues tres días a la semana para coger un poco el rodaje. Y luego cuando ya me incorporé a trabajar me venía cada día esta señora. Esto es todo lo de antes... Yo prácticamente he

tenido siempre alguien hasta las cinco o así que es la hora en que llegaban de los otros más mayores del colegio.» [E14=O:CMV:FM]

«Todo amenizado con canguros, las “uppers” se iban y evidentemente no volvían y luego había un canguro que estuvo durante ocho años, que además vivía con nosotros, pero quiero decir, el personal siempre ha sido más o menos ha sido fijo.» [E20=O:CP:PAD]

«Un mes abans de tenir la nena, agafo a una interna. I amb els altres igual... I quan ja anaven al col·legi el dia a dia, hi havia una “tata”. Perquè, era la “tata” de las de antaño, saps? (...) Però, per què va bé una tata? Perquè quan tu tens una família i, per exemple, es posa malalta la criatura, tu pots continuar la teva feina. Si t’ho pots permetre... jo crec que és més organitzat.» [E24=SC:CP:PAD]

Per a les que treballen, l'externalització de la cura dels menors al mercat es justifica com una pràctica que forma part del “sentit comú”, sense la qual seria impossible tenir l'estatus professional que es té, així com fer llargues jornades de treball.

«Quan les nenes eren petites tenia una persona dormint a casa, una interna. Sobretot la vaig tenir quan la petita era molt petita... que vaig començar a treballar aquí, que havia de viatjar... i llavors, malgrat que el Sebas [*marit*] sempre ha tingut una feina molt més flexible, era un desborde absolut. I clar, els nens a més quan són petits tenen la costum de posar-se malalts... i era molt complicat i llavors l'única manera va ser així.» [E15=O:CMV:PAD]

P: consideres que és una bona solució contractar una cangur?

«Jo crec que hauria de ser així perquè és l'única manera de poder treballar tranquil·la.» [E18=O:CP:FM]

«A casa meva tinc una persona que arriba a les set i mitja, però clar, arriba molt d'hora al matí i la tinc perquè bueno, perquè bàsicament em cuidi la casa i també estigui pendent de la Joana [*filla 2*] i bueno de la gosseta, no? Però a veure, aquesta noia pues té un horari molt ampli, perquè està fins les vuit de la tarda, però el que passa és que quan jo arribo pues normalment ja li dic que pot marxar, no? Però m'agrada tenir aquest horari perquè sobretot si jo algun dia estic de viatge o algo pues ja no tinc que buscar cangurs. (...) Aquesta noia concretament farà un any, però sempre he tingut solucions bastant similars, eh? Vull dir que sempre he tingut a una persona més o menys fixa. (...) I a l'estiu es queda fixa, a dormir i tot, i així la Joana, a l'estar de vacances i tot el dia per allà, pues jo vaig a Barcelona a treballar.» [E19=O:CP:FM]

En els casos que la treballadora que cuida de les criatures està en règim extern ho està però “amb plena disponibilitat” per poder cobrir sempre les necessitats entorn de la cura de la llar ocupadora.

«Quan les nenes eren petites, vaig llogar una noia que era una cangur, però per lligar-la, com si diguéssim, i tenir-la en qualsevol moment que les nenes s'aixequessin malaltes i jo no podia quedar-me, doncs la vaig fer fixa... venia els matins, no sé, tres hores cada matí i llavors jo m'assegurava que les nenes estiguessin ateses quan es posaven malaltes, no? (...) I això ho combinava amb

altres cangurs que potser estaven alguna tarda o ja fixa, no? Cada dimarts fins a les set...» [E17=O:CMV:PAD]

La subrogació de la cura a terceres persones no només serveix per a poder desenvolupar-se en el món professional, sinó que és un dels requisits que permet el reciclatge professional i la inversió de temps per millorar la formació. Així, poder fer un màster o una segona carrera amb els fills i les filles menors es converteix en un horitzó possible i que, a diferència de la classe treballadora, es pot materialitzar.

«Quan em vaig anar a matricular al MBA, un dia vaig anar amb el cotxet amb la nena i una de les noies de l'IESE, una de les secretàries, em mira i diu: “ui! Que tens una filla?” i dic “Sí...” i diu: “bueno, pues suposo que ja tens una bona cangur perquè no li veuràs el pèl, eh?” i dic: “cap problema, pues ja buscaré una cangur!” Però em va mirar com volent dir: “no saps on t’has fotut!” (...) Llavors vaig començar el màster i clar, necessitava algú que em cuidés la criatura perquè és un màster «full-time». És un màster que t’obliga a estar el cent per cent de dedicació, eh? Eren moltes hores... i molts treballs... i llavors a més això, estudiant moltes hores a casa. Però vaig tenir la sort que just les veïnes de sobre, eren una família amb tres noies i un noi i entre les germanes em van dir: “ah, cap problema perquè te la cuidarem nosaltres. Al de matí te la cuidarà no sé qui, a la tarda no sé què, al migdia li donarà el dinar la meva mare i llavors quan arribis tu la criatura estarà fent la siesta o a casa meva.” Feien de cangurs... remunerat, eh?» [E15=O:CMV:PAD]

«Els nens anaven al cole. Els nens tenien pues bueno... eren petitons. Si jo vaig començar la carrera als trenta-tres anys, el més petit, tenia cinc anys. I tenia minyona a casa, per això, eh? O sigui, jo tenia minyona fixa a casa. Interna... que això hi fa molt, eh? Perquè sinó no hagués pogut fer-ho...» [E24=SC:CP:PAD]

9.1.3.3. La cura: qualitat versus quantitat

La cura dels fills i les filles menors és concebuda dins l'“ètica professional” de les dones ocupades d'aquesta posició socioeconòmica com una qüestió de “qualitat”, més que no pas de “quantitat”. Així, destaquen la importància de la “qualitat” de la cura que reben els fills menors, per sobre del nombre d'hores que elles poden estar físicament al seu costat. Es tracta d'una visió de la maternitat que la desvesteix dels tòpics més essencialistes, segons els quals el vincle físic maternal s'ha de prolongar el màxim de temps possible.

«Jo crec que un bebè el que nota molt és com estàs tu. Llavors si tu no fas allò que et fa estar bé a tu, tu no estàs bé amb la criatura. Per tant, això és molt pitjor... Llavors, jo m'estimo més... suposo que com que la meva vida ha estat així pues un també s'autoconvenç, no? I dius: “home, és millor la qualitat que la quantitat, no?” I conec gent del meu entorn o amigues que estan moltes hores amb els seus fills però quan jo veig les respostes que tenen les meves o com actuen, dius: “pues que vols que et digui? O sigui que penso que lo important és que tu quan estiguis amb elles estiguis realment amb ganes d'estar amb elles, no?” [E15=O:CMV:PAD]

«No és un problema de quantitat, sinó de qualitat. Si estàs tot el dia amb els nens, acabes gilipolles. Ja t'ho dic jo. Amb un nen petit acabes "agilipollat" total. No, no. És en serio. Perquè, perquè acabes fent "bu-bú" tu també.» [E18=O:CP:FM]

«Si una madre va a estar a disgusto en casa, que hay muchas... pues mejor que esté fuera y que una persona sustituta se ocupe "X" horas del niño, no le pasa nada... pero lo que es fundamental es que la persona sepa que le quieren y que si le necesitan su madre va a estar. Ahora, estar pegada tampoco creo que sea muy sano...» [E20=O:CP:PAD]

En canvi, la valoració de la quantitat d'hores que la mare està amb els seus fills i les seves filles es fa més palesa entre aquelles dones de classe mitjana vella que han fet una trajectòria de classe ascendent i tenen incorporats uns imaginaris més *familistes*, propis de la classe treballadora. En aquest cas, l'absència del mercat de treball s'acostuma a allargar força temps i fins que els fills/es no s'incorporen a la llar d'infants o a l'escola, la mare no s'incorpora de nou al mercat de treball. La discontinuïtat en el mercat de treball és una pauta pròpia d'aquestes dones, com és el cas d'E23.

«Yo siempre he trabajado pero lo que pasa es que cuando ya tuve a la primera niña pues siempre me he tomado un año o dos hasta que la meto en el colegio. Después ya volví a trabajar, me quedé embarazada de la segunda y he estado casi dos años también cuidando de ella hasta que la metí en la guardería y ahora he hecho lo mismo con la pequeña, ahora ha empezado el colegio y he empezado otra vez a trabajar...» [E23=O:CMV:FM]

Altrament, les "senyores de la casa", influenciades per l'imaginari de la "perfecta casada" propi de la burgesia tradicional, tenen, aparentment, un projecte maternal similar a les dones de classe treballadora, basat en la "mare cuidadora". Ara bé, les diferències en termes de possibilitats envers la gestió de la cura són enormes. En efecte, les "senyores de la casa" defensen la "identitat cuidadora" però obviant que la duen a terme gràcies a la presència permanent d'una persona assalariada.

«Llavors penso que la "tata" era bo perquè... per això, vaig tenir "tata" fins que els meus fills van tenir ja una edat... que ja podien, diguéssim... perquè penso que anava millor, eh? Perquè penso que va bé agafar-la per una cosa o per una altra... i així tu estàs fent de mare més tranquil·la també.» [E24=SC:CP:PAD]

«Jo he volgut estar amb les meves filles sempre, llavorens pues bueno, m'he dedicat a estar per elles, a dur-les als llocs que havien d'anar, dur-les al col·legi, anar-les a buscar, dedicar-me a ajudar-les amb els estudis per la tarda... una mica lo que es una ama de casa però una ama de casa entre cometes perquè evidentment una ama de casa frega, planxa, fa el menjar... i jo això no ho he fet en la meva vida, no?»

P: no tenies cangurs?

«A veure, jo tenia una persona per les nits, quan eren bebès, que m'ajudava pues si es despertaven per poder dormir, perquè sinó després no fas res. (...) Jo m'encarregava de les nenes però jo tenia servei a casa, tenia una noia i si me'n volia anar al cine amb el meu marit me n'anava i li deixava la nena... primer la vam

tindre interina, però quan van néixer les nenes la vam agafar interna per poder sortir per les nits.» [E22=SC:CP:FM]

La implicació de la mare en la cura dels fills/es sembla evident. Ara bé, la possibilitat de transvasar la cura a una treballadora domèstica interna està “sempre” present, atès que, precisament, un dels seus rols és mostrar una disponibilitat absoluta per resoldre les necessitats de la llar ocupadora. Altres casos de “senyores de la casa” i, per tant, d'un mateix estatus socioeconòmic, opten per aprofitar el temps excedent que resulta de delegar la cura per satisfer altres necessitats personals.

«Amb vint-i-un i mig vaig tindre la meva primera filla i em vaig voler dedicar tot i vivint en un món en el que quasi tothom que jo coneixia pues els crios els cuidaven les dones de servei i elles se n'anaven tot el dia al gimnàs i a fer qualsevol cosa, jo he tingut el sentiment de mare molt arraigat i he sigut diferent, no?» [E22=SC:CP:FM]

La possibilitat de triar el grau de mercantilització de la cura permet, de forma semblant al discurs de les dones professionals, decantar el discurs cap a una “qualitat de la cura” per sobre d'una “quantitat de cura”. Allò important és organitzar i gestionar la cura de forma òptima per no perdre el control de la situació.

«Bueno, que... jo penso que com em deia el meu metge: “que les coses han de rutllar, que psicològicament et vagin bé, mentalment”. Els nens, si tu ets equilibrada i hi estàs dos o tres hores, en tenen ben bé prou. Vull dir, l'únic que han d'estar és organitzats i tenir algú per quan no hi ets... però des del meu punt de vista, la família ha d'estar organitzada...» [E24=SC:CP:PAD]

9.1.3.4. L'atenció personalitzada

Per a aquestes dones, la “qualitat de la cura” equival a oferir un tipus d'atenció personalitzada. En aquest sentit, les llars d'infants són un tipus d'institució que pot ser positiva per a la socialització dels infants però que, en cap cas, proveeix a les criatures d'un context idoni per a la cura. A diferència de les dones de classe treballadora, la individualització de la cura no es filtra necessàriament per la figura materna, sinó que qualsevol persona assalariada “de confiança i carinyosa” pot exercir aquesta funció, fins al punt de desenvolupar tasques com l'atenció dels fills i les filles durant la nit.

«Tota l'estona que estaven els nens a casa, ella [*cangur*] estava amb ells. Els nens no van començar a anar a la guarderia fins que no van fer els divuit mesos, em sembla... i clar, llavors, un dia a la setmana almenys dormia aquí, perquè jo pogués dormir, perquè el meu fill no dormia res, dormia vint minuts seguits. I aquell dia s'emportava el nen al subterrani o on fos perquè jo em pogués prendre una pastilla i poder dormir. I així vam passar fins que el nen va tindre dos anys i mig, eh? El nen no dormia ni que el matessin (...) Ella dormia amb ells i la seva feina era això. Entrava a treballar a les vuit de la tarda fins a les vuit del de matí o així.

Llavors ella se'n podia anar a dormir perquè llavors hi havia la noia que netejava que es podia fer càrrec d'ells unes estones.» [E18=O:CP:FM]

La idea que tenen aquestes dones és poder anar a treballar sabent que el fill o la filla està cuidat per una persona que evocarà tot el seu temps a la cura de la criatura i, per tant, assegurar-se que està “ben atesa”. Certament, la figura idònia és aquella que pot desplegar la funció de “mare suplent”.

«Era una noia fantàstica. Ens la vam emportar a l'estiu, i estava sempre contentíssima... jugava amb els nens com si fossin seus... sempre feliç... molt, molt maca.» [E18=O:CMV:FM]

«Yo cuando vuelvo de las bajas maternas casi es una liberación el trabajar ¿eh? Si puedes dejar a los niños en buenas manos y lo tienes un poco montado... lo veo genial, lo he oído decir a mucha gente joven... además ella [*cangur*] era una mujer de confianza... y a mí me daba mucha tranquilidad.» [E14=O:CMV:FM]

Així doncs, la fórmula ideal per a aquestes dones passa per contractar una persona que estigui amb la criatura “al cent per cent”. Però aquí el poder adquisitiu juga un paper important, de manera que són les dones de classe propietària les que es poden permetre més sovint un servei individualitzat i intensiu per a les criatures.

«Des que he tingut els nens, n'he tingut una col·lecció de noies, com tothom. En tenia dues, una per a ells i una que continuava fent la seva feina i el seu horari. Llavors, la d'ells, al principi no era interna, després sí... n'he tingut d'internes i de no internes. (...) I com eren prematurs necessitaven una persona vint-i-quatre hores, no podia estar la noia fent feines, era impossible. Llavors quan va arribar un moment que jo vaig veure que era un conflicte absolut, li vaig dir: “escolta'm, és que és pitjor tindre'n dos que tindre'n una”, llavors és quan vaig acomiadar les dues i vaig agafar una interna.» [E18=O:CP:FM]

«Lo que pasa es que en aquella época buscabas que el personal que tuvieras estuviera más por los niños que por la limpieza y si hacía falta que viniera alguien a hacer las cosas, pues las hacía... pero eran más canguros, ¿eh? Con lo cual la niña siempre ha tenido dos personas de referencia. La llevaban, la traían... bueno, y hemos ido evolucionando... (...) Porque si tengo hijos pequeños no los voy a dejar solos... para eso no los tengo, ¿sabes?»

P: ¿Y llevaste los niños a la guardería?

«No, yo nunca he llevado los niños a la guardería. El mayor fue al cole a los tres años y la pequeña a los dos años y medio, pensé que ya era hora de socializarla y la llevé... pero nunca han ido a guardería...» [E20=O:CP:FM]

«Les meves filles van estar sempre amb minyona perquè considero que no cal que vagin a la guarderia. Si poden estar a casa millor. Perquè no tenen, necessàriament, que estar relacionats amb nens ni res. No, no hi veig cap necessitat, personalment crec que fins que no van ja a l'escolarització obligatòria, no cal. Estan la mar de bé i no necessiten relacionar-se. (...) Clar, també ha d'estar amb una noia equilibrada. Si busques tenir una minyona, en el bon sentit, que et faci la casa, i estigui bé amb els nens... perquè si és una histèrica... per favor, porta'ls a la guarderia!» [E22=SC:CP:FM]

En canvi, les dones de classe mitjana vella amb menys solvència econòmica, arribada una certa edat del fill o la filla, combinen una treballadora externa —i no interna— amb unes hores (mínimes) a la llar d'infants.

«Cuando nació mi hijo mayor teníamos en casa una chica todo el día, pero hay un momento que el niño necesita la guardería, necesita el cole pero necesitan alguien en casa porque fallan muchísimo por enfermedad.» [E13=O:CMV:FM]

«Parlant amb el pediatra, em va dir: “mira, els nens fins els dos anys no tenen prou defenses, llavors si el portes a la guarderia és perquè t'interessa a tu, a ell ni l'estimularàs ni l'ajudaràs... si t'ho pots organitzar diferent és millor perquè un nen de menys de dos anys a les set del matí fora de casa per deixar-lo a la guarderia no hi fa res... ara, sinó hi ha més tu tia pues fas lo que convingui”. I ens ho vam parlar amb el meu marit i vam dir: “què fem? Pues seguim així”... i em va anar súper bé perquè además van ser súper carinyosos amb ella. I així vam estar fins que la gran va fer els dos anyets que la vam posar a la guarderia. Però vam continuar amb aquestes nanes una mica ajudant-me pues a recollir-la o portar-la o tal... i també quan es posava malalta perquè clar, els nens es posen malalts...» [E15=O:CMV:PAD]

9.2.

“Llei de vida”: la dependència dels adults

La necessitat de cura associada a la vellesa és indefugible i universal a tot ésser humà. Com ja s'apuntava al *capítol 1*, el treball de cura és essencial per a la sostenibilitat de la vida humana (Carrasco, 2001, 2009), tant en els seus inicis —persones menors—, com en el seu trajecte final —persones grans. Malgrat que, tal com demostren les dades, el treball de cura associat a les persones grans dependents és un treball, encara avui en dia, assignat a les dones, aquí interessa posar èmfasi en les diferents maneres en què aquestes l'afronten quotidianament.

Al marge de les pràctiques de cura que desplega cada dona, la idea segons la qual la millor manera de viure la vellesa és “com a casa enlloc” és compartida per tot l'espectre de dones entrevistades³⁹³, excepte en el cas d'algunes dones grans de classe mitjana nova que aposten per un projecte més comunitari. Tot i això, en general es considera que conservar el propi entorn de la llar és una manera de potenciar un “envelliment actiu”³⁹⁴. Les citacions següents són alguns exemples de quatre dones

³⁹³ Les dades quantitatives presentades al gràfic XI dels annexos (pàg. XXV) corroboren la preferència de la societat espanyola per “envellir a casa”.

³⁹⁴ L'Organització Mundial per la Salut (OMS) va encunyar els anys noranta el concepte d'envelliment actiu que es defineix com el procés mitjançant el qual s'optimitzen les oportunitats de gaudir d'un benestar físic, social i mental durant tota la vida, amb l'objectiu d'ampliar l'esperança de vida saludable, la productivitat i la qualitat de vida en la vellesa. Vegeu <http://www.who.int/en/>.

amb una adscripció i un origen de classe molt diferent, però amb un “ideal de cura” similar entorn l’envelliment.

«Yo quiero que me cuiden en casa, quedarme en casa con mi marido sí... y cuando no tenga a mi marido o falte yo primero y se quede él solo pues no lo sé... pero yo en mi casa quisiera estar, yo en una residencia no me gustaría, pero bueno, que cada vez estaremos peor y nos tenemos que mentalizar que es lo que va a haber... no va haber otra cosa... pero a ver, si pudiera elegir... yo una casita en el campo con una persona que me cuide...» [E7=O:CT:PAD]

P: imagina't d'aquí trenta anys, com t'agradaria ser cuidada de gran?

«A veure, si t'he de ser franca... jo, tot el que pugui també mantenir-me a casa... jo vull mantenir la meua independència amb tot lo que pugui, no? Al costat del meu marit.» [E11=O:CMN:PAD]

P: ¿Cómo te gustaría a ti ser cuidada de mayor?

«Hombre, sin lugar a dudas me gustaría estar en mi entorno, en mi casa. Cogería a alguien que me cuidara... pienso que es mucho más saludable para la mente... que es más costoso económicamente pero lo veo mucho mejor porque estás en tu espacio, estás en tu medio, si te sacan, pues te descolocas...» [E16=O:CMV:PAD]

P: veu estar d'acord amb agafar a una persona interna abans que portar-la a una residència?

«Sí, sí, de lluny, de lluny. Si podia ser viable era lo millor de lluny, de lluny. I la meua mare també ho preferia així. Poder estar en el teu entorn... sempre és el millor.» [E21=SC:CP:PAD]

La llar sembla que es concep com l’espai idoni per ser cuidat de gran, independentment de la classe socioeconòmica de procedència. Això no obstant, l’estructura de classes sí que delimita les formes concretes de proveir la cura en el si de cada llar–família; l’*habitus* i les pràctiques de la cura adquireixen una dimensió classista important, si es té en compte quina és la institució de referència que les dones consideren que ha de centralitzar la provisió de la cura: a) la *família*, mitjançant la implicació directa dels fills i les filles, —també les joves, les cunyades, les germanes, etc.—; b) el *mercat*, a través de la contractació d’una o més treballadores assalariades —“assistenta”— o c) l’*Estat*, mitjançant l’ús de serveis públics o semipúblics —serveis d’atenció domiciliària.

9.2.1. L’autosuficiència familiar: les filles i les joves

Dins la classe treballadora, la cura de les persones grans —pares i sogres— és una qüestió que pertoca gestionar a les filles i a les joves. Totes les dones entrevistades d’aquesta posició socioeconòmica amb persones grans dependents a càrrec —E3, E4 i E7 i E8— han viscut sota la filosofia tradicional del patró «male breadwinner/female caregiver», que atorga a la dona el paper cuidador en totes les facetes del cicle de

vida. Així, la cura dels pares o dels sogres s'assumeix dins la llar-família de manera "natural", malgrat que, com veurem, genera una gran quantitat de problemes i de restriccions quotidianes.

La sobrecàrrega de cura amb relació a les persones grans no apareix necessàriament en una etapa madura de la vida adulta, sinó que es pot donar en la mateixa joventut. La presència de persones dependents a la llar al llarg de tota la trajectòria vital fa que el treball de cura sigui una activitat que impregna la biografia d'algunes d'aquestes dones.

«Primero tuve a mis suegros y luego a mis padres. Luego estuve siete años sin ninguno y luego vinieron mis padres porque mi madre se puso muy enferma... que total, de los veintidós que me casé, los abuelos ya estaban aquí... vinieron antes que yo, dos meses antes. Vivían en mi casa. Ellos ya vinieron con nosotros... es que eran muy mayores ellos.» [E4=MC:CT:PAD]

Quan es dona aquesta situació, el centre gravitatori de la "dona cuidadora" és la persona dependent, fins al punt que la resta de parcel·les de la vida queden subjugades a les necessitats quotidianes d'un altre. Així, la inserció al mercat de treball queda supeditada a una fluctuació discontinua, que es deriva de l'absentisme laboral que es dona en períodes concrets en què les demandes de cura s'aguditzen. L'economia submergida és, en aquest sentit, una estratègia que permet a les "dones cuidadores" adaptar-se a aquest ritme inconstant i imprevisible. És el cas d'E4, que sempre ha treballat informalment netejant cases.

«Siempre he trabajado sin contrato. Porque yo el día que no me daba la gana de ir, bueno... que no me daba la gana... que no podía porque, por ejemplo, había estado toda la noche en Vall d'Hebron con alguno [*pares o sogres*] o algo, pues telefoneaba y decía: "mira, que hoy no puedo..." y no me pagaban y ya está, y queda el asunto concluido (...) Siempre me han pagado así porque yo siempre he querido por eso, porque yo siempre he estado con personas mayores y entonces yo cuando no podía ir pues no iba.» [E4=MC:CT:PAD]

9.2.1.1. El retorn de l'amor rebut

L'autogestió familiar de la cura envers les persones grans dependents, sobretot per part de les filles i les joves, remet a la tradició *familista* dels *països mediterranis*. Les famílies de classe treballadora són les que més incorporen el "contracte generacional i sexual" (Tobío, 2008) entorn de la cura i actuen de caixa de compensació social davant una possible situació de risc social. En aquest marc, la dona assumeix la provisió del benestar quotidià, una tasca que es justifica des de l'àmbit de les emocions i la "solidaritat intergeneracional". El treball de cura associat als pares i als sogres s'explica com un epifenomen del "contracte emocional" implícit entre

generacions, en què “l’amor rebut a la infància s’ha de compensar”. Sota aquest marc normatiu, la “bona pràctica” de qualsevol filla consisteix en cuidar dels seus pares quan es fan grans, sense demanar res a canvi i per “pur amor paternal”.

«Mi padre pensaba que yo porque era su hija, lo tenía que cuidar hasta al final y un día mi hija se lo dijo: “no, la mama te cuida porque ella te quiere cuidar, pero tú ves como a muchos no los cuidan...” y dice: “la mama te cuida porque te quiere pero no por obligación”. Y es verdad. (...) Hombre, es duro, muy duro. Pero luego, cuando me pongo otras veces a pensarlo, pienso: “pues mira, también eran mis padres y ellos me habían querido siempre mucho”. Porque cuando en los pueblos no había nada, digamos, yo siempre tenía, gracias a Dios, muy buenas cosas, y todas las chicas, mis amigas, pobres, ellas igual llegaba una fiesta y no tenían nada para estrenar o... y yo siempre tenía, no sé cómo explicarme, y esto yo también lo he valorado mucho a la hora de cuidarlos porque yo gracias a Dios nunca me faltaba de nada. Pues yo tampoco quería que a ellos les faltara... Si yo quería mucho a mis padres y lo había hecho por los demás y no los quería encerrar en parte ninguna, era mi decisión...» [E4=MC:CT:PAD]

Aquesta idea també queda recollida en un fragment d’una dona de classe mitjana nova però amb origen de classe treballadora, en què el “contracte emocional” s’estableix entre la jove i la sogra.

«A veure que consti que... a vegades, amb els amics i així em diuen: “jo no sé com sent la sogra, com te’n fas càrrec” i jo dic: “doncs perquè a veure quan ella era jove a mi em va acollir molt bé”, vull dir, llavors clar, si ella en el seu moment va donar, lo lògic és que ara se li doni, no?» [E12=O:CMN:PAD]

De fet, el mateix discurs entorn de la “solidaritat intergeneracional” que justifica la cura dels néts —*apartat 8.1.1. del capítol 8*—, s’utilitza per explicar l’“entrega incondicional als pares”.

«Yo como que me siento obligada con mi hija, como lo he visto en mi madre, que estaba tanto por mi niña... ayudándonos tanto... que parece como que yo siento esa obligación de ayudar a mi hija todo lo que pueda. Porque sé que ellas lo hicieron mucho por la mías. Y con los padres igual... de hecho muchos viven de lo que los hijos le dan... todos los hijos tienen que ser conscientes de que tienen que ayudar a las personas mayores.» [E8=O:CT:PAD]

L’intercanvi de treball de cura entre avis/es i néts/es i filles i mares és recurrent entre la majoria de famílies de classe treballadora.

«Mi madre vive con mi hermana desde hace ya muchos años (...) Le dijimos que se viniera, porque allí sola no iba a estar. Claro ya no tiene ni hermanas ni nada, está sola. Pues le dijimos que se viniera para acá, y se vino. Claro, también le ha ido muy bien, porque mi hermana se iba a trabajar y ella pues se quedaba en casa a cargo del niño. Ahora ya no puede, pero bueno, ahora ya el niño es grande. Y ahora pues lo típico, la llevamos al médico, le preparamos la comidita y todo.» [E8=O:CT:PAD]

Per a aquestes dones, la millor manera de transmetre l'“amor i l'afecte” cap als pares és vehiculant un model de cura familiar. L'“ideal familiar” segons el qual la “bona cura” es gestiona dins el nucli familiar també s'intueix entre aquesta dona de classe mitjana vella però amb origen de classe treballadora.

«Yo quería que viniera a mi casa para compensar el hecho de que bueno, de que se merecía un buen cuidado, ¿no? Se merece un buen cuidado y entonces pienso que con ese buen cuidado la enfermedad no hubiera sido tan agresiva como ha sido, ¿no? Porque ahora ya ha dado un bajón muy rápido...» [E16=O:CMV:PAD]

Si bé l'imaginari de la cura que marca l'experiència de les dones de classe treballadora —adscrita o d'origen— es basa en la provisió familiar, les dones de l'anomenada “generació sandvitx”, són conscients que el “contracte generacional” que les lliga als seus pares i sogres potser no serà compensat quan elles es facin grans. Es tracta de dones que han construït una “identitat cuidadora” i que han dedicat gran part de la seva vida a construir un model de cura basat en l'“autosuficiència familiar” però que, com a paradoxa biogràfica, possiblement elles no podran rebre el mateix per part de les seves filles o joves.

«Yo le digo a mi hija, digo: “mira, yo sé que voy a ir a una residencia, pero...” que tengo la razón, es verdad... porque yo lo veo ahora, si ahora están trabajando, ¿cómo van a plegar el día que yo está mal?... ¿no? Si ella tendrá la casa como yo, tendrá su nieto, ¿eh? Pues no va a poder llegar ella... ¿no? Porque eso es así... hoy las cosas son diferentes... nosotros somos de otra generación diferente, ¿no? Yo sí que hubiera tenido mi madre... si mi madre hubiese vivido, yo me la traigo pero... los de hoy no, por eso yo le digo hoy a mi hija: “a mí, a una residencia, y que esté bien, ¿eh? ¡No me llesves a una de mala muerte!” Es verdad, ¿eh? ¡Yo se lo digo!» [E3=MC:CT:PAD]

«A mi me gustaría poder estar al lado de mis hijas, aunque no sé... que yo viviera en su casa, por ejemplo, aunque me cuidara otra persona, pero que yo las quiero a ellas... sé que eso ya no existe pero bueno...»

P: ¿Y cómo lo valoras este cambio?

«Hombre, lo veo negativo por unas cosas, pero también veo que la vida tiene que ser así porque has de trabajar y todo y ya no te pueden cuidar... yo porque he tenido un trabajo que lo he tirado y lo he tirado y ya está, pero claro, mi hija no va a tirar toda una vida de estudios y su buen trabajo pá decir “ahora lo tiro”. Y yo dije: “mira, hasta aquí y no lo gano y ya está” pero ellas no, han estado toda una vida estudiando y no lo van a perder por... claro, a ver, es la realidad de la vida...» [E4=MC:CT:PAD]

9.2.1.2. El sofriment silenciàt

El treball de cura és d'obligat compliment per a les dones de classe treballadora i un dels elements primari de la seva identitat femenina. Malgrat que el treball de cura forma part de la seva activitat quotidiana i es revesteix d'una “moral familiar” inqüestionable, és un treball que arrossega un patiment en silenci i en el que el

cansament físic i mental pot arribar a uns extrems considerables. En efecte, la sobrecàrrega de treball pot arribar a ser tan gran que algunes dones decideixen desertar del mercat de treball i arraconar la resta d'activitats quotidianes per abocar-se a la cura.

«Entonces claro, mi sensación, después de estar aquí tanto tiempo, de lo que yo había pasado, de llevarla al médico, llevarla a hacerle análisis, llevarla a todos los sitios que tenía que llevarla y la verdad es que yo estaba muy agotada, claro, salía del trabajo para llevarla al médico, ¡pedía permiso! Era como tener a un niño, una criatura en casa que tienes que hacerle todo otra vez... como antes, de alguna manera... y ¿cómo haces? (...) Y yo ya estaba agotada, agotada por el hecho de que, no solamente por el hecho de que la tienes que ir a recoger y tal, esto es muy fácil... es que es ¡todo! Y luego el fin de semana, cada sábado, yo a mi madre la bañaba, le cambiaba su ropa, le cambiaba todo, se le lavaba lo que necesitaba, pues todo... porque ahora ya sí que la tenía yo que bañar...» [E7=O:CT:PAD]

«El peor ha sido mi padre. El peor de todo, de trabajo y de pena ha sido mi padre porque ha sido un año... buffff, ha sido un año que yo casi no me he acostado apenas... Me pasaba así toda la noche ahí sentada en el sofá... ha sido horroroso. Él me estaba toda la noche llamando... no ves que no se podía nomás que estar así acostado porque se le salía la sonda y como él tenía su cabeza muy bien, que ya lo decían los médicos, pues él estaba toda la noche pendiente de que no se le saliesen las sondas... yo no me acostaba de noche ni de día porque se tiraba de la cama, se arrancaba todo... películas del oeste... o peor... y fue entonces cuando decidí dejar mi trabajo... lo dejé... llevo un año y pico que he estado sin trabajo... es que no podía... es que con mi padre sí que no podía... porque mis hijas ya no estaban y... con mi padre no podía yo. Y lo más duro eran las noches... y no me gusta casi dormir pero se hacen pesadas y largas.» [E4=MC:CT:PAD]

Més que el cansament físic, allò que es posa de manifest és un esgotament mental que poques vegades es veu compensat per una actitud d'agraïment de la persona que està sent cuidada.

«Es muy duro estar con personas mayores... uy, se enfadan, se... ¡ooohhh! Es más de coco que tampoco la faena que te dan pero son muy pesados... son muy pesados, se enfadan, lloran como los pequeños. (...) Y mi madre era diferente porque, bueno, mi madre pobrecita no me daba... me daba porque la teníamos que vestir, peinarla, lavarla, pero que luego durante el día si le dabas la comida se la comía... y se portaba bien. (...) Y después lo que pasa es que lo que tú haces no se valora nunca, eso también te lo digo yo... porque ellos tampoco te lo agradecen, los abuelos... ellos son tan egoístas que tampoco no te lo agradecen.» [E4=MC:CT:PAD]

«Hi havia dies que estava parlant amb el gos... jo a la cuina i ella assentada a la butaca i parlant amb el gos... i això, si tu vols, et dol més, et cansa més que la feina física. O que se't desperti a les tres de la matinada parlant en francès! Perquè ella en sabia... i unes "prerrogates" en francès de nassos! I llavors: "què li passa?, que no sé, què no sé cuantos, aquí i allà" (...) En el moment en que és una persona de vuitanta-set o vuitanta-vuit anys doncs ja li falla tot, ja no és la companyia o l'atenció és que has d'estar pendent de tot! Pendent de les pastilles que s'ha de prendre després de cada operació, sobretot si és de la vista... s'han de prendre tal

quantitat de medicaments i a unes hores concretes que tu ja pots fer un quadre que no... i això moltes vegades t'esgota més que lo que és la part física, de fet... clar, d'anar assumint... d'estar parlant i veure què et pregunten una cosa deu vegades i que segueixen sense enterar-se...» [E12=O:CMV:PAD]

A més a més, quan la cura familiar s'inicia en una situació d'emergència, com per exemple, després d'una operació o en una situació puntual de debilitat de la persona dependent, en molts casos, el període de cura a la llar de les filles no queda ben delimitat, de manera que la dona cuidadora viu en una incertesa permanent de no saber quan s'acabarà el període de cura. Aquesta situació pot arribar a generar una tensió i una angoixa considerable.

«En ese momento mi hermana dijo que no le apetecía tener a mi madre y entonces me tocó a mí... pensé: "bueno, que se quedé aquí, mientras que la aguantemos y que vaya como vaya". Pero claro, llega un momento que yo ya digo: "pero bueno, ¿y esto cuando se acaba? ¿Cuándo se acaba? A mí lo que me agobiaba mucho de cuando estaba aquí mi madre, era que, aparte de que ella tiene un carácter muy fuerte, es el hecho de que yo nunca sabía cuando venía y cuando se iba a ir. A ver, que puedes decir, pues mira, pues tres meses cada uno... o decir, pues son cuatro meses cada uno, cuatro por tres, ¿no? Pero el problema es cuando no se sabe... era la incertidumbre... yo lo pasé muy mal y luego estuve muy mal y bueno y me sentía culpable, muy culpable y me sentía... ¡bufff! Pues yo me sentía mal, me sentía mal... y yo a mi madre tampoco le decía nada, para no crearle expectativas porque si no es peor... pero que nunca ves el final, nunca ves el final, ¿eh?» [E7=O:CT:PAD]

De fet, el treball de cura amb relació a les persones grans dependents es diferencia de la cura de les criatures petites per la vivència d'aquests moments especialment complicats.

«Amb els fills és diferent. Diferent perquè llavors, a veure, vas agobiat però és una alegria... la nena fa no sé què, la nena fa no sé quantos, la nena riu i "ah! Quina gràcia! Ui!" I ara és al revés... ja no et fan això, ja no et fan lo altre... i quan a vegades, que ho comentem a la feina, allò parlant, no? I una diu: "oh! És que jo ara a les set ja podem començar a córrer! La banyera, la dutxa..." no sé què, no sé quantos... i dic: "sí, però tu estàs banyant a un nen petit i a mi em toca banyar a una persona gran" no és el mateix, no? O sigui... els nens et donen feina però és més agraïda, no? O sigui... és més... t'angoixa més. Si vas corrent tot el dia però per veure només que penes! Hòstia! I és més dur i cansa molt més... també tens més anys, cuidado! No és el mateix tenir-ne trenta que tenir-ne cinquanta i pico!» [E12=O:CMV:PAD]

«Pero cuando mis hijas eran pequeñas yo me lo combinaba muy bien y no lo pasaba así de mal... no, como yo era joven no me afectaba a mí, yo que sé... yo corría, corría todo el día pero no me afectaba.» [E4=MC:CT:PAD]

En molts casos, la cura directa i quotidiana dels sogres també recau sobre aquestes dones i fins i tot pot arribar a coincidir de forma simultània amb la cura dels pares. Tot

plegat, fa de la llar un nucli de protecció familiar, en què cal racionalitzar al màxim els espais i la provisió de la cura.

«Entonces, yo me la traje a mi casa [mare] y estuvo en mi casa hasta el mes de junio. Porque yo en esa época tenía yo a mi suegra también aquí, que estaba pachucha. Las tuve a las dos juntas (...) Mi suegra era una persona muy débil, lo comía todo triturado, muy poquito, tenías que estar muy encima de ella, cuando estaba débil en su casa que se encontraba mal, nos la traíamos muchas temporadas a casa... a veces yo y a veces el hermano de mi marido (...) Y cuando venía, a lo mejor se tiraba un mes, o dos meses, o un mes y medio o veinte días, hasta que ella ya estaba más fuertecilla.»

P: ¿Y cómo te lo montaste?

«Pues mira, pues yo que sé, ¡te lo montas! Pues tenía a las dos en esta habitación durmiendo... en la misma, en una habitación pequeñita dormían las dos. Poníamos esa cama así de este lado y ahí dormían las dos... y ahí se apañaban las dos. (...) Ellas se vestían las dos solas, bueno, mi suegra no, mi suegra la teníamos que ayudar... y la comida de mi suegra, por ejemplo, se la trituraba ella... bueno, cuando estaba en su casa se la trituraba ella, cuando estaba aquí, se la trituraba yo.» [E7=O:CT:PAD]

«Hubo un momento que tenía aquí en casa mis padres y mis suegros... sí, cuando a mi madre le quitaron el riñón que me la tuve que traer a Barcelona porque mis hijas eran pequeñas y yo no me podía ir a Cáceres, claro. Y dormía aquí, en el comedor, que antes teníamos un sofá-cama... y entonces mi padre también me vigilaba a la otra un poco mientras yo estaba en el hospital con mi madre, a la otra abuela, porque aquello era un poco tremendo...» [E4=MC:CT:PAD]

L'execució, direcció i gestió de la cura se centralitza en la dona, de manera que quan aquesta pateix una malaltia o passa per una situació ocasional d'inhabilitació per a dur a terme aquestes tasques, el patiment augmenta per la impotència que genera no poder desenvolupar l'obligació de cuidadores que els ha estat assignada. Com a remei provisional a la situació, s'acostuma a demanar ajuda a algun altre membre (femení) de la família, com una germana, una cunyada, una cosina, etc.

Davant una situació de sobrecàrrega familiar, el malestar també ve donat pel fet que les cases on viuen aquestes dones no tenen prou espai per poder acollir a les persones dependents. Normalment, són llars que no excedeixen els 75m² i que, quan la cura de les persones grans coincideix amb un període en què els filles o les filles encara no s'han emancipat o en què la presència dels néts/es a casa és freqüent, l'espai de convivència pot generar incomoditat i la sensació que no es pot dur a terme una "bona cura".

«Te llegas a cansar mucho de la situación porque esto es un espacio pequeño y las personas mayores necesitan espacio (...) Y al final yo ya acabé mal, ¿eh? El año pasado acabé mal yo, o sea... emocionalmente acabé muy mal. Acabé muy mal porque, muy agotada, porque además yo soy de las que, eso, que quiero que... porque yo sé que es una persona mayor, pero sea mayor o sea más joven es igual es una persona, y ocupa un espacio como el que ocupo yo, necesita su espacio, lo

mismo que un niño, necesita su espacio y bueno, y aquí es un espacio que aquí no damos todos, yo tampoco podía tener intimidad con mi marido. A ver, que es una situación muy mala y al final la paciencia pues se te acaba.» [E7=O:CT:PAD]

D'altra banda, la “restricció del temps” personal i familiar és un dels fenòmens que es deriven d'un període llarg de cura intensiva a una persona adulta dependent i és una font important de malestar per a les persones cuidadores. De fet, la privacitat, com a idea tradicionalment emparentada amb l'emancipació (Murillo, 1996) no es viu mai en la seva plenitud, atès que aquestes dones fusionen l'espai de cura, basat en l'obligació moral i les necessitat alienes, amb el seu espai d'identitat individual i de privacitat. En aquest sentit, l'imaginari d'un temps com a recurs eventual per al benestar personal o l'oci és un imaginari que es torna absent quan les dones tenen persones grans dependents a càrrec.

«Cuando no he podido porque estaban ya mal pues yo sin salir... es que en el último año casi no he salido... pero antes por las tardes... cuando he estado medio bien siempre me he ido. Yo siempre me he ido hasta las ocho de la tarde... me iba a dar vueltas o con mis amigas y luego ya pues en casa...» [E4=MC:CT:PAD]

«El año pasado quería haber hecho el curso de catalán pero, a ver, estaba un poco, estaba bastante, ya metidilla, pero como tuve mi madre todo el año, aquí conmigo, que me tocó tenerla, al final aquí ella se aburría en casa y decía que la dejábamos sola tanto tiempo y que... y tuve que dejar el curso... porque ¿cómo me voy a meter a faltar todas las tardes en mi casa, teniendo aquí a mi madre? Teniéndola que ir a recoger a las siete y media [d'un centre de dia]... y yo me salía a las nueve de la noche de la escuela, no, no, no sirve...» [E7=O:CT:PAD]

«l el cap de setmana doncs fins ara clar, quan tens gent gran sortir és com una loteria... un dinar amb uns amics és com una festa major perquè com que no t'ho pots permetre doncs no... perquè clar, anar a dinar amb els amics vol dir que els avis es queden sols i... o ve la meva filla que es queda amb ells... vacances? Doncs bueno, ja fa molt temps que no toquen...» [E12=O:CMV:PAD]

L'escassetat de temps no només fa referència a l'àmbit personal, sinó que també afecta la gestió de les necessitats bàsiques de la vida quotidiana.

«Si tenías que ir a comprar o alguna cosa, no podías ir, porque “no, tenemos que recoger a la abuela de aquí media hora, no nos da tiempo...” te condicionaba mucho, con lo cual... (...) Pero es que es como un niño, que tiene que estar pendiente de que a tal hora no puedes ir a ningún sitio porque tienes que recoger al niño del colegio y eso lo mismo...» [E7=O:CT:PAD]

Una de les conseqüències que pot tenir l'absència prolongada d'un temps per a una mateixa és la sensació de “buit” i de no saber com gestionar el temps, després d'un període molt intensiu de cura. La “vida privada”, en el sentit de S. Murillo (1996), ha quedat absolutament desmembrada i cal redimensionar el temps quotidià més enllà d'un treball de cura orientat als altres.

«A veces pienso: “¿y qué hago ahora?”. Esto ahora me pasa mucho... porque ahora llevo y lo que decimos: “¿qué haces?”. No me voy a estar con la tele todo el invierno también, como los tontos... como los tontos, pero... pero después de morir mi padre ha estado cinco meses trabajando y también cuando entraba al piso, pues notaba un vacío porque era la primera vez que yo abría y no encontraba a nadie... después de muchísimos años... ¡es que las hemos pasado! ¡Y ahora que ya no somos jóvenes ya no tenemos nada que hacer!» [E4=MC:CT:PAD]

9.2.1.3. La institucionalització de la cura: “quan no queda més remei”

En el moment en què la gestió autosuficient de la cura, per part de la família, no es pot satisfer en “bones condicions” és quan l’opció per una institucionalització de la cura, sobretot mitjançant un centre de dia o una llar d’avis, entra en escena. Ara bé, a diferència del centre de dia, la imatge de la llar d’avis és particularment negativa pel fet que s’associa a la desídia familiar, l’abandonament i la inassistència emocional. La visió pejorativa de la llar d’avis amaga un ideal de la “bona cura” que s’avalua més per criteris emocionals i d’afecte que no pas per criteris professionals, de manera que el rebuig a portar els pares a una residència respon al temor de deixar-los sense una companyia familiar i una atenció afectiva personalitzada. Certament, l’herència femenina d’una “identitat cuidadora” articulada en els llaços de cura familiars marca l’“ideal de cura” de les dones de classe treballadora —adscrita i d’origen.

«Porque yo le digo a mi hija: “a mí si me llevas [a la llar d’avis] ¡me vas a llevar con mi hermana y todo!” y dice: “mama, es que estás pensando en todo, ¿eh?” y digo: “¡hombre! Vais a dejarme allí como un perro ¿no?” y digo: “hombre, tú dirás, porque yo a lo mejor, si no tengo la cabeza bien”, pues es verdad... hay de todo, pero que tú vayas a ver a un abuelo y que no vaya nadie a verlo, ¿verdad? Que lo tienen ahí... ¡da pena!» [E3=MC:CT:PAD]

«Yo esto de que te encierren allí [a la llar d’avis] y que te vayan a ver los domingos, cuando pueden claro. (...) Yo creo que en las residencias cariño no tienen, porque yo pienso, mira, ellos es la hora de cambiar pañales y le cambian, mientras que si está mojado no se los cambian. Porque mi hija ha estado en un geriátrico y ella me lo explica: “mama, no te pienses que allí es como estuvieron el yayo y la yaya” y digo: “pues ya me lo imagino, no lo he visto, pero ya me lo imagino”. Mi padre, pues si tenía ganas, yo le daba un flan, allí no se lo van a dar porque hay sus horas de dárselo... y yo estas cosas las miro también mucho... yo estoy un poco en contra de eso pero yo sé que a mí me llevarán y diré: “pues, ¡qué voy a hacer!” Pero que a mí no me gusta, porque yo pienso que vas ahí... yo qué sé... es lo del cariño porque yo sé que los cuidan pero a ver, a mí que no tengan cariño, a mí me da lástima...» [E4=MC:CT:PAD]

Malgrat que la situació ideal de cura per a les dones de classe treballadora passa per la “cura a casa”, l’opció d’externalitzar la cura a una llar d’avis es fa plausible quan la logística material —condicions de l’habitatge, recursos familiars, etc.— no ofereix l’entorn adequat per poder dur a terme una cura en “bones condicions”.

«Yo no tenía la casa en condiciones, ¡porque yo tenía a mi hijo! ¡Mi hijo tenía que dormir aquí! ¡Y mi nieto a veces se quedaba también a dormir! ¿No? ¡Pues tienes que tener unas condiciones mínimas! Pues claro, pues mira, yo al principio me traje aquí a mi padre, pero entonces fue un mes sin dormir toda la noche, ¿eh? Porque mi padre como ya tenía el Alzheimer, pues se levantaba toda la noche... y toda la noche meándose, se le escapaba el pipí... todo... y toda la casa meada, todo el cuarto de baño... todas las noches así, ¿eh? Y mira que le poníamos el pañal y todo, pero yo no sé lo qué hacía que se lo quitaba, se levantaba y mira, otra vez, toda la noche... todo por el medio... toda la noche limpiando... y el cuarto de baño se encharcaba, todo el pasillo... una noche, una noche, otra noche... ¡y mi marido tenía que trabajar! ¡Y mi hijo también tenía que trabajar! Y luego se lo llevó mi hermana pequeña, luego mi hermana la otra, la grande, también, pues les pasó igual... lo mismo claro.» [E3=MC:CT:PAD]

Tampoc no es considera adequat l'entorn familiar quan la persona dependent té una malaltia neurològica que requereix un tipus de cura molt específic i davant la qual la família no té les eines ni les capacitats pertinents per poder gestionar aquest tipus de malalties. A tall d'exemple, l'E3 va haver de cuidar durant un temps al seu pare, que tenia un Alzheimer, fins que, després d'un llarg conflicte familiar, es va decidir portar-lo a una llar d'avis.

«Con los seis hermanos, dijimos: “mira, antes de llevar a mi padre a la residencia...” no queríamos, yo no quería tampoco... ¡uy! ¡Anda que no lloré ni nada! ¡Me cago en la leche, como lloré! Me daba mucha lástima mi padre, llevarlo a una residencia... porque yo ahora mismo mi padre tal y como está, aquí no lo podía tener... porque ahora pá ducharlo... tienes que tener, aquello, los ganchos que le ponen pá poder ducharlo y andar no puede andar bien... (...) Es que no podíamos, no... no es porque no queríamos cuidarlo, ¡porque no podía! No dormías ni estabas tranquila. Luego durante el día no podías salir a ningún sitio porque no podías dejarlo solo... cuando una persona está bien, pues no me importa, pues si mi madre hubiese estado... que se hubiese defendido, yo me la hubiera traído aquí y... es diferente, ¿no? Pero claro, una persona cuando está así, ya no puedes más de esa manera... ¡y es muy cansado! ¡Madre mía cómo estábamos! Sin poder hacer nada... nadie durmiendo ni nada... porque... mi hijo se levantaba y me decía: “mamá que no puedo dormir” y yo “¡pues yo tampoco! ¡Yo tampoco!”... Acabamos mal todos.» [E3=MC:CT:PAD]

En qualsevol cas, la llar d'avis en alguns casos és una opció que ni s'ha arribat a plantejar ni es plantejarà mai. El costum i la tradició familiar gaudeixen d'una alta càrrega simbòlica i subvertir la pràctica *familista*, mitjançant la institucionalització de la cura a través d'un servei com la llar d'avis, pot ser interpretat o experimentat com una manca d'estima cap als seus familiars o una manca de “consciència femenina”.

P: ¿Y habéis hablado en algún momento de llevarla a una residencia?

«Eso lo tenemos muy claro que no. Porque... nosotros hemos crecido en ese “desto” que mi abuela no ha ido, a ninguna residencia y estuvo hasta los noventa años a cargo de mi madre. Y entonces pues lo tenemos muy claro que nosotros a mi madre no la vamos a llevar a ningún sitio.»

P: ¿Y ella tampoco lo tiene en mente?

«No. Ella no lo tiene en mente porque como yo creo que ella nunca lo ha hecho con sus mayores, pues yo creo que no... que no, creo que no piensa. No lo hemos hablado, ¿eh? Pero no.» [E8=O:CT:PAD]

«Total que, que eso, que decidieron que mirase una residencia por aquí, que la pusiéramos y que probara y tal y cual... y yo me quedé con una cosa aquí [assenyalant-se l'estómac]... “¿Pero yo cómo voy a mirar esto? ¡Dios mío!”... Yo era incapaz, porque a ver, porque era incapaz de llevar a mi madre a una residencia.» [E7=O:CT:PAD]

La tradició *familista* trava l'oportunitat de pensar en altres possibilitats de gestió de la cura, tot i disposant, en un cas imaginari, dels recursos monetaris necessaris per pagar una residència.

P: y si lo hubieras podido pagar, ¿los hubieras llevado a la residencia?

«No. Prefiero cuidarlos yo... porque yo soy muy tonta y lo hubiese preferido, pero bueno en ese momento tampoco. Yo siempre me dan mucha lástima las personas mayores, no sé... si ahora voy por la calle y los veo y me... mira, no me importaría nada irme detrás a ayudar... mira, son momentos de la vida que uno nunca sabe...» [E4=MC:CT:PAD]

P: ¿Y crees que tiene que ver con el dinero?

«No. Al contrario, si tuviera dinero, no la llevaría. Ni muchísimo menos. No, no, ese tema la verdad que ni siquiera lo hemos comentado entre mis hermanos, porque... cuando estuvo enferma, mi hermana me comentó a mí: “no sé como lo vamos a hacer si se pone enferma en una cama, o lo que sea”, pero digo: “bueno, de momento está la cosa así, y cuando llegue la hora ya veremos que hacemos, ¿no?” Pero, pero yo pienso que, que lo haríamos de esa manera. Turnándonos cada día una y ya está, para que no fuera una carga para ninguna.» [E8=O:CT:PAD]

De fet, l'opció de la llar d'avis només es considera plausible quan “la família no està disponible” o quan hi ha una situació de maltractament familiar. S'experimenta com un recurs que s'activa una vegada s'han esgotat totes les possibilitats de gestió familiar.

«Yo en mi casa... antes que estar en una residencia... y si estamos peor y estamos perdiendo la cocorota y nos lo hacemos todo, y las hijas no saben qué hacer con nosotros o no saben qué hacer conmigo y nos llevan a una residencia pues tendremos que ir a una residencia... ¡qué remedio!» [E7=O:CT:PAD]

«Yo creo que si se puede cuidar, debería de cuidarse a los mayores, si uno puede. Si no lo puede, que digamos, que yo ahora mismo ya pues, ¿cómo te diría yo? Mi madre ahora ya, dura unos cuantos años, que ya por ejemplo, yo ya estoy jubilada y me puedo dedicar a ella, por completo, ¿eh? Pues creo que no, que no la metería en ningún sitio. Ahora claro, es que también, las circunstancias mandan, porque una persona que se ponga enferma, ahora una persona mayor, que necesite... una persona de día y de noche, por decirte algo. Y que esté trabajando, imposible, ¿no? O sea que... no puede, no puedes cuidarla por mucho que quieras, entonces, para eso están estos sitios. Pero si se puede, yo soy partidaria de que se les cuide la familia. Que no los lleven por ahí...» [E8=O:CT:PAD]

«Yo sé de una persona, que ellos no sacaban a sus padres de la habitación, pues yo pá eso también prefiero llevarlos a un sitio porque a mi... no sé cómo explicarme, pues si están limpios y los tienen bien porque los has de tener como un perro metido... porque los han de tener escondidos como si fueran... pues yo para tenerlos escondidos, en ese caso prefiero que estén en un sitio.» [E4=MC:CT:PAD]

La influència de la cultura *familista* entre les dones de classe treballadora és un fet ineludible i que acaba condicionant l'estratègia de gestió de la cura en tots els sentits. Quan l'entorn familiar, normalment la dona, està absolutament disponible per a la cura, el malestar femení existeix però es dissimula sota un “acord familiar i de classe” que legitima i aposta per aquest tipus de gestió de la cura. Tanmateix, aquesta situació es torça quan la “família no està disponible” i emergeix el conflicte familiar, normalment entre els fills i les filles de la persona dependent —germans i germanes—; decidir quina és la millor alternativa de cura a la gestió familiar és un tema de discussió familiar quasi insalvable, pel fet que qualsevol opció allunyada de la gestió directa de les filles es percep com una mena de “traïció familiar” i de “desobediència femenina”. El cas d'E3 i E7 exemplifiquen com aquesta qüestió pot arribar a generar conflictes familiars importants.

«Al principio pues dijimos: “cada uno de los hermanos, pues tres meses o lo que sea”... es su padre, ¿verdad? Yo lo veo así... bueno, las hermanas lo dijimos así, pero mis hermanos dijeron: “¡ah! ¡Nosotros no!” ¡Que nosotros nos lo quedáramos! Y no quisieron... y entonces, ellos [*germans*] decían que no tenían la casa preparada y fíjate tu, ¡Aquí la casa que tenemos! ¡Tampoco la tenemos preparada! Que tenían que haber dicho: “bueno pues sí” ¿verdad? Pues no... “¡ah! Es que yo no tengo sitio” y digo: “¿y tú te piensas que yo tengo sitio?” Y yo y mis hermanas dijimos de llevarlo a una residencia, pero mis hermanos no querían... decían que por qué le íbamos a llevar a una residencia, que podíamos cuidarlo nosotras muy bien... ¡que plegara mi hermana! ¡La que está trabajando en la fábrica! ¡O que plegara yo! (...) Y al final lo llevamos [*a la residència*] y ¡tú que sabes! Enfadados, enfadados... porque oye, ¡Parecía que las mujeres éramos las malas! Que nosotros teníamos la responsabilidad y ellos no... y entonces ellos se enfadaron, “que porque habíamos llevado a mi padre a la residencia...” claro, y todas las culpas de lo que pasaba a nosotras, porque estaba así peor, y decían: “porque claro, como lo habéis metido en una residencia...”» [E3=MC:CT:PAD]

«¡Uy! ¡Los hermanos! ¡Eso es una polémica hija! Porque mira, de seis que somos, ya hace como cuatro o cinco años que mi madre dejó su casa, y de ella nos hemos cuidado tres. Porque ella ya no podía estar sola, no sabía ni pelar las frutas, la operaron de una hernia que le salió, tenía que hacer ella las curas... se le infectó, entonces yo ante esto, digo: “bueno, tú te vienes aquí unos días, que te curemos, hasta que te pongas bien”. Cuando ella estaba aquí, nos empezó a decir que es que no podía estar sola, que no sabe qué va a hacer... y con todo eso ella me decía: “que tu hermano Jesús dice que con quien tengo que estar es con mis hijas”. Y bueno, yo no le hacía mucho caso porque a mi estas cosas me ponen muy nerviosa... ¡y se armo una con los hermanos que no veas!» [E7=O:CT:PAD]

Malgrat les discussions que comporta prendre la decisió de portar la persona dependent a una llar d'avis, l'opció pel centre de dia es considera més apropiada per

les possibilitats de combinació que ofereix amb una gestió familiar de la cura. De fet, el centre de dia acostuma a ser el primer recurs de caràcter institucional que fan servir les dones de classe treballadora; un recurs que, a diferència de la residència, no ocasiona tensions ni discrepàncies familiars i que s'activa quan la persona comença a mostrar els primers signes clars de dependència

«Antes que vinieran a mi casa, iban a un centro de día... cuando vimos que ya no “deso”, fueron a un centro de día y estaban todo el día allí y por la tarde ya venían... para dormir a la casa y eso, ya venían cenados y todo.» [E3=MC:CT:PAD]

«Cuando estaba aquí en casa y empezó a ser menos autónoma ya fue cuando le buscamos el centro de día porque ella ya pedía, pedía hacer algo... porque antes de una residencia, hay otros recursos como el centro de día, ¿vale? Que está allí un rato, allí puedes estar o estar por la mañana o por la tarde o si quieres todo el día o el tiempo que tú quieras, que te relacionas con gente de tu edad y bueno, por lo menos no estás todo el día en casa y ya no estás tan sola...» [E7=O:CT:PAD]

D'altra banda, quan la cura s'ha institucionalitzat, en forma de serveis públics, privats o semipúblics, totes les dones de classe treballadora, ja sigui d'una posició adscrita o d'origen, han aplicat la sol·licitud de la “Llei de dependència” (Llei 39/2006) i s'han encarregat de gestionar les tasques burocràtiques associades. Bàsicament, aquestes dones s'han beneficiat de prestacions monetàries, i no pas de serveis, de dos tipus diferents: la “prestació per a la cura familiar” i la “prestació vinculada a un servei” — article 17 i 18 de la Llei 39/2006. En el primer cas, la prestació econòmica per a un suposat “cuidador” es va utilitzar o bé per alliberar a la persona dependent de les tasques domèstiques o bé per remunerar, excepcionalment, una part de la cura

«Con el dinero que me daban en servicios sociales, yo cogía a una chica... alguna vez... pero pocas. Pero bueno, algún día que mi hija no quería quedarse con mi madre, pues venía una chica que yo conocía bastante y algunas horas me la cuidaban, pero que yo todo me lo he tenido que tragar yo.» [E4=MC:CT:PAD]

«Tú puedes elegir residencia o lo que sea, ¿no? Y en este caso, bueno, mi madre estaba bastante bien todavía, ¿no? Entonces se eligió cuidador... cuidador quiere decir que quien va a ser la persona que se cuida de este enfermo, ¿no? Puede ser un cuidador familiar o puede ser de la calle, ¿no? Y dan 400 euros... que bueno, si lo tienes que poner de la calle, evidentemente no te llega, ¿no?»

P: ¿Y a quién pusisteis como cuidador?

«Evidentemente a mi padre... porque había que poner un nombre y claro, fue mi padre. Entonces, primero estuvo mi padre cobrando los 400 euros sin nadie, y después se puso a la chica, porque con los 400 euros tú los cobras, pero tú puedes hacer lo que quieras con el dinero... y esta chica venía para la casa, sólo para la casa...» [E16=O:CMV:PAD]

En el segon cas, la “prestació vinculada a un servei” s'utilitza per pagar la llar d'avis, juntament amb la pensió de la persona dependent o la contribució econòmica dels fills i les filles.

P: ¿Y cómo la pagáis la residencia?

«Con la pensión de mi padre y como mi padre tiene Alzheimer y tiene el máximo, le dan la ayuda... esa, de la dependencia... ya hace más de un año, sí. Porque claro, mi padre ya tiene que depender de una persona y tiene el máximo, el máximo... y hará un año que le pagaron. Y con eso... ¡porque hoy se pagan mucho las residencias! ¿eh? Esta vale mil ochocientos al mes. Por eso, que hoy... y de ayuda le dan mil y pico, y el resto lo pagamos de la pensión...» [E3=MC:CT:PAD]

«Yo el otro día le decía de hacerle lo de la Ley de dependencia para cuando esté en la residencia... porque la ayuda que le dan si está en una residencia es de pelas, es para ayudar a pagar la residencia. Entonces iría muy bien...» [E7=O:CT:PAD]

De fet, aquest tipus d'ajudes monetàries es valoren més que no pas els serveis de cura, com ara els serveis d'atenció domiciliària o la teleassistència. La tradició *familista* pot ser una causa explicativa d'aquest ordre de preferències, atès que les prestacions econòmiques permeten, si es vol, continuar practicant una "autosuficiència familiar" i delegar, quan es vol i sota el control familiar, algunes tasques domèstiques o de cura.

«A mí de la Ley de dependencia no me han dado nada de dinero... nada, nada... ahora al final me querían dar dos horas y yo le dije que no, que pá eso que yo me apañaba... y lo bañaba y todo... a mí lo que me interesaba era que me hubiesen dado un dinero y así yo metía a quien me daba la gana, con un poco de ayuda. Porque alguna vez, en verano, pues metíamos a una chica que nos lo paseaba a mi padre aquí en la rambleta, pero de mi padre nunca me dieron nunca nada, nada, nada... y de mi madre dos años pobre, porque luego murió enseguida.» [E4=MC:CT:PAD]

9.2.1.4. La gestió mercantil: elecció, control i desconfiança

La mercantilització de la cura, de forma similar a la institucionalització de la cura, queda relegada a una situació excepcional d'"absència familiar". De tota manera, malgrat que totes dues opcions no semblen garantir la "bona cura" que pot proporcionar la família, l'opció de contractar una "persona cuidadora" assalariada s'aprecia més que no pas la possibilitat de traslladar la cura a una institució externa, com una llar d'avis.

«Antes que en una residencia, yo hubiera preferido que hubiera venido a mi casa, porque yo me lo hubiera organizado muy bien. Yo hubiera puesto... evidentemente, no soy «superwoman», ¿no? Pero hubiera puesto a una persona por las mañanas o la hubiera llevado a un centro de día y entonces al mediodía yo la hubiera recogido, si hubiera estado en un centro de día, o sino una persona por las mañanas que la hubiera podido sacar...» [E16=O:CMV:PAD]

Ara bé, aquesta externalització de la cura ha de quedar sota el control femení.

«Yo es que eso no lo he vivido... eso de una señora en la casa no lo he vivido. Yo pienso, hombre, que si yo estoy bien de la cabeza, no me iría a la residencia ¿eh?»

Mientras que yo pueda en casa... y cuando yo a lo mejor, cuando tenga la cabeza bien y que diga: "bueno, pues yo ahora no puedo hacer las faenas de la casa"... que viniera una mujer a hacérmelas, pues sí... pero yo vigilando, ¿eh?» [E3=MC:CT:PAD]

P: ¿Y si tuvieras mucho dinero para poder pagar a alguien?

«Bueno, entonces sí, pero manejándolo yo en mi casa... a ver, que yo hubiese... que yo controle, a ver... yo me he quitado los mejores años de mi vida por ellos... ahí sí que... si hubiera podido, yo metería a una persona bajo mi... aquí en mi casa pero que yo viera lo que hacían con ellos, pero no cargarme yo toda la faena.» [E4=MC:CT:PAD]

L'ordre de prioritats també es fa palès en les citacions següents, quan es pregunta per un "ideal de futur" amb relació a la gestió de la cura.

«Yo sé que a mis hijas no las puedo atar, así que, en todo caso... me buscaría alguna persona de la calle, yo qué sé... habría que pagarla claro, a ver, es que no sabemos tampoco en qué circunstancias vamos a llegar... pero si estuviera muy mal, ya te digo, estar en el campo y una persona de la calle que estuviera allí conmigo, una más, como una más de la familia pero que estuviese allí conmigo... pero bueno, tampoco tiene por qué tener ningún título de nada... una persona que eso, que le guste estar con personas mayores y ella que se sienta pues como en su casa, ¿no? O sea, que sea de confianza y tal...» [E7=O:CT:PAD]

«Yo si pudiera escoger, para mí, ¿eh? Tendría una chica en mi casa, hasta que yo pudiera. Si yo me la pudiera permitir, o me la pudiera pagar, la tendría en mi casa. Que me cuidara en casa.» [E8=O:CT:PAD]

Però aquesta opció mercantil també genera, per a algunes dones, certa inseguretat, pel fet que les desplaça del "centre de control" de la cura. La manca de tradició familiar en relació amb una gestió mercantil de la cura fa que aquesta pràctica sigui avaluada des del dubte i la desconfiança. Són casos en què la mentalitat cuidadora femenina està molt arraigada i en què no s'accepta traspasar la cura a una tercera persona que no sigui de la família, normalment una dona immigrant. Llavors és quan, a diferència de les citacions anteriors, la llar d'avis es pot considerar una opció millor a la contractació d'una treballadora assalariada, atès que, com afirmen les pròpies dones, la llar d'avis almenys garanteix una sistematització, un ordre i un control de les tasques.

«Si tú metes a una persona, no sabes qué es lo que le van a hacer, ¿no? Pues yo no lo veía bien... porque dices, bueno, si metes a una mujer que está todo el día allí, a ver si hace esto, a ver si hace lo otro, tienes que estar pendiente, en que fuera... ¿no? Pero no es lo mismo... que si tú estás en una residencia, pues lo lavarán, lo cuidarán, le darán de comer... además las que vienen ahora sí, a lo mejor los cuidarán pero que no... a mí no me gusta por lo menos... y dijimos que no, que por poner a una mujer, teníamos el mismo problema de estar pendientes cada día de a ver si hacía las cosas... además ahora las que se cuidan de esto son las colombianas y habrán buenas y habrán malas, ¿no? Pero que no, que no... porque se ven muy "pachosas" ...» [E3=MC:CT:PAD]

9.2.2. Estratègies mixtes: Estat, mercat i família

Les dones de classe mitjana nova que han hagut de gestionar la cura de persones grans dependents, a diferència de les dones de classe treballadora, fan un ús més equitatiu de les diferents institucions de la cura: la família, l'Estat i el mercat. Al marge que es tracta de dones amb un major poder adquisitiu, són dones que, en no tenir un "ideal familiar" de la cura tan interioritzat, combinen els diferents recursos disponibles, sense patir un sentiment de culpabilitat. Malgrat que no fan un ús distintiu dels "serveis no familiars", ja sigui públics o privats, el seu consum forma part de la normalitat quotidiana i, en cap cas, és un consum que qüestiona la seves "habilitats cuidadores femenines". Altrament, la cura de les persones grans acostuma a passar per dues fases: a) la cura familiar combinada amb una persona assalariada que fa la neteja i b) l'ús de serveis públics quan augmenta la dependència —teleassistència, centre de dia, llar d'avis, etc.—; aquesta seqüència conserva la lògica segons la qual cal procurar el màxim de temps possible un "envelliment actiu".

«Ara la meva mare viu amb la meva germana gran, i ara degut a una sèrie de coses, si està sola ha agafat com una miqueta més de por per si cau o no sé què... i la Generalitat et posa un servei d'un medalló que si tu tens qualsevol cosa, pitjant aquell botó de seguida et vénen a casa. I ara ja ho ha demanat i amb això ella està més tranquil·la perquè qualsevol cosa que tingui doncs truca al medalló i ja tenen les claus i aleshores pues van i l'ajuden. I aleshores, per a la neteja té una senyora, també que li va un cop a la setmana tres hores, perquè econòmicament tampoc no pot assumir-ho més. (...) Com que hi viu una germana gran doncs entre elles dues s'ho han muntat molt bé i ella doncs sempre ho diu, fins que ella pugui ho aniran fent així... i quan no hi ha la germana, ens la quedem nosaltres a casa o entre les germanes ens ho tornem (...) I ara el que ens agradaria és que algú li anés a fer companyia unes tardes per donar-li xerrera... ja sabem de voluntariat...» [E11=O:CMN:PAD]

«I al final ens la vam quedar a casa [sogra] perquè clar, quan va venir a casa ja tenia vuitanta-set o vuitanta-vuit i ella: "no, no, jo puc sola" però el cap no va i ho veus... i la vam tenir nou anys. (...) Després vam anar al centre de dia i això primer no li agradava però després, allò que l'anava a buscar a la tarda i sempre es volia quedar. I al final vaig demanar plaça...» [E12=O:CMN:PAD]

De la mateixa manera que les dones de classe treballadora, l'opció de la llar d'avis es contempla com una última alternativa, és a dir, que es planteja quan tenir la persona dependent a casa dificulta el benestar de la família que l'acull.

P: i com veu decidir portar-la a una residència?

«Doncs perquè ja eren nits i nits i nits que ja no dormia ni ella ni tu, que per exemple... perquè clar, quan es muntava el festival, quan anaves al festival aquest que s'havia despertat et trobaves que s'havia tret els bolquers i tal i estava tot el llit xop... "apa!" Que se l'havia tret, o sigui... clar, en teoria ja en duia perquè no passés res però no hi havia manera (...) I després hi havia dies que estava alterada i ja ho veies, perquè et deia: "perquè clar, saps què ha passat?, avui

aslkjdhojsafkjaslkdfg”, perquè no se l’entenia de res “jkshfjashfjdshf”... però així, eh? O sigui podia parlar tan ràpid... i això et podia durar dos dies, eh? Dos o tres dies, nit i dia! I al final clar, noranta i pico d’anys, ja hem fet tot el que podíem fer perquè necessita uns cuidados que no li pots donar... clar, sense dormir, jo arribava a treballar amb palillos!» [E12=O:CMN:PAD]

Però, de forma molt diferent, les dones de classe mitjana nova no desenvolupen una actitud hostil envers les llars d’avis. Contràriament, consideren que és el lloc idoni per aconseguir una atenció adequada i professional, alhora que ofereix uns mitjans mèdics que a casa no es tenen.

«A casa, tu també veies que hi havia vegades que estava en un estat nerviós i tal en què tu no pots donar-li aquella dedicació que voldries... i en canvi a la residència, allà, hi ha un metge constantment, amb lo qual el metge li pot donar una cosa o no, perquè a part quan ella es posava nerviosa es posava molt malament i un esgotament però que...» [E12=O:CMN:PAD]

Quan la procedència de la dona és de classe treballadora, les prestacions econòmiques de la “Llei de dependència” apareixen, de nou, com la millor via de finançament dels serveis de cura.

«Per pagar la residència, la meva sogra paga quasi bé tot el que ella cobra, però bueno, a mi ja m’està bé, no sé si li deixen quinze euros al mes o vint i les pagues extres... però a mi ja m’està bé... si ella està atesa? Vull dir a mi no... perquè deixen una petita part doncs perquè li puguis comprar per vestir-se, per petites despeses, no? Però si ella està atesa, està menjada, està amb la medicació, està amb tot...» [E12=O:CMN:PAD]

9.2.2.1. L’ideal comunitari i la institucionalització de la cura

Hi ha dos aspectes destacables que marquen la gestió de la cura de les dones de classe mitjana nova: la “col·laboració de la parella” i l’“ideal comunitari” que impregna tot el discurs. Amb referència a la primera qüestió, el cas d’E12 n’és un exemple, malgrat que la “col·laboració masculina” es fa notar a partir de la jubilació del marit.

P: i qui el cuida al teu pare?

«Nosaltres, el meu marit i jo que bueno, que mira, ara estem a mitges i ens ho passem pipa, no? *[en un to irònic]* Ell està a casa i vull dir... “cuatro ojos ven más que dos”, no? Si ell està a casa... si s’ha d’anar al metge, vull dir... per exemple, visites a l’uròleg, acostuma a anar ell d’entrada (...) I depèn, ens ho anem combinant... i amb la meva sogra igual, o vaig jo o va ell, depèn del que sigui... doncs o va l’un o va l’altre. Quan ell treballava doncs hi anava més jo... ara està jubilat, però abans me n’encarregava més jo dels avis.» [E12=O:CMN:PAD]

I amb relació a la segona qüestió —“ideal comunitari”—, aquestes dones tenen clar que el “problema de la cura” envers les persones grans dependents és una qüestió

d'interès públic i que cal resoldre de forma organitzada, ja sigui des de la política estatal i/o autonòmica o a través de l'organització veïnal i comunitària. Els motius que sostenen aquesta ideologia es basen en tres premisses: a) la desestimació de l'“ideal familiar de la cura” com a fórmula utòpica i desitjable de “bona cura”; b) la importància de desenvolupar el “projecte de vida” per part dels seus fills i les seves filles i c) el referent de la cura passa per una “qualitat professional” i per la convivència amb més gent. Respecte al primer i al segon punt, els quals estan intrínsecament relacionats, aquestes dones tenen clar que “no volen ser una càrrega” per als seus fills i filles; un principi que ja han heretat de la filosofia de vida dels seus pares.

«No penso mai amb els meus fills, no vull ser una càrrega per a ells, perquè tampoc potser no sabria conviure-hi amb la família... i la meva mare és igual... la mare, amb vida del pare, bueno, ells sempre han crescut que no volen donar cap problema als fills i s'ho han fet sempre tot sols i sempre que han tingut algun problema o alguna història, se n'han anat a l'hospital i ens ho han dit després o sigui que... i que quan no poguessin se n'anirien a una residència perquè ells no volen donar problemes als fills...» [E11=O:CMN:PAD]

P: i què t'imagines en el teu cas?

«Jo ho prefereixo una residència a que em cuidi la meva fills... a veure, si em ve a veure millor... que me cuiden un poco! Però, a veure, jo el que crec és que, pues això... com que sé el que representa, no ho vull per un altre... a veure, hi haurà una part que no tindrà més remei que carregar-se-la... però...» [E12=O:CMN:PAD]

Amb relació al tercer punt, la idea que tenen aquestes dones d'una “cura de qualitat” passa per un servei professional, i no pas familiar. En aquest sentit, hi ha una diferenciació entre la dimensió emocional, afectiva i de companyia que pot aportar l'entorn familiar i el treball de cura, amb els seus aspectes més tècnics. L'opció d'una llar d'avis o la convivència amb altra gent de la mateixa edat en pisos compartits són dues de les “opcions ideals” que es posen en relleu, sempre i quan la gestió dels pisos no caigui en mans dels fills i les filles.

«El que vull fer? Jo me'n vaig a una residència. A veure, mentre tingui el cap clar i pugui manegar-me jo... ja m'està bé, però o sigui, jo lo que he fet o faré ho faig a gust... però jo no vull que un altre passi lo que jo estic passant... i com que en aquests moments tinc molt clar que en una residència la gent està ben atesa, doncs... además no sé, totes les coses que sempre he tingut que anar darrere... de la pols, doncs fins això t'ho solucionen tu! (...) I després, per exemple, amb aquesta colla d'amics, un dia, una diu: “doncs he pensat que el que hauríem de fer és fer un fons, anar posant cada mes, perquè quan ens fem grans pues, ens muntem nosaltres la residència”... a més podríem fer-ho, ens busquem un pis gran, a l'exemple perquè clar, necessitarem metges... com un pis d'aquests compartits... i dic: “m'encanta la idea, però, escolta, em podeu dir qui ha de gestionar tot això?” i em diu: “nosaltres!” I dic: “sí. Ara que en tenim cinquanta sí, però quan estiguem allà dintre, estarem pallà... i llavorens què vols? Que un dels nens o tots els nostres fills s'encarreguin del “cotarro” dels vells?”» [E12=O:CMN:PAD]

«Jo m’imagino en una residència, nosaltres fem molta conya amb els amics i diem que muntarem una residència nosaltres... sí, jo m’imagino més en una residència. És que jo crec que és lo més viable... si tu necessites una atenció determinada, en una residència ja saps que tens metge, tens això, tens allò, tens moltes coses... i a més, si estàs relativament bé, pots estar en una residència a lo millor anant a dormir a la residència... amb la tranquil·litat que ho tens tot fet i tu de dia pots fer els teus plans, no?» [E11=O:CMN:PAD]

9.2.3. La distància de la pràctica: gestió i control

Les dones de classe mitjana vella i de classe propietària amb persones grans dependents a càrrec es distingeixen de la resta de dones pel fet que no desenvolupen tasques directes de cura, sinó que exerceixen un rol indirecte, basat en la mediació i en la gestió del “servei” assalariat. A excepció d’E16, que prové d’una classe d’origen de classe treballadora, aquestes dones fan un ús intensiu del treball de cura mercantilitzat, a través de la remuneració d’una o més persones en règim extern i/o intern, en tots els casos dones immigrants.

Així doncs, hi ha una segregació per classe i per ètnia entre les tasques de cura “físiques” o manuals —treballadores immigrants— i les tasques de cura “mentals” i de gestió —dones autòctones ocupadores. La funció pràctica de “dona ocupadora”, independentment de qui s’encarregui de finançar el servei, l’acostumen a desenvolupar, quan la persona gran està en un estat de dependència avançat, les filles o les joves.

«Malgrat jo per exemple no me n’ocupo del meu pare al dia a dia, sí que és una cosa que t’ocupa molt espai mental, no? Vull dir, espai mental i de temps també... o sigui, jo per exemple, els caps de setmana... si me n’haig d’anar a fora me’n vaig però me’n vaig poc... m’ho penso... perquè llavors se suposo que llavors potser no podria veure’l a ell. Per tant, un dia a la setmana o un dia del cap de setmana ja li dediques a ell... però que del cap també estàs... no sé, és una cosa que t’ocupa molt espai... que hi penses, que hi dediques... que estàs allà pensant: “i com anirà?” I no sé què... (...) Hi ha gent que sí que està tot el dia allà i que dius: “tela!” vull dir, que és una ocupació o una preocupació que la tens al cap, malgrat no estiguis allà al 100 %...» [E17=O:CMV:PAD]

P: ¿Y cómo lo gestionáis entre los hermanos?

«No hay hermanos... mi hermano está abajo y punto, pero para acompañarla es Sofía [treballadora interna] o si es un médico, como es Sant Pau, pues la llevaría yo o ya últimamente, avisábamos ambulancias para traslado.» [E20=O:CP:PAD]

Les tasques de «management familiar» formen part de la vida quotidiana d’aquestes dones i consisteixen, bàsicament, en gestionar els serveis mercantils orientats a la cura i, puntualment, fer algunes tasques de mediació —portar a l’hospital, anar a les visites del metge, gestionar burocràcia, etc. Les “filles i/o joves” s’atribueixen, d’una

banda, els aspectes més “externs” del treball de cura, i de l'altra, els aspectes més íntims i “intangibles” com la responsabilitat moral i emocional sobre els pares, mentre que les treballadores assalariades són les encarregades de desenvolupar els aspectes més estigmatitzats del treball de cura, més “bruts i servils”. Ara bé, aquesta dicotomia entre el treball físic i el treball emocional es presenta espúria perquè el treball i la implicació emocional són dos aspectes indissociables del treball domèstic i de cura assalariat, atès que són activitats que es produeixen en un marc de relacions “cara-a-cara”. En qualsevol cas, la dualitat en les tasques, posiciona a les dones ocupadores, sobretot a les que estan ocupades, com a “expertes”, tant pel seu rang professional en l'àmbit públic com per la seva posició intradomèstica com a “gestores”, al marge que són les úniques que gaudeixen d'una estructura de “drets” reals en el si de la llar.

Ara bé, en alguns casos, la gestió del personal que s'encarrega de la cura de les persones dependents no és un assumpte senzill, sobretot en les famílies nombroses de procedència propietària, en què hi ha molts descendents. En el cas d'E17, les tasques de gestió entre els germans i les germanes es divideixen per gènere, de manera que les tasques de gestió quotidianes amb relació al “servei” —donar ordres a les treballadores, distribuir la feina entre el personal, fer un calendari de tasques, atendre possibles conflictes, etc.— és “un afer de les filles”, mentre que les decisions “més importants” al voltant del servei —l'administració econòmica o el control de les nòmines, etc.— és un “afer dels fills”. La divisió de tasques pot comportar desavinences entre els germans i les germanes, quan hi ha temes d'herència importants pel mig.

«Jo me n'ocupo d'això i de coses mèdiques és la meva funció, més o menys... però que és poca i el contrapunt aquest amb la gestió o organització de les noies, que ja et dic que no tinc èxit, eh? I després s'ha anat produint un procés... és una cosa de control... tot passa per ell [*germà gran*] ara, no? Algunes petites coses que se li descontrolen, però sinó tot passa per ell, excepte la part mèdica que aquesta part la portem entre la meva germana i jo... (...) I aquest germà, que viu a París, s'ha anat fent com l'amo de tota l'organització... inclús de les minyones, vull dir que ja em diràs com et pots cuidar de les minyones des de París... és una cosa molt patològica jo penso (...) Joestic fent una mica de torracollons perquè estan passant coses molt gordes a nivell de peles, això de les noies... que cobren extres i... jo he estat per llogar-me en aquella casa perquè cobren de conya! I el meu germà ha estat l'administrador d'elles i... (...) Perquè clar, el meu pare no pot prendre una decisió d'aquest tipus, un home de cent anys... som nosaltres que hem de prendre aquesta decisió, però no hi ha manera i és molt complicat, és una gestió molt, molt complicada... a mi em preocupa... perquè al final, si seguim així i el meu pare viu molts anys, poc rebré perquè ja s'ho hauran polit tot, no?»
[E17=O:CMV:PAD]

D'altra banda, les dones de classe mitjana vella i de classe propietària tenen clar que la cura dels seus progenitors ha de passar per contractar un “servei de cura” al mercat, ja sigui un servei que tingui una empresa com a intermediària o contractant una

persona al mercat sense intermediaris; i aquest servei s'ha de desenvolupar a la llar de la persona dependent sempre que sigui possible. Aquest marc de cura és, per a aquestes dones, l'únic que pot garantir un procés d'envelliment i de cura "personalitzat" i que convergeixi amb els desitjos dels seus pares i mares. Efectivament, de la mateixa manera que succeeix amb la cura dels fills menors, una "cura de qualitat" s'associa amb una "cura individualitzada", que garanteixi una atenció àgil i immediata i que quedi sota el control de la família.

La dependència de la persona anciana és una experiència viscuda "en solitari", que no agrada exhibir ni compartir amb la col·lectivitat; alhora que és una experiència que queda circumscrita, físicament, als límits de la llar i, socialment i econòmicament, a les fronteres del mercat. De fet, la individualització i mercantilització del procés de cura de la persona adulta dependent, com veurem, són dos indicadors implícits d'estatus social.

9.2.3.1. Un servei intensiu i afectuós

La complexitat i el volum de demandes de cura que té una persona adulta dependent requereix, per a aquestes dones, disposar de diverses persones cuidadores assalariades; contractar un "servei intensiu" de cura és bàsic i imprescindible per poder cobrir les necessitat múltiples d'una persona en situació de dependència, així com per poder cobrir, entre totes les persones contractades, una "jornada de cura" de vint-i-quatre hores.

«Abans d'ingressar ell només tenia un fisioterapeuta tres cops per setmana, que feia sobretot exercitar músculs i quan va tornar de l'ingrés, vam començar amb la fisio una altra vegada però ella va veure que no ho aguantava i llavors vam passar a tenir aquesta noia peruana que els hi venia tots els dies menys dissabte i diumenge... i ara ja havien agafat a una persona per a la nit (...) Però clar, si un dia la meva mare es troba malament o té algun problema greu és bastant complicat perquè has de tenir... no pots tenir una persona, n'has de tenir tres per poder atendre... perquè encara que tinguis una interna... si estan malament a la nit, igual ha de dormir la interna, llavors també necessites duplicar o triplicar, vull dir, és que és complicat, eh?» [E15=O:CMV:PAD]

P: quantes persones té el teu pare?

«El meu pare en té tres, que és una exageració nacional... n'hi ha dues que van de dia i llavors cobreixen de vuit a vuit del dia... figura que una fa la cuina... i l'altra fa la neteja i és cuidadora del meu pare... i després hi ha una que només ve a la nit. (...) Són estrangeres les tres. Les dues del dia són dominicanes i la de la nit és peruana.» [E17=O:CMV:PAD]

«Actualmente hay una señora que está también ocho horas... después mi madre también tiene una señora que viene de nueve de la noche a nueve de la mañana porque lo que le da miedo es dormir. Entonces, durante el día, la nuestra también baja y le hace la comida y le hace la cama...» [E20=O:CP:PAD]

En el cas que la persona gran dependent passi llargues temporades a casa la filla, la gestió de la cura no respon a una gestió *familista*, com en el cas de les filles de classe treballadora, sinó que el personal domèstic i de la cura de la llar de la filla s'adequa a les necessitats que requereix la nova situació. En aquest sentit, les tasques de gestió de la filla s'amplien, però les tasques "manuales" de cura romanen intactes.

«Ara estem en règim d'estiu. El règim d'estiu, què vol dir? Doncs que com si fos l'època escolar, ara estarà, ara, diguéssim, fa una setmana que ja viu, aquí a casa, eh? Fins que ara el dia trenta, la pujaré a la Cerdanya amb la minyona. Llavors estarà allà a la Cerdanya, llavors nosaltres ens anem quinze dies a Argentina. Quan tornem, estarem una setmana o dues a Cerdanya. Llavors, tornarem a baixar tots. Però mentre... saps? Farà el mateix que fèiem abans... llavors el que faré aquest any és, agafo una noia o un noi, perquè l'estem buscant, que la vagi a buscar a les onze del matí, la baixi a Llívia, i la deixi, llavors ella farà la seva compra d'una poma, una patata i un bistec, per a elles dues, perquè això li dona vidilla. I llavors, que li digui a la noia, o al noi aquest: "bueno a la una me vienes a recoger i em tornes a pujar", saps? Algú que faci una mica la funció de xofer... només per baixar-la.» [E24=SC:CP:PAD]

La possibilitat de decidir, sense restriccions econòmiques, el volum de treball de cura assalariat que es vol contractar, permet materialitzar "lliurement" l'"ideal de cura" mercantil que tenen aquestes dones. La posició socioeconòmica, per tant, no només permet consumir un servei de cura mercantil, distanciant a les filles i les joves de la "pràctica directa", sinó que garanteix l'harmonia entre l'*habitus* i la pràctica de la cura, és a dir, que es pot dur a terme el tipus de cura que es considera "apropiat".

«Ara, si estigués malaltona i tot, pues vindria a casa. Perquè a més, crec que és el que s'ha de fer, no? Això no vol dir que, per exemple, jo viatjaria, agafaria aquesta noia. Jo ho tinc molt bé, perquè ara mateix l'enviaré a la Cerdanya amb aquesta noia que va molt bé. Pues bueno, si jo tingués que anar de viatge, pues estaria a casa, però amb una minyona quan jo hagués d'anar de viatge. O sigui, el que intento és que amb el meu poder adquisitiu, no sigui una càrrega per ningú. Ni ella se senti malament, ni nosaltres ens sentim obligats. Perquè d'aquesta manera tothom disfruta, entens?» [E24=SC:CP:PAD]

De la citació anterior també es dedueix que, tot i que aquestes dones fan les tasques de gestió associades a la cura, no estan disposades a cedir el seu "temps lliure i d'oci" per a dur a terme les tasques de cura més quotidianes.

D'altra banda, el servei intensiu de cura està integrat majoritàriament per dones immigrants, però en el cas que hi hagi la necessitat d'externalitzar tasques amb un component físic important, en molts casos, es contracta un home. Els casos d'E15 i E21 en són un exemple.

«Ara han agafat a un noi que els hi ve a les nits, que l'ajuda a posar-lo al llit... clar, el meu pare ja s'ho fa tot a sobre ara mateix... pues ajuda a la meva mare quan

l'han de canviar perquè ara ja no es mou. Per posar-lo al llit... o sigui un cop està al llit està ja... però clar, el problema és com el trasllades, no? Perquè va en cadira de rodes... clar, al matí el lleva l'altra noia, el lleven entre les dues... dues persones el pots manegar, però una sola no pots...» [E15=O:CMV:PAD]

«La meva mare primer es va passar a casa molts anys amb un home que la cuidava. Amb el meu pare i amb un home... amb una minyona versió masculina... com que no era ben bé per fer de minyona, que sí que ho feia també, per entendre'ns, però tenia de tenir cura de la meva mare, ajudar-la a vestir, ajudar-la a banyar... una dona a vegades no tenia prou força i nosaltres coneixíem a la persona indicada, que era el marit d'una noia colombiana que tenia la meva germana. Llavors, el vam agafar per això i a més era molt bon cuidador... ell s'havia dedicat a cuidar gent gran... i la meva mare tenia molts problemes... també tenia un problema d'incontinència, com que tenia problema d'ossos, tampoc no es podia aixecar...» [E21=SC:CP:PAD]

Com s'ha posat de manifest, les dones de classe mitjana vella i de classe propietària conceben la "cura de qualitat" com aquella que té lloc en l'espai domèstic i que és proveïda per persones assalariades internes i/o externes. Més enllà de les habilitats professionals i/o els mèrits tècnics que les treballadores i/o els treballadors contractats demostrin, les dones ocupadores valoren la seva disponibilitat emocional i empàtica, així com la inspiració de confiança que poden transmetre a la persona dependent. Allò que interessa, per damunt de tot, és que la persona sigui atesa "amb afecte i amor" i que se senti acompanyada en tot moment.

«Bueno, jo crec que quan tens criatures al final és una tema de tenir una persona amb qui pugis confiar, això és lo més important... i quan tens una persona gran igual... jo lo que he valorat és que els tracten amb molt de respecte i de carinyo i és una persona neta i treballadora i ja està. Lo que necessiten ara mateix els meus pares és això, algú agradable, clar, evident, no? Que no sigui algú que els tracti malament sinó algú que els tracti, pues això, amb respecte i els ajudi i entengui que és una persona en una situació complicada, no? I la veritat és que és així aquesta nana, és molt maca...» [E15=O:CMV:PAD]

P: i què valoreu d'aquesta noia que cuida al teu pare?

És una noia agradable, és així petitona i molt simpàtica i molt juganera i li diu: "papà!" i li fa així, fa així... [fa carentonyes]... té molt salero i que li dona molta alegria em sembla a ell i... i llavors, una filla meva i aquesta noia son sus preferidas, claríssim, no? I una altra néta, una altra néta, també... i ho diu... "¡son mis novias!" I ho diu així... [riu]. I bueno, i llavors aquesta noia ara de vegades s'ha d'escoltar molts rollos del meu pare...» [E17=O:CMV:PAD]

P: i què valores d'aquesta persona que ha cuidat dels teus pares?

«Que sigui una persona cuidadosa, que sigui una persona carinyosa, que tingui paciència, s'ha de tenir molta paciència amb la gent gran, eh? I s'ha de tenir molta paciència perquè ens costa molt posar-nos a la pell d'un altre que està en un altre moment. (...) I aquest que tenim és molt carinyós i molt servicial, molt...» [E21=SC:CP:PAD]

En aquest sentit, la formació tècnica queda relegada a un criteri de selecció secundari i que queda supeditada a les habilitats actitudinals, psicològiques i comunicatives de la persona contractada. Les competències personals, per tant, acaben desplaçant les competències professionals vinculades pròpiament amb el treball de cura, de manera que la força del vincle emocional entre la persona cuidada i la persona cuidadora acaba sent el criteri que, finalment, regeix la valoració de la persona contractada. En aquest sentit, els “recursos actitudinals” es perceben com a recursos immanents —o quasi— a la persona humana, ja que apel·len a l'amor, l'estima, la proximitat, l'amistat o el respecte, i que, a diferència d'altres tasques domèstiques, no requereixen d'un procés d'aprenentatge.

«És que clar, s'ha de tenir molt força de voluntat i molta... la noia que està amb el meu pare, per exemple, per somriure, quan està el meu pare com està dius: “jolín!”. La meva mare l'estima molt i és el seu marit. És el company de tota la vida... nosaltres també som els seus fills, però ella? Dius: “ostres!”. I sí, sí... la veus allà amb... els hi donen carinyo. (...) Jo crec que cuidar gent gran igual no requereix tants coneixements... a veure, tants coneixements... igual et diria jo... si tu no has planxat mai, és difícil que planxis bé perquè clar, ostres, requereix una mica de carícia, has de saber com s'ha d'agafar, i les temperatures i has de mirar i has de fer... i si nosaltres estem acostumats a tenir un estàndard de qualitat i a “no, mira, s'ha de planxar així! A mi no em val que els pantalons m'arribin arrugats”. Doncs és clar, es nota molt... si saben cuinar o no saben cuinar també... és clar, si no tens ni papa de cuinar, ho tens una mica pelut per menjar bé, però cuidar a una persona gran... si és que moltes vegades és estar aguantant-li la mà una estoneta, després en el moment que li has de canviar un bolquer o això, doncs escolta'm... també se n'aprèn d'una manera més fàcil, no?» [E15=O:CMV:PAD]

Aquest tipus d'habilitats segueixen una distribució estereotipada en funció de la procedència nacional de les treballadores, sent les llatinoamericanes les que continuen ocupant el “rang superior” per a la cura de persones grans.

«El que jo voldria per a mi, no sé si això és significatiu de la societat o no... prioritzaria no tant les habilitats tècniques, sinó aquesta capacitat d'empatia, de cuidado i de carinyo que, molts d'aquests immigrants que venen, sobretot d'Amèrica Central i d'Amèrica del Sud tenen molt més incorporats que la nostra cultura actual. Vull dir, la nostra cultura actual és molt tècnica i molt professional però molt poc empàtica... i si me lo das todo junto pues millor però... posats a triar prefereixo que s'equivoqui perquè m'ha donat una pastilla malament però que em tingui ben cuidada i atesa i carinyós que no que... escolta'm “oiga! ¡Que se tome la medicación!”... i que el tracte no sigui prou delicat...» [E21=SC:CP:PAD]

De fet, en la majoria de casos, les dones ocupadores ignoren si la persona remunerada té algun tipus de títol professional relacionat amb el treball de cura, ja que el criteri selectiu per agafar a algú acostuma a ser els anys d'experiència en el sector.

«És com una senyoreta que li fa companyia... va fer molta companyia a la meva mare i la va cuidar molt i ara ho fa amb el meu pare... ara amb el meu pare també

està de nit i llavors pues li dona el sopar i... i bueno, miren la tele, xerren i el cuida durant la nit...»

P: però és infermera ella? O té algun títol similar?

«No ho sé... aquesta no està assegurada per nosaltres... ella treballa en una empresa d'aquestes de cinc serveis o no sé què... i llavors, si té estudis deu ser com una auxiliar de clínica... però vaja, que és una persona que ha treballat tota la vida en això del cuidado, en aquest sector, vull dir que...» [E17=O:CMV:PAD]

P: i tenia algun tipus de titulació?

«No, no... no era ningú titulat... és una persona que senzillament va venir de fora i com que ja tenia experiència perquè havia estat cuidant a una persona gran, vam dir: "ostres! Provem-la!". I la veritat és que molt bé. (...) I sobretot jo lo que més valoro és que l meu pare estigui bé i la meva mare també... sin duda... no? Els títols o no títols? No... lo que busques és que sàpigues una mica qui és per això, no? Et diu: "no mira, ha estat treballant amb fulanito, no? "doncs, ah vale"... però la titulació en aquest cas no, penso que és més interessant saber una mica qui són, no? Amb qui han estat, però sobretot les referències. Les referències, et diria jo, però sobretot és que els meus pares estiguin contents.» [E15=O:CMV:PAD]

«I aquesta persona no tenia cap títol acreditat, però professional Déu n'hi do si ho és! Perquè després el vaig utilitzar per a la meva sogra i ja venia de cuidar altra gent gran... que normalment la gent gran porta pautes de com gestionar-los, de com medicar-los, de com agafar-los... doncs en sap bastant...» [E21=SC:CP:PAD]

9.2.3.2. La llar d'avis i la negació d'estatus

El model oposat a la cura individualitzada queda inscrit, per a aquestes dones, en el model de cura d'una llar d'avis, en què la individualitat de la persona dependent queda supeditada a la col·lectivitat del conjunt dels residents i l'afecte de la plantilla queda diluït entre una comunitat global d'individus.

P: us heu plantejat alguna vegada el fet de dur-lo en una residència?

«No, no... no. Això no... ell... el meu pare bueno, tota la vida dient que era horrorós... perquè és un home bastant així, muy suyo, bastant poc social, ara potser és més socialillo però... tota la vida... és que són molt tancats i la idea de la residència és horrorós... perquè diu: "porque allí los tratan a todos así, mal...". El meu pare és un tio ple de complexos... llavors, el que diran li pesa moltíssim i aleshores, això d'haver d'anar a la residència a compartir...» [E17=O:CMV:PAD]

Però més enllà d'aquest aspecte, la llar d'avis conserva un estigma potent de classe, sobretot entre les dones amb més poder adquisitiu de la classe propietària, atès que és un tipus d'institució que es vincula a una pràctica "no burgesa" i que resta estatus social i econòmic. El reconeixement social té, aquí, un component de classe important.

«Són els clixés d'aquella època... la meva mare sempre ha dit que, mentre visqués, no estaria mai en una residència. Perquè abans tenien molt mala fama les residències... i no és burgès anar a una residència... i per tant tampoc no ens ho hem plantejat mai. És que la mamà no pot estar vivint en una residència. Seria enterrar-la en vida. I a mi em sabia greu, tindria un càrrec de consciència... pensa

que fa quaranta o cinquanta anys, el fet de portar-la a una residència era... treure-s'ho de sobre i menysprear a la persona. La gent que tenia cèntims no anava a una residència, estava amb la família!» [E24=SC:CP:PAD]

«A una residencia no irá nunca... esto vamos, sobre mi cadáver. No. No me gustan las residencias y a ella no le gustan las residencias. Igual yo sí me iría porque vas viendo las residencias y ves, que bueno, es como un colegio de gente mayor y... pueden relacionarse con gente de su edad y pueden jugar a cartas y... bueno, no sé, pero a ella no le gusta... a ella no le gusta y entonces ni me lo planteo vamos. Es que además nunca he visto a nadie de mi familia en ninguna residencia...» [E20=O:CP:PAD]

La llar d'avis no es percep com una opció viable per als seus pares però tampoc entra en el seu imaginari de cura futur.

«És que a mi lo de la residència no m'agrada! I per a mi lo mateix, vull dir, jo prefereixo... jo les tinc amenaçades a les meves filles! "Poseu-me a una residència i ja veureu!" Però jo els hi dic a les meves filles: "jo mentre pugui vull estar-me a casa meva, el tipus de casa que sigui, petita, gran, lo que sigui, amb una persona que vosaltres superviseu i que sapigueu que té cura de mi"» [E21=SC:CP:PAD]

L'únic model de cura "extradomèstic" que veuen viable és el cas de les "residències o els apartaments de luxe", en què la persona pot mantenir certa intimitat i té garantits una gran quantitat de serveis exclusius.

«No... yo una residencia no... a ver, que me dices, bueno, te vas a unas Arcadias? Pues sí... mucha gente también veo que, esta modalidad que hay de "la Caixa", ¿cómo va el rollo?, te compra el piso o bueno, o te da un tanto por ciento del piso y te paga una residencia y la gente está encantada porque si están solos o viudos o tal pues se les hace cuesta arriba llevar la marcha de la casa y de la otra forma, pues están atendidos, les hacen la comida...» [E20=O:CP:PAD]

«La secretària del meu pare de tota la vida ara fa una temps que està vivint en una residència d'aquestes... tenen un piset seu i hi ha un menjador a baix, hi ha un servei d'infermeria continu... i tenen cuina i de tot... llavors ell, quan es va morir la meva mare, i en vistes de tot el follón que hi havia de diners i no sé què i tal va dir: "ja li he demanat a la Paquita" que és aquesta dona "que em digui què gasta perquè jo em sembla que allà em sortiria més barato que aquí"» [E17=O:CMV:PAD]

9.3.

El treball domèstic assalariat: absència, necessitat i distinció

La mercantilització de la cura té un protagonisme creixent a l'Estat espanyol, ja sigui en forma de cangurs per als menors, o en forma de "cuidadors i cuidadores" per a les persones grans dependents. Com s'ha posat de manifest al *capítol 1* d'aquesta tesi, el

treball de cura i el treball domèstic formen part d'una mateixa realitat empírica i analítica, atès que el seu desplegament material queda ineludiblement entrelligat. Tanmateix, si bé el treball de cura es fa present i s'intensifica en moments determinats del cicle vital, les tasques domèstiques perduren al llarg de tota la trajectòria de vida, amb més o menys volum, independentment de quin sigui el model familiar i de convivència, la generació o la classe socioeconòmica de la persona en qüestió.

En aquest apartat s'analitza la gestió mercantil de les tasques domèstiques des de dos grans eixos: a) la configuració de la pràctica de consum de TDA i b) el model de gestió, més o menys "(neo)servilista" o professional, d'aquest servei. Tot plegat, s'enfoca des d'una perspectiva triple que té en compte l'estructura de classe, de gènere i d'ètnia.

Seguint la taula d'indicadors del concepte 8³⁹⁵, la *pràctica de consum de TDA* s'ha analitzat en base les cinc dimensions definides: a) el tipus de tasques que s'externalitzen; b) el règim de TDA; c) l'assiduitat en el consum; d) la via de col·locació i e) el motiu de l'externalització. El comportament de classe en la configuració específica d'aquests cinc aspectes ha permès definir tres tipus de pràctica de consum: 1. El *consum absent*, propi de les dones de classe treballadora; 2. El *consum necessari o utilitarista*, propi de les dones de classe mitjana nova i algunes dones de classes mitjana vella amb una procedència de classe treballadora i 3. El *consum distintiu* i *heretat*, que es dona entre les dones de classes mitjana vella i de classe propietària amb un origen de classe propietària. Com veurem, en els dos primers casos el TDA se centra en les tasques de neteja i algunes tasques ocasionals de cura, mentre que el *consum distintiu* de les classes benestants engloba la delegació simultània de tasques domèstiques i tasques de cura.

9.3.1. El consum absent: l'excepció

De la mateixa manera que succeeix amb la gestió de la cura de les criatures i de les persones adultes dependents, les dones de classe treballadora tenen un "imaginari absent" de la mercantilització de les tasques domèstiques. La solvència econòmica dèbil de les dones d'aquesta posició socioeconòmica no és l'únic argument que pot explicar l'absència de consum de TDA; la "solvència femenina", en tant que "dones cuidadores", és una exigència simbòlica que moltes d'elles incorporen en el seu dia a dia i que pot ser un obstacle per a desenvolupar una gestió mercantil de la domesticitat i la cura. Efectivament, un dels principis normatius que vertebrava la vida quotidiana de les dones de classe treballadora és el principi de la "solvència domèstica", segons la

³⁹⁵ Veure la taula d'indicadors 8 de l'*apartat 6.1.* del *capítol 6.*

qual “una se sap espavilar” i “una pot amb tot”. De fet, a la pregunta si agafarien a un treballador o una treballadora externa per a les tasques domèstiques, en cas de disposar del poder adquisitiu per fer-ho, la gran majoria de dones respon negativament o, en cas de respondre afirmativament, només delegarien les tasques de “neteja a fons”, però no les tasques quotidianes del dia a dia.

P: i si tinguessis diners per fer-ho, agafaries a algú?

«La nena ja et dic que no, no, la nena ja et dic que no. I la de la feina potser la feina a fons, allò que dius per fer la cuina i això... potser sí. Però com hi ha hagut moments que m'ho he pogut permetre i no ho he fet llavors suposo que tampoc. No és una cosa que... no. Ho porto bé, eh? Vull dir tinc la casa neta, pots comprovar... ho porto bé... vull dir no és una cosa que m'estressi... per tant... neteja jo crec que tampoc, eh? Tampoc no ho agafaria, eh?» (...) M'he encarregat sempre jo. I m'organitzo bé, no tinc problema.» [E5=O:CT:FM]

L'externalització de les tasques domèstiques al mercat, més que ser una forma d'alliberament de càrrega de treball per a la dona, es pot interpretar com una forma de qüestionament de la “solvència domèstica”, així com una pèrdua de control i de poder en tant que “dones cuidadores”. L'exemple d'E2 i E3 posa de manifest com la gestió mercantil es percep com una amenaça clara a la seva capacitat d'autogestió de la domesticitat.

P: en una situación ideal, si tuvieras la tranquilidad económica para hacerlo, ¿cogerías a una persona para que se encargara de hacer la limpieza?

«Yo creo que no. No, porque soy muy maniática y me gusta las cosas hacerlas yo... si ya he tenido problemas con mi madre... por cómo me hacía las cosas. No porque las hiciera mal sino porque las hacía a su manera y no como la mía... me gusta hacerlo yo.» [E2=MC:CT:FM]

«Nunca lo he pensado de coger a nadie, no, no... porque yo me digo: “¡ay! ¡Yo me lo hago todo!”. Cuando tenía los hilos [treball del tèxtil a domicili] mi madre me decía: “ahora, podría venir una chica a hacerte una hora a la semana” y digo: “no mamá, yo me lo organizo...”. Yo le digo: “¡Uy! Un día me hago una habitación, un día me hago otra habitación”. Que me gusta hacerlo así... de momento, ¿eh?»

P: no te gustaría que viniera alguien en casa a ayudarte...

«De momento no, porque yo me lo voy combinando... porque sí. Eso de que me limpien... no. Mira, hace dos años, yo me hice una de esto en el codo y estuve por lo menos quince o veinte días sin poder hacer nada... y yo rabiando... rabiando... porque no podía hacer nada de nada... y un día me dijeron que viniera un día una mujer y yo: “¡anda hombre! Pues ya limpiaré cuando esté bien...” [E3=MC:CT:PAD]

L'absència d'un *habitus* que integri la possibilitat de mercantilitzar les tasques domèstiques fa del consum de TDA una pràctica buida de contingut simbòlic i que només s'activa en situacions extraordinàries, en què la dona es veu impossibilitada físicament per a desenvolupar el treball.

«Y cuando yo a lo mejor, cuando tenga la cabeza bien y que diga: “bueno, pues yo ahora no puedo hacer las faenas de la casa”, que viniera una mujer a hacérmelas,

pues bueno, entonces sí... que a lo mejor, mira, el día que no pueda, ¡pues tendré que aguantarme! Pero... pues no, nunca.» [E3=MC:CT:PAD]

P: quant a la casa t'has plantejat mai que et vingui algú a fer algunes hores de neteja o així?

«No, no.»

P: per una qüestió de diners?

«No, perquè no. Perquè ja ens espavilem, tenemos manos. No, és veritat. Penso que seria l'última cosa que em plantejaria fer.»

P: encara que et sobressin els diners?

«No, no... mira, la meva amiga em diu: “me he regalado pá Reyes la señora de la limpieza” i li dic: “pues yo es lo último que me regalaría pá Reyes” o sea, no... trobo que no és necessari, puc fer-ho jo. En el moment que no pugui vale, però avui per avui, no.» [E6=O:CT:FM]

La mercantilització del treball domèstic es pot admetre per un tema d'edat. Les dones de classe treballadora només accepten la “intrusió” d'una tercera persona a la llar quan es fa objectivament evident que hi ha una pèrdua de facultats per a desenvolupar les tasques domèstiques.

«Nunca he tenido a nadie pero si pudiera a lo mejor sí que la cogería. Y más ahora ya, a esta edad. Porque ahora yo ya noto que, por ejemplo, cuando hago la limpieza del baño me tengo que poner las gafas porque ya ni un pelito lo ves. Y si hay cualquier motita de esas, si no me pongo las gafas no la veo.» [E8=O:CT:PAD]

O també es pot emprar com un recurs d'urgència davant d'una situació d'estrès puntual.

«Cuando nació Alba [filla 3], creo que fue, la que limpiaba en casa de mi hermana vino una temporada, fue muy poco tiempo, fue un momento que yo iba muy estresada y veía que no llegaba y que no llegaba y ya está, pero fueron solo dos o tres meses, luego ya... pero fue una mala experiencia porque venía, hacía lo que le daba la gana y se iba. ¡Hay qué ver!» [E7=O:CT:PAD]

De manera similar que amb les tasques de cura, la família i la xarxa social són dos suports bàsics per al desenvolupament de les tasques domèstiques. L'ajuda d'amigues i familiars —dones— s'utilitza sempre que sigui necessari entre les dones de classe treballadora i algunes de classe mitjana vella —E16— amb un origen de classe treballadora.

«Pero de hecho ya tengo a una hermana que limpia o sea que sería fácil decirle: “pues mira, vienes un día aquí y me echas un cable”. Este domingo por ejemplo, bautizamos a la niña, la hemos bautizado y estaba todo muy desordenado y la llamé para que me viniera a echar un cable...» [E8=O:CT:PAD]

«Me acuerdo que tenía a una vecina que era muy chula que me ayudaba... ¡porque ella no trabajaba! Venía y me echaba una mano... me decía: “¡venga Palmira vamos a limpiar la cocina!” se ponía... muy maja, muy maja...» [E16=O:CMV:PAD]

Tant les dones de generacions més grans com les dones més joves expressen cert recel a mercantilitzar les tasques domèstiques; això no obstant, el rebuig s'imposa de forma més flagrant en el cas de les dones més grans. Un dels motius que pot explicar la resistència d'aquestes últimes a fer ús del treball domèstic assalariat és el fet que elles es veuen incapaces de “manar a ningú” dins les fronteres de la llar, atès que són conscients que la subordinació domèstica a una “altra dona” comporta submissió, servilisme i segons com, humiliació. Les dones de generacions més grans, com s'ha apuntat al *capítol 8*, han viscut l'experiència de “servir” durant la seva joventut, ja sigui al seu poble d'origen o a la gran ciutat, recentment emigrades. L'“empremta del passat” forja un imaginari servil del TDA que aquestes dones tenen clar que no volen reproduir a l'interior de les seves llars. En altres paraules, com elles afirmen: “elles han estat manades i no volen haver de manar a ningú”.

«Yo no quiero que nadie me haga la faena... yo sé como hago mi faena y entonces que tienes que hacer “¡Hazme esto! ¡Hazme lo otro!” Pues no... yo no... a mí me han mandado, ¡pues yo no! Yo no sé... no estoy acostumbrada, como he trabajado tanto de pequeña... pues ya lo llevo todo ahí organizado.» [E3=MC:CT:PAD]

«Cuando vine aquí me vine a casa de unos tíos, que estuve nada como unos veinte días a casa de estos tíos y ya me fui para casa de esta señora y allí estaba siempre, día y noche. (...) Entonces, en este domicilio, cuando yo vine, de entrada me saca un uniforme y me dice que me saque mi ropa y que me ponga aquello. Yo, ¡unos lloros! ¡Estuve como tres o cuatro días llorando! Porque además mi sitio de dormir era lo que era el lavadero. Había una habitación y salías al lavadero y era donde estaba la tabla de planchar, la máquina de coser, todas estas cosillas... y allí había un plegatín, que yo allí extendía el plegatín y por la noche dormía allí, ese era mi espacio. Esa era mi habitación... a las seis y media me levantaba... les subía los croissants, pero no solamente eso, si no que les tenía que decir: “el señor”, “la señora”, “señorito”, “señorito Jaume”, “señorita Josefa”, “señorito Carlos”... horrible, me lo pasé horrible... pero bueno. (...) Por eso, por eso, ¡es que cómo voy a mandar ahora! ¡Es que yo no sé mandar! ¡Yo no sé mandar! ¡Me cuesta mucho!» [E7=O:CT:PAD]

9.3.2. El consum necessari: “una ajuda contradictòria”

El consum de TDA és, per a les dones de classe mitjana nova, una via d'escapament a la seva lluita diària, conjugal o de parella, que es deriva de la divisió sexual del treball. L'opció per una externalització parcial de les tasques domèstiques, mitjançant la subrogació de les tasques bàsiques a una treballadora “per hores” —amb una freqüència setmanal o quinzenal—, configura el perfil de consum ordinari de TDA d'aquestes dones. Així, el TDA es percep com una “ajuda” puntual que rep la dona de la llar, qui acostuma a prendre la decisió de mercantilitzar part de les tasques domèstiques i, per tant, qui s'encarrega de buscar al mercat una tercera persona. Ara bé, la gestió mercantil se situa en una cruïlla contradictòria; d'una banda, són dones

que incorporen la lluita per un ideal domèstic i de cura basat en la “corresponsabilitat entre gèneres” a la llar però, de l'altra, no estan disposades a mantenir el nivell de conflicte amb la parella que es deriva d'una distribució de rols asimètrica. Les crisis constants amb la parella per redefinir la divisió de tasques a la llar acaba sent el detonant principal per acudir al TDA.

P: i com veu decidir agafar aquesta noia? Com va anar el tema?

«Bueno, decisió pròpia. Bueno clar era un dels temes de discussió... perquè clar, cadascú té el seu llindar del que és òptim per viure, lo que és suficient per viure i clar... no coincidíem en això. I el punt aquest d'agafar algú, el meu, va ser com de dir: “prou de...”, perquè a més jo quan estava així de neteja pues estava enfadada, no? Perquè si ho fas, ho fas amb mala llet perquè dius: “jolin perquè m'ha de tocar tot a mi, no?” Però tampoc volia està darrere d'algú, “fes això, fes allò”, és que jo no... això sí que ho odio, haver de dir a algú què és el que ha de fer. A més, és que a veure, és que sinó surt d'ell... o li dius però tampoc serveix de res... a ell no el canviaràs (...) Vull dir que no canviarà... que no servirà de res enfadar-nos i tal pues contractem algú i bueno com a mínim... que al final pues potser també hi ha altres temes, no? Que aquest ja pues te'l treus de sobre.» [E9=O:CMN:FM]

«O sigui, tens dues solucions, no? Busquem algú que ens ajudi a les tasques domèstiques, perquè bueno, jo penso que és el principal problema de moltes parelles... és una font de conflicte, de dir: “bueno, jo ja estic farta de fer de “xaxa”, si tu no poses aquí ajuda pues hem de buscar una solució”. Però clar, jo penso, escolta, potser que és vergonyós, no?» [E10=O:CMN:FM]

En qualsevol cas, el desgast que suposa la càrrega total de treball de la “doble presència” i la recerca fracassada de la coparticipació amb la parella fan que aquestes dones s'inclinin per l'opció mercantil, tot i que ho fan des d'una mena de resistència interior. La impossibilitat d'alterar certes conductes masculines mitjançant el diàleg intrafamiliar acaba per transformar-se en un sentiment de frustració i en una posició de renúncia respecte als ideals d'igualtat.

«Jo veia que a la llarga necessitaria algú, però el que passa és que quan comences, primer vas fins el coll i tot això... jo sempre he sigut d'una manera que tot el que ens hem pogut estalviar doncs ens ho hem estalviat, i aleshores va arribar un moment que vam dir: “bueno, ara sí que haurem de buscar algú...” Em va costar molt però al final doncs la que tenia ma germana va tenir tres hores i em venia quan podia, cada quinze dies...» [E11=O:CMN:PAD]

«I bueno no sé, feia temps que li donava voltes al tema, em feia mandra perquè trobava que cadascú... i ho continuo pensant, vull dir... que cadascú ha de ser capaç de netejar les seves porqueries, no? Com a base de la convivència...» [E9=O:CMN:FM]

«O sigui, dos persones adultes i encara necessitem algú que ens vingui a ajudar? Clar, quan fas aquesta reflexió, és que és vergonyós! (...) Jo crec que és una cosa més d'organització i de responsabilitzar-se d'algo. Jo crec que aquesta és la paraula, la responsabilitat!» [E10=O:CMN:FM]

El malestar de la dona és el factor que instiga a la llar-família a cercar solucions mercantils, encara que sigui en forma d'un nivell de consum baix i externalitzant les necessitats bàsiques —*funció utilitària*.

«Elles feien lo just, ella ja sabia, era sempre lo mateix, vull dir, quarto de bany, l'aspiradora, fregar i pols, quarto de bany, cuina... a mi el que m'ha interessat ha estat que em netegessin, pols, racons i coses d'aquestes, a lo millor s'havien de fer unes estanteries, de treure llibres i... vull dir... coses així, no? Però vull dir, ni comprar, ni menjar, ni llits, res... elles només venien a netejar.» [E11=O:CMN:PAD]

La decisió per externalitzar part de les tasques domèstiques és una “decisió femenina”, que emergeix arran d'una situació d'estrès. A més a més, l'assistència “per hores” no es concep com un tipus d'ajuda permanent, sinó com una forma de pal·liar situacions concretes d'esgotament. De fet, el punt de partida de l'opció mercantil se situa en un moment de càrrega familiar intensiva, com per exemple, quan els fills són molt petits que, en alguns casos, també coincideix amb un període en què l'absència domèstica masculina s'acusa.

«Arriba un moment que li plantejo al Toni [*marit*] que clar, que amb els dos crios que el que no podem fer és anar com anem i que si trobéssim algú doncs que ens pogués venir a donar un cop de mà tres hores, un cop a la setmana doncs que valdria la pena i tal i qual... i llavors vam agafar a una que venia a fer la neteja... ella mentre jo estava treballant... ella tenia les meves claus i venia un cop a la setmana de nou a dotze o de nou a una, quatre hores. (...) I al cap d'uns anys, com que ja venia de més temps, de fer la jornada intensiva, ja m'ho podia muntar... i els nanos ja em podien ajudar, vull dir que si jo volia, si havien d'anar a comprar o... ja no m'amoïnava tant si una cosa ja no estava tan al dia, i vaig estar un temps sense ningú.» [E11=O:CMN:PAD]

«El meu pare té una senyora, que és la mateixa que ve a casa, que un dia a la setmana li neteja i un altre dia ve a casa meva... és una dona immigrant. Abans teníem una senyora, durante muchos años, però aquella senyora ja es va acabar... va començar just quan va néixer la meva filla... va estar vint-i-dos anys a casa, que venia un cop a la setmana.» [E12=O:CMN:PAD]

En aquest sentit, factors com el nivell de càrrega reproductiva, el tipus de jornada laboral o el poder adquisitiu poden explicar l'alternança de períodes amb TDA “per hores” i períodes sense o, també, explicar la variabilitat d'hores contractades o la distinta freqüència temporal del servei.

«I aleshores ella ja va venir un cop a la setmana i al cap de dos anys, perquè nosaltres econòmicament ja anàvem posant-nos una miqueta més al dia i tal... i aleshores, com que els nanos eren més grans... el Toni [*marit*] sí que ja bueno, per coses de la feina ja passava molts dies fora, aleshores vam dir, pues bueno ara enlloc d'un dia quatre hores, dos dies a la setmana tres hores i aleshores venia dos dies a la setmana tres hores al matí... però dos dies a la setmana...» [E11=O:CMN:PAD]

El consum de TDA “per hores” permet una delegació parcial de les tasques domèstiques i, per tant, requereix d’una continuïtat en la implicació domèstica de la dona ocupadora. A diferència del consum de caràcter més distintiu, el consum utilitari o funcional de TDA allibera parcialment, i no totalment, a la dona ocupadora de la càrrega domèstica.

«És una ajuda molt concreta, però a mi em queda molta feina per fer... jo sé que tinc vidres nets... que la casa la tinc en ordre... i a mi em queda doncs omplir la nevera, fer el menjar, roba, estendre, planxar, i tot això. (...) Jo treballo igual que elles, perquè amb quatre hores fer tota una casa... si tu no dones un cop de mà no arribes... i aleshores el que faig és, mentre elles estan, jo què sé, fent els baixos, doncs jo estic a dalt i faig la planxa... o si un dia ens dediquem a fer la cuina ben feta o un quarto de bany, pues les ajudo... però jo estic amb elles.»
[E11=O:CMN:PAD]

Tot i això, l’adquisició de temps lliure per al cap de setmana és un dels canvis que es fan notar més.

P: i més a nivell de neteja de fons, qui ho fa?

«Sí això, des de fa poc m’ho fa una noia... vaig agafar una noia que ve un dia a la setmana, un dia a la setmana tres hores i llavors pues aquell dia també, clar, ho deixo tot recollit perquè no s’hagi de dedicar només... pues això a escombrar, fregar, treure la pols, els vidres, tot així... i des de que està ella gairebé el cap de setmana ja ni... perquè abans era el dissabte, jo què sé, arribava el dissabte i ja “pffff”... o sigui “he d’anar al súper, he d’anar a fer...” o sigui... que no tenia un cap de setmana súper agobiat, no? O jo què sé... allò que havia de venir algú a dinar i començar “osti quina vergonya”, saps? Allò de tot ple de pols, i ara com a mínim pues mira, t’aixeques el dissabte i ja tens tot això fet. A veure, igualment potser has d’escombrar o la cuina sobretot, no? I fregar potser, però bueno...»
[E9=O:CMN:FM]

D’altra banda, la “resistència” que mostren les dones de classe mitjana nova al TDA té a veure amb el significat personal que donen a l’espai privat i familiar. El sentit de la intimitat i la privacitat que tenen aquestes dones pren rellevància dins el seu “projecte personal o de vida” i, per tant, disposar d’una persona assalariada a la llar es pot viure com una forma d’“intrusió”; és per això que la via de col·locació de les dones assalariades acostuma a ser informal, mitjançant l’ús dels contactes familiars o d’amistats properes, ja que es considera que aquesta via d’accés garanteix certa seguretat i confiança amb la persona treballadora.

«O sigui la meva mare em va dir: “mira que esta chica, no sé què...” i bueno i em va dir: “¿tú quieres? Me ha dicho...”. Bueno allò... que tenia un altre dia lliure i llavors... va ser: “ah bueno, vale”. Vull dir que... em feia mandra el fet de buscar algú, no? Això de ficar-te algú que tampoc coneixes i bueno... no, però molt bé... si ja t’ho diu un familiar... doncs és diferent.» [E9=O:CMN:FM]

«I llavors a partir d’aquí comencem a donar veus i mitjançant la meva mare que coneix a la germana d’una noia doncs bueno... així va ser com vaig tenir la primera

senyora que em va venir a ajudar a casa. (...) I és clar, jo també volia...clar, jo havia de deixar-li les claus de casa i jo volia una bona noia... i mira, si la feina no me la feia tan bé m'és igual. (...) Però bueno, perquè hi tenia confiança però a lo millor un dia arribava i em trobava la casa tal com l'havia deixat... però és allò que com jo valorava la persona perquè tenia les claus i que fos responsable en aquest sentit, no? Que no tingués algun susto perquè ja en aquella època es deia que si et robaven, que si no sé què, que si no sé cuantos...» [E11=O:CMN:PAD]

Les dones de classe mitjana vella amb origen de classe treballadora, de la mateixa manera que les dones de classe mitjana nova, s'impliquen bastant en les tasques domèstiques, malgrat que en deleguen una part al mercat. En aquest sentit, el TDA també es percep com una "ajuda extra" però, a diferència de les dones de classe mitjana nova, en fan un ús major. Com s'ha posat de manifest als apartats anteriors — 9.1. i 9.2.—, malgrat que aquestes dones es resisteixen a externalitzar el treball de cura al mercat, ja sigui amb relació a les persones menors o adultes, acostumen a tenir, en canvi, un consum força intensiu de TDA pel que fa a les tasques de neteja.

Així mateix, els casos d'E16 i E23 tornen a presentar-se com dos casos específicament rellevants dins la classe mitjana vella pel que fa a la seva trajectòria de classe ascendent i a les seves pràctiques amb relació al TDA. De fet, són dones que situen el seu consum en un punt entremig entre el consum modest de les dones de classe mitjana nova —"assistència per hores"— i el consum més distintiu, com veurem, de les dones de classe mitjana vella i de classe propietària. Concretament, són dones que tenen un consum de TDA inconstant i molt susceptible a les diferents circumstàncies vitals, sobretot amb relació a les oscil·lacions de l'economia familiar i de les càrregues de cura. Es tracta d'un consum que fluctua entre l'adquisició d'una assistenta "per hores" i/o una persona en règim extern. A tall d'exemple, el cas d'E16 mostra la intermitència en el consum de TDA, en funció de la conjuntura familiar i vital.

«Alguna temporada sí que he tenido a alguien... luego yo estuve... me operaron de un pecho, tuve cáncer, luego me operaron de la matriz y los ovarios... y en fin, pues he tenido problemillas y entonces cuando he tenido problemillas, he tenido que buscar a alguien... y esa temporada la tuve cada día cuando estuve así... pero bueno yo trabajaba...»

P: coges a una chica en el momento en que te pones enferma y ya la mantienes después... ¿o la dejaste de tener cuando te recuperaste?

«No.... la seguí teniendo hasta hace poco que la tenía cada día... ahora tengo a una persona un día a la semana cinco horas... pero hace poco la tenía cada día... por las mañanas. Pero bueno, viene un día solo porque le ha salido otra faena y yo pues digo, bueno, pues yo me voy a apañar.» [E16=O:CMV:PAD]

D'altra banda, els efectes de la crisi econòmica també s'han fet notar en el consum de TDA d'aquestes dones, que s'ha reduït, en alguns casos, d'una persona a jornada completa a una treballadora "per hores".

«Ahora sólo viene una vez a la semana a planchar. Antes la tenía más tiempo y ahora sólo una vez a la semana. Sólo a planchar. Cuando económicamente me ha ido mejor, pues la he tenido... bueno interna no, pero a lo mejor la he tenido tres o cuatro días a la semana, pero ahora, bueno, pues las cosas van como van y entonces sólo la tengo una vez a la semana para planchar. Antes la tenía para planchar, para limpiar, las cosas más... hubo un momento que venía casi toda la semana. Y después he ido cortando, cortando, cortando... hasta que me he quedado con sólo un día...» [E23=O:CMV:PAD]

La forma predilecta de contactar amb les treballadores, de la mateixa manera que les dones de classe mitjana nova, també és la xarxa familiar i social. Altrament, la posició contradictòria entre la posició adscrita —classe mitjana vella— i la posició d'origen —classe treballadora— es fa palesa en els mecanismes de resistència que les dones interposen davant la tinença de TDA. La interiorització de la “identitat cuidadora” i el principi de la “solvència domèstica” emergeixen com les traves simbòliques principals.

P: ¿Te hubieras imaginado que tendrías a alguien en casa para la limpieza?

«Nunca me lo hubiera podido imaginar y este paso me ha costado mucho hacerlo porque... siempre he querido ser muy autosuficiente, buscar ayuda... aunque sea pagándola, es como... a lo mejor es una tontería ¿no? Es como sentir que no valgo para sacar la faena.» [E16=O:CMV:PAD]

Per acabar, tant aquest perfil de dones com les dones de classe mitjana nova rebutgen la possibilitat de tenir treballadores en règim intern, atès que és una modalitat de TDA que associen a la manca d'intimitat i a una forma de servilisme arcaic.

«Internas no me gusta... no la cogería porque no vivo en un piso tan grande y me incomodaría encontrármela y porque me gusta tener mi espacio y estirarme si quiero o si me quiero ir a dormir y si no... pues bailar... yo que sé...» [E23=O:CMV:FM]

«No, no, no... jo posar-me una persona a viure a casa no. Compartir... no, no, no... em costaria molt, i a més a més perquè jo sóc d'una manera que em poso molt a la seva alçada, vull dir que no... no sé estar aquí i l'altra és aquí perquè és del servei... no! compartir... jo no sabria... i després que dins d'una parella, ja no compartiria ni amb els meus propis pares viure-hi... però imagina't, barallant-me amb el meu marit o renyant a un nen i que hi hagi... no, no, jo no sabria...» [E11=O:CMN:PAD]

9.3.3. El consum distintiu: “la noia de tota la vida”

Transposar el treball domèstic i de cura al circuit de les relacions mercantils és viscut per a la “dona burgesa” com una pràctica que forma part de l'espontaneïtat quotidiana i que es dona com una pràctica donada per descomptat. Tenir treball domèstic assalariat s'experimenta com una pràctica “normalitzada” i s'explica com una pràctica que forma part de les “preferències familiars”, de manera que les relacions socials que

el possibiliten, com la posició de classe, queden reduïdes a les relacions entre subjectivitats o “motivacions” i mancades d'un substrat social. Aquesta aproximació al fenomen del TDA està filtrada pel “principi de no consciència” que explica P. Bourdieu (*et al.*, 2005) i es forja en l'etapa de la socialització primària. La majoria de les dones de classe propietària —adscrita o d'origen— han viscut una infància en què el treball domèstic assalariat era una “pràctica de classe compartida”; la “noia que ajudava a casa” forma part del seu imaginari domèstic i de la cura, així com la figura de la seva mare com a gestora principal del “servei” de la llar. Certament, la presència de treballadores domèstiques durant la infància s'hereta com una pràctica de consum que s'integra en els paràmetres del sentit comú i que, a més a més, és una pràctica “necessària” per a l'“enclassement” en el seu grup social, com una mena de carnet d'entrada tàcit, acceptat i reconegut, i un símbol inqüestionable de l'estatus social.

Totes les dones entrevistades de classe propietària, i les dones —o amb parelles— de classe mitjana vella que provenen d'aquesta classe d'origen, com per exemple, E13, E14, E15 o E17, recorden una infància en què el treball domèstic assalariat era un suport fonamental de la llar–família. Amb independència de la posició laboral de la seva mare —“senyora de la casa” o ocupada al mercat de treball—, el “servei domèstic” sempre ha estat present al llarg de les seves vides, de la mateixa manera que ho ha estat, majoritàriament, per a les seves parelles o cònjuges.

«A casa meva [*dels pares*] n'hi havia dues de fixes i després venia una senyora que venia a rentar roba! [*riu*] Increïble! (...) I la mare gestionava el servei, les portava molt curtes com si diguéssim, no? I ella entrava a la cuina a organitzar el menjar, que el feien les noies, eh? Però ella era qui decidia el què, el com, introduïa plats nous... i la gestió de la casa la portava ella... però la feina les noies... qui netejava el terra i no sé què eren les noies.» [E17=O:CMV:PAD]

«No, no... quan érem petits, la meva àvia, la meva mare, els meus tiets tenien dona interna... potser per això jo ho tenia incorporat (...) I la meva sogra de jove i de casada tenia dos i tres persones! Tenia cuinera i de les altres... o sigui que jo de neteja “cero patatero”...» [E21=SC:CP:PAD]

És tal la normalització d'aquesta pràctica mercantil que s'assumeix com una “pràctica donada per descomptat” i extensible a la resta de llars–famílies.

P: y cuando eras pequeña, ¿cómo recuerdas la organización del hogar? ¿Quién se encargaba?

«Lo llevaba mi madre, pero en aquella época lógicamente, pues había una señora fija, una que venía a limpiar y una que cocinaba. Entonces, a medida que nos fuimos haciendo mayores... mi padre tuvo a los doce un infarto muy importante, hubieron problemas en la empresa... bueno, las cosas no empezaron a ir bien (...) Total, que entonces pasaron de tener las tres, pues a tener la señora que dormía en casa y una señora que se llamaba Rosalina que venía a limpiar dos días... Entonces, mi madre sí... o sea, las comidas y tal, pues las hacía perfectamente... yo me acuerdo que en navidad nos juntábamos cuarenta, pero entonces mi abuela

traía a su chica, otra abuela traía a su chica... ¿sabes? Eran esos montajes de aquellas épocas. (...) Y en mi casa pues siempre ha habido alguien... y mucha gente.»

P: ¿Y él también ha tenido siempre gente en casa?

«Sí, es lo normal. Es como tener ayuda en el trabajo y aprender a delegar en el trabajo, es lo mismo.» [E20=O:CP:PAD]

El “consum heretat” de TDA prové, en alguns casos, d’un tipus de consum especialment ostentós i de caràcter distintiu que, en última instància, pot acabar justificant la manca de col·laboració masculina a la llar, en cas que sigui l’home el que s’ha educat en aquest clima domèstic i familiar.

«Mi marido es una persona que ha tenido toda la vida, toda la vida, servicio en casa y servicio importante. Él viene de una familia muy desahogada (...) No, pero fíjate, en su casa es muy chocante porque por ejemplo la señora que tenían, tenían cocineros, es que esa casa era como de escándalo... Tenían, una es cocinera, una señora interna que se quedaba a dormir, la cocinera también se quedaba a dormir, y luego una chica externa, que venía por la mañana en realidad hasta las seis ¡además tenían la niñera! O sea que te quiero decir (...) Y mi marido está acostumbrado a eso... ¿no?, A levantarse de la mesa y que vengan a cogerlo todo.» [E14=O:CMV:FM]

«Bueno, suposo que també el fet que ell vingui d’una família que també han tingut servei tota la vida (...) Si un dia treu un plat, hòstia! Li has de posar un monument. Perquè normalment els deixa a l’àtic. I has de pujar tres pisos, que a vegades no hi pujo en tres mesos, i quan arribo, dic: “¿pero, qué es esto?”» [E18=O:CP:FM]

La influència que aquesta experiència ha tingut i té en l’*habitus* i la pràctica de la cura d’aquestes dones és notable, fins al punt que tenir personal domèstic assalariat es considera una pràctica inevitable, insubstituïble i imprescindible per al desenvolupament de la vida quotidiana; no és que es descrigui com la “millor opció possible”, sinó que és una opció que aquestes dones han interioritzat dins la lògica del sentit comú. Certament, aquesta estructura discursiva apel·la al caràcter teleològic que P. Bourdieu (1991, 2006) atorga a la noció d’*habitus*, en què el món pràctic apareix com a necessari —“natural” i *reïficat*—, pel fet que es troba en l’origen dels esquemes de percepció i d’apreciació a través del qual és après. En un mateix sentit, el treball domèstic assalariat és assimilat en l’*habitus de la cura* d’aquestes dones com un servei “necessari” pel funcionament “correcte i apropiat” de la llar, pel fet que s’integra com una pràctica connatural al seu imaginari de la domesticitat i la cura. És en aquest procés de *reïficació*, en què el món pràctic apareix com una “realitat ontològica natural”, que P. Bourdieu (1991) hi troba les bases socials per a la revitalització de les institucions.

«A casa meva des de feia molts anys tenien servei fix, intern. I ara em fa una mica de vergonya però és així, jo recent casada, jo ja tenia servei fix a casa meva.»

P: i això com va anar?

«Ni m'ho vaig plantejar, i va ser més un desig de casa dels meus pares, de dir: “escolta, tots dos treballeu i no volem que vagis amb la llengua fora”, i bueno i ho vaig acceptar.»

P: i t'ho pagaven els pares aquest servei?

«No, no, no m'ho pagaven però sí que s'havien ofert a pagar-ho, el que passa és que jo ho vaig acceptar i ho vaig pagar jo (...) A casa meva em van dir: “escolta no siguis tonta que si vols t'ho paguem”, i jo que bueno que vaig dir que no que no m'ho tenien que pagar perquè ja teníem dos sous i no era necessari però em van dir: “no siguis tonta, dedica't a treballar i a la teva vida i planxar i d'això que t'ho faci una altra persona”, i bueno, vaig dir: “i perquè no?” I pensa que ja estava acostumada de veure-ho a casa meva.» [E19=O:CP:FM]

En qualsevol cas, el “consum heretat” i distintiu de les dones de classe propietària — adscrita o d'origen—, es materialitza en el volum de TDA que aquestes dones utilitzen al llarg de la seva vida; haver tingut una “col·lecció” de treballadores domèstiques forma part de la trajectòria ocupadora d'aquestes dones.

«Entonces bueno, cogí alguna chica española y tal, bueno, me funcionó y sí, algunas chicas las tuve algunos años y tal... y luego ya cogí a una filipina que se quedaba a dormir, y la chica que había tenido antes también... unas eran que a la noche se iban y tal y otras eran... otras... alguna se había quedado a dormir y tal y otras no, pero claro, bastantes horas... ¡buff! ¡Es que he tenido muchísimas! ¡Muchísimas! Ten en cuenta que mi hijo mayor tiene treinta y siete años, o sea en treinta y siete años hay de todo, o sea, gente que viene, que han sido majas y tal pero luego les ha salido otras cosas...» [E25=SC:CP:PAD]

«Aquesta senyora va estar cinc o sis anys... després vaig tindre una marroquí, que també es va estar... ah no! Després vaig tindre aviam, bueno, vaig tindre una altra marroquí que va estar també uns tres anys, després es va casar i després vam començar a tindre problemes amb el seu marit... i res... després vaig tindre una noia equatoriana bastants anys, llavors aquesta noia es va quedar embarassada, i em va portar a la seva sogra i la seva sogra també va estar bastants anys i després... vaig tindre la Dora que també era una altra equatoriana, i després vam tindre una altra marroquí que va estar casi tres anys també i aquesta noia va marxar per la seva compta, i després vam tindre una equatoriana una altra vegada que s'hi va estar uns tres anys, i ara tinc aquesta noia que és filipina.» [E19=O:CP:FM]

«Toda la vida he tenido chicas que entraban y salían. En un momento dado... mi experiencia me dice que siempre hay episodios de estos...» [E14=O:CMV:FM]

La combinació elevada de treballadores domèstiques de totes les modalitats —“per hores”, externes i internes— és una pràctica que es repeteix en totes les experiències observades, malgrat que les dones de classe mitjana vella mostren un consum lleugerament inferior a les dones de classe propietària. Les primeres acostumen a tenir una dona interna quan els fills o les filles són menors, que s'encarrega tant de les tasques domèstiques com de la cura dels infants —“chica para todo”—. Però quan aquests adquireixen més autonomia, el TDA es redueix a la modalitat externa i només inclou l'externalització de les necessitats domèstiques.

«Ara tenim una noia que sobretot és per a la feina domèstica perquè les nenes ja tenen una edat que van soles. És una dona externa, ve cada dia cinc hores.»

P: i has tingut mai a una interna?

«Quan les nenes eren petites sí que teníem una interna... en realitat agafo una noia fixa quan vinc a treballar aquí i me'n vaig a Tiana perquè a més també tinc una mica més d'espai...» [E15=O:CMV:FM]

«Sempre he tingut a una sola persona que ho fes tot, la casa i els nens, no he tingut a dues persones diferents, sempre he tingut a una sola persona, no? Llavors pues, remuntant a quan els nens eren molt petits, pues vaig tenir a una senyora xilena que va estar potser cinc anys o sis... i es va quedar interna... fins que vam passar a una externa.» [E19=O:CP:FM]

Tant la delegació de tasques a una treballadora externa com a una treballadora interna, permet a aquestes dones delegar gairebé totes —o totes— les tasques domèstiques, al marge de les tasques de gestió. En el cas de les treballadores internes, en tots els casos són dones immigrants extracomunitàries, d'origen bolivià, equatorià, peruà, colombià o també marroquines, filipines, etc. Sense entrar en detall sobre les nacionalitats específiques, el que sí que interessa posar en relleu és que la modalitat interna només està ocupada per aquest perfil de dones i destaquen les filipines en el cas de les “senyores de la casa”. De fet, en molts casos, la primera vegada que entra a la llar una dona immigrant és a través del règim intern; mentre que poques vegades ho fa mitjançant el règim extern o “per hores”, un sector on predominen les dones espanyoles.

«No empecé a tener chicas de otros países hasta que llegué aquí, a Sant Cugat y me puse está chica que se queda a dormir y todo. Siempre había tenido gente española que me ayudaba en casa, siempre externas.» [E14=O:CMV:FM]

Majoritàriament, les dones de classes mitjanes velles mercantilitzen les *necessitats ampliades* i només en els casos de les dones de classe propietària, amb un major poder adquisitiu, hi ha una externalització de les *necessitats sumptuàries* (Colectivo IOÉ, 2001a). En aquests darrers casos, la llar de residència acostuma a tenir unes dimensions físiques considerables, juntament amb una segona o tercera residència familiar, i la contractació de diferents persones a règim extern i intern es fa sota la necessitat d'especialització i racionalització de les tasques.

«Pensa que la casa té vuit-cents metres llavors és necessari dues persones, no? També som quatre persones, més elles dues sis, roba i tot... és molt de follón. I hi ha jardí, bueno també tenim jardiner, clar, són unes altres envergadures, no? Tenim dues persones internes més un jardiner, que ve un cop a la setmana, més un que s'encarrega de la piscina.» [E22=SC:CP:FM]

«Les noies sempre han pujat amb mi a la Cerdanya. Això és molt important, perquè jo sempre he volgut. A veure, sempre els meus cèntims han hagut d'estar per a tenir una vida agradable, vale? I la tinc perquè realment és una comoditat, perquè és molt còmode. Això de no tenir de fer res també...» [E24=SC:CP:PAD]

La delegació de tasques és tan voluminosa que el TDA es converteix en un servei imprescindible per al funcionament de la llar i la família d'aquestes dones.

«Las trabajadoras tienen una influencia enorme en la familia, son el pilar de la sociedad... llegar a tu casa y encontrarte que huele a limpio, que te han arreglado la casa, que ha pasado una mano por ahí... ¿no? Encontrar tu plato puesto en la mesa... pues da una sensación, un gusto de placer de hogar, de tal, que esto influye muchísimo en la familia.» [E20=O:CP:FM]

A més a més, el transvasament de les tasques domèstiques al mercat permet guanyar, al marge de temps professional, un “temps de qualitat” per a la cura d’una mateixa” i desfer-se de les tasques més servils i “mal vistes” per l’entorn social.

«No m’apassiona netejar i... si tu pots pagar... si hi ha algú que t’ho faci i tu pots dedicar-te a anar al parc amb el teu fill o estar amb ella amb els estudis i això, pues... jo em dedicava a lo que realment m’agradava, no? Fer cursos d’anglès pues, jo què sé fer coses que m’agradaven... com cursos d’idiomes... algun curs d’interiorisme, d’estètica... coses que m’han agradat.» [E22=SC:CP:FM]

«Tener a alguien en casa te permite pues, irte a un gimnasio por la tarde, antes, irte un día y escaparte, y hacer algo, con los niños, otro día... te vas a la peluquería...» [E19=O:CP:FM]

Majoritàriament aquestes dones utilitzen les vies de col·locació formal per accedir a les treballadores domèstiques, sobretot a través d’agències específiques de col·locació i de parròquies. Els contactes informals de familiars i amistats també són canals vàlids de col·locació però que s’empren en menor mesura, pel fet que no garanteixen la mateixa immediatesa que els canals formals.

«La noia de l’agència em va dir que era una noia marroquí que havia arribat, i que no tenia on anar i que m’aconsellava que l’agafés i a les monges vaig trobar la que tinc ara. I bueno, una noia que no tenia absolutament ni idea de fer res.» [E18=O:CP:FM]

«Aleshores vaig tindre que buscar a una persona immediatament, súper, súper ràpid... llavors, vaig trucar a una agència de noies filipines, i em va dir: “mira tengo una chica que es de mi pueblo y es muy buena persona, no parla castellà, però busca feina, perquè s’ha quedat sense feina” i ja està. I en general, sempre he anat a través d’agències.» [E19=O:CP:FM]

P: i com aconseguies aquestes noies?

«Per agències de col·locació. Jo per agències de col·locació. I sobretot una noia, una filipina que tenia una agència de col·locació i aquesta em va proporcionar totes les filipines.» [E24=SC:CP:PAD]

9.3.3.1. La direcció femenina de la llar

Malgrat que el cost d'externalitzar el treball domèstic és assumit pels dos membres de la parella —o únicament pel “cap de família”—, el paper gestor encara s'assimila al gènere femení (Gual i Poveda, 2009). Independentment de la seva procedència de classe, la gestió del TDA és una tasca que recau majoritàriament en la dona i es basa, primer, en la selecció del personal i, després, en el seu control i supervisió. Tot i això, els atributs associats a una bona “direcció femenina de la llar” s'accentuen en el perfil de dones grans “senyores de la casa” —“perfectes casades”—, malgrat que també es fan presents entre algunes dones de classe mitjana vella i de classe propietària que, tot i haver tingut una mobilitat de classe descendent, han viscut una socialització femenina basada en la “moral burgesa”.

«Siempre me he encargado yo de gestionar el personal sí... mi marido sacó a una y ya no ha vuelto a sacar a nadie más... no, me he encargado yo. Siempre.»
[E20=O:CP:PAD]

«La que ha rentat els pantalons a casa ha sigut la meva mare, el meu pare passava. O sigui, el meu pare... ell feia la seva vida, típicament burgesa, fora de casa, per dir-ho d'alguna manera... venia sopava i tot. Però la que ha portat la voz cantante sempre ha sigut la mamà, sempre. El papà era molt carinyós i tot, però no volia saber res, però la que dominava aquí... del servei i de tot, era la mamà.»
[E24=SC:CP:PAD]

De nou, el model de gestió empresarial apareix com un avantatge pel funcionament del TDA i del conjunt de la llar.

«A ver, siempre tiene que haber un poquito de dirección de personal como en cualquier empresa, es que también decir: “es que quiero una chica que siempre me funciona y que nunca tenga que decir nada”. No, pues la empresa es tuya y es tu empleada.» [E13=O:CMV:FM]

La direcció del TDA i de la llar va associada a un “rebuig pel fer” i un “plaer pel dir”, és a dir, a una negació envers la realització física de les tasques que es contraposa amb un reconeixement identitari en la gestió del personal i en l'afició per les tasques més agradables de la llar.

«Me atrae el tema de la casa, he hecho algún curso de formación de organización del hogar, me he dedicado mucho a la casa y estaba yo muy metida.»
[E13=O:CMV:FM]

«Jo trobo que mantenir una casa neta i cuidar les coses i que les flors estiguin bé, i tot, té un, té un cert atractiu, no? Jo de fet, jo disfruto quan les faig... clar que també les faig el cap de setmana i que hi ha coses que no les faig... perquè clar, des d'aquesta perspectiva és molt maco, només cal cuinar quan et ve de gust.»
[E19=O:CP:FM]

Les “senyores de la casa” expressen certa “passió per la llar” però, a diferència de les dones de classe treballadora, s’inclinen només per les tasques que tenen a veure amb l’estètica i la imatge domèstica, com l’interiorisme o la decoració de la llar. En certa manera, la “llar burgesa” no deixa de ser un aparador social de l’estatus socioeconòmic i familiar (Castillo-Castillo, 1995; Veblen, 2005), de forma que la pulcritud, l’ordre i l’organització són indicadors d’un TDA “ben gestionat”; mentre que la disposició estètica, i fins i tot artística, de la llar són obra del “bon gust femení” i una marca de classe inqüestionable, atès que la seva viabilitat requereix d’un temps quotidià poc constret.

«A mi m’agrada la part de la casa de la decoració... m’agrada posar flors, m’agrada tindre les cortines, m’agrada canviar les coses i tal... però la neteja no m’agrada. A mi no m’agrada... ni m’és una teràpia netejar, que hi ha gent que diu que li és una teràpia, a mi no. (...) M’encanta l’interiorisme... això vaig començar-ho a fer perquè jo em vaig decorar la casa de Pedralbes. I com que em va sortir bé i tothom em deia: “uí... que si ho ha decorat un decorador” i tal, vaig pensar: “pues escolta potser valdria la pena fer un curs i perfeccionar” i llavors vaig fer aquest curs que em va servir perquè tinc una casa a Puigcerdà, a decorar-la, a arreglar coses... i ho he fet com a *hobby* i ho he aplicat a les meves cases.» [E22=SC:CP:FM]

«Lo maco de la casa és arreglar la casa, posar-la maca... o sigui, com a tothom. Lo més creatiu és el que t’agrada. O sigui, hi ha el dia a dia que t’agrada, que és el que faig ara, realment, després hi ha lo duríssim, que és passar el motxo i treure la pols, que això és horrorós, és horrorós... ¡vamos! Perquè a mi m’agrada molt estar a casa i fer la casa, però quina casa? Fer dinar, anar a comprar, eh? Posar les floretes, arreglar que et quedi mono, aquest gerro que estigui així, convidar-te a prendre el cafè. Però passar el motxo i treure les taques així, com una boja, no! Llavors això és el que no faig. Que suposo que és lo típicament burgès, això sí que no faig... lo altre m’encanta. Arreglar armaris... això és fantàstic!» [E24=SC:CP:PAD]

9.4.

Models de gestió: continuïtats i discontinuïtats del (neo)servilisme

El model de gestió del TDA, de forma similar a la seva pràctica de consum, està marcat per la posició de classe de les dones ocupadores. Ara bé, els diferents tipus de gestió que emanen de les entrevistes no queden emmarcats en una tipologia estrictament dual —“gestió (neo)servilista” o “gestió professional”—, tal com s’han definit ambdós conceptes, sinó que són tipus contradictoris que combinen trets professionals amb trets servilistes. Dins d’aquesta fórmula híbrida de gestió es poden distingir dues formes concretes que es vinculen a la posició socioeconòmica de la dona ocupadora: a) la *gestió informal/simètrica*, més típica de les dones de classe mitjana nova i de les dones de classe mitjana vella amb un origen de classe

treballadora, i b) la *gestió formal/asimètrica* que es dona entre les dones de classe mitjana vella i de classe propietària.

9.4.1. La gestió informal i simètrica

En la modalitat de *gestió informal/simètrica*, el TDA es desenvolupa en el marc de gestió informal de l'economia submergida i, per tant, es basa en unes condicions laborals arbitràries que es "pacten" personalment entre la persona treballadora i la persona ocupadora. No hi ha cap tipus de mediació institucional en la relació laboral i tot queda en mans de l'èxit o el fracàs negociador de la treballadora domèstica. Ara bé, aquest tipus de gestió s'acompanya, paradoxalment, d'una concessió elevada d'autonomia a les treballadores domèstiques en el desenvolupament de la seva feina i s'articula sobre una filosofia (artificiosa) basada en la simetria i la "igualtat de rols".

Així, s'obvia, en la majoria de casos, la relació intrínsecament jeràrquica que hi ha entre la dona ocupadora i la dona treballadora i es fa de la "solidaritat femenina" un *leitmotiv* que oblida les divisions de classe. Les dones de classe mitjana nova i de classe mitjana vella amb una trajectòria de classe ascendent despleguen aquest model de gestió del TDA de característiques informals però que, en canvi, sustenta la relació ocupadora–treballadora en un ideal simètric, basat en la comunicació, la negociació i la idea d'"equip".

La baixa institucionalització de la relació ocupadora–treballadora es concreta, sobretot, en la manca d'un vincle contractual formal. El fet que aquestes dones basin el consum de TDA en l'assistència "per hores" és, segurament, la causa que millor pot explicar aquest buit contractual, atès que, segons el REEH, quan la persona ocupada presta serveis per a més d'una llar ocupadora o quan la treballadora presta serveis per a un sol ocupador/a però per un valor menor a vint hores setmanals, la persona ocupadora no està obligada a donar d'alta a la treballadora³⁹⁶. L'alta rotació que hi ha entre les treballadores d'aquest règim poc intensiu de TDA, també pot explicar l'economia submergida que afecta aquest segment del mercat, en què les condicions de treball queden subjectes a la regulació pactada entre la persona treballadora i la persona ocupadora.

«I elles fixaven el preu. Em deien: "tant l'hora... sí, sí, sí... i jo doncs: "tant l'hora" i ja està... i a més a més mai han sigut pesseteres, sempre han sigut lo que estava en el mercat...»

P: i tema contracte...

«Res, res, tot de paraula. I aleshores doncs aquesta, per exemple, l'última, em va dir, tal preu, per tant que no havia pujat de l'altra amb targeta de metro...»

³⁹⁶ Veure l'*apartat 4.3.2. del capítol 4.*

aleshores jo [picant sobre la taula amb el puny] cada deu dies li treia la targeta i li deixava la targeta del metro i ja està, i pagues dobles, cosa que ara la cosa està que és tant l'hora i ja no hi ha pagues dobles ni res...» [E11=O:CMN:PAD]

P: i està amb contracte?

«No, no, bueno estem... o sigui el seu marit ara està al Perú, perquè en principi amb Perú hi havia conveni i llavors és més fàcil i llavors ella s'estimava més que li arregléssim al seu marit... perquè no tenia feina i com ella... deia és més fàcil trobar la feina sense papers... doncs res... bueno això, que era molt millor per a la seva unitat familiar.» [E9=O:CMN:FM]

Més que una qüestió de classe, la desregulació del sector sembla que té a veure amb el tipus de règim de TDA, concretament amb el règim "per hores". Com expressen una dona de classe mitjana vella i una dona de classe propietària:

«La noia s'està fent els papers perquè la meva mare ja li va dir... una cosa és que per un o dos mesos m'era igual però si la cosa veig que s'està allargant, "fes-te els papers i t'assegurem i et fem un contracte". I el noi no té contracte, el que passa és que ve poques hores... no crec que sigui arriscat. I ara tinc una que tampoc té contracte però que ja s'ha fet els papers i ja ho parlàvem amb el meu marit que com que ens funciona pues, la donarem d'alta també, li pagarem la Seguretat Social del servei domèstic... jo sempre he procurat tenir-les més o menys regularitzades.» [E15=O:CMV:PAD]

P: i aquestes dones tenien contracte?

«Depèn. A veure, les que estaven fent hores, sí, clar, tenien la seva Seguretat Social. Però aquesta era una cangur que venia tres hores a ajudar. No res. Però les altres sí.» [E18=O:CP:FM]

Al marge de les condicions d'informalitat del TDA, les dones ocupadores de classe mitjana nova i de classe mitjana vella amb un origen de classe treballadora, com s'ha dit, circumscriuen la relació laboral en un marc fictici de relacions simètriques, com si la dona ocupadora i la dona treballadora partissin d'un mateix marc de negociació.

«Jo estic a la mateixa alçada que elles i respecto molt la seva feina i elles són les professionals. Jo sempre els he dit que elles eren més professionals que jo i que si algun dia veia que la cuina estava... "mira Santi que te parece que está la cocina", però ja m'ho portaven elles normalment...» [E11=O:CMN:PAD]

Dins d'aquesta concepció del TDA, es prioritza una autonomia absoluta de la treballadora abans que una sistematització i un control del treball que desenvolupa. La jerarquia no és ben acceptada per a aquestes dones ocupadores; de manera que, l'actitud del "deixar fer" pot ajudar a calmar els seus remordiments.

«Jo no vaig amb una lupa a veure aquell racó... jo confio molt amb la persona i si aquella persona és de confiança i si un dia veig que hi ha alguna cosa doncs també li dic: "mira Antonia acuérdate de este rincón que..." no sé manar! Això també ho

sé, no sé manar... ara, si algun dia em surt doncs de dir-li: “mira aquello, que el otro día...” pues sempre li dic, amb educació i tal...» [E11=O:CMN:PAD]

«Y ahora la que tengo es dominicana y es un encanto... para mí no son chicas que me ayudan, son amigas más... yo nunca he servido para decir: “¡Haz esto!” No sé... y yo siempre les digo: “oye, tú ya sabes que tienes que hacer”...» [E23=O:CMV:FM]

En resum, la gestió informal/simètrica, tot i que es basa en un “contracte verbal” i una manca d’institucionalització de la relació laboral, desenvolupa un servilisme poc marcat, en què es prioritza una “baixa jerarquia” en la relació i es dóna independència a la treballadora, tot diluint les formes laborals més autoritàries.

9.4.2. La gestió formal i asimètrica

La *gestió formal/asimètrica* del TDA combina aspectes “professionalitzadors”, com per exemple el contracte de treball formal i la cotització a la Seguretat Social, amb aspectes tradicionalment associats al “(neo)servilisme”, com ara el “maternalisme” (Rollins, 1985; Anderson, 2000), la segregació espacial o la jerarquitització pronunciada de rols i funcions. Es tracta d’un model de gestió basat en l’autoritat, el control i la sanció, més que no pas en la cooperació de la dona ocupadora. Aquesta modalitat de gestió té els seus orígens en la modalitat de gestió del TDA de l’alta burgesia, en què les divisions de classe i d’ètnia reforcen l’estatus socioeconòmic de la dona ocupadora. És un tipus de gestió que té lloc, sobretot, entre les dones de classe propietària, ja sigui com a posició adscrita o d’origen, amb treballadores a règim intern i/o extern.

9.4.2.1. Les “regles del joc”

De forma semblant a la modalitat anterior, la idea de la “solidaritat femenina” torna a aparèixer però mitjançant un “maternalisme” camuflat. La pràctica “maternalista” es vehicula en un context de “familiaritat” que aconsegueix “transformar” la relació laboral en una relació altruista i de “bones intencions”, en què la dona ocupadora defineix la relació laboral en termes d’amistat o d’“equip”, com si es tractés d’una relació espontània i extralaboral, sustentada en l’“intercanvi de favors”.

«Jo, per exemple, alguna tarda de diumenge, li dic a la noia... perquè també em sap greu que estigui tan ficada a casa, i li dic: “escolta, va que anirem al cine”. I me l’emporto al cine. Ui! està encantada.. “y gracias!” O a vegades se’n va amb la meva filla “va, que han estrenat una peli i us deixo i aneu les dues i després aneu al Burger King...”. A mi no m’importa pagar-li el cine ni pagar-li els «nuggets» del Burger King... m’entens? No m’importa... és bona noia i si jo necessito un dia que em faci algo m’ho fa... pensa que jo m’he trobat malament i ella s’ha aixecat, ha despertat la nena, l’ha vestit, l’ha dut a cole amb taxi i... “señora ¿quiere algo mas?”. Perquè veu que quan jo estic bé també pues li tinc deferències. (...) Si algun

cop he necessitat algú a hores he trucat i: “¿puedes venir?” i elles: “sí, sí señora vengo” i han vingut a fer-me hores... vull dir-te que hi ha hagut bon rotllo, sempre, sempre... em tenen carinyo i en aquest sentit no he tingut problemes amb el servei, la veritat... la majoria hem quedat com amigues. (...) També et diré, que conec a molta gent que tracta el servei com si fossin gent de tercera. Però les meves filles tracten les noies de servei amb un carinyo i amb una cosa com familiar, tot i que elles saben que jo les mano i que li tenen que tenir un respecte que jo li tinc a elles també per un altre cantó, però vull dir que a casa tenen un tracte familiar, tenen la nevera oberta si tenen gana...» [E22=SC:CP:FM]

Val a dir, que aquest rol “maternalista” s’accentua entre les dones “senyores de la casa”, que són les qui passen més temps a la llar gestionant el servei, tot i que també es dóna en alguns casos de dones de classe mitjana vella.

«Yo me involucro mucho con los problemas de las chicas y con... ¿sabes?, Me involucro, me pongo y entonces, soy un poco “patidora”, ¿sabes? Entonces intentas arreglar, intentas resolver y a veces te sale el tiro por la culata y mira... yo creo que me he volcado siempre con las personas que he tenido en casa, la verdad, siempre me he preocupado... Sí claro que tenemos buena relación, me tiene mucho cariño y yo a ella también (...) Pero además es que ella incluso es generosa con su tiempo y entonces son cosas que te dan mejor rollo ¿sabes?» [E14=O:CMV:FM]

L’actitud “maternalista” es pot convertir, en alguns casos, en una mena d’infantilisme inconscient, segons el qual la dona ocupadora —de classe mitjana o propietària— té el deure moral de “salvar de la misèria” a la dona treballadora —sovint immigrant— i integrar-la en el nucli familiar. La divisió de classe i ètnia adquireix especial significació en el desenvolupament del “rol maternalista” per part de la dona ocupadora, atès que “només ella” pot interpretar socialment aquest paper. A vegades, fins i tot, la relació treballadora–ocupadora recorda el vincle entre una mare i una filla.

«Y entonces bueno pues la verdad es que teníamos un trato estupendo y aún ahora... nos seguimos llamando... bueno, un encanto. Además la verdad es que yo le guiaba porque esta mujer no había trabajado en su vida. No había trabajado fuera de su casa. Y entonces, es decir, yo le convencí de que podía, de que era capaz de eso... que valoraba su trabajo, cocinaba fantástico y alguien más se lo agradaba. Yo te digo porque a veces generamos una cadena... porque por ejemplo esta señora no sabía nadar, y yo le estuve animando a que se apuntase a natación de (...) Luego, por ejemplo, ella buscó trabajo, pues yo le recomendé a una amiga mía que tenía una residencia, un geriátrico. Pues está trabajando allí todavía... le abrí puertas, yo entonces estaba trabajando de enfermera, su marido empezó a tener uno problemas de hígado y yo me di cuenta de que su marido bebía porque no podía ser los resultados que tenía de analítica y pues también estuve enfocándola.» [E14=O:CMV:FM]

«I llavors al final vaig haver d’agafar-la jo, vam haver d’anar a la Seguretat Social, que se la miressin bé perquè no s’aclaria ella, vam anar un dia allà, van dir que era sorda, sense recuperació i llavors me la vaig endur en un lloc de no sé què a li posessin un aparell, no? I aleshores bueno, això a mi em va donar un ascendent sobre aquesta noia, no?» [E17=O:CMV:PAD]

Això no obstant, les mateixes dones ocupadores són conscients que el “tracte familiar” pot generar un clima laboral confús, en què el rol servil de la dona treballadora i el rol de poder de la dona ocupadora es dissolen progressivament. La pràctica del servilisme requereix una delimitació rígida dels rols i, per tant, un excés de proximitat entre ambdues dones pot rebel·lar-se en contra la dona ocupadora.

«Sempre es pensen que sóc la seva mare. Sí, en general m'expliquen tantes coses... potser jo sóc massa idiota perquè els hi dono tanta corda que arriba un moment que dic: “m'acatxis! Per què no vaig callar el primer dia i li vaig dir: ¿haga lo suyo?” És que sé qui són els germans, els marits, els fills, els cunyats... els hi dono corda i bueno. Sempre em venen a explicar les seves històries... i el problema és que quan més t'impliques en la seva vida, pitjor acabes amb elles. I quan més bon rotllo tinguis, al final, t'ho faran pagar. No sé perquè, perquè arriba un moment... o sigui, gent que digui: “bueno, jo et puc tractar de tu, però saber qui sóc jo i qui ets tu. Jo estar al meu puesto”. La gent no té respecte per això. Llavors si tu no mantens una certa distància. (...) Jo crec que més aviat, estan massa ben tractats. És que jo... quan millor els tractes, menys fan.» [E18=O:CP:FM]

«Perquè després elles confonen les coses, eh? Llavors clar, perquè jo no vull aquest buen-rollismo, “de que somos todos iguales”. No, no. Ella en el seu puesto, i jo en el meu. Però vull dir-te que, entre la línia dura de la meva mare, i lo de “todos coleguis”... perquè jo no vull lo de tots coleguis. És allò de: “tú en tu sitio y yo en el mío, todos juntos pero no revueltos”.» [E24=SC:CP:PAD]

Així doncs, com expressa aquesta darrera citació, un “bon funcionament de la llar” va lligat a una “bona gestió del TDA”; no només cal saber “controlar” els límits del “maternalisme”, sinó que cal deixar clara la jerarquia de rols i la distribució de les tasques. La implementació de tècniques eficients que permetin una bona sistematització de les tasques pot ser, en aquest sentit, un valor afegit a la rendibilitat del TDA. Contràriament al mode de gestió de les dones de classe mitjana nova, que es basa en l'autonomia i la independència de la dona treballadora, aquí es prioritza el mètode i l'organització, tot oferint a la treballadora una pauta marcada de treball.

«Luego está el tema también de lo que es los rendimientos, es verdad, que con un poquito, a veces van a casas pues de seiscientos metros cuadrados setecientos, y la lleva la chica joven de veintipico años ella sola, pues con un método y una técnica, realmente toda la casa, se limpia en un momento bien organizada y hay que enseñar herramientas para llegar a todo y hace falta... utilizar la cabeza, de hecho las que vienen universitarias de estos países, las inmigrantes jóvenes universitarias, llevan muy bien las casas grandes, porque son más capaces de distinguir un «planning» y un método.» [E13=O:CMV:FM]

«Entonces había una hoja que ellas mismas ponían: “lunes hago esto, martes aquello, miércoles tal” y simplemente supervisabas...» [E20=O:CP:PAD]

«Jo sóc la que organitza la casa, o sigui jo mano lo que s'ha de fer a casa meva, o sigui no sóc una persona que deixa a elles que facin lo que vulguin, no... elles tenen exactament estipulat la feina que té que fer cada una, les plantes... o sigui la meva casa està distribuïda en quatre plantes, una ha de fer dos plantes l'altra fa

les altres dues... una fa la roba de les nenes, l'altra fa la roba del meu marit i meva. Jo sé exactament en cada moment si hi ha una feina que no està feta qui no l'ha fet, m'entens? No hi ha discussió sobre qui l'ha de fer... si es perd un sostén meu jo sé que la persona encarregada de que el meu sostén estigui a puesto és aquella... la culpable de que no aparegui és aquella, no?» [E22=SC:CP:FM]

En aquest sentit, “saber manar” és una de les competències *sine qua non* d'una “bona gestora del servei” i es basa en una transmissió subtil, i “amable”, de l'autoritat i les relacions de poder.

«Sí, Jo sóc molt organitzada a casa, a mi m'agrada les coses organitzades i sóc una persona que li agrada manar entre cometes, perquè les coses estiguin bé, sinó és impossible, aquestes cases no funcionen. Manar amb respecte.» [E22=SC:CP:FM]

Efectivament, algunes dones pensen que aquesta competència s'està perdent amb el canvi generacional, ja que el llegat de les autèntiques “senyores de la casa” —les seves mares— no sempre ha quallat entre les seves descendents. Les filles no tenen la mateixa habilitat que la seva mare de “portar el servei” i això fa que la relació de poder s'estovi i s'allunyi del patró tradicional, genuïnament burgès.

«Ara, de seguida, et prenen el pèl. No sé, per exemple, abans, quan tenia minyona, començava dient: “mira, yo no te voy a discutir como quiero que hagas el trabajo, tú haces lo que quieres... yo sólo le voy a pedir” els hi parlava de usted... “por resultados”.»

P: els hi deixaves sempre com una mica d'autonomia.

«Normal, però jo sí, per exemple, jo recordo quan era joveneta, es feien dissabtes a les cases, no? Un dia es feia, es netejava tot, però un dia es feia neteja general d'una habitació, un altre dia la neteja general d'una altra habitació, eh? Es treien tots els quadros, es netejava tot això. Pues tot això jo no ho he regulat d'aquesta manera. Jo he pensat, la dona que estigui a casa, que es faci responsable de la seva feina... jo el que volia són els resultats, entens? Clar això la meva mare mai a la vida! La meva mare mai a la vida! Perquè em diu: “claro, tú... es que les das mucha libertad” (...) I la meva mare sap manar molt bé. Els hi diu les coses, no s'ofenen, i fan... o sigui, és exigent, però no és autoritària. Però és directa. És primària... i la gent treballa a gust per a ella.»

P: i tu dius que no t'agrada manar...

«Gens ni mica. A mi no m'agrada manar. A mi m'agradaria ser súper contra milionària, per què? Per tenir una governanta que governés a tot el servei. Però per exemple, jo reconec que sóc molt... els hi demano per favor. I això sí que és una tara meva. Jo al final m'he donat compte que tothom no és igual.» [E24=SC:CP:PAD]

L'èxit del servilisme passa, alhora, per la segregació d'espais i l'ús d'uniforme.

«Les dues internes tenen una habitació compartida amb dos llits, eh? I amb un lavabo. Tenen una “mini suite” diguem, perquè tenen el lavabo a dintre, els dos llits, una tele... vull dir, tenen el seu espai, no? I elles acostumen a menjar darrere nostre, un cop acabem nosaltres llavors mengen elles dues, juntes, és lo que s'acostuma a fer sempre.» [E22=SC:CP:FM]

«Hay que tener espacio... y seleccionar a la persona adecuada, si tienes poco espacio tiene que ser una persona silenciosa, discreta, ¿sabes? Que no sea invasiva, ni físicamente ni psicológicamente. (...) Y queda muy moderno y muy bien, pero tiene que comer a parte... es que el resultado no es bueno, primero porque tu... ella espera su descanso y su espacio no es su familia, pero la chica también pues a lo mejor, sola en la cocina leyendo revistas más tranquila y relajada» [E13=O:CMV:FM]

Si bé la segregació espacial és un fenomen que, encara avui en dia, es dona a les llars de les dones de classe propietària, no es dona de la mateixa manera que en l'«època daurada del servei domèstic» (Colectivo IOÉ, 2001a).

«Fa uns anys, era normal. En tenies tres o quatre al servei, llavors ells tenien la seva caseta, saps? Llavors la governanta, i tota la... llavors aquella gent, suposo, que ja tenien una altra manera de, era la seva vida. Però aquí vius amb nosaltres, pertany a la nostra família... tot el tema del servei domèstic ha canviat molt, perquè clar... la llibertat dona moltes coses bones, inclús a ells, però els hi fa sentir un complex, que segur que abans no el tenien.»

P: creus que abans se sentien, potser, més ben valorats?

«Jo crec que sí. Sí, perquè ells sabien que eren la planxadora, la tal... tenien cura de... ho veus pels “trajes”, quan veus les pel·lícules aquelles que anaven tan ben planxats. Ara van fetes una coca per casa. Tu els hi dius: “oiga, póngase el uniforme”. No, es que yo quiera fardar con mis vecinos. Pero es que verla aquí, en mi casa, limpiando con unos tejanos sucios que a lo mejor, los ha usado en la calle. Quan jo netejo, jo em poso unes altres coses, si jo em poso a netejar. A veure, entens? No amb xanquetes, o de qualsevol manera. Home, jo no vaig al despatx amb xandall. Per respecte al possible client que em vingui, no? Encara que no em vingui de gust... pues n'hi ha que això no ho veuen clar.» [E18=O:CP:FM]

La fidelitat, el compromís i la constància són valors que ja no tenen lloc en aquest tipus d'activitat. La transformació del TDA és viscuda amb certa nostàlgia per part de les dones ocupadores de classe propietària que reclamen, entre línies, un retorn al “servei domèstic de tota la vida”.

«Això de les senyores de tota la vida... que tal... això s'ha acabat. Saps? Les senyores... Oh! Porto una senyora de tota la vida. No. Aquestes noies de fora, poden durar tres, quatre anys si tens sort, i ara em sembla que sí... a mi... jo sempre deia que si em duraven un any i mig, feia una firma.» [E18=O:CP:FM]

Altrament, la relació laboral ocupadora–treballadora té lloc, segons el discurs de les entrevistades, en un marc de relacions formalitzat mitjançant el contracte laboral. Sembla que la contractació del TDA, quan aquest és extern o intern, es produeix amb més assiduïtat que en el règim “per hores”, malgrat que la presència elevada de treballadores immigrants allarga el procés de contractació. La tramitació de “papers” és una tasca habitual de les dones ocupadores, tot i que la contractació formal és una qüestió força recent i que, en situació de crisi econòmica, es complica.

«No, no pude tener contrato... porque está ilegal. He llamado incluso al Consulado y te pasan a la Delegación del Gobierno, de la Delegación del Gobierno yo por contactos he estado rondando y hasta que no lleve tres años aquí no le puedo hacer una oferta de trabajo...» [E14=O:CMV:FM]

«A mi el model que m'agrada, és tenir tranquil·litat, llavors a mi m'agrada tindre-la amb un contracte i amb la Seguretat Social, vull dir, que sigui tot oficial, eh? Amb la meua trajectòria crec que... en una excepció... sempre ha sigut així. (...) I en aquests moments la que tinc ara és la, no la tinc perquè no està legal a Espanya, i ara, estic treballant amb els advocats per a per a deixar-ho legal, però ara amb la crisi econòmica han tancat la porta, i és molt difícil.» [E19=O:CP:FM]

P: ¿Y las has tenido con contrato?

«Sí, con contrato, con Seguridad Social, todo legal. Todas. Y si no tenían papeles, si eran inmigrantes, les he hecho los papeles, eso es sagrado. Si es una persona que no puede tener papeles, ni verla porque cualquier cosa que pase, es que no tienes nada por donde cogerte, o que le pase a ella, que tenga un accidente y te presente una denuncia... no.» [E20=O:CP:PAD]

Per a aquestes dones, tramitar els “papers” pot comportar dos problemes afegits: d'una banda, que les treballadores marxïn i tot el procés “no hagi servit de res”.

«Les he hecho papeles, les he hecho tal, les he hecho papeles y no me han vuelto, después de hacerles los papeles van a su país y ya no vuelven, ¿sabes? Otra volvió, entonces le hice hacer esto... luego la tuve que finiquitar porque era una fresca porque no me venía... o sea es que llega un momento que...» [E14=O:CMV:FM]

I, de l'altra, que el rol d'obediència i l'actitud servil de la treballadora es vegi erosionat, de manera que, si bé es guanya en formalitat, es perd en autoritat i deferència.

«A aquesta noia li vam fer els papers i tot. Clar, mentre els hi fem els papers, també és una cosa... són d'una manera, bueno, aquesta no tant, però bueno, en principi penso que quan no tenen els papers “son más serviles”. Després ja, com que es tornen més valentes.» [E24=SC:CP:PAD]

Finalment, a diferència de les dones de classe mitjana nova, totes les dones de classe propietària expressen tenir un nivell de conflictivitat elevat amb les seves treballadores; els furts, la manca de puntualitat o la ganduleria són alguns dels problemes que s'assenyalen com a detonants de les tensions.

9.4.2.2. La manca de formació i professionalitat

Una de les queixes recurrents, sobretot de les dones que tenen treballadores internes, és la “manca de formació i professionalitat” de les treballadores que contracten. A mesura que el volum de necessitats que es deleguen al mercat s'amplien, l'exigència de formació de les dones ocupadores augmenta, fins al punt que aquestes acostumen a dedicar el primer i/o el segon mes de contracte per “formar” a la treballadora. En

qualsevol cas, la infravaloració formativa del “servei” és una crítica reiterada de les dones ocupadores de les classes socials més benestants.

«Jo crec que hi ha molt poca professionalitat. Tothom quan no sap què fer es posa a portar una casa. Portar una casa no és una feina a fer, una feina fàcil. Una cosa és netejar “per hores”, que això qualsevol imbècil és capaç. Però per portar una casa, s’ha de ser llestos, i s’ha de saber. Portar una casa és com portar una empresa, tu. Perquè has de saber cuinar, has de saber posar les rentadores, la planxa, has de saber quan has d’anar a fer la compra, si hi ha menjar a la nevera. Organitzar-te perquè demà mengin cigrons perquè ahir van menjar... o sigui portar una casa bé, i considero que en general, la gent no ho sap fer, llavors per no saber fer una feina, estan massa ben pagats. Perquè a sobre viuen a “cuerpo de rey”, perquè viuen a casa teva. (...) Perquè funcionin, quasi et diria que entre quinze i vint dies has d’estar enganxada a elles. Això de “aquí tienes la desto i te espabilas, o aquí tienes un planning i tal”... no funciona. Tu has d’estar fent-lo amb elles. Fent-lo amb elles vol dir, hago un cristal yo, y tú haces el de al lado. Ahora friego yo esto, y tú haces el de al lado. Fins que allò agafi un ritme.» [E18=O:CP:FM]

P: ¿Qué cosas valoras de las trabajadoras?

«Que hagan lo que tiene que hacer cada día... y bueno, lo normal, que sepan planchar, planchar bien... no repasar porque es que me pone enferma que sepan cocinar cuatro cosas, pero las cuatro que se presenten correctas a la mesa, que esto también tiene lo suyo... que sepan llevar el ritmo de una casa aunque tú no estés, porque claro, si tú te vas tres o cuatro días, necesitas que la casa siga, sino ya me explicarás. (...) Entonces yo lo que hago es... el primer mes las enseñas, ¿vale? Y entonces, cogen el ritmo... y el segundo mes, pues, ellas tomaban la batuta...» [E20=O:CP:PAD]

Tanmateix, les habilitats tècniques i socials que demana el TDA no es consideren estàndards, sinó que formen part de les “manies” particulars de cada llar i, per tant, s’han d’aprendre sota les directrius específiques de la dona ocupadora.

«Jo les moldejo molt a la meva manera, no? Elles agafen les meves manies, es renten les mans... o sigui jo sóc una persona que les acabo moldejant a com m’agraden a mi les coses, no? Llavors, a mi m’agrada que el servei em duri molt perquè jo un cop les tinc ensenyades i entrenades, després ostres que se’m en vagi és tornar a començar amb el mateix, no?» [E22=SC:CP:FM]

Consideren que el TDA està poc o gens professionalitzat, pel fet que és un tipus de feina accessible a qualsevol persona, sense la demanda d’una qualificació prèvia.

«És una feina com una altra, lo que passa és que no es formen. I jo crec que la gent s’ha de formar per fer lo que sigui. Perquè, a mi, què més m’agradaria que aquesta noia marxés, i que vingués una noia que sap fer la feina. (...) Jo crec que elles exigeixen, després tenir un seguro, i tindre uns mesos, i tot... però, però no saben res. O saben, però ningú les ha format. Jo crec que si tu has de formar-te avui dia per fer qualsevol cosa, elles també, no? No és una feina?» [E18=O:CP:FM]

De fet, sovint les dones ocupadores es queixen de com la inversió formativa que han fet no es veu recompensada si hi ha una elevada rotació del personal, atès que el cicle formatiu parteix de “zero” cada vegada que entra una persona nova a treballar a la llar.

«Yo les hago de verdad una enseñanza bestial. A veces me cogía hasta un día de asuntos propios, y dos, para enseñar, por eso cuando me dejaban, me dejaban muerta porque claro, yo me he cogido dos días de asuntos propios y me ha durado... diez días. Yo les enseño mucho ¿eh? Des del principio, yo hago una inversión de tiempo en enseñanza... y aprenden mucho, la verdad es que se dan cuenta.» [E14=O:CMV:FM]

«Has d'invertir, com a mínim, has invertir quatre mesos perquè puguin portar una casa. Això la noia nova que acaba d'arribar, però després tu fas papers i tal, i quan ja sap, llavors ja marxa, o sigui que estem amb lo mateix.» [E18=O:CP:FM]

D'altra banda, la “diferència cultural”, que moltes vegades també es pot traduir en una diferència de classe i d'ètnia, és un aspecte que pot justificar aquest procés formatiu.

«Falta mucha formación ¿no? Dentro de este colectivo... es que es lo que hace falta, porque no hay escuelas de formación, es una profesión que no existe, o sea parece que lo hace... la que no tiene nada hace esto, ¿no? Pero requiere una seriedad en el trabajo, una responsabilidad, una formalidad. (...) Hay que enseñarles que la fregona... en Bolivia, lo que ha limpiado son suelos de cemento, entonces sólo han barrido y han echado agua, se tiene que enseñar, depende de qué país vengan. Y los productos, la ropa, pues muchas vienen de lavar a mano, hasta el uso del váter.» [E13=O:CMV:FM]

Efectivament, la manca de formació s'associa a la procedència cultural, de manera que les treballadores immigrants extracomunitàries es distingeixen de les “noies de tota la vida” per la inexperiència i la baixa adaptació al funcionament domèstic de les dones benestants. Aquest fet comporta malestar, sobretot entre les dones que integren com a valor social l’“ètica professional”, atès que no disposen de temps per a dedicar-se a la formació del personal.

«Les dones d'ara no tenen experiència... jo m'he trobat amb noies que els hi has d'explicar com es planxa i jo no hi sóc per explicar-los com planxar perquè no hi sóc i llavors és molt complicat forma-les per a mi.»

P: i quines són les tasques que me'ls es costen?

«La planxa, no en tenen ni idea... els productes de neteja tampoc els coneixen, no tenen el concepte d'endreçar...» [E15=O:CMV:FM]

Per acabar, la formació i la professionalitat de les dones treballadores segueix, segons el discurs de les dones ocupadores, una distribució estereotipa en funció del país de procedència de la dona treballadora. Així, es confirmen les anàlisis fetes per investigadores com C. Catarino i L. Oso (2000) o A. M. Gual i M. Poveda (2009), en què les filipines representen la submissió més flagrant, les sud-americanes, l'afecte i la manca de puntualitat i les espanyoles, les que es resisteixen més al servilisme.

«Las sudamericanas son muy pesaditas porque son... bueno de todo habrá, de todo habrá como en todas partes pero son pesadas: “señora, voy viniendo, voy viniendo” y son las ocho de la mañana. Son muy poco puntuales. Tengo mejor experiencia casi con las marroquíes que con las sudamericanas, porque estoy de las sudamericanas hasta aquí. Son muy... “ahorita vengo, ahorita vengo” y te llegan al cabo de media hora, los niños llegan tarde... es horroroso... a ver, que luego son muy cariñosas, pero...» [E14=O:CMV:FM]

«Les filipines són gent, i veus com és algo de la societat... cultural... perquè les filipines són dones més, o sigui, no saps el que pensen. Però són, estan més al seu puesto. Saps el que vull dir-te? Les que jo vaig tenir, eren molt discretes, molt al seu lloc, sabien... en sabien més de servir i de tot. Saps el que vull dir-te? O sigui, jo penso que si he de servir una taula o una bandeja ho sé fer millor que segons qui, vale? Aquestes filipines ho sabien fer tot molt ben fet, i tot. I eren súper calladetes, discretes que quan enraonaves amb elles es... saps? I estaves molt, es posaven molt en situació... eren molt deferents a aquestes.» [E24=SC:CP:PAD]

«Las españolas tienen muchos más vicios, de trato, de educación, de... y luego a la hora de la verdad, me están saliendo mejor muchas chicas extranjeras bien escogidas porque, las españolas parece que sean como otra clase social ¿no? Que a veces el papel de discreción, de prudencia, de pasar desapercibidas, de sencillez, de docilidad, de comprender que están en la casa de otro y tiene que adaptarse a los gustos de esa casa, a las españolas les cuesta tenerlo un poco también...» [E13=O:CMV:FM]

Conclusions

Les *pràctiques de cura* que desenvolupen les dones en la seva vida diària són fruit d'una convergència de factors i, per consegüent, requereixen ser indagades des d'una mirada sociològica poc restrictiva i oberta a la complexitat de la vida quotidiana. Això no obstant, l'objectiu que ha guiat l'observació empírica d'aquesta tesi doctoral s'ha centrat, particularment, en l'estudi de les *pràctiques de cura* que duen a terme les dones en funció de la seva posició socioeconòmica. Les *pràctiques de cura* s'han analitzat, per tant, des d'una perspectiva analítica que té en compte, principalment, la cruïlla estructural que tracen el gènere i la classe i, de forma complementària, altres factors com són l'ètnia, la generació, el cicle de vida, la trajectòria de classe o el tipus de càrregues reproductives.

Les conclusions que es poden extreure de la tesi doctoral s'estructuren en tres apartats. En primer lloc, es comprova el grau de validesa empírica de les hipòtesis generals presentades al *capítol 6* i, en segon lloc, es presenten les "idees síntesi" que recullen les aportacions més importants de la tesi. Per acabar, es fa una prospectiva que pot ajudar a situar aquesta tesi en el mapa acadèmic i teòric actual, així com projectar possibles línies d'investigació futures que se'n poden derivar.

A. La validació de les hipòtesis

Les hipòtesis generals presentades en aquesta tesi doctoral (taula 25) tenen com a variable independent la classe socioeconòmica de la dona de la llar. Malgrat que definir la classe socioeconòmica és un procés empíricament complex, s'ha posat de manifest que la seva influència en la configuració de les *pràctiques de cura* és prou significativa. Les distintes hipòtesis generals vinculen la classe socioeconòmica amb cinc aspectes diferents —*identitat de gènere, habitus de la cura, patró de divisió sexual del treball, gestió de la cura i gestió del TDA*. L'articulació particular de tots aquests aspectes dona lloc a una *pràctica de la cura* concreta i, en última instància, a una tipologia "estructurada" de *pràctiques de la cura*.

Així doncs, les *condicions materials d'existència* divideixen les dones en grups socials desiguals ("classes"), amb una experiència de socialització i unes bases materials i simbòliques divergents que, en l'acció de la vida quotidiana, es tradueixen en unes *pràctiques de cura* "diferents" (i desiguals). El desplegament de les *pràctiques de cura*, com s'ha posat de manifest en la presentació dels resultats, es tamisa a través de

l'habitus de cura, de manera que, sovint, *l'habitus* i la pràctica conflueixen. Anem a veure com es concreta tot això per a cada una de les hipòtesis plantejades.

Hipòtesi 1: classe socioeconòmica i identitat de gènere

Tal com es desprèn dels resultats, la identitat de gènere s'articula paral·lelament a la identitat de classe. El vincle que les dones estableixen amb l'esfera productiva i l'esfera reproductiva, així com la capacitat que tenen per subvertir o reproduir els patrons de gènere patriarcals, són "eleccions constretes", i no pas escollides genuïnament, que venen condicionades per la distribució de classes de l'estructura social. Sense caure en un determinisme estructural, és evident que el marge de maniobra individual s'actualitza en les diferents pràctiques de cura i traça possibles fraccions internes en el si del grup. Tanmateix, els resultats demostren com els factors d'homogeneïtat entre les dones d'una mateixa classe socioeconòmica són prou rellevants com per a establir un model d'identitat de gènere per a cada una de les classes definides. Així doncs, i intentant evitar uns models massa taxatius, es poden establir les relacions següents:

- *Les dones de classe treballadora tendeixen a tenir una subjectivitat centrada en la reproducció i a desenvolupar una identitat de gènere reproductiva.*
- *Les dones de la classe mitjana nova tendeixen a tenir una subjectivitat "bicentral" i a desenvolupar una identitat de gènere subversiva.*
- *Les dones de la classe mitjana vella i de classe propietària tendeixen a tenir una subjectivitat productiva i a desenvolupar una identitat de gènere reproductiva.*
- *Les dones de classe propietària no ocupades —"senyores de la casa"— tendeixen a tenir una subjectivitat reproductiva i a desenvolupar una identitat de gènere reproductiva.*

En definitiva, la posició ocupacional i el nivell d'estudis de les dones (en combinació amb la posició i el nivell d'estudis de les seves respectives parelles) —*classe socioeconòmica*— configura la globalitat de la seva identitat de gènere. La posició ocupacional dèbil i l'escàs nivell d'estudis de les dones de classe treballadora, les situa en un tipus d'identitat de gènere de característiques tradicionals i reproductora del patriarcat. Són dones que, en general, no han experimentat cap tipus de mobilitat de classe —ascendent o descendent— i que practiquen uns patrons de gènere "estancats" en el seu passat, i en els quals la dona no transcendeix l'"ideal «male

breadwinner/female caregiver»". Efectivament, la *reificació* de les pràctiques de cura tradicionals s'aguditzava entre les dones de classe treballadora, fins al punt que la "mentalitat cuidadora" pot arribar a envair i vertebrar tots els espais de la vida quotidiana d'aquestes dones. Ara bé, les diferències generacionals, quant a la vivència subjectiva de la "identitat cuidadora" de la dona de classe treballadora, són notòries; si bé les dones més joves executen la "funció reproductiva" des de la resignació, les dones més grans ho fan des de la rutina, l'assumpció del sacrifici i la normalització de la pràctica. La "doble presència" governa el dia a dia de les dones de classe treballadora i adopta formes múltiples en funció de la biografia laboral particular de cada dona —"mestressa de casa" o ocupada—, però s'assimila com un fenomen que cal assumir i viure des de la resignació. Al cap i a la fi, la "identitat cuidadora" respon a les expectatives de classe i de gènere estructuralment definides per la posició que ocupen, de manera que renunciar-hi pot motivar un rebuig dels homòlegs i homòlogues de classe més propers.

La "doble presència" també impregna l'experiència de les dones de classe mitjana nova però, de forma diferent de les dones de classe treballadora, es presenta com una experiència plàstica i modelable, sobre la qual és possible intervenir. Un capital cultural major i una posició ocupacional superior dota aquestes dones d'una estructura d'oportunitats materials i simbòliques menys transigent a la que experimenten les dones de classe treballadora i possibilita desfer els tòpics culturals associats a la identitat femenina. Són dones que han estat socialitzades en el "discurs de la igualtat de gènere", en la possibilitat de canvi i en la necessitat de construir un "projecte personal i vital". Les més grans encara recorden alguns lemes feministes dels anys setanta i les més joves són les primeres descendents de la "revolució feminista", la qual és compartida en els cercles socials i d'amistat més pròxims. La duresa de la realitat quotidiana, però, queda lluny del seu ideal identitari, en què l'home i la dona viurien una "doble presència" en igualtat de condicions, tot fent de la frustració i el conflicte intern una experiència reiterada en l'àmbit domèstic i familiar.

Les reivindicacions de les dones de classe mitjana nova, tot i que formalment s'accepten entre les dones de classe mitjana vella i de classe propietària, no tenen una traducció empírica en forma de rebel·lió contra el sistema de sexe/gènere establert. Malgrat que moltes de les dones de classe mitjana vella o de classe propietària disposen d'un capital cultural i simbòlic similar a les dones de classe mitjana nova, la voluntat de canvi queda eclipsada pel projecte professional i la substitució mercantil del treball domèstic i de cura. Així doncs, malgrat que desenvolupen un rol professional força masculinitzat —*subjectivitat centrada en la producció*—, tendeixen a conservar una *identitat de gènere reproductiva*, a través del traspàs del treball domèstic i de cura a una "altra dona" —treballadora domèstica (i sovint immigrant). La capacitat adquisitiva elevada i la por a abandonar les possibilitats de triomfar en l'àmbit

públic, fan que la mercantilització de la cura sigui una “estratègia de conciliació” quasi automàtica i que, en cap cas, qüestiona la divisió sexual del treball. Ben al contrari, es produeix un “traspàs de les desigualtats entre dones” de diferents classes socials —i grups ètnics— que acaba per estancar els rols de gènere de la llar.

Finalment, les “senyores de la casa”, tot i situar-se en el pol oposat de les desigualtats materials respecte de les dones de “classe treballadora”, paradoxalment, presenten unes pràctiques identitàries similars, basades en la reproducció de rols. Això no obstant, malgrat algunes semblances quant als imaginaris, l’experiència quotidiana d’unes i d’altres dibuixa un abisme inqüestionable. Les dones “senyores de la casa” desenvolupen una “vocació cuidadora” des de la distància, el plaer de la gestió i la insubmissió a la pràctica mundana; és així com són “senyores” i no “mestresses” i com aconsegueixen articular els fonaments del seu estatus social. La simbologia t’entintaria i moral que adquireix la llar i la família, per tant, també és un fenomen burgès però que requereix habilitats de direcció i de gestió i se situa fora de l’execució directa de les tasques. La subversió de rols queda lluny de la moralitat burgesa que, contràriament, forja el seu discurs al voltant de la divisió sexual del treball a partir de l’especialització utilitària i racional de les tasques productives i reproductives.

Hipòtesi 2: classe socioeconòmica i “ideals de cura”

La posició de classe també manté una correlació gairebé causal amb els “ideals de cura”. La percepció d’allò que és una “bona i una mala cura” conserva una coherència lògica amb la identitat de gènere, de manera que allò que una és i *fa* s’acaba erigint com allò que una *vol* i *desitja*. Així, algunes de les tendències generals que es deriven de la segona hipòtesi són:

- *Les dones de classe treballadora tendeixen a defensar un “ideal familiar” de la cura —autogestió— i un “ideal «dual-carer»”.*
- *Les dones de la classe mitjana nova tendeixen a defensar un “ideal universal” de la cura —institucionalització— i un “ideal «dual-carer»”.*
- *Les dones de classe mitjana vella tendeixen a defensar un “ideal mercantil” de la cura —mercantilització— i un “ideal «dual-carer»”.*
- *Les dones de la classe propietària tendeixen a defensar un “ideal mercantil” de la cura —mercantilització— i un “ideal «male breadwinner»”.*

L'“ideal familiar” apareix com el referent utòpic de les dones de classe treballadora, ja sigui pel que fa a la cura dels menors o a la cura de les persones grans dependents. Es considera que l'“autogestió familiar i femenina” de la cura és la més idònia i que, només en cas que sigui objectivament impracticable, s'ha d'externalitzar al mercat. En aquest sentit, es considera que els valors emocionals associats a la “cura” es transmeten millor des de la família, sobretot si es tracta de la “cura maternal”. Altrament, l'aposta per la “igualtat entre gèneres” en la provisió de la cura apareix com un ideal a seguir, sobretot entre les dones més joves, que difícilment té una traducció pràctica.

L'“ideal comunitari” de la cura, en canvi, forma part de l'ideal de les dones de classe mitjana nova, atès que es percep com una possible via per assolir una distribució més equitativa del treball de cura en societat. Aquestes dones són conscients que darrere la tradició *familista* s'hi oculta una submissió femenina i que, combatre-la, requereix introduir canvis socials per avançar cap a una major responsabilització col·lectiva de la cura. A banda de la necessitat d'un canvi cultural, aquestes dones reforcen la necessitat de dotar les famílies de serveis públics i professionals per a la cura, així com racionalitzar els horaris laborals o ampliar els permisos de maternitat i paternitat. Així mateix, la corresponsabilitat i la domesticitat és un valor que consideren desitjable, malgrat que no l'aconsegueixen al nivell que voldrien.

Les dones de classe mitjana vella amb un capital cultural elevat reivindiquen un “ideal «dual-carer»” semblant al de les dones de classe mitjana nova però, de forma diferent, prefereixen la mercantilització de les tasques domèstiques i de cura a la seva institucionalització. En efecte, l'“ideal mercantil” es configura com un horitzó comú entre aquestes dones per dos motius: d'una banda, és l'ideal que han interioritzat durant la infància i, de l'altra, disposen del poder adquisitiu per materialitzar-lo.

Val a dir, però, que la classe d'origen és un eix clau d'heterogeneïtat interna dins aquest grup de dones i que fracciona els “ideals de cura” entre l'“ideal mercantil”, quan la procedència de la dona és de classe propietària, i l'“ideal familiar”, quan la procedència és de classe treballadora. Certament, malgrat la posició de classe mitjana vella adscrita, l'“ideal de cura” propi del grup de classe iniciàtic es manté inalterat, de manera que el tipus de cura rebut a la infància es cristal·litza com el tipus de cura idoni en la transmissió dels fills. El mateix succeeix amb la cura durant la vellesa, en què el referent de la cura emergeix d'allò que s'ha experimentat o s'ha vist fer a casa. Així doncs, l'*habitus* de la cura pot quedar encallat en el passat i teixir una visió de la cura desclassada del grup adscrit o, en altres paraules, quan hi ha mobilitat de classe descendent o ascendent, l'*habitus* de cura que acostuma a perdurar en l'imaginari de les dones és el que ha estat domesticat i interioritzat durant l'etapa de socialització primària. Quan la trajectòria de classe presenta, en termes de P. Bourdieu (2006),

processos d'“enclassement” o “desclassement”, és quan l'*habitus* de la cura i la pràctica poden entrar en contradicció, tot fent sorgir dilemes quotidians entorn de la gestió de la cura.

Finalment, l'“ideal mercantil” també es reproduïx entre les dones de classe propietària, les quals consideren que la mercantilització de la cura garanteix, tant per a les criatures com per a les persones grans, un model de cura personalitzat que permet descarregar a la família de tensions. Es tracta de dones amb una “ètica professional” forta, si estan ocupades, i/o una “moral burgesa” marcada, que veuen en el TDA la clau per gaudir d'una “bona conciliació” i per tenir una seguretat d'estatus professional i social. En aquest sentit, més que un “ideal de cura”, la mercantilització es configura com l'“única opció possible” que possibilita el “funcionament correcte” de tots els espais vitals. La divisió sexual del treball és una preocupació quasi inexistent entre aquestes dones, de manera que més que ser interpretada com un conflicte entre gèneres, s'experimenta com un resultat funcional i “lògic” de l'organització familiar burgesa.

Hipòtesi 3: classe socioeconòmica i divisió sexual del treball

Però una cosa són els ideals i l'altra la realitat de la vida quotidiana. Vint-i-cinc anys després de l'obra de D. Chabaud (*et al.*, 1985), avui en dia encara té sentit afirmar que el temps de les dones té plenament sentit «au service de la famille» (Chabaud *et al.*, 1985:41), ja sigui adoptant un rol directe d'execució del treball domèstic i de cura o un rol indirecte en la seva gestió, organització i direcció. Independentment del grau d'implicació reproductiva que la dona adopta a la llar-família, molt marcada per la classe d'origen, hi ha una preocupació transversal al gènere femení per les qüestions domèstiques i familiars i la dona continua sent qui porta el pes —físic i/o mental— de la domesticitat i la cura dels familiars.

- *Les dones de classe treballadora reproduïxen un model «male-breadwinner/female caregiver».*
- *Les dones de la classe mitjana nova joves reproduïxen un model basat en la coparticipació.*
- *Les dones de la classe mitjana nova grans reproduïxen un model tradicional del tipus «male-breadwinner/female part-time earner-caregiver».*

- *Les dones de classe mitjana vella i de classe propietària (ocupades) reproduïxen un model «adult worker model», en què ambdós treballen a temps complet i elles gestionen el treball domèstic assalariat.*
- *Les dones de la classe propietària (no ocupades) reproduïxen un model «male-breadwinner/female caregiver», en què la dona cuidadora és una treballadora assalariada.*

La divisió sexual del treball és, a la pràctica, un fenomen que travessa totes les classes. El patró de repartiment del treball domèstic i de cura basat en la corresponsabilitat entre gèneres és pràcticament inexistent i, en cas d'emergir, ho fa entre les parelles més joves de classe mitjana nova. Tot i això, les lluites diàries entorn de la distribució de tasques són permanents i la coparticipació es dona en forma de “col·laboració masculina” puntual.

Ara bé, a mesura que augmenta el capital cultural de la dona, la distància entre *allò que es fa* i *allò que es vol* s'incrementa; és el cas de les dones de classe mitjana vella que, si bé aposten per un sistema de sexe/gènere basat en un model «dual-carer» —hipòtesi 2—, la mercantilització de la cura permet retirar el conflicte de gènere de l'escena quotidiana i, conseqüentment, les possibilitats de canvi dels estereotips patriarcals. D'altra banda, la divisió sexual del treball entre les parelles de classe mitjana vella i de classe propietària se centra en les tasques de gestió, atès que la mercantilització de la cura és una pràctica habitual que les allibera, totalment o parcialment, de l'execució de les tasques domèstiques i de cura. Tanmateix, el «management familiar» (Torns, 2002) es continua assignant, en la gran majoria de casos, a les dones.

Hipòtesi 4: classe socioeconòmica i gestió de la cura

La gestió pràctica de la cura, quant a la seva ubicació institucional —*familisme, mercantilització o institucionalització*—, és clarament divergent en funció de la classe socioeconòmica de la dona de la llar. L'ús de recursos familiars, mercantils o institucionals per a la cura no respon a un consum aleatori i deslligat de l'estructura social, sinó que segueix una *pauta de classe*. La classe socioeconòmica no només delimita el conjunt de possibilitats materials i econòmiques de la llar—família, sinó que possibilita o impossibilita simbòlicament la viabilitat de certes pràctiques de cura.

Així, les diferències entre les estratègies o les pràctiques de la cura de les dones tenen una explicació doble: a) s'expliquen per la posició objectiva de classe i les constriccions materials que l'acompanyen, sent les dones de classe treballadora les

que tenen una estructura d'oportunitats més reduïda i difícil de revertir i b) s'expliquen pel valor normatiu que s'atribueix, des de cada classe, a les diferents formes de proveir la cura; per consegüent, el paper de la família, les institucions públiques i/o privades o el personal domèstic i de cura assalariat reben valoracions distintes com a agents de provisió de la cura, en funció de la posició socioeconòmica. Concretament, la gestió diària de la domesticitat i la cura segueix la representació de classe següent:

- *Les dones de classe treballadora desenvolupen un mode de gestió del treball domèstic i de cura basat en l'autogestió familiar, fent ús de la institucionalització i la mercantilització de la cura, quan els recursos familiars no estan disponibles.*
- *Les dones de classe mitjana nova desenvolupen un mode de gestió mixt del treball domèstic i de cura basat en l'ús de recursos familiars, l'ús de serveis públics –institucionalització de la cura– i una baixa mercantilització de la cura.*
- *Les dones de classe mitjana vella i de classe propietària desenvolupen un mode de gestió del treball domèstic i de cura basat en la mercantilització i mostren certa resistència a la seva institucionalització.*

El model de gestió sustentat en la família com a agent primari, i quasi bé únic, de provisió de la cura és típicament desenvolupat per les dones de classe treballadora, ja sigui en qualitat de dones ocupades o de dones no ocupades en el mercat de treball. Els recursos familiars, i també les xarxes socials, s'activen diàriament, ja sigui per atendre la cura dels fills i les filles menors o per afrontar les necessitats de les persones adultes dependents. Aquest tipus de cura, tal com s'ha posat en relleu als resultats, no només respon als límits estructurals que imposen les condicions materials de classe, sinó que és interioritzat com el model de cura propi de la “bona cura” i la “bona família”. El cost relatiu que suposa pagar un servei al mercat o una llar d'infants per a les dones de classe treballadora juga, òbviament, una influència en la seva opció familiar de cura, però l'*habitus* familiar de la cura hi juga, també, un paper crucial. Certament, les dones de classe treballadora són el “nucli dur” del *familisme* mediterrani pel fet que veuen en la cura familiar la “millor manera de ser cuidat i de ser estimat”, tal com si la cura fos una tasca merament emocional i absent de requisits tècnics.

La manca de disponibilitat familiar per atendre la cura es viu amb angoixa i com una situació que posa en dubte l'habilitat de gestió domèstica i familiar de la dona de la llar; només l'absència “involuntària” de la família —per motius laborals, de malaltia o per una separació geogràfica—, s'accepta com a pretext per modificar el tipus de gestió de la cura. La institucionalització de la cura, en forma de llar d'infants o de llar d'avis, és, per tant, un recurs últim que es desplega quan la família (o la dona) “fracassa”. És així

com el transvasament de la cura a l'àmbit institucional i mercantil s'experimenta com una "estratègia de gestió" deficitària emocionalment i associada, fins i tot, a l'abandonament i al distanciament familiar; la "mala mare" i la "mala filla" són figures hostils que es construeixen en aquest procés de delegació de la cura i que no només afecten la dona que protagonitza el procés, sinó que exerceixen una forta influència a la resta de membres de la família.

De forma diferent, les dones de classe mitjana nova veuen en la institucionalització de la cura una via lògica de canalitzar la cura i que, al cap i a la fi, s'activa com a estratègia de suport a la "doble presència" femenina. Els recursos que ofereix l'Estat, en forma de prestacions econòmiques, permisos o serveis, són vistos com eines per a la "conciliació" i que asseguruen la continuïtat de la "mare-treballadora" al mercat de treball formal i la validació del seu "projecte de vida". La valoració de la independència i la satisfacció personal en àmbits de la vida que transcendeixen l'experiència de la maternitat, fa que els recursos institucionals per a la cura s'acullin com una font per a l'equilibri vital i com un recurs necessari per al seu benestar personal. Ara bé, en el cas dels fills i les filles menors, la "maternitat sobreinformada" forma part de la vida quotidiana d'aquestes dones, de manera que la institucionalització de la cura, malgrat que pot ser una forma d'alliberament també pot ser, paradoxalment, una font de malestar.

En el cas de les persones adultes dependents, l'ús de serveis institucionals —públics, privats o semipúblics— és una opció de la cura que es veu positivament, tot i que és una opció que està en procés d'acceptació. A diferència de les dones de classe treballadora, les dones de classe mitjana nova veuen en la institucionalització de la cura una fórmula professional i pertinent, alhora que assegura el manteniment de llaços socials. Així doncs, l'escepticisme envers les llars d'avis es dilueix i la cura fora de l'àmbit pròpiament familiar s'articula com una via factible. Tanmateix, l'"envelliment actiu" a la llar encara es veu com l'opció idònia.

Malgrat que l'"ideal comunitari" només apareix entre les dones de classe mitjana nova, aquestes també es veuen "obligades" a recórrer a l'àmbit mercantil. De fet, el recurs a una treballadora domèstica assalariada "per hores" és el recurs més utilitzat per a aquestes dones, a banda de la família i els recursos institucionals; sobretot els "cangurs" i l'ajuda setmanal d'una persona externa per a les tasques domèstiques acostumen a ser les opcions preferides. Així doncs, les dones de classe mitjana nova, malgrat tenir un model de gestió de la cura híbrid, són les que reproduïxen un patró de gestió de la cura més afí al que R. Crompton (2001a, 2006) anomena «dual earner/state caregiver».

Finalment, les dones de classe mitjana vella i de classe propietària opten per la mercantilització de la cura com una estratègia gairebé “automàtica” de gestió i perpetuen un patró, en termes de R. Crompton (2001a, 2006), «dual earner/marketized caregiver». En el cas dels fills i les filles menors, la llar d’infants es veu com un recurs per a la socialització de la criatura i que només es contempla a edats avançades. La contractació de treballadores externes i/o internes per a la cura dels infants, doncs, és una pràctica comú i que només es trenca en els casos de mobilitat ascendent, en què el recurs familiar s’imposa com el recurs més idoni. Pel que fa a l’externalització de la cura de persones adultes dependents, la llar d’avis queda desplaçada de l’imaginari d’aquestes dones, pel fet que es vincula a les famílies amb un estatus escàs i “sense recursos”. L’atenció individualitzada d’una treballadora de la cura a la llar no només garanteix la cobertura de totes les necessitats de forma immediata, sinó que evita un possible desclassament en l’estructura social.

Bàsicament, la diferència entre les dones de classe mitjana vella i de classe propietària es troba en la “quantitat” de TDA que utilitzen, més que no pas en la seva “qualitat”; és a dir, tant les unes com les altres utilitzen treballadores internes i/o externes al llarg de la seva trajectòria de vida i en funció de la conjuntura de càrregues familiars, de manera que el tipus de règim de TDA s’ajusta al punt concret de la biografia de la dona, i no tant a la seva pertinença de classe. Ara bé, el volum de TDA sí que es configura com una qüestió de classe, ja que la funció sumptuària i distintiva del TDA només és accessible a les famílies d’un elevat poder adquisitiu. Així doncs, les dones de classe propietària acostumen a tenir a un nombre més elevat de treballadores que les dones de classe mitjana vella, el qual es manté força estable al llarg de la vida i poc volàtil a influències externes.

Altrament, el matis entre les dones de classe propietària ocupades i les no ocupades —“senyores de la casa”— es basa en la major apropiació de temps lliure de les segones, per la seva absència en el mercat de treball, i per un treball de gestió de TDA més voluminós i de caràcter més servil. Les discontinuïtats internes entre les dones de classe propietària ocupades i les “senyores de la casa” venen donades, sobretot, per l’“ètica professional” de les primeres, que les allunya de la centralitat exclusivament reproductiva de les segones. Això no obstant, la “moral burgesa” impregna la gestió de la cura d’ambdós grups de dones, la qual cosa fa de la mercantilització de tot allò referent a la domesticitat i a la cura l’opció burgesa per excel·lència.

En conjunt, quasi bé totes les dones, amb independència de la seva posició socioeconòmica, reproduïxen a través de la mercantilització de la cura un patró de funcionament *familista*, és a dir, un patró de provisió que reflecteix les habilitats que no pot oferir la “mare”, l’“àvia” o la “filla”. Certament, s’observa una tendència a prolongar els valors *familistes* cap al sistema mercantil, més enllà dels contorns de l’esfera

domèstica, tot passant d'un *familisme tradicional*, basat en el model «male breadwinner/female caregiver», a un *familisme mercantilitzat*, que es fa viable gràcies al treball de les dones immigrants que hereten una bona part de la funció reproductiva que les dones autòctones eviten o “no poden” fer.

Per acabar, es pot dir que la resistència a la institucionalització de la cura es produeix en la majoria de dones, exceptuant-ne les dones de classe mitjana nova. Tanmateix, els motius per recelar de la socialització de la cura són de diversa índole. Per a les dones de classe treballadora, la sobrevaloració dels recursos familiars col·loca els recursos institucionals en un pla assistencialista i subsidiari i que comporta una transgressió dels preceptes del *familisme* intergeneracional i de la “dona cuidadora”; en canvi, per a les dones de classe mitjana vella i de classe propietària, l'opció mercantil ofereix una solució individualitzada i ajustada a les seves necessitats particulars, que les institucions públiques no són capaces de garantir.

La resistència a la institucionalització es produeix, sobretot, en forma de resistència envers els “serveis institucionals de cura” i no es produeix, en canvi, en relació amb la recepció de prestacions econòmiques en metàl·lic; és a dir, el «right to receive care» (Knijn i Kremer, 1997), en què es prioritza la provisió pública de serveis encara no s'assimila com una estratègia de cura positiva, mentre que el «right to give care», basat en la provisió de temps per a la cura —a través de permisos, excedències, prestacions, etc.— es veu com una opció recomanable. Ara bé, aquesta última opció garanteix la continuïtat d'un “*familisme* encobert” per l'Estat i reproduïx la divisió sexual del treball, ja que acostumen a ser les dones les qui opten a aquestes ajudes públiques.

Hipòtesi 5: classe socioeconòmica i gestió del TDA

L'última hipòtesi general de la tesi analitza el nexa entre la posició socioeconòmica de la dona de la llar i la forma de gestió —més professional o més servil— del TDA, en cas de que en tingui. Com s'ha vist, la pràctica de consum de TDA va més enllà de les necessitats de consum individuals i/o familiars i es pot explicar, també, des del que J. Baudrillard (1974) anomena la sociologia de la diferència o la sociologia de l'estatus, segons la qual «las necesidades se reorganizan según una demanda social objetiva de signos y diferencias» (Baudrillard, 1974:109). El consum de TDA no només respon a una lògica regida per la utilitat i el desig individual, sinó que incorpora una lògica de classe regida per la distribució social de signes i de codis diferencials.

Així mateix, les diferents pràctiques de consum de TDA tenen un fonament socioestructural que, sovint, es transmet entre generacions via el procés de

socialització. És així com la “noia de tota la vida” que descriuen les dones de classe mitjana vella i de classe propietària juga una influència clara en l’imaginari present del TDA d’aquestes dones; mentre que l’absència d’un referent semblant entre les dones de classe mitjana nova ajuda a explicar l’ambivalència que experimenten en el consum de TDA. L’experiència socialitzadora de classe envers el consum de TDA, per tant, marca la pràctica de consum del present, de manera que un canvi —ascendent o descendent— respecte de la classe d’origen pot crear un “desajust de preferències” i configurar un consum tens i contradictori de TDA. Això és el que succeeix entre les dones de classe mitjana nova o vella amb un origen de classe treballadora —mobilitat ascendent.

La major disparitat en el consum de TDA es produeix entre els dos extrems de l’estructura social, és a dir, entre les dones de classe treballadora “mestresses de casa” i les dones de classe propietària “senyores de la casa”. De fet, les primeres no disposen mai de TDA al llarg de la seva vida i tenen una àmplia estructura familiar i social per a la gestió quotidiana de la cura. En l’extrem contrari, les “senyores de la casa” disposen d’un TDA de caràcter intensiu i distintiu, el qual roman estable en tota la seva trajectòria biogràfica.

Pel que fa a la gestió concreta del TDA, i per tant, exceptuant el cas de les dones de classe treballadora que fan un ús ocasional i basat en la urgència d’aquest servei, els resultats de les entrevistes posen de manifest com la gestió del TDA, més que mantenir una correspondència clara amb la classe socioeconòmica de la dona de la llar, sobretot manté una correlació amb el tipus de règim o de modalitat de TDA —“per hores”, extern i intern. És a dir, si bé és cert que aquestes tres modalitats sí que mantenen uns llaços de classe, pel fet que determinades pràctiques de consum —modalitat externa o interna— queden excloses de les possibilitats econòmiques d’algunes dones, els resultats analitzats fan pensar que alguns trets de la gestió d’aquest servei s’expliquen pel tipus de règim adquirit al mercat, mentre que d’altres, pel perfil social concret de la dona ocupadora. Així doncs, alguns dels resultats extrets de les entrevistes quant a la gestió del TDA s’han estructurat en funció del règim:

- *El règim “per hores” de TDA s’acostuma a desenvolupar sota una gestió contradictòria, basada en el mode informal i simètric.*
- *El règim extern i intern de TDA s’acostuma a desenvolupar sota una gestió contradictòria, basada en el mode formal i asimètric.*

I d’altres resultats es poden atribuir a la posició de classe de la dona ocupadora, de manera que es considera que només les dones de classe propietària “senyores de la casa” desenvolupen un tipus de gestió “(neo)servilista”.

- *Les dones de la classe mitjana nova i vella desenvolupen un mode de gestió del TDA contradictori però amb un grau de simetria i d'informalitat distint.*
- *Les dones de classe propietària ocupades desenvolupen un mode de gestió del TDA de caràcter “(neo)servil” dèbil.*
- *Les dones de la classe propietària no ocupades —“senyores de la casa”— desenvolupen un mode de gestió del TDA de caràcter “(neo)servil” fort.*

Així doncs, cap de les classes entrevistades desenvolupa un mode de gestió del TDA de caràcter professional, tal com s'ha definit conceptualment aquesta modalitat. Ara bé, les dones de les posicions més intermèdies de l'estructura social són les que combinen trets de gestió més diversos i mesclen trets del servilisme, com ara la informalitat, amb trets més similars d'una ocupació formal. Altrament, el “(neo)servilisme” augmenta en el cas de les dones de classe propietària que són les que han viscut un consum distintiu de TDA i les que tendeixen a reproduir un rol de gestió “burgès”, en què la jerarquia, la dependència, el “maternalisme” o la segregació espacial són trets recurrents. Els matisos interns entre les dones de classe propietària vénen donats per la posició de la dona al mercat de treball; de manera que les “senyores de la casa” estableixen una identificació molt més forta amb el seu paper de gestió i direcció del servei i acusen certs comportaments “(neo)servilistes”.

D'altra banda, el component ètnic de la mà d'obra segueix una distribució força coherent amb els diferents règims de TDA. El règim “per hores” continua sent una opció que ateny, majoritàriament, a les treballadores espanyoles tot i que, de forma progressiva, la incorporació de dones estrangeres ha anat en augment. Així ho posen de manifest les dones que han utilitzat o utilitzen aquest tipus de servei —classe mitjana nova i vella— que, en el cas de les més grans van començar a tenir dones espanyoles i, a poc a poc, han anat introduint dones immigrants. La modalitat externa i interna, en canvi, està composta per treballadores immigrants, sobretot en dues situacions particulars: a) quan el “(neo)servilisme” pren més importància dins de la llar i b) quan el treball que es mercantilitza fa referència exclusiva al treball de cura de persones adultes dependents.

El conjunt d'hipòtesis contrastades permet afirmar que les dones despleguen diferents pràctiques de gestió del treball domèstic i de cura en funció de la seva posició en l'estructura de classes. Com s'ha fet explícit al llarg de la tesi, la identificació de la posició concreta de classe de cada dona és difícil de determinar amb exactitud pel fet que, al marge de la seva posició ocupacional i el seu nivell d'estudis, hi ha d'altres factors externs a l'adscripció individual de classe, com ara la classe d'origen o la posició adscrita de la parella o del cònjuge que, com s'ha vist en els resultats, ajuden a

acabar de perfilar el comportament de classe de la dona entrevistada. Vista la complexitat de la qüestió que ens ocupa, i sense voler caure en una tipologia simplista i hermètica, la taula 36 intenta recollir els trets tipològics de les pràctiques de cura en funció de la classe socioeconòmica de la dona de la llar. La tipologia integra a l'eix de les columnes, les cinc hipòtesis generals que guien la tesi i, a l'eix de les files, la divisió de classe que s'ha establert per a l'anàlisi dels discursos. El creuament d'ambdues dimensions dona lloc a un "quadre resum", que pot ajudar a dilucidar uns patrons socials entorn de la domesticitat i de la cura; és a dir, uns *patrons de pensament* i uns *patrons de conducta* al voltant de la gestió del benestar quotidià que les dones conformen estructuralment. Les dues primeres columnes fan referència a la conformació de l'imaginari de la cura, mentre que les tres columnes següents intenten copsar les pràctiques materials.

Taula 36. Tipologia de pràctiques de cura i contrastació de les hipòtesis

IMAGINARI I PRÀCTICA DE LA CURA	H1 Identitat de gènere	H2 Ideal de cura	H3 Patró DST (gèneres)	H4 Gestió cura (institucions)	H5 Gestió mercantil del TDA
Classe treballadora "Mestressa de casa"	Centralitat reproductiva	Ideal familiar Tradicional	Tradicional	Gestió familiar	Consum absent
Classe treballadora	Centralitat reproductiva	Ideal familiar Coparticipació	Tradicional més col·laboració puntual	Gestió familiar	Consum absent o excepcional
Classe mitjana nova	(Bi)central o ambivalent	Ideal universal Coparticipació	Col·laboració	Gestió mixta	TDA "per hores" Gestió informal/simètrica
Classe mitjana vella	Centralitat productiva	Ideal mercantil	Tradicional més transvasament (gestió femenina)	Gestió mercantil	TDA extern/intern Gestió formal/asimètrica
Classe propietària	Centralitat productiva	Ideal mercantil	Tradicional més transvasament (gestió femenina)	Gestió mercantil	TDA intern Gestió "(neo)servilista"
Classe propietària "Senyora de la casa"	Centralitat reproductiva	Ideal familiar-mercantil	Tradicional més transvasament (gestió femenina)	Gestió mercantil	TDA intern distintiu Gestió "(neo)servilista"

Font: elaboració pròpia.

Hi ha quatre aspectes que es poden destacar d'aquest quadre:

- a) *El familisme*: sobretot té lloc entre les dones de classe treballadora i es reproduïx simbòlicament, a través de la imatge de la bona "mare-esposa" i, materialment, a través de la persistència d'una manca d'oportunitats objectives per dur a terme una pràctica alternativa de gestió.

- b) *La corresponsabilitat*: el capital cultural i simbòlic de les dones de classe mitjana nova permet subvertir el patró tradicional de divisió sexual del treball i erosionar certes conductes *familistes* de les dones de classe treballadora, així com començar a plantejar la possibilitat de mercantilitzar parcialment algunes tasques domèstiques i de cura.
- c) *La mercantilització*: la gran diferència entre les dones de classe mitjana nova i les dones de classe mitjana vella i propietària és el grau de mercantilització del treball domèstic i de cura. Les primeres inicien una mercantilització dèbil, mitjançant les treballadores “per hores” i mantenen una implicació directa amb les tasques domèstiques i de cura, mentre que la mercantilització és per a les segones una pràctica habitual i que implica, sobretot, tasques de gestió. La mercantilització es converteix en una peça imprescindible del funcionament quotidià de les dones de classe propietària. Per tant, hi ha un salt de “l’execució directa a la gestió distant”, en què les “tasques femenines” de la dona de la llar ascendeixen del rang manual al «management familiar» (Torns, 2002). El transvasament al mercat de la cura és especialment significatiu a partir de les classes “empresàries”, o relacionades amb càrrecs de direcció i gerència d’empreses mitjanes o grans, i és en aquest salt ocupacional quan la gestió quotidiana de la cura també adopta un contingut material i simbòlic distint.
- d) *La distinció*: els signes clarament distintius en la pràctica de cura es donen entre les dones propietàries “senyores de la casa” que tenen “plena llibertat” per escollir quin model de cura volen aplicar en la seva vida quotidiana.

B. Idees síntesi

B.1. Responsabilitat privada *versus* responsabilitat pública de la cura

Històricament, el treball domèstic i de cura s’ha fet efectiu en el si de la institució familiar establint vincles recíprocs amb l’esfera de la producció (Combes i Haicault, 1994; Humphries i Rubery, 1994). Les relacions entre els homes i les dones, la família i el mercat de treball es troben crucialment afectades pel context normatiu, polític i econòmic i les formes en què aquest evoluciona. Però com assenyala R. Crompton (*et al.*, 2007a), així com el canvi social sembla que és endèmic a les societats modernes, les diferències sexuals inscrites en les relacions de gènere es mouen en una fluctuació antinòmica gravada per signes de canvi i de continuïtat. Així, les relacions de gènere estan marcades per la permanència i el moviment. Un exemple d’aquesta contradicció

queda palès en el transcurs de les últimes dècades del segle XX, moment en què el model *fordista* i el patró «male breadwinner/female caregiver» van iniciar el seu deteriorament però, de forma sorprenent, la ideologia de la domesticitat (Nash, 1993), té, encara, un fort protagonisme i deixa constància del seu profund arrelament o, com apunta J. C. Williams: «the ideology of domesticity did not die, it mutated» (Williams, 2000:3).

Pel que fa als *països mediterranis* i a l'Estat espanyol, l'acord implícit que sosté el model «male breadwinner/female caregiver» s'està transformant, alhora que el treball de cura es desplaça més enllà de l'entorn familiar. L'automatisme “cura–família–dona” sembla que es trenca però, paradoxalment, encara manté fortes reminiscències simbòliques i culturals amb el passat. El model espanyol d'articular la cura ha perdut flexibilitat en les últimes dècades, donat a la conjunció de factors diversos com l'augment de la demanda de cura i la inserció massiva de les dones de classe mitjana al mercat de treball. El trencament del patró tradicional de proveir la cura s'ha descrit com el declivi del model «male breadwinner» (Lewis, 2001) o «the unravelling of the mid-twentieth century social compromise» (Crompton *et al.*, 2007b). Amb l'erosió d'aquest model, s'ha imposat, progressivament, el model basat en l'«adult-worker family» (Lewis, 2001, 2006), en què el comportament masculí en el mercat de treball es generalitza també per a les dones.

El declivi del patró d'organització tradicional de la cura, sumat als canvis demogràfics, socioeconòmics i familiars, dibuixa un nou escenari en relació amb la reproducció i la sostenibilitat de la vida humana a l'Europa del sud —“crisi de la cura”— (Bettio *et al.*, 2004, 2006) que caldrà veure quin desenllaç té en un futur. Aquesta conjuntura de crisi podria fer pensar en la necessitat de replantejar i reconsiderar la *qüestió de la cura* com un fenomen propi de la *res publica* i podria ser una oportunitat per redistribuir el treball domèstic i de cura en l'àmbit “macro” —entre les tres esferes centrals de canalització del benestar: la *família*, l'*Estat* i el *mercat*—, i en l'àmbit “micro” —entre gèneres i generacions— dins del nucli familiar. Ara bé, l'anàlisi feta al llarg d'aquesta tesi doctoral no mostra un escenari massa optimista, atès que la *qüestió de la cura* continua tenint una posició subalterna en el debat sociopolític i, quan apareix a l'escena pública, ho fa des del discurs de la “conciliació”; un discurs que defineix la igualtat de gènere en termes de participació femenina en el mercat de treball, sense qüestionar l'estructura normativa que desvincula els homes del treball de cura. Així doncs, l'anàlisi feta dels *règims de benestar mediterranis* no sembla vaticinar una “nova era de la reproducció”, basada en la incorporació de nous “drets de cura” i una ciutadania inclusiva, sinó que més aviat sembla que la “crisi de la cura” es resol mitjançant l'estancament o el reforç de les desigualtats *intergènere*s i *intragènere*s i sense subvertir les pautes *familistes* de provisió de la cura.

Com apunta Mª Ángeles Durán (2006), el problema de fons resideix en el fet que els canvis estructurals s'han produït d'una forma accelerada i en convivència amb un sistema de valors i actituds respecte dels drets i les obligacions entorn del treball de cura amb continguts dispersos. Així, els canvis sociodemogràfics i de major ocupació femenina a l'Estat espanyol han anat acompanyats, d'una banda, d'una gairebé congelació de les pràctiques masculines a la llar o, dit d'una altra manera, d'un manteniment dels privilegis productius masculins (Torns, 2008a); i de l'altra, d'un *estat del benestar* subsidiari en polítiques familiars. A banda d'integrar uns índexs de desigualtat de gènere elevats, el *règim de benestar espanyol* es troba encallat en un "cercle viciós", en què l'Estat i la família s'autocomplauen per falcar el model en l'immobilisme. Com a resultat de la forta presència de la tradició *familista*, les tasques reproductives, tant pel que fa a la cura de les persones dependents com al manteniment de la infraestructura de la llar, s'allotgen en l'àmbit privat, la qual cosa les converteix en una "qüestió privada" i exclusiva de l'àmbit familiar i informal. En altres paraules, els problemes de la cura són percebuts com a problemes personals i/o familiars, més que no pas com a problemes col·lectius (O'Connor, 1996), tot i que, de mica en mica, aquests afers comencen a filtrar-se a l'esfera pública.

Així doncs, hi ha una "crisi de la cura" però que "no surt a la llum" perquè les tasques domèstiques i de cura no són mai vistes com una *necessitat social* (Romero, 2002) o un afer digne de formar part d'una lluita social. És tal la força de l'imaginari *familista* que es pot, fins i tot, arribar a tolerar socialment la imputació en benestar familiar de l'Estat i explotar els recursos familiars —femenins— d'una forma gairebé aproblemàtica, tot conservant i reproduint un sistema de sexe/gènere basat en la desigualtat.

J. Jenson (1997) ja proposava analitzar la relació dels *estats del benestar* amb el treball de cura a partir de tres qüestions: «who cares? Who pays? And how it is provided?». Així, la preocupació d'un *règim de benestar* per la *qüestió de la cura* i la igualtat de gènere es pot mesurar a partir de tres ítems: 1. La persona/institució identificada com a cuidador/a principal —entre gèneres i entre l'individu o la col·lectivitat—; 2. Qui carrega amb els costos de la cura —l'Estat, la família o la persona ocupadora—; 3. Com es proveeix el treball de cura, és a dir, via els serveis públics gratuïts, els serveis mercantils, el treball voluntari o el treball familiar. En el cas espanyol, i altres països que formen part del "clúster mediterrani", l'evolució de la cura sembla poc resistent al canvi, de manera que, com a resposta a la primera pregunta, es pot afirmar que són les *dones* les qui continuen proveint i gestionant majoritàriament la cura; en relació amb la segona, és la *família*, més que no pas la col·lectivitat a través de l'Estat, qui assumeix els costos de la cura i, finalment, i responent a la tercera pregunta, la cura es proveeix, en gran part, en el terreny de la *informalitat*, ja sigui en la informalitat mercantil o no mercantil.

Per tant, la configuració social de la cura (Lyon i Glucksmann, 2008) de l'Estat espanyol encara no fa de la cura una responsabilitat social ni un fenomen central de l'agenda pública, sinó que el limita a l'àmbit privat i a les capacitats de solvència individual i familiar. Tot plegat, tal com s'ha plantejat en aquesta tesi doctoral, corre el risc d'estancar el model de cura en el *familisme* —i la subordinació femenina—, entre les capes més dèbils de la societat, i en la mercantilització de la cura —i la subordinació de classe i ètnia—, entre les capes socials amb més poder adquisitiu.

B.2. La mercantilització com a remei a la “crisi de la cura”

L'externalització del treball domèstic i de cura al mercat —mercantilització— és, per a gran part de les llars mediterrànies i espanyoles, amb un determinat estatus socioeconòmic, una de les estratègies preferides per resoldre la “crisi de la cura”. L'augment, en els últims anys, de la proporció de llars que ocupen personal domèstic assalariat per fer les tasques domèstiques i/o de cura és un indicador del creixement de la demanda mercantil de la cura que busca reemplaçar, parcialment o absolutament, un treball fins al moment no remunerat i desenvolupat per les dones de la llar-família. Aquest procés, com assenyala B. Ehrenreich (2004), sembla difícil d'aturar a les societats occidentals.

Ara bé, no es pot comprendre l'augment de la demanda de TDA sense fer referència a dos aspectes distintius dels *règims de benestar mediterranis*: d'una banda, la manca de cooperació dels homes en el treball domèstic i de cura reproductiu, que es veu alimentada per una «caring culture» (Letablier, 2007) en què l'imaginari de la “dona cuidadora” és altament acceptat; i, de l'altra banda, la baixa cobertura pública dels serveis d'atenció a la vida diària, o serveis de proximitat; uns serveis que encara es conceben als *països mediterranis* com a serveis subsidiaris i assistencials. Així, la demanda a l'alça de TDA sorgeix com a mecanisme pal·liatiu de les carències de l'Estat i com un remei als processos de desestructuració familiar. Com assenyala G. Fraise: «lejos de constituer una imagen costumbrista de una tradición feudal y luego burguesa, el empleo de servicio aparece ahora como una necesidad pública y privada a la vista de la evolución económica y social» (2000:229).

D'aquesta manera, l'aflorament d'una *nova necessitat social* entorn de la cura, lluny de convertir-se en un fenomen d'agitació política a l'àmbit públic, s'expressa en forma d'una *nova demanda de treball domèstic i de cura*; emergeix la necessitat de trobar una “substituta” de la “mare–mestressa de casa”, que ja no pot gestionar les tasques reproductives amb la mateixa agilitat que abans perquè es troba atrapada per la lògica de la “doble presència”. És així com el “paradigma *familista*” mediterrani (Bimbi, 2000)

motiva algunes llars a adquirir al mercat un tipus de serveis capaços de reproduir els trets específics de la cura familiar; és a dir, un tipus de serveis amb unes característiques afins a l'“ideal de cura” que sempre havia garantit la institució familiar. No és d'estranyar, doncs, que siguin les dones, en exclusivitat, les que s'encarreguen, també, d'externalitzar i de gestionar el treball domèstic assalariat, en cas que en tinguin.

Per tant, la “crisi de la cura” en un context dèbil en «social care» i amb una ideologia *familista* potent, comporta per a les dones ocupades, o bé afrontar l'experiència de la “doble presència”, o bé optar per l'estratègia de la mercantilització del treball domèstic i de cura (Oso 1998; Parella 2003). De fet, un dels recursos utilitzats de manera habitual per evitar la sobrecàrrega de la “doble presència” és la “família àmplia”, quan està disponible, combinat amb serveis mercantils, quan la renda ho permet. De fet, tot i la mercantilització, la conjunció d'aquests dos recursos és necessària, ja que la remuneració de la cura ha d'anar acompanyada d'una persona que acordi, supervisi i gestioni el servei.

Així, les estratègies privades i mercantils entorn de la provisió i l'organització del benestar quotidià es converteixen, per davant de les solucions públiques, en les solucions quotidianes per afrontar la tessitura de “col·lapse de la cura” que viuen les llars dels *països mediterranis*. El problema de la “conciliació” es trasllada a les xarxes familiars i/o mercantils, la qual cosa redueix el problema a un circuit femení i travat per les desigualtats: «estas tareas no han constituido un problema digno de atención mientras se han resuelto tras los muros del hogar, dentro del espacio privado y asumidas por las mujeres como responsabilidad natural» (Pla Julián, 2008:11).

Com s'ha posat de manifest al *capítol 3 i 4*, el tipus de política de l'*estat del benestar* pot catalitzar l'emergència d'un “mercat de la cura”. Com recorda B. Da Roit (2007) per al cas italià, en un context en què a) augmenten les necessitats entorn de la cura; b) les famílies perden solvència per proveir suport informal i c) s'expandeix un mercat de la cura a preus «low-cost» per la forta presència de l'economia submergida, existeix una conjuntura idònia per al desenvolupament d'un ampli mercat de la cura informal. Així mateix, la promoció per part de l'*estat del benestar* d'una política social basada en la provisió de transferències monetàries, com pot ser la “Llei de dependència” a Espanya, és un altre factor catalitzador de la mercantilització de la cura.

La mercantilització de les tasques domèstiques i de cura, tant al mercat formal com al mercat informal és una estratègia completament nova per a algunes llars de classe mitjana nova i més antiga per a les classes més benestants, moltes de les quals “sempre” han gaudit d'aquests serveis. La “nova” demanda de la cura no només ha provocat un eixamplament i una diversificació del mercat relacionat amb aquests

serveis, sinó que ha adquirit una nova dimensió global, que va més enllà dels paràmetres d'intercanvi nacionals; un fet que ha estat possible per la contribució de la mà d'obra estrangera femenina. En efecte, el perfil de la força de treball del treball domèstic assalariat dels *països mediterranis*, i concretament de l'Estat espanyol, es reestructura i es converteix en un dels col·lectius del mercat de treball més *etnoestratificat* i més segmentat per classe i ètnia. L'augment del *poder social de negociació* i del “nivell d'acceptació” de les dones autòctones del sector domèstic ha permès un “transvasament de les desigualtats” (Parella, 2003) cap a les dones —treballadores i immigrants— més vulnerables, procedents de les nacions *perifèriques*; unes dones que es troben encallades en una “matriu de dominació”³⁹⁷, integrada per la classe, el gènere i l'ètnia i que tracen uns vincles de cura de caràcter transnacional.

Així doncs, la “crisi de la cura” es resol a través d'una *etnoestratificació* i globalització de la domesticitat. La mercantilització del treball domèstic i de cura, es pot concebre com una estratègia d'economia de temps, per part de la dona ocupadora espanyola però, en cap cas, com una estratègia que posa en dubte els valors *familistes* i patriarcal. Per tant, el treball domèstic assalariat permet afrontar, a algunes famílies, el “problema de la cura” però sense moure les bases que la fan possible: l'escassetat de serveis personals públics canalitzats per l'*estat del benestar* i la baixa corresponsabilitat entre gèneres; ni la pràctica assistencialista de l'Estat, ni la divisió sexual del treball s'alteren, convertint-se en fenòmens “normalitzats” i naturalitzats en l'imaginari social de la societat espanyola; tampoc no es problematitza la desigualtat entre dones, atès que s'accepta de forma acrítica el relleu ètnic de la precarietat a través del TDA.

Aquest és el context en el que discutim la *qüestió de la cura* als *països mediterranis*: es busquen remeis individualitzats i amb resultats immediats dins de les coordenades socials, econòmiques i sexuals existents. Efectivament, com recorda E. Kofman (2008, 2009), els Estats on es concentra una major proporció de treballadores domèstiques immigrants tenen una fesomia marcada per l'assistencialisme en la provisió de «social care» i una cultura *familista* robusta. El rol promotor de l'Estat per cobrir les necessitats entorn de la cura a través del servei domèstic es reflecteix, per exemple, en el sistema de quotes adreçat a la inserció de dones immigrants en el sector domèstic.

En resum, la mercantilització de la cura predomina als *països mediterranis* pel fet que són països on els afers domèstics i familiars han esdevingut un afer propi de l'esfera privada. Així, mentre el debat de la cura es manté en els marges de la marginalitat de l'agenda política, les dones immigrants treballadores domèstiques han esdevingut les

³⁹⁷ (Hill Collins a Baca i Thornton, 1993).

sustentadores principals del benestar quotidià. Ara bé, els règims més generosos en polítiques de benestar no estan exempts d'aquestes pràctiques de consum mercantil, ja que cada vegada s'observa una tendència més generalitzada a la privatització (Parreñas, 2008).

B.3. La pertinença de la classe i el gènere

Com s'ha vist al llarg de la tesi, la mercantilització del treball domèstic i de cura té rostre de dona, és a dir, que són les dones les qui decideixen, supervisen i gestionen aquesta pràctica. Això no obstant, aquest “remei” no és universal ni accessible a totes les dones, sinó que està tamisat i condicionat per l'estructura de classes, que fa que algunes puguin externalitzar les tasques domèstiques i de cura, mentre que d'altres s'insereixen al món laboral, a través de l'assumpció d'aquestes tasques. L'externalització al mercat del treball domèstic i de cura, per tant, es vertebra com una *qüestió crucialment classista*.

El treball domèstic assalariat és una “estratègia de conciliació” privada que té lloc en alguns estrats socials però que, en canvi, té unes conseqüències de gran transcendència en relació amb el model de cura —nacional i internacional— que integra. Així, amb l'emergència d'un mercat de la cura es produeixen canvis en la divisió sexual del treball; en passar d'una provisió informal, no remunerada, a una provisió remunerada de la cura es produeixen canvis en les relacions de poder i les estructures de conflicte en dos sentits: d'una banda, sorgeixen canvis en l'organització de la cura *entre gèneres*, atès que, sovint, la mercantilització permet apaivagar les tensions intrafamiliars i, de l'altra, les relacions *entre dones* també varien, de manera que s'estableix una divisió entre la dona ocupadora o «care manager» —habitualment la mare, la filla o la nora—, que pot ampliar el seu dret a decidir «not to give care» (Da Roit, 2007), i la dona treballadora domèstica, que assumeix un treball lacrat pel servilisme i devaluat, socialment i laboralment.

Per tant, els canvis *intergèneres* i *intragèneres* són canvis de classe i que es materialitzen entre els sectors de la població que tenen l'oportunitat de mercantilitzar el treball domèstic i de cura —classes mitjanes i altes. El “nou” model de cura mediterrani basat en el “model mixt” de B. Da Roit (2007) —cura informal i cura mercantil—, comporta canvis en la balança de poder de les relacions entre gèneres de les llars que tenen capacitat d'externalitzar però accentua, com a contrapartida, les divisions de classe. De fet, en el procés d'externalització només s'alteren les relacions de gènere de la llar ocupadora, la qual cosa articula un “nou patró del treball domèstic” (Gregson i Lowe, 1994b) però, pel conjunt de la societat, el procés d'externalització congela la

divisió sexual del treball i fa de la domesticitat i la cura un fenomen marginal dels estrats més pobres de la societat. La hipocresia d'aquest procés, com apunta E. Peterson (2007), és que les preocupacions entorn de les desigualtats de gènere prèvies a la mercantilització de la cura es dilueixen amb la contractació de servei domèstic: «the sexual division of labour, to some degree criticized within the gender equally discourse, is rendered unproblematic when it comes to the externalization of domestic work.» (Peterson, 2007:276).

Així doncs, el treball domèstic assalariat converteix el *problema de la cura* en un conflicte de classes, que s'afegeix al conflicte entre gèneres, fins arribar al punt que, el que per a unes dones és una "necessitat", per a les altres forma part del "luxe". En definitiva, si una cosa queda clara és que amb la mercantilització de la cura, des de les condicions d'informalitat, precarietat i "(neo)servilisme" en què té lloc, no es contempla com un ideal per assolir la igualtat entre gèneres ni tampoc entre classes. De fet, mentre manquin uns *drets socials de la cura universals* (Knijn i Kremer, 1997), continuaran persistint les desigualtats entre els ciutadans amb responsabilitats domèstiques i familiars, tot reforçant les divisions entre els homes i les dones, entre les classes —i entre les ètnies.

Tot plegat, permet apuntar que la classe i el gènere són dos factors essencials d'*estratificació social* i dos elements indestruïbles per comprendre l'organització de la cura en una societat. Recordant a D. Combes i M. Haicault (1994), les lluites de classe i les de sexe formen part d'una realitat d'acció indissociable i permeten trencar amb la falsa llibertat que propaguen les teories més psicologistes o culturalistes. El sistema de sexe/gènere i el sistema de classes són dues realitats plenament vigents i que, com s'ha vist al llarg d'aquesta tesi doctoral, es despleguen en tota la seva força en analitzar la realitat de la vida quotidiana. Efectivament, ambdós sistemes no són autònoms de la resta de sistemes de subordinació social, com les divisions ètniques, l'edat, l'orientació sexual o l'orientació religiosa però són, sens dubte, dos sistemes centrals sobre els quals pivoten les relacions de poder al voltant de la cura i la distribució del benestar de les nostres societats. És així com les *dones* només es poden analitzar com a *dones d'una classe social*, amb un marge de maniobra concret i amb unes condicions materials d'existència. Les dones no són totes iguals i no són, per tant, un col·lectiu homogeni, sinó un col·lectiu travessat per la desigualtat. L'anàlisi de la gestió i les pràctiques de cura que tenen lloc en la vida quotidiana així ho ha posat en relleu.

Certament, aquesta tesi doctoral vol reivindicar l'anàlisi estructural de les relacions de gènere, en consonància amb les propostes de R. Crompton o S. McRae. La sociologia com a perspectiva humanista ha d'estudiar els individus en una posició determinada a la societat i, per tant, ha d'estudiar, també, les dones des d'una determinada posició de

classe. Més enllà d'un gènere compartit —ser home o ser dona—, el gènere se segrega, es divideix i se segmenta a través de la posició de classe i la trajectòria social que l'acompanya. Així mateix, el treball de cura és una fenomen compartit de l'hegemonia femenina però també es dualitza i polaritza entre classes.

C. Prospectiva

Aquesta tesi doctoral obre diversos interrogants, els quals poden orientar possibles línies d'investigació futures. Segurament, la llista de preguntes podria molt extensa, però aquí només s'exposen tres qüestions que es creu que poden tenir una influència notòria en el futur de la cura dels *països mediterranis* i de l'Estat espanyol.

En primer lloc, la primera preocupació que emergeix d'aquesta tesi fa referència a la noció de *ciutadania*, és a dir, com es pot avançar cap a un model de ciutadania inclusiu i integrador d'uns “drets de cura universals” en un context en què predomina la individualització dels riscos i la patrimonialització de la cura per part de les famílies? O, en altres paraules, com es pot convertir la cura en un dret social en un context de debilitació de l'*estat del benestar*³⁹⁸? I és més, en un context en què les assumpcions culturals i normatives entorn de la cura i els rols de gènere es mantenen poc flexibles?

En segon lloc, com es pot avançar cap a una societat més igualitària en termes de classe i de gènere en un context on les pràctiques entorn de la cura tendeixen a dualitzar-se a través de la mercantilització? Diverses expertes poden en relleu la tendència creixent de polarització de les dones dins el mercat de treball espanyol, la qual cosa no deixa entreveure un horitzó massa optimista quant a la igualtat “entre dones” en la gestió quotidiana de la cura. Ben al contrari, més aviat, sembla que s'obren interrogants que poden fer pensar en una progressiva divisió i polarització entre dones en les formes de proveir i gestionar la cura, atès que la posició socioeconòmica al mercat de treball no només assigna diferents condicions laborals a les dones, sinó que les proveeix de les condicions materials i simbòliques en què té lloc la provisió de la cura.

Per acabar, i en tercer lloc, la tendència de les societats occidentals industrialitzades es concreta en una *polarització entre classes* (Sassen, 2000) que té lloc, sobretot en

³⁹⁸ L'any 2009 Espanya va ser el quart país de la Unió Europea amb el dèficit públic més elevat, al situar-se en l'11,2 % del PIB. Aquest percentatge situa a Espanya per darrere d'Irlanda, que va registrar un dèficit del 14,3 % del PIB el 2009; Grècia, amb un 13,6 %, i Regne Unit, amb un 11,5 %. L'elevat dèficit del govern d'Espanya, que va augmentar en un 4,1 % el 2008 s'explicaria per una forta disminució dels ingressos i un augment de la despesa pública, com a resultat de la crisi. (Vegeu *La Vanguardia*, 22 d'abril de 2010).

les grans “ciutats globals”. En aquest sentit, el treball domèstic assalariat, o també “servei domèstic”, és un factor que tendeix a dualitzar els estrats socials d’un territori? R. Milkman (*et al.*, 1998) ja apuntava, pel cas d’Estats Units, com els nuclis urbans amb més desigualtats eren els que disposaven d’uns percentatges més elevats de servei domèstic. Però, es reproduïx aquesta tendència a l’Europa del sud o a un país com Espanya?

El que sembla evident és que el TDA no és viable sinó es dóna un context amb una forta disparitat social: entre classes, entre gèneres i entre grups ètnics i/o orígens nacionals . És aquest el model de cura que volem per a les nostres societats?

BIBLIOGRAFIA

- ABRAHAMSON, Peter (1995) "Regímenes europeos del bienestar y políticas sociales europeas: ¿Convergencia de solidaridades?" a S. Sarasa i L. Moreno (eds.), *El Estado del Bienestar en la Europa del Sur* (pàg. 113-150). Madrid: CSIC.
- ACTIS, Walter (2005) "Ecuatorianos/as en España. Inserción(es) en un mercado de trabajo segmentado" a G. Herrera, Mª C. Carrillo i A. Torres (eds.), *Migración internacional ecuatoriana, transnacionalismo e identidades*. Quito: Flacso/Plan Migración, Comunicación y Desarrollo.
- ADDIS, Elisabetta (2002) "Gender symmetry in the reform of European welfare states", *EUI-RSCAS Working Papers*, 25 [versió electrònica]. Disponible a: http://www.eui.eu/RSCAS/WP-Texts/02_25.pdf [data de consulta: 28/01/2011].
- ALBERDI, Inés; ESCARIO, Pilar i MATAS, Natalia (2000) *Las mujeres jóvenes en España*. Barcelona: Fundación "la Caixa". Colección Estudios Sociales (4).
- ALIAGA, Christel (2005) *Gender gaps in the reconciliation between work and family life*. Statistics in Focus 4/2005, European Communities.
- ANDALL, Jacqueline (2000) *Gender, migration and domestic service. The politics of black women in Italy*. Hampshire: Ashgate.
- (2003a) "Introduction. The space between: gender politics and immigration politics in Europe" a J. Andall (ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe* (pàg. 1-20). Oxford: Berg.
- (2003b) "Hierarchy and interdependence: the emergence of a service caste in Europe" a J. Andall (ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe* (pàg. 39-60). Oxford: Berg.
- ANDERSON, Bridget (1999) "Overseas domestic workers in the European Union: invisible women" a J. Henshall Momsen (ed.), *Gender, migration and domestic service* (pàg. 117-133). Londres: Routledge.
- (2000) *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour*. Nova York: Zed Books.
- (2004) "Just another job? Commodification of domestic labor" a B. Ehrenreich i A. R. Hochschild (eds.), *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* (pàg. 104-114). Nova York: Henry Holt i Company, LLC.
- (2007) "A very private business. Exploring the demand for migrant domestic workers", *European Journal of Women's Studies*, 14(3):247-264.
- ANTHIAS, Floya i LAZARIDIS, Gabriella (eds.) (2000) *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the move*. Oxford: Berg.
- ARANGO, Joaquín (2007) "Las migraciones internacionales en un mundo globalizado", *La Vanguardia. Dossier*, 22:8-17.
- ARNADO, Janet M. (2003) "Maternalism in mistress-maid relations: the Philippine experience", *Journal of International Women's Studies*, 4:154-177.
- ASTELARRA, Judith (1982) "Marx y Engels y el movimiento de mujeres. ¿Es posible una lectura feminista de Marx?", *A priori*, núm. 0 (abril-juny).
- ATHB (2009) "La Seguridad Social de las trabajadoras domésticas" a UN-INSTRAW (coord.), *La reforma del Régimen Especial de Empleo de Hogar: cruces con la migración y un debate*

- de fondo ¿Cómo reorganizar los cuidados?* (pàg. 68-75). Madrid: UN-INSTRAW [versió electrònica]. Disponible a: <http://www.un-instraw.org> [data de consulta: 02/11/2010].
- BACA ZINN, Maxine i THORNTON DILL, Bonnie (1996) "Theorizing difference from multiracial feminism", *Feminist Studies*, 22 (2):321-331.
- BAKAN, Abigail B. i STASIULIS, Daiva K. (1995) "Making the match: domestic placement agencies and the racialization of women's household work", *Signs*, 20(2):303-335.
- BALBO, Laura (1982) "The servicing work of women and the capitalistic state", *Political Power and Social Theory*, 3:251-270.
- (1987a) *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli.
- (1987b) "Crazy quilts: rethinking the welfare state debate from a woman's point of view" a A. Showstack (ed.), *Women and the state: the shifting boundaries of public and private* (pàg. 45-71). Londres: Hutchinson.
- (1991) *Tempi di vita*. Milà: Feltrinelli.
- (1994) "La doble presencia" a C. Borderías; C. Carrasco i C. Alemany (eds.), *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales* (pàg. 503-513). Barcelona: Icaria.
- BALBO, Laura; PIA MAY, Maria i MICHELI, Giuseppe A. (1990) *Vincoli e strategie nella vita quotidiana. Una ricerca in Emilia-Romagna*. Milà: Franco Angeli.
- BANYULS, Josep; MIGUÉLEZ, Fausto; RECIO, Albert; CANO, Ernest i LORENTE, Raul (2009) "The transformation of the employment system in Spain: towards a Mediterranean neoliberalism?" a G. Bosch; S. Lehndorff i J. Rubery (eds.), *European employment models in flux. A comparison of institutional change in nine European countries* (pàg. 247-269). Nova York: Palgrave Macmillan.
- BARDIN, Laurence (1986) *El análisis de contenidos*. Madrid: Akal.
- BAUDELLOT, Christian (2000) "Conclusión: nada está cerrado..." a M. Maruani, C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 399-408). Barcelona: Icaria Editorial.
- BAUDRILLARD, Jean (1974) *La sociedad de consumo. Sus mitos, sus estructuras*. Barcelona: Plaza y Janés, S.A. Editores.
- BECKER, Gary S. (1981) *A treatise on the family*. Harvard: Harvard University Press.
- BEECHY, Veronica (1987) *Unequal work*. Londres: Verso.
- (1994) "Género y trabajo. Replanteamiento de la definición de trabajo" a C. Borderías; C. Carrasco i C. Alemany (comp.) *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales* (pàg. 425-449). Barcelona: Icaria, Fuhem.
- BÉJAR, Helena (1988) *El Ámbito íntimo. Privacidad, individualismo y modernidad*. Madrid: Alianza Editorial.
- BENERÍA, Lourdes (1981) "Reproducción, producción y división sexual del trabajo", *Mientras Tanto*, 6:47-84.
- (2006) "Trabajo productivo/reproductivo, pobreza, y la globalización de la reproducción: consideraciones teóricas y prácticas", *Mientras Tanto*, 100:89-107.
- (2008) "The crisis of care, international migration and public policy", *Feminist Economics*, 14(3):1-21.
- BERGER, Peter L. (1963) *Invitation to sociology. A humanistic perspective*. Middlesex: Penguin Books Ltd.

- BETTIO, Francesca i PLANTENGA, Janneke (2004) "Comparing care regimes in Europe", *Feminist Economics*, 10(1):85-117.
- BETTIO, Francesca; SIMONAZZI, Annamaria; SOLINAS, Giovanni i VILLA, Paola (2004) "The «care drain» in the Mediterranean: notes of the Italian experience", text presentat a *Conference of the International Working Party Labour Market Segmentation: "Intergenerational issues, the welfare state and the labour market"*. Brisbane: 22-24 de juliol.
- BETTIO, Francesca, SIMONAZZI, Annamaria i VILLA, Paola (2006) "Change in care regimes and female migration: the «care drain» in the Mediterranean", *Journal of European Social Policy*, 16(3):271-285.
- BIANCHI, Suzanne M.; MILKIE, Melissa A.; SAYER, Liana C. i ROBINSON, John P. (2000) "Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor", *Social Forces*, 79(1):191-228.
- BIMBI, Franca (1999) "Measurement, quality and social changes in reproduction time: the twofold presence of women and gift economy" a O. Hufton i Y. Kravaritou (eds.), *Gender and the use of time* (pàg. 151-171). La Haia: Kluwer Academic Publishers.
- (2000) "The family paradigm in the Italian welfare state (1947-1996)" a M. J. González; T. Jurado i M. Naldini (eds.), *Gender inequalities in Southern Europe: Women, work and welfare in the 1990s* (pàg.72-88). Londres: Frank Cass Publishers.
- BITTMAN, Michael; FIZHER, Kimberly; HILL, Patricia i THOMSON, Cathy (2005) "The time cost of care", *International Journal of Time Use Research*, 2(1):54-66.
- BITTMAN, Michael; MATHESON, George i MEAGHER, Gabrielle (1999) "The changing boundary between home and market: Australian trends in outsourcing domestic labour", *Work, Employment and Society*, 13(2):249-273.
- BLANCHET, Alain (1989) "Entrevistar" a A. Blanchet; R. Ghiglione; J. Massonat i A. Trognon (eds.), *Técnicas de investigación en ciencias sociales* (pàg. 87-130). Madrid: Narcea.
- BORDERÍAS, Cristina (1996) "Identidad femenina y recomposición del trabajo" a A. Rodríguez; B. Goñi i G. Maguregi (eds.), *El futuro del trabajo. Reorganizar y repartir desde la perspectiva de las mujeres* (pàg. 49-65). Bilbao: Bakeaz i Centro de Documentación y Estudios de la Mujer (CDEM).
- BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO, Cristina i ALEMANY, Cristina (eds.) (1994) *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria, Fuhem.
- BORDERIES-GUEREÑA, Josette (1996) "El servicio doméstico femenino en España (segunda mitad del siglo XIX-principios del siglo XX)" a Mª D. Ramos i Mª T. Vera (eds.), *El trabajo de las mujeres. Pasado y presente (Actes del Congrés Internacional del "Seminario de Estudios Interdisciplinarios de la Mujer")* (pàg. 349-355). Màlaga: Diputació Provincial de Màlaga.
- BORRÀS, Vicent (1998) *El consumo, un análisis sociológico. La estructuración del consumo y los grupos sociales en la Región Metropolitana de Barcelona*. Rubí (Barcelona): Cedecs Editorial.
- BORRÀS, Vicent; MORENO, Sara i RECIO, Carolina (2009) "La incorporación de los hombres en la esfera doméstica", *Sociología del trabajo*, 67:97-126.
- BORRÀS, Vicent; TORNIS, Teresa i MORENO, Sara (2007) "Las políticas de conciliación: políticas laborales versus políticas de tiempo", *Papers*, 83:83-97.
- BOURDIEU, Pierre (1991) *El sentido práctico*. Madrid: Taurus Ediciones.

- (1999a) *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- (1999b) *La miseria del mundo*. Madrid: Akal.
- (2006) *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- BOURDIEU, Pierre; CHAMBOREDON, Jean-Claude i PASSERON, Jean-Claude (2005) *El Oficio del sociólogo*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- BOURDIEU, Pierre i WACQUANT, J. D. Loïc (1994) *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.
- BROWNE, Irene i MISRA, Joya (2003) "The intersection of gender and race in the labor market", *Annual Review of Sociology*, 29:487-513.
- BRULLET, Cristina (1996) "Prácticas de crianza e identidades parentales" a C. Brullet i P. Carrasquer (eds.), *Sociología de las relaciones de género* (pàg. 45-65). Madrid: MTAS-IMU.
- BRULLET, Cristina (coord.); CARRASCO, Cristina; CARDÚS, Salvador; PRATS, Maria i TORNS, Teresa (2009) *Temps i cura. La corresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya.
- BUTLER, Judith (1998) "Actos performativos y constitución del género: un ensayo sobre fenomenología y teoría feminista", *Debate feminista*, 18:296-314.
- CACHÓN, Lorenzo (2002) "La formación de la «España inmigrante»: mercado y ciudadanía", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 97:95-126.
- (2003) *Inmigración y segmentación de los mercados de trabajo en España. Documento de Trabajo*. Sevilla: Centra: Fundación Centro de Estudios Andaluces.
- (2007) "Diez notas sobre la inmigración en España 2006", *La Vanguardia. Dossier*, 22: 68-74.
- CAMERON, Claire i MOSS, Peter (2007) *Care work in Europe. Current understandings and future directions*. Nova York i Londres: Routledge.
- CARLOS, Mónica P. (2000) "The politics of family policies: Greece, Spain and Portugal compared" a A. Pfenning i T. Bahle (eds.), *Families and family policies in Europe: comparative perspectives* (pàg. 49-69). Frankfurt i Main: Peter Lang GmbH.
- CARRASCO, Adolfo (1996) "El servicio doméstico femenino de la aristocracia en el Antiguo Régimen" a Mª D. Ramos i Mª T. Vera (eds.), *El trabajo de las mujeres. Pasado y Presente (Actes del Congrés Internacional del "Seminario de Estudios Interdisciplinarios de la Mujer")* (pàg. 271-278). Màlaga: Diputació Provincial de Màlaga.
- CARRASCO, Concepción (1999) *Mercados de Trabajo: los inmigrantes económicos*. Madrid: Observatori Permanent de la Immigració-IMSERSO.
- CARRASCO, Cristina (2001) "La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?" *Mientras Tanto*, 82:43-70.
- (2009) "Dependència i cura: una realitat inevitable" a C. Brullet (coord.), *Temps i cura. La corresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana* (pàg. 19-36). Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya.
- CARRASCO, Cristina i SERRANO, Mònica (2007) *Compte satèl·lit de la producció domèstica (CSPD) de les llars de Catalunya 2001*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- CARRASQUER, Pilar (2009) *La doble presencia. El trabajo y el empleo femenino en las sociedades contemporáneas*. Tesi doctoral (dir: Teresa Torns). Bellaterra: Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.

- CARRASQUER, Pilar i TORNS, Teresa (2007) "Cultura de la precariedad: conceptualización, pautas y dimensiones. Una aproximación desde la perspectiva de género", *Sociedad y Utopía. Revista de Ciencias Sociales*, 29:139-156.
- CARRASQUER, Pilar; TORNS, Teresa; TEJERO, Elisabet i ROMERO, Alfonso (1998) "El trabajo reproductivo", *Papers*, 55:95-114.
- CASTILLO CASTILLO, José (1995) "El hogar, un estilo de vida", *Revista Internacional de Sociología*, 12:183-204.
- CASTRO, Carmen i PAZOS, María (2007) "Permisos de maternidad, paternidad y parentales en Europa: algunos elementos para el análisis de la situación actual", *Papeles de Trabajo del Instituto de Estudios Fiscales*, (26):1-55.
- CATARINO, Christine i OSO, Laura (2000) "La inmigración femenina en Madrid y Lisboa: hacia una etnización del servicio doméstico y de las empresas de limpieza", *Papers*, 60:183-207.
- CHABAUD-RYCHTER, Danielle; FOUGEYROLLAS-SCHWEBEL, Dominique i SONTTHONNAX, François (1985) *Espace et temps du travail domestique*. París: Librairie des Méridiens.
- CHANG, Grace (2000) *Disposable domestics. Immigrant women workers in the global economy*. Cambridge: South End Press.
- COFFEY, Amanda i ATKINSON, Paul (2005) *Encontrar el sentido a los datos cualitativos: estrategias complementarias de investigación*. Sant Vicent del Raspuig: Universitat d'Alacant.
- COLECTIVO IOÉ (1990) *El servicio doméstico en España. Entre el trabajo invisible y la economía sumergida. Informe de Investigación*. Madrid: JOCE.
- (1991) *Trabajadoras extranjeras de servicio doméstico en Madrid, España*. Ginebra: Organització Internacional del Treball.
- (1996) *Procesos de inserción social de las mujeres inmigrantes no comunitarias. Informe de Investigación*. Madrid: Colectivo IOÉ.
- (2001a) *Mujer, inmigración y trabajo*. Madrid: MTAS, Institut de Migracions i Serveis Socials.
- (2001b) "Relatos desde las entrañas de los hogares. Voces de inmigrantes en el servicio doméstico", *Ofrim Suplementos*, juny 2001:36-60.
- COLEN, Shellee (1989) "«Just a little respect»: west Indian domestic workers in New York City a E. M. Chaney i M. García Castro (eds.), *Muchachas no more. Household workers in Latin America and the Caribbean* (pàg. 171-194). Philadelphia: Temple University Press.
- COMBES, Danièle i HAICAULT, Monique (1994) "Producción y reproducción, relaciones sociales de sexo y de clase" a C. Borderías; C. Carrasco i C. Alemany (eds.), *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales* (pàg. 533-556). Barcelona: Icaria, Fuhem.
- CONSTABLE, Nicole (1997) *Maid to order in Hong Kong. Stories of Filipina workers*. Nova York: Cornell University Press.
- COSER, Lewis A. (1973) "Servants: the obsolence of an occupational role", *Social Forces*, 52:31-40.
- CRESPO, Eduardo i SERRANO, Amparo (2004) "The EU's concept of activation for young people: towards a new social contract?" a A. Serrano (ed.), *Are activation policies converging in Europe? The European Employment Strategy for young people* (pàg. 13-46). Brussel·les: European Trade Union Institute.
- CROMPTON, Rosemary (1994) *Clase y estratificación. Una introducción a los debates actuales*. Madrid: Editorial Tecnos.

- (ed.) (1999) *Restructuring gender relations and employment: the decline of the male breadwinner*. Oxford: Oxford University Press.
 - (2001a) "Gender restructuring, employment, and caring", *Social Politics*, 8(3):266-291.
 - (2001b) "The gendered restructuring of the middle classes" a J. Baxter i M. Western (eds.), *Reconfigurations of class and gender*. Stanford: Stanford University Press.
 - (2003) "Class and gender beyond the «cultural turn». *Sociologia, problemas e práticas*, 42:9-24.
 - (2006) *Employment and the family. The reconfiguration of work and family life in contemporary societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - (2007) "Gender inequality and the division of labour" a J. Browne (ed.), *The future of gender* (pàg. 228-249). Cambridge: Cambridge University Press.
- CROMPTON, Rosemary i BROCKMANN, Michaela (2006) "Class, gender and work-life balance" a D. Perrons; C. Fagan; L. McDowell, K. Ray i K. Ward (eds.), *Gender divisions and working time in the new economy. Changing patterns of work, care and public policy in Europe and North America* (pàg. 103-122). Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- CROMPTON, Rosemary; BROCKMANN, Michaela i LYONETTE, Clare (2005) "Attitudes, women's employment and the domestic division of labour: a cross-national analysis in two waves", *Work Employment Society*, 19:213-233.
- CROMPTON, Rosemary i HARRIS, Fiona (1999) "Employment, carers and families: the significance of choice and constraint in women's lives" a R. Crompton (ed.), *Restructuring gender relations and employment. The decline of the «male-breadwinner»*. Oxford: Oxford University Press.
- CROMPTON, Rosemary; LEWIS, Suzan i LYONETTE, Clare (2007a) "Continuities, change and transformations" a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 230-243). Londres: Palgrave Macmillan.
- (2007b) "Introduction: the unravelling of the «Male Breadwinner» model - and some of its consequences" a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 1-16). Londres: Palgrave Mcmillan.
 - (eds.) (2007c) *Women, men, work and family in Europe*. Londres: Palgrave Mcmillan.
- CROMPTON, Rosemary i LYONETTE, Clare (2005) "The new gender essentialism - domestic and family «choices» and their relation to attitudes", *The British Journal of Sociology*, 56(4):601-620.
- (2006a) "Work-life balance in Europe", *Acta Sociologica*, 49(4):379-393.
 - (2006b) "Some issues in cross-national comparative research methods: a comparison of attitudes to promotion, and women's employment, in Britain and Portugal", *Work, employment and society*, 20(2):389-400.
 - (2007) "Occupational class, country and the domestic division of labour" a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 116-132). Londres: Palgrave Mcmillan.
- CROMPTON, Rosemary i MANN, Michael (ed.) (1986) *Gender and stratification*. Cambridge: Polity Press.
- DALY, Mary (1994) "Comparing welfare states: towards a gender friendly approach" a D. Sainsbury (ed.), *Gendering welfare states*. Londres: SAGE Publications.

- (ed.) (2001) *Care work. The quest for security*. Ginebra: Organització Internacional del Treball.
- DALY, Mary i LEWIS, Jane (1998) "Introduction: conceptualising social care in the context of welfare state restructuring" a J. Lewis (ed.), *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe* (pàg. 1-24). Aldershot, Hants: Ashgate Publishing Company.
- (2000) "The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states", *British Journal of Sociology*, 51(2): 281-298.
- DALY, Mary i RAKE, Katherine (2003) *Gender and the welfare state*. Cambridge: Polity Press.
- DA ROIT, Barbara (2007) "Changing intergenerational solidarities within families in the Mediterranean welfare state. Elderly care in Italy", *Current Sociology*, 55(2):251-269.
- DAUNE-RICHARD, Anne-Marie (2000) "Cualificación y representación social" a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 71-87). Barcelona: Icaria Editorial.
- DAVIDOFF, Leonore (1979) "The rationalization of housework" a D. Leonard Barker i S. Allen (eds.), *Dependence and exploitation in work and marriage* (pàg. 121-151). Whitstable: Longman Group Limited.
- DAVIS, Angela Y. (1981) *Women, race and class*. Nova York: Vintage Books Edition.
- DE SINGLY, François (1999) "Le care familial. Une construction sociologique des temps maternel et paternel" a O. Hufton i Y. Kravaritou (eds.), *Gender and the use of time* (pàg. 191-208). La Haia: Kluwer Academic Publishers.
- DEBACKER, Maja (2008) "Care strategies in high -and low- skilled mothers: a world of difference?", *Work, Employment and Society*, 22:527-545.
- DEGIULI, Francesca (2007) "A job with no boundaries: home eldercare work in Italy", *European Journal of Women's Studies*, 14(3):193-207.
- DEN DULK, Laura i VAN DOORNE-HUISKES, Anneke (2007) "Social policy in Europe: its impact on families and work" a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 35-57). Londres: Palgrave Mcmillan.
- DUFFY, Mignon (2007) "Doing the dirty work: gender, race and reproductive labor in historical perspective", *Gender & Society*, 21:313-336.
- DUNCAN, Simon (2005) "Mothering, class and rationality", *The Sociological Review*, 53(1):50-76.
- (2006) "Mothers' work-life balance: individualized preferences or cultural construction?" a D. Perrons; C. Fagan; L. McDowell; K. Ray i K. Ward (eds.), *Gender divisions and working time in the new economy. Changing patterns of work, care and public policy in Europe and North America* (pàg. 127-147). Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- DUNCAN, Simon; EDWARDS, Rosalind; REYNOLDS, Tracey i ALFRED, Pam (2003) "Motherhood, paid work and partnership: values and theories", *Work, Employment and Society*, 17(2):309-330.
- DUNCAN, Simon i IRWIN, Sarah (2004) "The social patterning of values and rationalities: mothers' choices in combining caring and employment", *Social Policy & Society*, 3(4):391-399.
- DURÁN, Mª Ángeles (1986) *La jornada interminable*. Barcelona: Icaria Editorial.
- (dir.)(1987) *De puertas adentro*. Madrid: Instituto de la Mujer.

- (1991) “La conceptualización del trabajo en la sociedad contemporánea”, *Revista de Economía y Sociología del Trabajo*, 13/14:8-22.
- (2006) “Dependientes y cuidadores: el desafío de los próximos años”, *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*, 60:57-73.
- EHRENREICH, Barbara (2004) “Maid to order” a B. Ehrenreich i A. R. Hochschild (eds.), *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* (pàg. 85-103). Nova York: Henry Holt i Company, LLC.
- EMAKUNDE (2005) *Normativa básica del personal al servicio del hogar familiar*. Vitòria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritz. Govern Basc.
- EMSLIE, Carol i HUNT, Kate (2009) “«Live to work» or «work to live»? A qualitative study of gender and work-life balance among men and women in mid-life”, *Gender, work and organization*, 16(1):151-172.
- ENGLAND, Paula (2005) “Emerging theories of care work”, *Annual Review of Sociology*, 31:381-399.
- ERIKSON, Ralph R. i GOLDTHORPE, John H. (1988) “Women at class crossroads: a critical note”, *Sociology*, 22(4):545-553.
- ESCRIVÁ, Ángeles (1997) “Control, composition and character of new migration to South-West Europe: the case of Peruvian women in Barcelona”, *New community. The Journal of the European Research Centre on Migration and Ethnic Relations*, 23(1):43-57.
- (2003) “Conquistando el espacio laboral extradoméstico. Peruanas en España”, *Revista Internacional de Sociología*, 36:7-31.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Oxford: Polity Press.
- (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: University Press.
- EUROSTAT (2005) “Reconciling work and family life in the EU-25 in 2003”, *News Release 49/2005* [versió electrònica]. Disponible a [data de consulta: 28/01/2011]: <http://www.lex.unict.it/eurolabor/documentazione/altrestat/eurostat120405.pdf>
- (2008) “Employment gender gap in the EU is narrowing. Labour market trends 2000-2007”, *Statistics in Focus 99/2008* [versió electrònica]. Disponible a: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-099/EN/KS-SF-08-099-EN.PDF [data de consulta: 28/01/2011].
- (2009) *Europe in figures. EUROSTAT yearbook 2009*. Luxembourg: European Communities.
- (2010) *A statistical perspective on women and men in the EU27. News Release*. [versió electrònica] disponible: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-05032010-AP/EN/1-05032010-AP-EN.PDF [data de consulta: 28/01/2011].
- FAGAN, Colette (2001) “The temporal reorganization of employment and the household rhythm of work schedules: the implications for gender and class relations”, *American Behavioural Scientist*, 44(7):1199-1212.
- FAGAN, Colette; O'REILLY, Jacqueline i RUBERY, Jill (2000) “El trabajo a tiempo parcial en los Países Bajos, Alemania y el Reino Unido: ¿Un nuevo contrato social entre sexos?” a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 379-397). Barcelona: Icaria Editorial.
- FERNÁNDEZ, Juan Antonio i TOBÍO, Constanza (2005) “Conciliar las responsabilidades familiares y laborales: políticas y prácticas sociales”, *Document de Treball núm. 79, Fundació Alternativas*.

- FERRERA, Maurizio (1996) "The «Southern model» of welfare in social Europe, *Journal of European Social Policy*, 6(1):17-37.
- FINCH, Janet i GROVES, Dulcie (eds.) (1983) *A labour of love. Women, work and caring*. Londres: Routledge i Kegan Paul Books.
- FINCH, Janet i MASON, Jennifer (1993) *Negotiating family responsibilities*. Londres: Tavistock/Routledge.
- FLAQUER, Lluís (2000) "Is there a Southern European model of family policy?" a A. Pfenning i T. Bahle (eds.), *Families and family policies in Europe: comparative perspectives* (pàg. 15-33). Frankfurt i Main: Peter Lang GmbH.
- FLAQUER, Lluís i NAVARRO, Lara (2005) "Change in family structures and informal care work", text presentat a *International workshop: "Hidden work regime. Informal work and social cohesion in Europe"*. Hamburg: 27-28 de maig.
- FOLBRE, Nancy (2006a) "Demanding quality: worker/consumer coalitions and «high road» strategies in the care sector", *Politics and Society*, 34(1):1-21.
- (2006b) "Measuring care: gender, empowerment, and the care economy", *Journal of Human Development and Capabilities*, 7(2):183-199.
- FOUQUET, Annie (1995) "Le concept d'emploi de proximité", *Etudes et Recherches de l'ISERES*, 141.
- FRAISSE, Geniève (2000) "Servidumbre, empleos de servicio y democracia" a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 227-232). Barcelona: Icaria Editorial.
- FRASER, Nancy (1994) "After the family wage: gender equity and welfare state", *Political Theory*, 22(4):591-618.
- (1997) *Justice interruptus. Critical reflections on the «postsocialist» condition*. Nova York: Routledge.
- GAMBLES, Richenda; LEWIS, Suzan i RAPOPORT, Rhona (2007) "Evolutions and approaches to equitable divisions of paid work and care in three European countries: a multi-level challenge" a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 17-34). Londres: Palgrave Mcmillan.
- GARDEY, Delphine (2000) "Perspectivas históricas" a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. (pàg. 35-58). Barcelona: Icaria Editorial.
- GARDINER, Jean (2000) "Rethinking self-sufficiency: employment, families and welfare", *Cambridge Journal of Economics*, 24:671-689.
- GERSHUNY, Jonathan (2000) *Changing times. Work and leisure in postindustrial society*. Oxford: Oxford University Press.
- GIDDENS, Anthony (1992) *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid: Editorial Cátedra.
- GILLIGAN, Carol (1982) *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- GLENN, Evelyn N. (1992) "From servitude to service work: historical continuities in the racial division of paid reproductive labor", *Signs*, 18(1):1-43.
- GOFFMAN, Erving (1981) *La presentación de la persona en la vida cotidiana*. Buenos Aires: Amorrortu.

- GOLDTHORPE, John H. (1980) *Social mobility and class structure*. Oxford: Clarendon Press.
- (1983) “Women and class analysis: in defence of the conventional view”, *Sociology*, 17(4):465-488.
- GONZÁLEZ, Mª José; JURADO, Teresa i NALDINI, Manuela (ed.) (2000) *Gender inequalities in Southern Europe. Women, work and welfare in the 1990's*. Londres: Frank Cass Publishers.
- GORNICK, Janet i MEYERS, Marcia (2003) *Families that work. Policies for reconciling parenthood and employment*. Oxford: Oxford University Press.
- GORZ, André (1995) *Metamorfosis del trabajo. Búsqueda del sentido. Crítica de la razón económica*. Madrid: Editorial Sistema.
- GRAHAM, Hilary (1983) “Caring: a labour of love” a J. Finch i D. Groves (eds.), *A labour of love. Women, work and caring*. Londres: Routledge i Kegan Paul Books.
- (1991) “The concept of caring in feminist research: the case of domestic service”, *Sociology*, 25(1):61-78.
- (1993) “Social divisions in caring”, *Women's studies International Forum*, 16(5):461-470.
- GREGORIO, Carmen (1997) “El estudio de las migraciones internacionales desde una perspectiva de género”, *Migraciones*, 1:145-175.
- GREGORIO, Carmen i RAMÍREZ, Ángeles (2000) “¿En España es diferente...? Mujeres inmigrantes dominicanas y marroquíes”, *Papers*, 60:257-273.
- GREGSON, Nicky i LOWE, Michelle (1994a) *Servicing the middle classes. Class, gender and waged domestic labour in contemporary Britain*. Londres: Routledge.
- (1994b) “Waged domestic labour and the renegotiation of the domestic division of labour within dual career households”, *Sociology*, 28(1):55-78.
- GUAL, Ana Martí i POVEDA, María (2009) “El empleo de hogar: desigualdad y poder entre mujeres”, *ASPARKÍA*, 20:99-122.
- GUEREÑA, Jean-Louis (2003) *La prostitución en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones de Historia, S.A.
- GUILLÉN, Ana María (1997) “Regímenes de bienestar y roles familiares: un análisis del caso español”, *Papers*, 53:45-63.
- HAKIM, Catherine (2000) *Work-lifestyle choices in the 21st century: preference theory*. Oxford i Nova York: Oxford University Press.
- (2003) *Models of the family in modern societies: ideals and realities*. Hampshire: Ashgate.
- (2007) “The politics of female diversity in the twenty-first century” a J. Browne (ed.), *The future of gender* (pàg. 191-227). Cambridge: Cambridge University Press.
- HANTRAI, Linda i LETABLIER, Marie-Thérèse (1996) *Families and family policy in Europe*. Londres: Longman.
- HARRINGTON, Madonna; HERD, Pam i MICHEL, Sonya (2000) “Introduction. The right to -or not to care” a M. Harrington (ed.), *Care work. Gender labor and the welfare state* (pàg. 1-4). Nova York i Londres: Routledge.
- HARRINGTON, Mona (2000) *Care and equality: inventing a new family politics*. Nova York: Routledge.

- HARTMANN, Heidi (1994) "Capitalismo, patriarcado y segregación de los empleos por sexos" a C. Borderías; C. Carrasco i C. Alemany (comp.), *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales* (pàg. 253-294). Barcelona: Icaria-Fuhem.
- HERNES, Helga Maria (1987) "Women and the welfare state: the transition from private to public dependence" a A. Showstack (ed.), *Women and the state: the shifting boundaries of public and private* (pàg. 72-92). Londres: Hutchinson.
- HIMMELWEIT, Susan (2002) "Attitudes and caring behaviour: a model with positive feedback", *Working Paper 23. Project: The determinants of caring behaviour: an evolutionary approach*. ESRC. Future of work programme, University of Leeds.
- HIMMELWEIT, Susan i SIGALA, Maria (2004) "Choice and the relationship between identities and behaviour for mothers with pre-school children: some implications for policy from UK study", *Journal of Social Policy*, 33(3):455-478.
- HIRATA, Helena i KERGOAT, Danièle (2000) "Una nueva mirada a la división sexual del trabajo" a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 139-155). Barcelona: Icaria Editorial.
- HOCHSCHILD, Arlie Russell (1989) *The second shift*. Nova York: Penguin Books.
- (1995) "The culture of politics: traditional postmodern, cold-modern, and warm-modern ideals of care", *Social Politics*, 2:331-346.
 - (2001a) *The time bind. When work becomes home and home becomes work*. Nova York: Henry Holt i Company, LLC.
 - (2001b) "Las cadenas mundiales de afecto y asistencia y la plusvalía emocional" a A. Giddens i W. Hutton (eds.), *En el límite. La vida en el capitalismo global* (pàg. 187-208). Barcelona: Tusquets.
 - (2004) "Love and gold" a B. Ehrenreich i A. R. Hochschild (eds.), *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* (pàg. 15-30). Nova York: Henry Holt i Company, LLC.
- HONDAGNEU-SOTELO, Pierrette (1997) *Doméstica. Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Los Angeles: University of California Press, Ltd.
- HUMPHRIES, Jane i RUBERY, Jill (1994) "La autonomía relativa de la reproducción social: su relación con el sistema de producción" a C. Borderías; C. Carrasco i C. Alemany (comp.), *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales* (pàg. 393-423). Barcelona: Icaria, Fuhem.
- IBÁÑEZ, Jesús (1992) *Más allá de la sociología. El grupo de discusión: técnica y crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- IMSERSO (2009) *Informe 2008. Las personas mayores en España. Datos estadísticos estatales y por Comunidades Autónomas*. Madrid: Colección Documentos. Serie Documentos Estadísticos, núm. 22.019.
- IZQUIERDO, Mª Jesús (2004) "Del sexismo y la mercantilización del cuidado a su socialización: hacia una política democrática del cuidado", *Congrés Internacional Sare 2003: "Cuidar cuesta: costes y beneficios del cuidado"* (pàg. 119-154). Vitòria-Gasteiz: EMAKUNDE/Instituto Vasco de la Mujer.
- JENSON, Jane (1997) "Who cares? Gender and welfare regimes", *Social Politics*, 4(2):182-187.

- (2002) “The gendering consequences of European care allowances for the frail elderly” a S. Bashevkin (ed.), *Women's work is never done. Comparative studies in care-giving, employment, and social policy reform*. Nova York i Londres: Routledge.
- JULIANO, Dolores (2000) “Mujeres estructuralmente viajeras: estereotipos y estrategias”, *Papers*, 60:381-389.
- KANGAS, Olli i ROSTGAARD, Tine (2007) “Preferences or institutions? Work-family life opportunities in seven European countries”, *Journal of European Social Policy*, 17(3):240-256.
- KERBO, Harold R. (2003) *Estratificación social y desigualdad. El conflicto de clases en perspectiva histórica y comparada*. Madrid: McGraw-Hill.
- KING, Russell; FIELDING, Anthony i BLACK, Richard (1997) “The international migration turnaround in Southern Europe” a R. King i R. Black (eds.), *Southern Europe and the New Immigrations* (pàg. 1-21). Brighton: Sussex Academic Press.
- KING, Russell i ZONTINI, Elisabetta (2000) “The role of gender in the South European immigration model”, *Papers*, 60:35-52.
- KNIJN, Trudie i KREMER, Monique (1997) “Gender and the caring dimension of welfare states: toward inclusive citizenship”, *Social Politics*, 4(3):328-361.
- KOFMAN, Eleonore (1999) “Female «birds of passage» a decade later: gender and immigration in the European Union”, *International Migration Review*, 33(2):269-299.
- (2008) “Gendered migrations, livelihoods and entitlements in European welfare regimes” a N. Piper (ed.), *New perspectives on gender and migration. Livelihoods, rights and entitlements* (pàg. 59-100). Nova York i Londres: Routledge.
- (2009) “Gendered migrations and the globalization of social reproduction and care: new dialogues and directions” a E. Schrouver i E. Yeo (eds.), *Gender and migration in global, historical and theoretical perspective*. Londres: Routledge.
- KOFMAN, Eleonore i SALES, Rosemary (1996) “The geography of gender and welfare in Europe a Mª D. García-Ramon i J. Monk (eds.), *Women of the European Union. The politics of work and daily life* (pàg. 31-60). Nova York i Londres: Routledge.
- KREMER, Monique (2005) *How Welfare States care. Culture, gender and citizenship in Europe*. Projecte de tesi doctoral (no publicat). Universiteit Utrecht [versió electrònica]. Disponible a: igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2005-1116-200003/full.pdf. [data de consulta: 17/01/2011].
- (2007) *How welfare states care. Culture, gender and parenting in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- LAUFER, Jacqueline (2000) “Introducción: entre la esfera pública y la esfera privada, los retos de los derechos de las mujeres” a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. (pàg. 159-170). Barcelona: Icaria Editorial.
- LE GALL, Josiane (2005) “Families transnacionales: bilan des recherches et nouvelles perspectives”, *Diversité urbaine*, 5(1):29-42.
- LEGARRETA, Matxalen (2008) “El tiempo donado en el ámbito doméstico. Reflexiones para el análisis del trabajo doméstico y los cuidados”, *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 26(2):49-73.

- LEÓN, Margarita (2005) "Welfare state regimes and the social organization of labour: childcare arrangements and the work/family balance dilemma", *The sociological review*, 53:204-218.
- LETABLIER, Marie-Thérèse (2007) "El trabajo de «cuidados» y su conceptualización en Europa" a C. Prieto (ed.), *Trabajo, género y tiempo social* (pàg.64-84). Barcelona i Madrid: Editorial Hacer-Editorial Complutense.
- LEWIS, Jane (1992) "Gender and the development of welfare regimes", *Journal of European Social Policy*, 2(3):159-173.
- (1997) "Gender and welfare regimes: further thoughts", *Social Politics*, 4(2):160-177.
 - (ed.) (1998) *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*. Aldershot, Hants: Ashgate Publishing Company.
 - (2000) "Política familiar y mercado de trabajo: el caso de Gran Bretaña" a M. Maruani; C. Rogerat i T. Torns (eds.), *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo* (pàg. 207-225). Barcelona: Icaria Editorial.
 - (2001) "The decline of the male breadwinner model: Implications for work and care", *Social Politics*, 8(2):152-169.
 - (2002) "Gender and welfare state change", *European Societies*, 4(4):331-357.
 - (2006) "Employment and care: the policy problem, gender equality and the issue of choice", *Journal of Comparative Policy Analysis*, 8(2):103-114.
 - (2007a) "Families, individuals and the state" a J. Hills; J. Le Grand i D. Piachaud (eds.), *Making social policy work. Essays in honour of Howard Glennerster* (pàg. 59-84). Bristol: Policy Press.
 - (2007b) "Gender, ageing and the «new social settlement». The importance of developing a holistic approach to care policies", *Current Sociology*, 55(2):271-283.
 - (2009) *Work-family balance, gender and policy*. Cheltenham i Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- LEWIS, Jane; CAMPBELL, Mary i HUERTA, Carmen (2008) "Patterns of paid and unpaid work in western Europe: gender, commodification, preferences and the implications for policy", *Journal of European Social Policy*, 18(1):21-37.
- LEWIS, Jane i GIULLARI, Susanna (2005) "The adult worker model family, gender equality and care: the search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach", *Economy and Society*, 34(1):76-104.
- LISTER, Ruth (1990) "Women, economic dependence and citizenship", *Journal of social policy*, 19(4):445-447.
- LOZARES, Carlos; CARRASQUER, Pilar i DOMÍNGUEZ, Màrius (1998) "Las representaciones en el mundo de la vida cotidiana", *Papers*, 55:131-149.
- LUTZ, Helma (2002) "At your service madame! Domestic servants, past and present. Gender, class, ethnicity and profession", *Feminist Review*, 70:89-104.
- LYON, Dawn i GLUCKSMANN, Miriam (2008) "Comparative configurations of care work across Europe", *Sociology*, 42(1):101-118.
- MACINNES, John (2005) "Diez mitos sobre la conciliación de la vida laboral y familiar", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23(1):35-71.

- MARSHALL, Thomas i BOTTOMORE, Tom (2005) *Ciudadanía y clase social*. Buenos Aires: Editorial Losada.
- MARTIN, Claude (2001) "Les politiques de prise en charge des personnes âgées dépendantes", *Travail, Genre et Société*, 6:83-103.
- MARTÍN PALOMO, Mª T. (2008) "Domesticar el trabajo: una reflexión a partir de los cuidados", *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 26(2):13-44.
- MARTÍNEZ VEIGA, Ubaldo (1995) *Mujer, trabajo y domicilio. Los orígenes de la discriminación*. Barcelona: Icaria.
- (1999) "Immigrants in the Spanish labour market" a M. Baldwin-Edwards i J. Arango (eds.), *Immigrants and the informal economy in Southern Europe* (pàg. 105-128). Londres: Frank Cass Publishers.
- MARUANI, Margaret (2000) *Travail et emploi des femmes*. París: La Découverte.
- MARUANI, Margaret; ROGERAT, Chantal, i TORNS, Teresa (dirs.) (2000) *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icaria Editorial.
- MATEOS, Emma (2009) "Las personas inmigrantes en el empleo de hogar" a UN-INSTRRAW (ed.), *La reforma del Régimen Especial de Empleo de Hogar: cruces con la migración y un debate de fondo ¿Cómo reorganizar los cuidados?* (pàg. 76-97). Madrid: UN-INSTRRAW [versió electrònica]. Disponible a: <http://www.un-instraw.org> [data de consulta: 22/11/2009].
- MCDOWELL, Linda; PERRONS, Diane; FAGAN, Colette; RAY, Kath i WARD, Kevin (2005) "The contradictions and intersections of class and gender in a global city: placing working women's lives on the research agenda", *Environment and Planning*, 37:441-461.
- MCRAE, Susan (1993) "Returning to work after childbirth: opportunities and inequalities", *European Sociological Review*, 9:125-138.
- (2003) "Constraints and choices in mothers' employment careers: a consideration of Hakim's preference theory", *British Journal of Sociology*, 54(3):317-338.
- MESTRE, Ruth (1999) "Por qué las inmigrantes no trabajan. Breve crítica feminista al derecho de extranjería", *Jueces para la democracia*, 36:22-33.
- (2003) "Mujeres inmigrantes: cuidadoras por norma" a J. De Lucas; S. Peña i A. Solanes (eds.), *Inmigrantes: una aproximación jurídica a sus derechos* (pàg. 111-137). Madrid i València: Germania.
- MIGUÉLEZ, Fausto i RECIO, Albert (2010) "The uncertain path from the Mediterranean welfare model in Spain" a D. Anxo; G. Bosch i J. Rubery (eds.) *The welfare state and life transitions. An European perspective* (pàg. 284-308). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- MIGUÉLEZ, Fausto i TORNS, Teresa (1998) "Introducción al análisis del trabajo y de la vida cotidiana", *Papers*, 55:9-25.
- MIGUÉLEZ, Fausto; TORNS, Teresa; REBOLLO, Óscar i PASTOR, Inma (1998) "Las estructuras de sentido de la vida cotidiana", *Papers*, 55:151-179.
- MILKMAN, Ruth; REESE, Ellen i ROTH, Benita (1998) "The macrosociology of paid domestic work", *Work and Occupations*, 25(4):483-507.
- MINGIONE, Enzo (1993) *Las sociedades fragmentadas. Una sociología de la vida económica más allá del paradigma de mercado*. Madrid: Ministerio de Trabajo i Seguridad Social.

- MISRA, Joya i MERZ, Sabine (2005) "Neoliberalism, globalization, and the international division of care" [versió electrònica]. Disponible a [data de consulta: 29/01/2011] <http://www.umass.edu/sadri/pdf/WP/WP%20-%20Misra%20Merz.pdf>
- MORENO, Almudena i ACEBES, Rafael (2008) "Estado de bienestar, cambio familiar, pobreza y exclusión social en España en el marco comparado europeo", *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, 75:31-50.
- MORENO, Sara (2005) "La gestió del temps quotidià: dificultats d'encaix, escassetat i desigualtats" a F. J. Bofill (ed.), *Estructura social i desigualtats a Catalunya. Volum I. Classes socials, educació, treball i usos del temps* (pàg. 357-430). Barcelona: Editorial Mediterrània.
- (2007) *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Tesi doctoral (dir: Teresa Torns). Bellaterra: Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MOROKVÁSIC, Mirjana (1984) "Birds of passage are also women...", *International Migration Review*, XVIII (4):886-907.
- MURILLO, Soledad (1996) *El mito de la vida privada*. Madrid: Siglo XXI.
- NASH, Mary (1993) "Identidad cultural de género, discurso de la domesticidad y la definición del trabajo de las mujeres en la España del siglo XIX" a G. Duby i M. Perrot (eds.), *Historia de las mujeres* (pàg. 612-623). Madrid: Taurus.
- NAVILLE, Pierre (1956) *Essai sur la qualification du travail*. Paris : Librairie Marcel Rivière.
- NUSSBAUM, Martha C. (2002) *Las mujeres y el desarrollo humano. El enfoque de las capacidades*. Barcelona: Herder.
- (2003) "Capabilities as fundamental entitlements: Sen and social justice", *Feminist Economics*, 9(2):33-59.
- OCDE (2007) *Babies and Bosses. Reconciling Work and Family Life (Vol. 5): A Synthesis of Findings for OECD Countries*. París: OECD Publishing.
- O'CONNOR, Julia (1996) "From women in the welfare state to gendering welfare state regimes", *Current Sociology*, 44(2): 13-100.
- OIT (2009) *Trabajo decente para los trabajadores domésticos. Informe IV (1)*. Ginebra: Oficina Internacional del Treball [versió electrònica]. Disponible a [data de consulta: 10/05/2010]: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/>
- RUIZ OLABUÉNAGA, José Ignacio (2003) *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- OAKLEY, Ann (1974) *The sociology of housework*. Oxford: Martin Robertson.
- ORLOFF, Ann Shola (1993) "Gender and the social rights of citizenship: the comparative analysis of gender relations and welfare states", *American Sociological review*, 58(3):303-328.
- (1996) "Gender and the welfare state", *Annual Review of Sociology*, 22:51-78.
- (2006) "Farewell to maternalism? State policies and mothers' employment", *Institute for Policy Research Northwester University Working Papers Series* [versió electrònica]. Disponible a [data de consulta: 20/04/2010]: <http://www.northwestern.edu/ipr/publications/papers/2005/WP-05-10.pdf>
- ORTI, Alfonso (1986) "La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: la entrevista abierta y la discusión de grupo" a M. García Ferrando; J. Ibáñez i F. Alvira (comp.), *El análisis de*

- la realidad social. Métodos y técnicas de investigación* (pàg. 153-185). Madrid: Alianza Editorial.
- OSO, Laura (1998) *La migración femenina de mujeres jefas de hogar*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- OSO, Laura i GARSON, Jean-Pierre (2005) "Migrant women and the labour market: diversity and challenges", text presentat a *OECD and European Commission Seminar*. Brussel·les: 25-27 de setembre.
- OSO, Laura i RIBAS, Natalia (2004) "Empresariado étnico y género: dominicanas y marroquíes en Madrid y Barcelona", text presentat a *5è Congrés sobre la immigració a Espanya. Ciutadania i participació*. Girona: 10-13 de novembre.
- PAHL, Jan (1989) *Money and marriage*. Londres: Macmillan.
- PAPÍ, Natalia (2003) "Clase social, etnia y género: tres enfoques paradigmáticos convergentes", *Utopías*, 195(1):55-75.
- PARELLA, Sònia (2000) "El trasvase de desigualdades de clase y etnia entre mujeres: los servicios de proximidad", *Papers*, 60:275-289.
- (2003) *Mujer, inmigrante y trabajadora: la triple discriminación*. Rubí (Barcelona): Editorial Anthropos.
- (2004) "Reclutamiento de trabajadoras inmigrantes en las empresas de proximidad en el Área Metropolitana de Barcelona", *Red Social Interactiva (REDSI)*, *REDSI*, 108:179-198.
- (2005) "La «vulnerabilidad social» de las mujeres inmigrantes no-comunitarias a partir del estudio de sus pautas de inserción laboral en España", *Red Social Interactiva (REDSI)*, 6, [redsirevista.cebs-es.org].
- PARELLA, Sònia i SAMPER, Sarai (2007) "Factores explicativos de los discursos y estrategias de conciliación del ámbito laboral y familiar de las mujeres inmigrantes no comunitarias en España", *Papers*, 85:157-175.
- PARREÑAS, Rachel (2001) *Servants of globalization. Women, migration and domestic work*. Stanford i California: Stanford University Press.
- (2008) *The force of domesticity. Filipina migrants and globalization*. Nova York: New York University Press.
- PATEMAN, Carole (1989) *The disorder of women. Democracy, feminism and political theory*. Cambridge: Polity Press.
- (1995) *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos.
- PATTERSON, Orlando (1982) *Slavery and social death. A comparative study*. Massachusetts: Harvard University Press.
- PAVOLINI, Emmanuel i RANCI, Costanzo (2008) "Restructuring the welfare state: reforms in long-term care in Western European countries", *Journal of European Social Policy*, 18(3):246-259.
- PÉREZ COSTA, Mª Á. (1999) "Poder, género y espacio doméstico" a M. Ortega; C. Sánchez i C. Valiente (eds.), *Género y ciudadanía. Revisiones desde el ámbito privado* (pàg. 127-134). Madrid: Instituto Universitario de Estudios de la Mujer. Universidad Autónoma de Madrid.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006) "Amenaza tormenta: la crisis de los cuidados y la reorganización del sistema económico", *Revista de Economía Crítica*, 5:7-37.

- (2009) “Global perspectives on the social organization of care in times of crisis: Assessing the situation”, *Working Paper* [versió electrònica]. Disponible a: http://www.uninstraw.org/data/media/documents/publications/23.b.gmd_working_paper_6_sp.pdf [data de consulta: 28/01/2011]
- PÉREZ OROZCO, Amaia i DEL RÍO, Sira (2002) “La economía desde el feminismo: trabajos y cuidados” [versió electrònica]. Disponible a [data de consulta: 05/04/2011]: <http://www.ecologistasalcalah.org/docs/ecof08.pdf>
- PÉREZ OROZCO, Amaia i BAEZA, Paula (2006) “Sobre «dependencia» y otros cuentos. Reflexiones en torno a la Ley de promoción de la autonomía personal y atención a las personas en situación de dependencia”, *Lan Harremanak. Revista de Relaciones Laborales*, 15:13-40.
- PERRONS, Diane; FAGAN, Colette; MCDOWELL, Linda; WARD, Kevin i RAY, Kath (ed.) (2006) *Gender divisions and working time in the new economy: changing patterns of work, care and public policy in Europe and North America*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- PERRONS, Diane; MCDOWELL, Linda; FAGAN, Colette; RAY, Kath i WARD, Kevin (2007) “Gender, social class and work-life balance in the new economy” a R. Crompton; S. Lewis i C. Lyonette (eds.), *Women, men, work and family in Europe* (pàg. 133-151). Londres: Palgrave Mcmillan.
- PETERSON, Elin (2007) “The invisible carers: framing domestic workers in gender equality policies in Spain”, *European Journal of Women’s studies*, 14(3):265-280.
- (2009) “Género y estado del bienestar en las políticas españolas”, *ASPARKÍA*, 20:35-57.
- PFAU-EFFINGER, Birgit (1998) “Gender cultures and the gender arrangement - a theoretical framework for cross-national gender research”, *Innovation*, 11(2):147-166.
- PFENNING, Astrid i BAHLE, Thomas (eds.) (2000) *Families and family policies in Europe: comparative perspectives*. Frankfurt i Main: Peter Lang GmbH.
- PHIZACKLEA, Annie (ed.) (1983) *One way ticket: migration and female labour*. Londres: Routledge i Kegan Paul.
- (2003) “Gendered actors in migration” a J. Andall (ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe* (pàg. 23-37). Oxford: Berg.
- PIORE, Michael J. (1983) “Los trabajadores extranjeros” a M. J. Piore (ed.), *Paro e inflación. Perspectivas institucionales y estructurales* (pàg. 273-289). Madrid: Alianza.
- PLA JULIÁN, Isabel (ed.) (2004) *Informalidad del empleo y precariedad laboral de las trabajadoras de hogar*. Memòria d’investigació [versió electrònica] disponible a: http://www.inmujer.migualdad.es/mujer/mujeres/estud_inves/658.pdf [data de consulta: 17/01/2011].
- (coord.) (2008) *Luces y sombras del recurso al empleo de hogar*. València: Institut Universitari d’Estudis de la Dona.
- PLANTENGA, Janneke i REMERY, Chantal (2005) *Reconciliation of work and private life: a comparative review of thirty European countries*. Luxemburg: European Commission, Expert Group on Gender, Social Inclusion and Employment (EGGSIE).
- PLANTENGA, Janneke; REMERY, Chantal; FIGUEIREDO, Hugo i SMITH, Mark (2009) “Towards a European Union gender equality index”, *Journal of European Social Policy*, 19(1):19-33.
- POCOCK, Barbara (2005) “Work/care regimes: institutions, culture and behaviour and the Australian case”, *Gender, work and organization*, 12(1):32-49.

- POLANYI, Karl (1997) *La gran transformació. Crítica del liberalisme econòmic*. Madrid: La Piqueta.
- PORTES, Alejandro i RUMBAUT, Rubén (1996) *Immigrant America: a portrait*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.
- PRIETO, Carlos (1994) "Mercado de trabajo y condiciones de empleo: compatibilidad social y poder social de negociación", *Cuaderno de Relaciones Laborales*, 5:29-40.
- (2007) "De la «perfecta casada» a la «conciliación de la vida familiar y laboral» o la *quelle des sexes* en la modernidad española" a C. Prieto (ed.), *Trabajo, género y tiempo social* (pàg. 21-48). Barcelona i Madrid: Editorial Hacer - Editorial Complutense.
- QUIVY, Raymond i CAMPENHOUDT, Luc Van (1997) *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Editorial Herder.
- REYNERI, Emilio (2003) "Illegal immigration and the underground economy", *The Challenges of Immigration and Integration in the European Union and Australia*. Sydney: 18-20 de febrer.
- RIBAS, Natalia (2000) "Presentación", *Papers*, 60:13-34.
- RODRÍGUEZ, Gregorio; GIL, Javier i GARCÍA, Eduardo (1999) *Metodología de la investigación cualitativa*. Málaga: Editorial Aljibe.
- ROLLINS, Judith (1985) *Between women. Domestic workers and their employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- ROMERO, Alfonso (1997) *¿Trayectorias de clase o trayectorias de género?* Tesi doctoral (dir: Fausto Miguélez). Bellaterra: Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona [edició microfotogràfica].
- (2001) "Orígens, camins i destins. Classe i gènere en l'estudi de la mobilitat/immobilitat social", *Revista Catalana de Sociologia*, 14:141-152.
- ROMERO, Mary (2002) *Maid in the U.S.A.* Nova York: Routledge.
- SAINSBURY, Diane (ed.) (1994) *Gendering welfare states*. Londres: SAGE Publications.
- (ed.) (1999) *Gender and the welfare states*. Nova York: Oxford University Press.
- SALLÉ, Mª Ángeles (1985) *Situación del servicio doméstico en España*. Madrid: Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer.
- SÁNCHEZ, Cristina (1995) *La definició dels grups socials a la Regió Metropolitana de Barcelona. Un problema teòric i metodològic*. Tesi doctoral (dir: Marina Subirats). Bellaterra: Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SÁNCHEZ, Cristina i LLÀCER, Hug (2005) "El repartiment del treball domèstic i familiar" a F. J. Bofill (ed.), *Estructura social i desigualtats a Catalunya. Volum I. Classes socials, educació, treball i usos del temps* (pàg. 329-356). Barcelona: Editorial Mediterrània.
- SÁNCHEZ, Cristina i QUINTANA, Núria (2005) "Les classes socials a Catalunya. Desigualtats en les condicions de vida dels grups socials" a F. J. Bofill (ed.), *Estructura social i desigualtats a Catalunya. Volum I. Classes socials, educació, treball i usos del temps* (pàg. 53-214). Barcelona: Editorial Mediterrània.
- SÁNCHEZ, Cristina i VALL-LLOSERÀ, Laura (2008) "Gènere i conciliació de la vida personal, familiar i laboral" a F. J. Bofill (ed.), *Condicions de vida i desigualtats a Catalunya, 2001-2005. Volum I. Ingressos, treball laboral, domèstic, familiar i usos del temps* (pàg. 341-401). Barcelona: Editorial Mediterrània.

- SARACENO, Chiara (1986) "Uomini e donne nella vita quotidiana. Ovvero, per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana" a F. Bimbi (ed.), *Capecchi, strutture e strategie della vita quotidiana* (pàg. 121-138). Milà: Franco Angeli.
- (1994) "The ambivalent familism of the Italian welfare state", *Social Politics*, 1:60-82.
- SARASA, Sebastià i MORENO, Luís (eds.) (1995) *El estado del bienestar en la Europa del sur*. Madrid: CSIC i MTAS. Politeya, Estudios de Política y Sociedad.
- SARASÚA, Carmen (1994) *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*. Madrid: Siglo XXI.
- SASSEN, Saskia (1993) *La movilidad del trabajo y el capital. Un estudio sobre la corriente internacional de la inversión y del trabajo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- (2000) *Cities in a world economy*. California: Pine Forge Press.
- (2006) "Global cities and survival circuits" a M. Zimmerman; J. Litt i C. Bose (eds.), *Global dimensions of gender and carework* (pàg. 30-38). California: Stanford University Press.
- SAVAGE, Mike (2000) *Class analysis and social transformation*. Buckingham: Open University Press.
- SCHWENKEN, Helen (2003) "Respect for all: the political self-organization of female migrant domestic workers in the European Union", *Refuge. Canadian Journal for Refugee Studies*, 21(3):45-52.
- (2005) "«Domestic slavery» versus «workers rights»: political mobilizations of migrant domestic workers in the European Union", *Working Paper*. San Diego: The Center for Comparative Immigration Studies (CCIS).
- SCOTT, Joan W. (1993) "La mujer trabajadora en el siglo XIX" a G. Duby i M. Perrot (eds.), *Historia de las mujeres* (pàg. 427-461). Madrid: Taurus.
- SEN, Amartya (1995) *Nuevo examen de la desigualdad*. Madrid: Alianza Editorial.
- SIMONAZZI, Annamaria (2009) "Care regimes and national employment models", *Cambridge Journal of Economics*, 33:211-232.
- SOLÉ, Carlota (2000) "Inmigración interior e inmigración exterior", *Papers*, 60:211-224.
- SOLÉ, Carlota i PARELLA, Sònia (2001) "La inserción de los inmigrantes en el mercado de trabajo. El caso español" a C. Solé (ed.), *El impacto de la inmigración en la economía y en la sociedad receptora* (pàg. 11-51). Rubí (Barcelona): Anthropos Editorial.
- (2003) "Migrant women in Spain: class, gender and ethnicity" a J. Andall (ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe* (pàg. 61-76). Oxford: Berg.
- (2005) "Immigrant women in domestic service. The «care crisis» in the United States and Spain" a H. Henker (ed.) *Crossing Over: Comparing recent migration in Europe and US*. Oxford: Lexington Books.
- STRATIGAKI, Maria (2004) "The cooptation of gender concepts in EU policies: the case of «reconciliation of work and family»", *Social Politics*, 11:30-56.
- SUBIRATS, Marina (1993) "El trabajo doméstico, nueva frontera para la igualdad" a L. Garrido i E. Gil (eds.), *Estrategias familiares*. Madrid: Alianza Editorial.
- SULLIVAN, Oriel (2000) "The division of domestic labour: twenty years of change?", *Sociology*, 34(3):437-456.

- (2004) “Changing gender practices within the household: a theoretical perspective”, *Gender & Society*, 18:207-222.
 - (2010) “Changing differences by educational attainment in fathers’ domestic labour and child care”, *Sociology*, 44(4):716-733.
- THOMAS, Carol (1993) “De-constructing concepts of care”, *Sociology*, 27(4):649-669.
- THORNTON DILL, Bonnie (1988) “«Making your job good yourself»: domestic service and the construction of personal dignity” a B. Ann i S. Morgen (eds.), *Women and the politics of empowerment* (pàg. 33-52). Philadelphia: Temple University Press.
- TOBÍO, Constanza (2005) *Madres que trabajan. Dilemas y estrategias*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer.
- (2008) “Redes familiares, género y política social en España”, *Política y Sociedad*, 45(2):87-104.
- TORNS, Teresa (1997) “Los servicios de proximidad, ¿un yacimiento de empleo?”, *Revista de Treball Social*, 147:40-54.
- (1999) “Las asalariadas: un mercado con género” a C. Prieto i F. Miguélez (dirs.) *Las relaciones de empleo en España* (pàg. 151-166). Madrid: Siglo XXI.
 - (2002) “La valoració del treball domèstic i familiar: un debat obert”, text presentat a VV.AA. *Àgora@2001: “Jornades per a la integració de l'Economia domèstica en el Sistema Econòmic Global”*. Barcelona: Institut Català de la Dona, 5 i 6 d’octubre.
 - (2003) *Les polítiques de temps: Un repte per a les polítiques de l'Estat del Benestar*. Barcelona: Fundació Nous Horitzons.
 - (2005) “De la imposible conciliación a los permanentes malos arreglos”, *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 23(1):15-33.
 - (2007) “El tiempo de trabajo y las relaciones de género: las dificultades de un cambio ineludible” a C. Prieto (ed.), *Trabajo, género y tiempo social* (pàg. 269-278). Barcelona i Madrid: Editorial Hacer-Editorial Complutense.
 - (2008a) “El trabajo de cuidado: cuestiones teórico-metodológicas desde la perspectiva de género”, *EMPIRIA. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 15:53-73.
 - (2008b) “La place des femmes dans l'emploi en Espagne. Les limites des politiques de conciliation vie familiale/vie professionnelle”, *Travail et Emploi*, 115:59-70.
 - (2009) “El temps, la cura i els drets de ciutadania” a C. Brullet (coord.), *Temps i cura. La corresponsabilitat social de la cura a la vida quotidiana* (pàg. 69-82). Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania. Generalitat de Catalunya.
- TORNS, Teresa; BORRÀS, Vicent i CARRASQUER, Pilar (2004) “La conciliación de la vida laboral y familiar: ¿un horizonte posible?”, *Sociología del Trabajo*, 50:111-137.
- TORNS, Teresa; BORRÀS, Vicent; MORENO, Sara i RECIO, Carolina (2008) “Les polítiques de temps a Europa”, *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 49:20-31.
- TORNS, Teresa i CARRASQUER, Pilar (1987) “Entorn els conceptes de dona i treball a Catalunya” a *Visió de Catalunya: el canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona - Institut d'Edicions.
- (1995) *El perfil sociolaboral del paro femenino en España*. Madrid: Instituto de la Mujer.
 - (1999) “El perquè de la reproducció”, *Papers*, (59):99-108.

- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; BORRÀS, Vicent i ROCA, Clara (2002) *El estudio de la doble presencia: una apuesta por la conciliación de la vida laboral y familiar*. Bellaterra: QUIT. Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- TORNS, Teresa; CARRASQUER, Pilar; PARELLA, Sònia i RECIO, Carolina (2007) *Les dones i el treball a Catalunya: mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- TRIFILETTI, Rossana (1999) "Southern European welfare regimes and the worsening position of women", *Journal of European Social Policy*, 9(1):49-64.
- UNGERSON, Clare (1983) "Why do women care?" a J. Finch i D. Groves (eds.), *A labour of love. Women, work and caring*. Londres: Routledge i Kegan Paul Books.
- (1997) "Social politics and the commodification of care", *Social Politics*, 4(3):362-381.
- (2003) "Commodified care work in European labour markets", *European Societies*, 5(4):377-396.
- (2005) "Care, work and feeling", *The Sociological Review*, 53: 188-203.
- UN-INSTRAW (2009) *La reforma del Régimen Especial de Empleo de Hogar: cruces con la migración y un debate de fondo ¿Cómo reorganizar los cuidados? Un diálogo entre trabajadoras de hogar, asociaciones de inmigrantes, movimiento feminista y sindicatos*. Madrid: UN-INSTRAW [versió electrònica]. disponible a: <http://www.un-instraw.org> [data de consulta: 22/11/2009].
- UNIÓ EUROPEA (1993) *Crecimiento, competitividad, empleo - Retos y pistas para entrar en el siglo XXI - Libro Blanco COM (93) 700*, desembre de 1993 [versió electrònica]. Disponible a: [data de consulta: 12/06/2010]: http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/index_es.htm#top
- VALLES, Miguel S. (2000) *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Editorial Síntesis, S.A.
- (2002) *Entrevistas cualitativas* (Vol. 32). Madrid: CIS.
- VAN DIJK, Teun A. (2004) "Critical Discourse Analysis" a D. Schiffrin; D. Tannen i H. E. Hamilton (eds.), *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.
- VEBLEN, Thorstein (2005) *Teoría de la clase ociosa*. México D.F: Fondo de Cultura Económica.
- VILLA, Paola (1990) *La estructuración de los mercados de trabajo. La siderurgia y la construcción en Italia*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- WALBY, Sylvia (1986) "Gender, class and stratification" a R. Crompton i M. Mann (ed.), *Gender and stratification*. Cambridge: Polity Press.
- (1997) *Theorizing Patriarchy*. Oxford i Cambridge: Blackwell.
- WALLACE, Claire (2002) "Household strategies: their conceptual relevance and analytical scope in social research", *Sociology*, 36(2):275-292.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1979) *El moderno sistema mundial*. Madrid: Siglo XXI.
- WILLIAMS, Cara (2004) "The sandwich generation", *Perspectives on labour and income*, 5(9):5-12.
- WILLIAMS, Fiona (1995) "Race/ethnicity, gender and class in welfare states: a framework for comparative analysis", *Social Politics*, 2:127-159.
- WILLIAMS, Joan C. (2000) *Unbending gender. Why family and work conflict and what to do about it*. Oxford: University Press.

- WRIGHT MILLS, C. (2001) *La imaginació sociològica*. Barcelona: Editorial Herder.
- WRIGHT, Erik O. (1994) *Clases*. Madrid: Sociología y política (Siglo XXI).
- (2001) “Foundation of class analysis: a Marxist perspective” a J. Baxter i M. Western (eds.), *Reconfigurations of class and gender*. Stanford: Stanford University Press.
- YOUNG MARION, Iris (2000) *La justicia y la política de la diferencia*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- ZAREMBKA, Joy M. (2004) “America's dirty work: migrant maids and modern-day slavery” a B. Ehrenreich i A. R. Hochschild (eds.), *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy* (pàg. 142-153). Nova York: Henry Holt i Company, LLC.
- ZIMMERMAN, Mary K.; LITT, Jacquelyn S. i BOSE, Christine E. (2006) “Globalization and multiple crisis of care” a M. Zimmerman; J. Litt i C. Bose (eds.), *Global dimensions of gender and carework* (pp. 9-29). California: Stanford University Press.

ALTRES REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

→ Pàgines web: [data de consulta: 23/09/2010]

- Programa Atlas.ti: <http://www.atlasti.com/>
- Plataforma Estatal de Asociaciones de Trabajadoras Domésticas: <http://www.ath-ele.com>
- CCOO: <http://www.ccoo.es>
- CIS: <http://www.cis.es/cis/opencms/CA/index.html>
- Colectivo IOÉ: <http://www.colectivoioe.org/>
- EUROSTAT: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- Foro de la Vida Independiente: <http://www.forovidaindependiente.org/>
- IDESCAT: <http://www.idescat.cat/>
- ILO: <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
- INE: <http://www.ine.es/>
- MTIN: <http://www.mtin.es>
- QUIT: <http://quit.uab.es/>
- Seguretat Social: http://www.seg-social.es/Internet_1/index.htm
- UN-INSTRAW: <http://www.un-instraw.org/>
- WHO: <http://www.who.int/en/>

→ Altres documents: [data de consulta: 23/09/2010]

- "Reial Decret 1424/1985, d'1 d'agost, pel que es regula la relació laboral de caràcter especial del servei de la llar familiar (BOE núm. 193,13-08-1985)". Disponible a: <http://www.boe.es/boe/dias/1985/08/13/pdfs/A25617-25618.pdf>
- Llei 31/1995, de 8 de novembre, de prevenció de riscos laborals (BOE núm. 239, 10-11-1995) i la seva modificació recent: Llei 54/2003, de 12 de desembre, de reforma del marc normatiu de la prevenció de riscos laborals (BOE núm. 298, 16/12/2003). Disponible a: <http://www.boe.es/boe/dias/1995/11/10/pdfs/A32590-32611.pdf>
- Llei 39/1999, de 5 de novembre, per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores (BOE núm. 266, 6-11-1999). Disponible a: <http://www.boe.es/boe/dias/1999/11/06/pdfs/A38934-38942.pdf>
- Llei 39/2006, de 14 de desembre, de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència (BOE núm. 299, 15/12/2006). Disponible a: <http://www.boe.es/boe/dias/2006/12/15/pdfs/A44142-44156.pdf>
- Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (BOE núm. 71, 23/03/2007). Disponible a: <http://www.boe.es/boe/dias/2007/03/23/pdfs/A12611-12645.pdf>
- Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials (DOGC núm. 4990 - 18.10.2007). Disponible a: <http://www.gencat.cat/diari/4990/07284064.htm>
- III Conveni col·lectiu d'empreses d'atenció domiciliària i familiar de Catalunya per als anys 2005–2008 (DOGC núm. 4784 - 20.12.2006). Disponible a: http://www.escura.com/pdf/Conveni%20Col.lectiu%20treballadors%20atenci%C3%B3%20domicili%C3%A0ria%20i%20familiar%20Catalunya%202005_2008.pdf

- *IV conveni marc estatal de serveis d'atenció a les persones dependents i al desenvolupament de la promoció de l'autonomia personal (BOE núm. 185/29417, 04/08/2006)*. Disponible a:
http://www.infodisclm.com/documentos/boe/2006/080306/convenio_at_dependencia.pdf
- *ISCED (1997). International Standard Classification of Education. UNESCO*. Disponible a:
http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/doc/isced_1997.htm
- *Recomanació 2003/361/CE de la Comissió, de 6 de maig de 2003, sobre la definició de microempreses, petites i mitjanes empreses (Diari Oficial 124 de 20/05/2003)*". Disponible a:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:124:0036:0041:es:PDF>
- *"Reial Decret-Llei 10/2010, de 16 de juny, de mesures urgents per a la reforma del mercat de treball"*. Disponible a:
<http://www.boe.es/boe/dias/2010/06/17/pdfs/BOE-A-2010-9542.pdf>

➔ **Enquestes: [data de consulta: 23/09/2010]**

- *ECVM: Encuesta de condiciones de vida de los mayores. Estudio 2.647, IMSERSO- CIS, 2006*. Disponible a:
<http://www.imersomayores.csic.es/estadisticas/encuestas/index.html>
- *EU-SILC: Statistics on Income & Living Conditions (EUROSTAT)*. Disponible a:
<http://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/EU-SILC.aspx>
- *ECPF: Encuesta Continua de Presupuestos Familiares (base 1985 i base 1997) (INE)*. Disponible a:
<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t25/e437&file=inebase>
- *EPF: Encuesta de Presupuestos Familiares (Base 2006)(INE)*. Disponible a:
<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t25/p458&file=inebase>
- *AIPM: Apoyo informal a las personas mayores. Estudio 4.178, IMSERSO, 2004*. Disponible a:
<http://www.imersomayores.csic.es/estadisticas/encuestas/index.html>
- *ETT: Encuesta de Empleo del Tiempo 2002-2003*. Disponible a:
<http://www.ine.es/daco/daco42/empleo/dacoet.htm>
- *Explotación Estadística del Padrón (INE)*. Disponible a:
<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t20/e245/&file=inebase>
- *Mòdul CVLF (EPA): Mòdul any 2005: Conciliació entre la vida laboral i la familiar*. Disponible a:
http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t22/e308/meto_05/modulo/2005/&file=pcaxis
- *OECD Family database. Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs*. Disponible a:
<http://www.oecd.org/els/social/family/database>

Índex de taules

Taula 1.	Població per grups d'edat _____	103
Taula 2.	Índex general de dependència _____	104
Taula 3.	Índex general de dependència per grups d'edat _____	104
Taula 4.	Taxa d'activitat i d'atur per sexe _____	108
Taula 5.	Taxa d'atur femenina per grups d'edat _____	109
Taula 6.	Taxa d'atur per sexe _____	110
Taula 7.	Ocupats per sexe i tipus de jornada _____	116
Taula 8.	Cronologia legislativa sobre la "conciliació" a Espanya _____	153
Taula 9.	Serveis de promoció de l'autonomia personal i atenció a la dependència _____	156
Taula 10.	Evolució de la despesa en "servei domèstic" _____	169
Taula 11.	Estrangers residents segons Comunitat Autònoma, sexe i grup d'edat _____	176
Taula 12.	Treballadors espanyols i estrangers en alta al REEH _____	179
Taula 13.	Afiliacions en alta d'estrangers al REEH segons països _____	179
Taula 14.	Llars ocupadores de TDA per, núm. de treballadors i nacionalitat _____	184
Taula 15.	Condicions laborals del règim general i el "REEH" _____	190
Taula 16.	Quotes a la SS de les treballadores de la llar (REEH) per nacionalitat _____	192
Taula 17.	Distribució de les «work-life preferences» de C. Hakim _____	208
Taula 18.	Patrons de divisió sexual del treball _____	221
Taula 19.	Tipologia de conceptes _____	240
Taula 20.	Tipologia de classes socials de C. Sánchez (1995) _____	243
Taula 21.	Tipologia de classes socials d'A. Romero (1997) _____	245
Taula 22.	Model de classe combinat _____	246
Taula 23.	Dimensió de les empreses segons la classificació de la UE _____	249
Taula 24.	Tasques delegades al mercat segons la posició de la dona ocupadora _____	288
Taula 25.	Hipòtesis generals _____	298
Taula 26.	Blocs temàtics del guió de l'entrevista _____	309
Taula 27.	Fonts de dades estadístiques emprades per a la justificació mostral _____	312
Taula 28.	Persones ocupades (16–35 anys) segons el servei de cura principal _____	314
Taula 29.	Ocupats/des amb persones dependents segons qui s'encarregui de la cura _____	316
Taula 30.	Tipus de cura proveïda als fills/es menors de 3 anys per sexe _____	317
Taula 31.	Persones ocupades segons qui s'encarregui de la cura per nivell d'estudis _____	318
Taula 32.	Règim del TDA segons l'estatus de les persones ocupadores _____	321
Taula 33.	Criteris de selecció mostral dels municipis observats _____	330
Taula 34.	Treballadors afiliats al REEH a ciutats amb més de 40.000 habitants _____	332
Taula 35.	Graella tipològica "empírica" _____	336
Taula 36.	Tipologia de pràctiques de cura i contrastació de les hipòtesis _____	498

Índex de gràfics

Gràfic 1.	Proporció de la població entre 0 i 14 anys i 65 anys i més (UE-27)	103
Gràfic 2.	Taxa d'atur (%) femenina per nivell de formació assolit i grups d'edat	109
Gràfic 3.	Taxa d'ocupació al llarg del curs de vida per gènere	111
Gràfic 4.	Distribució de dones per grups professionals	115
Gràfic 5.	Ocupats a temps parcial per motiu de la jornada parcial i sexe	116
Gràfic 6.	Dones ocupades a temps parcial i grups d'edat	117
Gràfic 7.	Provisió d'ajuda per a activitats quotidianes	128
Gràfic 8.	Temps de dedicació al TDC i CTT per sexe	129
Gràfic 9.	Preferència de cura	131
Gràfic 10.	Mitjana d'hores setmanals de cura informal per grups d'edat	133
Gràfic 11.	Taxa de matriculació en llars d'infants de menors de 3 anys	134
Gràfic 12.	Prestacions socials a la família i els fills/es	137
Gràfic 13.	Índex de cobertura d'alguns serveis socials per a persones grans	138
Gràfic 14.	Despesa familiar en prestacions monetàries, serveis i incentius fiscals	141
Gràfic 15.	Prestacions concedides per tipus	157
Gràfic 16.	Despesa per llar en servei domèstic i serveis per a la llar	164
Gràfic 17.	Persones ocupades a "llars que ocupen a personal domèstic"	170
Gràfic 18.	Existència de TDA i nivell socioeconòmic de mares que treballen	171
Gràfic 19.	Dones estrangeres per nacionalitat	177
Gràfic 20.	Evolució dels treballadors estrangers afiliats a la SS per sexe	178
Gràfic 21.	Treballadors afiliats al REEH per nacionalitat i comunitat autònoma	181
Gràfic 22.	Règim laboral de les treballadores de la llar per nacionalitat	184
Gràfic 23.	Opinió de les treballadores de la llar sobre la necessitat de formació	188
Gràfic 24.	Dedicació en hores i minuts al TP i TR per sexe	313
Gràfic 25.	Persona encarregada d'organitzar el treball domèstic i de cura	314
Gràfic 26.	Càrrega total de treball per sexe i grup d'edat (hores i minuts diaris)	315
Gràfic 27.	Dones ocupades amb almenys un fill segons el servei principal de cura i edat	315
Gràfic 28.	CTT de les dones per nivell d'estudis (hores i minuts)	318
Gràfic 29.	CTT de les dones segons el nivell d'ingressos (hores i minuts)	319
Gràfic 30.	Tipus de cura proveïda a les criatures per nivell d'ingressos de la llar	319
Gràfic 31.	Persona que es fa càrrec de la cura segons municipi	320
Gràfic 32.	Diferència 1r - 4t quartil en la distribució salarial per comunitats autònomes	328
Gràfic 33.	Llars catalanes per trams d'ingressos nets anuals	328
Gràfic 34.	Dones ocupades segons el tipus de servei de cura utilitzat	329
Gràfic 35.	Treballadors afiliats al REEH per províncies	331
Gràfic 36.	IGD total i parcial dels municipis catalans de més de 50.000 habitants	333
Gràfic 37.	Renda familiar disponible per habitant	334
Gràfic 38.	Localització dels municipis observats de la RMB	335

Índex de figures

Figura 1.	Formes d'intercanvi del treball domèstic i de cura _____	22
Figura 2.	La configuració social de la cura _____	26
Figura 3.	“Ideals de cura” i models de ciutadania _____	41
Figura 4.	Relacions de gènere i estratègies familiars _____	44
Figura 5.	Tipologies alternatives de <i>règims de benestar</i> amb perspectiva de gènere _____	47
Figura 6.	Atributs associat a l'àmbit públic i privat _____	52
Figura 7.	La paradoxa de la democràcia _____	59
Figura 8.	Tres estrats bàsics entre “servidors” i “servits” _____	61
Figura 9.	Els “dualismes” entre l'ocupadora i la treballadora _____	63
Figura 10.	Jerarquització de les tasques _____	64
Figura 11.	Règim domèstic, “(neo)servilisme” i nacionalitat de la treballadora _____	69
Figura 12.	La divisió internacional del treball reproductiu _____	79
Figura 13.	Les cadenes mundials d'afecte i assistència _____	83
Figura 14.	La triangulació analítica de la classe social, el gènere i l'ètnia _____	92
Figura 15.	La teoria de l'acció social de P. Bourdieu _____	235
Figura 16.	Els actes <i>performatius</i> de gènere _____	258
Figura 17.	La modalitat “(neo)servilista” <i>versus</i> la modalitat professional _____	275
Figura 18.	Tipologia bàsica de dones ocupadores de TDA _____	286
Figura 19.	El punt de partida de les hipòtesis _____	296
Figura 20.	Model d'anàlisi _____	303
Figura 21.	La graella tipològica “teòrica” _____	326

Índex d'acrònims

→ **Organismes i institucions:**

- CES: Consejo Económico y Social
- CESB: Consell Econòmic i Social de Barcelona
- CIS: Centro de Investigaciones Sociológicas
- CNAE-93/09 (*Clasificación Nacional de Actividades Económicas, 1993 o 2009*)
- EUROSTAT: Statistical Office of the European Communities
- FJB: Fundació Jaume Bofill
- IDESCAT: Institut de Dades Estadístiques de Catalunya
- IERMB: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona
- ILO: International Labour Organization
- IMSERSO: Instituto de Mayores y Servicios Sociales
- IMU: Instituto de la Mujer
- INE: Instituto Nacional de Estadística
- MTAS: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales
- MTIN: Ministerio de Trabajo e Inmigración
- OCDE: Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic
- OIT: Organització Internacional del Treball
- QUIT: Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball
- UN-INSTRAW: United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women
- UAB: Universitat Autònoma de Barcelona
- WHO: World Health Organization

→ **Enquestes i índexs:**

- ECFE: Encuesta de Compatibilización Familia-Empleo
- ECPF: Encuesta Continua de Presupuestos Familiares
- ECV: Encuesta sobre Condiciones de Vida
- ECVT: Encuesta sobre Calidad de Vida en el Trabajo
- ENI: Encuesta Nacional de Inmigrantes
- EVPM: Encuesta de Condiciones de Vida de los Mayores
- EPA: Encuesta de Población Activa
- EPF: Encuesta de Presupuestos Familiares
- ETT: Encuesta de Empleo del Tiempo
- EU-SILC: Statistics on Income & Living Conditions (EUROSTAT)
- GPG: Gender Pay Gap
- IGD: Índex General de Dependència
- ISCED: International Standard Classification of Education
- LFS: Labour Force Survey
- PAD: Panel de Desigualtats a Catalunya
- PHOGUE: Panel de Hogares de la Unión Europea
- RFD: Renda Familiar Disponible

-

ANNEXOS

Annexos capítol 3

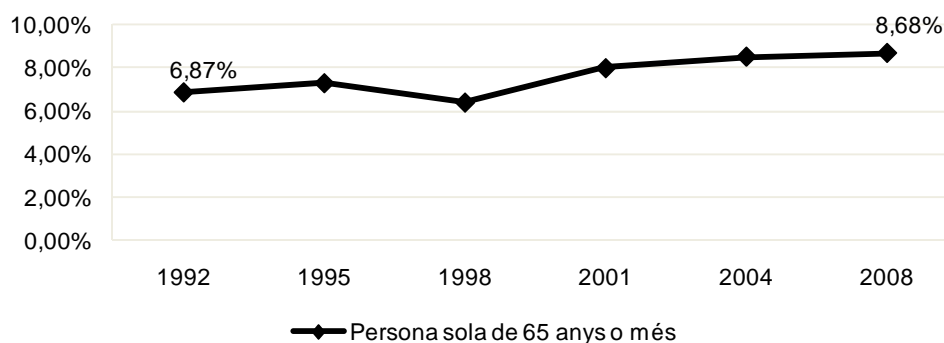
Taula I. Població per grups d'edat i sexe

Espanya. Evolució 1996-2009

		0-14 anys	15-64 anys	65-84 anys	85 i més anys	65 anys i més
Ambdós sexes	1996	16,0	68,3	14,1	1,4	15,6
	2009	14,5	68,7	14,5	2,1	16,6
Homes	1996	16,8	69,8	12,3	0,9	13,3
	2009	15,1	70,5	12,9	1,3	14,2
Dones	1996	15,2	66,8	15,8	2,0	17,8
	2009	14,0	67,0	16,0	2,8	18,9

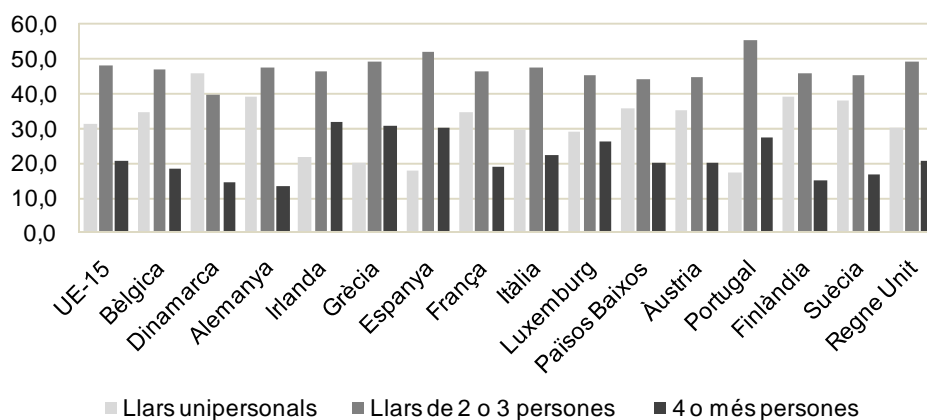
Font: elaboració pròpia a partir de la Revisió del Padró municipal, INE.

Gràfic I. Llars de persones soles de 65 anys o més

Font: elaboració pròpia a partir de l'ECPF (Base 1985 i 1997) i EPF (Base 2006), INE.
Nota: Espanya. Percentatges sobre el total de la població.

Gràfic II. Llars segons el nombre de persones que hi viuen

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT (EU-SILC).
Nota: UE-15, 2008. Dades en percentatges.

Taula II. Dones de 16 anys i més segons la seva relació amb l'activitat econòmica

Espanya, evolució 1987-2009

2n trimestre	Total	Actives (milers)			Inactives (milers)	Població de 16 i més anys	
		Total	Ocupades	aturades		Taxa d'activitat (%)	Taxa d'atur (%)
1987	15.104,4	4.807,5	3.476,4	1.331,2	10.296,9	31,8	27,6
1990	15.681,8	5.356,5	4.048,2	1.308,3	10.325,3	34,1	24,4
1995	16.380,8	6.142,2	4.264,9	1.877,3	10.238,6	37,5	30,5
2000	17.234,9	7.105,7	5.665,7	1.440,0	10.129,2	41,2	20,2
2005	18.567,3	8.631,7	7.577,1	1.054,6	9.935,6	46,4	12,2
2009	19.576,5	10.092,5	8.244,1	1.848,4	9.484,0	51,5	18,3

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Nota: fins el 2002 e fet d'estar inscrit a l'INEM ja era condició per considerar una persona aturada, però a partir del 2002 la definició de l'atur queda restringida a: a) estar inscrit amb la finalitat de trobar treball; b) informar-se de possibles ofertes de treball i c) rebre una proposta de treball de l'oficina pública de treball. Aquest canvi va fer baixar la taxa d'atur en 2,3 punts i 460.000 la població aturada.

Taula III. Taxa d'atur dels països mediterranis per sexe

(%)	gener 2000		Gener 2010		Diferencial per sexe	
	Dones	Homes	Dones	Homes	Gener 2000	Gener 2010
UE-27	10	8	9,3	9,7	2	-0,4
Grècia	17,7	7,5	13,5	7,1	10,2	6,4
Espanya	17	8,4	18,9	18,7	8,6	0,2
Itàlia	14,1	8,3	9,8	7,7	5,8	2,1
Portugal	5	3,7	11,2	10	1,3	1,2

Font: EUROSTAT.

Taula IV. Ocupats per sexe i branca d'activitat

Espanya, 2n trimestre de 2009

Branca d'activitat	Dones (valor absolut)	Ambdós sexes (valor absolut)	Taxa feminització (%)
Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	202,7	786,6	25,7
Indústries extractives	3,4	47,1	7,2
Indústria manufacturera	638	2.537,7	25,1
Submin. d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	18,8	77,1	24,3
Submin. d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus	19,8	137,4	14,4
Construcció	142	1.922,1	7,3
Comerç al major i menor; reparació de vehicles	1.481,6	2.966,1	49,9
Transport i emmagatzematge	165,3	893,8	18,4
Hostaleria	803	1.451,6	55,3
Informació i comunicacions	187,7	517,8	36,2
Activitats financeres i d'assegurances	209,8	476,8	44,0
Activitats immobiliàries	48,6	89,5	54,3
Activitats professionals, científiques i tècniques	423,4	865	48,9
Activitats administratives i serveis auxiliars	509,2	898	56,7
Administració Pública i defensa; Seguretat Social obligatòria	549,4	1.348,3	40,7
Educació	777,7	1.189,6	65,3
Activitats sanitàries i de serveis socials	996,9	1.302,0	76,5
Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	130,1	304,5	42,7
Altres serveis	289,2	421,7	68,5
Activitats de les llars com ocupadors de personal domèstic	646,3	710,3	90,9
Activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials	1,3	2,1	61,9
Total	8244,2	18.945,0	43,5

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Nota: classificació d'activitats de la CNAE-09. Valors absoluts i percentatges respecte del total de cada sexe.

Taula V. Ocupats per sexe i branca d'activitat

Espanya, 2n trimestre de 2009

	Dones (%)	Homes (%)
Direcció d'empreses i de l'Administració Pública	6,1	9,4
Tècnics i professionals científics i intel·lectuals	17,0	11,0
Tècnics i professionals de suport	13,2	11,6
Ocupadors de tipus administratiu	14,1	5,3
Treb. serveis restauració personals/de protecció; comerç	25,1	10,8
Treballadors qualificats en l'agricultura i pesca	1,2	3,7
Artesans/treb. qual. manufactura/construcció/mineria	2,1	23,6
Operadors d'instal·lacions i maquinària; muntadors	2,6	13,2
Treballadors no qualificats	18,5	10,5
Forces Armades	0,1	0,9

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Taula VI. Dones ocupades segons jornada per branca d'activitat

Espanya, 2n trimestre 1999-2008

Branca d'activitat	Temps complet (%)		Temps parcial (%)		Diferencial t. parcial (%)
	1999	2008	1999	2008	1999-2008
Agricultura, ramaderia, caça, silvicultura	87,3	82,2	12,7	17,8	5,1
Pesca	29,0	30,4	71,0	69,6	-1,4
Indústries extractives i del petroli	92,0	95,1	8,0	4,9	-3,1
Indústries manufactureres	91,1	88,3	8,9	11,7	2,8
Energia elèctrica, gas i aigua	93,0	79,8	7,0	20,2	13,2
Construcció	88,1	76,4	11,9	23,6	11,7
Comerç, reparació de vehicles	85,1	78,3	14,9	21,7	6,8
Hostaleria	79,0	75,9	21,0	24,1	3,1
Transport, emmagatzematge i comunicacions	85,6	81,9	14,4	18,1	3,7
Intermediació financera	89,2	90,8	10,8	9,2	-1,6
Activ. immobiliàries; serveis empresarials	76,0	70,2	24,0	29,8	5,8
Admin. Pública, defensa i seguretat social oblig.	93,3	90,4	6,7	9,6	2,9
Educació	83,3	77,2	16,7	22,8	6,1
Activitats sanitàries i veterinàries, serveis socials	91,5	86,5	8,5	13,5	5,0
Altres activitats socials i serveis personals	77,1	75,8	22,9	24,2	1,3
Activitats de la llar	43,4	45,3	56,6	54,7	-1,9
Organismes extraterritorials	100,0	100	0,0	0	0,0

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Nota: classificació d'activitats de la CNAE-93 (les dades de la CNAE-09 no són comparables amb dades anteriors al 2009 i les dades de CNAE-93 només arriben fins al 2n trimestre de 2008).

Taula VII. Població assalariada segons tipus de contracte, sector i sexe

Espanya, 2n trimestre de 2009

			Contracte Indefinit	Contracte temporal	Total
Sector privat	Homes	Valor absolut	5.354,8	1.745,6	7.100,4
		(%)	75,4	24,6	100
	Dones	Valor absolut	4.133,6	1.451,8	5585,4
		(%)	74,0	26,0	100
Sector públic	Homes	Valor absolut	1.157,7	287,2	1444,9
		(%)	80,1	19,9	100
	Dones	Valor absolut	1.119,3	486,9	1606,2
		(%)	69,7	30,3	100

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

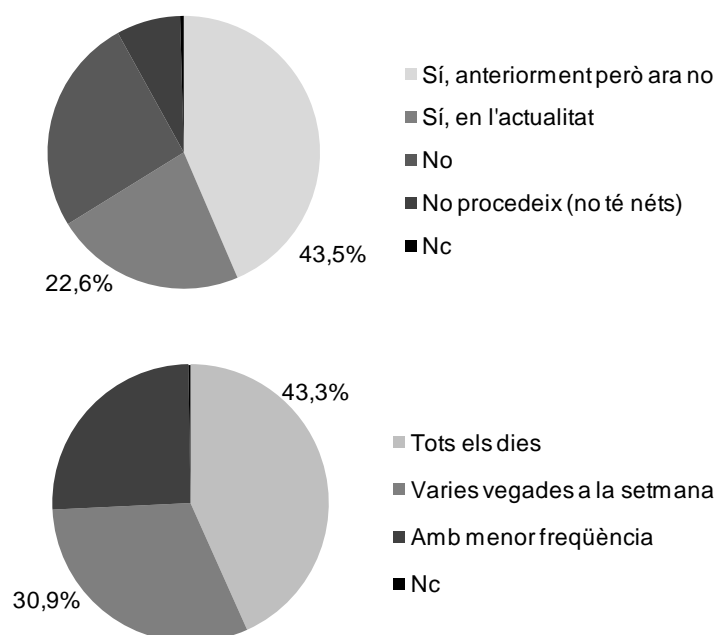
Taula VIII. Ocupats per tipus de contracte i sexe

Espanya, 2n trimestre de 2009

Tipus de contracte		Homes (%)	Dones (%)
Contracte indefinit	Total	100	100
	Permanent al llarg dels temps	98,8	97
	Discontínu	1,2	2,9
Temporal	Total	100	100
	Eventual per circumstàncies de la producció	15,2	16,7
	D'aprenentatge, formació o pràctica	3,0	3,7
	Estacional o de temporada	6,2	6,7
	En període de prova	1,0	1,1
	Cobreix l'absència d'un treballador	5,7	15,6
	Per obra o servei	49	29,7
	Verbal, no inclòs en les opcions anteriors	5,0	10,4
	Altres	3,2	4,3
	No sap	11,1	11,5

Font: elaboració pròpia a partir de l'EPA, INE.

Gràfic III. Cura dels avis i àvies als seus néts

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'EVPM, IMSERSO-CIS (2006).

Nota: gràfic 1 = resposta a la pregunta: «¿En alguna ocasió ha ajudado a alguno de sus hijos/hijas en el cuidado cotidiano de sus nietos/as pequeños, mientras los padres trabajaban?»; gràfic 2 (només a aquells que han respòs "sí" a la primera pregunta: «¿Con qué frecuencia?». Percentatges sobre el total de la població enqüestada.

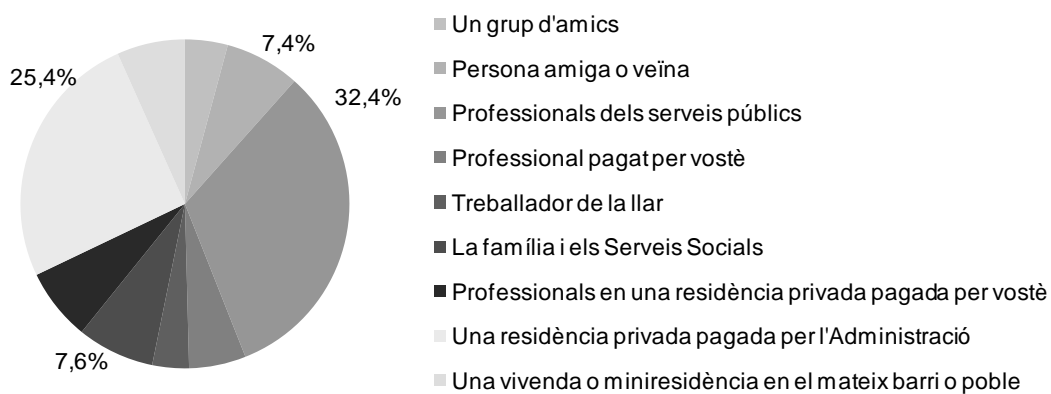
Taula IX. Valoració de la família

Espanya, any 2008					
	(%)	Molt important	Bastant important	Important	Poc o gens important
El treball	58,3	31,8	2,2	6,9	0,8
La parella	61,7	26,8	3,3	7	1,3
La família	79,1	19,2	0,8	0,7	0,2
La política	6,9	21,4	21,2	49,6	0,8
Els diners	31,9	55	8,5	4	0,6
El temps lliure/oci	41	48,8	5,8	3,8	0,7
La salut	87,4	11,7	0,4	0,1	0,3
Els amics	45,7	45	5,7	3,2	0,3
La religió	10,8	22,3	16,6	49,3	1

Font: baròmetre d'opinió, núm. 2.766, juny 2008 (CIS).

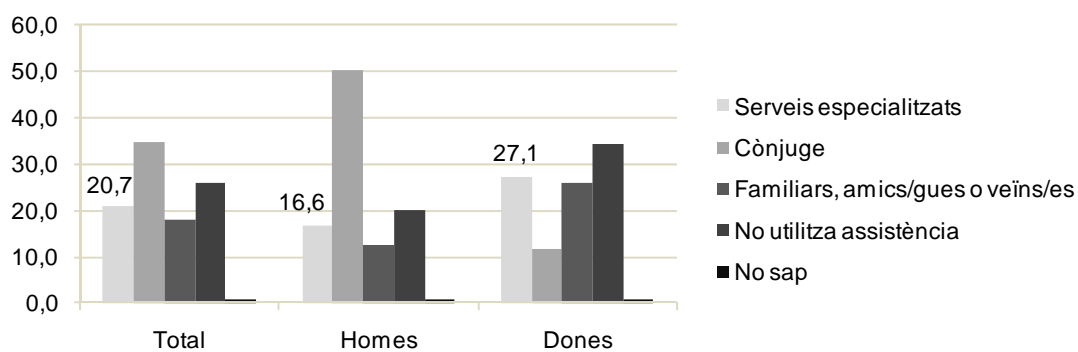
Nota: resposta a la pregunta: «¿Podría decirme si las siguientes cuestiones son muy importantes, bastante importantes, poco o nada importantes para su vida?».

Gràfic IV. Preferència de cura en cas d'absència familiar

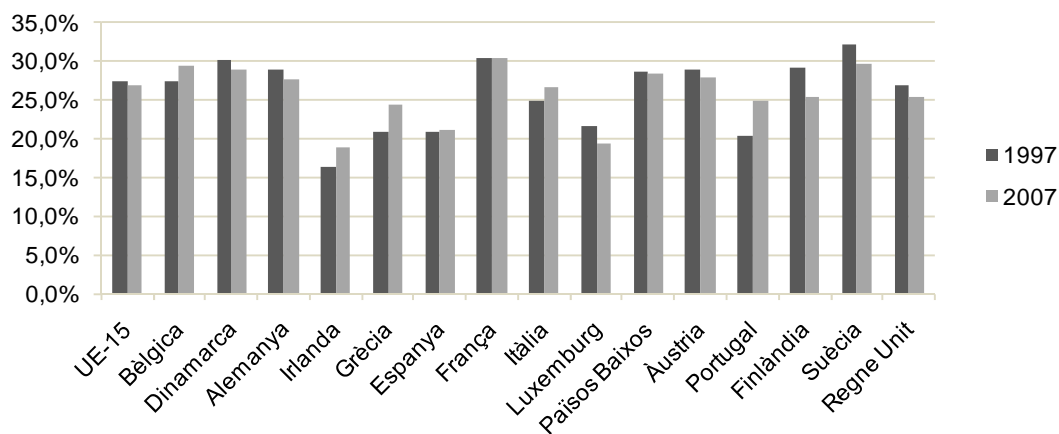
Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal-2003», IMSERSO.

Nota: resposta a la pregunta: «¿Si no tuviera ningún familiar quien preferiría que le cuidara?».

Gràfic V. Servei de cura principal utilitzat per la cura dels fills/es

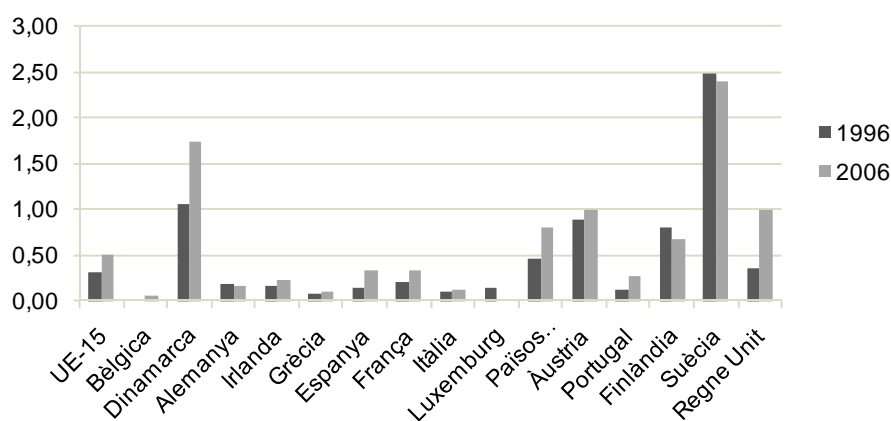
Font: elaboració pròpia partir de l'EPA (Mòdul CVLF-2005), INE.

Nota: persones ocupades entre 16 i 64 anys, amb almenys un fill (fills propis o de la parella de 14 o menys anys que viuen a la llar). Percentatges.

Gràfic VI. Total de despesa en protecció social (% del PIB)

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT.

Nota: valors provisionals en els casos de 2007 (UE-15, Alemanya, Espanya, França, Itàlia, Països Baixos, Suècia i Regne Unit).

Gràfic VII. Despesa en la cura per a la gent gran (% PIB)

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT.

Taula X. Despesa en la cura per a la gent gran (euros per habitant)

	1997	2007	1997 -2007 (%)
UE-15	2177,1	2640,0	21,2
Bèlgica	1908,4	2655,1(p)	39,1(p)
Dinamarca	3483,6	3953,2	13,4
Alemanya	2157,3	2526,0(p)	17,0(p)
Irlanda	666,6	1384,7	107,7%
Grècia	:	1700,9	:
Espanya	1155,9	1221,8(p)	5,7(p)
França	2332,5	2947,9(p)	26,3(p)
Itàlia	2506,2	2851,6(p)	13,7(p)
Luxemburg	3533,3	3525,2	-0,2
Països Baixos	2218,2	2768,8(p)	24,8(p)
Àustria	2530,3	3229,9	27,6
Portugal	699,9	1265,8	80,8
Finlàndia	1937,0	2651,1	36,8
Suècia	3066,0	3718,7(p)	21,2(p)
Regne Unit	2318,1	2992,2(p)	29,0(p)

Font: elaboració pròpia a partir d'EUROSTAT.

Nota: càlcul a partir dels preus de l'any 2000. : no disponible // (p): valor provisional.

Taula XI. Núm. mesos de permisos de maternitat/paternitat

Països	UE-27, 2008
	(remuneració de com a mínim 2/3 del salari)
Regne Unit	1,5
Malta	3
Luxemburg, Països Baixos i Àustria	3,5
Bèlgica, Grècia, Espanya, França, Xipre, Polònia i Portugal	4
Itàlia	4,5
Irlanda	6
República Txeca, República Eslovaca *	6,5
Romania	10
Bulgària	10,5
Finlàndia	11
Dinamarca	12
Eslovènia	12,5
Letònia	15
Alemanya	17
Suècia	18,5
Estònia	19
Lituània	25,5
Hongria**	26

Font: EUROSTAT, «Childcare arrangement indicators (EU-SILC)».

Nota: *Remuneració d'un 55% del salari. ** Els pares que hagin estat assegurats al mercat de treball almenys els 180 dies previs al naixement del fill tenen dret a rebre una prestació econòmica per part de l'Estat. Aquesta prestació la pot demanar tant el pare com la mare.

Annexos capítol 4

Taula XII. Treballadors estrangers en alta laboral per sexe

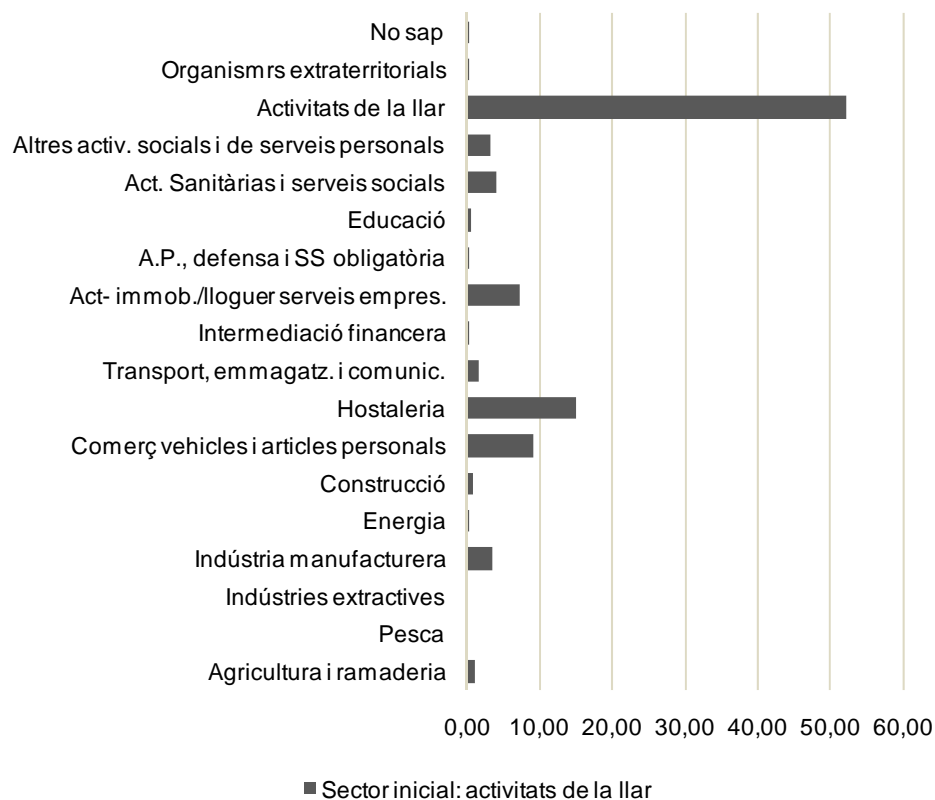
Espanya, evolució 2000-2010		
Valors absoluts	Homes	Dones
2000	262.833	139.730
2001	366.376	190.577
2002	497.755	268.624
2003	594.426	330.355
2004	668.559	379.652
2005	892.807	568.315
2006	1.108.432	713.962
2007	1.212.371	763.197
2008	1.225.823	826.546
2009	1.073.565	804.427
2010 (gener-abril)	1.028.687	793.426

Font: dades d'afiliació a la SS (MTIN).

Taula XIII. Treballadors afiliats en alta al REEH per Comunitat Autònoma i nacionalitat

	Espanya, abril de 2010					
	Total		Epanyols		Estrangers	
	valor abs.	(%)	valor abs.	(%)	valor abs.	(%)
Andalusia	32.177	10,8	12.227	10,7	19.950	10,9
Aragó	6.540	2,2	2.138	1,8	4.402	2,4
Principat d'Astúries	6.540	2,2	4.260	3,7	2.280	1,2
Illes Balears	9.661	3,2	2.945	2,5	6.716	3,6
Canàries	7.555	2,5	2.706	2,3	4.849	2,6
Cantàbria	3.862	1,3	1.775	1,5	2.087	1,1
Castella i Lleó	11.462	3,8	6.692	5,8	4.770	2,6
Castella – La Manxa	7.451	2,5	1.021	0,9	6.430	3,5
Catalunya	57.452	19,4	20.747	18,1	36.705	20,1
Com. Valenciana	24.740	8,3	10.205	8,9	14.535	7,9
Extremadura	2.571	0,8	1.318	1,1	1.253	0,6
Galícia	20.541	6,9	16.186	14,1	4.355	2,3
Com. de Madrid	73.597	24,8	18.755	16,4	54.842	30,1
Múrcia	8.801	2,9	3.702	3,2	5.099	2,8
Navarra	4.662	1,5	1.718	1,5	2.944	1,6
País Basc	14.729	4,9	7.232	6,3	7.497	4,1
La Rioja	1.699	0,5	497	0,4	1.202	0,6
Total	295.919	100,0	114.038	100,0	181.881	100,0

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la Seguretat Social, MTIN.

Gràfic VIII. Immigrants segons el sector actual d'activitat

Font: elaboració pròpia a partir de la «Encuesta Nacional de Inmigrantes» (ENI), INE.
 Nota: Espanya, 2007. Immigrants amb més de tres anys de residència

Taula XIV. Convenis col·lectius i jornada mitjana per branca d'activitat

Espanya, maig de 2009		
Branca d'activitat	Convenis	Jornada Mitjana hores/any
Llars que contracten personal domèstic	11	1.799,60
Activitats: diverses de serveis personals	60	1.785,43
Activitats associatives recreatives i culturals	368	1.720,98
Activitats de sanejament públic	451	1.657,03
Activitats :sanitàries i veterinària. Serveis socials	253	1.726,49
Educació	77	1.446,63
Admin. Pública. Defensa. SS. Org. extraterritorials	487	1.610,50
Altres activitats empresarials	362	1.779,47
Activ. informàtiques. Investigació. i desenvolupament	26	1.722,56
Immobiliàries. Lloguer de béns mobles	27	1.769,58
Institucions financeres i segurs	36	1.692,34
Activitats: annexes a transports. Comunicacions	240	1.729,88
T transport aeri i espacial	17	1.670,16
T transport marítim i fluvial	41	1.764,78
T transport terrestre	207	1.778,16
Hostaleria	110	1.795,89
Comerç al detall . Reparacions domèstiques	282	1.783,98
Comerç al major. Intermediaris del comerç	152	1.789,94
Venta i reparació. vehicles. Venta combustibles	71	1.755,50
Construcció	78	1.745,46
Producció. i distr. de electricitat,gas i aigua	176	1.693,20
Fabricació. de mobles. Altres manufac. Reciclatge	49	1.754,58
Fabricació d'altre material de transport	47	1.702,99
Fabricació d'automòbils i remols	92	1.708,22
Fabricació. instr. mèdics, precisió i similars	13	1.784,51
Fabricació .de maquinària i material elèctric	65	1.732,04
Fabricació. maq. ofic., material Informàtic i electrònic	16	1.715,07
Construcció maquinària i equip mecànic	79	1.723,08
Fabricació. productes metàl·lics excepte. maquinària. Metal·lúrgia	173	1.750,86
Fabricació. de productes minerals no metàl·lics	135	1.745,36
Fabricació. productes de pneumàtic i mat. plàstiques	53	1.704,99
Indústria química	71	1.748,78
Coqueries. Refineries. Tract. combustible. nuclears	12	1.692,43
Indústria del paper. Arts gràfiques. Edició	130	1.757,36
Indústria de la fusta i suro. Cistelleria	70	1.754,85
Indústria del cuir i del calçat	13	1.790,46
Indústria tèxtil i de la confecció	28	1.761,71
Indústria d'aliments, begudes i tabac	397	1.779,45
Extracció de minerals no energètics	39	1.750,70
Extracció de petroli, gas, urani i tori	10	1.698,29
Extracció i aglomeració de carbó	11	1.605,61
Pesca i aquicultura	12	1.776,14
Agricultura, ramaderia, caça i silvicultura	98	1.761,30

Font: MTIN.

Annexos capítol 6

Taula XV. Esquema de classes de J. H. Goldthorpe

De servei	I: Professionals, administratius i funcionaris d'alta graduació; directius de grans empreses industrials, grans propietaris.
	II: Professionals, administratius i funcionaris de baixa graduació; tècnics d'alta graduació; directius en petits negocis i empreses petites; supervisors de treballadors no manuals.
Intermèdies	III: Treballadors no manuals de treballs rutinaris –fonamentalment administratius- en l'administració i el comerç; treballadors ordinaris en serveis.
	IV: Petits propietaris i artesans autònoms
	V: Tècnics de baixa graduació, supervisors de treballadors manuals.
Treballadores	VI: Treballadors qualificats manuals.
	VII: Treballadors manuals semiqualicats i no qualificats.

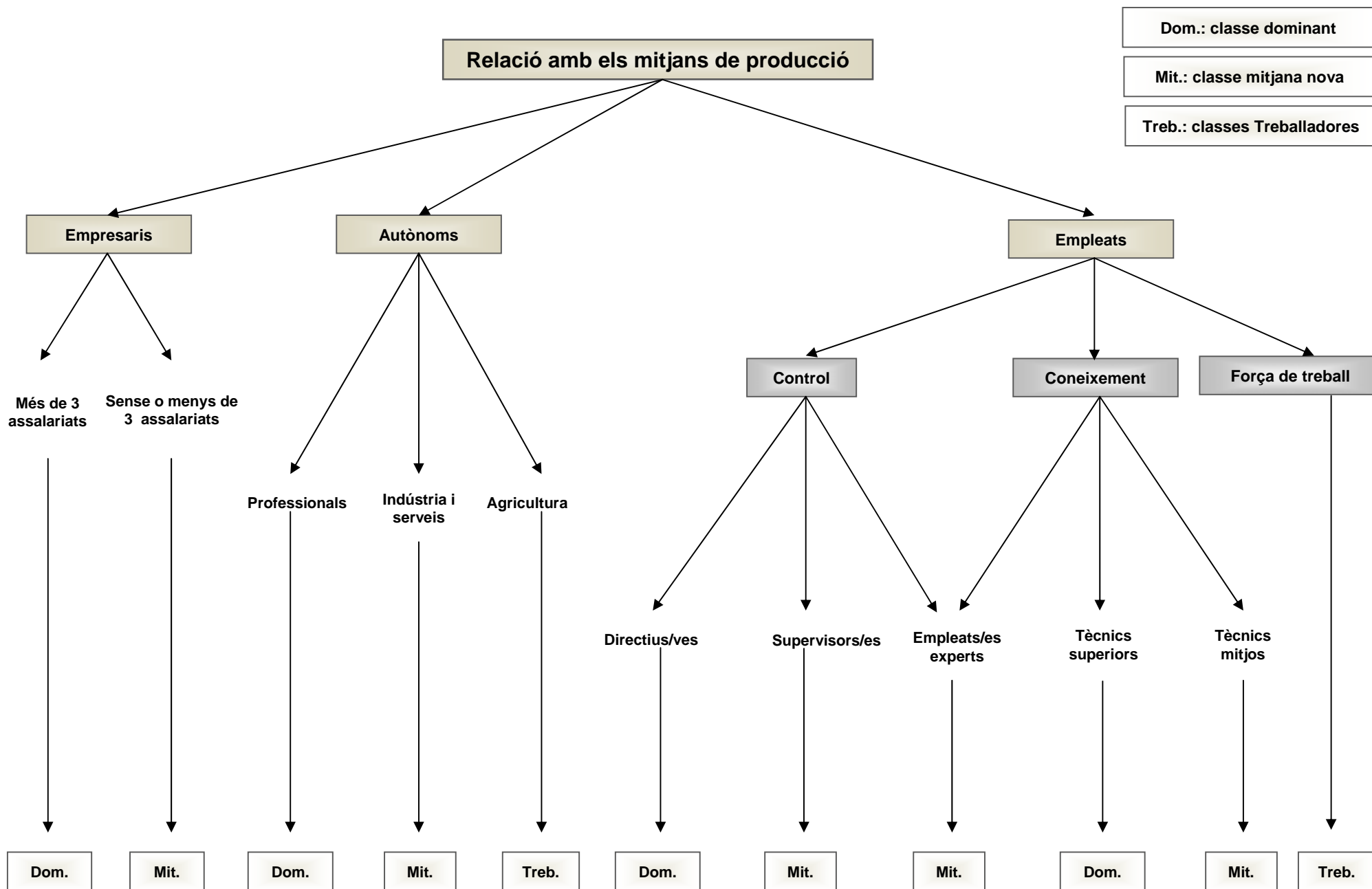
Font: J. H. Goldthorpe (1980).

Taula XVI. Esquema de classe d'E. O. Wright

	Propietaris de mitjans de producció		No propietaris (treballadors assalariats)			
Posseeixen suficient capital per contractar treballadors i no treballar	Burgèsia (1)	Directius experts (4)	Directius semititulats (7)	Directius no titulats (10)	+	Béns d'organització
Posseeixen suficient capital per contractar treballadors però han de treballar	Petits ocupadors (2)	Supervisors experts (5)	Supervisors semititulats (8)	Supervisors no titulats (11)	>0	
Posseeixen suficient capital per treballar autònomament, però per a contractar treballadors	Petita burgesia (3)	No directius experts (6)	Obrers semititulats (9)	Proletariat (12)	-	
		+	>0	-		Béns de qualificació/credencials

Font: E. O. Wright (1994).

Gràfic IX. Esquema de classe d'A. Romero

Taula XVII. Classificació ISCED-1997

«International Standard Classification of Education» 1997		
ISCED 0	0. Educació pre-primària	- Etapa inicial de la instrucció. Programes dissenyats principalment per introduir els nens molt petits a un entorn escolar, és a dir, per tendir un pont entre la llar i l'escola. - <i>P3-P4-P5.</i>
ISCED 1	1. Educació primària (1a etapa)	- Educació bàsica sòlida en lectura, escriptura i matemàtiques així com coneixements elementals en altres assignatures com història, geografia, ciències naturals, ciències socials, art i música. - <i>De 1r a 6è de bàsica.</i>
ISCED 2	2. Educació primària (2a etapa)	- Els continguts d'educació d'aquest cicle solen estar destinats a completar l'oferta d'educació bàsica que es va iniciar en el nivell 1. L'objectiu educatiu és establir les bases per a l'aprenentatge permanent i el desenvolupament humà. La plena aplicació de les competències bàsiques es produeix en aquest nivell que dura fins a la fi de l'escolarització obligatòria. - <i>1r ESO a 4t ESO.</i>
ISCED 3	3. Educació secundària	- Aquest nivell d'educació sol començar a la fi de temps complet l'educació obligatòria. Hi ha una major especialització en relació als nivells precedents. L'edat d'accés a aquest nivell sol ser de 15 a 16 anys. - <i>1r a 2n de Batxillerat.</i>
ISCED 4	4. Educació post-secundària (no terciària)	- Programes que uneixen el Batxillerat i l'educació post-secundària. Aquests programes poden, tenint en compte el seu contingut, no ser considerats com a programes d'educació terciària. Sovint no són molt més avançats que els de nivell 3 però serveixen per ampliar els coneixements dels participants que ja han completat un programa de nivell 3. - <i>FP grau mig o grau superior.</i>
ISCED 5	5. Primer cicle educació terciària	- Aquest nivell consta de programes terciaris de contingut educatiu més avançat que els nivells 3 i 4. L'entrada a aquests programes s'exigeix la finalització amb èxit del nivell 3 o una titulació similar de nivell 4. Aquests programes han de tenir una durada acumulada de dos anys com a mínim. - <i>Llicenciatura o grau.</i>
ISCED 6	6. Segon cicle educació terciària	- Aquest nivell està reservat per als programes d'ensenyament terciaris que condueixen a l'obtenció d'una qualificació de recerca avançada. Per tant, estan dedicats a estudis avançats i investigacions originals i no es basa en cursos només. En general exigeixen la presentació d'una tesi o tesina de qualitat publicable, fruit d'una investigació original i representi una contribució significativa al coneixement. - <i>Màster o Doctorat.</i>

Font: ISCED-1997.

Taula XVIII. Equivalència dels grups de l'ISCO-88 amb els nivells de l'ISCED-1997

1 Legislators, senior officials, and managers n/a	-
2 Professionals 4th	ISCED 5 i 6
3 Technicians and associate professionals 3rd	ISCED 5
4 Clerks 2nd	ISCED 2 i 3
5 Service workers and shop and market sales workers 2nd	ISCED 2 i 3
6 Skilled agricultural and fishery workers 2nd	ISCED 2 i 3
7 Craft and related trades workers 2nd	ISCED 2 i 3
8 Plant and machine operators and assemblers 2nd	ISCED 2 i 3
9 Elementary occupations 1st	ISCED 1
0 Armed forces n/a	-

Font: ILO: <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco88/publ2.htm>.

Annexos capítol 7

GUIÓ DE L'ENTREVISTA

PREÀMBUL:

- Presentació personal.
- Presentació del projecte de tesi i les seves finalitats de recerca ("contracte inicial").
- Explicació de la dinàmica de l'entrevista semi-estructurada.
- Pacte d'anonimat i confidencialitat.
- Forma d'enregistrament de l'entrevista (gravadora).

FITXA DE L'ENTREVISTA:

- Omplir la fitxa de l'entrevista per comprovar els elements d'adequació/inadequació del perfil de la persona entrevistada.

Bloc 1. Identitat de gènere i vincle TP/TR

- Com et definiries com a (nom de la persona entrevistada)?
- Em podries explicar un dia qualsevol de la teva vida quotidiana?
- Quina persona de la llar realitza les tasques domèstiques i de cura en relació a les criatures/persones grans dependents?
- Com combines el treball fora de casa amb el treball domèstic i de cura?
- Comparteixes el treball domèstic i familiar amb algú de la família? (parella, fills, avis/àvies, cunyada, altres familiars)
- Com vius haver de realitzar o delegar aquestes tasques?
- Acostumes a preocupar-te de les feines de la llar/criatures/persones dependents estan a la feina?
- A què destines les teves estones lliures? Tens temps d'oci? A què el dediques?
- Amb quines coses et sents realitzada, satisfeta personalment?
- En quina mesura creus que és important per a tu la teva professió?
- Si t'ho poguessis permetre econòmicament deixaries la feina?
- T'agradaria dedicar-te exclusivament a la llar i els fills/gent gran?
- Dediques part del teu temps lliure a la teva tasca professional?

Bloc 2. Divisió sexual del treball i socialització

- Et responsabilitzes de la cura de persones grans o criatures? Quantes? Perquè? En quina periodicitat?
- Et sents realitzada fent aquesta feina?

- Acostumes a demanar ajuda? A qui?
- Consideres que t'has de fer càrrec de la majoria de tasques domèstiques? Quines? Et costa compartir-les? Perquè?
- Apareixen disputes familiars en relació a la realització d'aquestes tasques? Sovint?
- Et genera angoixa, estrès, malestar la realització d'aquestes tasques?
- Com us organitzeu amb la teva parella les tasques de la llar i la cura dels fills/persones grans?
- Estàs contenta de com ho feu? Ho faries d'una altra manera? Com?
- T'havies plantejat abans d'anar viure amb la teva parella aquesta qüestió?
- Com te la imaginaves?
- Et va sorprendre l'actitud de la parella en anar a viure junts? En quin sentit? Cap a millor o cap a pitjor?
- Creus que has adoptat un rol similar/diferent al de la teva mare?
- Consideres que la teva parella realitza igual/més/menys volum de treball domèstic i de cura?
- Què opines de la forma com us distribuïu el treball domèstic i de cura entre tu i la teva parella? T'agradaria fer-ho d'alguna altre manera? Per què?
- Quines tasques fa cadascú?
- Com us distribuïeu a casa (infància) les tasques domèstiques i familiars?
- Col·laboraves de petita en les tasques de la llar? I de la cura de germans?
- Sobre qui requeia a casa aquest tipus de feines?
- El teu pare i la teva mare compartien aquestes tasques?
- Heu tingut mai a casa alguna treballadora domèstica? Per a quin tipus de tasques?
- Has notat una educació diferent entre tu i els teus germans en relació la realització de les tasques a casa?
- T'agradaria ser com la teva mare/àvia...en quin sentit? Perquè?
- Creus que abans aquestes qüestions estan més ben resoltes que ara?

Bloc 3. *Habitus* i imaginari del treball domèstic i de cura

- Com creus que s'ha d'organitzar a la llar el treball domèstic i familiar?
- Creus que hi ha d'haver un pacte deliberat o ha de ser un pacte espontani?
- Creus que tant homes com dones col·laboren per igual en l'execució d'aquest treball? Cal millorar en aquest aspecte?
- Creus que "cada sexe serveix per fer coses diferents"? (visió essencialista) o creus que és una qüestió educacional? "els dos podem fer igual de bé tot" (visió constructivista).
- Fins a quin punt creus que és veritat que el treball de l'home és portar diners a casa i el treball de la dona és tenir cura dels fills i la llar?
- Estaries d'acord o en desacord amb l'afirmació segons la qual les dones haurien d'estar a casa mentre els fills no tinguin l'edat mínima d'escolarització?
- Com t'agradaria ser cuidada en un futur si poguessis escollir? Residència, pis compartit, domicili, cura de familiars, cura professional, etc.?

- Creus que l'Estat proveeix suficients recursos en relació la cura de les persones dependents?
- Coneixes la "Llei de Dependència"?
- Coneixes els Serveis d'Atenció a Domicili?
- Quina seria una "situació ideal" per a tu en relació l'organització del treball domèstic i de la cura?

Bloc 4. Pràctica de la cura

- Assumiu entre la família tot el treball domèstic i cura fills/gent gran? Tu sola? Amb qui et recolzes?
- Externalitzes aquestes tasques al mercat? Quines?
- T'agradaria poder externalitzar més volum de feina a alguna persona remunerada?
- Utilitzes algun tipus de servei públic per a la cura de les criatures (llars d'infants) o per a la cura de persones grans dependents (llars d'avis, pisos compartits, centres de dia, etc.)?
- Et beneficies o t'has beneficiat d'algun tipus de política estatal/autonòmica/local en relació a la cura de persones? (permisos, beneficis fiscals, llicències, excedències, remuneració, etc.)?
- Creus que és una bona solució mercantilitzar el treball domèstic i de cura?
- Creus que la teva família t'ajuda poc/molt en relació a la provisió i gestió d'aquestes tasques?
- Tens familiars a prop amb qui pots comptar sempre o quasi sempre per a la cura de les criatures o la gent gran?

Bloc 5. Treball domèstic assalariat

- En cas de delegar, parcial o totalment, el treball domèstic i de cura, quines tasques concretes externalitzes?
- Estàs contenta amb la persona que et ve a casa a fer la neteja/cura criatures/gent gran? Perquè?
- Què valors d'aquesta persona?
- Creus que ho podria fer millor?
- Quina relació tens amb ella?
- Es queda a dormir?
- Quin horari laboral té?
- Té contracte?
- Com vas contactar amb aquesta persona?
- Qui va decidir la nòmina?
- Com veu arribar a la decisió d'agafar una persona externa? Va ser un pacte amb la parella? Ho vas decidir autònomament?
- Quines tasques desenvolupa aquesta persona?

- Està formada/qualificada per fer-ho? (títol professional)
- Com veu decidir dir el preu/hora?
- Qui gestiona, dirigeix, organitza les tasques de la treballadora domèstica?
- Consideres que tens molts feina de gestió del TDA?
- Creus que aquesta feina està suficientment valorada al mercat?
- Quines diries que són les avantatges/inconvenients de disposar de servei domèstic?
- Si poguessis en tindries més? Treballadora externa, interna? Perquè?
- Quins problemes creus que et comportaria quedar-te sense TDA?
- Quin va ser el moment clau de la teva vida en que vas decidir remunerar algú per les tasques de la llar i de cura fills/gent gran?
- Fins a quin punt tenir treball domèstic assalariat t'has permès disposar de més temps personal?
- D'on és la treballadora domèstica? País de procedència?
- Tens preferències segons l'origen o creus que no és important? Perquè?
- Quan fa que tens la mateixa treballadora domèstica?
- Quantes treballadores has tingut?
- Amb quin periodicitat has canviat? Perquè?

Taula XIX. Dedicació al TR, TDC i CTT segons sexe i sector d'activitat

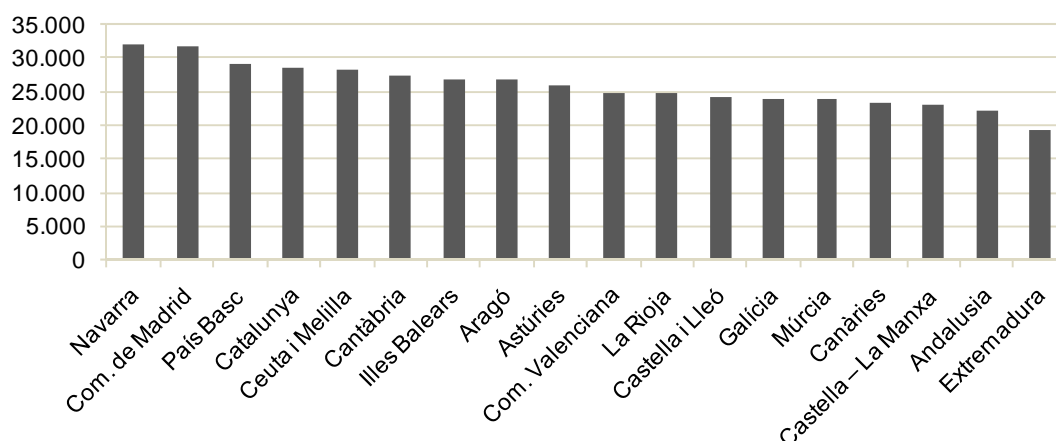
Sector d'activitat	Espanya, hores i minuts		
	Treball remunerat	Treball domèstic i de cura	Càrrega total de treball
Direcció d'empreses i de l'Administració Pública	7:57	3:39	11:36
Tècnics i professionals científics i intel·lectuals	6:56	3:31	10:27
Tècnics i professionals de suport	7:05	3:23	10:28
Ocupadors de tipus administratiu	6:58	3:36	10:34
Treb. serveis restauració personals/de protecció; comerç	7:09	3:28	10:37
Treballadors qualificats en l'agricultura i pesca	6:02	5:17	11:19
Artesans/treb. qual. manufactura/construcció/mineria	7:33	3:54	11:27
Operadors d'instal·lacions i maquinària; muntadors	8:06	3:46	11:52
Treballadors no qualificats	6:09	4:29	10:38
Forces Armades	6:46	1:43	8:29

Font: elaboració pròpia a partir de l'ETT (2002-2003), INE.

TRAJECTÒRIES SOCIALS DE CLASSE DE LES PERSONES ENTREVISTADES ("E")

"E"	Classe socioeconòmica						Mobilitat ocupacional			Nivell d'estudis (ISCED 1997)			Mobilitat educativa			Posició final de classe d'E
	Classe d'origen E	Classe d'origen P	Classe adscrita E	Classe adscrita P	Classe combinada	Classe mediada	Des	=	Asc	Pares	Ella	Ell	Des	=	Asc	
Treballadora No ocupades	E1	Treballadora	Treballadora		Treballadora	Treballadora				1	3	3				CT: procedència CT
	E2	Treballadora	Treballadora		Treballadora	Treballadora				1	3	1				CT: procedència CT
	E3	Treballadora	Treballadora		Treballadora	Treballadora				0	0	1				CT: procedència CT
	E4	Treballadora	Treballadora		Treballadora	Treballadora				0	1	2				CT: procedència CT
Treballadora Ocupades	E5	Treballadora	∅	Treballadora	Treballadora	Treballadora				1	2	3				CT: procedència CT
	E6	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora				1	1	3				CT: procedència CT
	E7	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora				0	1	1				CT: procedència CT
	E8	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora	Treballadora				0	1	1				CT: procedència CT
Mitjana Nova Ocupades	E9	Treballadora	∅	Mitjana nova	Mitjana nova	Mitjana nova				2	4	4				CMN: procedència CT
	E10	Treballadora	Treballadora	Mitjana nova	Mitjana nova	Mitjana nova				3	4 (+2)	4				CMN: procedència CT
	E11	Mitjana nova	Treballadora	Mitjana nova	Mitjana nova	Mitjana nova				2	2	3				CMN: procedència CMN
	E12	Treballadora	Treballadora	Mitjana nova	Mitjana nova	Mitjana nova				1	4	3				CMN: procedència CT
Mitjana Vella Ocupades	E13	Mitjana vella	Mitjana vella	Mitjana vella	Mitjana vella	Mitjana vella				∅	4	∅			∅	CMV: procedència CMV
	E14	Mitjana nova	Mitjana vella	Mitjana nova	Mitjana vella	Mitjana vella				4	4	4				CMV: procedència CMN
	E15	Propietària	Mitjana vella	Mitjana nova	Mitjana vella	Mitjana vella				4	5	2				CMV: procedència CP
	E16	Treballadora	Treballadora	Mitjana vella	Mitjana vella	Mitjana vella				1	2	2				CMV: procedència CT
	E17	Propietària	Treballadora	Mitjana nova	Mitjana vella	Mitjana vella				1	4	1				CMV: procedència CP
Propietària Ocupades	E18	Mitjana vella	Propietària	Mitjana nova	Propietària	Propietària				6	3	3				CP: procedència CMV
	E19	Mitjana vella	∅	Propietària	Mitjana nova	Propietària				∅	5	4				CP: procedència CMV
	E20	Propietària	Propietària	Mitjana nova	Propietària	Propietària				4	5 (+2)	5				CP: procedència CP
	E21	Mitjana nova	Propietària	Mitjana nova	Propietària	Propietària				∅	4	4				CP: procedència CMN
Propietària No ocupades	E22	Mitjana vella	Propietària		Propietària					1	2	5				CP: procedència CMV
	E23	Treballadora	Mitjana vella		Mitjana vella					1	2	4 (+1)				CMV: procedència CT
	E24	Mitjana vella	∅		Propietària					1	5	4				CP: procedència CMV
	E25	Mitjana vella	Propietària		Propietària					4	4 (+2)	6				CP: procedència CMV

Font: Elaboració pròpia a partir de les fitxes de les entrevistes.
 Nota: ∅ = No disponible. (+1) o (+2) = + un màster o + dos màsters.

Gràfic X. Renda mitjana per llar i comunitat autònomes

Font: elaboració pròpia a partir de la «Encuesta de Condiciones de Vida-2008», INE.
Nota: Espanya, 2007. Dades en euros.

Taula XX. Dones ocupades segons el tipus de servei de cura utilitzat per CCAA

Espanya, 2n trimestre de 2005

(%)	Serveis especialitzats	El cònjuge	Familiars, amics i veïns	No utilitza assistència	No sap
Total Espanya	27,0	11,7	26,09	34,4	0,74
Andalusia	20,3	12,8	27,8	38,3	0,6
Aragó	30,	11,1	24,2	33,7	0,7
Astúries	21,8	6,6	35,7	35,7	..
Illes Balears	24,0	17,1	25,9	29,0	3,8
Canàries	19,1	14,9	24,1	41,2	0,5
Cantàbria	25,3	19,6	25,2	28,5	1,2
Castella i Lleó	27,8	12,3	20,6	37,5	1,6
Castella - La Manxa	24,6	8,2	23,7	42,3	1,0
Catalunya	31,2	13,6	23,9	30,6	0,5
Comunitat Valenciana	26,0	8,8	28,6	35,7	0,6
Extremadura	18,6	13,7	27,9	39,1	0,5
Galícia	17,8	11,2	37,1	33,6	0,1
Comunitat de Madrid	35,9	10,4	24,3	28,3	1,0
Múrcia	28,3	8,9	28,1	34,6	..
Navarra	29,5	8,1	21,0	41,1	..
País Basc	32,9	8,5	22,1	36,2	0,2
La Rioja	22,5	16,9	26,3	34,2	..
Ceuta	11,6	15,5	39,6	30,2	2,9
Melilla	22,0	18,4	21,5	37,9	..

Font: Elaboració pròpia a partir del «Mòdul de Conciliació de la Vida Laboral i Familiar-2005» de l'EPA, INE.

Nota: dones ocupades entre 16 i 64 anys amb almenys un fill menor de 14 anys. Percentatges sobre el total de cada comunitat autònoma.

Taula XXI. IGD total i parcial dels municipis catalans de més de 50.000 habitants

Catalunya, 2009

Municipis	0-14 anys (valor absolut)	15-64 anys (valor absolut)	65 o més (valor absolut)	IGD persones menors (%)	IGD persones grans (%)	IGD total (%)
Barcelona	192.290	1.097.991	331.256	17,5	30,2	47,7
Badalona	32665	154114	32768	21,2	21,3	42,5
Castelldefels	10537	44810	6733	23,5	15,0	38,5
Cerdanyola del Valles	9.020	42.223	7.504	21,4	17,8	39,1
Cornellà de Llobregat	12.687	58.785	15.047	21,6	25,6	47,2
Esplugues de Llobregat	6.366	32.500	7.996	19,6	24,6	44,2
Gavà	7.480	32.129	6.385	23,3	19,9	43,2
Granollers	9.198	42.877	8.583	21,5	20,0	41,5
Hospitalet de Llobregat	33.230	176.708	47.100	18,8	26,7	45,5
Manresa	11.350	51.071	14.137	22,2	27,7	49,9
Mataró	19.028	84.772	17.922	22,4	21,1	43,6
Mollet del Vallès	8.757	37.325	6.402	23,5	17,2	40,6
El Prat de Llobregat	9.255	44.850	9.313	20,6	20,8	41,4
Rubí	12.195	51.980	8.812	23,5	17,0	40,4
Sabadell	31.862	140.540	34.091	22,7	24,3	46,9
Sant Boi de Llobregat	12.439	57.609	12.380	21,6	21,5	43,1
Sant Cugat del Vallès	16.936	54.205	8.112	31,2	15,0	46,2
Sant Feliu de Llobregat	6.975	29.902	6.042	23,3	20,2	43,5
Santa Coloma de Gramanet	16.752	83.551	19.414	20,1	23,2	43,3
Terrassa	34.876	145.294	30.771	24,0	21,2	45,2
Viladecans	10.834	44.794	7.861	24,2	17,5	41,7
Vilanova i la Geltrú	10.213	45.297	10.380	22,5	22,9	45,5

Font: elaboració pròpia a partir del Padró Municipal d'habitants de l'any 2009, IDESCAT.

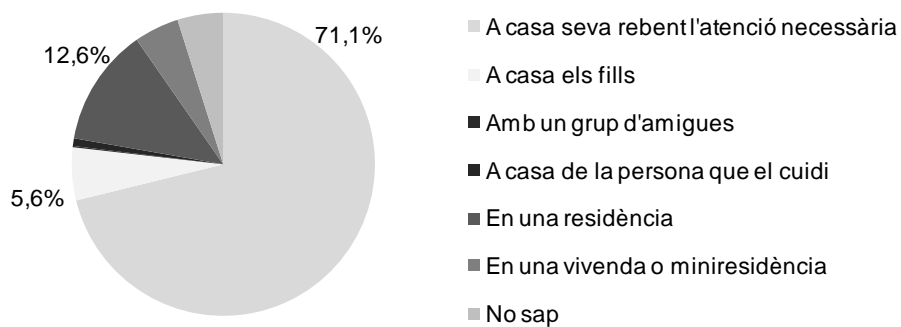
Taula XXII. Entrevistes segons la ciutat i barri de procedència

Municipis RMB	Barris	Classe socioeconòmica
Barcelona (7)	Nou Barris	<i>Mestressa de casa (CT)</i>
	Poble Nou	<i>Classe mitjana nova</i>
	Poble Nou	<i>Classe mitjana nova</i>
	Sarrià/Sant Gervasi	<i>Classe propietària</i>
	Pedralbes	<i>Senyora de la casa (CP)</i>
	Sarrià/Sant Gervasi	<i>Senyora de la casa (CP)</i>
	Sarrià/Sant Gervasi	<i>Classe Mitjana Vella (CP)</i>
Sant Cugat del Vallès (11)	Volpelleres	<i>Classe treballadora</i>
	Mira-sol	<i>Classe treballadora</i>
	Mira-sol	<i>Classe mitjana nova</i>
	Sant Francesc	<i>Classe mitjana nova</i>
	Can Matas	<i>Classe mitjana vella</i>
	Zona Golf	<i>Classe mitjana vella</i>
	Sant Francesc	<i>Classe mitjana vella</i>
	La Floresta	<i>Classe propietària</i>
	Zona Golf	<i>Classe propietària</i>
	Zona Golf	<i>Classe propietària</i>
	Zona Golf	<i>Classe Mitjana Vella</i>
Sabadell (1)	Ca n'Oriac	<i>Mestressa de casa (CT)</i>
Terrassa (1)	Ca n'Anglada	<i>Mestressa de casa (CT)</i>
Rubí (2)	Can Rosés	<i>Classe treballadora</i>
	La Serreta	<i>Mestressa de casa (CT)</i>
Cerdanyola del Vallès (1)		<i>Classe treballadora</i>
Premià de Dalt (1)		<i>Senyora de la casa (CP)</i>
Tiana (1)		<i>Classe mitjana vella</i>

Font: elaboració pròpia.

Annexos capítol 9

Gràfic XI. Lloc de preferència per ser cuidat o cuidada

Font: *Font:* Elaboració pròpia a partir de les microdades de la «Encuesta Apoyo Informal - 2003», IMSERSO.

Nota: resposta a la pregunta: «¿Si cuando Vd. sea muy mayor necesitase que otra persona le cuidara permanentemente ¿dónde le gustaría vivir y recibir los cuidados?»

Fitxes entrevistes

Fitxa de codificació de l'entrevista

Codificació dinàmica entrevista	
...	Punts suspensius
@@@	riure
()	Pausa curta
-----	Silenci (pausa llarga)
****	no s'entén
/:	Tallar a una persona
&	Trepitjar (parlar dos o més alhora)
#	Canvi de fil de la frase
Codificació actors participants en l'entrevista	
P:	Persona entrevistadora
[E(1,2,3,4...= codi graella]	Persona entrevistada (veure ordre numèric graella)
<i>Lletra cursiva</i>	Discurs de l'entrevistadora
«Lletra no cursiva»	Discurs de la persona entrevistada
Codificació persones citades durant l'entrevista	
Nucli familiar actual (parella i fills)	
P	Parella, company o marit actual
PX	Parella anterior
F1	Primer fill
F2	Segon fill
F3	Tercer fill
F4	Quart fill
F1a	Primera filla
F2a	Segona filla
F3a	Tercera filla
F4a	Quarta filla
FT	Fillastre (home)
FTa	Fillastre (dona)
Nucli familiar infància (pares i germans)	
GG	Germà gran
GGa	Germana gran
GP	Germà petit
GPa	Germana petita

Entrevista 1

Codi	E1=MC:CT:FM		
Data	13/07/2009	Durada	1:02:13h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Miriam	Contacte	Dona conegut
Contextualització			
<p>L'entrevista es realitza al domicili particular de E1, que es troba situat en una urbanització "Canet de Fals" a uns set quilòmetres de Manresa. És una urbanització de prop de mil habitants que va emergir a partir dels treballadors de la fàbrica Pirelli de Sant Joan de Vilatorrada. E1 actualment està a l'atur, després de ser acomiadada en un pla de regulació de l'empresa on treballava com a administrativa. Tot just després de ser acomiadada es queda embarassada i decideix aprofitar la situació d'atur per viure la maternitat de la seva primera criatura. Ara, la criatura ja té nou mesos i E1 continua sense treballar i dedicant-se a ella.</p> <p>E1 rep a l'entrevistadora amb la nena en braços. E1 va vestida amb un xandall curt, que li arriba per l'alçada dels genolls. A la part de dalt du una samarreta gris d'estar per casa i als peus, unes sabatilles velles. Porta els cabells recollits de forma improvisada.</p> <p>L'entrevista es realitza amb certa tranquil·litat que de tant en tant es veu interrompuda pels plors de la criatura. E1 està tota l'entrevista de peu gronxant a la criatura, un fet que fa que incomoda una mica a l'entrevistadora pel fet que E1 no està del tot relaxada i plenament concentrada en les preguntes, sinó que està desdoblada entre l'atenció que li demana la criatura i el desenvolupament de l'entrevista. Tot plegat fa que l'entrevista sigui relativament curta perquè al cap d'una hora la nena arrenca en plors descontrolats i es decideix posar fi a l'entrevista.</p> <p>L'entrevista es realitza a la terrassa de la casa. Una casa de tota de fusta molt petita però amb un jardí molt gran tot i que una mica descuidat. També hi ha una piscina de plàstic petita.</p>			

Fitxa entrevista 1

Dades personals

Edat	41 anys	Naixement	25/06/1968
Germans/es	GG1a - GG2a - GG3 - E1		
Estat civil	Casada pel civil		
Descendència	F1a: 9 mesos		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E1 i P	E1	Auxiliar administrativa			
		Parella	Torero indústria tèxtil. També ha sigut comercial			
	Família Origen E1	Pare	Miner			
		Mare	Línia de producció de la indústria tèxtil			
	Família Origen P	Pare	Peó d'una multinacional de pneumàtics			
		Mare	Cuinera d'una llar d'avis			
Patrimoni	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Canet de Fals - Fonellosa	m²	45		
	Prèvia amb P	Manresa i St. Joan de Vilatorrada				
	Infància	St. Vicenç de Castellet				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E1			Tècnic esp. administratiu		
	Parella			Tècnic esp. administratiu		
	Pare E1					
	Mare E1					
	Altra formació	No				
	Capital cultural objectivat	La casa és molt senzilla i austera. No hi ha res distintiu des dle punt de vista del capital cultural.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproductió	Mestressa de casa			
	Assalariada			
	Professional/directiva			
	Senyora de la casa			
Gestió de la cura	Gestió familiar			
	Gestió mercantil (TDA)			
	Gestió institucionalitzada			
	Gestió mixta			
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna	
			Externa	
	No			
Trajectòria ocupadora				

Entrevista 2

Codi	E2=MC:CT:FM		
Data	11/01/2010	Durada	1:50:15h.
Lloc	Casa de cultura. St. Cugat	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Susana	Contacte	Classe de patronatge
Contextualització			
<p>E2 és una dona de Rubí que ha viscut la seva infància a Sant Cugat. Els seus pares són extremenys i van immigrar a Catalunya abans que ella nasqués. Ve d'una família composta per quatre germanes, una mare que ha treballat sempre llargues jornades laborals i un pare que de jove li van diagnosticar una malaltia mental greu que no li ha permès treballar d'una forma constant. Donada la situació a casa, la mare ha treballat matí i tarda per poder aportar una quantitat d'ingressos a casa que si aproximés a dos sous.</p> <p>Les filles han col·laborat en totes les feines domèstiques de casa des de ben petites, ja que la seva mare no hi era mai. En aquest sentit, sembla que la forta socialització en l'àmbit domèstic de E2 ha facilitat que aquesta naturalitzés la seva condició de "dona-mestressa de casa". Malgrat que ella s'encarrega de pràcticament totes les tasques de la llar i plenament de la cura dels fills, fins fa poc ha treballat sempre en una fàbrica de televisors de Sant Cugat amb jornada reduïda. Abans de tenir la jornada reduïda, E2 treballava la jornada completa però a partir de la primera maternitat ja va decidir acollir-se a la jornada reduïda que oferia l'empresa. Per tal de poder compatibilitzar la seva feina amb la cura dels fills, E2 va decidir portar el fill gran a una escola de Sant Cugat i així poder gaudir de l'ajuda de la seva mare. D'altra banda, els seu marit sempre ha treballat a Sant Cugat en un bar.</p> <p>E2 i la seva parella representen la família arquetípica del patró «male-breadwinner», en que l'home dedica quasi el 100% del seu temps al treball remunerat i ella, ara perquè està a l'atur, està plenament dedicada al món reproductiu, de la llar i la cura familiar. Té plenament assumit el seu rol reproductiu a la pràctica, tot i que a nivell discursiu sí que afirma la positivitat que pot aportar el repartiment de tasques dins de la parella.</p> <p>Cal destacar que E2 també ve d'una mare que ha tirat endavant sola la família i que, amés a més, ha estat maltractada per violència de gènere. El pare mai s'ha ocupat ni de portar diners a casa ni de la casa, amb la qual cosa, E2 ha viscut un model de família amb certes anomalies respecte al model tradicional que acostuma a prevaldre en la classe treballadora.</p>			

Fitxa entrevista 2

Dades personals

Edat	37 anys	Naixement	23/07/1972
Germans/es	GGa1 - E2 - GPa3		
Estat civil	Soltera		
Descendència	F1: 6 anys		
	F2a: 2 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	nèts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E2 i P	E2	Atur. Abans havia estat sempre en una línia de producció de televisors			
		Parella	Cambrer. Abans a la indústria fent plecs de faldilles			
	Família Origen E2	Pare	Havia treballat poc (netejanter catifes, feines manuals a casa). Contínues baixes per depressió			
		Mare	Treballadora neteja i cuinera d'una escola de primària i secundària			
	Família Origen P	Pare	Cambrer d'un hotel			
		Mare	Treballadora neteja d'una clínica			
Patrimoni	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Rubí	m ²	65		
	Prèvia amb P	Sabadell				
	Infància	Sant Cugat del Vallès				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E2			Administratiu		
	Parella				Fins a 1r BUP	
	Pare E2					
	Mare E2					
	Altra formació	Des que està a l'atur E2 està fent un curs de patronatge i confecció i dos cursos d'informàtica bàsica				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		
No			
Trajectòria ocupadora			

Entrevista 3

Codi	E3=MC:CT:PAD		
Data	14/07/2009	Durada	1:26:33h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Lourdes	Contacte	Germana coneguda
Contextualització			
<p>E3 viu en un barri típicament obrer de la ciutat de Terrassa. Forma part de l'onada migratòria d'andalusos dels anys seixanta. Actualment viu amb el seu marit, paleta i a punt de jubilar-se i el seu fill de 27 anys. La seva filla està casada i té un fill, del qual E3 se'n cuida diàriament des que va néixer. A banda del nét, també va ser cuidador del seu pare durant un temps, el qual actualment es troba en una residència de Terrassa. El pare té 90 anys i té Alzheimer.</p> <p>E3 viu en un cinquè pis d'un bloc de pisos que per fora estan força deteriorats. El pis però de E3 està impecable per dins, es veu molt net i cuidat i fa molt bona olor. Està ordenat i decorat amb diversos rams de flors i quadres petits a les parets. La cuina és nova i ha estat construïda pel seu propi marit.</p> <p>E3 em rep vestida típicament de "mestressa de casa", amb una bata estampada ratlletes fines blanques i blaves sense botons, a l'estil camisoló. A dalt, a l'escot hi té brodats uns retalls de roba en forma de fruites. Porta les sabatilles d'anar per casa. E3 porta el cabell molt ben arreglat i llueix una pell fina i ben cuidada. És molt riallera i es mostra molt sorpresa de les preguntes que li faig, tal com si les considerés una obvietat, qüestions de poca rellevància. S'ho passa bé durant l'entrevista, tot i que es mostra una mica vergonyosa.</p>			

Fitxa entrevista 3

Dades personals

Edat	60 anys	Naixement	1948
Germans/es	GGa1 - E2 - GP3 - GP4a - GP5 - GP6		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a:39 anys		
	F2: 32 anys (no està independitzat)		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Pare de 90 anys
	néts		Fill de F2a de 9 anys
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E3 i P	E3	Mestressa de casa des de fa cinc anys. Havia treballat en la línia de producció d'una empresa tèxtil i sobretot fent mostraris de llanes a domicili durant dinou anys.			
		Parella	Obrer de la construcció			
	Família Origen E3	Pare	Pagès			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Pagès			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	No en té					
Zona de residència	Actual	Terrassa	m²	60		
	Prèvia amb P	Terrassa				
	Infància	Sevilla				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E3	No acabada				
	Parella					
	Pare E3	Sense estudis				
	Mare E3	Sense estudis				
	Altra formació	No				
	Capital cultural objectivat	No				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		
No			
Trajectòria ocupadora			

Entrevista 4

Codi	E4=MC:CT:PAD		
Data	17/09/2009	Durada	1:31:08h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Antonia	Contacte	Companya feina

Contextualització

E4 és una dona d'uns seixanta anys que viu al barri de la Prosperitat de Nou Barris. És una dona que ha estat tota la vida, des de que es va casar, cuidant de gent gran, a part de les seves dues filles petites. En un primer moment, es va ocupar dels seus dos sogres, però sobretot de la sogra. I en segon lloc, es va fer càrrec dels seus dos pares, l'últim dels quals va morir, en el dia de l'entrevista, aproximadament feia un any.

E4 mai ha viscut sense gent gran de qui haver de cuidar. Des que es casa amb el seu marit actual, els sogres van a viure amb ells. La sogra la va ajudar amb les dues criatures però no tardà a emmalaltir. En aquest sentit, E4 s'ha passat tota la vida cuidant de persones grans i tot i que té una actitud conformista, al llarg de l'entrevista es pot entreveure com hi ha moments que posa de manifest el seu malestar per haver perdut molts anys de la seva vida sacrificant-se pels altres.

El pis d'E4 és d'uns setanta metres quadrats amb tres habitacions on sempre han estat ocupades, una per les nenes, una per ella i el seu marit i la darrera primer pels seus sogres i després pels seus pares que van venir del poble quan van començar a tenir problemes de salut. Fins i tot hi ha hagut moments que ha tingut a casa quatre persones grans, dos amb dependència, a casa, les quals s'han hagut d'allotjar al menjador per manca d'habitacions lliures.

La casa d'E4 és molt austera, amb bastants quadres, fotos familiars i flors. Destaca una gran quantitat de pel·lícules que no es correspon amb la baixa quantitat de llibres. És un pis antic. Al principi de l'entrevista, costa una mica que E4 s'expressi i es mostri oberta. Bàsicament se li fa molt difícil expressar aquelles coses que per ella han estat dures. És una persona alegre i que segons explica sempre ha estat molt activa. Ara mateix es troba en un moment en que ha de refer la seva vida després de quasi bé tota una vida dedicant-se a la cura dels altres. Ella mateixa diu que al principi sentia un buit interior i la sensació de no saber què fer amb el temps però ràpidament ja ha trobat entreteniments i activitats d'oci per fer. De fet, està molt contenta del seu barri i té un fort sentit de la comunitat, de l'ajuda veïnal i de la vida associativa.

E4 mostra una gran preocupació per com serà tractada per les seves filles en el seu procés d'envelliment, ja que sap que les seves filles segurament no la podran tenir a casa i E4 té un gran rebuig per les residències, les quals associa amb l'abandó dels familiars i el menyspreu.

Alta divisió sexual del treball entre ella i el seu marit. Model «male-breadwinner» tot i que ella sempre ha treballat unes horetes al dia com a treballadora domèstica en diverses famílies d'una mateixa escala de veïns del seu barri.

Fitxa entrevista 4

Dades personals

Edat	58 anys	Naixement	27/01/1951
Germans/es	Filla única		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 35 anys		
	f2a: 31 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Pare, mare i els dos sogres
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E4 i P	E4	Ara no treballa. Treballadora neteja domicilis (poques hores)			
		Parella	Lectura de comptadors de Gas Natural. Abans estava en l'apartat de colorants d'una empresa tèxtil			
	Família Origen E4	Pare	Assalariat agrícola			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Vigilant d'una fàbrica de papers pintats			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	No en té					
Zona de residència	Actual	Nou Barris - Barcelona	m ²	75		
	Prèvia amb P	Esplugues de Llobregat				
	Infància	Herrera de Alcántara (Cáceres)				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E4					
	Parella		Mecànica			
	Pare E4	Sense estudis				
	Mare E4	Sense estudis				
	Altra formació	No				
	Capital cultural objectivat	No				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		
No			
Trajectòria ocupadora			

Entrevista 5

Codi	E5=O:CT:FM		
Data	27/03/2009	Durada	1:05:36h.
Lloc	Claustre del monestir	Transcripció	Ester Checa
Pseudònim	Cristina	Contacte	Companya feina amiga

Contextualització

L'entrevista amb E5 es realitza en el lloc de treball, un divendres a la tarda. E5 demana fer-ho en aquesta hora i lloc perquè el divendres acostuma a tenir menys feina. E5 forma part del personal de neteja d'una gran multinacional i treballa netejant les diferents estances d'un museu.

L'entrevista es realitza al claustre del monestir, a l'aire lliure però en un ambient de silenci i tranquil·litat. E5 és una mica tímida i introvertida i li costa una mica deixar-se anar. Val a dir que es troba en una situació crítica en quan a la seva relació sentimental. S'està plantejant el divorci i moltes de les qüestions de tipus familiar que sorgeixen en preguntes de l'entrevista les orienta al conflicte de parella, en termes sentimentals i no tant de distribució de càrregues de treball.

E5 té càrregues familiars de la pròpia relació actual, una filla de sis anys, però en períodes previs, també s'havia fet càrrec de la filla petita de la seva parella d'un anterior matrimoni.

Fitxa entrevista 5

Dades personals

Edat	36 anys	Naixement	1973
Germans/es	GGa1 - E5 - GP3		
Estat civil	Soltera		
Descendència	F1a:13 anys (fillastre)		
	F2a: 6 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E5 i P	E5	Treballadora de la neteja d'un museu als matins i al migdia monitora de menjador d'una escola. Però ha treballat de moltes feines diferents: cambrera, secretària, cadena de muntatge en una fàbrica...etc.			
		Parella	Policia municipal. Funcionari			
	Família Origen E5	Pare	Peó d'una fàbrica de material electrònic als matins i a la tarda de jardiner			
		Mare	Treballadora de la neteja			
	Família Origen P	Pare				
		Mare				
Patrimoni						
Zona de residència	Actual	Rubí	m²	65		
	Prèvia amb P	Rubí				
	Infància	Rubí				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E5		Auxiliar administratiu			
	Parella			Electrònica		
	Pare E5					
	Mare E5					
	Altra formació	E5 està fent les proves d'accés a l'Escola d'Adults de Rubí per poder fer el grau superior d'educació infantil				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria			

Entrevista 6

Codi	E6=O:CT:FM		
Data	16/07/2009	Durada	1:02:18h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Ester Checa
Pseudònim	Isabel	Contacte	Mare nen esplai
Contextualització			
<p>E6 és una dona que ronda els quaranta anys. Només aparcar el cotxe al carrer ja em saluda des de la finestra i dona la impressió que m'estava esperant. Només arribar, m'ensenya tot el pis, el qual fa poc que hi viuen amb la seva família. És un pis de protecció oficial de les afores de Sant Cugat d'aproximadament uns 90m². E6 està molt emocionada amb el seu pis, ja que abans, m'explica, vivien en un pis molt petit.</p> <p>E6 té dos fills, un dels qual és menor de 12 anys, el qual baixa al jardí comunitari a jugar mentre li faig l'entrevista a E6. L'entrevista es realitza al menjador de casa seva, al sofà. És una entrevista curta perquè E6 no té un discurs massa reflexiu sobre el rol que ha jugat dins la parella com a mare i dona treballadora. La majoria de coses les considera evidències, coses que no li inciten masses contradiccions internes. Per ella, l'organització i distribució de papers que han establert amb el seu marit és totalment lògica i espontània i poc criticable, ja que "se n'han en sortir prou bé". Emergeix fàcilment el discurs de fer de la necessitat virtut.</p> <p>E6 es troba actualment en una situació de baixa per estrès laboral. Treballa en una oficina de teleoperadora on gestiona problemes que puguin tenir el personal de la banca per la qual treballa. El treball que ha tingut durant més anys, però, és el de modista a domicili, un treball que segons ella, sempre li ha permès dedicar-se plenament als seus fills, però que en critica la soledat que comporta.</p>			

Fitxa entrevista 6

Dades personals

Edat	43 anys	Naixement	12/09/1965
Germans/es	GGa1 - E6 - GPa3		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 18 anys		
	F2: 9 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E6 i P	E6	Agent "call-center" d'una entitat bancària			
		Parella	Missatger d'una gran empresa de correu urgent			
	Família Origen E6	Pare	Encarregat magatzem			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Fresador			
		Mare	Filadora			
Patrimoni						
Zona de residència	Actual	Volpalleres - St. Cugat del Vallès	m ²	90. Pis de protecció oficial		
	Prèvia amb P	Roquetes - St. Cugat del Vallès				
	Infància	Gran via i Sant Andreu - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E6					
	Parella			Electrònica		
	Pare E6					
	Mare E6					
	Altra formació	E6 després de l'EGB va fer un curs de modista				
	Capital cultural objectivat	No s'observen llibres ni cap tipus d'element que indiqui volum de capital cultural.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		
No			
Trajectòria ocupadora			

Entrevista 7

Codi	E7=O:CT:PAD		
Data	18/02/2009	Durada	2:58:00h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Claudia	Contacte	Mare amiga

Contextualització

L'E7 és una persona molt familiar i pròxima, d'"estar per casa". És una persona immigrada d'un poble de León, a l'edat de 16 anys. Va venir a Barcelona sola a "servir" a diverses cases de la zona alta de Barcelona, una feina que va realitzar fins que començà a treballar en residències i més endavant es consolidà com a treballadora familiar de l'ajuntament d'Hospitalet. Aquesta última feina la realitza des de fa quasi trenta anys. E7 és una persona entranyable i generosa, ja que s'entrega des del primer moment a parlar i fa grans esforços per fer explícits el màxim de detalls. Es nota que no està acostumada a ser la protagonista, ja que se li fa estrany que algú pugui estar interessat en saber de la seva història i en molts moments li sembla que ella no té res interessant sa explicar. Es mostra profundament agraïda en acabar l'entrevista.

En arribar al domicili de E7, es troben a la casa el marit i la filla mitjana (no viu a la llar però ha vingut a dinar). E7 no se'n recorda que havíem quedat per l'entrevista però com que ella sempre està a casa totes les tardes, no li representa cap inconvenient fer-la. Jo insisteixo en canviar la data però ella prefereix fer-la aquella mateixa tarda. Abans de l'entrevista m'ofereix de menjar i veure i m'ensenya les delícies culinàries que està aprenent en un curs de cuina que ha iniciat darrerament (mantega, pastissos, flams...). L'entrevista es du a terme a la cuina de la casa, mentre que la resta de membres de la llar es troben al menjador o al jardí (marit i filla). Fem l'entrevista a la tauleta de fusta central de la cuina, que està coberta per un mantell de flors. Seiem una davant de l'altra.

L'entrevista s'allarga tota la tarda però l'estona passa ràpidament. Amb E7 és fàcil fer l'entrevista, està plenament disposada a explicar la seva vida i gaudeix fent-ho perquè i permet posar ordre cronològic a la seva vida. Hi ha moments emotius i difícils al llarg de l'entrevista, sobretot quan parlem de les persones grans que ha tingut a càrrec a casa seva (la mare i la sogra). És un tema que l'entristeix i que ha creat en certs moments desavinences dins la família.

L'entrevista acaba durant tres hores i E7 se sent profundament agraïda per haver tingut l'oportunitat d'expressar-se. Li fa també especial il·lusió saber que disposarà de l'entrevista per escrit i en àudio.

Fitxa entrevista 7

Dades personals

Edat	55 anys	Naixement	25/03/1953
Germans/es	GG1 - GGa2 - E7 - GP4 - GP5 - GP6		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 33 anys		
	F2a: 27 anys		
	F3a: 25 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Mare de 86 anys i una temporada la sogra
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E7 i P	E6	Treballadora familiar a serveis socials d'un ajuntament de la RMB			
		Parella	Verificador			
	Família Origen E7	Pare	Miner			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Preguntar raquel			
		Mare				
Patrimoni	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Mira-sol - St. Cugat del Vallès	m ²	50		
	Prèvia amb P	Sant Antoni - Barcelona				
	Infància	León				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E7					
	Parella					
	Pare E7	Sense estudis				
	Mare E7	Sense estudis				
	Altra formació	E7 fa classes de català a l'escola d'adults. També està fent els cursos per fer la prova d'accés als cicles de grau mig que li demanen per poder fer la convalidació de treballadora familiar a tècnic sociosanitari (LLD)				
	Capital cultural objectivat	La casa és molt petita i tant els mobles com la decoració són de caràcter auster. No hi ha pràcticament llibres.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			

Entrevista 8

Codi	E8=O:CT:PAD		
Data	04/07/2009	Durada	1:26:01h.
Lloc	Terrassa bar	Transcripció	Maria Botella
Pseudònim	Reyes	Contacte	Coneguda restaurant
Contextualització			
<p>L'E8 és una dona de prop dels seixanta anys i que actualment treballa com a cuinera en una pizzeria de Sant Cugat del Vallès. Ella viu a Cerdanyola des de fa més de trenta anys, moment en que va arribar a Catalunya procedent d'un poble d'Extremadura. Va ser la primera en venir de la seva família junt amb el seu marit.</p> <p>Té dues filles que voregen els trenta. Actualment es fa càrrec del seu nét i de la seva mare que viu amb la seva germana també a Cerdanyola.</p> <p>L'entrevista es realitza un dissabte al matí a una terrassa d'un bar de Sant Cugat. E8 va demanar de fer-la a aquesta hora perquè és l'únic horari disponible que té, tot just abans d'entrar al restaurant on treballa al migdia. L'entrevista es realitza amb normalitat, però les respostes a vegades es fan curtes. Dóna la sensació que E8 no està massa acostumada a reflexionar sobre la seva vida i moltes de les respostes són breus, contestades des d'un cert pragmatisme quotidià.</p>			

Fitxa entrevista 8

Dades personals

Edat	55 anys	Naixement	28/12/1954
Germans/es	E8 - GPa2 - GP3 - GP4a		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 31 anys		
	F2a: 27 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Mare de 77 anys
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E8 i P	E8	Cuinera pizzeria			
		Parella	Obrer de la construcció. Ara jubilat			
	Família Origen E8	Pare	Obrer construcció			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare				
		Mare				
Patrimoni	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Cerdanyola	m ²	70		
	Prèvia amb P	La Guineueta - Barcelona				
	Infància	Extremadura				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E8					
	Parella					
	Pare E8	Sense estudis				
	Mare E8	Sense estudis				
	Altra formació	No				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	No		Per hores
Trajectòria ocupadora			

Entrevista 9

Codi	E9=O:CMN:FM		
Data	30/03/2009	Durada	1:38:55h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Ester Checa
Pseudònim	Marta	Contacte	Amiga germà gran
Contextualització			
<p>E9 és una dona jove de trenta anys que té dues criatures menors de cinc anys. Viu amb la seva parella en un àtic de Poble Nou força petit. De fet, cal destacar de la casa que el menjador està habilitat també com la sala de jocs dels nens amb una tauleta i unes cadiretes i les seves joguines.</p> <p>E9 és conscient dels problemes de conciliació que pot tenir però que li han quedat força resolts gràcies a l'ajuda quotidiana de la seva mare que cada tarda està amb els seus fills. Tot just fa poc ha decidit contractar una persona de la neteja que ve un dia a la setmana a casa, ja que era una qüestió que generava bastants conflictes amb la seva parella.</p>			

Fitxa entrevista 9

Dades personals

Edat	29 anys	Naixement	1979
Germans/es	Bessó G=		
Estat civil	Soltera		
Descendència	F1: 4 anys		
	F2a: 3 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E9 i P	E9	Tècnica de mobilitat en una consultoria ambiental privada			
		Parella	Gerent d'una empresa d'inserció laboral			
	Família Origen E9	Pare	Informàtic. Assalariat.			
		Mare	Administrativa d'una Oficina de Treball de la Generalitat			
	Família Origen P	Pare	Fuster. Estudis primaris			
		Mare	Correctora de llibres en una editorial. Estudis secundaris			
Altres fonts d'ingressos	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Poble Nou - Barcelona	m ²	60		
	Prèvia amb P	Poble Nou - Barcelona				
	Infància	Poble Nou - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E9					Llicenciatura C. ambientals
	Parella					Llicenciatura C. Cognitives
	Pare E9					Ll. Econòmiques
	Mare E9					
	Altra formació	La parella d'E9 també va fer un màster de gestió pública del medi ambient				
	Capital cultural objectivat	S'observen bastants llibres. Hi ha un prestatge ple al menjador. No hi ha obres d'art ni d'altres elements que informin al respecte				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		1 dona
No			
Trajectòria ocupadora	Fa menys d'un any que té una treballadora per hores que ve un dia a la setmana tres hores. És la primera vegada que té una treballadora domèstica.		

Entrevista 10

Codi	E10=O:CMN:FM		
Data	28/04/2009	Durada	2:01:30h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Mireia Burnat
Pseudònim	Judith	Contacte	Veïna entrevistada E9
Contextualització			
<p>L'E10 és una persona que des d'un principi se la veu activa i moguda. Té 36 anys i és mestre d'educació infantil. Tot just acaba de tenir la tercera criatura, que té mesos. En arribar a casa, ella li està donant el pit, mentre el marit estén la roba. Els altres dos nens ja són a l'escola. Actualment, l'E10 està de baixa maternal.</p> <p>Abans de l'entrevista, E10 m'ensenya el pis. Ho fa amb el nen en braços mentre l'alleta. El pare s'emporta el bebè a passejar i a la tornada del passeig anirà a buscar els dos altres nens a l'escola. Fem l'entrevista a la cuina que està més ordenada que el menjador, que denota un gran desordre (hi ha moltes joguines pel terra desordenades, una tauleta amb cadires, etc.), dóna una imatge una mica caòtica. Sembla ser que la manca d'espai dels pis, ha transformat el menjador en una mena de petita ludoteca. També s'observen molts llibres d'ideologia d'esquerres relacionats amb el món de l'educació. Es poden llegir títols com "Els mestres de la República" o "Trobadres socialistes".</p> <p>L'entrevista es desenvolupa en plena tranquil·litat, mentre esmorzem un cafè amb llet amb croissants petits. En acabar, marxem juntes de casa, ella se'n va a trobar-se amb el seu marit per anar a recollir els nens de l'escola.</p>			

Fitxa entrevista 10

Dades personals

Edat	37 anys	Naixement	1971
Germans/es	GG1 - E10		
Estat civil	Parella de fet		
Descendència	F1: 7 anys		
	F2: 5 anys		
	F3: 5 mesos		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	Néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E10 i P	E10	Mestra d'escola bressol. Funcionària			
		Parella	Mestre d'educació física de primària. Escola pública. No funcionari			
	Família Origen E10	Pare	Comercial d'una empresa de cosmètics pel cabell Cantines d'instituts de secundària. Propietari restaurant a Tàrrega			
		Mare	Perruquera. Assalariada Propietària del restaurant amb el marit			
	Família Origen P	Pare	Operari d'una cadena de muntatge del sector de l'automoció			
		Mare	Mestressa de casa. Durant 3 anys va tenir una tocineria			
Altres fonts d'ingressos	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Poble Nou - Barcelona	m ²	60. Pis protecció oficial		
	Prèvia amb P	Nou Barris - Barcelona				
	Infància	Caldes de Montbui				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E10					Dip. Magisteri i Ll. Psicoped.
	Parella					Diplomatura Magisteri
	Pare E10			Pèrit industrial		
	Mare E10					
	Altra formació					
Capital cultural objectivat	És un pis petit i bàsicament hi ha moltes joguines i mobles de l'IKEA. S'observen pocs llibres.					

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
	Per hores		
No			
Trajectòria			

Entrevista 11

Codi	E11=O:CMN:PAD		
Data	18/07/2008	Durada	1:34:04h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Cecília	Contacte	Company

Contextualització

L'E11 té 52 anys i és mare de dos fills. Viu a Mira-sol, una zona residencial de Sant Cugat del Vallès des de fa sis anys, però ha viscut gairebé tota la seva vida a Barcelona, entre Poble Nou, lloc on va néixer i es va criar, i el barri de Gràcia, el primer lloc on va anar a viure de recent casada i on va tenir i educar els seus dos fills. Durant els anys viscuts al barri de Gràcia, sempre havia treballat en una cooperativa de mestres que s'encarregava de gestionar la llar d'infants d'una escola; la mateixa escola on va dur als seus dos fills. D'aquí que sempre hagi tingut una implicació molt directa amb la seva educació, atès que a banda de l'educació a casa, els ha tingut com a alumnes a l'escola.

L'E11 és una persona que s'ha socialitzat, tant a Poble Nou com a Gràcia, en una atmosfera de barri, de proximitat i d'un fort vincle veïnal. D'aquí que el canvi de residència a Mira-sol suposés un fort daltabaix en la seva vida per la pèrdua de vincles quotidians i el canvi d'estil de vida. El canvi de residència, a més, va coincidir amb el tancament de la cooperativa on havia treballat més de 30 anys com a educadora infantil, fet que suposava quedar-se a l'atur amb l'edat de quasi 50 anys. Després d'aquest període de crisi, l'E11 va començar a treballar en substitucions a llars d'infants de Sant Cugat on encara hi continua. També ha començat a fer activitats durant el seu temps lliure com una mena de teràpia basada en les energies, fer mitja o passejar amb les amigues.

L'E11 sempre ha treballat com a educadora infantil i ha estat la persona que s'ha cuidat principalment del treball de cura dels fills i del treball domèstic de la llar, tot i que sempre ha tingut alguna treballadora domèstica per hores que ha vingut quatre hores un dia a la setmana. La cooperació del marit a la llar ha estat variable al llarg del seu temps de casats, en funció del nivell de treball que aquest té a l'esfera professional.

L'entrevista s'ha desenvolupat en una situació de plena naturalitat i confiança pel fet que la persona entrevistada i la persona entrevistadora ja es coneixien prèviament a l'entrevista. Un fet que ha reforçat aquest ambient de familiaritat és que la persona entrevistada ha mostrat durant tota l'entrevista una plena predisposició a parlar i expressar-se sense traves. S'ha de dir que es tracta d'una persona en general parladora i que li agrada compartir les seves vivències. Es nota que és una persona que ha elaborat un cert procés de reflexió al voltant de la conciliació laboral i familiar i que sovint s'ha qüestionat els rols de gènere, tot i que és conscient que no els ha pogut subvertir tant com voldria.

Fitxa entrevista 11

Dades personals

Edat	52 anys	Naixement	07/12/1956
Germans/es	GG1a - GG2a - E11 - GP4a - GP5a		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 25 anys		
	F2a: 22 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Mare de 84 anys
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E11 i P	E21	Educadora infantil escola bressol	
		Parella	Director comercial empresa de plàstics	
	Família Origen E11	Pare	Representat de Barcelona d'una empresa del sector de la metal·lúrgia. Havia sigut botons en bancs, visitador mèdic i administratiu	
		Mare	Infermera. Quan es casa passa a ser mestressa de casa	
	Família Origen P	Pare	Mecànic	
		Mare	Mestressa de casa	

Altres fonts d'ingressos	No en tenen		
---------------------------------	-------------	--	--

Zona de residència	Actual	Mira-sol, Sant Cugat del Vallès	m²	130
	Prèvia amb P	Gràcia - Barcelona		
	Infància	Poble Nou - Barcelona		

Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E11		Jardí d'infància			
	Parella			Arts gràfiques		
	Pare E11					
	Mare E11			Infermeria		
	Altra formació	E11 s'ha continuat formant en temes d'educació pel seu compte. El pare estava molt vinculat al món associatiu i cultural català.				
	Capital cultural objectivat	Alta austeritat en la disposició dels mobles i els objectes ornamentals. Pocs quadres, llibres, un piano.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
	No		
Trajectòria ocupadora	Ha tingut diferents treballadores al llarg de la seva vida però de forma intermitent. Totes les treballadores de procedència espanyola. Sempre treballadores per hores.		

Entrevista 12

Codi	E12=O:CMN:PAD		
Data	15/04/2009	Durada	1:48:09h.
Lloc	Bar Sant Cugat	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Pilar	Contacte	Companya feina amiga
Contextualització			
<p>L'E12 és una dona amb prop de seixanta anys. És prima i molt nerviosa. Ens trobem a la plaça del monestir de Sant Cugat amb l'objectiu de trobar un bar, més o menys tranquil, on poder realitzar l'entrevista. Ella m'ha demanat explícitament que no fem l'entrevista a casa seva perquè està el seu pare, del qual ella actualment se'n preocupa. Mentre E12 està a l'entrevista, entre el seu marit i la seva filla s'ho han gestionat per atendre'l.</p> <p>L'entrevista transcorre amb tres pauses per problemes amb les piles de la gravadora. Es fa en el pis de dalt d'un bar, on malauradament hi ha força soroll, però E12 és fumadora i demana fer l'entrevista en un lloc on estigui permès fumar. Durant l'entrevista, E12 fuma de forma continuada i quasi bé sense interrupcions. Respon amb entrega a totes les preguntes i ho fa amb molt sentit de l'humor i un toc de comicitat. Ella és cuidadora de gent gran des de fa quinze anys i explica cada una de les seves experiències des d'un angle irònic, però sense amagar la duresa d'acompanyar la mort dels més grans.</p>			

Fitxa entrevista 12
Dades personals

Edat	57 anys	Naixement	30/05/1951
Germans/es	Filla única		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 28 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Sogra 96 anys Pare 88 anys
	Néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E12 i P	E12	Administrativa ajuntament			
		Parella	Jubilat. Era tècnic informàtic			
	Família Origen E12	Pare	Mecànic. Assalariat			
		Mare	Modista i en casar-se mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	∅			
		Mare	∅			
Altres fonts d'ingressos	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m²	75		
	Prèvia amb P	La Floresta				
	Infància	Gràcia - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E12		Secretariat			Llicenciatura Psicologia
	Parella			Electromec.		
	Pare E12					
	Mare E12					
	Altra formació	La llicenciatura en psicologia se la treu a l'edat de 47 anys				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria ocupadora	Mai ha tingut servei domèstic de forma més intensiva. Abans que la sogra anés a la residència vivia a casa seva i van tenir durant un temps una persona que l'atenia tots els matins. El seu pare viu sol i també té una persona que li ve un cop a la setmana.		

Entrevista 13

Codi	E13=O:CMV:FM		
Data	15/04/2009	Durada	1:18:06h.
Lloc	Lloc de treball	Transcripció	Laia Toll
Pseudònim	Blanca	Contacte	Empresa Sant Cugat
Contextualització			
<p>Fa cosa de tres anys E3 que es va divorciar de la seva parella amb qui tenia un negoci familiar. Arrel de la separació, E13 decideix muntar la seva pròpia empresa de la qual n'és la gerent, dedicada a la formació, selecció i assistència de treballadores domèstiques. Bàsicament és una empresa que assessora tant a les treballadores (formació en tasques domèstiques, cuina, pediatria i geriatria, etc.) com a les persones ocupadores de personal domèstic. Tenen una borsa de treball on es produeix l'intercanvi ocupadora-treballadora.</p> <p>L'entrevista es produeix al voltant de la temàtica sobretot de l'activitat de la seva empresa i sobre la seva opinió al voltant d'aquesta professió, les necessitats del mercat, el perfil de les dones treballadores, les problemàtiques legals...etc. En algun moment de l'entrevista també es parla de la seva situació personal a la llar i la seva estratègia de conciliació però es produeix en poques ocasions.</p> <p>L'entrevista es realitza a la mateixa empresa particular, en un petit despatx.</p>			

Fitxa entrevista 13

Dades personals

Edat	39 anys	Naixement	1970
Germans/es	10 germans + E13		
Estat civil	Divorciada		
Descendència	F1: 11 anys		
	F2a: 7 anys		
	F3: 5 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E13 i P	E13	Gerent empresa formació de treball domèstic			
		Parella	∅			
	Família Origen E13	Pare	∅			
		Mare	∅			
	Família Origen P	Pare	∅			
		Mare	∅			
Altres fonts d'ingressos						
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m²	90		
	Prèvia amb P	Sant Cugat del Vallès				
	Infància	∅				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E13					Lic. Filologia hispànica
	Parella	∅				
	Pare E13	∅				
	Mare E13	∅				
	Altra formació					
Capital cultural objectivat	No observable					

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria	Durant tota la vida ha tingut sempre servei domèstic en modalitat interna. Des de la crisi econòmica ha reduït el servei domèstic de tenir una treballadora interna a tenir-la externa.		

Entrevista 14

Codi	E14=O:CMV:FM		
Data	20/04/2009	Durada	2:03:00h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Ester Checa
Pseudònim	Mònica	Contacte	Amiga mare d'un amic
Contextualització			
<p>E14 és una dona d'una cinquanta anys. Des de fa una anys que viu al golf de Sant Cugat amb la seva família però havien viscut durant molts anys a Lleida. El canvi de residència el van fer per motius de feina del marit. E14 té 7 fills, quatre dels quals són menors de 12 anys. Té una llarga experiència com a ocupadora domèstica, també d'internes, tot i que ella prové d'una família força humil. El seu marit prové d'una família de la burgesia catalana amb negoci familiar i acostumada a tenir moltes persones de servei.</p> <p>L'entrevista es realitza amb normalitat al menjador de E14 però és interrompuda de forma constant per l'entrada de vàries criatures al menjador que li fan preguntes i consultes a la seva mare (E14). Malgrat aquestes intermitències, E14 està disposada a parlar, s'entrega amb facilitat i fins i tot explica intimitats sense interrogació prèvia.</p> <p>Cal destacar que al final de l'entrevista E14 em presenta a la treballadora domèstica marroquí actual i m'ensenya l'habitació on dorm. Baixem al pis de baix, com una espècies de soterrani i m'explica que allà on havien de fer el pàrquing hi ha muntat la sala de jocs dels nens que ahora és l'habitació de la treballadora domèstica. Aquesta va vestida amb uniforme i mocador al cap, fet que a una època servilista. La treballadora està planxant amb tres nens a la vora que han desplegat pel terra diverses joguines. L'habitació està plena de "trastos" i és molt fosca.</p>			

Fitxa entrevista 14

Dades personals

Edat	49 anys	Naixement	1959
Germans/es			
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 23 anys	F5: 8 anys	F4: 15 anys
	F2: 22 anys	F6: 6 anys	
	F3a: 20 anys	F7a: 5 anys	
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E14 i P	E14	Funcionària. Tècnica de gestió Administrativa del Departament de justícia de l'administració pública			
		Parella	Director oficina bancària			
	Família Origen E14	Pare	Funcionari. Professor d'història medieval			
		Mare	Mestressa de casa.			
	Família Origen P	Pare				
		Mare	Mestressa de casa			
Altres fonts d'ingressos	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Golf - Sant Cugat del Vallès	m²	200		
	Prèvia amb P	Lleida				
	Infància	Lleida				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E14					Llicenciatura infermeria
	Parella					Llicenciatura Econòmiques
	Pare E14					Llicenciatura Història
	Mare E14		Jardi d'Infància			
	Altra formació	∅				
	Capital cultural objectivat	Pocs llibres. Però decoració força formal i clàssica.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa			
	Assalariada			
	Professional/directiva			
	Senyora de la casa			
Gestió de la cura	Gestió familiar			
	Gestió mercantil (TDA)			
	Gestió institucionalitzada			
	Gestió mixta			
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna	1 dona
			Externa	
			Per hores	
No				
Trajectòria ocupadora	Al principi tenia treballadores externes espanyoles i després internes immigrants. El seu marit venia d'una família amb molt TDA i era un fet inqüestionable que el servei continuaria present en el seu matrimoni. N'ha tingut a moltes de diferents, sobretot d'immigrants.			

Entrevista 15

Codi	E15=O:CMV:PAD		
Data	18/09/2009	Durada	1:27:54h.
Lloc	Lloc de treball	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Rosa	Contacte	mare

Contextualització

E15 és una dona que es situa a la meitat de la quarantena. És gerent d'una empresa tèxtil mitjana des de fa set anys i abans d'aquesta feina sempre ha treballat en el sector empresarial, ja sigui familiar com extrafamiliar. És excepció del sector de l'empresa privada el doctorat en física que va iniciar just acabada de llicenciar, però que va decidir abandonar al cap de dos anys.

E15 està passant per un moment delicat de la seva vida. El seu pare té diagnosticada una malaltia de caràcter terminal, concretament un càncer de pulmó (de fet, dues setmanes després de l'entrevista el seu pare mor). Bàsicament qui porta la càrrega principal de la dependència del seu pare és la seva mare, tot i que tant ella com els seus germans s'hi ha dedicat molt en els últims mesos.

Pel que fa a la conciliació de la seva vida laboral amb el treball de cura de les seves filles, sempre ha tingut ajuda de caràcter extern o intern i ho ha viscut molt bé. Sempre recorda bones experiències.

L'entrevista es du a terme a la sala de reunions de l'empresa que està ubicada a Castellbell i el Vilar a la comarca del Bages.

Fitxa entrevista 15
Dades personals

Edat	45 anys	Naixement	03/04/1964
Germans/es	GG1a - E21 - GP3 - GP4		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 18 anys		
	F2: 11 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Pare està amb un càncer de pulmó terminal (72 anys) però la mare és autosuficient
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E15 i P	E21	Gerent empresa tèxtil mitjana			
		Parella	Autònom. Maquinàries de canalització			
	Família Origen E15	Pare	Propietari i gerent d'una empresa familiar de plàstics (100 t.). Els últims anys director de producció d'una gran empresa d'alimentació (300 t.)			
		Mare	Mestressa de casa. Treball a domicili de caràcter puntual (prendes de punt). Sempre ha portat una petita cartera de seguros.			
	Família Origen P	Pare	Enginyer industrial. Propietari d'una empresa de transports i construcció.			
		Mare	Mestressa de casa. Durant algun temps va tenir una botiga de roba i de sabates.			
Altres fonts d'ingressos						
Zona de residència	Actual	Tiana	m ²	140		
	Prèvia amb P	Vallcarca - Barcelona				
	Prèvia amb P	Sant Cugat del Vallès				
	Infància	Eixample esquerra				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E15					Llicenciatura Cc. Físiques
	Parella					
	Pare E15					Dip. Peritatge mercantil
	Mare E15				Fins els 16 anys	
	Altra formació	E21 té un màster d'AiD al IESE				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			

Entrevista 16

Codi	E16=O:CMV:PAD		
Data	10/01/2010	Durada	1:34:15h.
Lloc	Bar	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Palmira	Contacte	Mare amiga

Contextualització

L'E16 és una dona de mitjana edat que treballa en una botiga de fruites i verdures de Sant Cugat des de fa uns trenta anys. Treballa en una botiga del centre del poble i és una botiga de clientela molt fixa. És una dona que pràcticament ha dedicat la seva vida a la botiga, que regenta junt amb el seu marit, els dos en caràcter d'autònom. Ella és que s'encarrega de tenir tota la vianda de la botiga a lloc i de despatxar i el seu marit realitza les tasques relatives a la tenda que tenen més a veure amb l'exterior, com per exemple anar a fer les compres a l'engròs a Mercabarna.

L'E16 constata al llarg de l'entrevista que té remordiments del seu paper com a mare en la criança dels seus fills. Té en la consciència la idea que ha estat una mala mare pel fet que les llargues jornades de la botiga no li han permès destinar més temps a la cura dels seus fills. Comenta que el seu marit és molt col·laborador a casa però segueix recaient en ella tota la iniciativa al voltant de totes les tasques domèstiques, excepte cuinar que és una tasca que acostuma a fer el marit. Està orgullosa de l'ajuda que ha rebut dels seus fills per tirar endavant el negoci de la botiga.

Mai va tenir servei domèstic fins que agafa una malaltia greu que la incapacita per fer les feines de la llar. Ella comenta que el pas d'agafar algú que l'ajudés a casa la feia sentir molt impotent, li feia pensar que no era capaç de tirar sola endavant una casa i una família. Idea de "jo m'ho amb tot" molt consolidada. Persona molt activa i inquieta, molt dedicada al treball ja sigui remunerat com no remunerat.

Des de fa tres mesos té la mare en una residència, la qual la va col·locar en certa manera a contracor perquè ella hagués preferit tenir-la a casa i cuidar-se'n ella. Creu que la seva mare s'ho mereixia. La idea de posar-la en una residència és del seu pare, amb qui no té massa afinitat sobretot des de la presa d'aquesta decisió. Segons ella, el fet de portar a la seva mare en una residència permet al seu pare poder mostrar una bona imatge cara l'exterior, mostrar que és autosuficient i que la seva dona està ben cuidada.

Fitxa entrevista 16

Dades personals

Edat	51 anys	Naixement	27/05/1951
Germans/es	GG1 - E16 - GP3a		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 31 anys		
	F2a: 27 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Mare amb Alzheimer
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E16 i P	E16	Autònoma. Comerciant. Botiga de verdures			
		Parella	Autònom. Comerciant. Botiga de verdures			
	Família Origen E16	Pare	Peó fàbrica de la metal·lúrgia			
		Mare	Treballadora domèstica			
	Família Origen P	Pare	Patisser. Assalariat			
		Mare	Treballadora domèstica			
Altres fonts d'ingressos	Local en lloguer. Pis de lloguer a Castelldefels. Segona residència a l'escala					
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m²	85		
	Prèvia amb P	Sant Adrià del Besòs				
	Infància	Sant Adrià del Besòs				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E16		Administració			
	Parella		Mercantil			
	Pare E16					
	Mare E16					
	Altra formació					
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
Trajectòria ocupadora	Mai té treballadora domèstica fins que agafa una malaltia greu i requereix algú que li faci les feines de casa. Durant una temporada té una treballadora externa que ve cada matí i quan ja es troba millor la té només un dia a la setmana. La seva mare també ha tingut una treballadora de la neteja però la gestió la va fer el seu pare. Ell la va fer fora molt ràpid.		

Entrevista 17

Codi	E17=O:CMV:PAD		
Data	13/01/2010	Durada	1:41:09h.
Lloc	Consulta particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Cèlia	Contacte	Mare amiga cooperativa
Contextualització			
<p>L'E17 és psicòloga i treballa en una clínica durant els matins i a les tardes en una consulta particular. Prové d'una família de la classe propietària però ella en canvi té una ocupació i un estil de vida més propi de la nova classe mitjana. Ha estat la única de sis germans que ha anat a la universitat i que sempre s'ha anat formant.</p> <p>Ara es troba en una conjuntura familiar complicada pel fet que no s'acaben de coordinar bé entre tots els germans a l'hora de prendre decisions al voltant de la cura del seu pare que ja té 100 anys. Aquest té actualment tres treballadores externes que es distribueixen les feines en: cuina, neteja i cura del pare. Segons l'E17 s'estan destinant masses recursos econòmics a pagar a aquestes treballadores que segons ells els hi manca feina per fer. D'altra banda, sembla que la cura del pare s'ha barrejat amb un problema de repartiment de l'herència entre els germans. La frontera entre una afer i l'altre no queda del tot delimitada, és confusa. Segons l'entrevistada, una qüestió curiosa que ha succeït és que un germà ha aparegut "de sobte" per fer-se càrrec del seu pare però que segons ella l'únic que fa és controlar tot el tema dels diners.</p>			

Fitxa entrevista 17

Dades personals

Estat civil	58 anys	Naixement	15/10/1951
Estat civil	Divorciada		
Descendència	F1a: 31 anys		
	F2a: 28 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Pare 100 anys
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E17 i P	E17	Consulta particular com a psicòleg			
		Parella	(Ex): Propietari d'una petita empresa tèxtil (3 treballadors). (Actual): Propietari d'una petita empresa de reformes de la llar (7/8 treballadors)			
	Família Origen E17	Pare	Propietari d'una fàbrica (fins a 80 treballadors) i una botiga de catifes que encara és de la família			
		Mare	Ajudava al marit en tasques comercials de l'empresa			
	Família Origen P	Pare	∅			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	Pis en lloguer					
Zona de residència	Actual	La Floresta - St. Cugat del Vallès	m ²	80		
	Prèvia amb P	La Floresta - St. Cugat del Vallès				
	Infància	Sant Gervasi - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E17					Llicenciatura Psicologia
	Parella					
	Pare E17	∅				
	Mare E17	∅				
	Altra formació	Formació continua en la seva àrea de treball (psicologia clínica)				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria ocupadora	Sempre ha combinat una persona per hores amb una d'externa. Entre ella i els seus germans gestionen el servei que s'ocupa del seu pare, que són tres dones: dues d'externes i una d'interna. A ella li agradaria reduir el personal del seu pare però la resta de germans no ho veuen clar. Considera que s'estan gastant masses diners en servei innecessari.		

Entrevista 18

Codi	E18=O:CP:FM		
Data	26/06/2009	Durada	1:26:00h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Maria Botella
Pseudònim	Emma	Contacte	Mare nens cangur amiga
Contextualització			
<p>L'E18 és una persona que es mostra molt activa i pragmàtica. Té un discurs força elaborat en totes les qüestions tractades però sobretot s'esplaia en el tema del servei domèstic.</p> <p>L'entrevista s'ha desenvolupat a la terrassa de E18 que té vistes al seu jardí amb piscina i a tot el golf de Sant Cugat. Jo he arribat abans que ella arribés a casa i m'ha obert la porta la persona que actualment tenen com a treballadora interna. Aquesta m'ha donat la benvinguda i m'ha ofert un vas d'aigua mentre esperava a E18. Més tard han arribat els fills a casa amb un amic seu. En arribar E18, de seguida hem començat amb l'entrevista, que ha transcorregut amb molt fluïdesa, tot i que hi ha hagut dues interrupcions. La primera perquè ha sonat el telèfon i la segona perquè ha arribat el marit que s'anava a banyar a la piscina, moment en que hem donat per finalitzada l'entrevista.</p> <p>Val a dir que E18 normalitza molt la seva condició de classe i acostuma a extrapolar la seva experiència a la resta de la gent com si fos "allò normal per a tothom". En aquest sentit, ella ha tingut una gran quantitat de dones diferents en els servei domèstic i ella considera que és una experiència que viuen "totes les dones". Poca reflexió al voltant de la seva condició de privilegiada.</p>			

Fitxa entrevista 18

Dades personals

Edat	45 anys	Naixement	1963
Germans/es	GG1a - E18		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 9 anys (bessó)		
	F2a: 9 anys (bessona)		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E18 i P	E18	Organitzadora de viatges empresa marit. Abans era directora comercial d'una franquícia en què el seu marit n'era el gerent			
		Parella	Empresari. 10 assalariats. Abans era gerent de la filial espanyola d'una multinacional danesa de productes multimèdia de disseny			
	Família Origen E18	Pare	Director general d'una multinacional de nilons i poliamida			
		Mare	Professora de llatí de secundària			
	Família Origen P	Pare	Empresari. Dos empreses mitjanes tèxtils			
		Mare	Mestressa de casa. Comerciant fins que es queda embarassada del segon fill			
Altres fonts d'ingressos	Gran herència FoP. Alt patrimoni de les dues famílies d'origen.					
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m ²	240		
	Prèvia amb P	Sant Cugat del Vallès				
	Infància	Itàlia, Santander i Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E18					Empresarials (no acabada)
	Parella					Econòmiques (no acabada)
	Pare E18					
	Mare E18					Doctorat
	Altra formació					
Capital cultural objectivat	Moltes antiguitats, quadres i mobles d'alta qualitat. Pocs llibres.					

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria ocupadora	Tota la vida tant ella com el seu marit han tingut servei domèstic intern a casa. Té una visió molt negativa de les treballadores domèstiques. Ara, la treballadora interna que té també viu a casa seva amb la criatura de mesos que ha nascut fa poc. Els seus pares viuen en uns apartaments per gent gran de luxe i encara són autònoms.		

Entrevista 19

Codi	E19=O:CP:FM		
Data	12/06/2009	Durada	1:46:53h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Toll
Pseudònim	Carlota	Contacte	Amiga entrevistada

Contextualització

E19 és una dona que actualment viu sola amb els seus dos fills. El primer fill té 18 anys i és d'un primer matrimoni i la segona filla és d'un segon matrimoni que tot just fa cosa de dos anys que es va trencar. E19 està en una nova relació però de moment no estan vivint junts, només els caps de setmana. Segons E19 compleix els requisits exactes del perfil de dona "directiva". Ha dedicat gran part de la seva vida a la seva carrera professional i formativa, un fet que ara, analitzant-ho des de la distància, creu que li ha perjudicat en el desenvolupament del seu rol com a mare. En certa manera, té una mala consciència per haver estat poc temps amb els seus fills, una qüestió que arrel del darrer divorci està disposada a solucionar. De fet, ha fet el pas de treballar més des de casa per poder estar més a prop de la seva filla.

Bàsicament, la seva experiència de viure en parella l'ha tingut amb la segona parella perquè amb la primera van durar molt poc temps. Amb la segona parella, E19 explica que tenien els rols tradicionalment associats al gènere masculí i femení capgirats, ja que ell era qui acostumava a encarregar-se de la gestió del TDA, així com de tasques com la cuina o l'educació dels fills. E19 reconeix que el seu rol sempre ha estat encarat a l'esfera productiva i que donat al seu càrrec de responsabilitat a l'empresa ha estat molt temps fora de casa viatjant.

Sembla ser que per E19 el trencament amb aquesta relació ha estat un "xoc" per ella, no només perquè va ser enganyada amb una altra persona sinó perquè ha pres consciència, segons ella explica, dels errors que ha comès com a mare.

E19 ve d'una família amb cert patrimoni. A part de la seva feina li interessen els negocis. Té una farmàcia pròpia, diversos pisos de lloguer i un alt patrimoni.

Fitxa entrevista 19
Dades personals

Edat	50 anys	Naixement	1959
Germans/es	GG1 - E19		
Estat civil	Divorciada		
Descendència	F1: 18 anys		
	F2a: 9 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		Caps de setmana
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E19 i P	E19	Vicepresidenta d'una gran multinacional. Abans treballava en una multinacional farmacèutica en un alt càrrec. Empresa amb una facturació de 80 bilions d'euros			
		Parella	Metge i director del laboratori central d'un gran hospital. La parella anterior era infermer			
	Família Origen E19	Pare	Comerciant del sector dels calçats. Vàries botigues			
		Mare	Comerciant del sector dels calçats. Vàries botigues			
	Família Origen P	Pare	Ex-parella: venedor			
		Mare	Ex-parella: modista			
Patrimoni	Diversos pisos de lloguer. Una farmàcia. Alt patrimoni. Casa 2a residència a la platja					
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m²	130		
	Prèvia amb P	Ametlla del Vallès				
	Infància	Eixample - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E19					Ll. Farmàcia
	Parella					Ll. Medicina Ex:Infermeria
	Pare E19					
	Mare E19					
	Altra formació	E19 té un màster en direcció i administració d'empreses per ESADE				
	Capital cultural objectivat					

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
Trajectòria ocupadora	Des de que es casa que té una treballadora interna a casa (abans de tenir fills i tot). A mesura que els fills es fan grans té una treballadora domèstica amb una llarga jornada laboral (7:15h del matí a 20:00h de la tarda)		

Entrevista 20

Codi	E20=O:CP:PAD		
Data	21/07/2009	Durada	1:07:41h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Toll
Pseudònim	Beatriz	Contacte	Informant

Contextualització

E20 és metgessa i treballa al matí a un hospital i tardes a la seva consulta particular com a dermatòloga. Té dos fills majors de 12 anys i una mare de qui se'n preocupa de 90 anys. E20 prové d'una família d'empresaris de l'alta burgesia de Barcelona i el seu marit també, els quals tots dos han tingut sempre servei domèstic intern a casa.

E20 és una persona que es defineix i s'identifica a través de la seva feina en el món de la professió. De fet arriba tard a l'entrevista perquè se li ha acumulat la feina i va ser molt difícil trobar un forat a l'agenda per concertar-la. Es pot veure que és una persona molt activa, està molt prima i fuma. També s'encarrega de la gestió del servei domèstic que ella considera com un fet donat per descomptat i requisit imprescindible pel funcionament d'una casa.

Destaca el pis on viuen que és de més de 250m² i es troba al bell mig de Sant Gervasi. La resta de pisos del bloc estan majoritàriament ocupats per membres de la família, Per exemple a baix viu la seva mare de 90 anys amb el seu germà solter i al primer pis hi viu una de les seves filles (fillastres) amb el marit i els quatre fills. Tot i la proximitat de la família, E20 destaca que només veu la seva mare un cop a la setmana. Si la seva mare necessita quelcom, és la treballadora domèstica d'E20 qui atén les seves necessitats.

Dades personals

Edat	51 anys	Naixement	24/08/1957
Germans/es	GG1 - GG2a - E20		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1: 24 anys		
	F2a: 15 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans néts		Mare de 90 anys
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E20 i P	E20	Doctora. Dermatòloga. Hospital privat (matí) + consulta privada (tarda)			
		Parella	Cap de gestió d'una consultoria			
	Família Origen E20	Pare	Propietari d'una empresa familiar			
		Mare	Mestressa de casa i ajudava al seu pare, l'avi de E20. L'avi de E20 era enginyer industrial i era propietari d'una empresa familiar de condicionament d'aire i de calefaccions.			
	Família Origen P	Pare	Director de la banca de París en el poble de Vichy de França			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	Vàries propietats immobiliàries a l'eixample de Barcelona. 2a residència a la Cerdanya					
Zona de residència	Actual	Sarrià - St. Gervasi (Bcn)	m ²	250		
	Prèvia amb P	Sarrià - St. Gervasi (Bcn)				
	Infància	Calvo Sotelo - Francesc Macià (Bcn)				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E20					Medicina
	Parella					Enginyeria Química i AiD a Esade
	Pare E20					Enginyeria industrial
	Mare E20					Infermeria i Grafologia
	Altra formació	Té un màster en gestió hospitalària d'ESADE i un en psiquiatria infantil				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria ocupadora	Actualment té una treballadora externa a 40 hores setmanals. Quan els nens eren petits va tenir treballadores internes, externes, "uppers", per hores. El dissabte ve una treballadora que anomena de "reforç" per substituir la treballadora externa que ve durant la setmana.		

Entrevista 21

Codi	E21=SC:CP:PAD		
Data	14/07/2009	Durada	49:07h.
Lloc	Consulta particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Eulàlia	Contacte	Companya feina tieta
Contextualització			
<p>E21 és una persona que tot i que no té persones grans a càrrec en l'actualitat, ha estat varis anys de la seva vida pendent dels seus pares i els seus sogres, ja morts. E21 és de Premià de Dalt tot i que treballa a Barcelona en un despatx de psicòlegs, una feina que s'organitza com vol, amb plena flexibilitat. Ella mateixa expressa que és una persona que dóna molta importància a la cura dels membres familiars i amistats i que en cap cas es defineix a través de la seva tasca professional.</p> <p>Cal dir que E21 no es mostra massa receptiva a la realització de l'entrevista i que això fa que l'entrevistadora es senti cohibida en molts moments. E21 està impacient per acabar l'entrevista i sovint respon de forma concisa i poc distesa, creant d'aquesta manera un cert clima de tensió.</p> <p>E21 no ha tingut sempre servei domèstic tot i que el seu marit provenia de família amb servei. Té una visió d'ella mateixa de certa omnipotència, es defineix com una persona activa i que s'encarrega de tot. Destaca que els pares del seu marit no van treballar mai, simplement s'ocupaven de la gestió del patrimoni familiar.</p>			

Fitxa entrevista 21
Dades personals

Edat	57 anys	Naixement	15/10/1951
Germans/es	E21 - GP2 - GP3 - GP4a		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 33 anys		
	F2a: 20 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Mare, pare i sogra
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E21 i P	E21	Consulta particular com a psicòleg. Havia donat algunes classes a la universitat de més jove			
		Parella	Director d'un parc d'animals			
	Família Origen E21	Pare	Director comercial			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Cap de protocol del govern civil (tipus honorari). Es dedicava a gestionar el patrimoni immobiliari			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	El marit té alt patrimoni familiar, sobretot de tipus immobiliari					
Zona de residència	Actual	Premià de Mar	m ²	No observable		
	Prèvia amb P	Barcelona				
	Infància	Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E21					Llicenciatura Psicologia
	Parella					Llicenciatura Biologia
	Pare E21	∅				
	Mare E21	∅				
	Altra formació	∅				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
Trajectòria ocupadora	No té servei domèstic fins que comença a haver-hi a la família PAD i decideixen externalitzar la cura tot i que E21 té un paper molt important en la gestió de la cura. Alta influència de la família d'origen del seu marit que sempre ha tingut servei. E21 no s'autodefineix com a ocupadora sinó com una persona proveïdora de cura.		

Entrevista 22

Codi	E22=SC:CP:FM		
Data	08/07/2009	Durada	59:37h.
Lloc	Despatx negoci propi	Transcripció	Laia Toll
Pseudònim	Elisabeth	Contacte	Informant
Contextualització			
<p>L'entrevista amb E22 es produeix al negoci particular que aquesta mateixa acaba d'inaugurar fa pocs mesos. El negoci és un local d'estètica situat a la zona alta de Barcelona. És la primera vegada en tota la seva vida que treballa i em comenta que aquest negoci no té com a objectiu guanyar diners, sinó que s'ha muntat amb una finalitat de caràcter benèfic.</p> <p>En arribar al local, ella mateixa està a la recepció amb la seva filla. M'ensenya les diferents estances del local i m'explica els diferents tipus de tractaments que s'hi ofereixen. Anem a un despatx petit que té al fons del local, on es desenvolupa l'entrevista.</p> <p>És interessant destacar que E22 té molt interioritzada la condició de "diferent" o cas atípic entre les dones, ja que considera que a la seva edat no és massa corrent no treballar i viure amb les condicions que ella viu. Actualment les seves dues filles ja estan entrant a l'adolescència i en aquest sentit, tot i que no són menors de 12 anys, l'entrevista s'ha decidit realitzar pel fet que E22 és un cas de dona "senyora de la casa" de classe propietària molt evident i jove, un perfil d'informant molt costós d'aconseguir.</p>			

Fitxa entrevista 22
Dades personals

Estat	40 anys	Naixement	11/07/1968
Germans/es	GG1a - E22		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a:18 anys		
	F2a:13 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E22 i P	E22	No ocupada dels 19 anys fins els 40 anys. Fa sis mesos ha obert un saló d'estètica i n'és l'empresària			
		Parella	Propietari d'una cadena d'hotels de luxe de caràcter internacional. Més de 400 treballadors			
	Família Origen E22	Pare	Empresari. Contractista d'obres. Empresa de 12 treballadors			
		Mare	Administrativa negoci marit			
	Família Origen P	Pare	Propietari d'una cadena d'hotels de luxe des del 1918, junt amb d'altres empreses del ram del tèxtil			
		Mare	No ocupada.			
Patrimoni	Propietats del ram del tèxtil, especialització en cotó. Altres propietats del camp de les energies renovables. Alt patrimoni					
Zona de residència	Actual	Pedralbes - Barcelona	m ²	800 més jardí		
	Prèvia amb P	Pedralbes - Barcelona				
	Infància	Molins de Rei				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E22					
	Parella					1r cicle dret
	Pare E22					
	Mare E22					
	Altra formació	E22 ha fet varis cursos d'interiorisme				
	Capital cultural objectivat	No observable				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa			
	Assalariada			
	Professional/directiva			
	Senyora de la casa			
Gestió de la cura	Gestió familiar			
	Gestió mercantil (TDA)			
	Gestió institucionalitzada			
	Gestió mixta			
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna	2 dones
			Externa	
			Per hores	
Trajectòria ocupadora	Des de que es va casar sempre ha tingut persones en règim intern. No ha variat massa de treballadores, certa constància. De petits, tant ella com el seu marit, sempre han tingut personal domèstic en modalitat interna a casa. Hi ha una clar separació entre la gestió mercantil de les tasques de la neteja i la gestió familiar de la cura i atenció a les filles.			

Entrevista 23

Codi	E23=O:CMV:FM		
Data	21/07/2009	Durada	1:12:19h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Julia	Contacte	Veïna conegut

Contextualització

E23 és una dona jove que no arriba als quaranta. Prové de classe treballadora però s'ha casat amb un home de classe mitjana vella de família de petits empresaris. E23 mostra molts trets de comportament i pensament propis de la classe treballadora i també, segons ella, resultants de la seva condició de dona sense formació universitària. E23 té una certa frustració respecte el seu nivell d'estudis que, en part, s'accentua pel fet que es relaciona amb un entorn social d'un nivell cultural i professional molt superior al d'ella. En aquest sentit, predomina el capital social de la classe social del seu marit.

E23 actualment torna a treballar en el sector del petit comerç com a dependenta però ha estat cíclicament fora del mercat de treball, exercint de mestressa de casa, en els períodes de maternitat de les seves tres filles. Ella al principi mostra aquesta opció de "dona cuidadora" com una preferència personal però mica en mica, a mesura que avança l'entrevista, es pot detectar que aquesta opció està fortament condicionada pel fet que la seva feina remunerada no la satisfà per la seva baixa qualificació. E23 diu que si hagués pogut triar una carrera professional que la realitzés més personalment, segurament hagués combinat el rol de mare amb el rol de treballadora sense abandonar el mercat de treball quan les seves filles eren més petites. En aquest sentit, la seva "frustració" amb els estudis fa que E23 hagi decidit portar les seves filles en una de les escoles de més prestigi i més cara del municipi on viu, en la qual imparteixen tota l'ensenyança en anglès.

Cal assenyalar, per últim, que E23 es mostra una persona molt conformista amb la seva opció de vida, tot i que es demostra que no és el què ella hauria triat si hagués pogut triar. És a dir, es tracta d'un cas clar en que es "fa de la necessitat virtut".

Fitxa entrevista 23
Dades personals

Edat	40 anys	Naixement	01/10/1969
Germans/es	GG1 - GG2a - GG3a - GG4 - E23		
Estat civil	Divorciada		
Descendència	F1a: 8 anys		
	F2a: 6 anys		
	F3a: 2 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E23 i P	E23	Comercial de cotxes			
		Parella	Gerent empresa 4 treballadors			
	Família Origen E23	Pare	Administratiu de Iberia			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Propietari de petita empresa			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	No en tenen					
Zona de residència	Actual	Sant Cugat del Vallès	m ²	120 més jardí comunitari		
	Prèvia amb P	Sant Boi de Llobregat				
	Infància	Sant Boi de Llobregat				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E23		Administratiu			
	Parella					Llicenciatura Econòmiques
	Pare E23					
	Mare E23					
	Altra formació	La parella també té un màster en AiD d'empreses				
	Capital cultural objectivat	La casa és molt austera. Mobles blancs. No es veuen elements que destaquin a nivell cultural (llibres, pintures, escultures...etc.)				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
Trajectòria ocupadora	Actualment, amb el tema de la crisi, té una persona que ve per hores un cop a la setmana que s'ocupa principalment de la planxa. Abans acostumava a tenir treballadores per hores però diàriament. Mai s'ha plantejat tenir una persona en règim intern.		

Entrevista 24

Codi	E24=SC:CP:PAD		
Data	08/07/2009	Durada	2:30:03h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Mercè	Contacte	Coneguda informant
Contextualització			
<p>E24 és una persona molt sociable i parladora, fet que afavoreix un bon clima d'entrevista i permet que la conversa sigui molt fluïda. L'entrevista es produeix en un pis se Sarrià-Sant-Gervasi on la família d'E24 s'allotja des de fa tres anys de lloguer, mentre esperen que quedi enllestit un altre pis que han comprat i que està en procés de rehabilitació. El pis on viu E24 és de més de 200m² i està decorat amb mobles antics, quadres extensos que ocupen parets senceres i gran quantitat de llibres.</p> <p>Només arribar, a la planta baixa de l'edifici on viu E24, el conserge de indica on viu la família d'E24 i acompanya a l'entrevistadora a un ascensor antiga però de luxe. En arribar al pis d'E24 li comento que m'ha encantat l'ascensor i em diu que és una ascensor típica de la burgesia de Barcelona. En entrar al pis, E24 es troba amb la seva mare, una dona de prop de 90 anys que just es disposa a marxar a fer el cafè rutinari de cada matí al bar del costat de casa.</p> <p>En marxar la mare d'E24, aquesta em mostra des del balcó de l'àtic on viuen les vistes de què gaudeixen a un parc. M'assenyala el pis que es pot veure a mà dreta des del balcó que es van comprar amb el seu marit fa tres anys i que estan restaurant amb molt il·lusió. És on preveuen passar junts la seva jubilació. De seguida entrem i E24 encarrega a la minyona que em prepari un cafè amb llet, el qual em serveix amb una safata i un joc de tasses de ceràmica blanca, acompanyat d'un recipient amb sucre moreno. Ella es serveix aigua.</p> <p>E24 seu a un sofà doble i em cedeix a mi un sofà individual. Estem assentades en un angle de 90°, des d'on ella té vistes de tota la casa i jo a les finestres que donen a l'exterior. L'entrevista és molt llarga. Es nota que E24 ha reflexionat sobre les qüestions que parlem i és curiós assenyalar que fa contínuament explícita la seva consciència de classe burgesa, en algunes ocasions afina més dient de "classe burgesa mitjana-baixa". Es fa molt evident al llarg de tota l'entrevista la "classe per a si" d'E24, la classe subjectiva des de la qual estructura i dona sentit al seu discurs. Ella mateixa es defineix com una dona fruit de la seva condició social, "del seu temps i les seves circumstàncies", definida per la seva posició burgesa.</p> <p>E24 s'autoidentifica com a "senyora de la casa", tot i que ha tingut períodes intermitents a la seva vida en què ha estat activa al mercat de treball, normalment fent de secretària i traductora. És una persona que s'identifica molt amb la llar i la seva funció de gestora principal dels afers domèstics i de caràcter patrimonial. Altrament, té moltes aficions fora de la llar, sobretot de caire cultural i humanístic, com la investigació històrica, la literatura, l'escriptura o l'òpera, entre d'altres.</p> <p>Durant l'entrevista es produeixen cinc interrupcions: 1.La mare entre a buscar el tabac que s'ha descuidat; 2. Trucada de telèfon; 3.Trucada de telèfon; 4. La gravadora d'atura perquè està plena i anem al seu despatx a buidar-ne alguns arxius, on hi trobem la seva mare cosint i fumant, mentre mira la televisió i 5.E24 s'aixeca a tancar la porta del menjador perquè estem parlant sobre el servei domèstic i no vol que la treballadora senti la conversa des de la cuina.</p>			

Fitxa entrevista 24

Dades personals

Edat	55 anys	Naixement	02/06/1954
Germans/es	Tenia un germà gran que va morir de jove. Ara està ella sola		
Estat civil	Casada per l'església		
Descendència	F1a: 31 anys		
	F2: 30 anys		
	F3: 27 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans	Mare de 85 anys	
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E24 i P	E24	No treballa. De jove havia treballat com a secretària traduint documents administratius de l'alemany a l'espanyol en una empresa mitjana			
		Parella	Alt directiu d'una multinacional de cinemes. Responsable d'Espanya i Europa continental			
	Família Origen E24	Pare	Comerciant			
		Mare	Propietària d'una carnisseria amb tres persones assalariades (2 dependents i 1 aprenent)			
	Família Origen P	Pare	Propietari d'una empresa familiar del tèxtil gran			
		Mare	Mestressa de casa			
Patrimoni	Ella i el seu marit són propietaris de 10 pisos de lloguer. 2a residència a la Cerdanya					
Zona de residència	Actual	Sarrià - St. Gervasi	m²	220		
	Prèvia amb P	Pedralbes (torre unifamiliar de 500m²), Sarrià centre i El Putxet - Bcn				
	Infància	Eixample - Barcelona				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E24					LL. Història
	Parella					Econòmiques a ESADE
	Pare E24					
	Mare E24					
	Altra formació	E24 té el DEA en història moderna del Paísos Catalans. Algun dia diu que li agradaria acabar el doctorat				
	Capital cultural objectivat	A la casa hi ha gran quantitat de llibres i quadres de grans dimensions, que arriben a ocupar una paret sencera. També hi ha moltes antiguitats i mobles d'antiquari restaurats				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproductió	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
No			
Trajectòria ocupadora	Fins que els fills són grans té a una persona interna variable segons les circumstàncies. Des que viu sola a amb el seu marit té una persona en règim extern. La seva mare te una persona contractada per hores que li va dos dies a la setmana a fer la neteja.		

Entrevista 25

Codi	E25=SC:CP:PAD		
Data	05/06/2008	Durada	1:37:20h.
Lloc	Domicili particular	Transcripció	Laia Castelló
Pseudònim	Maria	Contacte	Coneguda informant

Contextualització

L'E25 és una dona vídua. El seu primer marit va morir de càncer fa vuit anys i actualment s'ha ajuntat amb un segon home. Aquesta dos viuen junts en el domicili d'ella a la zona alta de Barcelona. Viuen en una casa de quatre plantes amb dues grans terrasses i un taller annex. Ella està jubilada i empra tot el seu temps a activitats d'oci (veure's amb les amigues, cursos d'informàtica, cursos d'escultura i pintura i els caps de setmana anar a la finca de Canet de Mar de la seva nova parella). Com a dona ocupadora de treball domèstic, l'E25 té una llarga trajectòria, atès que fa aproximadament 37 anys (des del naixement del seu primer fill) que té servei domèstic. És curiós destacar que només se'n recorda del nom de tres de les set dones de treball domèstic que ha tingut al llarg de la seva vida, tampoc tenia massa clar el nombre de dones que havien passat per casa seva perquè el servei domèstic ha estat un servei amb una alta rotació per desavinences amb les treballadores o perquè aquestes marxaven en motiu d'una feina millor.

Només arribar la persona que m'obra la porta és la treballadora domèstica actual i espero a E25 al seu menjador. El menjador és de grans dimensions i luxós i està completament ple d'objectes relacionats amb l'art i la literatura. Les parets són farcides de quadres de pintors de prestigi i també hi ha escultures i llibres del món de l'art. Només arribar l'E25 em saluda molt amablement i em comenta de fer l'entrevista a la terrassa perquè així podem prendre el sol. La terrassa és contigua al menjador i les plantes, flors, escultures, gerros i quadres que l'omplen, fan de la terrassa un espai fresc però molt carregat. L'E25 li comenta a la treballadora domèstica (amb to remugant) on estan els coixins de les cadires i mentre la treballadora els busca li comenta que si les coses no estan a la vista ella (E25) no sap on trobar-les. Finalment però tenim calor i tornem al menjador.

En acabar l'entrevista em mostra la casa i em presenta la treballadora domèstica i la seva segona parella que està estudiant per un examen de la llicenciatura d'humanitats. Per últim, val a dir que costa que qüestions detallades en relació al servei domèstic emergeixin perquè la persona entrevistada sempre respon a les preguntes d'una manera molt genèrica i com si el tema que parlem no fos de rellevància. És a dir, sembla com si fos una qüestió que la té altament interioritzada i a la que no li atribueix massa importància. La llibertat de la treballadora per organitzar-se la feina és total, tot i que E25 no para d'improvisar demandes segons les necessitats del moment, cosa que també succeeix al llarg de l'entrevista.

Fitxa entrevista 25
Dades personals

Edat	64 anys	Naixement	15/09/1944
Germans/es	GG1 - E25		
Estat civil	Casada per l'església. Es va quedar vídua i ara té una segona parella (no estan casats)		
Descendència	F1:37 anys		
	F2a: 32 anys		
	F3: 30 anys		
Tipus de convivència	Amb parella		
	Sola		
Volum càrrega reproductiva	Fills menors		
	Persones grans		Pare del segon marit
	néts		
	Treball domèstic		

Variable: Classe socioeconòmica

Posició ocupacional	E25 i P	E25	Hostessa d'avió i mestre. Ara cobra dues pensions per invalidesa			
		Parella	Actual: advocat. Primer marit: catedràtic d'institut de filosofia			
	Família Origen E25	Pare	Militar			
		Mare	Mestressa de casa			
	Família Origen P	Pare	Enginyer agrònom. Director central enològica			
		Mare	Bibliotecària. Llicenciatura en llengües llatines. En casar-se, mestressa de casa.			
Patrimoni	Rentes de pisos llogats i una casa a Mallorca del primer marit. El primer marit vivia de rentes (negoci familiar). La nova parella té una gran finca a Canet de Mar.					
Zona de residència	Actual	Sarrià - St. Gervasi	m ²	240 + jardí (4 plantes)		
	Prèvia amb P	Castelldefels i a Roma (quatre anys)				
	Infància	Madrid				
Capital cultural	Nivell d'estudis	Primària	FP G-Mig	FP G-Sup.	Secundària	Universitat
	E25					Dip. Magisteri
	Parella					Doctorat en filosofia
	Pare E25					
	Mare E25					
	Altra formació	E25 ha fet de gran la carrera de Belles Art a la llotja.				
	Capital cultural objectivat	S'observa un alt fetitxisme: col·leccionista de diferents antiguitats, gran quantitat de quadres, llibres. Molts llibres d'art, l'arquitectura i el disseny. La casa té una decoració altament barroca.				

Variable: Pràctica de la cura

Vincle producció reproducció	Mestressa de casa		
	Assalariada		
	Professional/directiva		
	Senyora de la casa		
Gestió de la cura	Gestió familiar		
	Gestió mercantil (TDA)		
	Gestió institucionalitzada		
	Gestió mixta		
Treball domèstic assalariat	Sí	Modalitat TDA	Interna
			Externa
			Per hores
Trajectòria	Ha tingut múltiples treballadores domèstiques (tres espanyoles, una filipina, dues marroquines i actualment una espanyola). Interna (fills petits) - externa (fills grans)		

